

Takiyyuddîn en-Nebhânî

İslâmî Şahsiyet

-Usûl'ul-Fıkh-

Üçüncü Cild

Takiyyuddîn en-Nebhânî

İslâmî Şahsiyet
-Usûl'ul-Fıkıh-
Üçüncü Cild

Hizb-ut Tahrir Neşriyatındandır

(H. 1426/M. 2005 Tarihli Mutemed Baskısı'ndan Tercüme Edilmiştir.)

Dâr'ul-Ummah
Basım, Yayın Ve Dağıtım
P.K. 0901531 Beyrut-Lübnan

بسم الله الرحمن الرحيم

Kitabın Muhtevâsı

Kitabın Muhtevâsı.....	5
Usûl’ul-Fıkıh	11
Hâkim	14
<i>Şeriat Gelmeden Önce Hüküm Yoktur</i>	<i>19</i>
Hükümlerle Mükellef Olanlar	34
Teklif Şartları	44
Şer’i Hüküm.....	46
Teklif Hitâbı	48
<i>Vâcib</i>	<i>49</i>
<i>Vâcibin Ancak Kendisiyle Tamamlandığı Şey de Vâcibtir</i>	<i>52</i>
<i>Haram</i>	<i>55</i>
<i>Mubah</i>	<i>55</i>
Vaz’i Hitâp.....	59
<i>Sebep</i>	<i>61</i>
<i>Şart</i>	<i>63</i>
<i>Mâni</i>	<i>69</i>
<i>Sihhat, Butlân, Fesâd</i>	<i>71</i>
<i>Azîmet ve Ruhsat</i>	<i>74</i>
Şer’i Deliller.....	82
<i>Şer’i Delillerin Katî Olmaları Gerekir</i>	<i>84</i>
Birinci Delil: Kitâp	87
<i>Kur’ân’dan Hüccet İtibar Edilen</i>	<i>88</i>
<i>Muhkem ve Müteşâbih</i>	<i>91</i>
İkinci Delil: Sünnet	94
<i>Kur’ân Karşısında Sünnet’in Konumu</i>	<i>94</i>

<i>Sünnet'in Kısımları</i>	<i>107</i>
<i>Mütevatir</i>	<i>108</i>
<i>Kendisiyle İlim Hâsıl Olunan Sayı</i>	<i>109</i>
<i>Meşhûr</i>	<i>110</i>
<i>Haber-i Âhâd.....</i>	<i>111</i>
<i>Hadis Râvileri</i>	<i>114</i>
<i>Haber-i Âhâd Çeşitleri</i>	<i>117</i>
<i>Haber-i Âhâd'ı Kabul Şartları.....</i>	<i>119</i>
<i>Efâl-ur Rasul.....</i>	<i>120</i>
<i>Kendisiyle Rasul'ün Fiilinin Cihetinin Bilindiği Yollar</i>	<i>134</i>
<i>Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın Sükûtu</i>	<i>138</i>
<i>Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Fiilleri Arasında</i> <i>Teâruz</i>	<i>140</i>
<i>Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Fiili İle Kaoli Arasında</i> <i>Teâruz</i>	<i>141</i>
<i>Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Kavilleri Arasında</i> <i>Teâruz</i>	<i>147</i>
Kitâp Ve Sünnet'le İstidlâl	166
Lügat Bahisleri.....	167
<i>Arap Lügatini Bilmenin Yolu</i>	<i>171</i>
<i>Lügatin Lafızları Ve Kısımları</i>	<i>174</i>
<i>Yalnızca Delâlet Eden İtibarıyla Lafzın Taksimi</i>	<i>174</i>
<i>Müfred.....</i>	<i>176</i>
<i>İsim</i>	<i>176</i>
<i>Yalnızca Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi</i>	<i>178</i>
<i>Mürekkep</i>	<i>180</i>
<i>Delâlet Eden Ve Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi</i>	<i>181</i>

<i>Terâdüf</i>	182
<i>İştirâk</i>	183
<i>Hakikat ve Mecâz</i>	186
<i>Şer'i Hakikat</i>	193
<i>Şer'i Hakikatların Varlığı</i>	194
<i>Kur'ân'ın Hepsî Arapça'dır. Onda Arapça Olmayan Tek Bir Kelime Dahi Yoktur</i>	202
<i>Örfî Hakikat</i>	211
<i>Menkûl Lafızlar</i>	214
<i>Anlayışa Hâlel Getirenlerin Teâruzu</i>	217
<i>Fiil</i>	224
<i>Harf</i>	225
Mantûk Ve Mefhûm	233
<i>Mantûk</i>	237
<i>Mefhûm</i>	239
<i>İktizâ Delâleti</i>	241
<i>Tenbîh Ve İmâ Delâleti</i>	243
<i>İşâret Delâleti</i>	245
<i>Mefhûm'ul-Muvâfakat</i>	246
<i>Mefhûm'ul-Muhâlefet</i>	252
<i>Sıfat Mefhûmu</i>	253
<i>Şart Mefhûmu</i>	255
<i>Gâye Mefhûmu</i>	258
<i>Adet Mefhûmu</i>	260
<i>Mefhûm'ul-Muhâlefet'ten Ma'mûlün Bih Olmayanlar</i>	263
Kitâp Ve Sünnet'in Kısımları	269
Emir Ve Nehy	278

<i>Emirlerin ve Nehylerin Çeşitleri</i>	<i>278</i>
<i>Emir Sîgası</i>	<i>283</i>
<i>Nehy Sîgası.....</i>	<i>303</i>
<i>Bir Şeyi Emretmek, Zıddından Nehyetmek Değildir. Bir Şeyden Nehyetmek de Zıddını Emretmek Değildir</i>	<i>307</i>
<i>Tasarruflardan Ve Akitlerden Nehy</i>	<i>313</i>
Umûm Ve Husûs	319
<i>Umûm</i>	<i>319</i>
<i>Lafzın Umûmunun Sübût Yolları</i>	<i>324</i>
<i>İbre Sebebin Husûsiliğinde Değil Lafzın Umûmiliğindedir</i>	<i>328</i>
<i>Sebebin Husûsiliğindeki Lafzın Umûmu, Her Şeyde Umûm Değil, Hâdis ve Suâl Mevzûunda Umûmdur</i>	<i>331</i>
<i>Rasul'e Hitap, Ümmeti İçin Bir Hitaptır</i>	<i>336</i>
<i>Nebi'nin Ümmeti'nden Biri İçin Hitabı, Ümmeti İçin Bir Hitaptır.....</i>	<i>337</i>
<i>Rasul'ün Lisânıyla Varit Olan Hitabın Umûmuna Rasul de Dâhildir</i>	<i>338</i>
<i>Husûs</i>	<i>340</i>
<i>Umûmu Tahsis Delilleri</i>	<i>341</i>
<i>İstisnâyla Tahsis</i>	<i>342</i>
<i>Şartla Tahsis</i>	<i>343</i>
<i>Sıfatla Tahsis.....</i>	<i>344</i>
<i>Gâyeyle Tahsis.....</i>	<i>345</i>
<i>Munfasıl Delillerle Tahsis</i>	<i>345</i>
<i>Kitâp'ı Kitâp'la Tahsis Etmek</i>	<i>348</i>
<i>Kitâp'ı Sünnet'le Tahsis Etmek</i>	<i>349</i>
<i>Kitâp'ı İcmâ'us-Sahabe'yle Tahsis Etmek</i>	<i>351</i>
<i>Kitâp'ı Kıyâsla Tahsis Etmek</i>	<i>352</i>

<i>Sünnet'i Kitâp'la Tahsis Etmek.....</i>	<i>352</i>
<i>Sünnet'i Sünnet'le Tahsis Etmek.....</i>	<i>354</i>
<i>Sünnet'i, İcmâ'us-Sahabe Ve Kıyâsla Tahsis Etmek</i>	<i>355</i>
<i>Mantûku, Mefhûmla Tahsis Etmek.....</i>	<i>355</i>
Mutlak Ve Mukayyed	358
Mücmel	362
Beyan Ve Mübeyyen	366
Nâsıh Ve Mensûh.....	370
<i>Kur'ân'ın Neshi</i>	<i>380</i>
<i>Sünnet'in Neshi</i>	<i>385</i>
<i>İcmâyyla Sâbit Olan Hükmü Nesh Etmek Caiz Değildir.....</i>	<i>388</i>
<i>Kıyâsın Hükmünü Nesh Etmek Caiz Değildir.....</i>	<i>388</i>
<i>Mensûhdan Nâsıh Bilmenin Yolu.....</i>	<i>389</i>
Üçüncü Delil: İcmâ	403
<i>İcma'us-Sahabe Dışındaki Her İcmâ Şer'i Bir Delil Değildir.....</i>	<i>413</i>
<i>Sükûtî İcmâ</i>	<i>434</i>
<i>Sahabe.....</i>	<i>436</i>
Dördüncü Delil: Kıyâs.....	442
<i>Kıyâsın Rükünleri</i>	<i>461</i>
<i>Fer'in Şartları.....</i>	<i>462</i>
<i>Aslın Şartları</i>	<i>463</i>
<i>Aslın Hükmünün Şartları.....</i>	<i>463</i>
<i>İllet.....</i>	<i>465</i>
<i>İllet İle Sebep Arasındaki Fark</i>	<i>470</i>
<i>İllet İle Menât Arasındaki Fark</i>	<i>473</i>
<i>İlletin Şartları.....</i>	<i>479</i>
<i>İlletin Delilleri.....</i>	<i>481</i>

Makâsid-uş Şeriat.....	504
<i>Bizatihi Her Hükümün Maksadı</i>	<i>508</i>
<i>Maslahatların Celbi Ve Mefsedetlerin Def'i Hem Bir Bütün Olması Vastıyyla Şeriat İçin Hem de Bizatihi Herhangi Bir Hüküm İçin Bir İlet Değildir</i>	<i>515</i>
Bir Delil Olmadığı Halde Bir Delil Zannedilenler ..	556
Şer'u Men Kablenâ	557
Sahâbî Mezhebi	573
İstihsân	578
Mesâlih-i Mürsele	589
Küllî Kâideler.....	610
İstishâb Kâidesi	621
Zarar Kâidesi	625
İstılah, Takdîr Ve Örf	633
<i>Örf, Şer'an Muteber Değildir</i>	<i>635</i>
Maâlât'ul-Efâl (Fiillerin Neticeleri)	647
Sahabe Görüşleri, Hükümleri Ve İctihâdları.....	663
Teâdü'l Ve Terâcîh	668
Takiyyuddîn en-Nebhânî Kimdir?.....	677

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Usûl'ul-Fıkıh

Asıl, lügatte üzerine bina edilen şeydir. İster bu bina, duvarın temel üzerine binası gibi, hissî olsun isterse malulün illet ve medlulün delil üzerine binası gibi, aklî olsun. Usûl'ul-Fıkıh ise; üzerine fıkıhın bina edildiği kaidelerdir. Fıkıh ise; lügatte anlamaktır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü böyledir:

مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ

'Senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz.' Müteşerriilerin¹ istilâhında ise; tafsilî delillerden istinbat edilmiş amelî Şer'i hükümleri bilmektir. Hükümleri bilene nispetle, hükümleri bilmekten maksat, mücerret bilgi değildir. Bilakis Şer'i hükümlere ilişkin melekenin hâsıl olmasıdır. Yani bu bilgi ve ondaki derinlik, bu hükümleri bilen şahıs nezdinde onlar hakkında bir meleke hâsıl olma sınırına ulaşmalıdır. Mücerret melekenin hâsıl olması, melekenin hâsıl olduğu kimselerin fakih olarak itibar edilmeleri için kâfidir. Onların tamamını ihata etmeye gerek yoktur. Ancak inceleme ve istidlâl yoluyla fer'î Şer'i hükümlerin cümlesini bilmek gerekir. Bir ya da iki hükmü bilmek *fıkıh* olarak isimlendirilemez. Delillerin türlerinin hüccet olduğunu bilmek de yine *fıkıh* olarak adlandırılmaz. *Fıkıh* olarak adlandırıldı ve bununla tafsilî delillerden istinbat edilmiş fer'î amelî hükümler toplamı kastedildi. Bu bağlamda "bu bir *fıkıh kitabı*" denilir, yani fer'î amelî hükümler ihtiva eden bir kitaptır. "*Fıkıh ilmi*" denilir ve bununla furûu amelî hükümler toplamı kastedilir. Ancak bu, amelî hükümlere hâssdir. Istilâh olarak itikadî hükümler *fıkıh*-

¹ Teşri Usûlcüleri

tan değildir. Çünkü fıkıh, furûu ameli hükümlere yani itikatlara değil de, kendisiyle amellerin yapıldığı hükümlere hâssdır.

Buna göre Usûl'ul-Fıkıh'ın manası şöyle olur: *Üzerine tafsîlî delillerden ameli hükümlere ilişkin meleke hâsıl olmasının bina edildiği kaideler*. Bunun için Usûl'ul-Fıkıh; kendisiyle tafsîlî delillerden Şer'i hükümlerin istinbatına ulaşılan kaideleri bilmek olarak tarif edildi. Bizzat bu kaidelere de, yine Usûl'ul-Fıkıh denir. Bu minvalde "Usûl'ul-Fıkıh kitabı" dersin yani bu kaideleri ihtiva eden bir kitaptır. Yine "Usûl'ul-Fıkıh ilmi" dersin, yani kendisiyle tafsîlî delillerden Şer'i hükümlerin istinbatına ulaşılan kaidelerdir. Usûl'ul-Fıkıh'ın bahsi, kaideler ve deliller hakkında bir bahistir. Yani hüküm, hükmün kaynakları ve bu kaynaklardan hükmü istinbat keyfiyeti hakkında bir bahistir. Usûl'ul-Fıkıh, icmalî delilleri ve bunların Şer'i hükümlere delâlet yönlerini kapsar. Nitekim tafsil yönünden değil de bütüncül yönden icmalî delillerle istidlâl edenin hal keyfiyetini de yani içtihat bilgisini de kapsar. Aynı şekilde istidlâl keyfiyetini de kapsar. Bu da delillerdeki teadül ve tercihlerdir. Fakat içtihat ve deliller arasında tercih, deliller ve bunların delâlet yönlerinin bilgisine bağlıdır. Onun için bu iki bahis; *deliller ve delâlet yönleri*, hüküm ve bunun müteallikleri bahsiyle birlikte Usûl'ul-Fıkıh'ın esasıdır.

Usûl'ul-Fıkıh, mutlak emir, mutlak nehy, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiili, icma'us-Sahabe ve kıyas gibi, belirlenmemiş icmalî deliller fıkıhdır. Bunlardan tafsîlî deliller çıkar. Mesela, **'namaz kılınız'**، لا تقربوا الزنا، **'zinaya yaklaşmayınız'**، Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Kâbe'nin içinde namazı, hacir konulana velâyetin sübutu ve ücretliye kıyasen bir ücret tayin edildiği zaman vekilin ücrete müstahak olması gibi. Zira bunların hepsi

Usûl'ul-Fıkıh'tan değildir. Çünkü bunlar, muayyen tafsili delillerdir. Usûl'ul-Fıkıh bahsinde birer örnek olarak varit olmaları, bunların Usûl'ul-Fıkıh'tan oldukları manasına gelmez. Bilakis Usûl, icmalî deliller, bunların delâlet yönleri, istidlâl edenin durumu ve istidlâl keyfiyetidir.

Usûl'ul-Fıkıh, fıkıh ilminden ayrılır. Öyle ki fıkıhın mevzusu, helallik, haramlık, sahihlik, batıllık, fasitlik açısından kulların fiilleridir. *Usûl'ul-Fıkıh'a gelince;* konusu, kendilerinden Şer'i hükümlerin istinbat edilmeleri yani Şer'i hükümler için ispat olmaları bakımından semi delillerdir. Hüküm vermek kime aittir, yani hüküm vermek salahiyeti kimindir, yani hâkim kimdir, üzerine hüküm verilen kimdir, yani bu hükmü infaz etmekle mükellef olan, yani mahkûmun aleyh kimdir, bizzat hüküm nedir ve hakikati nedir... Beyanı açısından hükmün ve ona ilişkin olanlarının bahsi, sonra bunların ardından da deliller ve bunların delâlet yönlerinin beyanı kaçınılmazdır.

Hâkim

Hükümle ilgili bahislerin en mühimi, evla olanı, beyanca elzem olanı, hüküm vermenin döndüğü kimseyi yani hâkimin kim olduğunu bilmektir. Çünkü hükmü ve nevini bilmek, onun bilinmesine bağlıdır. Burada hâkimden maksat, otoriteden olan her şeyi infaz eden sultan sahibi kimse değildir. Bilakis hâkimden maksat, fiiller ve eşya üzerine hüküm verme yetkisine sahip olan kimsedir. Çünkü bu varlıktaki mahsusat, insan fiilleri ve insan fiillerinden başka eşya olmaktan dışarı çıkmaz. İnsan, bu kâinatta yaşar olması vasfıyla bahis konusu ve hüküm vermek de ancak bunun için ve buna ilişkin olduğuna göre, insanın fiilleri ve bunlara ilişkin eşya üzerine hüküm vermek kaçınılmazdır. Öyleyse bunun üzerine hüküm vermek yalnızca kendisine ait olan kimse kimdir? O, Allah mı yoksa bizzat insan mı? Başka bir ifadeyle o, Şeriat mı yoksa akıl mı? Çünkü *“Allah’ın hükmü budur”* diye bize bildiren Şeriat’tır. İnsanın hüküm vermesini sağlayan da akıldır. O halde hüküm veren kimdir? O, Şeriat mı yoksa akıl mı?

Bu hükmün mevzusuna, yani fiiller ve eşya üzerine hüküm olarak verilen şeye gelince; bu, hasen ve kabihtir. Çünkü hüküm vermekten maksat, insanın fiile karşı, onu yapsın mı yoksa onu terk etsin mi yoksa onu yapmak ile terk etmek arasında muhayyer mi diye konumunu tayin etmektir. Ve insanın fiillerine ilişkin eşya karşısında, onu alsın mı yoksa onu terk etsin mi yoksa almak ile terk etmek arasında muhayyer mi diye konumunu tayin etmektir. Onun bu konumunu tayin etmek, şeye bakışına bağlıdır; o, hasen mi yoksa kabihi mi veya hasen ve kabihi değil mi? Bunun

için istenilen hükmün mevzusu, hasen ve kabihliktir. Hasen ve kabih hükmü, akla mı yoksa Şeriat'a mı aittir? Zira bu hükmü vermekte ikisinin üçüncüsü yoktur. Buna cevap şöyledir:

Fiiller ve eşya üzerine hüküm, ya ne olduklarına dair vakıaları açısından ve onların insan tabiatına, fitrî meyillerine uygunlukları ve onlardan nefret etmeleri açısından olur. Ya da yapılmalarına karşılık metih, terk edilmelerine karşılık zem veya methedilmeme ve zemmedilmeme açısından yani bunlar üzerine sevap ve ikab veya sevap ve ikabın olmaması açısından olur. Bunlar, eşya üzerine hükme ilişkin üç yöndür:

Birincisi: *Ne olduklarına dair vakıaları açısından,*

İkincisi: *İnsan tabiatına muvafakatleri ve ona tearuzları açısından,*

Üçüncüsü: *Sevap ve ikab veya metih veya zem açısından.* Eşya üzerine birinci yönden, o da vakıaları yönünden ve ikinci yönden o da tabiata muvafakatleri ve ona tearuzları yönünden hüküm, şüphesiz bütün bunlar ancak insanın kendisine aittir. Yani akla aittir, Şeriat'a değil. Bu iki yönde fiiller ve eşya üzerine hüküm veren akıldır. Bunlardan herhangi birinde Şeriat hüküm vermez. Zira bunlarda Şeriat'ın dâhili yoktur. Bu, mesela, şunun gibidir: *İlim hasendir, cehalet kabihdir.* Çünkü vakıalarından kemallik ve noksanlık zahirdir. Aynı şekilde *zenginlik hasendir, fakirlik kabihdir*, işte böyle. Mesela, *boğulanı kurtarmak hasen, zalimce malları almak kabihdir.* Zira tabiat, zulümden nefret eder, helak olmakta olan birine yardıma meyleder. Aynı şekilde *tatlı şey hasen, acı şey kabihdir*, işte böyle. Bütün bunlar, insanın hissettiği, aklının idrak ettiği şeyin vakıasına veya insanın tabiatına ve fıtratına döner. O, bunu hisseder ve

aklı onu idrak eder. Onun için o şeyin üzerine hasen ve kabih olarak hüküm veren Şeriat değil, akıldır. Yani bu iki yönden fiiller ve eşya üzerine hüküm vermek insana aittir. Bunlarda hâkim insandır.

Dünyada üzerlerine metih ve zem, Ahiret'te üzerlerine se-vap ve ikab yönünden fiiller ve eşya üzerine hüküm vermeye ge-lince; şüphe yoktur ki bu yalnızca Allah'a aittir, insana değil. Yani bu Şeriat'a aittir, akıla değil. Bu da iman hasen, küfür kabih, itaat hasen, masiyet kabih, savaştta yalan söylemek hasen, savaş dışında kâfir yöneticiyle birlikte o kabihtir gibi, iş-te böyle. Bunun sebebi çünkü aklın vakıası, ihsas, vakia, sabık malumat ve dimağdır. İhsas, aklın dinamiklerinden cevherî bir cüzdür. İnsan bir şeyi hissetmediği zaman, ak-lının o şey üzerine hüküm vermesi mümkün değildir. Çünkü eşya üzerine aklın hükmü eşyanın mahsus olma-sıyla mukayyettir. Mahsus olmayanlar üzerine hüküm vermek ona muhaldır. Zulmün methedilenlerden veya zemmedilenlerden olması insanın hissettiği şeylerden de-ğildir. Çünkü o hissedilen bir şey değildir. Akletmek imkânsızdır. Yani akıl için onun üzerine hüküm vermek mümkün değildir. O yani zulmü methetmek veya onu zemmetmek, insan, fitratıyla ondan nefreti veya ona mey-li şuur etse de, ama yalnızca bu şuurun, aklın o şey üzeri-ne hükmünü vermesinde faydası olmaz. Bilakis his mut-laka gereklidir. Bundan dolayı aklın, fiil ve şey üzerine hasen veya kabih olarak hükmünü vermesi mümkün de-ğildir. Buradan hareketle akla, fiiller veya eşya üzerine metih veya zem olarak hükmünü vermesi caiz değildir. Çünkü bu hükmü vermek ona imkânsızdır. Ona bu mu-haldır.

Metih veya zem olarak hüküm vermeyi insanın fitrî meyillerine ait kılmak caiz değildir. Çünkü bu meyiller,

kendisine muvafakat edenler üzerine metih olarak, kendisine muhalefet edenlere de zem olarak hüküm verir. Hâl-buki kendisine muvafakat edenler bazen zemmedilenlerden olabilir. *Zina, livata* ve *insanları köleleştirmek* gibi. Bazen de kendisine muhalefet edenler methedilenlerden olabilir. *Düşmanlarla savaşmak, hoşlanılmayanlara karşı sabretmek, açıkça ezanın tahakkuk edeceği durumlarda hakkı söylemek* gibi... Hükmü, meyllere ve hevalara ait kılmak, bunların metih ve zem için mikyasa kılınması demektir. Oysa bunlar, katiyen hatalı bir mikyastır. Bunun için hükmü bunlara ait kılmak kesinlikle bir hatadır. Çünkü bu, hükmü vakiya muhalif ve hatalı kılar. Üstelik bu durumda metih ve zem olarak hüküm vermek, üzerinde olması gerekene göre değil de, heva ve şehvetlere göre olur. Bundan dolayı fitrî meyllerin, metih ve zem olarak hükmünü vermesi caiz değildir. Mademki metih ve zem olarak hükmünü vermesi akla caiz değildir. Yine metih ve zem olarak hükmünü vermesi fitrî meyllere caiz değildir. Öyleyse metih ve zem olarak hükmü vermeyi insana ait kılmak caiz değildir. Dolayısıyla metih ve zem olarak hükmünü veren Allah'tır, insan değil. Şeriat'tır, akıl değil.

Ayrıca şayet fiiller ve eşya üzerine metih ve zem olarak hüküm vermek insana terk edilirse, elbette şahısların ve zamanların değişmesiyle hüküm de değişir. Zira bunlar üzerine sabit bir hüküm vermek insanın kudretinde değildir. Bundan dolayıdır ki, onlarda Allah hüküm verir, insan değil. Onlarda Şeriat hüküm verir, akıl değil. Zira bu cihetten aklın bu hükümde bir dâhili yoktur. Bununla birlikte mahsus müşahede edilen husus şudur ki, insan eşya üzerine bugün hasen olarak hüküm verir. Sonra onlar üzerine yarın kabih olarak hüküm verir. Dün eşya üzerine kabih olarak hüküm verir, bugün ise onlar üzeri-

ne hasen olarak hüküm verir. Böylece tek bir şey üzerine hüküm değişir. Sabit bir hüküm olmaz. Neticede hükümde hata meydana gelir. Onun için metih ve zem olarak hükmü akla ve insana ait kılmak caiz değildir.

Binaenaleyh kulların fiilleri ve onlara ilişkin eşya üzerine metih ve zem açısından hâkim olan Allahu Teâlâ olmalıdır, insan değil. Yani Şeriat'tır, akıl değil.

Bu, hasen ve kabih üzerine aklî delil bakımındandır. Şer'i delil bakımından ise, Şeriat, hasenlemeyi ve kabihlemeyi Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e* ittiba emrine bağlı kılmış, hevayı zemmetmiştir. Bu sebeptendir ki, Şer'an katî olan husus, zem ve metih açısından hasen Şeriat'ın hasen gördüğüdür. Kabih de, Şeriat'ın kabih gördüğüdür.

Fiiller ve eşya üzerine metih ve zem olarak hüküm vermek, insanın bunlar karşısındaki konumunu tayin etmek içindir. Eşyaya nispetle bu, onları almak insan için caiz mi yoksa ona haram mı olduğunu beyan eder. Vakıa açısından bunun dışında tasavvur edilmez. İnsanın fiillerine nispetle ise, onları yapmak, insandan talep edildi mi yoksa ondan, onları terk etmek mi talep edildi, yoksa yapmak ile terk etmek arasında muhayyer mi? Bu cihetten bu hüküm sadece Şeriat'a ait olduğuna göre, onun için insanın fiillerinin hükümleri ve bunlara ilişkin eşyanın hükümleri, akla değil Şeriat'a raci olması gerekir. Dolayısıyla kulların fiillerine ve fiillerinin taalluk ettiği eşyaya tahakküm edenin yalnızca Şer'i hüküm olması gerekir.

Üstelik helal ve haramlık bakımından eşya üzerine, vâcib veya haram veya mendûb veya mekruh veya mubah olmaları bakımından kulların fiilleri üzerine, sebepler veya şartlar veya mâniler veya sahih, butlan ve fasit veya

azimet ve ruhsat olmaları bakımından işler ve akitler üzerine hüküm vermek bütün bunlar tabiata muvafakat etmeleri veya muvafakat etmemeleri kabilinden değildir. Vakıalarının ne oldukları kabilinden de değildir. Ancak dünyada üzerlerine metih ve zem, Ahiret'te ise sevap ve ikab terettüp etmek kabilindendir. Bunun için bunlar hakkında hüküm vermek sadece Şeriat'a aittir, akla değil. Dolayısıyla fiiller ve onlarla alakalı eşya, işler ve akitler üzerinde hakikaten hâkim olan ancak yalnızca Şeriat'tır. Bunlarda mutlak olarak aklın hükmü yoktur.

Şeriat Gelmeden Önce Hüküm Yoktur

Fiiller ve eşyaya bir hüküm vermek ancak burada bu hüküm üzerine Şer'i bir delil olduğu zaman caizdir. Zira Şeriat gelmeden önce eşyanın ve akıl sahiplerinin fiillerinin hükmü yoktur. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

Biz bir Rasul göndermedikçe azap edici değiliz. (el-İsrâ

15)

لَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ

Ki insanların Rasullerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın. (en-Nisa 165) Çünkü hüküm şu ikisinden birisiyle sabit olur, ya Şeriatla ya da akılla. *Akla gelince;* burada onun yeri yoktur. Çünkü mesele, vâcib ve haram kılma meselesidir. Akıl ise, vâcib veya haram kılamaz. Bu ona dayandırılmış değildir. Ancak Şeriat'a dayandırılmıştır. Onun için hüküm Şeriat'a bağlıdır. Şeriat gelmeden önce Şeriat yoktur. Bu sebeple hüküm, Allah tarafından Şeriat'ın gelmesine, yani bütün Şeriatlara nispetle Rasul'ün gelmesine ve üzerine istidlâl istenilen meseleye nispetle de Şer'i delile bağlıdır. *Rasul'e nispetliye gelince;*

ayetin sarihinden ortadadır. Çünkü Rasul gönderilmeden önce insanlardan azabı nefyetmek, onların hükümlerle ve itikatlarla mükellef olmadıklarına yani bir şeyle mükellef olmadıklarına delâlet eder. Bunun, Allah kendilerine bir Rasul göndermeden önce insanlardan hüküm kesinlikle nefyedilmedikçe bir manası olmaz. Bundan dolayı fetret ehli kurtulmuştur. Bunlar, bir Risalet'in yok olması ile bir Risalet'in gönderilmesi arasında yaşayan kimselerdir. Hükümleri, kendilerine bir Risalet'in ulaşmadığı kimsele-
rin hükmüdür. Bu, Rasul, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Bi'seti'nden önce yaşamış kimseler gibidir. Aynı şekilde Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Risaleti'nin dikkat çekici bir şekilde kendilerine ulaşmamış kimseler de böyledir. Bunlar da *ehl-i fetret* gibi kurtulmuştur. Çünkü ayet, bunlar üzerine de intibak eder. Kendilerine bir Rasul gönderilmemiş itibar edilirler. Zira O'nun Risaleti kendilerine ulaşmamıştır. Tebliğ et-
meme günahı, tebliğe muktedir oldukları halde yapma-
yanlar üzerine olur. Binaenaleyh Rasul Bi'seti'nden önce “eşyanın hükmü helaldir” veya “haramdır” denilmez. Çünkü onların hükmü yoktur. Aynı şekilde fiiller de böyledir. Bi-
lakis insan bir hükümle kayıtlı kalmaksızın istediğini ya-
pabilir. Kendisine bir Rasul gönderilmedikçe Allah katın-
da üzerine bir şey yoktur. O zaman Rasul'ün kendisine
tebliğ ettiği Allah'ın hükümleriyle, kendisine tebliği ettiği
o hükümlere göre kayıtlı kalır.

*Rasul'ün Bi'set'inden ve Risaleti'ni tebliğinden sonraya ge-
lince; şüphesiz buna bakılır. Eğer Risaleti, belirli şeyleri
getirmiş ve diğer şeylerde de başkasının Risaleti'ne ittiba
etmeyi kendilerine emretmişse, Efendimiz İsa Aleyhi's-
Selam'daki durum gibi, onlar kendilerine tebliğ ettiği hü-
kümlerle mukayyettirler ve onlara ittiba etmekle zorun-*

ludurlar. Bu Risalet nesih edilinceye dek onlarla kayıtlı kalmamaya karşılık azap edilirler. Şayet Rasul'ün Risaleti muayyen şeyler getirmiş ve başka şeylere de dokunmamışsa, sadece Risalet'in getirdiği şeylerle mukayyettirler. Getirmediği şeylere karşılık azap edilmezler. Eğer Risaleti her şeyi kapsar ve her şeyi açıklayıcı olarak gelmişse, kuşkusuz onlar her şeyde bu Risalet'le mukayyettirler. Bu da tıpkı Efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in durumunda olduğu gibi. Çünkü onun Risalet'i her şeyi kapsar ve her şeyi açıklayıcı olarak gelmiştir. Bunun için bu Risalet'te varit olanlar haricinde hüküm yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, **'Biz Rasul göndermedikçe azap edici değiliz.'** kavlinin mefhumu, biz kendilerine bir Rasul gönderip de onun Risaleti'ne muhalefet eden kimselere azap ederiz. Rasul'ün tebliğ ettiği Risalet'ten ne olursa olsun tek bir hükme muhalefet eden her kimseye azap edilecektir. Bunun için üzerine delil kaim olmadıkça fiilin ve şeyin hükmü yoktur. Buna göre *"İzni olmaksızın Allahu Teâlâ'nın mülkünde tasarruf etmek, mahlûkata kıyasen haramdır" bahanesiyle eşyada ve fiillerde aslanan haramlıktır.*" denilmez. Çünkü ayetin sariliği Allah, Rasul göndermedikçe azap etmeyecek, hükmü açıklamadıkça sorumlu tutmayacaktır. Üstelik mahlûkat, zarar görür, Allah *Subhanehû ve Teâlâ* ise menfaat ve zardan münezzehtir. Aynı şekilde şöyle de denilmez:

"Mefsedet ve mülk sahibine zarar verici emareden hâli bir faydalanma mubahtır" bahanesiyle fiillerde ve eşyada aslanan ibahattır." Böyle denilmez. Çünkü ayetin mefhumu, insan, Rasul'ün getirdikleri ile mukayyettir. Zira o, muhalefetine binaen azap görecektir. Öyleyse aslanan, Rasul'e ittiba etmek ve onun Risaleti'nin hükümleriyle kayıtlı kalmaktır. Oysa aslanan, mubahlık yani *kayıtlı kalmamak* değildir.

Çünkü hüküm ayetlerinin umumu, Şeriat'a müracaat etmenin ve onunla kayıtlı kalmanın vucubiyetine delâlet eder. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ

Bir şey hakkında ihtilafa düşerseniz, onun hükmü Allah'a aittir. (eş-Şura 10) Yine şöyle buyurdu:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

Bir şeyde çekişirseniz, onu Allah ve Rasul'e götürünüz. (en-Nisa 59) Ve şöyle buyurdu:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

Biz sana Kitâpı, her şeyi açıklayıcı olarak indirdik. (en-Nahl 89) Ve çünkü Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de ed-Dârukutnî'nin rivayet ettiğine göre şöyle buyuruyor:

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ

“Kim emrimiz üzere olmayan bir amel işlerse o reddedilir.” Bu, aslolanın Şeriat'a ittiba etmek ve onunla kayıtlı kalmak olduğuna delâlet eder. Ve çünkü mefsedet ve mülk sahibine zarar verici emareden hâli olan faydalanma, mubahlığa bir hüccet değildir. Görmez misin ki, evli olmayan menopoza girmiş bir kadınla zina üzerine mefsedet ve mülk sahibine zarar verici emareden hâli olan faydalanma uygun düşer. Bununla birlikte o haramdır. Ayrıca Şeriat geldikten sonra eşya ve fiillere ait hükümler olmuştur. Dolayısıyla aslolan, eşya ve fiiller hakkında onlara ait hükümler var mıdır yoksa yok mudur diye Şeriat'ta araştırılır. Aslolan mubah itibar edilmeleri ve Şeriat'ın varlığıyla birlikte, onlar için mubahlık hükmünün doğrudan akıl tarafından konulması değildir. Aynı şekilde şöyle de denmez:

“Şüphesiz eşyada aslolan tevakkuf etmek ve hüküm ver-

memektir.” Çünkü tevakkuf, amelin ve Şer’i hükümün ihmal edilmesi demektir. Hâlbuki bu caiz değildir. Çünkü Kur’an ve Sünnet’te sabit olan, bilinmediği anda hüküm hakkında sormaktır. Tevakkuf etmek ve hüküm vermemek değildir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun. (el-Enbiya 7) *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam* da teyemmüm hadisinde Ebû Dâvud’un Câbir’den rivayet ettiğine göre şöyle buyurur:

أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ

“Bilmiyorlarsa sorsalardı ya? Ancak cehaletin şifası, sormaktır.” Bu, aslolanın tevakkuf ve hüküm vermemek olmadığına delâlet eder. Buna göre Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Bî’seti’nden sonra hüküm Şeriat’a aittir ve Şeriat gelmeden önce hüküm yoktur. Bu sebeple hüküm Şeriat’ın gelmesine yani tek bir meseleye ilişkin Şer’i bir delilin varlığına bağlıdır. Bundan dolayı, hüküm ancak delilden verilir. Nitekim ancak Şeriat geldikten sonra hüküm verilir. Aslolan Şeriat’ta hüküm hakkında araştırılır. Yani aslolan hükme ilişkin Şer’i delil hakkında Şeriat’tan araştırılır.

Geriye bir mesele kaldı. O da İslâmî Şeriat geçmiş bütün vakıaların hükümlerine, hâlihazırdaki bütün sorunlara ve meydana gelme imkânı olan tüm hadiselerle hâvimidir? Buna cevap şöyledir: Bir vakıa vukuu bulmaz ki, bir sorun doğmaz ki, bir hadise meydana gelmez ki bir hükme mahal olmasın. İslâmî Şeriat, insanın fiillerinin hepsini tam ve kapsamlı bir kuşatma ile kuşatmıştır. Geçmişte bir şey vukuu bulmaz ki, hâlihazırda insan bir şeye maruz kalmaz ki, müstakbelde bir şey meydana gelmez ki bunlardan her şeyin Şeriat’ta bir hükmü olma-

sın. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

Biz sana Kitâpı, her şeyi açıklayıcı olarak indirdik.

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Şeriat, her ne olursa olsun kulların fiillerinden bir şeyi ihmal etmedi. Şeriat, o şey için ya Kur'ân'dan ve hadisten bir nassı bir delil olarak nasb etmiştir. Ya da Kur'ân ve hadiste mükellefi o şeyin teşriine sebep olan hususa dikkat çeken bir emare koymuştur ki, kendisinde o emare veya bu sebebin bulunduğu her hususa o şey intibak etsin. Allahu Teâlâ'nın تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ 'Her şeyi açıklayıcı olarak' kavlinin umumundan ve Allah'ın bu Din'i kemale erdirdiğine dair sarih nasstan dolayı Şer'an bir delili veya hükmüne delâlet eden bir emarenin olmadığı kula ait bir fiilin bulunması mümkün değildir. Burada Şeriat, kulların fiillerinden bazı fiilleri mutlak olarak ihmal etti. Şöyle ki; bir delil nasb etmedi veya delildeki maksadına kendisiyle mükellefin dikkati çekilen bir emare koymadı manasından hareketle bazı vakıaların Şer'i hükümden hâli olduğu sanıldı. Böyle sanıldığı zaman bu; "Burada Kitâp'ın beyan etmediği bir şey var. Allahu Teâlâ bu Din'i kemale erdirmeydi. Delili, hükmü zikredilmeyen bir fiilin varlığıdır. Bunun için o, eksik bir dindir." demektir. Hâlbuki bu, Kur'ân'ın nassına muarızdır. Bu sebeple de o, batıl bir iddiadır. Hatta bu manayı, yani Şeriat haklarında bir hüküm getirmediği kulların bazı fiillerinin varlığını tazammum eden Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayeti sahih olan Âhâd hadisler bulunsa da, bu gibi hadisler, sübutu ve delâleti katî Kur'ân nassı ile çeliştiğinden dolayı dirâyeten reddedilirler. Çünkü تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

‘Her şey için bir açıklayıcı olarak’ ayeti ve **الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ** ‘Bugün sizin için Dininizi kemale erdirdim’ ayeti, sübutu ve delâleti katidirler. Bu ikisiyle çelişen herhangi bir haber-i âhad, dirâyeten reddedilir. Bunun için bu iki katî ayette derinleştikten sonra Şeriat’ın hiçbir şekilde hakkında hükmün mahallini beyan etmediği insan fiillerinden tek bir vakıanın varlığını bile söylemesi Müslüman’a helâl değildir.

ibnu Mâce ve et-Tirmizî’nin Selmân el-Fârisî’den şöyle dediğine ilişkin rivayet ettikleri hadise gelince:

سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ السَّمَنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ فَقَالَ الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e yağ, peynir ve post hakkında soruldu. “Helâl, Allah’ın Kitabı’nda helâl kıldığı, haram da Allah’ın Kitabı’nda haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği şey ise, affettiği şeylerdendir.” Ebû Derdâ’nın, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den “şöyle buyurdu” diye rivayet ettiği hadise gelince:

ما أحل الله في كتابه فهو حلال وما حرم فهو حرام وما سكت عنه فهو عفو فاقبلوا من الله عافيته فان الله لم يكن لينسى شيئا ثم تلا{وما كان ريك نسيا}

“Allah’ın Kitabı’nda helâl kıldığı helâl, haram kıldığı ise haramdır. Hakkında sükût ettiği ise affedilmiştir. Allah’tan afiyetini kabul ediniz. Çünkü Allah bir şeyi unuttur değildir.” buyurdu. Sonra şunu okudu: “Rabbin unutkan değildir.”²

el-Beyhakî’nin Ebû Sa’lebe yoluyla Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den rivayet ettiği hadise gelince:

إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا وَحَدَّ حُدُودًا فَلَا تَعْتَدُوهَا وَنَهَى عَنْ أَشْيَاءَ فَلَا تَنْتَهِكُوهَا وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رُخْصَةً لَكُمْ لَيْسَ بَيْنِيَانٍ فَلَا تَبْحَثُوا عَنْهَا

² el-Bezzâr

“Muhakkak ki Allah, farizalar farz kıldı, onları zayıf etmeyiniz. Hadler belirledi, onları aşmayınız. Bazı şeyler hakkında nehy etti, onları çiğnemeyiniz. Bazı şeyler hakkında da umutlanlıktan değil sizin için bir ruhsat olarak sükût etti, onlar hakkında araştırmayınız.”

Şüphesiz bu hadisler, bir yandan âhad haberlerdir. Onun için katî nass ile çelişemezler. Diğer yandan bu hadisler, burada Şeriat'ın beyan etmediği şeylerin var olduğuna delâlet etmezler. Ancak burada sizlere bir rahmet olarak Allah'ın haram kılmadığı şeylerin var olduğuna delâlet ederler. Onlar hakkında affederek, onları haram kılmaktan sükût etmiştir. Bu hadislerin mevzuu, o şeyler hakkında hükümler teşri etmekten sükût etmek değildir. Bilakis onları haram kılmaktan sükût etmektir. Onları haram kılmaktan sükût etmenin manası, beyan etmediği her şey için mubahlık hükmünün teşrii demek değildir. Aksi-ne bu sükût, Şâri' tarafından haram kılmaktan bir sükûttur. O'nun haram kılmaktan sükûtu, helal demektir. Bunun içerisinde ise vâcib, mendûb, mubah ve mekruh girer. Bu ise, beyan etmediği her şey üzerine değil, yalnızca hakkında sükût ettiği şeyler üzerine intibak eder. Bununla birlikte, *bu şeyler affedilmiştir* diye hadislerin manası, Allahu Teâlâ'nın, عفا الله عنك **'Allah seni affetti'** sözünün benzeridir. Böyle olduğunun delili, hadislerin nassları ve hadislerin siyak edildikleri husustur. O da haram kılınmayan şeyler hakkında haram kılınacağına binaen soru sormaktan nehiydir. İbnu Abbâs radiyAllahu anıh'dan şöyle dediği rivayet edildi:

ما لم يذكر في القرآن فهو مما عفا الله عنه

Kur'ân'da zikredilmeyen hususlar, hakkında Allah'ın affet-

tiği hususlardandır.”³ Musannifi’nde ibnu Şeybe, İbrahim ibnu Sa’d’ın ibnu Abbâs’a, şöyle sorduğunu rivayet etti:

ما يؤخذ من أموال أهل الذمة ؟ قال: العفو

“Zimmî ehlinin mallarından ne alınır?” O da “Affedilmiştir.” dedi.” et-Taberî de Tefsir’inde Ubeyd ibnu Umeyr’den şöyle rivayet etti:

إن الله تعالى أحلّ وحرّم، فما أحلّ فاستحلّوه، وما حرّم فاجتنبوه، وترك من ذلك أشياء لم يحلها ولم يحرمها، فذلك عفو من الله عفاه

“Muhakkak ki Allahu Teâlâ, helal ve haram kıldı. Helâl kıldığını, helal kabul ediniz, haram kıldığından ise kaçınınız. Bundan bazı şeyleri terk etti, onları helal ve haram kılmadı. Bu, Allah tarafından affettiği bir aftır.” Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, “Beratü’l Asliye” hükmüne binaen hakkında bir hükmün inmediği hususlarda çok soru sorulmasını kerih görüyordu. Zira “Beratü’l Asliye” bu manaya racidir. Manası ise şudur: Fiillerle birlikte haklarında affedilmiş hususlar vardır. Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam şöyle buyurdu:

إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرِّمْ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَحَرَّمَ عَلَيْهِمْ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ

“Müslümanlar içerisinde cürüm bakımından Müslümanların en büyüğü, Müslümanlara haram kılınmamış bir şey hakkında sorup da, onun sorusundan dolayı o şeyin onlara haram kılınmasına sebep olan kimsedir.”⁴ Yine şöyle buyurdu:

دُرُونِي مَا تَرَكْتُمْ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ سُؤَالِهِمْ وَاجْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ وَلَكِنْ مَا نَهَيْتُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا وَمَا أَمَرْتُمْ بِهِ فَأَتَوْا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“Beni, size terk ettiklerimle bırakınız. Ancak sizden öncekiler sorularının çokluğundan ve Nebileri üzerine ih-

³ eş-Şâtibi el-Muvâkât

⁴ Muslim

tilaf etmelerinden dolayı helâk oldular. Fakat size neden nehy etmişsem ondan sakınınız, size de neyi emretmişsem gücünüz nispetinde onu yerine getiriniz.”⁵ Muslim ve Ahmed, Ebû Hurayra’dan şöyle dediğini tahrîç ettiler:

حَظَبْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا فَقَالَ رَجُلٌ أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجِبَتْ وَلَمَّا اسْتَطَعْتُمْ ثُمَّ قَالَ دَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bize hitap ederek şöyle buyurdu: **“Ey İnsanlar! Allah Azze ve Celle size Hacı farz kıldı, Haccediniz.”** Bir adam, “Her sene mi, ya Rasullullah?” dedi. Adam bunu üç kere söyleyinceye kadar O sustu. Bunun üzerine Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem **“Şayet “evet” deseydim farz olurdu, o zaman da güç yetiremezsiniz. Sonra “Beni, size terk ettiklerimle bırakınız.”** buyurdu.” Bütün bunlar, O’nun وسكت عن أشياء **“Bazı şeyler hakkında sükût etti.”** sözünden kastın, yani onları haram kılma demektiklerine delâlet ederler. Bunlar, O’nun başka bir hadisteki دَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ **“Beni, size terk ettiklerimle bırakınız”** sözünün benzeridirler. Aynı hadisin başka rivayeti de bunu destekler. O rivayette şudur:

وَعَفَا عَنْ أَشْيَاءَ

“Bazı şeylerden affetti.” Yani onları atladi, onları haram kılma demektiklerine delâlet ederler. Buna göre Rasul’ün, وسكت عن أشياء **“Bazı şeyler hakkında sükût etti.”** sözünün veya وما سكت عنه فهو عفو **“Sükût ettiği şey ise, affedilmiştir.”** kavlinin manası, kulların bazı fiillerinin hükmünü beyan etmedi demektir. Bilakis manası, “sizlere bir rahmet olarak bazı şeyleri haram kılma demektir. Sükût hükmü altına dâhil olan belirli şeyleri haram kılma demektir, onlar haram değildir, hükümleri helaldir” demektir.

⁵ Ahmed

tir. Öyleyse mesele, Şâri'in bazı şeyleri haram kılmaktan sükût etmesiyle ilgilidir. Yoksa o şeylerin hükümlerinin beyan edilmemesiyle ilgili değildir.

Bu, hadisin manası bakımındandır. Hadisin Şariat'ın hükmü içerisine konulması bakımından ise, Mükellef olmaları açısından mükelleflerin fiilleri, ya bütünüyle teklif hitabı altına dâhil olur. Teklif hitabı da iktiza veya tahyirdir. Ya da bütünüyle dâhil olmazlar. Eğer bütünüyle dâhil olurlarsa, Şariat'ta bunlara ait bir hükmün olması gerekir. Zira onlar, teklif hitabı altında mündemiçtirler. Yok, eğer bütünüyle dâhil değilse, bir vakitte veya bir durumda olsa bile, bazı mükelleflerin teklif hitabının hükmünden hariç olmaları lazım gelir. Hâlbuki bu, esasından batıldır. Çünkü biz, onları bir mükellef olarak farz edersek, o zaman hariç tutulmaları sahîh değildir. Eğer mükellef olmadıklarını farz edersek, batıl bir farz etme olur. Çünkü teklif, teklif hitabının umumundan dolayı âmmdır. Teklif, her durum ve her zamanı kapsar. Buna binaen Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın وسكت عن أشياء "Bazı şeyler hakkında sükût etti." kavlinin, bunların hükümleri beyan edilmedi manasına gelmesi, buna bir durumda veya bir zamanda mükellef olmayan şahısların varlığı terettüp edeceğinden dolayı, mümkün değildir. Şu halde geriye, bazı şeyleri haram kılmaktan sükût etti manası dışında bir şey kalmaz. Buna göre hadis, Şariat'ın beyan etmediği insana ait herhangi bir fiilin varlığına delâlet etmez. Böylece onunla istidlâl sakıt olur. Böylelikle أَفْعَالُ الْإِنْسَانِ النَّقِيذُ بِحُكْمِ اللَّهِ "İnsanın fiillerinde aslolan, Allah'ın hükmüyle kayıtlı kalmaktır" Şer'i kaidesi perçinleşir. Müslüman'ın, bir fiile ancak bu fiil hakkında Şâri'in hitabından Allah'ın hükmünü öğrendikten sonra yönelmesi caizdir. Mubahlık, Şer'i hükümlerden bir hükümdür. Ona Şariat'tan bir delil gerekir.

Şeriat'ın beyan etmemesi, şeyin mubahlığına dair bir delil olmaz. Aksine Şeriat'ın eksikliğine dair bir delil olur. Şeyin mubahlığına delil, Şâri'in o şeyde tahyire dair nass getirmesidir.

Bu, fiillere nispetle böyledir. Eşyaya nispetle ise ki bunlar fiillerin müteallikleridir, tahrim delili varit olmadıkça bunlarda asıl olan mubahlıktır. Eşyada asıl olan, mubah olmasıdır. Tahrimine ilişkin Şer'i bir delil varit olmadıkça haram olmaz. Sebebi ise çünkü Şer'i nasslar, eşyanın tamamını mubah kılmıştır. Bu nasslar, âmmidir, her şeyi kapsar. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ

Görmedin mi, Allah yeryüzündeki şeyleri size amade kıldı. Allah'ın yeryüzündeki şeylerin hepsini insana amade kılmasının manası, yeryüzündeki her şeyi mubah kılmasıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا

Ey insanlar, yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olarak yiye. Yine buyurdu ki:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا

Ey Âdemoğulları, her mescit anında ziynetlerinizi alın ve yiye, için. (el-Â'raf 31) Ve şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُم الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ

Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin omuzlarında dolaşın ve O'nun rızkından yiye. (el-Mülk 15) İşte böylece eşyanın mubahlığı hakkında gelen ayetlerin tamamı, âmm olarak geldi. Bunların umumlukları, eşyanın tamamının mubahlığına delâlet eder. O halde bütün eşyanın mubahlığı, Şâri'in genel hitabı ile geldi. Onların mubahlıklarının delili, her şeyin mubahlığını getiren Şer'i

nasslardır. Bir şey haram olduğu zaman, bu umumu tahsis edip, mubahlığın umumundan bu şeyin istisnasına delâlet eden bir nass gerekir. Bundan dolayı eşyada aslo-
lan mubahlıktır. Bunun için Şeriatı, eşyayı haram kıldığı zaman nassın umumundan istisna ederek bizatihi bu eş-
yaya nass getirdiğini görürüz. Allahu Teâlâ şöyle buyur-
du:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ

Size ölü eti, kan ve domuz eti haram kılındı. (el-Mâide 3)
Aleyhi's-Salatu ve's-Selam da şöyle buyurdu:

حُرِّمَتْ الْخَمْرَةُ ۖ ۖ ۖ لِغَيْنِهَا

“Hamr, zatından dolayı haram kılındı.”⁶ Şeriat, eşya-
nın haramlığına ilişkin nass olarak getirdiği husus, nas-
sın umumundan istisna edilmiş oluyor. Bu ise aslolanın
hilafıdır. Aslolan, bütün eşyanın mubahlığıdır. Şöyle
denmez:

*“Eşyayı, kulun fiilinden ve hükmünden ayırmak mümkün
değildir. Eşya, ancak kulun fiilinin hükmünden gelir. Onun
için fiilin hükmünü alır.”* Böyle denilmez. Çünkü eşya, kul-
ların fiillerine ilişkin olmak zorunda ise de ve delilleri de
kulların fiillerinin hükmünün beyanında gelse de, ancak
eşyaya bitiştigi zaman, kulun fiilinin delili, fiile ilişkin
olma halinde eşyaya nispetle iki hüküm olduğunu, üçün-
cüsünün olmadığını beyan etti. Mubahlık ve haramlığı
beyan etti. Eşyaya nispetle mutlak olarak bunlardan baş-
kasını beyan etmedi. Onun için eşyanın hükmü hakkında
o vaciptir veya mendûbtur denilmez. Eşyanın hükmü
mubahlık veya haramlık ile hasredildi. O, bu yönden ku-
lun fiilinin hilafıdır. Onun hükmünü almaz, her ne ka-

⁶ el-Mebsût

dar delili, kulun fiilinin beyanında gelmiş ise de. Diğer yönden mubahlığın delilindeki umumluk ve haramlığın delilindeki belirli bir şeyi tayin etmek, mubahlığı bütün eşyaya âmm, haramlığı da haramlılığının varit olduğu şeye hâss kılar. Böylece eşyanın hükmü, asıl bakımından ve vasıflandığı hükümler bakımından fiillerin hükmüne muhaliftir. Tahrim delili varit olmadıkça eşyada asolan ibahattır. Fiillerde asolan ise, Şer'i hükümle kayıtlı kalmaktır. Eşya, fiillerin hilafına ancak helâllik ve haramlık ile vasıflanır. Zira Şâri'in fiillere ilişkin hitabı, onları iki kısım kıldı. *Birincisi; Teklif hitabı, diğeri; Vaz'î hitabı*. Teklif hitabını da beş kısım kıldı. Bunlar: *Farz, mendûb, haram, mekruh ve mubah*. Vaz'î hitabı da beş kısım kıldı. Bunlar: *Sebep, şart, mâni, sıhhat-butlan-fesat ve azimetler-ruhsatlar*.

Velhâsıl, Efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in bütün insanlara Bî'seti'nden sonra artık burada hükmü olmayan bir fiil veya şeyin var olduğunu söylemek caiz değildir. Yine Şeriat'tan bir delili olmaksızın herhangi bir fiil veya bir şeye ait bir hükmün olması da caiz değildir. Çünkü hüküm, Şâri'in hitabıdır. "*Şeriat'ın hükmünü beyan etmediği her şey mubahtır*" demek de caiz değildir. Çünkü mubah, Şer'i bir hükümdür. Zira o, Şâri'in kulların fiillerine ilişkin tahyir yoluyla hitabıdır. Ve çünkü burada Şâri'in hükmünü beyan etmediği şeylerin olduğunu iddia etmek, burada Kur'ân'ın beyan etmediği şeyler var ve Şeriat eksik demektir. Oysa bu, sübutu katî, delâleti katî Kur'ân'la çeliştiğinden dolayı caiz değildir. Binaenaleyh, insandan sadır olması mümkün olan hiçbir fiil ve insanın fiiline ilişkin hiçbir şey yoktur ki, Şeriat'ta bir hükme mahal olmasın. Hüküm, Şâri'in hitabından bizatihi kendisine delâlet eden bir delilin varlığından sonra ancak vardır. Zira Şeriat gelmeden önce hüküm

yoktur. Dolayısıyla Rasul'ün Bî'seti'nden önce hüküm yoktur. Bî'seti'nden sonra ise getirdiği Risâlet'ten bizatihi bu hükme delâlet eden bir delilin varlığıyla ancak hüküm vardır.

Hükümlerle Mükellef Olanlar

Hükümlerle mükellef olanlar, bütün insanlardır. Bunun için hüküm hakkında şöyle dendi: *Şâri'in kulların fiil-leriyle alâkalı hitabıdır.* Şer'i hükümlerle teklif hususunda Müslüman ile kâfir arasında hiçbir fark yoktur. Herkes, Şâri'in hitabına muhataptır ve herkes Şer'i hükümle mükelleftir. Buna delil, bu konuda birbirini destekleyen nasslardır. Bunların hepsi, tevil kabul etmeyen sarih delâletle, ister Müslüman olsunlar, ister kâfir olsunlar, bütün İslâmî Şeriat'la muhatap olanların, insanların tamamı olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

Biz seni ancak bütün insanlar için bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. (Sebe 28) Yine buyurdu ki:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

De ki: 'Ey insanlar! Şüphesiz ben Allah'ın sizin hepinize bir Rasulü'yüm.' (el-A'raf 158) *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* da şöyle buyurdu:

بُعِثْتُ إِلَيْكُمْ أَحْمَرٌ وَ أَسْوَدٌ

"Ben, her kırmızı ve siyah (insan)a gönderildim."⁷ Yani bütün insanlara... Bu, tüm insanlar için âmm bir hitaptır. Müslüman ve kâfiri kapsar. Şöyle denmez:

"Bu, ferî hükümlerle değil, İslâm'a iman etmek konusunda bir hitaptır. Çünkü o, Risalet'le alâkalı bir hitaptır. Bu da Risalet'e iman demektir. Ferî hükümlerle amel etmek demek değildir." Böyle denmez. Çünkü Risalet, âmmdır. Ona imanı da kapsar. Risâlet'in getirdiği ferî hükümlerle ameli de kapsar. Onu imana tahsis etmek, tahsis edici olmaksızın

⁷ Muslim

bir tahsistir. Yine şayet bütün insanların İslâm'a imanla muhatap ve sadece Müslümanların da ferî hükümlerle muhatap olmaları kastedilmiş olsaydı, bu, bazı insanların bazı hükümlerle muhatap olmaları ve bazılarıyla da muhatap olmamaları demek olurdu. Bazı insanların hariçte tutulmalarına mahsus olması için bazılarının bazı hükümlerle, hitap edilmeleri caiz olsaydı, elbette bu, Şeriat'ın getirdiği her şeyde caiz olurdu. Yani bu gibi durum, imanla alâkalı İslâm kaidelerinde de caiz olurdu. Çünkü hükümler üzerinde caiz olan diğerleri üzerinde de caiz olur. Hâlbuki bu, batıldır. Çünkü hitap, sarihtir:

رسول الله إليكم

'Size Allah'ın bir elçisiyim.' (el-A'raf 158) Buna iman, açıkça hitabın içerdiği husustur. Bununla beraber, bütün insanların ferî hükümlerle muhatap olmaları, Risalet'le muhataplıklarındaki gibi, Kur'an'ın sarihiyle sabittir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

Müşriklerin vay haline... Onlar zekâtı vermezler. (Fusilet 6-7) Yine şöyle buyurdu:

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَإِنِّي الْمَقْرُ

O gün insan, 'kaçış nereye?' der. (el-Kiyamet 10) Şu sözüne kadar: **O ne tasdik etti, ne de namaz kıldı.** (el-Kiyamet 31) Ve şöyle buyurdu:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ

Her nefis kazandıkları karşılığında rehindir. (el-Müddesir 38) Şu sözüne kadar: **Sizi sakara sürükleyen nedir? Derler ki; 'Biz namaz kılanlardan değildik, yoksullara da yedirmezdik.'** (el-Müddesir 42-44) Aynı şekilde Allah Teâlâ bütün insanlara

ibadetleri de emretti. Öyleyse kâfirler de ibadetlerle emredilmiş olurlar. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ

Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz. (el-Bakara 21)

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ

O evi hacetmek, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. (Âl-i İmran 97) Bu ayetler, Allah'ın kâfirleri ferî hükümlerle mükellef tuttuğu hususunda sarihtir. Ayetler, onlara ferî hükümlerle hitap ediyor. Dolayısıyla onlar, ferî hükümlerle mükellef olurlar. Eğer furuatla mükellef olmamış olsalar, bunların terkine karşılık Allah onları azapla şiddetli bir şekilde korkutup tehdit etmezdi. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

Müşriklerin vay haline... Onlar zekâtı vermezler. (Fusilet 6-7) Bununla sabit olmaktadır ki Allahu Teâlâ hususi yetle ferî hükümlerden bazı emirler ve nehyler ile kâfirlerle hitap etti. Aynı şekilde geri kalan ferî hükümlerle de muhatap olurlar. Buradan açığa çıkmaktadır ki, kâfirler usûl ve fîrû olarak bütün Şeriat'la muhataptırlar. Allah onlara, iman etmemeye ve hükümleri yerine getirmemeye binaen azap edecektir.

Hitap bakımından, hiç şüphesiz onlar hükümlerle muhataptırlar. Ama bu hükümleri yerine getirmeleri, Devlet'in bu hükümleri onların üzerlerine tatbik etmesi ve bunları yerine getirmek üzere onları icbar etmesi bakımından ise, bunda ayrıntı vardır:

Zorlamaksızın kendiliklerinden hükümleri yerine getirmelerine gelince; kuşkusuz bakılır: Eğer hükümlerin edalarının

da, Şâri'in nassıyla İslâm şart koşulmuşsa, oruç, Hacc, zekât vesaire ibadetler ve benzerleri gibi, bu takdirde onların bunları yerine getirmeleri caiz değildir. Bunları yerine getirmekten men edilirler. Çünkü bunların şartı, İslâm'dır. Bunlar küfürle birlikte caiz değildir. Bunların bir benzerleri de borç gibi malî haklar üzerine kâfirin şahitliğidir. Bu caiz değildir. Kâfirin Müslümanlar üzerinde yönetici veya Müslümanlar arasında kâdı olması ve Şer'i nassın kâfirden caiz olmadıklarına ve şartları İslâm olduğuna dair getirdiği vesaire hükümlerde böyledir.

Bunlar haricindeki hükümlere gelince; şayet bunları yerine getirirlerse bu hükümler onlardan caizdir. Bu da Müslümanlarla birlikte kâfirlerle savaş gibi. Zira savaş yapmakta, savaşanın bir Müslüman olma şartı yoktur. İslâm onda şart değildir. Bu sebeple kâfirin savaş yapması sahihtir. Aynı şekilde alış-veriş gibi akitlerdeki, tıptaki, vesaire İslâm şartı varit olmayan fennî işlerdeki şahitlik de böyledir. Bu, kâfirlerin kendiliklerinden fürû hükümleri yerine getirmeleri açısındanadır.

Cebren hükümlerle mükellef tutulmalarına gelince; bunda da ayrıntı vardır: Eğer hükümlerdeki hitap âmm olarak gelen şeylerden ise ve bunlar da iman şartıyla mukayyet değilse, bakılır: Eğer hükümler, kendilerinde İslâm'ın şart olması sebebiyle ancak Müslüman'dan sadır olmaları caiz olanlardan ise veya kâfirlerin bunları yapmamak üzerinde ikrar edildiklerinden ise, şüphesiz bu iki durumda bunları yapmaya zorlanmazlar ve üzerlerine de tatbik edilmez. Bu sebeple Halife, Ehl-i Kitâp dışındaki Arap müşriklerinden oldukları zaman müstesna, İslâm'a iman etmemek karşılığında kâfirleri cezalandıramaz. Bu, Alla-hu Teâlâ'nın şu kavlından dolayıdır:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Dinde zorlama yoktur. (el-Bakara 256) Ve şu kavlinden dolayı:

حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

Küçülmüşler olarak elleriyle cizye verinceye kadar. (el-Tevbe 29) Ve Rasul'ün, Yemen'deki kâfirleri dinleri üzerinde kalmak hususunda ikrar ettiğinden dolayıdır. Onlardan cizye almakla yetindi. Ancak Allahu Teâlâ'nın, **Onlarla savaşsınız ya da Müslüman olurlar.** (el-Fetih 16) Sözünden dolayı Ehl-i Kitâp dışındaki Arap müşrikleri bundan istisna edildi. Bu ayet, Ehl-i Kitâp dışındaki Arap müşriklerine hâsıtır. Aynı şekilde kâfirler, Müslümanların namazı ile de mükellef tutulmazlar, kendi namazlarından alıkonulmazlar. Bu, Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in onları ibadetleri ve Yemen'de, Bahreyn'de, Ehl-i Necdân'da mevcut olan kiliseleri üzerinde ikrarından dolayıdır. O, Müslüman olmayanların kiliselerini yıkmadı. Bu da itikat ettikleri ve ibadet ettikleri şeylerle baş başa bırakılacaklarına delâlet eder. Aynı şekilde üzerlerine cihad hükmü de tatbik edilmez ve ona da zorlanmazlar. Çünkü cihad ayetlerindeki istenilen kıtal, kâfirler cinsine karşılık bir kıtaldır. Kâfirden, kendi nefsi ile savaşması tasavvur edilemez. Keza *hamr*'ı terk etmeye de icbar edilmezler. Hükmü de üzerlerine tatbik edilmez. İçilmesine karşılık cezalandırılmazlar. Çünkü Yemen'de Hristiyanlar hamr içiyorlardı. İçilmesi üzerinde ikrar edildiler. Çünkü Sahabe, şehirleri fethettiklerinde, kâfirleri hamr içmekten men etmiyorlardı. İşte sıhhatinde İslâm'ın şart olduğu veya Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in onları ikrar ettiği veya Sahabe'nin üzerlerinde onların ikrarı hususunda icma ettiği hükümlerin tamamı

böyledir. Bu yüzden onlar, bu hükümleri yapmaya icbar edilmezler. Halife tarafından da üzerlerine bunlar tatbik edilmez. Ama eğer hükümler böyle değilse, yani sıhhatlerinde İslâm şart değilse ve üzerlerine bunların tatbik edilmelerinin terkine delâlet eden Şer'i bir nass da varit olmamışsa, şüphesiz onlar, bu hükümlerle muhataptırlar. Bu hükümler, onların üzerine tatbik edilir, bunları yapmaya zorlanırlar ve bunların terk edilmelerine karşılık da cezalandırılırlar. Bunun sebebi ise, onlar Şeriat'ın hitabındaki hükümlerle muhataptırlar. Hükme iman şartına dair bir nass varit olmuş değildir ki, imandan önce bu hükümle mükellef olunmasın. Yine bu hükümlerle muhatap olmaktan bunların istisnalarına dair bir nass da varit olmadı. Onun için âmm hitap, âmm olarak devam eder ve bu hükümleri de kapsar. Bu sebeple kâfir, o hükümlerle muhatap olur. Yani istisnasına dair delil varit olmadıkça, kâfir Şer'i hükümlerin tamamıyla muhatap olur. Buna delil, Rasul'ün bu hükümleri kâfirler üzerine tatbik etmesidir. Muamelat konusunda, kâfirlere İslâm hükümlerine göre muamele ettiği Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den sabittir. Ukubât konusunda da masiyetlere karşılık onları cezalandırdığı O'ndan sabittir. Enes'den şöyle rivayet edildi:

أَنَّ يَهُودِيًّا رَضَّ رَأْسَ جَارِيَةٍ بَيْنَ حَجَرَيْنِ فَقِيلَ لَهَا مَنْ فَعَلَ بِكَ هَذَا أَفَلَانَ أَفَلَانَ
حَتَّى سَمَّى الْيَهُودِيَّ فَأَوْمَأَتْ بِرَأْسِهَا فَجِيءَ بِالْيَهُودِيِّ فَأَعْتَرَفَ فَأَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَضَ رَأْسَهُ بِالْحِجَارَةِ

“Bir Yahudi, bir cariye'nin başını iki taş arasında ezdi. Cariyeye “Bunu sana kim yaptı, filan mı filan mı?” dendi. Nihayet Yahudi'nin adı verildi. Cariye de başıyla ima etti. Sonra Yahudi getirildi, itiraf etti. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi ve

Sellem emretti de başı bir taşla ezildi."⁸ Ebî Seleme ibnu Abdurrahman'dan ve Suleymân ibnu Yesâr'dan, Ensâr'dan adamlardan şöyle rivayet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْيَهُودِ وَبَدَأَ بِهِمْ يَخْلِفُ مِنْكُمْ خَمْسُونَ رَجُلًا فَأَبَوْا فَقَالَ لِلْأَنْصَارِ اسْتَجِزُوا قَالُوا نَخْلِفُ عَلَى الْغَيْبِ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَجَعَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِيَّةً عَلَى يَهُودَ لِأَنَّهُ وَجَدَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ

*"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem Yahudilere, onlardan başlayarak şöyle dedi: "Sizden elli erkek yemin etsin." Onlar reddettiler. O zaman Ensâr'a, "Hakkınızı kazanınız." dedi. Onlar da, "Görmediğimiz şeye yemin mi edelim? Ya Rasulullah!" dediler. Bunun üzerine Rasulullah Yahudiler aleyhine di-yete hükmetti. Çünkü maktul onların arasında bulunmuştu."*⁹ Câbir ibnu Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edildi:

رَجَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مِنْ أَسْلَمَ وَرَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ وَأَمْرَأَتَهُ

*"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Eslem'den bir adamı ve Yahudilerden bir erkek ve hanımını recmetti."*¹⁰ Bu hadisler, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Müslümanları cezalandırdığı gibi kâfirleri de cezalandırdığına delâlet ederler. Bu da onların Şer'i hükümleri yerine getirmeye icbar edileceklerine ve bunların Müslümanlar üzerine infaz edildiği gibi onlar üzerine de tenfiz edileceğine, muame-latta, ukûbatta vesaire hükümlerde Müslümanların zorunlu oldukları gibi onların da bunlarla zorunlu olacaklarına delâlet eder. Bundan, ancak Şeriat'ın tatbikini yoksa onunla hitabı değil, istisna ettikleri müstesna kılınır. Bunlar ise, sıhhatinde İslâm'ın şart olduğu ve üzerinde icbar edilmediklerine dair nassla sabit olan hususlardır. Bunlar dışındakiler ise, kâfirlerden talep edilir ve bunlara zorla-

⁸ Buharî

⁹ Ebu Davud

¹⁰ Muslim

nırlar.

Buna göre Şâri'in kulların fiillerine ilişkin hitabı âmmdır. Kâfir ve Müslüman'ı eşit seviyede kapsar. Şâri'in İslâm Risaleti'yle hitabının umumundan dolayı kâfir ile Müslüman arasında bu hususta hiçbir fark yoktur. Şâri'in hitabının, insanlar üzerine tatbik vacipliği de âmmdır. İslâm otoritesine boyun büktükleri sürece Müslümanlara tatbik edildiği gibi kâfirlere de tatbik edilir. İslâm hükümleriyle amel etmeye zorlanırlar, bunların terkinde karşılık cezalandırılırlar. Bundan ancak Şeriat'ın istisna ettiği hususlar müstesnadır. Bunlar da, Şeriat'ın sıhhatinde veya edasında İslâm'ı şart kıldığı hükümler ve kâfirleri üzerinde ikrar ettiği, usûl ve fûru hükümlerden yapılması üzerinde onları zorlamadığı hususlardır. Bunlar dışındaki-lerde ise kâfirler ve Müslümanlar eşittir. Şöyle denmez:

“Muhakkak ki Allah, bazı hükümleri, namaz gibi, Müminlere tahsis etti. Sadece Müminler, bunlarla muhataptırlar. Hitabın, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ‘Ey iman edenler!’ diye sadır olduğu hususlar, Müslümanlara hâsıdır. Alış-veriş ve faiz gibi âmm olarak gelen hususlar ise, Müslümanlar ve gayri Müslimler için âmmdır.” Böyle denmez. Çünkü يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ‘Ey iman edenler!’ diye sadır olan husustan maksat, onlara imanla-rıyla hatırlatmaktır. Yoksa hitap, onlara hâss değildir. De-lili ise, Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında üzerinize kısas yazıldı. (el-Bakara 178) Rasul'den de öldürülenler hakkında, tıpkı Müslümanlar aleyhine olduğu gibi, tamı tamına kâfirler aleyhine de kısasa hükmettiği sabittir. Ve çünkü Allahu Teâlâ'nın, **Allah'ı ve Ahiret Günü'nü umanlar için.** (el-Ahzab 21) فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyorsanız, onu Allah'a ve Rasulü'ne götürünüz. (en-Nisa 59) **İşte sizden kim Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyorsa...**(el-Bakara 232) sözlerinde varit olan ayetlerin siyaki, bunların Allah'a ve Ahiret Günü'ne imanın gerektirdiği hususları hatırlatmak olduğuna delâlet eder. Zira birinci ayet şöyledir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

Andolsun ki, Rasulullah'da, sizin için, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü umanlar için güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) İkinci ayet de şöyledir:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

Eğer Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman ediyorsanız, bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasulü'ne götürünüz. (en-Nisa 59) Üçüncü ayet ise şöyledir:

ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

İşte Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman edenlere, böyle öğüt verilir. (el-Bakara 232) Bunların hepsi hatırlatmadır. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü de bu kabil-dendir:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ

*“Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman eden kimse, ya hayır söylesin, ya da sussun.”*¹¹ Bunların tamamı imanla hatırlatmaktır. İman, hükümlerle teklif konusunda şart değildir. Bu sebeple hitabın *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* **Ey iman edenler.** bitişmesi, onu Müslümanlara tahsis edici değildir. Bilakis o, imanla hatırlatmaktır. Buna binaen teklif hitabı, âmm olarak devam eder, hem kâfirleri, hem de Müslümanları kapsar. Böylelikle kâfirler, usûl ve fûru olarak Şeriat'ın geneliyle

¹¹ Buharî, Müslim K. İman, 67

muhataptırlar. Halife, Şer'i hükümlerin hepsini onlar üzerine tatbik etmekle emrolunmuştur. Kâfirler üzerine tatbik edilmemelerine dair Kur'an veya hadiste bir nassın geldiği hükümler ve Müslümanlara hâss olduklarına dair bir nassın geldiği hükümler, hitaptan değil de, hükümlerin tatbi-kindenden istisna edilir. Bunlar haricindekiler ise Müslümanlara olduğu gibi, eşit şekilde kâfirler üzerine de İslâm hükümlerinin hepsi tatbik edilir.

Teklif Şartları

İslâm, fûrû hükümlerle teklifte şart değildir. Ancak hakkında Müslümanlara hâss olduğuna dair, ya saraha-
ten, mesela; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ **Ey iman edenler, Al-
lah'tan korkun!** (Âl-i İmran 102) وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا **Allah, kâfirler için Müslümanlar üzerinde asla bir
yol kılmayacaktır.** (en-Nisa 141) جَاهِدُ الْكُفَّارَ **Kâfirlerle cihat
et.** (et-Tahrim 9) gibi ya da delâleten, mesela; kâfirlerin fûru
hükümlerden, namaz gibi, muaf tutulmalarına ilişkin bir
nassın geldiği hususlar müstesnadır. Bu nass, İslâm'ın
bunlarda şart olduğuna delâlet eder. İslâm, nassın varit
olduğu konularda teklif şartlarındandır. Fakat burada
teklif için genel şartlar vardır. Müslüman ile kâfir ara-
sında hiçbir fark yoktur. Bu şartlar, buluş, akıl ve kud-
rettir. Mükellefin şartı, bâliğ, âkil ve mükellef olduğu
hususları yapmaya kadir olmaktır. Ali *radiyAllahu
anh'*dan şöyle dediği rivayet edildi: “*Rasulullah SallAlla-
hu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:*

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَالْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَالصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ

*“Kalem üç kişiden kaldırıldı: Uyanıncaya kadar uyuy-
yandan, iyileşinceye kadar mecnundan, buluşu erinceye
kadar çocuktan.”*¹² Allahu Teâlâ da şöyle buyurdu:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

Allah, bir nefse gücü haricinde teklif etmez. (el-Bakara
286) “*Kalem kaldırıldı*” demek, *teklif kaldırıldı* demektir. Bu
kimse, mükellef ve hükümlerle muhatap değildir. “**Allah,
teklif etmez**” demek, nefy olsa da fakat nehy manası içe-
rir. Bunu Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü

¹² İmam Zeyd, Musned’inde

de teyit eder:

وَإِذَا أَمَرْتُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“Size, bir hususu emrettiğimde ondan gücünüz yettiğince yerine getirin.”¹³ Şöyle denmez:

“Şüphesiz ki Allah, çocuk ve mecnuna zekâtı, nafakaları, tazminatları vâcib kıldı. O zaman o, mükelleftir. Çünkü Allah, onu bazı hükümlerle mükellef kıldı.” Böyle söylenmez. Çünkü bu vacipler, çocuğun ve mecnunun fiiline ilişkin değildir. Aksine onun malı ve zimmetiyle ilgilidir. Malı ve zimmeti, teklif mahallidir. Bununla beraber kalemin kaldırılması sarîh bir gâye ile sınırlıdır: “Buluğa erinceye kadar”, “İyileşinceye kadar.” Bunlar, ta’lîl ifade eder. İletleri ise, küçüklük ve aklı kaybetmektir. Bunların mal ve zimmette hiçbir dâhili yoktur. Onun için istisna edilmezler.

¹³ Buharî, K. I’tisâm, 6744

Şer'i Hüküm

Allah, mükelleflere usûl ve fûru yani akaid ve fûru hükümler olarak bütün İslâm Şeriatıyla hitap etti. Yalnız Usûl'ul-Fıkıh ilmi, usûl konusunda incelenmez. Yani akaid konusunda incelenmez. Ancak Usûl'ul-Fıkıh ilmi, hükmün içirdiği meseleler yönünden değil, üzerlerine bina edildikleri esaslar yönünden, fûruda yani Şer'i hükümler konusunda incelenir. Bu sebeple Şer'i delilleri bilmek konusu incelenirken Şer'i hükmün hakikatini bilmek kaçınılmazdır. Usûl'ul-Fıkıh âlimleri, Şer'i hükmü Şâri'in kulların fiillerine ilişkin iktiza veya tahyir veya vaz'î yoluyla hitabıdır, diye tarif ettiler. Şâri', Allahu Teâlâ'dır. Şâri'in hitabı, Allah'ın hitabı demektir. Sonra Allah'ın hitabı, ifâde ettiği hususlar, işitene veya bu hükümdeki kimselere yöneltilmiş ise de, şöyle ki o, anlayış kapasitesi var olan için bir hitap olarak vaki olsa da ancak hitap, ifâde ettiği şeyin kendisidir. Yoksa ifâde ettiği şeyin yöneltilmesi değildir. Lafızlar ve terkiplerin içerdiği manaların kendisi, hitaptır. Allah'ın hitabı değil de Şâri'in hitabı dendi ki hitaba delâlet eden olması bakımından Sünnet'i ve icma'us-Sahabe'yi kapsasın. Böylece onunla sadece Kur'an'ın kast edildiği vehmedilmesin. Çünkü Sünnet de bir vahiydir. Bunun için oda Şâri'in hitabıdır. İcma'us-Sahabe de Sünnet'ten bir delili keşfeder. Bunun için bu da Şâri'in hitabıdır. Mükelleflerin değil de kulların fiillerine ilişkin dendi ki, mallarındaki zekât gibi çocuk ve deliye ilişkin hükümleri de kapsasın. İktizaya ilişkin olması demek, yani talebe ilişkin olması demektir. Çünkü iktiza kelimesinin manası, taleptir. Bu yani talep, fiilin talebi ve terkin talebi diye ayrılır. Fiilin talebi, eğer kesin ise, vâcib veya farzdır. Kesin değil ise, mendûb veya Sünnet veya

nafiledir. Terkin talebi, eğer kesin ise, haram veya mahzurdur. Kesin değil ise, mekruhtur. Tahyir ise, mubahlıktır. *Vaz'î hitaba veya Vaz'î yoluyla kulların fiillerine ilişkin hitaba gelince*; bu, bir şeyi sebep veya mâni vb. kılmaktır. Mesela, güneşin batıya yönelmesinin, namazın varlığını gerektirici olması gibi. Bu, namazın sebebidir. Mesela, namaz için necaset mânisi gibi. Zira bunlar, yani güneşin batıya yönelmesi, necaset mânisi vb. hususlar, hükümler için birer alâmet olsalar da, hükümlerdendir. Çünkü Allah, güneşin zevalini zuhrün (öğle namazı) vucubiyetine ve necasetin varlığı da namazın butlanına bir alâmet kıldı. Namaz fiilinin talebiyle ancak zeval vaktinin vâcib kılıcı olmasının bir manası olur. Necasetin terkinin talebiyle ancak necasetin batıl kılıcı olmasının bir manası olur, işte böyle. Vaz'î hükümler hakikatinde Şâri'den bir hitaptır. Böylelikle Şer'i hükmün; kulun fiillerine ilişkin Şâri'in hitabıdır diye tarifi, cami ve mâni olur. İktiza veya tahyir yoluyla sözü beş hükümleri kapsar. Bunlar: vâcib, mendûb, haram, mekruh ve mubahtır. Vaz'î yoluyla sözü de sebep, mâni, şart, sahih-batıl-fasit, ruhsat-azimet olanı kapsar. Bu tarife binaen Şâri'in hitabı iki kısımdır: Teklif hitabı, Vaz'î hitabı.

Teklif Hitâbı

Teklif hitabı, Şâri'in iktiza ve tahyire ilişkin hitabıdır. Yani o, fiilin talebi veya fiilin terkine veya yapmak ile terk etmek arasında tahyire mütealliktir. Eğer hitap, kesin bir talep ile fiilin talebine ilişkin ise, vâcibtir. Eş anlamı, farz-dır. Vâcib, kasten terk edeni Şer'an kesinlikle zemmedilen husustur. Terk edenin Şer'an zemmedilmesinin manası, Allah'ın Kitabı'nda, Rasulullah'ın Sünneti'nde, icma'us-Sahabe'de, eğer terk ederse, eksik ve yerilmiş olur bir halde, varit olmasıdır. İbre, fiilin terkinden dolayı insanlarrın zemminde değildir. Bilakis muteber olan, Şeriat'taki zemdir. Vâciblik bakımından, farz-ı ayın ile farz-ı kifâye arasında hiçbir fark yoktur. Ama eğer Şâri'in hitabı, kesin olmayan bir talep ile fiilin talebine ilişkin ise, mendûbtur. İbadetlerde eş anlamı Sünnet'tir. Mendûb, Şer'an fâili methedilen, ama Şer'an terk edeni zemmedilmeyen husustur. Aynı şekilde nafil olarak da isimlendirilir. Eğer Şâri'in hitabı, kesin bir talep ile fiilin terkinin talebine ilişkin ise, haramdır. Eş anlamı mahzurdur. Haram, Şer'an fâili zemmedilen husustur. Ama eğer Şâri'in hitabı, kesin olmayan bir talep ile terkin talebine ilişkin ise, mekruhtur. Mekruh, Şer'an terk edeni methedilen, ama Şer'an fâili zemmedilmeyen husustur, diye de tarif edildi. Şayet Şâri'in hitabı, yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin ise, ister hitap tahyire sarahaten delâlet etsin isterse ondaki talep sığasından tahyir anlaşılrsın, tıpkı hitabın, farklı iki halde tek bir hükümde nehyden sonra gelmesi gibi, bu durumda hitap, emir sığasıyla gelmiş olsa da mubahlık içindir. Teklif hitabındaki Şer'i hükümler, kesinlikle bu beşten dışarı çıkmazlar.

Vâcib

Vâcib ve farz, aynı manaya gelir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Bunlar eşanlamlı lafızlardır. *Fakat bazı müçtehitlerin, "teklif, Kitâp ve mütevatir Sünnet gibi katî bir delille sabit olduğu zaman, farzdır. Eğer Haber-i Vahid ve kıyas gibi zannî bir delille sabit olmuşsa, vâcibtir", diye kail olduklarına gelince;* bu söz, tahakkümdür. Hiçbir delili yoktur. Ne lügatte ne de Şeriat'ta buna delâlet eden hiç bir şey yoktur. Onların ıstılahı da olması doğru değildir. Çünkü *ıstılah, isimleri, müsemmalar üzerine itlak etmektir.* Bu ise, bu kabilden değildir. Aksine o, belirli bir müsemma için bir tariftir. Dolayısıyla vakıya mutabık olması zorunludur. Bu müsemmanın vakıası ise, Şâri'in kesin bir talep ile talep ettiği şeydir. Talebin katî bir delille veya zannî bir delille sabit olması arasında hiçbir fark yoktur. Mesele, hitabın medlûlüyle alakalıdır, sübutuyla değil.

Edası yönünden farz iki kısımdır: Namaz gibi, Farz-ı Muvesa ve oruç gibi Farz-ı Mudayyak. Vâcibin vakti, öğle namazı gibi, kendisinden fazla ise, Vâcib-u Muvesa'dır. Bu vaktin tüm cüzleri, kendisiyle farzın düşmesine ve vâcibin maslahatının husûlüne raci olan konularda, içerisinde bu vâcibin edası için bir vakittir. Vâcib-u Muvesa'ya bir delil olarak, öğle namazına dair emirdir. O da Ebu Dâvud'un, "*Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle buyurdu*" diye tahrîc ettiği şu sözüdür:

أَمَّنِي جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ الْبَيْتِ مَرَّتَيْنِ فَصَلَّى بِي الظُّهْرَ حِينَ زَالَتْ الشَّمْسُ
وَكَانَتْ قَدْرُ الشَّرَاكِ... وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ

"Cibril Aleyhi's-Selam bana, Beytullah'ın yanında, iki kere imamlık yaptı. Benimle birlikte güneş eğilince öğleyi kıldı. Güneş (gölgesi) ayakkabı bağı kadardı... Sonra be-

nimle birlikte ikindiye, gölge ayakkabı bağının misli olunca kıldı."¹⁴ Bu, zikredilen vaktin tüm cüzlerini kapsar. Bundan kasıt, namaz fiilinin başını vaktin başında, sonunu da vaktin sonunda tatbik etmek değildir. Yine bu vaktin bir cüzün bir namazdan hâli olmaması için, o vaktin vakitlerinden her bir vakitte namaz kılmak da değildir. Keza içerisinde vâcibin vukuuna hâss kılınması için o vakitten bir cüzün tayini de değildir. Zira lafızda buna hiçbir delâlet yoktur. O halde geriye bununla, o vaktin her cüzünün, içerisinde vâcibin vukuuna uygunluğunu kastetmiş olmasından başka bir şey kalmadı. Mükellef, vakitten dilediği herhangi bir cüzde fiili yapmakta muhayyerdir. Vaktin cüzlerinin tamamında mükellefe farziyet hâsıl olur. O cüzlerden herhangi birisinde farziyeti yaparsa, farz ondan düşer ve vâcibin maslahatı kendisine hâsıl olur. Ancak mükellef, vâcibliğinin ilk cüzünden itibaren farzı yapmaya azmetmelidir. Eğer azmetme şartıyla namazı vaktin evvelinden tehir eder, namazı eda etmeksizin vaktin çıkmasından önce ölürse, Allah'a âsi olarak kavuşmaz. Ama mükellefe, vaktin evvelinden sonuna tehir takdir etmekle, öleceği zann-ı galip gelirse, ölmese de namazın edasını vaktin evvelinden tehiri hususunda âsi olur. Çünkü Vâcib-u Muvesa'yı, vakti esnasında yapmak mükellefin zann-ı galibi olmalıdır. Şayet zann-ı galibi yoksa, tehir etmesi helal değildir. Buna göre hac, gücü yetene Vâcib-u Muvesa'dır. İmkânı elde ettikten sonra onu herhangi bir vakitte yapabilir. Lakin Haccın edasından önce, imkânı kaybedeceği zann-ı galip gelirse, içerisinde imkânın gitme zannının galip geldiği vakitte üzerine derhal hac vâcib olur. Bütün bunlar, vâcibin vakti kendisin-

¹⁴ Ebu Davud

den fazla ise böyledir. Ama vâcibin vakti, oruç gibi, kendisinden fazla değilse, hemen vâcibliğinin başlangıcında onu eda etmek üzerine vâcibtir. Onun tehiri caiz değildir. Eğer onu tehir ederse, günahkâr olur, ona kaza lazım gelir.

Yerine getirmek açısından farza gelince; iki kısımdır: Farz-ı ayın ve Farz-ı kifâye. Vâciblik noktasında aralarında hiçbir fark yoktur. Çünkü vâciblik, ikisinde de birdir. Her biri, kesin talep ile fiilin talebidir. Yalnız aralarındaki fark, Farz-ı ayın bizatihi her bir fertten talep edildi. Farz-ı kifâye ise, bütün Müslümanlardan talep edildi. Farzın ikamesinde yeterlilik hâsıl olmuşsa, ister Müslümanlardan her bir kimse onu ikame etmiş olsun, isterse onlardan bazıları onu ikame etmiş olsun, farz var edilmiştir. Eğer ikamesinde yeterlilik hâsıl olmamışsa, farz icat edilene kadar Müslümanlardan her bir fert üzerine vâciblik devam eder. Bu vâciblik, yapan itibariyledir. Yapılan husus itibariyle ise, vâcib iki kısımdır: Vâcib-u Muhayyer, Vâcib-u Muhattem. Vâcib-u Muhayyer, kendisinde mükellefin birkaç fiil arasında muhayyer bırakıldığı husustur. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ

Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bağlanmış olduğunuz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun kefareti ehlinize yedirdiğinin orta yollusundan on miskini doyurmak yahut onları giydirmek yahut bir köle âzâd etmektir. Kim (bunları) bulamazsa, üç gün oruç tutsun. İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur. (el-Mâide 89) Mükellef,

on miskini doyurmak veya onları giydirmek veya bir köle âzâd etmek arasında muhayyerdir. Ona vâcib olan, biza-tihi biri değil, bunlardan biridir. Bu da mükellefin fiili ile belirlenir. *Vâcib-u Muhattem'e gelince; Yapması mükellefe farz olan husustur.* Muhayyer bırakılmamıştır. Mesela, namaz gibi... Namaz ile diğerleri arasında herhangi bir muhayyerlik olmaksızın namazı ikame etmek ona zorunluluktur.

Vâcibin Ancak Kendisiyle Tamamlandığı Şey de Vâcibtir

Muhakkak ki vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey iki kısımdır:

Birincisi: *Vâcibliğinin o şeyle meşrut olması.*

İkincisi: *Vâcibliğinin onunla yani o şeyle meşrut olmaması.*

Vâcibliğinin o şeyle meşrut olanına gelince; şartın tahsili-nin vâcib olmadığında bir ihtilaf yoktur. Ancak vâcib olan, vâcibliğine ilişkin delil getirilendir. Bu da mesela, muayyen bir namazın vâcibliği gibi. Çünkü o, taharetin varlığıyla meşruttur. Taharet ise, namazı hitap yönünden vâcib değildir. Sadece o, vâcibin edası için şarttır. Namazı hitapta vâcib olan husus, şartın varlığında ancak namazdır.

Vâcibliği, o başkasıyla meşrut olmayan bilakis vukuu meşrut olan mutlak vâciblik meselesine gelince; bu da iki kısma ayrılır:

a.) *Mükellefin kudretinde olması,*

b.) *Mükellefin kudretinde olmaması.*

Mükellefin kudretinde olan hususa gelince; bu, vâcibin talep edildiği aynı hitapla vâcibtir. Bunun vâcibliği, hiçbir

fark olmaksızın tamamen Şâri'in hitabının getirdiği şeyin vâcibliği gibidir. Mesela, dirseklerin yıkanması gibi... Zira vâcibi -elleri dirseklere kadar yıkamak- yerine getirmek, ancak dirseklerden bir cüzün yıkanmasıyla tamamlanır. Bu vâcibin husulü, dirsekten bir cüzün husulüne bağlıdır. Bu sebeple dirseklerden bir cüzü yıkamak, vâcibtir, velev ki hitap bunu getirmeyip, sadece varlığının kendisine bağlı olduğu hususu getirmiş olsa da. Böylece Şâri'in hitabı, hem vâcibi hem de ancak kendisiyle bu vâcibi yerine getirme imkânı olan şeyi kapsar. Bu şeye hitabın delâleti, *Delâlet'ül-İltizam'* dir. Bu sebeple o şey vâcib olmaktadır. Buna örnek: Halife'nin yokluğu anında bir Halife ikame etmek veya yöneticileri muhasebe etmek için siyasî bir kitle ikame etmektir. Çünkü bir Halife ikame etmek vâcibtir, yöneticileri muhasebe etmek de vâcibtir. Bu vâcibi yerine getirmek, bu şekliyle fertler tarafından imkânsızdır. Çünkü fert, yalnız başına bu vâcibi yerine getirmekten yani Halife'yi ikame etmekten veya yöneticiyi muhasebe etmekten acizdir. Dolayısıyla bu vâcibi yerine getirmeye kadir olmaları için Müslümanlardan bir cemaatin kitleleşmesi gerekir. Buna göre Müslümanlara, Halife'nin ikamesine veya yöneticilerin muhasebesine kadir olan bir kitle kurmaları vâcib olur. Eğer Müslümanlar bir kitle oluşturamazlarsa günahkâr olurlar. Çünkü onlar, vâcibin edası için gerekli olan şeyi oluşturamamışlardır. Onlar, Halife'nin ikamesine ve yöneticinin muhasebesine muktedir olmayan bir kitle oluştururlarsa aynı şekilde onlar yine günahkâr ve vâcibi ikame etmemiş olurlar. Çünkü vâcib olan, sırf bir kitlenin kurulması değildir. Bilakis bir Halife'nin ikamesine veya yöneticinin muhasebesine kadir olan bir kitlenin kurulmasıdır. Yani o kitlede vâcibi yerine getirme kudreti olmalıdır. İşte böyle-

ce vâcibi yerine getirmenin ancak kendisiyle tamamlan-
dığı her şey, onda bir şart değilse de, vâcibtir. Bu, mükel-
lefin kudretinde olduğu zaman böyledir.

Mükellefin kudretinde olmayan hususa gelince; bu vâcib
değildir. Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözünden dolayıdır:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

Allah bir nefsi gücü haricinde mükellef tutmaz. (el-
Bakara 286) Ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu
sözünden dolayıdır:

وَإِذَا أَمَرْتُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

*“Size bir emir emrettiğinde ondan gücünüz yettiğinde
yerine getirin.”*¹⁵ Çünkü *teklif-i mala yutak*¹⁶ caiz değildir.
Zira bununla mükellef tutmak, zulmü Allah’a nispet et-
meyi gerektirir. Hâlbuki bu, caiz değildir.

Hülâsa, vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey, ya
aynı vâcib hitabıyla ya da başka bir hitapla vâcib olur. İs-
ter bu şey sebep olsun. Sebep, varlığından varlığın, yok-
luğundan yokluğun gerektiği şeydir. İsterse şart olsun.
Şart, yokluğundan yokluğun gerektiği, varlığından varlı-
ğın ve yokluğun gerekmediği şeydir. İsterse sebep, Şer’i
olsun, vâcib âzâd etmeye nispetle (lafzın) sığısı gibi, ister-
se aklî olsun, vâcib ilim için tahsil edilen inceleme gibi, is-
terse de mutaat olsun, katli vâcibe nispetle boyunun vu-
rulması gibi. İsterse şart da aynı şekilde Şer’i olsun, mese-
la, abdest gibi. Yahut aklî olsun, bu da aklen emredilen
şey için lazım olan husustur, emredilen şeyin zıtlarını terk
etmek gibi. Yahut alışlagelmiş olsun, bu da adeten ayrıl-
mayan husustur. Abdestte başın bir kısmını yıkamak gi-
bi... Dolayısıyla bir şeyin vâcibliği, ancak kendisiyle ta-

¹⁵ Buhârî, Muslim

¹⁶ Takatinin üzerindeki ile teklif etmek

mamlandığı şeyin vâcibliğini de gerektirir. Yani bir şeyi teklif etmek, ancak kendisiyle tamamlandığı şeyin teklif edilmesini de iktiza eder. İşte “*Vâcibin ancak kendisi ile tamamlandığı şey de vâcibtir*” kaidesi buradan geldi.

Haram

Haram, kesin talep ile filin terkinin talebine ilişkin Şâri’in hitabına sem’i delilin delâlet ettiği husustur. Haram, Şer’an fâili zemmedilen husustur. Eşanlamlısı “mahzur”dur.

Mubah

Mubah, bedelsiz, yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin Şâri’in hitabına sem’i delilin delâlet ettiği husustur. İbahat, Şer’i hükümlerdendir. Çünkü Şâri’in hitabıdır. Mubahlığın sübutu için ona ilişkin Şâri’in hitabının varit olması gerekir. Mubahlık, bir şeyin yapılmasından ve terk edilmesinden sakıncanın kaldırılması değildir. Aksi halde, Şeriat gelmeden önce mubahın teşrii sabit olurdu. Hâlbuki Şeriat gelmeden önce Şeriat yoktur. Ancak mubah, kendisinde yapmak ile terk etmek arasında tahyire ilişkin Şâri’in hitabının varit olduğu husustur. O, bizzat Şeriat tarafından teşri edildi, Şeriat geldikten sonra var oldu. Bu sebeple de o, Şer’i hükümlerdendir. Sonra kendilerinde mubahlığın tahakkuk ettiği hükümlere, bizzat her bir hükmün mubahlığına ilişkin Şeriat gelmelidir. Mubah, hakkında Şeriat’ın sükût ettiği, haram ve helal kılmadığı şey değildir. et-Tirmizî’nin, Selmân el-Fârisî’den şöyle dediğine ilişkin tahriç ettiği hadise gelince:

سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ السَّمَنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ فَقَالَ الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e yağ, peynir ve post hakkında soruldu. “Helâl, Allah’ın Kitabı’nda helâl kıldığı, haram da Allah’ın Kitabı’nda haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği şey ise, affettiği şeylerdendir.”¹⁷ Bu, hakkında Kur’an’ın sükût ettiği hususların mubah olduğuna delâlet etmez. Zira burada hadiste haram kılınmış ve helâl kılınmış şeyler vardır. Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den şöyle buyurduğu sahihtir:

أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ

“Dikkat ediniz! Şüphesiz bana Kur’an ve onunla beraber misli verildi.”¹⁸ Şu halde kasıt, hakkında vahyin sükût ettiği şeydir. Aynı şekilde hakkında vahyin sükût ettiği şeyden kasıt, onun mubah olması değildir. Çünkü O’nun hadiste *الحلال ما أحل الله* *“Helâl, Allah’ın helâl kıldığıdır”* sözü, haram kılmadığı her şeyi kapsar. Vâcibi, mendubu, mubahı ve mekruhu kapsar. Zira o şeyin helal olduğunu söylemek, haram değil manasındadır. Buna binaen hakkında sükût ettiği şey, mubahtır manasında değildir. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözüne:

وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ

“Hakkında sükût ettiği şey, affettiği şeylerdendir.”¹⁹ ve başka hadisteki şu sözüne:

وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ عَفْوٌ

“Hakkında sükût ettiği şey, affedilmiştir.”²⁰ Ve bir başka hadisteki şu sözüne gelince:

وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رُخْصَةً لَكُمْ لَيْسَ بِنِسْيَانٍ فَلَا تَبَحْثُوا عَنْهَا

“Bazı şeyler hakkında da unutkanlıktan değil, sizin

¹⁷ İbni Mace, K. Et’ameh, 3358

¹⁸ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 16546

¹⁹ İbni Mace, K. Et’ameh, 3358

²⁰ İbni Mace, K. Et’ameh, 3358

*için bir ruhsat olarak sükût etti, onlar hakkında araştırmayınız.”*²¹ Kuşkusuz O’nun bazı şeyler hakkında sükût etmesinden kasıt, onları helal kılmasıdır. O’nun bunları helal kılması, Allah’tan bir afv ve insanlara bir rahmet olarak itibar edilir. Çünkü bunları haram kılmadı, aksine helâl kıldı. Bunun delili, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in Sa’d ibnu Ebî Vakkâs’taki şu sözüdür:

إِنَّ أَكْثَرَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ سَأَلَ عَنْ أَمْرٍ لَمْ يُحَرِّمْ فَحَرَّمَ عَلَى النَّاسِ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ

*“Müslümanlar içerisinde cürüm bakımından Müslümanların en büyüğü, Müslümanlara haram kılınmamış bir şey hakkında sorup da, onun sorusundan dolayı o şeyin onlara haram kılınmasına sebep olan kimsedir.”*²² Yani haram kılmaktan vahyin sükût ettiği şey hakkında soru soran kimsedir. Bu hadislerdeki sükût, haram kılmaktan sükûttur. Yoksa Şer’i hükmü beyan etmekten sükût değildir. Çünkü Allah, Şer’i hükmü beyan etmekten sükût etmedi. Bilakis her şey hakkında Şer’i hükmü beyan etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ

Sana Kitâpı her şeyi açıklamak için indirdik. (en-Nahl 89) Binaenaleyh mubah, hakkında Şeriat’ın sükût ettiği şey değildir. Tam aksine mubah, Şeriat’ın mubah olduğuna dair hükmünü beyan ettiği şeydir. Hakkında Şeriat’ın sükût ettiği şey, haram kılmadığı, yani helal kıldığı şeydir. Bunun içerisine vâcib, mendûb, mubah ve mekruh girer. Bununla birlikte mubah hükümlerden her bir hüküm hakkında mubahlığına dair bir delil varit oldu. Avlanmanın mubahlığı, Allahu Teâlâ’nın şu sözünde vazıhtır:

²¹ el-Beyhakî

²² Ebu Davud, K. Sünnet, 3994

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَلُّوا

İhramdan çıktığınız zaman avlanın. (el-Mâide 2) Cuma namazından sonra dağılmanın mubahlığı, Allahu Teâlâ'nın şu sözünde açıktır:

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا

Artık namaz bittiğinde dağılın. (el-Cuma 10) Alış-verişin mubahlığı Allahu Teâlâ'nın şu sözünde ayan beyandır:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ

Hâlbuki Allah, alım-satımı helâl kıldı. (el-Bakara 275) İcâre, vekâlet, rehin vb. hususların mubahlığı, delillerinde vazıhtır. Buna göre mubahlık, Şer'i bir hükümdür. Sübütü, kendisine delâlet eden Şer'i bir delille olmalıdır.

Vaz'î Hitâp

Varlıkta vaki olan fiiller hakkında Şâri'in hitabı geldi, iktiza ve tahyir yönünden hükümlerini beyan etti. Yine Şâri'in hitabı geldi, bu hükümler için iktiza ettikleri hususlar vazetti. Bunlar üzerine hükmün tahakkuku veya ikmalî bağıdır. Yani bu hükümler, Şer'i hükmün iktiza ettiği şeyler için vazedildiler. Şâri'in hitabı, iktiza ve tahyir yoluyla varit olduğu gibi iktiza ve tahyirin gerektirdiği şeyle de varit oldu. Bu da bir şeyi, sebep veya şart veya mâni veya sahîh veya batıl veya fasîd veya azîmet veya ruhsat kılmaktır. Şayet iktiza ve tahyir hitabı, insanın fiilini tedavi eden hükümler ise, vaz'î hitap da bu hükümleri ve bunların mütealliklerini tedavi ederler. İktiza ve tahyir hitabı, insanın fiili için hükümlerdir. Vaz'î hitap ise, bu hükümler için hükümlerdir. O hükümlere belli vasıflar kazandırır. Böyle olmaları kendilerini insan fiillerine ilişkin olmalarından dışarı çıkarmaz. Çünkü bir şeyin müteallikine müteallik olan husus, aynı şekilde o şeye de mütealliktir. Böylece zorunluluk, ölü etinin mubahlığında bir sebeptir, zina korkusu, cariye-yi nikâhlamanın mubahlığında bir sebeptir, bevli tutamamak, namazda çıkan her şey için abdest vâcibiyetinin düşmesinde bir sebeptir (Daha doğrusu her namaz için tek bir abdest kâfidir. Hatta namaz esnasında çıkmış olsa bile), güneşin zevali veya batışı veya fecrin doğuşu, o namazların varlıklarının icabında bir sebeptir vb. Bütün bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitaptır. O hüküm de ölü etinin, cariye-yi nikâhlamanın mubahlığı, namazda çıkan her şey için abdest vâcibiyetinin düşmesi ve namazın var olma icabıdır. Bundan dolayı sebep, vaz'î hitaptandır. Bir senenin geçmesi, zekâtın vâcibliğinin sebebinde, buluş, mutlak ola-

rak teklifte, Rasullerin gönderilmesi, sevap ve ikabta, teslim kudreti, alış-verişin sıhhatinde, rüşt, yetim malının kendisine iadesinde bir şarttır. Bütün bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitaptır. Bundan dolayı şart, vaz'î hitaptandır. Hayız, cinsî ilişkiye, Beyt'ul-Haram'ı tavafa, namazların vâcibiyetine, orucun edasına mânidir, delilik, ibadetlerin yapılmasına, tasarrufların serbest bırakılmasına mânidir vb. Bunların hepsi, Şâri'den hükme ilişkin bir hitaptır. Bundan dolayı mâni, vaz'î hitaptandır. Kıyamdan aciz kalan hasta için oturarak namaz kılmaya ruhsat verilir, misafir olan için, Ramazan'da iftar etmesi caizdir. Mükreh'in *İkrah-ı Mülci* olması, ona küfrü nutuk etmesi caizdir. Tüm bunlar, Şâri'den hükme ilişkin bir hitaptır. Bu hüküm de, oturarak namaz kılmak, Ramazan'da iftar etmek ve küfür kelimesini nutuk etmektir. Bundan dolayı ruhsatlar vaz'î hitaptandır. Bu dördünde Şâri'in hitabının hükmü ve bu hükme ilişkin olan hususları getirdiği konusunda hiçbir müşkülât yoktur.

Namaz bakımından namaz, oruç bakımından oruç, cihad bakımından cihad gibi, hükümlerden genel teşri ile gelenlere ve kulların bunlarla amele elzem olmalarına gelince; bu hükümlerdeki vaz'î hitap, genel teşri ile teşri edilmiş olmaları ve kulların bunlarla amele zorunlu olmaları bakımından bunların vasıflarıdır. Bu genel teşri ve bununla zorunluluk, "azimet" olarak isimlendirilir. Bunun için azimetler, vaz'î hükümlerdendir. Bunlar ve ruhsatlar, tek bir kısım olarak itibar edilirler. Çünkü azimetler, asıldır, ruhsatlar ise bunlardan dallanırlar. Dolayısıyla ruhsatlar ve azimetler, vaz'î hitaptandır.

Dünyada amelin neticelerine ilişkin olan hususa gelince; vaz'î hitap, bu neticeler bakımından ortaya çıkar. Mesela, bütün rükünlerini tamamladığı zaman namaz sahihtir de-

riz, tüm şartlarını tamamladığı zaman alış-veriş *sahihtir* deriz, Şer'i şartları barındırdığı zaman şirket *sahihtir* deriz. Bu, teşrii yönünden değil, edası yönünden hüküm için bir vasıftır. Bunu Şâri' getirdi, alış-verişi ve namazı sahih itibar etti. Aynı şekilde alış-veriş, icabı veya namaz, rükûu veya şirket, kabulü kaybederse, o zaman bunlar batıl olurlar. Batıllıkları, teşrii açısından değil, edası açısından hüküm için bir vasıftır. Bunu, Şâri' getirdi ve bunları *batıl* itibar etti. Bu sebeple sıhhat ve butlan, tek bir kısımdır. Çünkü bunlardaki Şâri'in hitabı, tek bir hükme ilişkindir, ya sahihtir, ya da batıldır. Çünkü sıhhat asıl, butlan ise sıhhat hükümleri üzerine terettüp edendir. Onun için sıhhat ve butlan, tek bir kısımdır.

İşte vaz'î hitap, budur. Vaz'î hitap, hükmün iktiza ettiği bir hususla ilgilidir. Beş kısımdır: *Sebep, Şart, Mâni, Sıhhat-Butlan-Fesad, Azimetler-Ruhsatlar*.

Sebep

Sebep, Müteşerrilerin (usûlcülerin) ıstılahında, hükmün teşriini değil de hükmün varlığını tanımlayıcı olmasına semi delilin delâlet ettiği her zahir, munzabit vasıftır. Mesela, güneşin zevalini, Allahu Teâlâ'nın şu sözünde, namazın varlığını tanımlayıcı bir emâre kılmak gibi:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ

Güneşin batıya kaymasından itibaren namaz kıl. (el-İsra 78) Ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözünü de:

إِذَا زَالَتْ الشَّمْسُ فَصَلُّوا

“Güneş, batıya kaydığı zaman namaz kılın.”²³ Güne-

²³ el-Beyhaki

şin zevali, namazın vâcibiyeti için emâre değildir. Keza Ramazan hilalinin doğuşunu, Allahu Teâlâ'nın şu sözünde, Ramazan orucunun varlığını tanımlayıcı bir emâre kılmak gibi:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

İçinizden kim (Ramazan) ay(ın)a şahit olursa oruç tutsun. (el-Bakara 185) Ve Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözünü de:

صُومُوا لِرُؤْيَايِهِ

*"Onun görülmesiyle oruç tutun."*²⁴ İşte böyle. Sebep, hükmü vâcib kılıcı değil, ancak onun varlığını tanımlayıcıdır. Sebebin vakıası şudur: Şer'an sebep, Şer'i hüküm için bu hükmün iktiza ettiği bir hikmete binaen vazedildi. Nisabın hâsıl olması, zekâtın varlığında bir sebeptir, Şer'i akitler, faydalanmanın veya mülklerin intikalinin mubahlığında bir sebeptir. Hüküm, zekâtın vâcibliğidir. Nisabın hâsıl olması ise, varlığını tanımlamak amacıyla Şer'an bu hüküm için vazedildi. Faydalanmanın veya mülkiyet intikalinin mubahlığı, hükümdür. Akitler ise, varlığını tanımlamak maksadıyla Şer'an bu hüküm için vazedildi. Böylelikle sebepler, mükellef tutan tarafından hükmün varlığını mükellefe tanıtmak için Şâri'in vazettiği emârelerdir. Şâri', mükellef için Şer'i hüküm teşri etti. Onu, bu hükümle mükellef tuttu. Bu hükmün varlığına delâlet eden emâreler vazetti. İşte emâreler, Şer'i sebeplerdir. Sebep, hükmün varlığını bildirmek ve tanımlayıcıdır. Sebep, hükmün zatını ve sıfatını, tanımlayıcı değildir. Ancak onun manası, hükmün varlığını tanımlayıcıdır, başka değil. Çünkü hüküm vâcib kılan, hükmün kendisinde varit olduğu delildir. Delilin delâlet ettiği bu hükmün varlığını

²⁴ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 1830

tanıtan husus, sebeptir. Bu, illetin hilafınadır. Zira illet, hükmün kendisinden dolayı var olduğu şeydir. Hüküm ondan dolayı vazi edildi. Hükme götüren odur. O, hükmün teşriinin sebebidir, varlığının sebebi değil. İlet, hükmün delillerinden bir delildir. Onun durumu, hükmün teşriindeki nassın durumu gibidir. O, varlığa dair bir emâre değil, bilakis o, hükmün teşriini tanımlayıcı bir emâredir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu kavlından istinbat edilen namazdan alıkoymak gibi:

إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ

Cuma günü namaza çağrıldığında Allah'ın zikrine koşunuz, alış-verişi bırakınız. (el-Cuma 9) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ

Namaz kılındığında yeryüzüne dağılınız. (el-Cuma 10) Zira alıkoymaktan dolayı hüküm teşri edildi. Bu hüküm de, Cuma ezanı esnasında alış-verişin haramlılığıdır. Onun için alıkoymak, sebep değil, illettir. Güneşin batıya yönelmesi ise bunun hilafınadır. Zira o, bir illet değildir. Çünkü öğle namazı, ondan dolayı teşri edilmedi. Ancak o, öğlenin varlığının vâcib olduğuna dair bir emâredir.

Şart

Şart, meşrutun iktiza ettiği veya bu meşrutta hükmün iktiza ettiği hususlarda meşrutu tamamlayıcı bir vasıftır. Paranın zekâtında senenin geçmesi, nisap mülkiyeti için bir tamamlayıcıdır. Parada zekâtın vâcib olabilmesi için senenin geçmesi nisap mülkiyetinde bir şarttır. Öyleyse senenin geçmesi, meşrutun iktiza ettiği hususlardandır. Muhsan zaninin recminde Muhsanlık, zani vasfı için bir tamamlayıcıdır. Zaniye recm vâcib olabilmesi için Muh-

sanlık zanide bir şarttır. Buna göre Muhsanlık, meşrutun iktiza ettiği hususlardandır. Abdest, hükmün namazda iktiza ettiği hususlarda namaz fiili için bir tamamlayıcıdır. Abdest, namazda bir şarttır. O, meşrutta bu hükmün iktiza ettiği hususlardandır. Setr-i avret, hükmün namazda iktiza ettiği hususlarda namaz fiili için bir şarttır. O, namazda bir şarttır ve o, hükmün meşrutta iktiza ettiği hususlardandır. Diğer şartlar da böyledir. O yani şart, meşrutta mugayirdir. Çünkü şart, meşrut için tamamlayıcı bir vasıftır. Onun cüzlerinden bir cüz değildir. Bununla rükünden farklıdır. Çünkü rükün, şeyin cüzlerinden bir cüzdür. Ondan ayrı değildir. Rükün, şeye mugayir veya ona mümasildir denilmez. Çünkü rükün, şeyin cüzlerinden bir cüzdür. Şart ise, şeye mugayir ve aynı zamanda onun için bir tamamlayıcı olmak zorundadır. Şart şöyle tarif edildi: *Yokluğundan yokluğun lazım geldiği, varlığından varlığın lazım gelmediği şeydir*. Bu, neticesi bakımından şartın beyanıdır. Meşrutla birlikte şart, mevsufla birlikte sıfat gibidir. Sıfat bulunmadığı zaman mevsufta bulunmaz. Fakat bazen sıfat bulunabilir ama mevsuf bulunmayabilir. İşte şart da böyledir. Taharet olmadığı zaman namaz da olmaz. Fakat bazen taharet bulunabilir ama namaz olmayabilir. Şart, sadece teklifî hükme hâss değildir. Bilakis bazen teklifî hükümde, bazen de vaz'î hükümde olabilir. Burada, mesela, taharet, setr-i avret, elbisenin temizliği gibi, teklifî hitaba râci olan şartlar vardır. Bunlardan her biri, namaz için bir şarttır. Yine burada, mesela, zekât nisabında senenin geçmesi, zinada Muhsanlık ve hırsızlıkta muhafazalık gibi, vaz'î hitaba râci olan şartlar vardır. Bunlar, sebep için şartlardır. Bütün bunlar, şartlar olmaları itibariyle, üzerlerine şartın tarifine intibak eder. Tüm bunlar, haklarında delil varit olduğu için Şer'an şarttırlar.

Ancak birincisi, hüküm için şarttırlar. İkincisi ise, hükmün iktiza ettiği hususlar için vazedilmiş şartlardır.

Şer'i şartlar içerisine, alış-veriş, şirket, vakıf vb. gibi akit şartları da girer. Ancak bu şartlar, bir şart olarak itibar edilmesi için şartlığına delâlet eden Şer'i bir delil olması yönünden teklifi hükmün ve vaz'î hükmün şartları gibi değildir. Bilakis o şartlarda Şeriat'ın belirlediği hususlara muhalif olmamaları şartı koşulur. Yani teklifi hükmün ve vaz'î hükmün şartlarına bir şart olarak itibar edilmeleri için Şer'i delilin delâlet etmesi zorunludur. Hâlbuki akit şartları bunun hilafıdır. Zira bunlarda Şeriat'ın bunları getirmiş olma şartı koşulmaz. Aksine akdeden tarafların, istedikleri şeyi şart koşmaları caizdir. Lakin akdeden tarafların veya bunlardan herhangi birinin, Şeriat'ın belirlediği hususlara muhalif olan şartları şart koşmaları caiz değildir. Şu halde akitlerde şart koşulan şartlarda Şeriat'a muhalif olmamaları lazım gelir. Bunlarda Şer'i bir delilin varit olma şartı koşulmaz. Bu, Rasullullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözünden dolayıdır:

مَا بَالُ رَجَالٍ يَشْتَرُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا كَانَ مِنْ شَرْطٍ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةً شَرْطٍ قَضَاءُ اللَّهِ أَحَقُّ وَشَرْطُ اللَّهِ أَوْثَقُ

*“Bir takım adamlara ne oluyor ki, Allah'ın Kitabı'nda olmayan şartlar koşuyorlar. Allah'ın Kitabı'ndan olmayan bir şart ise, yüz şart olsa da, batıldır. Allah'ın hükmü en doğru, Allah'ın şartı en güvenli olanıdır.”*²⁵ Allah'ın Kitabı'nda olmamasının manası, Allah'ın Kitabı'nda olana muhalif olmasıdır. Yani onlar, ne Allah'ın hükmüne göre ne de hükmü gereğince değildirler. Çünkü Rasullullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, mutlak olarak şartların koşulmasına izin verdi. Allah'ın hükmüne muhalif olanın ise, batıl

²⁵ Buhârî, K. Şurût, 2527

olduğunu beyan etti. O, şartların koşulmasından nehyetmedi. Allah'ın Kitabı'nda olmayan şeylere itibar etmek nefyedildiği zaman, bu, Allah'ın Kitabı'ndaki şeylere muhalif olana itibar etmenin nefyedilmesi demektir. Buhârî'deki hadisin nassı şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَنِي بَرِيرَةُ فَقَالَتْ كَانَتْ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ فِي كُلِّ عَامٍ وَفِيَّ فَأَعِينَنِي فَقُلْتُ إِنْ أَحَبَّ أَهْلُكَ أَنْ أَعْدَهَا لَهُمْ وَيَكُونَ وَلَاؤُكَ لِي فَقُلْتُ فَذَهَبْتُ بِرَبِيرَةَ إِلَى أَهْلِهَا فَقَالَتْ لَهُمْ فَأَبَوْا ذَلِكَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ مِنْ عِنْدِهِمْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ فَقَالَتْ إِنِّي قَدْ عَرَضْتُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَأَبَوْا إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْوَلَاءُ لَهُمْ فَسَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُخْبِرْتُ عَائِشَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ خُذِيهَا وَاشْتَرِطِي لَهُمُ الْوَلَاءَ فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ فَقَعَلْتُ عَائِشَةُ ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ مَا بَالُ رِجَالٍ

“Âişe radiyAllahu anha'dan şöyle dediği rivayet edildi: “Berîre, bana geldi. “Her sene bir ukiyye olmak üzere dokuz ukiyye karşılığında ehlimle mukâtebe yaptım. Bana yardım et.” dedi. Bende, “Eğer ehlin, senin velâ'n bana ait olmak üzere kendilerine o dokuz ukiyyeyi hazırlamamı isterlerse yaparım.” dedim. Berîre, ailesine gitti ve onlara (durumu) söyledi. Onlar bunu ondan kabul etmediler. Onların yanından gelirken Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem oturmaktaydı. Dedi ki: “Ben bunu onlara arzettim. Onlar ancak velâ'n kendilerine ait olması kaydıyla kabul ettiler.” Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem dinledi. Âişe de Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e haber verdi. Sonra, “Onu al ve onlara velâ'yı şart koş. Zira velâ ancak âzâd eden kişiye aittir.” buyurdu. Âişe de yaptı. Sonra Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem insanlar içerisinde ayağa kalktı, Allah'a hamdı sena etti. Sonra “**Amma bad'u adamlara ne oluyor ki...**” buyurdu.”²⁶ Bu, nehyedilen şeyin, Allah'ın Kitabı'nda ve Rasullullah'ın Sünneti'nde bulunana

²⁶ Buhârî, K. Şurût, 2527

muhalif şart olduğuna delâlet eder. Yoksa şartın, Allah'ın Kitabı'nda ve Rasulü'nün Sünneti'nde olması gerektiğine delâlet etmez. Buna binaen akitteki şartlarda, Şeriat'a muhalif olmamaları şart koşulur. Şöyle ki; Şeriat'ın nasslarından bir nassa veya Şer'i delili olan bir Şer'i hükme muhalif olmamalıdır. Mesela, Şeriat, velâ'yı âzâd eden kimseye ait kıldı. Bu durumda köle alım-satımı, velâ'nın şart koşulmasıyla sahih olmaz. Şart, ilgadır, alım-satım sahihtir. Mesela, *"Bu şeyi sana peşin 1000, taksitle 2000'e sat-tım."* demen sahih değildir. Bu, iki şart içeren tek bir alım-satımdır. Bu alım-satımdaki kasıt, şartların değişmesiyle değişir. Bu şart, batıldır. Alım-satımda bu şart sebebiyle, Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözünden do-layı batıldır:

لَا يَحِلُّ سَلْفٌ وَبَيْعٌ وَلَا شَرْطَانِ فِي بَيْعٍ

*"Selef ve alım-satım ve bir alım-satımda iki şartta helâl değildir."*²⁷ Mesela, bir kişi bir başkasına bir mal sa-tar ve onu bir başkasına satmamasını ona şart koşarsa, şart ilgadır, alım-satım sahihtir. Çünkü şart, akdin içeri-ğiyle çelişiyor. Akdin içeriği, satın alan kimsenin mülki-yeti ve ondaki tasarruftur. Bu ise, Şer'i bir hükme muha-liftir. Böylece, Şeriat'a muhalif olan şartlara, mutlak ola-rak itibar edilmezler. İster bu şartlar, Şer'i bir nassa muha-lif olsunlar, isterse Şeriat'ın getirdiği bir hükme muhalif olsunlar. İster bu hüküm, Şer'i bir hüküm olsun isterse vaz'î hükümlerden bir hüküm olsun.

Allah'ın Kitabı'nda var olana veya Şer'i bir hükme muarız olmadıkça, Şeriat'ın Müslüman'a akitlerde dileği şartları şart koşmayı mubah kıldığını tekit eden şeylerden biri de, Buhârî'nin rivayetlerinden birinde Berîra hakkın-

²⁷ Ebu Davud

da Âişe hadisinde gelen şu husustur: Âişe *radıyAllahu an-ha'*ya buyurdu ki:

اشْتَرَيْهَا فَأَعْتَقِيهَا وَلَيْشْتَرَطُوا مَا شَاءُوا

“Onu satın al ve onu âzâd et, diledikleri şeyleri şart koşsunlar.”²⁸ Bu, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in **“Dilediklerini şart koşsunlar”** buyurmasında açıktır. Bu, insanın dilediği şartları şart koşmasının mubahlığıdır. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şöyle buyurması da bunu teyit eder:

والمسلمون عِنْدَ شُرُوطِهِمْ

“Müslümanlar şartları üzeredirler.”²⁹ Yani şart koştukları şartlar üzeredirler. Şartı, onlara izafe etti. Ayrıca, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, akitlerde Allah’ın Kitabı’nda zikredilmeyen şartların şart koşulmasını ikrar etti. Nitekim Muslim Câbir’den şöyle rivayet etti:

أَنَّهُ كَانَ يَسِيرُ عَلَى جَمَلٍ لَهُ قَدْ أَغْيَا فَأَرَادَ أَنْ يُسَبِّهَ قَالَ فَلَحِقَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَا لِي وَضَرَبَهُ فَسَارَ سَيْرًا لَمْ يَسِرْ مِثْلَهُ قَالَ بَعْنِيهِ بِوَقِيَّةٍ قُلْتُ لَا ثُمَّ قَالَ بَعْنِيهِ فَبِعْتُهُ بِوَقِيَّةٍ وَاسْتَنْثَيْتُ عَلَيْهِ حُمْلَانَهُ إِلَى أَهْلِي

“Kendisi hastalanmış bir devesinin üzerinde gidiyordu. Derken deveyi başıboş bırakmak istedi. Câbir diyor ki: “Mütea-kiben bana Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem yetiştirdi ve benim için dua ederek hayvana vurdu. Bunu müteaâkip deve öyle yürüdü ki, böyle yürüdüğü olmamıştı. “Bunu bana bir ukiyyeye sat.” buyurdular. **“Olmaz.”** dedim. Sonra, ayınısını buyurdu. Ben de onu bir ukiyyeye sattım. Ama üzerindeki yükünü ehlime götürmeyi istisna ettim.” Yükünü istisna etmek, alım-satımda şart koştuğu bir şarttır. Sefine Ebî AbdurRahman’dan şöyle dediği rivayet edildi:

²⁸ Buhârî, K. Şurût, 2524

²⁹ el-Hakim

أَعْتَقْتَنِي أُمُّ سَلَمَةَ وَاشْتَرَطَتْ عَلَيَّ أَنْ أَخْدُمَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Ummu Seleme beni âzâd etti ve Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e hizmet etmemi bana şart koştu.”³⁰ Bir başka lafızda şöyledir:

كُنْتُ مَمْلُوكًا لِأُمِّ سَلَمَةَ فَقَالَتْ أَعْتَقُكَ وَاشْتَرَطْتُ عَلَيْكَ أَنْ تَخْدُمَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا عَشَيْتُ فَقُلْتُ وَإِنْ لَمْ تَشْتَرِطْ عَلَيَّ مَا فَارَقْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا عَشَيْتُ فَأَعْتَقْتَنِي وَاشْتَرَطْتُ عَلَيَّ

“Ben, Ummu Seleme’nin bir kölesiydim. “Seni âzâd ederim ve yaşadığım sürece Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e hizmet etmeni sana şart koşarım.” dedi. Bende, “Bana şart koşmasan da yaşadığım sürece Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den ayrılacak değilim.” dedim. Sonra beni âzâd etti ve bana şart koştu.”³¹ İşte böylece müteaddit hadiselerde, Şeriat’ın belirlemediği şartlar akitlerde hâsıl oldu. Bilakis her insan, reyine göre onları şart koşar. Varit olan bütün şey şudur: Şart, Allah’ın Kitabı’na ve Şeriat’ın hükümlerinden bir hükme muhalif olmamasıyla mukayyettir. Ancak şartta, bir haramı helal ve bir helali haram kılmaması, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözünden dolayı, şart koşulur.

وَالْمُسْلِمُونَ عَلَى شُرُوطِهِمْ إِلَّا شَرْطًا حَرَّمَ حَلَالًا أَوْ أَحَلَّ حَرَامًا

“Müslümanlar şartları üzeredir. Ancak bir helali haram, bir haramı helâl kılan şart müstesnadır.”³²

Mâni

Mâni, bir hükmün mânisi ve bir sebebin mânisi olur.

Hükmün mânisine gelince; varlığı, hükmün iktiza ettiği

³⁰ Ahmed

³¹ Ebu Davud

³² Tirmizi, K. Ahkâm, 1272

şeyin aksini gerektiren münzabit, zahir bir vasıftır. Mesela, pervasızca kasıtlı öldürmek, katil olan evlat için babasının mirasına mânidir. Hâlbuki oğulluk, mirası gerektirir.

Sebebin mânisine gelince; varlığı, sebebin iktiza ettiği şeyin aksini gerektiren münzabit, zahir bir vasıftır. Mesela, borç gibi... Zira borcun varlığı, kendilerinde nisap miktarı olup, üzerinden bir sene geçen kimseler üzerine zekâtın vâcibiyetine mânidir. Çünkü borç, nisabın bekasına mânidir. Öyle bir nisap ki, tamamlayıcı olarak sebeptir. Nisap (sebe), senenin geçmesiyle zekâtın vâcibiyetini iktiza eder. Borç (mâni) ise, sebebin iktiza ettiği şeyin tersini iktiza ediyor. Yani nisabın varlığı ve senenin geçmesiyle birlikte zekâtın vâcib olmamasıdır. Sebebin mânisi olan borç, varlığında nisabın bozulduğu çok borçtur.

Mâniler, iki kısımdır:

Birincisi; *Talebe ve edaya mâni olanlar.*

İkincisi; *Talebe mâni olup edaya mâni olmayanlar.*

Birincisine gelince; Talebe ve edaya mâni olanlardır. Mesela, uykuyla veya delilikle aklın gitmesi gibi... Zira aklın gitmesi, namazın, orucun, alım-satımın ve başka hükümlerin talebine ve edalarına mânidir. Aklın gitmesi, talebin aslına mânidir. Çünkü akıl, mükellefin fiillerine hitabın taalluku için bir şarttır. Çünkü akıl, teklifin menatıdır (dayanağıdır). Yine mesela, hayız ve nifâs gibi. Bu, namaza, oruca, mescide girmeye ve bunların edalarına mânidir. O, talebin aslına mânidir. Çünkü hayızdan ve nifâstan temizlenmek, namaza, oruca ve mescide girmek için bir şarttır. Dolayısıyla aklın zail olması, hayız ve nifâsın varlığından her biri talebe ve edaya mânidir.

Talebe mâni olup edaya mâni olmayanlara gelince; mesela,

Cuma namazına oranla kadınlık, oruca oranla buluş gibi. Zira kadınlık, Cuma namazının talebine mânidir. Küçüklük, namaz ve orucun talebine mânidir. Çünkü Cuma namazı, kadına, namaz ve oruç da çocuğa vâcib değildir. Fakat kadın, Cuma namazını eda ederse, çocukta namaz ve oruç tutarsa, bunlardan sahih olur. Çünkü mâni, talebe mânidir, edaya mâni değildir. Bunun benzeri sefer, orucun talebine ve namazın tamamlanmasına mânidir. Fakat misafir, oruç tutarsa, namazı kısaltmayıp tamamlarsa bu caizdir. Çünkü mâni, edaya değil, talebe mânidir. Aynı şekilde bütün ruhsat sebepleri de edaya değil, talebe mânidirler.

Sıhhat, Butlân, Fesâd

Sıhhat, Şeriat'ın emrine muvafakattır. Mutlak kılınır ve bununla dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesi kastedilir. Mutlak kılınır ve aynı şekilde bununla Ahiret'te amelin neticelerinin terettüp etmesi kastedilir. Namaz kılan ve eda eden nezdinde namazın rükünlerini ve şartlarını tamamlamak, sahih bir namazdır. Bu bağlamda yeterlidir, zimmetten halidir ve kazayı düşürücüdür manasında "*namaz sahihtir*", dersin. Alış-verişin tüm şartlarını tamamlamak, sahih bir alış-veriştir. Şer'an mülkiyeti, faydalanmanın mubahlığını ve mülklerdeki tasarrufu hâsıl edici olması manasında "*alış-veriş sahihtir*", dersin. Bu, dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesi açısından dır. Ahiret'te amelin neticelerinin terettüp etmesi açısından ise; üzerine Ahiret'te sevap umulması manasında, "*bu namaz sahihtir*", dersin. Şâri'in emrine imtisal niyeti manasında, "*bu alış-veriş sahihtir*", dersin. Bunu, emir ve nehy muktezasına göre kastetmek, üzerine sevap terettüp

eder. Öyleyse bu niyet ve bu kasıtle amele, Allah'ın hükümüyle kayıtlanmaya ve ona imtisala binaen, Ahiret'te sevap umulur. Ancak Ahiret'te amelin neticelerine terettüp eden hususlar, sadece ibadetlerde mülahaza edilirler. Adeten ibadetler dışındakilerde mülahaza edilmezler. Müşahede edilen şudur ki o hususların mülahazaları, namaz, oruç, hac vb. gibi, ibadetlerden olanlarla sınırlıdır. Bunlar, muamelatta, doğruluk gibi ahlak hükümlerinde ve ukubatlarda mülahaza edilmezler. Bunlarda galip olan durum budur. Bunun için ekseriyetle sıhhat bahsinin üzerinde deveran ettiği mesele, yeterli ve zimmeti düşürücü olması yönünden dünyada amelin neticelerinin terettüp etmesidir. Fakat ibadetler dışındakilerde sıhhatten kasıt, helâl, butlandan kasıt ise haram olmasıdır. Muamelattaki sıhhat, helâl demektir. Yani faydalanmanın mubahlığıdır. Butlan ise, haram demektir, yani faydalanma haramlığıdır. Haramlık üzerine dünyada ve Ahiret'te ikab terettüp eder. Kim, batıl bir akitle bir mal edinirse, bu mal, haram olur. Buna karşılık fâili Ahiret'te ikaba müstahak olur.

Butlan'a gelince; sıhhatin karşılığıdır. Butlan, Şâri'in emrine muvafakat etmemektir. Mutlak kılınır ve bununla dünyada üzerine amelin neticelerinin terettüp etmemesi ve Ahiret'te de üzerine ikabın terettüp etmesi kastedilir. Bu şu demektir: amel, yeterli, zimmetten hâli ve kazayı da düşürücü değildir. Rükünlerinden bir rükün terk edildiği zaman namaz, batıl bir namaz olur. Sıhhat şartlarından bir şartı kaybettiği zaman şirket, batıl olur. Mesela, mudarip ortak olmaları vasıflarıyla iki şahıs bir bankaya bir para korlar, sonra da kendilerine bir şahsı vekil tayin ederler. Bu şahıs, alım-satımla parayı çalıştırır. Aralarındaki kazanç ise, yarı yarıyadır. Böyle şirketleşme batıldır.

Çünkü şirketleşme inikat etmedi. Zira bu şirkette beden ortaklığıyla birlikte icap ve kabul hâsıl olmadı. Beden ortaklığıyla birlikte icap ve kabul, şirketin inikatında bir şarttır. Bunun için şirket batıldır, vekilin tasarrufu da batıldır. Çünkü mudarib ortak, bir mudarib ortak olarak itibar edilmesi farzıyla tasarrufa sahip değildir. Ona vekâlet etmeye de sahip değildir. Bu sebeple bu akit batıldır. San-ki alım-satım, nehy edilmiştir. Tıpkı melâkîh satışı gibi. Bu satış, dişi deve karnındakilerin satışsıdır. Butlanlık üzere faydalanmanın haramlığı terettüp eder. Buna karşılık Ahiret'te ikaba müstahak olunur. Bu yüzden butlanın dünyada neticeleri vardır. Üzerine de Ahiret'te neticeler terettüp eder.

Fesada gelince; bu, butlandan farklıdır. Çünkü butlan, aslı açısından Şâri'in emrine muvafakat etmemektir. Yani aslı, dişi deve karnındaki yavruların satışı gibi, memnudur. Yahut aslı tamamlamayan şart, fiilin aslına hâlel getiricidir. Fesat, bunun hilafıdır. Çünkü fesat, aslı konusunda Şâri'in emrine muvafıktır. Ama asla hâlel getirici olmayan vasfı, Şâri'in emrine muhaliftir. İbadetlerde fesadın varlığı tasavvur edilemez. Çünkü ibadetlerin şartlarını ve rükünlerini inceleyen kimse, bunların hepsinin asıla ilişkin olduklarını görür. Fakat fesadın varlığı muamelelatta ve akitlerde tasavvur edilir. Mesela, melâkîhlerin satışı, esasından batıldır. Çünkü aslı nehy edilmiştir. Hâlbuki şehirlinin bedevî için satışı bunun hilafıdır. Zira bu, bedevînin fiyat cehaletinden dolayı fasit bir satıştır. O zaman bedevî, pazarı gördüğünde muhayyer bırakılır. Satışı infaz edebilir, onu feshedebilir. Yine mesela, anonim (hisse) şirket, esasından batıldır. Çünkü beden ortaklığının kabulünden yoksundur. O, asla ilişkin olan bir şarttan yoksundur. Oysa ortakların mal cehaletiyle birlikte şirket-

leşme bunun hilafıdır. Çünkü bu, fasit bir şirkettir. Mal bilindiği zaman, şirket sahih olur. Veya ortaklar üzerine düşen malı beyan etmeleridir. Bu durumda şirket tamamlanır. İşte böyle.

Azîmet ve Ruhsat

Azîmet, hükümlerden genel teşri ile teşri edilen ve kulların da kendisiyle amele elzem oldukları şeylerdir. *Ruhsat* ise, bir özürden dolayı azîmeti hafifletmek için hükümlerden teşri edilen ve azîmet hükmünün bekasıyla birlikte kulların kendisiyle amele elzem olmadıkları şeylerdir. Mesela, oruç, azimettir, hastanın iftarı ruhsattır. Abdestte uzvu yıkamak azimettir. Yaralı veya kırık uzva meshetmek ruhsattır. Ayakta namaz azimettir. Acizlik halinde namazda oturmak ruhsattır vb. Azimet, teşrii genel olan şeydir. Bazıları hariç bazı mükelleflere mahsus olmaz. Kendisiyle amel ile başkasıyla amel arasında muhayyer bırakılmaz. Tam aksine yalnızca onunla amelle zorunludur. Ruhsat ise, teşrii bir özrün meydana gelmesinden dolayı olan şeydir. Teşrii, özür bulunduğu sürece muteberdir. Özür zail olunca, muteber değildir. Ruhsat, yalnızca bu özürlü nitelenen mükelleflere hâssdir. Buna göre, bir nassın umûmundan müstesna edilen hüküm, ruhsat olmaz. Bilakis azimettir. Aynı şekilde bazı hallere mahsus olan hüküm de ruhsat olmaz. Aksine azimettir. Çünkü bu haller, özürler değildir. Örneğin, kocası ölen kadının iddeti, dört ay, on gündür. Kocası ölen hamile kadının iddeti ise, doğum yapmasıdır. Bu hüküm, diğerlerinden müstesnadır. Onun için ruhsat olmaz. Keza alım-satım, şartlarını barındırdığı ve nehy edilmiş de değilse, sahihtir. Gabni fahiş alım-satımı, şartlarını barındırsa da

ve nehy edilmiş değilse de fasit bir alım-satımdır. Bunda sahibi muhayyerdır. Bunun için bu alım-satım, ruhsat olmaz. Teslim alınmamış bir şeyin alım-satımı batıldır. Teslim alınmamış hayvanın alım-satımı ise sahihtir. Bunun için böyle alım-satım ruhsat olmaz. Buna binaen selem, arâyâ, müsâkât vb. akitler, ruhsat değil, azimettir. Aynı şekilde bütün mubahlar da azimettir, ruhsat değil. Çünkü kulların elzem olmalarından maksat, onunla amel etmektir, yani ister vâcib, ister mendûb, ister mubah, ister haram, isterse mekruh olsun, hükümle amel etmektir. Görmez misin, ölü eti yemek, haramdır; zorda kalanın yemesi caizdir. Bu, bir ruhsattır. Hükümle amel etmektir. Bizzat amelin kendisini yapmak değil. Arâyâ hakkındaki Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüne gelince:

ارْخَصْ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا

*“Arâyâ³³ alım-satımı hakkında ruhsat verdi.”*³⁴ Bundan maksat, lügati manadır. O da “size kolaylaştırdı”, demektir. Allah'ın insanlara kolaylaştırdığı bütün akitler, buna benzer. Zira bunlar, azimetlerdir. Çünkü bunlar, özür gidince istisnaları da giden bir özürden dolayı memnu bir asıldan müstesna değildirler. Bilakis onlar, kullara kolaylaştırmak için meşru kılındılar. Bunların teşriileri, âmm ve daimîdir. Burada ayakta namaz kılmaya muktedir olmayan kimse veya bir meşakkate muktedir olup ama oturarak namaz kılan kimse ile, bu kimse her ne kadar rükünlerden bir rüknü ihlal edici olsa da ona kıyam zorunlu değildir. Bu, bir ruhsattır. Ehline yedirmek için ağaçların hurmalarını taze olarak olgun meyvelere kıyaslanmaları yoluyla satın alan kimse arasında fark vardır.

³³ Sahibinin, ihtiyaç sahibine verilmek üzere hurmasını bağışladığı hurma ağacı

³⁴ Mâlik

Bu, bir ruhsat değildir. Çünkü bu, bir özrün istisnası değildir. Bilakis bu, içerisinde kuru hurma karşılığında yaş hurma alım-satımının caiz olduğu bir haldir. Bu hal, her ne kadar istisna edilmiş ise de, fakat bir özürden dolayı teşri edilmiş değildir ki o bir ruhsat olsun. Bu hal, sadece insanlara kolaylık olsun diye teşri edildi. Bu durum, bir teşri kolaylığıdır. Özürlerden değildir. Onun için ruhsat olmaz.

Ruhsat'ın, Şer'an ruhsat olarak itibar edilmesi için kendisine Şer'i bir delilin delâlet etmesi gerekir. Şer'i bir delilin delâlet etmediği şey, ruhsat olarak itibar edilmez. Zira ruhsat, Allah'ın bir özürden dolayı teşri ettiği bir hükümdür. Özür ise, hükmün Şer'i bir sebebidir. Bu sebeple özre Şer'i bir delil delâlet etmelidir. Bununla beraber ruhsat, Şer'i sebeplerden itibar edilir. Kendisi bizzat vaz'î hükümlerden bir hükümdür. Ruhsat, Şâri'in kulların fiillerine ilişkin vaz'î yoluyla hitabıdır. Kendisi bizzat Şâri'in hitabı olduğuna göre, burada kendisine delâlet eden Şer'i bir delil olmalıdır. Körlük, topallık ve hastalık, cihattan geri kalma konusunda özürlerdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ

Köre bir vebal yoktur, topala bir vebal yoktur, hasta-ya da bir vebal yoktur. (el-Fetih 17) Sefer, Ramazan'da iftar etmek konusunda bir özürdür. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

Sizden her kim hasta ya da seferde olursa, o günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun. (el-Bakara 184) Unutma, hata ve zorlama, bir harama düştüğünde sahibinden günahı kaldıran özürlerdir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve*

Sellem şöyle buyurdu:

رَقَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْبَرُوا عَلَيْهِ

“Ümmetimden hata, unutmama ve üzerinde zorlandıkları hususlar kaldırıldı.”³⁵ Misline karşılık misli cahil olunan hususlarda cehalet bir özürdür. Çünkü Muâviye ibnul Hakem namazdayken aksıran birine *“Yerhamukellah!”* der. Namazdan çıktıktan sonra Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, kelimanın namazı bozacağını ona bildirdi. Öyle ki ona, -Muslim’in rivayet ettiğine göre- şöyle dedi:

إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ
وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ

“Muhakkak ki bu namazda insanların kelimadan bir şey uygun olmaz. O, ancak tesbihtir, tekbirdir ve Kur’ân okumaktır.” Ona namazı iade etmeyi emretmedi. İşte özürler bunlardır. Bunlar hakkında Şer’i delil varit oldu. Bunun için özürler olarak itibar edilirler. Böylece belli hükümlerin belli özürleridir diye haklarında deliller varit olan her şey, özürler olarak itibar edilir. Hakkında bir delilin varit olmadığı şeyin hiçbir kıymeti yoktur. Kesinlikle Şer’i bir özür olarak da itibar edilmez. Bu özürler, kendilerinde bir illetin varlığından dolayı değil, zatlarından dolayı özürler olarak itibar edildiler. Çünkü özür olduklarına dair delâlet eden Şer’i delil, bir özür olarak itibar edilmelerini illetlendirmedir. Bilakis bu mutlak kılındı. Onun için illetlendirilmezler. Çünkü Şeriat, onları illetlendirmedir. Onlardan her bir özü, özür olarak gelen hüküm için, başkası için değil, bir özür kıldı. Bu özür, kendisi için gelen hükme hâss bir özür, itibar edilir. Her hüküm için genel bir özür değildir. Bunun için körlük, cihadı terk etmek için bir özürdür, namazı terk etmek için özür değildir. Üs-

³⁵ İbni Mace, K. Talâk, 2035

telik bu özürler; hastalık, topallık, sefer, unutmama, zorlama ve hata, vasıflar olsalar da, ama ta'lîl için olduğu ve illetlik yönü de müfhem olmayan bir vasıftır. Onun için o vasıf üzerine kıyas yapılmaz. İletliği için yani bir illet olarak o vasfa itibar edip illet için de bir sebep olarak alınıp, o vasıf üzerine illet hükmü uygulanmaz. Bu sebeple sefer bir illettir. Çünkü onda meşakkat vardır, denmez. Bilakis sefer bir illettir. Çünkü Allah sefere bir illet olarak itibar etti. Yoksa onun meşakkatli olmasından dolayı değildir. Yani sefer, kısaltıcı bir illettir. Bu sebeptendir ki misafir, bir uçakla yolculuk etse de kısaltma mesafesinde kısaltır. Ama misafir, çölde şiddetli sıcakta yolculuk etse de, kısaltma mesafesinin aşağısında kısaltamaz. Çünkü meşakkat, kısaltmaya ruhsat verilen özür değildir. Aksine kısaltmaya ruhsat verilen özür, meşakkate bakılmaksızın sefer olması açısından seferdir. Şer'i nassla üzerlerine ruhsatların terettüp ettiği diğer özürler de böyledir.

Bu, Şer'an ruhsat ve azimetin hakikati açısından dır. Ruhsat veya azimetle amel etmek açısından ise, bunlardan dilediği biriyle amel etmek mubahtır. Ruhsatla da amel edebilir, azimetle de amel edebilir. Çünkü ruhsat nassları, buna delâlet eder. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere aklık halinde dara düşerse, şüphesiz Allah gafûrdur, rahîmdir.

(el-Mâide 3)

فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

Her kim mecbur kalırsa, başkasına saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın üzerine bir günah yoktur. (el-Bakara 173)
Yemekten günahın kalkmasını ruhsat kıldı. Yemek ise, mubahtır. Ona fiilini bağışladı. O fiil ise mubahtır. Allahu

Teâlâ şöyle buyurdu:

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ

Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. (en-Nisa 101) Günahın kaldırılması, mubahlık demektir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

Kim de hasta ve yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun. (el-Bakara 185) Bu da mubahlıktır. Böylece bizzat ruhsat delilleri, vâciblik veya mendûbluk değil, mubahlık verir. Ayrıca Muslim, Hamza ibnu Amr'dan şöyle dediğini rivayet etti:

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَجِدُ بِي قُوَّةً عَلَى الصِّيَامِ فِي السَّفَرِ فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللَّهِ فَمَنْ أَخَذَ بِهَا فَحَسَنٌ وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَصُومَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ

“Ya Rasulullah! Kendimde seferde oruç tutma kuvveti buluyorum. Bana bir günah var mı?” Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: **“O, Allah’tan bir ruhsattır. Kim onu alırsa, iyidir. Kim de oruç tutmak isterse ona bir günah yoktur.”** buyurdu”³⁶ Ebu Saîd’den şöyle dediği rivayet edildi:

سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَصُومُ الصَّائِمُ وَيُفْطِرُ الْمُفْطِرُ فَلَا يَعْيبُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ

*“Resulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’le birlikte yolculuk yaptık. Oruç tutan oruç tutuyor, iftar eden iftar ediyordu. Bazıları, diğer bazılarını ayıplamıyordu.”*³⁷ Bu nasslar, sarih delâletle bizzat ruhsat ve azimetin mubah olduğuna delâlet ediyor. Kişi, bunlardan dilediğini alabilir.

Şöyle denilebilir:

“Resulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

³⁶ Nesei, K. Sıyâm, 2264

³⁷ Muslim

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُحْصُهُ كَمَا يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى عَزَائِمُهُ

“Allah, azimetlerinin yapılmasından hoşlandığı gibi ruhsatlarının yapılmasından da hoşlanır.”³⁸ Bu, bir taleptir. Bu da onun mendub olduğuna dair bir delildir. Zorda kalan kimse, kendisinin helak olmasından korkarsa, ölü etini yemek ona vâcibtir, onu yemekten imtina etmesi ona haramdır. İçkiden başka bir şey bulamayan boşgâzı tıkanan kimsenin bu tıkanıklığı, helak olmaktan korktuğu zaman, içkiyle gidermesi vâcibtir. İmtina edip helak olması haramdır. Oruçlu kimsenin gayreti helak sınırına ulaşırsa, iftar etmesi vâcibtir. Oruçlu olarak devam edip helak olması haramdır. Böylelikle bu hususlar, ruhsatla amel etmenin farz olduğuna delâlet eder. Bunun için bazen ruhsat farz, bazen mendub ve bazen de mubahtır.” Buna cevap şöyledir: Ruhsat hakkındaki kelim, onun bir ruhsat olması açısından dır. Ruhsat, ruhsat olması bakımından geçen deliller sebebiyle katiyen mubahtır. Teşri bakımından ruhsatın hükmü ise, mubahlıktır. *Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in* şu sözüne gelince; **“Allah, ruhsatlarının yapılmasından hoşlanır.”** hadiste mendûbluğa dair bir delâlet yoktur. Bilakis hadis, mubahlığa delâlet eder. Çünkü hadis, Allahu Teâlâ’nın ruhsatların ve azimetlerin yapılmasından hoşlandığını beyan ediyor. Birinin talebi diğerinin talebinden evla değildir. Hadisin nassı şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُحْصُهُ كَمَا يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى عَزَائِمُهُ

“Allah, azimetlerinin yapılmasından hoşlandığı gibi ruhsatlarının yapılmasından da hoşlanır.” Onun için hadiste, ruhsatla amel etmenin bazen mendub olduğuna dair bir delâlet yoktur.

Ölü etinin yenmesine gelince; helak olmanın tahakkuk

³⁸ İbn-u Hibban

edeceği darda kalmak demek değildir. Bilakis mücerret helak olmak korkusu darda kalmak olarak itibar edilir. Böyle kimse için yemek vâcib değil, mubahtır. Fakat şayet yemediği takdirde ölüm tahakkuk ederse o zaman yemekten imtina etmesi ona haramdır. Yemesi vâcibtir. Bu, ruhsat olduğundan dolayı değil, bilakis vâcib olmasından dolayıdır. Çünkü azimetle amel etmek -ki, yemekten imtina etmektir-, mubahtır. Ama bu mubah, kesinlikle harama götüren bir mubahtır. Bu haram da nefsin helak olmasıdır. Dolayısıyla bu mubah, *الْوَسِيلَةُ إِلَى الْحَرَامِ حَرَامٌ* "**Harama vesile olan, haramdır.**" Şer'i kaidesiyle amel edilerek haram olur. Böylece burada azimetle amel etmek, haram; arızî bir sebepten dolayı ruhsatla amel etmek de vâcib olur. O arızî sebep de, helakın tahakkukudur. Bu, vakıası bakımından ruhsat hükmü değildir. Bilakis bu, üzerine "**Harama vesile olan, haramdır**" kaidesinin intibak ettiği hallerden bir haldir. Bu, sadece ruhsata hâss değildir. Aksine bütün mubahlar için âmmidir. Mesela, boğazı tıkanan kimsenin içki içmesi, helak tahakkuk eden kimsenin iftar etmesi vb. hususlar da böyledir. Buna göre ruhsatın, ruhsat olması ve bir ruhsat olarak teşrii bakımından, hükmü, mubahtır. Öyleyse ruhsatın terki ve azimetle amel, kesin olarak harama ulaştırıyorsa, mubah haram olur.

Şer'i Deliller

Delil; lügatta delâlet eden manasındadır. Bazen delil, kendisinde bir delâlet ve bir irşâdın bulunduğu şeye de isim olarak verilir. İşte fakihlerin tarifinde delil olarak isimlendirilen şey de budur. Öyle ki onlar, onu şöyle tarif ettiler:

"Kendisine sahih bakışla habersel istenilene ulaşmak mümkün olan şeydir." Usûl deliline gelince; "Kendisiyle habersel istenilenin ilmine ulaşılması mümkün olan şey" diye tarif edildi. Başka bir deyişle, "Hakkında araştırılanın Şer'i bir hüküm olduğuna bir hüccet olarak ittihaz edilen şeydir."

Her Şer'i delil, hükme ya katî ya da zannî delâletle delâlet eder. Eğer katî delâletle delâlet eder -şöyle ki; Kur'an ve mütevatir hadis gibi-, katî olur ve keza delâleti de katî olursa, itibara alınmasında hiçbir sorun yoktur. Eğer hükme, zannî delâletle delâlet eder ve aslı da katî olursa -Kur'an ve mütevatir hadis gibi- yine bu da müteberdir. Yok, eğer aslı, zannî ise -Haber-i âhad gibi-, o zaman onu araştırmak gerekir. Onun kabulüne ilişkin sözün mutlaklığı sahih değildir. Yani onun kabulüne dair hüküm vermeden önce sahih midir, yoksa değil midir diye haber incelenmelidir. Sahihse, zannî olsa da kabul edilir. Çünkü kaynağı güvenilir olan Haber-i vahid, kaynağı katî değilse de, hüccet olarak itibar edilir. Araştırmak, onun Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den sadır olduğuna güven ve itminanın bilinmesi için olur.

Şer'i deliller iki çeşittir:

Birincisi: *Nassın lafızlarına ve bunların mantuk ve mefhûmların delâlet ettiği hususa râcidir.*

İkincisi: *Nassın makulüne yani Şer'i illete râcidir.*

Birincisine gelince; Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe'dir. Bu, anlayış ve incelemeye muhtaçtır.

İkincisine gelince; kıyastır. Bu da Şer'i nassın delâlet ettiği Şer'i illete muhtaçtır.

Şer'i delil, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* cihetinden ya nassla ya da nassın delâlet etmiş olmasıyla, - aynı zamanda bu da nassa râcidir-, varit olmadıkça, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Böyle olmazsa Şer'i bir delil olarak itibar edilmez.

Nassa gelince: bu, katî olarak bir delildir. İster bu nass, tilavet edilen kabilden olsun, lâfzen ve manen vahyin indirdiği Kur'an gibi. İsterse tilavet edilmeyen kabilden olsun, manen vahyin indirdiği ama Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in kendi katından lafızlarla veya fiiliyle veya sükûtuyla tabir ettiği Sünnet gibi.

Nassın delâlet ettiği şeye gelince; bu şeyin delâleti aynı nassa râci olursa, bir delil olarak itibar edilir. İşte bu da icma'us-Sahabe ve kıyastır.

İcma'us-Sahabe'ye gelince; burada nasstan bir delili keşfeder olması, delâletini aynı nassa râci kılar. Ayrıca Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* cihetinden varit olan nasslar, onun bir hüccet olarak itibara alınmasına delâlet eder. Zira Kur'an ve hadiste gelen hususlar, açıkça Sahabe'yi övgüye ve onları örnek itibar etmeye delâlet eder. Çünkü Sahabe, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'i sözü, fiili ve sükûtu halinde gördüler. Onların bir husus üzerine icmaları, bir delili gördüklerine ve bu delilin aralarında yaygınlaştığına delâlet eder. Sonra onlar, delili rivayet etmeksizin hüküm üzerinde icma ettiler. Binaenaleyh Şer'i nassın kendisine delâlet etmesi ve burada bir delili keşfetmesi açısından icma'us-Sahabe, Şer'i bir delil

ve kendisine istinat edilen bir hüccet olarak itibar edildi. İcma'us-Sahabe'nin delâleti, nassın kendisine râcidir.

Kıyasa gelince; bunun delâleti de nassın kendisine râcidir. Çünkü nass, ya bir illet tazammum eder ya da bir illet tazammum etmez. Eğer nass, bir illet tazammum ederse, bu illet nerede olursa olsun bir hüccet olarak itibar edilir ve üzerine kıyas yapılır. İşte Şer'i kıyas budur. Eğer nass, bir illet tazammum etmezse, kıyas o nassa dâhil olmaz. Aynı şekilde Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den varit olan nasslar da, onun bir hüccet olarak itibar edilmesine delâlet eder. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, kıyasa irşat etti ve kıyası ikrar etti. Buna binaen kıyasın cereyan ettiği Şer'i illeti, nassın tazammum etmesi bakımından ve Şer'i nassın ona delâlet etmesi açısından kıyas, Şer'i bir delil ve kendisine istinat edilen bir hüccet olarak itibar edildi. Kıyasın delâleti de, nassın kendisine râcidir.

Şer'i Delillerin Katî Olmaları Gerekir

Şer'i deliller, Şer'i hükümlerin usûlüdür. Şer'i deliller, Usûl'ud-Din yani akideler gibidir, eşittir. Zannî değil, katîdirler. Şeriat'ın bütün usûlü, ister Usûl'ud-Din olsun isterse hükümlerin usûlü olsun, bunlar Şer'i delillerdir, katî olmak zorundadır. Zannî olmaları, Allahu Teâlâ'nın şu sözünden dolayı, caiz değildir:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

Hakkında bir ilmin olmadığı şeyin ardınca gitme. (el-

İsra 36)

وَمَا يَنْبَغُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

Onların çoğu bir zanna uyarlar. Şüphesiz zann haktan bir şey ifâde etmez. (Yunus 36) Âlimlerin ekserisi, hü-

kümelerin usûllerinin katî olmaları gerektiğini belirtti. “eş-Şâtibî” diye bilinen Hâfız Müçtehid Ebu İshak İbrahim ibnu Musa el-Lahmî el-Ğirnâtî, *el-Muvâfakât* kitabında şöyle der:

“Dindeki Usûl’ul-Fıkıh, zannî değil, katîdir. Buna delil, o, Şeriat’ın külliyyatına râcidir. Böyle olanlar ise, katîdir.” Devamla der ki: “Şayet Şeriat’ın külliyyatına zannın taalluk etmesi caiz olsaydı, Şeriat’ın aslına taalluku caiz olurdu. Çünkü o, ilk küllîdir. Hâlbuki bu, caiz değildir.” Yine, “Eğer zannı, Usûl’ul-Fıkıh’ta asıl kılmak caiz olsaydı, onu Usûl’ud-Din’de de asıl kılmak caiz olurdu. Oysa bu ittifakla böyle değildir. Onun için işte burası da öyledir. Çünkü Usûl’ul-Fıkıh’ın, Şeriat’ın aslına nispeti Usûl’ud-Din’e nispeti gibidir.” Yine şöyle der: “Bazıları der ki: “Zannla Şeriat’ın usûlünü ispata yol yoktur. Çünkü zann, teşridir. Zannla ancak fîruda ibadet ederiz.” Keza der ki: “Muhakkak ki asıl, her halükarda katî olmak zorundadır. Çünkü asıl zannî olursa, ona ihtilaf ihtimali yol bulur. Oysa bu gibi husus, Din’de asıl olarak kılınmaz.” el-İmam Cemâleddin Abdurrahim el-Esnevî, *Nihâyet’us-Seûl* kitabında, zannî delil muteber değildir açısından (افعل) “İfal”ın delâleti üzerinde söz ederken şöyle der:

“Âhâd’a gelince: batıldır. Çünkü Âhâd rivayet, ifâde etse etse ancak zann ifâde eder. Şâri’, zanna ancak amelî meselelerde cevaz verdi. Amelî meseleler de, fîrudur. İlmî meseleler değildir, Usûl’ud-Din kaideleri gibi. Aynı şekilde Usûl’ul-Fıkıh kaideleri böyledir. Nitekim el-Burhân Şârihi el-Enbârî bunu bütün âlimlerden nakleder.”

Bununla birlikte Kur’an ayetleri, usûlde zannın nehyi ve zanna tâbi olan kimseleri kınama konusunda sarihtir. Onlar, ister Usûl’ud-Din olsun isterse hükümlerin usûlü olsun, Şeriat’ın usûlünün mutlak olarak katî olması gerek-

tiği, zannî olmasının sahîh olmadığı hususunda bir nasstır. Bunun için Usûl'ul-Fıkıh'ta, katî olmayan bir husus, bundan sarîh nehyden dolayı kesinlikle yoktur. Bilakis Usûl'ul-Fıkıh'ın tamamı katîdir. Buna göre Şer'i delil, bir hüccet olarak itibar edilmesi için, hüccetliğine dair katî delil kaim olmalıdır. Buna dair katî delil kaim olmazsa, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Hüccetliklerine ilişkin katî delilin kaim olduğu deliller, dördtür, başka değil. Bunlar: *Kitâp, Sünnet, icma'us-Sahabe ve Şer'i bir nassın delâlet ettiği bir illeti olan kıyastır*. Bu dördü dışındakiler, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Çünkü üzerlerine katî delil kaim olmadı. Buna binaen Şer'i hükümlerin usûlü yani Şer'i deliller, bu dördüyle sınırlıdır. Bunlardan başkaları muteber değildir.

Birinci Delil: Kitâp

Kitâp, Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e indirilen Kur'ân'dır. Kur'an, mushafın iki kapağı arasında mütevatir nakille bize nakledilen şeydir. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, kendisine indirilen Kur'ân'ı, sözleri katî hüccet kaim olan bir topluluğa okumakla mükellefti. Sözleri katî hüccet kaim olan kimselerden yalan tasavvur edilemez. Nitekim bu kimselerin, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den işittiklerine ziyade yapmak ve O'ndan işittiklerini nakletmemek üzerinde anlaşmaları da tasavvur edilemez.

Kur'ân-ı Kerim, Arapçadır. Anlayışı kolaylaştırılsın diye Arap kelimasının üsluplarıyla geldi. İçerisinde emrettiği ve nehyettiği Allah'tan gelen şeyler vardır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

Andolsun Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu? (el-Kamer 17)

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

Biz onu (Kur'an'ı) senin dilinle kolaylaştırdık. Umur ki onlar öğüt alırlar. (ed-Duhan 58)

قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

Bilen bir kavim için Arapça bir Kur'an. (Fussilet 3)

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

Sana bu mübarek Kitâp'ı, âyetlerini tedebbür etsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik. (Sâd 29) Bu, tedebbür etmek ve anlamak için ulaşma imkânını gerektirir. Kur'ân, mucize olsa da, ama icazı, onu anlayışı kolaylaştırılsın diye olmaktan çıkarmaz.

Kur'ân'dan Hüccet İtibar Edilen

Kur'ân'dan bize mütevatir nakille nakledilen ve Kur'ân'dan olduğunu bildiğimiz, yalnızca hüccet olanıdır. *ibnu Mesûd ve başkalarının mushafı gibi O'ndan bize Âhâd olarak nakledilenlere gelince*; hüccet olmazlar. Çünkü Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* kendisine indirilen Kur'ân'ı, sözleri katî hüccet kaim olan bir taifeye okumakla mükellefti. Sözleri katî hüccet kaim olan kimselerin işittiklerini nakletmemek üzerinde anlaşmaları tasavvur edilemez. Eğer Kur'ân'dan sözleri katî hüccet kaim olan kimselerin nakletmedikleri bir şey varsa ve ancak Âhâd olarak nakledilmişse, muteber değildir. Çünkü o şey, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in mükellef olduğuna, naklinde tek kişinin münferit kalması sebebiyle, aykırı olarak geldi. Yine yazılmasını emretmesinin yanında, hıfzetsinler ve sözleri hüccet kaim olan kimselerden olsunlar diye, Rasul tarafından Müslümanlardan bir sayıya Kur'ân'ın okunmasının üzerinde bulunduğu hususa da aykırı olarak geldi. Bu durumla birlikte Kur'ân'dan bir şeyin nakli konusunda, tek kişinin münferit kalması veya sözleri katî hüccet kaim olmayan bir sayının olması imkânsızdır. Bu sebeple Kur'ân'dan Âhâd olarak nakledilen şey, mutlak olarak hüccet olmaz. Şöyle denilebilir:

“Aleyhi's-Salatu ve's-Selam zamanında Kur'ân hafızları, azlıklarından dolayı tevatür sayısına ulaşmadı. O'nun toplanması, Âhâd ayetlerini telakki yoluyla Âhâd'dandır. Bu sebeple Sahabe mushafları muhtelifdir. Eğer O'nu, sözleri hüccet kaim olan bir topluluğa okumuş olsaydı, böyle olmazdı.” Buna cevap birkaç yöndendir:

1- *Kur'ân'ın, sözleri hüccet kaim olan bir sayıya okunması*

konusunda Sahabelerden hiç bir kimse ihtilaf etmedi. Bilakis Müslümanlardan hiçbir kimse ihtilaf etmedi. Ayrıca Kur'ân, katî olarak Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın doğruluğuna delâlet eden mucizedir. Hâlbuki tevatür haberle O'na şahit olmayan kimselere Kur'ân'ın ulaşmaması, bu kimselere nispetle katî hüccet olmaz. Dolayısıyla Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in tasdik edilmesinde de hüccet olmaz.

2- *Sabit olan şudur ki, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam, ayet veya ayetler indiği zaman vahy kâtiplerini onları yazmaları için çağırıyor, Müslümanlardan sözleri katî hüccet kaim olan bir sayıya onları okuyor, kendisine gelen veya kendisiyle birlikte namazlarda hazır bulunan Müslümanlara onları okuyordu. Kur'ân'ın okunmasının vakıası, O, tek bir kişiye okunmuyordu. Ancak Müslümanlardan bir topluluğa okunuyordu. Böylece O'nu işitenler, tevatür sınırına ulaşıyordu. Böylelikle O'nun okunma vakıası, sözleri katî hüccet kaim olan kimselere okunuyordu.*

3- *Şüphesiz mevzu, bütün Kur'ân'ın hafzedilmesi değildir. Ancak mevzu, Âhâd ayetlerin naklidir. Şayet bütün Kur'ân hafızlarının tevatür sınırına ulaşmadıklarını farz etsek, kuşkusuz bu, Âhâd ayetlerin naklinin tevatür sınırına ulaşmadığı manasına gelmez. Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam zamanında bütün Kur'ân hafızlarının tevatür sayısına ulaşmamalarından, Âhâd ayetleri hafızlarının da böyle olacağı lazım gelmez. Kur'ân ayetlerinden her bir ayet hafızları, bu ayetin yazılmasına ek olarak, tevatür sayısına ulaştı. Ayetlerinden her bir ayet, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den mütevatir nakille nakledildi. Bundan dolayı Kur'ân hafızları, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem zamanında tevatür sınırına ulaşmadı, sözü varit olmaz.*

4- *Kur'ân'ın toplanması, O'nun Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den naklinin hilafıdır. Çünkü nakil, şifahen Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den işitmektir. İşte mevzu-*

bahis olan da budur. Kur'ân ayetlerinin bir mushafta toplanmasına gelince; bunlar hakkındaki araştırma, onların Kur'ân olmaları konusunda değildir. Sadece başkalarına nispetle ayetlerin takdim ve tehirleri, uzun ve kısalıkları konusundadır. Sonra Kur'ân'ın toplanması, hafızlar tarafından yazmak değildir. Aksine o, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem huzurunda yazılan sahifeleri toplamak, bunları, bazılarının peşi sıra Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in ikrar ettiği şekliyle her sûreye koymak, hafızlarda bulunan Kur'ân'ı bunlarla karşılaştırmak ve bunları tek bir mekâna koymaktır. Toplama meselesi, nakletme meselesinden farklıdır. Kelam ise nakletme hakkındadır. Bu sebeple burada Kur'ân'ı toplama mevzusu varit olmaz. Mushafların ihtilafına gelince; bunlardan Âhâd olanlar Kur'ân'dan değildir, hüccet de olmaz. Mütevatir olanlar ise, Kur'ân'dandır ve hüccet olurlar. Öyleyse mesele, mushafı ilgili değildir. Mushafın ihtiva ettiği ayetlerle ilgilidir. Eğer ayet, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den mütevatir nakille nakledilmişse yani onu Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den tevatür sınırına ulaşan yani sözleri katî hüccet kaim olan sayı telakki etmişse, Kur'ân'dan itibar edilir ve hüccet olur. Eğer böyle olmazsa, Kur'ân'dan itibar edilmez. Bunun içindir ki, Osman'ın mushafının hepsi, Kur'ân'dır. Çünkü ihtiva ettiği ayetlerin tamamı, mütevatir nakille nakledildi. Sözleri katî hüccet kaim olan kimseler onu nakletti. Lakin ibnu Mesûd'un mushafına bakılır. İhtiva ettiklerinden mütevatir nakille nakledilen ayetler, Kur'ân'dan itibar edilir. İhtiva ettiklerinden, mesela; **‘Üç gün peş peşe, oruç tutmak’** ayeti gibi, Âhâd olarak nakledilen ayetler, Kur'ân'dan itibar edilmez ve hüccet olmaz.

Binaenaleyh Kur'ân hafızları ve Sahabe mushafları hususunda varit olan itiraz redolunur ve mütevatir nakille nakledilenin Kur'ân olduğu, Âhâd olarak nakledilenin ise Kur'ân'dan olmadığı sabit olur. Dikkat edilmesi gereken

hususlardan biri de, Kur'ân, müşahede yoluyla Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den, O'nu indirdiğinde vahiyden nakledildi. Hıfzedilmesinin yanı sıra yazılı olarak kaydedildi. Sahabe *radiyAllahu anhum* Kur'ân'ı Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayetle rivayet etmediler. O'nu nakille naklettiler. Yani vahyin indirdiği ve Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in yazılmasını emrettiği şeyin aynısını naklettiler. Hâlbuki hadis bunun hilafıdır. Çünkü hadis, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayetle rivayet edildi ve söylediği anda ve rivayeti anında kaydedilmedi. Tedvini ve tescili ancak Tebe'ut-Tâbiin döneminde cereyan etti. Kur'ân ise, vahiy onu indirdiği anda tedvin ve tescil edildi. Sahabe de vahyin indirdiğinin aynısını nakletti. Bu sebeple şöyle denildi:

“Sahabe, Kur'ân'ı bize nakille nakletti.”

Muhkem ve Müteşâbih

Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın dediğine göre muhkem ve müteşâbih ayetler içerir.

مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

Onda bir kısım muhkem ayetler vardır. Bunlar Kitâp'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. (Âl-i İmran 7)

Muhkem ise, manası zahir olandır, ihtimali kaldıran açıklıkla açık olandır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

Allah alış-verişi helâl, faizi haram kıldı. (el-Bakara 275)

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin. (el-

Mâide 38)

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır. (el-Bakara 179) Daha nice ayetler...

Müteşâbihe gelince; muhkemin mukabilidir. Müteşâbih, ya eşit şekilde ya da eşit şekilde olmaksızın birden fazla manaya muhtemel olandır. Müsavî şekilde mananın varit olduğuna misal, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

Boşanan kadınlar kendilerinden üç kurû beklerler. (el-Bakara 228) Kurû lafzından maksadın, hem hayız, hem de temizlik olması muhtemeldir. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

أَوْ يَغُفُّوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ

Veya nikâh düğümü elinde olan kimse bağışlarsa... (el-Bakara 237) Nikâh düğümü elinde olan kimseden maksadın, koca veya veli olması muhtemeldir. Yine Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ

Veya kadınlara dokunduğunuzda... (el-Mâide 6) Bu, elle dokunmak ile cima arasında gidip gelmektedir. Müsavî olmayan şekilde mananın varit olduğuna misal, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ

Rabbinin vechi bakidir. (er-Rahman 27)

وَتَفَحَّتْ فِيهِ مِنْ رُوحِي

Ona ruhumdan üfledim. (Sâd 72)

مِمَّا عَمِلْتُ أَيْدِينَا

Kendi ellerimizin işlediğinden dolayı... (Yâ-Sîn 71)

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ

Allah onlarla alay eder. (el-Bakara 15)

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ

Onlar hile yaptılar, Allah da hile yaptı. (Âl-i İmran 54)

وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

Gökler ise O'nun sağ eliyle dürülmüş olacaktır. (ez-Zümer 67) vb. Bunlar, Arapların üslupları bakımından Arap lügat anlayışına göre ve Şer'i manalara göre birkaç manaya muhtemeldir. İşte bunların hepsi müteşabihtir. İşitene, manası benzeştiğinden dolayı ancak müteşabih olarak isimlendirildi. Yoksa müteşabih, manası anlaşılmayan değildir. Çünkü Kur'ân'da manası anlaşılmayan bir şey yoktur. Zira Kur'ân'ın anlaşılmayan bir şeyi içermesi, onu, insanlar için bir açıklama olmaktan çıkarır. Hâlbuki bu, Allahu Teâlâ'nın sözünün hilafıdır:

هَذَا بَيَّانٌ لِلنَّاسِ

Bu, insanlar için bir açıklamadır. (Âl-i İmran 138)

Sûrelerin başlarındaki Huruf-u Mukatta'ya gelince; bunların manaları vardır. Çünkü bunlar, sûrelerin isimleri ve onları tanıtıcıdır. Mesela, 'Elif, Lâm, Mîm' Sûresi, Bakara'dır. 'Elif, Lâm, Mîm' Sûresi, Âl-i İmran'dır. 'Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd' Sûresi, Meryem'dir. 'Hâ, Mîm' Sûresi, Fussilet'tir vb. Kur'ân'da manası olmayan ve anlaşılması imkânsız olan bir şey yoktur. Bilakis Kur'ân'da varit olan her şeyin anlaşılması mümkündür. Allah, insanlara anlaşılması muhal olan şeyle hitap etmekten münezzektir.

İkinci Delil: Sünnet

Sünnet, lügatte, 'yol'dur. Şeriat'ta ise, bazen nafile olarak Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den nakledilen ibadetlere denir. Bazen de Rasul'den sadır olan söz veya fiil veya takrire denir. Şer'i delillerden söz edilirken, Sünnet, Rasul'ün fiiline, sözüne ve ikrarına denir. Bütün bunlar, Sünnet'tir. Bunların hepsi, vahiyle telakki edildiler. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

O, hevadan konuşmaz. O ancak vahyedilen bir vahiydir. (en-Necm 3-4) Yine şöyle buyurdu:

قُلْ إِنَّمَا أُنْذِرُكُم بِالْوَحْيِ

De ki: 'Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.' (el-Enbiya

45)

Kur'ân Karşısında Sünnet'in Konumu

Sünnet, Efendimiz Muhammed SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Nübüvvet ve Risâleti'ne dair katî delilden dolayı ve O'nun hevadan konuşmadığına, konuştuğunun ancak vahyedilen bir vahiy olduğuna, kendisiyle uyardığı şeyin, Allahu Teâlâ'dan bir vahiy olduğuna dair sübutu katî, delâleti katî delilden dolayı, Şer'i bir delildir. Bunun için Sünnet, Allahu Teâlâ'dan bir vahiydir. Ancak vahiy olan, Sünnet'in içerikleri ve manalarıdır, lafızları değildir. Allahu Teâlâ, O'na, bunları vahyetti. O da bu vahyi, kendi katından bir lafızla veya kendisinden bir fiille veya takriyle yani kendisinden bir sükûtle ifâde etti.

Sünnet, Kur'ân üzerine kaim olduğu gibi Sünnet üzerine de katî delil kaim olduğundan aralarında herhangi

bir fark olmaksızın, Kitâp gibi, bir delildir. Kitâp ile yetinmek, İslâm'a karşı çıkanların görüşüdür. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

Rasul, size ne verdiyse alın, sizi neden nehy ettiyse ondan sakının. (el-Haşr 7) Yine buyurdu ki:

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

Kim Rasul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. (en-Nisa 80) Ve buyurdu ki:

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

O'nun emrine muhalefet edenler, kendilerine bir fitne veya elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar. (en-Nûr 63) Keza buyurdu ki:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مَوَدَّةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

Mümin bir erkek ve Mümin bir kadın için Allah ve Rasulü bir işe hükmettiği zaman o işlerinden dolayı onlara bir muhayyerlik yoktur. (el-Ahzab 36)

فَلَا وَرَيْكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Hayır, Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan bir ihtilafta seni hakem kılmadıkça sonra senin hükmettiğinden dolayı nefislerinde bir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar. (en-Nisa 65)

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

Bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasul'e götürün. (en-Nisa 59) Rasul'e götürmek, vefatından sonra Sünnet'i'ne götürmektir. Ayrıca buyurdu ki:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

Allah'a itaat edin, Rasul'e itaat edin. (en-Nûr 54)

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.' (Âl-i İmran 31) Bu, sübutu katî, delâleti katî nasslar, Kitâpı almak gibi Sünnet'i de almanın vâcibiye-tinde sarihtir. Sünnet'i inkâr eden, kesinlikle kâfirdir. Aralarında herhangi bir fark olmaksızın, eşit şekilde Kur'ân'ı almak gibi Sünnet'i de almak vâcibtir. *"Bizim yanımızda Allah'ın Kitabı var, O'nu alırsınız"* demek caiz değildir. Çünkü bundan Sünnet'in terki anlaşılabilir. Bilakis Sünnet'i, Kur'ân'la birleştirmek gerekir. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, hadisinde buna dikkat çekti. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle buyurduğu varit oldu:

يُوشِكُ الرَّجُلُ مَثَكًا عَلَى أَرْيَكَتِهِ يُحَدِّثُ بِحَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِي فَيَقُولُ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا وَجَدْنَا فِيهِ مِنْ حَلَالٍ اسْتَحْلَلْنَاهُ وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ مِنْ حَرَامٍ حَرَّمْنَاهُ أَلَا وَإِنْ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

*"Koltuğuna yaslanmış olarak adama, benim hadisimden bir hadis okunur, onun da, "Bizlerle sizler arasında Allah Azze ve Celle'nin Kitabı vardır. Onda bulduğumuz bir helali, helal sayarız, onda bulduğumuz bir haramı da haram sayarız." diyebilme zamanı yaklaştı. Dikkat ediniz! Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in haram kıldığı şeyler Allah'ın haram kıldığı şeyler gibidir."*³⁹ Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

يُوشِكُ أَحَدُكُمْ يَقُولُ هَذَا كِتَابُ اللَّهِ مَا كَانَ فِيهِ مِنْ حَلَالٍ أَحْلَلْنَاهُ وَمَا كَانَ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ حَرَّمْنَاهُ إِلَّا مَنْ بَلَغَهُ عَنِّي حَدِيثٌ فَكَذَّبَ بِهِ فَقَدْ كَذَّبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِي حَدَّثَهُ

"Sizden birisinin "Bu, Allah'ın Kitabı'dır. Ondaki bir

³⁹ İbni Mace, K. Mukaddime, 12

*helâli helâl kabul ederiz, ondaki bir haramı da haram kabul ederiz." diyeceği zaman yaklaştı. Dikkat ediniz! Kime benden bir hadis ulaşır da onu yalanlarsa, Allah'ı, Rasûlü'nü ve onu tahdis eden yalanlamıştır."*⁴⁰

Sünnet, Kitâp'a hükmedicidir. Çünkü Kitâp, iki veya daha fazla hususa muhtemeldir. Sünnet, bu ikisinden birinin tayinini getiriyor. Sünnet'e müracaat edilerek, Kitâp'ın zahiri terk edilir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَأَحِلُّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ

Geriye kalanlar size helâl kılındı. (en-Nisa 24) Şu sözünden sonra:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَنِسَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاِخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلُّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ

Size, anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, hanımlarınızın anneleri ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden üvey kızlarınız, eğer o kadınlarla zifafa girmemiş iseniz onların kızları ile evlenmenizde sizin için bir vebal yoktur, öz oğullarınızın hanımları ve iki kız kardeşi aynı anda nikâhınızda birleştirmeniz, haram kılındı. Daha önce geçmiş olan müstesna. Şüphesiz ki Allah, gafurdur, rahimdir. Evli kadınlarla nikâhlanmanız da (size haram kılındı). Sahip olduğunuz cariyeler müstesna. Bunlar Allah'ın size yazdıklarıdır. Geriye ka-

⁴⁰ İbn-u Abdilberr

lanlar ise size helâl kılındı. (en-Nisa 23-24) Bu durum, zikredilen dışındaki her şeyin helâlligine delâlet eder. Sonra Sünnet geldi ve bundan, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in; لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا **"Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz."**⁴¹ sözüyle, kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmasını hariç tuttu. Bu, Kitâp'ın zahirini terk etmek, Sünnet'i O'na takdim etmektir. Bazen Kitâp'ın zahiri bir emir olur sonra Sünnet gelir, O'nu zahirinden çıkarır. Kur'ân, zahiren bütün mallardan zekât alınmasını getirdi. Sonra Sünnet geldi ve O'nu, tayin ettiği belli mallarla tahsis etti. Zekâtı, sadece bu mallardan alınmasına hasretti. Onun için başka mallardan zekât alınmaz.

Sünnet, Kur'ân'a nispetle genellikle O'nun açıklayıcısıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye Biz sana zikri indirdik. (en-Nahl 24) Çünkü Kur'ân'ın, Şer'i hükümleri tarifinin ekseriyeti, cüzî değil, küllîdir. Cüzî olarak gelen yerde ise, kaynağı, küllîlik üzeredir. Kur'ân câmî'dir. İçerisindeki mecmua küllî hususlar olmadıkça, Kur'ân câmî olmaz. Çünkü Şeriat, O'nun nüzulünün tamamlanması ile tamamlandı. Sünnet, çokluğuna ve meselelerinin fazlalığına rağmen, Kitâp'ın açıklamasıdır. Sünnet'te varit olan her şeyin, Kitâp'ta bir aslı vardır. O aslı, icmalî veya tafsilî veya her iki şekilde birden beyan eder. Sünnet, bütün buna, izahat ve şerh yoluyla hükmedici olarak geldi. Sünnet, Kur'ân-ı Kerim'de haklarında nass bulunmayan birçok hükümler getirdi. Fakat bu hükümler, Kur'ân'da zikredilen asıllara mülhak olarak geldi. Bunlar,

⁴¹ Müslim, K. Nikâh, 2518

Kur'ân'da olan şeylerin beyanı kabilindendir. Böylece Sünnet, Kur'ân'ı beyan edicidir. Sünnet'in Kur'ân'ı beyanı aşağıdaki şekilde özetlenir:

1- Mücmelini tafsil etmek: Şu husus, bu kabildendir, Allah Teâlâ, Kitâp'ta namazı, vakitlerini, rükünlerini ve rekâtlarının sayısını beyan etmeksizin emretti. Sonra Sünnet bunları beyan etti. Buyurdu ki:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

"Benim namaz kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılın."⁴² Kitâp'ta, Haccın vâcibiyeti, ibadetleri beyan edilmeksizin varit oldu. Sonra Sünnet bunları beyan etti. *Sal-lallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu:

أَلَا فَخَذُّوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ

"Dikkat ediniz! Hac ibadetlerinizi benden alınız."⁴³ O'nda zekâtın vâcibiyeti, zekâtın vâcib olduğu hususlar ve vâcib olan miktar beyan edilmeksizin varit oldu. Sonra Sünnet, bunları beyan etti. vb...

2- Umûmunu tahsis etmek: Kur'ân'da, umûmlar varit oldu. Sünnet, bu umûmu tahsis etti. Şu husus, Allah Teâlâ, şu sözünde beyan ettiği şekliyle bu kabildendir:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ

Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar veriniz. (en-Nisa 11) Çocukların, babalara varis olmalarını emretti. Bu hüküm, miras bırakan her baba ve varis olan her çocuk hakkında âmm'dır. Sonra Sünnet, *Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle, **"Biz, Nebiler topluluğu mi-**

⁴² Buhârî, K. Ezân, 595

⁴³ Ahmed

ras bırakmayız. Bıraktığımız, sadakadır."⁴⁴ Miras bırakan babayı, Nebiler dışındakilere tahsis etti. Sünnet, varis olanı da, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle, الْقَائِلُ الْيَرِثُ "Katil, varis olmaz."⁴⁵ katil dışındakilere tahsis etti. Yine Allahu Teâlâ'nın şu sözü de, bu kabildendir:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

İçinizden vefat edip geride eşler bırakanlar, kendilerinden dört ay on gün beklerler. (el-Bakara 234) Şüphesiz ki bu ayet, vefat edenin iddetine delâlet eder. Bu ayet, Sebîa el-Eslemiyye hadisindeki ile tahsis edildi. Zira o, kocasının vefat etmesinden yirmi beş gün sonra çocuk doğurur. Bunun üzerine *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* ona artık helal olduğunu haber verdi. Böylece bu, ayetin hamileler dışındakilere mahsus olduğunu beyan etti.

3- Mutlak'ını kayıtlamak: Kur'ân'da, mutlak ayetler varit oldu. Sünnet geldi, bu mutlaklığı belli bir kayıtla kayıt altına aldı. Şu husus bu kabildendir, Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَلَا تَحْلِفُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidyeye gerekir. (el-Bakara 196) Bu üç husus: oruç, sadaka ve kurban, müspet nekredir, mutlak lafızdır. Bu mutlak lafız, Muslim'in Ka'b ibnu Uca' yolundan, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in kendisine şöyle dediğine dair tahric ettiği hadisle kayıt altına alındı:

فَاخْلُقْ رَأْسَكَ وَأَطْعِمْ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ وَالْفَرَقُ ثَلَاثَةُ أَصْعٍ أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ

⁴⁴ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirin, 9593

⁴⁵ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

أَوْ أَتُكُّ نَسِيكَةً

“Öyleyse başını tıraş et, bir farak’ı altı miskin arasın-da yedir, farak, üç sâ’dır, yahut üç gün oruç tut veya bir hayvan kes.” Orucun mutlaklığı, üç günle, sadakanın mutlaklığı, altı miskine bir farakla -farak, üç sâ’dır-, kurbanın mutlaklığı da, bir koyunla kayıit altına alındı.

4- Ahkâmın fûrûundan bir fûrûu, Kur’ân’da varit olan as-lına ilhak etmek: Bu bağlamda bu fûrûun, yeni bir teşri ol-duğu ortaya çıkar. Tetkik edildiğinde, onun, Kur’ân’da varit olan aslına mülhak olduğu açığa çıkar. Bu, çoktur. Şu husus bu kabildendir: Allahu Teâlâ ferâizi (miraslar) takdir edilmiş olarak zikretti. Ama asabelerin mirasını, Allahu Teâlâ’nın şu sözünde nass edilenler müstesna, zik-retmedi:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ

Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erke-ğe iki dişinin payı vardır. (en-Nisa 11) Ve şöyle buyurdu:

وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ

Şayet erkek ve kız kardeşler iseler o zaman erkek için dişinin iki payı vardır. (en-Nisa 176) Bu, evlatlar ve kardeşler dışındaki asabenin takdir edilmiş bir farzı olmadı-ğına hükmeder. Bilakis farz olanların edasından sonra ge-riye kalanı alır. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bu-nu beyan ederek, şöyle buyurdu:

الْحُقُّوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا فَمَا بَقِيَ فَهُوَ لِأَوَّلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ

“Ferâizi, sahiplerine veriniz. Geriye kalanlara ise, erkek kişi daha evladır.”⁴⁶ Böylelikle evlatlardan olmayan asabe, kardeşlere ve evlatlara ilhak edildi. Aynı şekilde kız çocuk-larıyla birlikte kız kardeşler de bir asabe sayıldı. el-

⁴⁶ Buhârî, K. Ferâid, 6235

Esved'den şöyle rivayet edildi:

أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ وَرَّثَ أُخْتًا وَابْنَةً فَجَعَلَ لِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا النِّصْفَ وَهُوَ بِالْيَمَنِ وَنَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ حَيٌّ

“Muâz ibnu Cebel, bir kız kardeş ve bir kız çocuğa miras bıraktı. Onlardan her birine, Yemen'deyken yarı verdi. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'de hayattaydı.”⁴⁷ Muâz, böyle bir hükme, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in hayattayken ancak bildiği bir delilden dolayı hükmeder. Şayet katında bir delil olmamış olsaydı, hükme acele etmezdi. Yine şu husus da o kabildendir: Allahu Teâlâ, iki kız kardeş arasını birleştirmeyi şu sözüyle haram kıldı:

وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْإِخْتَيْنِ

Ve iki kız kardeş arasını birleştirmeniz. (en-Nisa 23) Kadının ile teyzesi veya halası arasını birleştirmeyi zikretmedi. SallAllahu Aleyhi ve Sellem bunu, şu sözüyle beyan etti:

لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا وَلَا الْمَرْأَةُ عَلَى ابْنَةِ أُخِيهَا وَلَا عَلَى ابْنَةِ أُخْتِهَا

“Kadın, halası ve teyzesi üzerine, erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı üzerine de nikâhlanmaz.”⁴⁸ Ibnu Hibbân, ibnu Abbâs yolundan şöyle dediğini tahriç etti:

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن تزوج المرأة على العمة والخالة قال: إنكن إذا فعلتن ذلك قطعتن أرحامكن

“Resulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, kadının teyze ve hala üzerine nikâhlanmasından nehyetti. Dedi ki: “Siz böyle yaparsanız akrabalıklarımızı kesersiz.” Böylece bütün bunlar, iki kız kardeş arasını birleştirmenin haramlığına ilhak edildi. Yine şu husus da o kabildendir: Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

⁴⁷ Ebu Davud

⁴⁸ Ahmed

وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ

Onlara temiz olanları helal, habis olanları da haram kılar. (el-A'raf 157) Tafsilatları zikretmedi. Sünnet, temizlerden ve habislerden olduğuna dair şüphe edilen şeyde, hükümlerin bilinmesi konusunda müçtehidin yardım isteyeceği hususlara dair nass getirdi ve o şeyi, o ikisine ilhak etti. Bu bağlamda Sünnet, evcil eşek etinden, her pençeli hayvandan ve her yırtıcı kuştan nehye dair nass getirdi ve bunları habislere ilhak etti. ibnu Abbâs'dan şöyle dediği rivayet edildi:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ وَعَنْ كُلِّ ذِي مَخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ

*“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, her pençeli hayvandan ve her yırtıcı kuştan nehyetti.”*⁴⁹ Câbir'den şöyle dediği rivayet edildi:

حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ الْحُمُرَ الْإِنْسِيَّةَ وَالْحُومَ الْبِغَالَ وَكُلَّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ وَذِي مَخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ

*“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, yani Hayber günü, evcil eşekleri, katırların etlerini, her pençeli hayvanı ve her yırtıcı kuşu haram kıldı.”*⁵⁰ Yine Sünnet, kertenkele, tavşan vb. etinin yenmesinin mubahlığa nass getirdi ve bunları temiz olanlara ilhak etti. ibnu Ömer'den şöyle dediği rivayet edildi:

سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْلِ الضَّبِّ فَقَالَ لَا أَكَلُهُ وَلَا أُحَرِّمُهُ

“Bir adam Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e kertenkele eti hakkında sordu. O da, “Ben onu yemem ama onu haram kılmam.” buyurdu.”⁵¹ Ebu Hurayra'dan şöyle dediği

⁴⁹ Muslim

⁵⁰ et-Tirmizî

⁵¹ Muslim

rivayet edildi:

أَتَى أَعْرَابِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَرْتَبٍ قَدْ شَوَّاهَا وَمَعَهَا صِنَابُهَا
وَأَدْمُهَا فَوَضَعَهَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَأَمْسَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَأْكُلْ وَأَمَرَ
أَصْحَابَهُ أَنْ يَأْكُلُوا

“Bir Bedevî, Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e kızarttığı bir tavşanı getirdi. Onun hâlâ sinâb ve derileri duruyordu. Onu Rasulullah’ın önüne koydu. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem de tuttu ama yemedi, Ashabı’na yemelerini emretti.”⁵² Sinâb, hardal ve kuru üzümünden edinilen bir kaktır. Onunla katık edinilir.

Şu husus da o kabildendir: Allah, eğitilen hayvanın yakaladığı şeyleri mubah kıldı. Buradan, eğitilmemiş olanların, sadece kendisi için tuttuğu zaman, avının haram olduğu bilinir. Eğitilen ama avından yiyenler ise, iki asıl arasında deveren eder. Eğitim o hayvanın, senin için tuttuğunu iktiza eder. Yemek ise, o hayvanın, senin için değil, kendisi için avlandığını iktiza eder. Dolayısıyla iki asıl, birbiriyle çelişti. Sonra Sünnet, bunun beyanını getirdi. Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam şöyle buyurdu:

فَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ

“Eğer yerse, sen yeme. Çünkü ben, avı ancak kendisi için yakalamış olmasından korkarım.”⁵³

Şu husus da bu kabildendir, Allahu Teâlâ, emzirmenin haramlılığına ilişkin şu sözünü zikretti:

وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ

Sizi emziren süt anneleriniz ve süt kardeşleriniz. (en-Nisa 23) Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, bu ikisine, nesep-ten haram olan sair süt akrabaları ilhak etti. Teyze, hala,

⁵² Ahmed

⁵³ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Kufiyyîn, 17554

erkek kardeşin kızı, kız kardeşin kızı vb. gibi. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مِنَ الرِّضَاعِ مَا حَرَّمَ مِنَ النَّسَبِ

*“Allah, nesepten haram kıldığımı, sütten de haram kıldı.”*⁵⁴

Şu husus da bu kabildendir: Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ

Erkeklerinizden iki kişi şahit getirin. İki erkek yoksa bir erkek ve iki kadın olsun. (el-Bakara 282) Mallarda, bir erkeğin şahitliğine ilaveten kadınların şahitliğine hükmetti. Sünnet, buna bir şahitle birlikte yemini ilhak etti. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, buna hükmetti. Ali radiyAllahu anh'dan şöyle rivayet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِشَهَادَةِ شَاهِدٍ وَاحِدٍ وَيَمِينٍ صَاحِبِ الْحَقِّ

*“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, tek bir şahide ve hak sahibinin yeminine hükmetti.”*⁵⁵ Bir şahit ve yemin, iki erkek şahit veya bir erkek, iki kadın şahit mecrasında cereyan etti. İşte bu minval üzere Sünnet, Kitâp'la gelmeyen birçok hükümler getirdi. Bunlar, yeni bir teşriidir. Fakat bunlar, asıllarına mülhaktır. Ama bunun manası şu demek değildir: Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, ancak Kur'ân'da aslına mülhak olan yeni bir teşrii getirir. Yine manası şu da değildir: Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiği her yeni teşrii, Kur'ân'daki aslına mülhak olmak zorundadır. Bilakis bu, genellikle böyledir. Fakat Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, bazen Kur'ân'daki aslına mülhak olmayan yeni bir teşrii de getirebilir. Aksine bazen

⁵⁴ Tirmizi, K. Radâ', 1065

⁵⁵ ed-Darukutnî

Kur'ân'da hiçbir aslı da olmayabilir. Mesela, cemaatin ihtiyaçlarından olan şeylerde sabit olan kamu mülkiyeti, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in, *المُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثِ الْمَاءِ وَالْكَلَا وَالنَّارِ* “*Müslümanlar üç şeyde ortaktır: Su, mera ve ateş.*”⁵⁶ diye buyurduğunda yeni bir teşrii getirdi. Bu, Kur'ân'daki aslına mülhak değildir. *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in, *لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ* “*Meks sahibi Cennet'e giremez.*”⁵⁷ sözüyle sabit olan gümrükler vergisi almanın haram kılınması da böyledir. Kuşkusuz bu, Kur'ân'daki aslına mülhak değildir. Ancak bu durum azdır. Genellikle Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiği yeni teşrii, Kur'ân'daki aslına mülhaktır.

Böylelikle Sünnet'in, Kitâp'a râci olduğunu görürüz. Sünnet'te varit olan husus, mücmelini tafsil, umûmunu tahsis, mutlakını mukayyet, fûru aslına ilhak etmek gibi, Kitâp hükümlerinin manalarını şerh ve tefsir makamındadır. Ama bununla birlikte Sünnet'te, Kur'ân'da bir aslı varit olmayan yeni bir teşrii de vardır. Bunun için Sünnet, Kur'ân'ın beyanıdır, hükümler için yeni bir teşriidir.

Beyan olmasına gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözü buna delâlet eder:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

Sana, kendilerine indirileni insanlara beyan edesin diye zikri indirdik. (en-Nahl 44)

Yeni teşrii olmasına gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözü buna delâlet eder:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

Bir şeyde çekişerseniz, onu Allah ve Rasulü'ne götü-

⁵⁶ Ahmed ibni Hanbel, Baki Mûs. Ensâr, 22004

⁵⁷ Ebu Davud, K. Harâc, 2548

rünüz. (en-Nisa 59) Allah’a götürmek, Kitâbı’na götürmek, hayattaysa Rasul’e götürmek, Allah O’nu kabzedince de Sünneti’ne götürmek olur. Çekişmek, Kur’ân’ın anlaşılmasında ve hükümlerin istinbatında mutlaklıtır. Sünnet’e götürmek de, Kur’ân’da mevcut olanlar ve yeni bir teşri olanlar hakkında mutlaklıtır. Bunun için Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

Kim Rasul’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiştir. (en-Nisa 80) Ve şöyle buyurdu:

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ

Onun emrine muhalefet edenler sakınsınlar. (en-Nûr 63) Bu, âmmdır. Çünkü o, muzaf cins isimdir. Buna binaen Sünnet, Kur’ân gibi, Şer’i bir delildir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ

“Size iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız sürece asla sapmayacaksınız. Allah’ın Kitâbı ve Nebisi’nin Sünneti...”⁵⁸

Sünnet’in Kısımları

Sünnet, senedi itibariyle üç kısma ayrılır. Bunlar: Mütevatir, meşhûr ve Haber-i âhâd. Hadis, eğer onu Tâbi’ut-Tâbiin’den bir cemaat, Tâbiin’den bir cemaatten, Sahabe’den bir cemaatten, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den nakletmişse, mütevatirdir. Eğer onu Tâbi’ut-Tâbiin’den bir cemaat, Tâbiin’den bir cemaatten, Sahabe’den sayıları tevatür sınırına ulaşmayan bir veya daha fazlasından nakletmişse, meşhûrdur. Çünkü Ümmet onu kabul ile telakki

⁵⁸ Malik, K. Câmi’a, 1395

etmiş ve aralarında meşhûr olmuştur. Yok, eğer onu, Sahabe'den, onlardan sonra Tâbiin'den ve Tâbi'ut-Tâbiin'den sayıları tevatür sınırına ulaşmayan bir veya daha fazla kişi rivayet etmişse, haber-i âhâddır. Sünnet, bu üç kısımdan dışarı çıkmaz. Ancak Sünnet, yakîn veya zann ifâde etmek yönünden iki kısımdan dışarı çıkmaz. Çünkü meşhûr, âhâddan itibar edilir. Zira hadis, eğer onu Tâbi'ut-Tâbiin'den yalan üzere birleşmelerinden emin olunan bir sayı, Tâbiin'den yalan üzere birleşmelerinden emin olunan başka bir sayıdan, Sahabe'den sözleri katî hüccet kaim olan kimselerden başka bir sayıdan rivayet etmişse, mütevatirdir. Yani mütevatir, üç tabakada râvi sayıları, her bir tabaka tevatür sınırına ulaşandır. Eğer o üç tabakadan bir tabaka bundan hâli olursa, haber-i âhâddır. İster hadis ravilerinden tevatür sınırına ulaşmayan sayılar, Sahabe'den yahut Tâbiin'den yahut Tâbi'ut-Tâbiin'den yahut da bunların hepsi birden olsun, haber-i âhâd olarak itibar edilir. Yakîn ifâde etmez. Sadece zann ifâde eder. Fakat kendisinde Sahabe'den sayıya ulaşmayıp geri kalanlarda ulaşanlara, Ümmet arasında meşhûr olmalarından dolayı meşhûr ismi ıstılah edinildi. Lakin bunun hükmü, yakîn ifâde etmemesi hususunda haber-i âhâddan farklı değildir.

Mütevatir

Tevatür, lügatta, aralarında bir mühletle şeylerin bir biri ardına gelmeleridir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü böyledir:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى

Sonra Rasullerimizi bir biri ardına gönderdik. (el-Müminun 44) Yani bir mühletle peş peşe... Mütevatir, peş peşe gelmektir. Mütevatir haber, usûlcülerin ıstılahında,

çoklukta sözleri ilim hâsıl olma derecesine ulaşan cemaatin haberidir. Bu cemaatin sözleri, haber verdiklerini, zannederlerse değil, bilirlerse ve ilimleri de, istintaç deliline değil, işitmeye, müşahedeye müstenit olursa ve onlar, Sahabe, Tâbiin, Tâbi'ut-Tâbiin asrında, haberin iki tarafı ve ortası müsavî olmakla, bu şartları barındıran bir cemaat olurlarsa, ancak ilim hâsıl olur ve mütevatir olur. Binaenaleyh mütevatir haber, adeten yalan üzerinde birleşmeleri kendileriyle birlikte muhal olan çok topluluğun üç asırda rivayet ettikleridir. Üç asırdan kasıt, Sahabe asrı, Tâbiin asrı ve Tâbi'ut-Tâbiin asrıdır. Bu üç asır dışında, kesinlikle hadis rivayeti muteber değildir.

Mütevatir hadis, Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den sübutu katıdır. Bu yüzden yakînî ilim ifâde eder. Her şeyde, ister kavli ister fiilî isterse takrirî Sünnet'ten olsun onunla amel etmek vâcibtir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü, kavli mütevatir hadislerdendir:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

*“Kim kasıtlı olarak bana yalan isnat ederse, Cehennem'den yerini hazırlasın.”*⁵⁹ Beş vakit namazlar, rekâtlarının sayısı ve aynı şekilde namazın, orucun, Haccın keyfiyeti hakkında varit olanlar da fiilî mütevatir Sünnet'tendir.

Kendisiyle İlim Hâsıl Olunan Sayı

Kendisiyle birlikte ilim hâsıl olan sayının en azı hakkında ihtilaf edildi. Bazıları beş, diğerleri de bunun en azı on iki dedi. Onlardan en az yirmi diyenler var, en azı kırk diyenler var, yetmiş diyenler var, üç yüz on üç diyenler

⁵⁹ Müslim, K. Mukaddime, 4

var... Bütün bu sözlerin ve belli bir sayı tayin eden sözlerin hepsinin ne nakilden, ne de akıldan hiçbir senedi yoktur. Zira mahsus bir sayıya dair bir nass varit olmadı. Akıl da mahsus bir sayı tercih edemez. Mütevatir haberdeki gösterge, muayyen bir sayının rivayeti değil, kendisinden yakînî ilmin hâsıl olmasıdır. Çünkü sayıyla birlikte haberin kuvvetine veya zayıflığına delâlet eden karineler bulunur. Bazen rivayetleriyle yakînî bir ilmin hâsıl olmadığı muayyen bir sayı, bir haber rivayet edebilir. Bazen de bu sayı gibi, sayıları muayyen başka bir cemaat, bir haber rivayet edebilir ve rivayetleriyle yakînî ilim hâsıl olabilir. Zira sayı eşitliğiyle birlikte karinelerin değişmesiyle habere itibar da değişir. Buna göre kendisi ile ilim hâsıl olan mütevatir hadisi, belli bir sayı değil, bir cemaat rivayet etmelidir. Bu cemaatin sayısı ve mekânlarının birbirlerine uzaklığı da, o sayıyla birlikte yalan üzerinde birleşmeleri muhal olacak şekilde olmalıdır. Sayıya muteber etmedeki gösterge, o sayıyla birlikte yalan üzerinde birleşmenin muhaliğidir. Onun için hadisi, bir cemaat rivayet etmeli ve sayıları da yalan üzerinde birleşmelerine mani olan bir meblağa ulaşmalıdır. Bu da haber verenlerin, vakıaların, karinelerin değişmesiyle değişir.

Meşhûr

Meşhûr hadis, bütün tabakalarında nakledenleri üçten fazla olan ama tevatür sınırına ulaşmayan haberdır. Meşhûr hadis, yakîn ifâde etmez. Âhâd haberlerden herhangi bir haber gibi, o ancak zann ifâde eder. Dediler ki:

“Şüphesiz o, yakîne yakın bir zann ifâde eder. Çünkü Ümmet onu, Tâbiin zamanında kabulle telakki etti. Onun için Sahabî’den sübutu katîdir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sel-

lem'in Ashabı hususunda râcih olan, yalandan münezzeh olmaktır." Fakat bu söz, meşhûr hadise âhâd haberlerden herhangi bir haberden daha fazlalık vermez. Çünkü "o, yakîne yakın bir zann ifâde eder", sözü, hiçbir manası olmayan bir sözdür. Mesele, ya bir zannıdır ya da bir yakındır. Bunların üçüncüsü yoktur. Zann ile yakîn arasında bir şey mevcut değildir. Buna yakın, şuna uzak olan bir şey de yoktur. Bu sebeple bu sözün manası yoktur. Meşhûr, zann ifâde eder. "*Sahabî'den sübutu katîdir*", sözünün hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü istenen, Sahabî'den değil, Rasul'den sübutu katî olmaktadır. Araştırma Rasul'ün hadisi hakkındadır. Sahabî'nin sözleri hakkında değil. Bunun için bu sözde herhangi bir zenginlik yoktur. Buna binaen meşhûr hadis, haber-i âhâddır, daha fazlası değil. Ancak meşhûr hadis ile haber-i âhâd arasındaki fark, haber-i âhâd, rivayeti araştırıldıktan sonra ancak alınır. Çünkü onda Sahabe'den başka âhâd vardır. Meşhûr hadis ise, araştırılmaksızın alınır. Çünkü âhâd, Sahabe'nin rivayetinden gelir. Hâlbuki onlar, uduldür, onlar hakkında sorulmaz. Hadisteki meşhûrlük, Tâbiin ve Tâbi'ut-Tâbiin arasındaki meşhûrlüğüdür. Şayet bu iki asırdan sonra meşhûr olursa, bu muteber değildir. Bunun için bu iki asırdan sonra insanlar arasında meşhûr olan haber-i âhâd hakkında "*meşhûr hadistir*" denilmez. Bilakis ne kadar meşhûr olursa olsun ona haber-i âhâd denir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ "*Ameller ancak niyetlere göredir.*"⁶⁰ sözü, meşhûr hadislerdendir.

Haber-i Âhâd

Haber-i âhâd, üç asırda da tevatür sınırına ulaşmayan

⁶⁰ Buhârî, 1

bir sayının rivayet ettiği haberdır. Bu üç asırdan sonrası muteber değildir. Haber-i âhâd, zann ifâde eder, yakîn ifâde etmez. Hükümler, istinbatlarında mütevatir hadis ve meşhûr hadise istinat ettiği gibi ona da istinat eder. Haber-i âhâd bahsi, usûlî meselelerin en mühim olanlarından. Çünkü hükümlerin ekserisinin dayanağı, mütevatir Sünnet'in azlığından dolayı, haber-i âhâddır. Rivayet ve dirayet yönünden kabul şartları tahakkuk ettiği zaman, haber-i âhâd ile amel etmek vâcibtir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* âhâd Sahabe'yi beldelelere gönderir, onlar da İslâm'a davet eder, hükümleri öğretir ve hadisler rivayet ederlerdi. Nitekim Muâz'ı Yemen'e gönderdi. Şayet haber-i vahidle amel etmek Müslümanlara vâcib olmasaydı, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Sahabe'den âhâdı göndermekle yetinmez, cemaatler halinde gönderirdi. Haber-i vahidle amel etmek üzerinde Sahabe icma etti. Onlardan *radıyAllahu anhum*, sayısız ve sınırsız muhtelif ve haber-i vahidle amel etmek üzerinde de ittifak edilmiş vakıalar nakledildi. İbnu Mâce'nin *Sünen*'inde rivayet ettiği şu husus böyledir: Ebu Bekir es-Sıddık, babaannenin mirası hakkında el-Muğîre ve Muhammed ibnu Mesleme'nin Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, ona altıda bir verdiği dair haberiyle amel etti. el-Buhârî'nin, Ömer ibnul Hattâb, Mecusilerden cizye almak konusunda, Abdurrahman ibnu Avf'ın haberiyle amel etti diye rivayet ettiği husus da öyledir. O da Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şu sözüdür:

سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ

"Onlara Ehl-i Kitâp muamelesiyle muamele ediniz."⁶¹

Osman ve Ali'nin, kocası ölen kadının, kocasının evinde

⁶¹ Malik

iddeti bekleme hususunda Furey'a Bint-u Mâlik haberiyle amel etmeleri de böyledir. O da onun şöyle demesidir:

جُنْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْتَأْذِنُهُ فِي مَوْضِعِ الْعِدَّةِ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمْكُثِي فِي بَيْتِكَ حَتَّى يَلْغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e iddet yeri hakkında izin istemek üzere geldim. Sallallahu Aleyhi ve Sellem, **“Zamanı doluncaya kadar evinde kal.”** buyurdu.”⁶² Ali’nin haber-i vahidle amel etmesinin ve onun şu sözünün meşhûrluğu da böyledir:

كُنْتُ إِذَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا نَفَعَنِي اللَّهُ بِمَا شَاءَ مِنْهُ وَإِذَا حَدَّثَنِي عَنْهُ غَيْرِي اسْتَحْلَفْتُهُ فَإِذَا حَلَفَ لِي صَدَّقْتُهُ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den bir hadis işitiğim zaman Allah ondan dilediği ile beni faydalandırdı. Onu benden başkası bana tahdis ettiği zaman yemin etmesini isterdim. Benim için yemin ederse, onu tasdik ederdim.”⁶³ el-Buhârî ve Muslim’in, ibnu Abbâs, nesîe (veresiye alış-veriş) dışında faize hükmetmezken sonra nakitle faiz hususunda Ebu Saîd el-Hudrî’nin haberiyle amel etti, diye rivayet ettikleri hususta öyledir. Zeyd ibnu Sâbit’in, Ensâr’dan bir kadının, hayızlı kadın, veda etmeksizin hacdan ayrılır. Yani veda tavafi yapmaksızın beldesine geri döner, haberiyle amel etmesi de böyledir. el-Buhârî ve Muslim’in Enes ibnu Malik’ten şöyle dediğine dair rivayet ettikleri husus da böyledir:

كُنْتُ أَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ الْأَنْصَارِيَّ وَأَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ وَأَبِي بَنَ كَعْبٍ شَرَابًا مِنْ فَضِيخٍ وَهُوَ تَمَرٌ فَجَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ يَا أُنْسُ قُمْ إِلَى هَذِهِ الْجَرَارِ فَأَكْسِرْهَا قَالَ أُنْسُ فَقُمْتُ إِلَى مِهْرَاسٍ لَنَا فَصَرْنُهَا بِأَسْفَلِهِ حَتَّى انْكَسَرَتْ

“Ben, Ebu Talha el-Ensârî, Ebu Ubeyde ibnul Cerrâh ve Ubeyy ibnu Ka’b’a fâdihten -bu bir hurmadır- bir şarap içiri-

⁶² Ebu Davud, Mâlik

⁶³ Ahmed

yordum. Sonra birisi onlara geldi ve dedi ki: “Şüphesiz ki hamr, haram kılındı.” Bunun üzerine Ebu Talha dedi ki: “Ey Enes! Şu testilere doğru kalk da onları kır.” Enes der ki: “Dibeğimize doğru kalktım, onun altıyla testilere kırılıncaaya kadar vurdum.” el-Buhârî’nin, Kible neshedildi, Kâbe’ye doğru dönün, haberiyle, kiblenin değişimi hususunda haber-i vahidle Kubâ halkının amel ettiğini rivayet etmesi de böyledir... Ve haber-i âhâdla amelin vâcibliği üzerinde icma’us-Sahabe’ye delâlet eden nice haberler böyledir.

Hadis Râvileri

Hadis râvileri, Sahabe, Tâbiun ve Tâbi’ut-Tâbiin’dır. Bunlar dışındakiler, kesinlikle hadis ravilerinden itibar edilmezler. et-Tirmizî’nin, ibnu Ömer’den şöyle dediğine dair rivayet ettiği husus, buna irşat eder:

خَطَبَنَا عُمَرُ بِالْجَابِيَةِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قُمْتُ فِيكُمْ كَمَقَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا فَقَالَ أَوْصِيكُمْ بِأَصْحَابِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَفْشُو الْكَذِبُ

“Ömer, el-Câbiye’de bize hitap ederek şöyle konuştu: “Ey insanlar! Ben, sizin aranızda Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in bizim aramızda kalktığı yerde kalktım. O şöyle demişti: “Size Ashabımı, sonra onların peşinden gelenleri, sonra da onların peşinden gelenleri tavsiye ederim. Sonra yalan yayılacak.”⁶⁴ Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, yalanın yayılmasını, üçünün yok olmasına tertipledi. Kendisinden sonraki, sonra onların ardından Kıyamet’e kadarki nesil içerisinde, bu nassa göre yalan yayılacak. el-Buhârî, Ubeyde’den, Abdullah’tan, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle buyurdunu rivayet etti:

⁶⁴ Tirmizî, K. Fitne, 2091

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةَ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ

*“İnsanların en hayırlısı, benim neslim, sonra da onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenler. Sonra kavimler gelecek, onların birinin şahitliği yemini- nin, yemini de şahitliğinin önüne geçecek.”*⁶⁵ Aynı şekilde İmrân, ibnu Husayn’dan Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle buyurduğu rivayet etti:

خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ قَالَ عِمْرَانُ فَلَا أَدْرِي أَذْكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ وَيَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ وَيَنْذَرُونَ وَلَا يَنْفَعُونَ وَيُظْهَرُ فِيهِمُ السَّمَنُ

“Ümmetimin en hayırlısı, benim neslim, sonra onların ardından gelenler, sonra onların ardından gelenler.” İmrân der ki: “Kendi neslinden sonra iki nesil mi yoksa üç mü zikretti bilmiyorum.” *“Sonra sizin ardınızdan bir kavim olacak, şahitlik edecekler ama şahitlikleri istenmeyecek, hıyanet edecekler ama kendilerine güvenilmeyecek, adak adayacaklar ama ifa etmeyecekler, aralarında şişmanlık (obezite) zuhur edecek.”*⁶⁶ Bu hadisler, üç nesilden sonra gelen kimselerin sözlerinin töhmet konumunda olacağına irşat eder. Bu demektir ki, onların rivayetleri makbul değildir. Üç nesil, Sahabe, Tâbiin ve Tâbi’ut-Tâbiin asrıdır. Bu hadisler, hadislerin rivayetini bu üç nesille hasretme konusunda bir nass değilseler de, ama buna irşat ederler. Ancak sadece onların hadis râvileri olduklarını belirleyen husus, hadis rivayetinin, hadisler kitaplarda zapt edildikten sonra son bulmasıdır. Hadislerin tedvin asrından, el-Buhârî, Muslim ve Sunen Sahipleri asrından sonra hadis rivayeti olmaz. Çünkü rivayet, nakilden ibarettir. Bu nakil

⁶⁵ Buhârî, K. Şehâdât, 2458

⁶⁶ Buhârî, K. Menâkıb, 3377

ise son bulmuştur. Bunun için hadis râvileri, Sahabe, Tâbiun ve Tâbi'ut-Tâbiin'dir. Çünkü hadislerin tedviniyle rivayet bunlarda son bulmuştur. Evet, burada hadis râvilerinin, Sahabe, Tâbiun ve bunlar dışındakiler olduğunu söyleyenler var. Bu söz, doğrudur. Çünkü Rasulullah *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in Kıyamet'e kadar hadisinin rivayetine mani olan bir nass varit olmadı. Fakat vakıa, hadislerin tedvininden ve rivayetin son bulmasından sonra rivayet ve râvilere gerek kalmadı. Böylelikle rivayet ve râviler dönemi, tedvin asrından sonra yani Tâbi'ut-Tâbiin asrından sonra amelî olarak son buldu. Bundan dolayı hadis rivayetinin vakıası, bu üç asırla; *Sahabe asrı, Tâbiun asrı ve Tâbi'ut-Tâbiin asrı* ile sınırlıdır.

Hadis râvilerinin tarihi yazıldı, onlardan her biri tanındı. Onlar hatadan masum değildir. Ancak Sahabe'nin rivayeti makbuldür. Onlar, Kitâp ve Sünnet'te kendilerine övgünün varit olmasından ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözünden dolayı bir tadile muhtaç değildir:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ أَفْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidayet bulursunuz.”⁶⁷ Bu, hasen bir hadistir. Âlimler onu kabul etti, fakihlerin geneli onu kullandı. Bu nevi, hasen hadistendir. Nitekim Mustalah'ul-Hadis âlimleri, buna işaret etti. Bunun için Sahabî'nin rivayeti, tadilsiz mutlak kabul edilir.

Sahabe haricindekilere gelince; rivayetleriyle ihticac edilecek kimselerde, rivayet ettikleri şeyi zaptedici ve adil olmaları şart koşulur.

⁶⁷ Razîn

Haber-i Âhâd Çeşitleri

Muhakkak ki hadis, sahipleri nezdinde *sahih*, *hasen* ve *zayıf* diye üçe ayrılır.

Sahih Hadis'e gelince; isnadı zabıt adilin, zabıt adilden nihayetine kadar nakliyle muttasıl, şâz ve muallel olmayan müsned hadistir. İşte hadis ehli nazarında hilafsız sıhhatine hükmedilen hadis budur. Bundan dolayı senedi kopuk olan, sahih hadisten itibar edilmez. Mesela, Munkatı ve Mu'dal gibi. Zahiren ve batınen meçhul'ul-hal veya meçhul'ul-ayn veya zafiyetle maruf kişinin naklettiği de sahihten itibar edilmez. Müteyakkız hafız olmayan kişinin naklettiği, yani hatası çok gafil kişinin naklettiği de, sikanın, insanların rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği de sahihten itibar edilmez. Çünkü o zaman şâz olur. Kendisinde zedeleyici gizli sebepler olan da değildir. Çünkü o zaman muallel olur.

Sahih hadisin bilinmesindeki mesele, İmamların tasniflerinde cerh ettikleriyle nihayete erer. Buradaki İmamlardan kast, meşhûr hadis İmamlarıdır. Sahih, Sahihayn'dan birinde veya meşhûr mutemet hadis İmamlarının musanniflerinden bir musannifte, sıhhati belirlenmiş bulunan hadistir. Sahih'in kısımları şunlardır:

- 1- *el-Buhârî ve Muslim'in birlikte tahriç ettikleri sahih,*
- 2- *el-Buhârî'nin, Muslim'den ayrı münferit kaldığı sahih,*
- 3- *Muslim'in, el-Buhârî'den ayrı münferit kaldığı sahih,*
- 4- *Tahriç etmeseler de o ikisinin şartlarına göre sahih,*
- 5- *Tahriç etmese de el-Buhârî'nin şartına göre sahih,*
- 6- *Tahriç etmese de Muslim'in şartına göre sahih,*
- 7- *Diğerleri nazarında sahih, o ikisinden birinin şartına gö-*

re de değildir.

Bunlar, Sahih'in ana kısımlarıdır. En üstünü, birincisidir. Bu da çoğu zaman hadis ehlinin kendisine "*Sahih'un-Muttefikun Aleyh*" dedikleridir.

Hasen Hadis'e gelince; mahreci bilinen, ricali meşhûr olan ve üzerinde de ekseri hadisin deveren ettiği hadistir. Bu, ekseri âlimlerin kabul ettiği ve fakihlerin genelinin kullandığı hadistir. Ebu İsâ et-Tirmizî *rahimehullah*'dan, hasenle kastının şu olduğu rivayet edildi:

"İsnadında yalanla itham edilen kimseler yoktur, şâz hadis de değildir." Rivayetine hüsnü zanndan dolayı ancak hasen olarak isimlendirildi. Hasen hadis, iki kısımdır:

1- İsnadının ricâlî, mestûrdan (örtülü) hâli olmayan, ehilliği de tahakkuk etmemiş hadistir. Fakat rivayet ettiğinde hatası çok gafil ve hadiste de yalanla müttehim biri de değildir.

2- Râvisi, doğruluk ve emanetle meşhûr olanlardan olur. Ancak sahih ricali derecesine, onlardan kusurluğundan dolayı, ulaşamaz.

Hasen hadis, aynı şekilde sahih hadis gibi, kendisiyle ihticac edilir. İmamların, onların tilmizlerinin ve onlar haricindeki âlim ve fakihlerin kitaplarında varit olan hadisler, hasen hadisten itibar edilir ve onlarla ihticac edilir. Çünkü onlar, o hadisleri bir hükme delil olarak getirdiler veya onlardan bir hüküm istinbat ettiler. Bunun için o hadisler, -mesela, *el-Bâcurî*, *eş-Şenşûrî vb.* kitaplar gibi değil de, *el-Mebsût*, *el-Umm*, *el-Mudevvenet-ul-Kubrâ vb.* gibi, muteber kitaplar olmak şartıyla, ister Usûl'ul-fıkıh isterse fıkıh kitaplarında varit olsunlar-, hasen hadistir. *Tefsir kitaplarında varit olan hadislere gelince;* hatta müfessir, müçtehit bir İmam olsa bile, onlara iltifat edilmez. Onlarla ihticac edilmez. Çünkü onlar, bir hükmün istinbatı için de-

ğil, bir ayetin tefsiri için varit oldular. Hâlbuki burada bu ikisi arasında fark vardır. Çünkü müfessirler, adeten şahit getirdikleri hadislerin tetkikine ihtimam göstermezler. Bu sebeple bu hadisler, imamların ve âlimlerin fıkıh kitaplarındaki durum gibi, salt tefsirde varit olmalarından dolayı itibara alınmaz. Bilakis hadis hakkında, taklit yoluyla olsa da, hadis ehline sorarak veya muteber hadis kitaplarından bir kitaba müracaat ederek araştırılmalıdır.

Zayıf Hadis'e gelince; kendisinde sahih hadis niteliklerini ve az önce geçen mezkûr hasen hadis niteliklerini toplamayan her hadistir. Yani ister hepsinin, isterse bazısının, hallerindeki cehalet veya kendilerindeki doğruluk zedelenmesi gibi, adalet ve güvenilirlik yokluğunu icap ettiren hususlardan dolayı, ravilerinin güvenilirliği sabit olmamış hadistir. Zayıf hadisle, ihticac edilmez. Şer'i hükümler üzerine bir delil olarak da ittihaz edilmez.

Haber-i Âhâd'ı Kabul Şartları

Haber-i âhâd, rivayet ve dirayet yönünden şartlarını tamamladığı zaman makbuldür.

Rivayet yönünden kabul şartlarına gelince; hadisın ravisi, Müslüman, bâliğ, âkil, âdil, sâdık, işittiğini zâbit ve onu tahammül vaktinden eda vaktine kadar hatırlayıcı olmalıdır. Usûl ve Mustalah'ul-Hadis âlimleri, tafsilatlı olarak rivayet şartlarını beyan ettiler. Yine hadis ricalinin, onların ravilerinin, her ravi tarihini ve onda tahakkuk eden sıfatları mufassal olarak açıkladılar.

Haber-i âhâdın dirayet yönünden kabul şartlarına gelince; kendisinden daha kuvvetli olan bir ayetle veya bir mütevatir veya bir meşhûr hadisle çelişmemelidir. Mesela, Fâtıma Bint-u Kays'tan şöyle dediğine dair rivayet edilen

şu hadis gibi:

طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا فَلَمْ يَجْعَلْ لِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً

“Kocam beni zamanında üç kez boşadı. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bana mesken ve nafaka kılmadı.”⁶⁸ Bu hadis, Allahu Teâlâ’nın şu kavliyle çelişiyor:

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ

O kadınları gücünüz yettiğince oturduğunuz yerde oturtun. (et-Talak 6) Bunun için o hadisi reddetmek gerekir. Onunla amel etmek caiz değildir.

Haber-i âhâd, kıyasla çeliştiğinde ise, hadis, kıyasa takdim edilir. Hadis kabul edilir, kıyas terk edilir. Yalnız bu, eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş veya nasstan delâletle alınmış veya başka bir Şer’i illete kıyas edilmişse, hadis, kıyasa karşılık bütün bu hallerde, kıyasa mukaddemdir. Ama kıyasın câmi illeti, bir ayet veya bir mütevatir hadis gibi, katî bir nassta sarahaten belirlenmiş ise, illelele amel etmek vâcibdir. Çünkü illete dair nass, illetin hükmüne ilişkin nass gibidir. O zaman âhâd hadisin, kıyasla değil, kendisinden daha kuvvetli olan bir ayet veya mütevatir bir hadisle çelişmesi kabilinden olur. Velhâsıl haber-i âhâd, Kur’ân’dan bir ayetle veya bir mütevatir hadisle veya bir meşhûr hadisle veya bir Kur’ân ya da bir mütevatir ya da bir meşhûrun sarahatinin belirlediği bir illelele çeliştiği zaman, dirayet yönünden hadis kabul edilmez. Eğer bunlarla çelişmezse makbuldür. Şayet hadis, kıyasla çelişirse, hadis kabul edilir, kıyas reddedilir.

Efâl-ur Rasul

⁶⁸ Muslim

Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiilleri üç kısımdır:

Birincisi: Cibillî fiiller yani insanın cibilliyetinden ve tabiatından yaptığı fiiller. Bunlar, kalkmak, oturmak, yemek, içmek vb. gibi. Bunların, Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Ümmeti'ne nispetle fiilin mubahlık üzerinde olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur.

İkincisi: Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in özelliklerinden olduğu sabit olan fiiller. Bu fiillerde O'na hiçbir kimse iştirak etmez. Bunlar, vitr'in, gece teheccüd namazı kılmanın, karşılıklı istişare etmenin ve hanımlarını muhayyer bırakmanın vâcibiye-tinin Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e hâss olması gibi. Yine visâl orucunun mubahlığı ve Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e hâss olduğu sabit olan hususlardan benzerleri gibi. Bunlarda, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e ittiba etmenin caiz olmadığına hiçbir ihtilaf yoktur. Çünkü bunlar, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e hâss olan hususlardandır.

Üçüncüsü: Cibillî fiillerden ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e de hâss olan hususlardan olmayanlar. Yani diğer fiiller. Bunlarda, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e ittiba etmekle emrolunduğumuz konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Bunların, O'nun sözleri ve sükûtu gibi, Şer'i bir delil olduklarında da yine hiçbir ihtilaf yoktur. Bunlarla amel etmek vâcibtir. Çünkü bunlar, Allahu Teâlâ'nın şu sözünden dolayı, Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiilleridir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

And olsun ki sizin için, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit eden kimseler için Rasulullah'da güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) Ve şu sözünden dolayı:

إِنِ اتَّبَعُوا إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ

'Ben, ancak bana vahyolunana uyarım.' (el-Ahkaf 9) Yine şu sözünden dolayı:

إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي

‘Ben, ancak bana Rabbimden vahyolunana uyarım.’ (el-A’raf 203) Bu, umûmiyet konusunda sarihtir, vazıhtır, zahirdir. Dolayısıyla Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in yaptığı her amelleri kapsar. Nitekim sözleri ve filleri de kapsar. Bunun için Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e, O’ndan sadır olup O’na hâss ve cibillî fiillerden de olmayan bütün fiillerinde ittiba etmek, her Müslüman’a vâcibtir. Çünkü Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem, ancak kendisine vahyolunana uyar. Ancak ne var ki Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e ittibanın vâcibliği, yaptığı fiili yapmanın vâcibliği demek değildir. Bilakis fiile göre ittibanın vâcibliği demektir. Eğer fiil, vâcib olanlardan ise, onu yapmak vâcibtir. Eğer fiili yapmak mendûb olanlardan ise, onu yapmak mendûbtur. Yok, eğer fiil mubah ise, onu yapmak mubahtır. Buna göre ittiba, fiilde gelene göre vâcibtir. Bu, tıpkı Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in emirlerine ittiba gibidir. Al-lahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Onun emrine muhalefet edenler kendilerine bir fitne veya kendilerine elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar. (en-Nûr 63) Bu, emrettiği hususlarda Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e itaatin vâcibliğine delâlet eder. Fakat emrettiği şeyi yapmanın vâcibliğine delâlet etmez. Aksine o şeyi yapmak, emrettiğine göre olur. Eğer o şeyi vâcib olarak emretmişse, onu yapmak vâcibtir. Eğer o şeyi mendûb olarak emretmişse, onu yapmak mendûbtur. Yok, eğer o şeyi mubah olarak emretmişse, onu yapmak mubahtır. Aynı şekilde Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in fiillerine ittiba etmekte vâcibtir. Ama onları yapmak, fiillerin getirdiğine göredir.

Fiil ne zaman vâcibliğe, ne zaman mendûbluğa ve ne zaman mubahlığa delâlet eder hususuna gelince; hiç şüphesiz bunda

tafsilat vardır. Zira fiile bakılır. Eğer fiile, önceki bir hitabın beyanına delâlet eden bir delil bitişmişse, o fiil bizim için bir beyan olur. Bu, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in sarîh bir sözle "Bu, şunun için bir beyandır" demesi gibi. Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

*"Beni namaz kılar gördüğünüz gibi namaz kılın."*⁶⁹ Ve şu sözü gibi:

أَلَا فَخَذُوا عَنِّي مَنَاسِكُكُمْ

*"Dikkat ediniz! Hac ibadetlerinizi benden alınız."*⁷⁰ Yahut ahval karinelerinin ona (beyana) delâlet etmesi gibi. Bu da tıpkı, mücmel veya kendisiyle husus kastedilen umûm veya kendisiyle mukayyet kastedilen mutlak bir lafız varit olur, onu, ihtiyaçtan önce beyan etmez sonra ihtiyaç anında beyana uygun bir fiil yaparsa, bu fiilin bir beyan olması gibi. Bizim için bir beyan olan yani bir ayet veya bir hadisten, önceki hitabın beyanı olan bu fiiller, mübeyyen hükmünü alırlar. Mübeyyen farzsa, fiili yapmak da farzdır. Mübeyyen mendûbsa, fiili yapmak da mendûbtur. Mübeyyen mubahsa, fiili yapmak da mubahdır.

Ne nefy ve ispat yönünden beyan için olduğuna delâlet eden bir şey fiile bitişmemişse yani fiile, kendisiyle önceki bir hitabın beyanı kastedildiğine delâlet eden bir delil bitişmemişse, onun farz veya mendûb veya mubah olması bir karineye muhtaçtır. Zira o zaman fiil, tıpkı fiilin talebi gibidir. Çünkü fiilin talebi, mücerret talep içindir. Ve fiilin talebinin kesinliğini veya fiilin talebinin kesin olmadığını veya muhayyerliğini tayin eden bir karineye

⁶⁹ Buhârî, K. Ezân, 595

⁷⁰ Ahmed

muhtaçtır. Aynı şekilde kendisiyle önceki bir hitabın beyanı kastedildiğine delâlet eden bir şeyin bitişmediği fiil de böyledir. Bu fiil, kendisini yapmanın vâcib veya mendûb veya mubah olduğunu tayin eden bir karineye muhtaçtır. O fiili yapmanın hükmü, bu karine gereğince olur. Ancak fiile, önceki bir hitabın beyanı kastedildiğine delâlet eden bir şeyin bitişmediği fiillerin istikrasından, bunların iki çeşit olduğu açığa çıkar:

Birincisi: Kendisinde Allah'a kurbet kastının zahir olduğu fiil,

İkincisi: Kendisinde Allah'a kurbet kastının zahir olmadığı fiil.

Kendisinde Allah'a kurbet kastının zahir olduğu fiile gelince; onu yapmak mendûbtur. Çünkü onun, kendisiyle Allah'a yaklaşılardan olması, fiilin terkinde tercih edildiğine dair bir karinedir. Yapılmalarına, terklerine karşılık bir cezanın varit olmaması, talebin kesin olmadığına dair bir delildir. Bu sebeple bunlar, mendûbtur, vâcib değildir. Fiilin talebinin kesin olmadığını yani mendûb olduğunu tayin eden karinedir.

Kendisinde Allah'a kurbet kastının zahir olmadığı fiile gelince; onu yapmak mubahtır. Çünkü Rasul'ün onu yapmış olması, talebe delâlet eder. Onun, kendisiyle Allah'a yaklaşılardan olmaması, tercihe delâlet etmez. Bilakis bundan, fiilin terkinde tercih edilmemesi anlaşılır. Bu da, talebin delâletiyle birleşirse, talep muhayyerlik talebi olur yani fiili ile terki arasında muhayyer olur. İşte bu da mubahtır.

Burada, "Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in yaptığı fiili yapmak vâcibtir", diyenler var. Buna Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe ile istidlâl ederler.

Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ

Bundan dolayı Allah'a ve Allah'a ve O'nun kelâm-larına iman eden ümmî Nebi Rasulü'ne de iman edin. Ve ona tâbi olun. (el-A'raf 158) *Allahu Teâlâ, O'na tâbi olmayı emretti. O'na tâbi olmak, söze imtisal etmek ve O'nun fiilinin aynısını yapmaktır. Emir, vâcib içindir. O halde fiili yapmak vâcibtir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:*

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.' (Âl-i İmran 31) *Bu, Allah'ı sevmenin tâbi olmayı gerektirdiğine delâlet eder. Allahu Teâlâ'yı sevmek, icmaen vâcibtir. Vâcibin lazımı da vâcibtir. Öyleyse tâbi olmak da vâcibtir. Keza Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:*

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ

Onun emrine muhalefet edenler sakınsınlar. (en-Nûr 63) *O'nun emrine muhalefet etmekten sakındırdı. Sakındırmak, vâciblik delilidir. Emir, söze kullanıldığı gibi fiile de kullanılır. Yine Allahu Teâlâ'nın şu sözü:*

مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

Rasul size ne verdi ise onu alın. (el-Haşr 7) *Buradaki almanın manası, imtisaldır. Şüphe yok ki Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den sadır olan fiili, O, bize getirdi. Böylece ayetten dolayı O'na imtisal vâcibtir. Aynı şekilde Allahu Teâlâ'nın şu sözü:*

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit eden kimseler için Rasulullah'ta güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) *Şüphesiz bunun mantuku, usve (örneklik) iman eden kimse içindir. Usveyi imana bağladı. Yani Allah'a ve*

Ahiret Günü'ne iman eden kimse için Rasulullah'ta güzel bir örnek vardır. Bunun manası, kim O'na teessi etmezse (örnek edinmek) Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman etmiş olmaz, demektir. Bu da, kesin talebe bir karinedir. Kesin talepte vâciblik delilidir. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ قُلْ

De ki: 'Allah'a itaat edin, Rasul'e de itaat edin.' (en-Nûr 54) Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e itaati emretti. Emir, vâcib içindir. Her kim, yüceltme kastı ile başkasının fiilinin mislini yaparsa, o kimseye itaat edicidir. Bundan dolayı fiili yapmak vâcibtir. Yine Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا

Nihayet Zeyd, ondan bağı koparınca Biz onu seninle evlendirdik. Böylelikle evlatlıklarının eşleriyle herhangi bir bağ kalmayınca onlarla evlenmek hususunda Müslümanlara bir vebal olmasın. (el-Ahzab 37) O'nun fiilini, ittibas vâcib bir teşri kıldı. Bu da O'nun fiilinin ittibas vâcib olduğuna delâlet eder.

Sünnet'e gelince; Sahabe radiyAllahu anhum'un namazda, SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in ayakkabısını çıkarmasından dolayı onların da ayakkabılarını çıkardıkları rivayet edildi. Böylece onlar, fiilinde O'na tâbi olmanın vâcibliğini anladılar. Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem de onları bunun üzerinde ıkrar etti. Sonra bundaki münferitliğinin illetini onlara beyan etti. Ebu Saîd'den Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle rivayet edildi:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فَخَلَعَ نَعْلَيْهِ فَخَلَعَ النَّاسُ نِعَالَهُمْ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ لِمَ خَلَعْتُمْ نِعَالَكُمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْنَاكَ خَلَعْتَ فَخَلَعْنَا قَالَ إِنَّ جِبْرِيلَ أَتَانِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّ بِهِمَا خَبْنًا

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem namaz kıldı. Ayak-

kabısını çıkarttı. İnsanlar da ayakkabılarını çıkardılar. Bitirince dedi ki: **“Ayakkabılarımızı niçin çıkardınız?”** Onlar da **“Ya Rasulallah! Senin çıkardığını gördük, biz de çıkardık.”** dediler. O da, **“Cibril bana gelip onlarda bir pislik olduğunu bana haber verdi.”** buyurdu.”⁷¹ Aynı şekilde şöyle rivayet edildi:

أنه أمرهم فسخ الحج إلى العمرة ولم يفسخ فقالوا له ما لك أمرتنا بفسخ الحج ولم تفسخ

“Onlara Hacçı, umreye çevirmelerini emretti ama kendisi yapmadı. Bunun üzerine onlar, O’na şöyle dediler: “Bize Haccın iptal edilmesini emrettin ama sen iptal etmedin.” Böylece onlar, kendilerinin hükmünün O’nun hükmü gibi olduğunu anladılar. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de onları inkâr etmedi. Bilakis kendisine özgü olan bir özür ibraz etti. O özür de kurbanlık götürmesidir. Yine Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den şöyle rivayet edildi:

نَهَى عَنِ الْوَصَالِ قَالُوا إِنَّكَ تَوَاصِلُ قَالَ إِنِّي لَيْسَ مِنْكُمْ إِنِّي أَظَلُّ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي

“Visal’den nehyetti. Dediler ki: “Ama sen visal yapıyorsun.” O da, **“Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbim nezdinde doyurulmaya, içirilmeye devam ederim.”** buyurdu.”⁷² Böylece onları hükümde kendisine iştirak etmelerinden kaynaklanan anlayışlarını ikrar etti. Ama kendisine özgü olan bir özür ileri sürdü. Ayrıca Muslim, Ömer ibnu Ebi Seleme’den şöyle tahrîc etti:

أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْقَبُلُ الصَّائِمُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَلْ هَذِهِ لِأَمْ سَلِمَةً فَأَخْبَرْتَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ ذَلِكَ

“Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e oruçlu öpebilir mi diye sordu? Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem de ona, **“Bunu**

⁷¹ Ahmed

⁷² Ahmed

Ummu Seleme'ye sor." dedi. Ummu Seleme de ona Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in bunu yaptığını haber verdi." Fiillerrine tâbi olunmamış olsaydı, bunun bir manası olmazdı. Keza Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den, cenabetten başın yıkanması hususunda şöyle buyurduğu rivayet edildi:

أَمَّا أَنَا فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثَ أَكْفٍ

"Bana gelince, başıma üç avuç su dökerim."⁷³ Bu, kavmin O'nun huzurunda cenabetten yıkanma hususunda ısrar ettiklerinde verilmiş bir cevap idi. Yine el-Buhârî Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle rivayet etti:

"Sahabe'ye, tıraş olarak ve kurban keserek ihramdan çıkma-larını emretti. Ama onlar durakladılar. O, bunu Ummu Sele-me'ye şikâyet etti. Ummu Seleme de Ona çıkıp kurban kesmesi-ni ve tıraş olmasını işaret etti. O da bunu yaptı. Ardından onlar da kurban kestiler ve tıraş oldular." Şayet O'nun fiili ittiba edi-lir olmasaydı bu böyle olmazdı.

İcma'ya gelince; çünkü Sahabe, meni gelmeksizin cimadan dolayı guslün vâcibiyetinde ihtilaf ettiler. Âişe radiyAllahu an-ha'nın, فَقَعَلْتُهُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَغَسَلْنَا "Ben ve Rasu-lullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem onu yaptık. Sonra guslet-tik."⁷⁴ diye rivayet ettiği Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiili onlara ulaşınca, onlar (guslün) vâcibiyeti üzerinde icma ettiler. Yine Ömer radiyAllahu anhu'dan şöyle rivayet edildi. O, Hacer'ul-Esved'i öpüyor ve şöyle diyordu:

إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَلَمَكَ مَا اسْتَلَمْتُكَ

"Biliyorum ki sen bir taşsın. Zarar ve fayda veremezsin. Eğer ben Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in seni selamladığı-

⁷³ Nesâî

⁷⁴ et-Tirmizî, İbn-u Mâce, Ahmed

nı görmemiş olsaydım, seni selamlamazdım.”⁷⁵ Bu, inkârsız Sahabe arasında yaygındı. Onun için bu, SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in fiilinde kendisine ittiba etmek üzerinde bir icmadır.

Bütün bu delillere cevap, tek bir noktada sınırlıdır. O da şudur: Burada ittiba etmekle, ameli yapmak arasında fark vardır. Yani burada Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e ittiba etmek ile Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in yaptığı şeyi yapmak arasında fark vardır. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e ittiba etmek vâcibdir. Bu hususta ne bir söz, ne de bir ihtilaf yoktur. Fakat Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e ittibası vâcib olan fiili yapmak, fiilin değişmesiyle değişir. Eğer fiil mubah ise, o fiilde ittiba etmek mubahta yani fiilin yapılması ile terki arasında muhayyerlik konusunda bir ittibadır. İşte bu durumda, bu bir ittibadır. Eğer kendisine fiili yapmayı vâcib görür ve onu vâcib kılarırsa, Rasul’e müttebi olmaz. Bilakis ona muhalif olur. İttiba ancak fiilin getirdiği şeye göre fiili yapmakla olur. Eğer fiil, o şeyi vâcib olarak getirmişse onu yapmak vâcib olur. O şeyi mendûb olarak getirmişse, onu yapmak da mendûb olur. O şeyi terk ederse günah olmaz. Eğer getirdiği mubah ise, onu yapmak da mubah olur. Fiilde O’na fiilin getirdiğine göre ittiba eder. Şayet buna muhalefet ederse, ittiba etmemiş olur. Geçen delillerin tamamı, ittibaya ilişkin delillerdir, fiili yapmaya ilişkin değildir. Bunun içindir ki Rasul’ün yaptığı fiili yapmanın vâcib olduğuna dair bir delil olmaya uygun olmazlar. Bu yüzden onlarla vâcibliğe dair istidlâl sakıt olur. Bu tıpkı emir gibidir. Zira emir vâciblik için değildir. Allah’ın emrettiği her şey vâcib değildir. Kariyelerin değişmesiyle ancak değişir. Emrettiği bazen

⁷⁵ Buhârî

vâcib olur, bazen mendûb olur, bazen de mubah olur. Emirdeki vâciblik, ancak emre itaattir. Yoksa emrettiğini yapmak değildir. Emre itaat da emrettiğine göre olur. Eğer emrettiği vâciblik yoluyla olursa, onu yapmak da vâcib olur. Emrettiği mendûbluk yoluyla olursa, onu yapmak da mendûb olur. Emrettiği mubahlık yoluyla olursa, onu yapmak da mubah olur. Mubahı vâcib kılmak, emre itaat değildir. Bilakis emrettiğine muhalefet olur. Aynı şekilde fiillerinde Rasul'e ittiba etmek de, fiilin getirdiği şeye göre olur.

Burada, "*Rasul'ün yaptığı fiili yapmak mendûbtur*" diyen kimseler var. Buna Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ediyorlar:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

And olsun ki sizin için Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit eden kimseler için Allah'ın Rasulü'nde güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) *Usveyi güzelle nitelemek, racihliğe delâlet eder. Aslın hilafına ve Teâlâ'nın, (لكم) 'Sizin için' kav- linden dolayı vâciblik nefyedildi. (عليكم) "Sizin üzerinize" de- medi. Dolayısıyla mendûbluk taayyün eder. Buna cevap şöy- ledir: Fiilinde Rasul'e teessi etmekten murât, fiili Aleyhi's- Salatu ve's-Selam'ın meydana getirdiği vecih üzere mey- dana getirmemizdir. Hatta O, vâcib olarak namaz kılar biz de nafil olarak kılsak veya aksi olursa, bu, O'na te- essi olmaz. Teessi, fiili O'nun yaptığı vecih üzere yapmak- tır. Bu ise vâcibtir, mendûb değildir. Teâlâ'nın (حسنه) 'gü- zel' sözü, usve için bir vasıftır. Yani güzel örnek, bu da mendûbluğun delili değildir. Teessi, vâcibtir. Ayet, onun vâcib olduğuna delâlet eder. Delili Teâlâ'nın, لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ 'Allah'ı ve Ahiret'i ümit eden kimseler için...' sözüdür. Teâlâ şöyle buyurdu:*

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit eden kimseler için güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) Bu, teessinin vâcib olduğuna delâlet eden bir karinedir. Fakat buradaki teessiden fiili yapmanın vâcibliği anlaşılmaz. Ancak ittibanın vâcibliği anlaşılır. Rasul'ün yaptığı şeyin, vâcib veya mendûb veya mubah olduğu ancak karineyle tespit edildiğine göre, karineyle o şeyin vâcib olduğu sabit olmadıkça, o şeyi yapmak da vâcib olmaz. Binaenaleyh ayet, ittibaya delâlet eder, fiili yapmaya delâlet etmez. Böylece ayette, fiili yapmanın mendûb olduğuna dair hiçbir delâlet yoktur.

Burada, “*Rasul'ün yaptığı fiili yapmak, vâcib ve mendûb değil, mubahtır*” diyen kimseler var. Buna, “*O'nun fiili haram ve mekruh olmaz*” diye istidlâl ederler. Çünkü aslolan böyle olmamasıdır. Ve çünkü zahir olan bunun hilafıdır. Zira Müslümanların udul bireylerinden bunun yani haram ve mekruhun vukuu nadirdir. Öyleyse Müslümanların en şereflişinden nasıl olabilir? O zaman fiil, ya vâcib ya mendub ya da mubah olur. Aslolan vâcib ve mendûb olmamasıdır. Çünkü yapmak veya terkten sıkıntının kalktığı sabittir. Vâcib veya mendûbluk ziyadesi ancak delille sabit olur. Bu da tahakkuk etmedi. Öyleyse geriye mubahlık kalır. Buna cevap şöyledir: Rasul'ün mücerret fiili, Allah'a yaklaşma kastı kendisinde zahir olmadığından dolayı mubahtır. Çünkü fiilin, Allah'a yaklaşılardan olmaması, ona uyulması talep edilenlerden olmadığına dair bir karinedir. Rasul'ün onu yapmış olmasının manası, onun yapılmasını talep etti demektir. O halde talep, muhayyerlik talebidir. İşte mubah da budur. Bunun dışındakilere gelince; karine, onun vâcib veya mendûb veya mubahlığını belirler. Buna binaen “*Rasul'ün fiilleri, ancak vâcibliğe veya mendûbluğa veya*

mubahlığa delâlet eder, haramlığa veya mekruhluğa delâlet etmez" diye hasretmek doğrudur. Fakat onların mubahlığa hasredilmeleri hatadır. Çünkü karineler, vâciblik veya mendûbluk delilidir. Kendisinde Allahu Teâlâ'ya yaklaşma kastının zahir olduğu hususlarda karineler tahakkuk etti. Onun için mendûb olurlar. Şayet vâcibliğe delâlet eden bir karine tahakkuk etseydi, vâcib olurlardı.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, Rasul'ün fiilleri, ne vâcibliğe, ne mendûbluğa, ne de mubahlığa delâlet etmez. Ancak mücerret fiilin talebine delâlet ederler. Vâcib veya mendûb veya mubah olduğunu belirleyen karinedir. *Bu, önceki bir hitap için beyan olarak gelmeyen fiiller hakkındadır. Önceki bir hitap için beyan olarak gelen fiillere gelince; kuşkusuz bunlar vâciblik veya mendûbluk veya mubahlık hususunda mübeyyene tâbidirler.*

Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in yaptığı, önceki bir hitap için bir beyan olmayan, O'nun özelliklerinden olduğuna dair delilin kaim olmadığı ve O'nun vâciblik veya mendûbluk veya mubahlık nitelemesinin, ya *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın buna nassıyla, ya bize tarif etmesiyle, ya da başka delillerle yani karinelere bir karineyle bize malum olunan fiillerde Rasul'e teessi vâcibtir. Yani bu fiilde Rasul'e ittiba farzdır. Buna delil, nass ve icma'us-Sahabe'dir.

Nassa gelince; Teâlâ'nın şu sözüdür:

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ
أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا

Nihayet Zeyd'in, onunla bir bağı kalmayınca Biz onu seninle evlendirdik. Böylelikle evlatlıklarının eşleriyle herhangi bir bağı kalmayınca onlarla evlenmek hususunda Müminlere bir vebal olmasın. (el-Ahzab 37)

Eğer O, fiilinde teessi edilmeseydi ve müttebi olmasaydı, ayetin bir manası olmazdı. Ve Teâlâ'nın şu sözü:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَأَتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki, Allah da sizi sevsin.' (Âl-i İmran 31) Bununla istidlâl veçhi şöyledir: O'na tâbi olmak, vâcib olan Allah sevgisinin lazımı kılındı. Şayet O'na tâbi olmak lazım olmasaydı, tâbi olmanın yokluğundan vâcib olan sevginin yokluğu lazım gelirdi. Oysa bu, icma ile haramdır. Yani Rasûl'e ittiba etmek, Allah sevgisinin sübutunda şarttır. Şart -ki ittibadır- hâsıl olmazsa, meşrutta -ki Allah sevgisidir- hâsıl olmaz. Allah sevgisi farz olduğuna göre Rasûl'e ittiba da farz olur. Keza Teâlâ'nın şu sözü:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

And olsun ki, sizin için, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit eden kimseler için, Allah'ın Rasûlü'nde güzel bir örnek vardır. (el-Ahzab 21) Bununla ihticac veçhi şöyledir: Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e teessi, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ümit etmenin levazımlarından kılındı. Teessi etmemekten, lazım kılınanın yokluğu lazım gelir. O da Allah'ı ve Ahiret Günü'nü ummaktır. Bu ise küfürdür. Bu da teessinin vâcibliğine delâlet eden bir karine olur.

İcma'us-Sahabe'ye gelince; Sahabe, O'nun fiillerine müracaat etmek üzerinde icma ettiler. Mesela, onların, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, Hacer'ul-Esved'i öpmesine ve oruçlu iken öpmesinin cevazlığına ve sayılamayacak benzeri vakialara müracaat etmeleri gibi.

Bütün bu deliller, teessinin vâcibliğine delâlet için kâfidir. Bu sebeple teessi, vâcibtir. Buradaki teessi, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın fiilinin aynısını yapmaktır. Zira fiildeki teessi, O'nun fiilinin aynısını, yaptığı vecih üzere, fiilin-*

den dolayı yapmandır. “O’nun fiilinin aynısı” kelimesi bir kayıttır. Çünkü fiilin suretinin ihtilafıyla birlikte teessi olmaz. “Yaptığı vecih üzere” kelimesi de ikinci kayıttır. Manası şudur: O fiilin maksadında ve niyetinde ortaklıktır. Çünkü her ne kadar suret aynı olsa da biri vâcib diğeri vâcib olmama hususunda iki fiilin ihtilafıyla birlikte teessi olmaz. “Fiilinden dolayı” kelimesi de üçüncü kayıttır. Çünkü iki şahsın fiili, suret ve sıfatta ittifak eder, biri diğerkinden dolayı olmazsa, mesela, cemaatin öğle namazındaki veya Allahu Teâlâ’nın emrine ittiba etmek için Ramazan orucundaki ittifakları gibi, bazılarının diğerlerine teessi ettikleri söylenemez. Buna göre şayet Rasul’ün fiili bir mekân veya özel bir zamanda vaki olmuşsa, buna, ister tekerrür etsin isterse tekerrür etmesin, teessi ve tâbîlik dâhil olmaz. Ancak delilin, ibadetin o mekân veya zamana mahsus olduğuna delâlet etmesi müstesnadır. Tıpkı Hacc’ın Arafat’a, namazın vakitlerine ve orucun Ramazan’a mahsus kılınması gibi... İşte teessi budur. Buradan hareketle eğer Rasul bir fiili, mendûbluk üzere yapar, biz de onu vâciblik üzere yaparsak, teessi yapmış olmayız. Bilakis Rasul’ün emrine muhalefet olur. Dolayısıyla da haram olur. Teessi, *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in fiilinin aynısını, yaptığı vecih üzere, fiilinden dolayı yapmamızdır. Teessi olabilmesi için fiilde bu üç kaydın tahakkuk etmesi gerekir.

Kendisiyle Rasul’ün Fiilinin Cihetinin Bilindiği Yollar

Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ı teessi vâcibiyeti ve teessi şartının, O’nun fiilinin aynısını yapmak olduğu sabit olunca, *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam*’ın fiilinin cihetini bilmek,

tâbi olmak şartlarından bir şart olur. Bunun içindir ki, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiilinin cihetinin kendisiyle bilindiği yolların bilinmesi kaçınılmazdır. Ta ki amel, vâcib veya mendûb veya mubah olması bakımından Rasul'ün ikame ettiği vecih üzere ikame edilsin. Önceki bir hitap için bir beyan olmayan fiiline nispetle ise, fiilin cihetini bilme metodunun fiilin kendisini bilmek olduğu zahirdir. Eğer fiil, kurbet olanlardan ise ciheti mendûbtur. Dolayısıyla fiil de mendûbtur. Eğer fiil, kurbet olanlardan değilse, ciheti mubahlıktır. Dolayısıyla fiil de mubahtır. Önceki bir hitap için bir beyan olan fiiline nispetle ise, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiili vâcib, mendub ve mubahla sınırlıdır. Fiilin cihetinin kendisiyle bilindiği yollar dörttür:

Birincisi: Üçünü de kapsayan yol.

İkincisi: Kendisiyle vâcibin bilindiği yol.

Üçüncüsü: Kendisiyle mendubun bilindiği yol.

Dördüncüsü: Kendisiyle mubahın bilindiği yol.

•**Üçünü de kapsayan yola gelince;** bu dört şeydir:

Birincisi: Nassla belirlemek. Şöyle ki Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem fiilin vâcibliğini, mendûbluğunu, mubahlığını, "bu fiil vâcibtir", "mendûbtur", "mubahtır" diyerek belirler.

İkincisi: Müsavîlik. Bu da *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın o fiili, ciheti bilinen bir fiille müsavî kılmasıyla olur. Yani bir fiil yapar, sonra da "bu fiil falanca fiil gibidir" der. O fiilin ciheti malumdur. Tıpkı "bu fiil, falanca fiile müsavîdir", der, o fiilin de ciheti malumsa şüphesiz bu, hangi cihette olursa olsun fiilin cihetine delâlet eder.

Üçüncüsü: Tayin yoluyla o fiilin üç hükümden birine delâlet eden bir ayete imtisal için olduğunun yollardan bir yolla bilinmesidir. Mesela, falanca fiilin, vâcibliğe delâlet eden bir

ayete imtisal için olduğu bilindiği zaman, eğer bu fiil ile diğer bir fiil arası müsavî kılınmışsa, aynı şekilde o fiilin de vâcib olduğu bilinir. Mendûb ve mubahlık konusunda da söz böyledir.

Dördüncüsü: O fiilin hükümlerden birine delâlet eden mücmel bir ayet için bir beyan olduğunun bilinmesidir. Niha-yet ayet, bir şeyin mubahlığına veya mendûbluğuna veya farzi-yetine delâlet eder, o şey de mücmel olur, sonra Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem o şeyi fiiliyle beyan ederse, o fiil mubah veya mendûb veya farz olur. Çünkü beyan, mübeyyen gibidir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ **'Namaz kılınız.'** Bu, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şöyle diyerek yerine getirmesiyle olmuştur:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أَصَلِّي

"Beni namaz kılar gördüğünüz gibi namaz kılın."⁷⁶ Ve Hacc ibadetleri gibi...

• **Vâcibe hâss olan yola gelince;** bu üç şeydir:

Birincisi: Şeyin vâcib olduğuna delâlet eden emareler. Namazdaki ezan ve kamet gibi... Zira bunlar namazın vâcibiyeti için emarelerdir.

İkincisi: Yerine getirilen fiil, nezredilen şeyi tahkik için olmalı. Zira nezredileni yapmak vâcibtir. Nitekim "Eğer düşman yenilirse, Allah için yarın oruç tutmak üzerime olsun." der, he-zimetten sonra yarın oruç tutarsa, bu onun vâcib olduğuna delâlet eder.

Üçüncüsü: Şüphesiz fiil, şayet vâcib olmasaydı memnu olurdu. Husuf namazındaki zait iki rükû gibi... Çünkü kasten fiili bir rükûn ziyade etmek, namazı iptal eder. Şayet o iki rükû vâcib olmasaydı, memnû olurlardı.

Husuf namazındaki iki rükû, zaittir. O, namazı iptal

eder. Rasul'ün onu ikame etmesi, yani o farz demektir. Şöyle denilmez: *"İkinci rükûun meşrutiyeti, hassaten bu namazda mendûb ve mubah kabilinden olması caizdir."* Çünkü birinci rükû vâcibtir. Tekrarı, onun vâcib olduğuna delâlet eder. Zira o, bir vâcibin tekrarıdır. Tıpkı ikinci secde de olduğu gibi. *Sevh secdelerine, namaz ve başkalarındaki tilavet secdelerine gelince; bunlar tekrar değildir.* Fiilin yanında kavli delil de onların mendûb olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla bu, mendûbluğa dair bir delil olur. *Bayram tekbirlerinde peş peşe ellerin kaldırılmasına gelince; bunlar, kasten bir rükûnün ziyadesi değildir.* Sonra elleri kaldırmak, bir harekettir. Bu hareket, namazı iptal etmez. Dolayısıyla vâcibliğe delâlet eden fiil, fiildir. Şayet bu fiil, vâcib olmasaydı memnu olurdu. Yani farz olmasaydı nehyedilmiş olurdu.

• **Menduba hâss olan yola gelince;** bu iki şeydir:

Birincisi: Fiil, kurbetin aslına ziyadeden soyutlanmış olarak kurbet kastıyla yapılmış olmalı. Yani vâciblik veya mubahlık husûsiyetine delâlet eden bir emareden soyutlamak, o fiilin mendûb olduğuna delâlet eder. Çünkü aslolan, vâcib olmamasıdır. Çünkü fiilin kurbet için olması, mubahlığı nefyeder. Böylece mendûbluk taayyün eder.

İkincisi: Fiil, mendubun bir kazası için olmalı. Çünkü fiilde aynı şekilde mendûb olur. Zira kaza, edanın benzeridir. Şöyle denmez: *"Muhakkak ki kim vaktin tamamında uyursa, kazanın vâcibliğiyle birlikte onun üzerine eda vâcib değildir."* Böyle denmez. Çünkü bu gibi durumda eda, onun üzerine vâcibtir. Bu, şu demektir; o kimse hakkında edanın vâciblik sebebi inikat etmektedir.

• **Mubaha hâss olan yola gelince;** bu iki şeydir:

Birincisi: Rasul, bir fiile müdavim olur, sonra nesihsiz onu

terk eder, O'nun üzerinde müdâvim olduğu şeyi tam olarak terk etmesi, muhayyerlik talebine delâlet eder ki, bu da mubahtır. Böylece bu da mubahın delili olur.

İkincisi: Rasul, üzerinde bir şeye ilişkin bir emarenin olmadığı bir fiil yapar. O, haram ve mekruh olanı yapmayacağına ve aslolan vâcib ve mendub olmadığına göre, öyleyse fiil mubah olur.

Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın Sükûtu

SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in sükûtu yani takriri, tamı tamına sözü ve fiili gibi, Sünnet'tendir. Bir kimse Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın* önünde veya zamanında bir fiil yapar, O da bunu bilir, inkâra da muktedir olur ama onun hakkında sükût eder, o kimseyi inkâr etmeksizin o fiil üzerinde ikrar ederse bakılır. Eğer Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'dan* daha önce o fiil hakkında bir nehy geçmemiş ve haram kıldığı da maruf değilse, o fiilin fâili hakkındaki sükûtu ve onu fiil üzerinde ikrar etmesi, o fiilin cevazlılığına ve ondan vebalın kaldırıldığına delâlet eder. Çünkü o kimsenin fiili caiz olmamış olsaydı, mutlaka onu inkâr ederdi. Çünkü Rasul, bir münkere karşı sükût etmez. Bu sebeple *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın* sükûtu cevazlık delilidir. Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'dan* daha önce o fiili hakkında nehy geçmiş ve haram kıldığı da marufsa, şüphesiz Rasul'ün o şahıs hakkında sükût etmesi tasavvur edilemez. Çünkü bu, bir münker üzerinde bir ikrardır. Hâlbuki bu, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* hakkında muhaldir.

Rasul'ün Ehl-i Zimmet hakkında sükûtuna gelince; Hâlbuki onlar kiliselerine gidip geliyorlardı. Oysa bu küfürdür. Bu, küfür bir fiil üzerinde ikrar değildir. Sadece Ehl-i

Zimmet'in ibadet ettikleriyle baş başa bırakıldıklarına delâlet eder. Bu, kiliseye gitmenin caizliğine dair bir delil değildir. Sünnet'ten itibar edilen sükûtta şu şart koşulur: Daha önce onun hakkında bir nehy geçmemiş olmalı, Rasul, huzurunda veya zamanında ve bilgisi dâhilinde yapılmasıyla onu bilmeli ve Rasul onu inkâra muktedir olmalıdır. Bunlar dışındakiler, Sünnet'ten itibar edilmez. O'nun inkârından kasıt, fâilini engellemektir. Yoksa Rasul'ün ona meyletmemesi değildir. Nebi'nin sofrasında kertenkele yenmiş fakat O, ondan yememiştir. Sorulduğunda şöyle buyurmuştur:

لَمْ يَكُنْ بِأَرْضِ قَوْمِي فَأَجِدُنِي أَعَاظُهُ

“Benim kavmimin toprağında olmaz. Ben kendimi ondan tiksindir buluyorum.”⁷⁷ Rasul'ün ondan tiksinmesi, inkârdan itibar edilmez. Onu yiyen kimseleri engelleme-
mesi, onun hakkında bir sükût olarak itibar edilir. Dolayısıyla cevazlığına dair bir delil olur. Aynı şekilde Nâfi'den rivayet edilen şey de böyledir:

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ سَمِعَ صَوْتَ زَمَارَةٍ رَاعٍ فَوَضَعَ أَصْبُعَيْهِ فِي أُذُنَيْهِ وَعَدَلَ رَاحِلَتَهُ عَنْ الطَّرِيقِ وَهُوَ يَقُولُ يَا نَافِعُ أَسْمَعُ فَأَقُولُ نَعَمْ فَيَمْضِي حَتَّى قُلْتُ لَا فَوَضَعَ يَدَيْهِ وَأَعَادَ رَاحِلَتَهُ إِلَى الطَّرِيقِ وَقَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَمِعَ صَوْتَ زَمَارَةٍ رَاعٍ فَصَنَعَ مِثْلَ هَذَا

“ibnu Ömer, bir çobanın kaval sesini işitti. Hemen parmaklarını kulaklarına koydu. Bineğini yoldan ayırdı. Şöyle diyordu: “Ey Nâfi, işitiyor musun?” Ben de “Evet” diyordum. Nihayet ben “hayır” deyinceye kadar devam etti. Ardından ellerini çekti. Bineğini tekrar yola döndürdü. Dedi ki: “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir çobanın kaval sesini işitirken gördüm. Bunun aynısını yaptı.”⁷⁸ Bu, çobanı bir inkâr olarak itibar

⁷⁷ Buhârî, K. Et'ameh, 4972

⁷⁸ Ahmed

edilmez. Bilakis onun hakkında sükût olarak itibar edilir. Bu ise, kavalın ve onu dinlemenin cevazlığına dair bir delildir. *Kulağını kapatmasına gelince*; birçok mubahlardan içtinap ettiği gibi, ondan da içtinap etmiş olması muhtemeldir. Nitekim evinde bir dirhem veya dinarla gecelemeden içtinap etti. Tıpkı kertenkele yemekten içtinap ettiği gibi... Buna göre Rasul'ün sükûtundan kasıt, fiili yapan kimseleri, hatta bizzat kendisi kerih gördüğünü izhar etmiş olsa bile, engellememesidir.

Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Fiilleri Arasında Teâruz

Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in fiilleri arasında teâruz tasavvur edilemez. Çünkü iki husus arasındaki teâruz, her birinin diğerine mani olacak şekilde karşı karşıya gelmeleridir. Rasul'ün fiillerinden iki fiil arasındaki bu teâruz, öyle ki biri diğerini neshetmiş veya onu tahsis edici olur. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiilleri arasında vukuu tasavvur edilemez. Çünkü fiillerin hükümleri birbiriyle tenakuz halinde değilse, teâruz da değildir. Eğer birbirleriyle tenakuz halinde olurlarsa, aynı şekilde teâruz halinde de olurlar. Çünkü fiilin bir vakitte vâcib olması ve bu gibi vakitte de ilk hükmü iptal etmeksizin o fiilin hilafına olması caizdir. Çünkü sözlerin hilafına fiillerde umûmîlik yoktur. Evet, ilk fiille birlikte, fiilin tekrar vucubiyetini iktiza eden bir söz olduğu zaman, ikinci fiil, o sözü, fiili değil, neshedici veya tahsis edici olur. Dolayısıyla asla iki fiil arasında teâruz tasavvur edilemez.

Teâruzun tasavvur edilemeyişi sebebine gelince; çünkü birbiriyle teâruz halinde olan iki fiil, ya birbirine benzeşen kabilden olur; mesela, iki benzeşen veya iki muhtelif va-

kitteki öğle namazı fiili gibi... Ya da birbiriyle muhtelif olur. *Birbirine benzeşen iki fiile gelince*; bunlarda teâruzun olmadığı açıktır. Bu, mesela, iki vakitteki öğle namazı gibi... *Birbiriyle muhtelif olan iki fiile gelince*; eğer namaz ve oruç gibi, cem edilmeleri caiz olanlardan iseler, teâruzun olmadığı yine açıktır. Eğer cem edilmeleri tasavvur edilemeyenlerden olurlarsa, mesela, öğle ve ikindi namazı gibi, hükümleri de birbirleriyle tenakuz halinde değilse, cem imkânından dolayı keza aralarında hiçbir teâruz yoktur. Namaz ile oruç arasını cem etmek mümkündür. Öğle namazı ile ikindi namazı arasını da cem etmek mümkündür. Eğer cem edilmeleri tasavvur edilemeyenlerden iseler ve hükümleri de birbiriyle tenakuz halinde olursa, belirli bir günde oruç tutmak, başka bir günde iftar etmek gibi, bir vakitteki vâciblik ile başka bir vakitteki caizliğin ceminden dolayı bunlar arasında da hiçbir teâruz yoktur. Yani fiilin bir vakitte vâcib veya mendub veya caiz başka bir vakitte de hilafına olması mümkündür. Biri diğerini kaldıracı veya diğerinin hükmünü iptal edici olmaz. Zira ne iki fiilin ne de birinin umûmiliği olmaz.

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Fiili İle Kavli Arasında Teâruz

Tek bir hal dışında Rasul'ün kavli ile fiili arasında teâruz vaki olmaz. O hal de, nesihtir. Bu hal hariç, kavil ile fiil arasında mutlak teâruz yoktur. Ancak Rasul'ün bazı kavilleri ile fiillerine ilk bakışta burada kavil ile fiil arasında bir teâruzun var olduğu ortaya çıkabilir. Lakin tetkik edildiğinde her birinin koşullarının diğerinin koşullarından başka olduğu zahir olur. Öyleyse burada teâruz olmaz. Bunun için aralarını cem etmek mümkündür.

Teâruzun üç hali vardır:

Birincisi: Kavlin mukaddem (önce) olması... Bu da, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir fiil yapar, burada da bu fiilin Nebi'ye hâss olduğuna dair bir delil olmazsa, bu, kendisine mukaddem ve muhalif olan kavli neshedici olur. İster bu kavil âmm olsun, tıpkı “şu gün oruç tutmak üzerimize vâcibtir” demesi sonra da o gün iftar etmesi ve ona ittibaya dair delilin de, farz ettiğimiz şekilde, kaim olmasında olduğu gibi. İsterse kavil, buna delâlet eden bir delille Rasul'e hâss olsun, isterse buna delâlet eden bir delille bize hâss olsun. Yani Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın mükerreri sabit, teessisi vâcib fiili, kendisine özgü veya bize özgü veya O'na ve bize umûm kavildan sonra geldiği zaman, kendisi hakkındaki veya bizim hakkımızdaki veya hem kendisi hem de bizim hakkımızdaki kavli nesheder. O'na hâss olan fiile gelince; bundaki nesh zahirdir. Bize hâss olana gelince; ittibanın vucubiyetinden dolayıdır. Hem O'nun, hem de bizim için umûm olana gelince; aynı şekilde ittibanın vucûbiyetinden dolayıdır.

İkincisi: Kavlin, mezkûr fiilden sonra gelmiş olması. Bu, O'na ittiba etmenin üzerimize vâcib olduğuna dair delilin delâlet ettiği şeydir. Çünkü bunun O'na hâss olduğuna dair bir delil mevcut değildir. Buna bakılır. Eğer delil, fiilin tekrarı vucubiyetine delâlet etmiyorsa, kendisi ile sonra gelen kavil arasında asla teâruz yoktur. Çünkü fiil, bir kere vaki olup son bulmuştur. Tekrarı talep edilmedi. Dolayısıyla ma'dûm olur. Böylece kavlin onunla teâruzu olmaz. Çünkü tekrarı talep edilmemiştir. Eğer delil, hem Rasul, hem de Ümmeti üzerine fiilin tekrarı vucubiyetine delâlet ediyorsa, sonra gelen kavil bazen âmm olabilir. Yani hem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i, hem de Ümmeti'ni kapsar, bazen de O'na hâss olabilir, bazen de bize hâss olabilir. Eğer kavil âmm olursa, mukaddem fiili neshedici olur. Tıpkı mesela, Aşure günü oruç tutar, bunun

tekrarı vucubiyetine ve bizim onunla mükellefiyetimize dair delil kaim olur, sonra “onu tutmak bizim üzerimize vâcib değildir”, demesinde olduğu gibi. Bu, şayet kavil âmm ise böyledir. Ama eğer sonra gelen kavil, Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'a mahsus olursa, bizim hakkımızdakini değil, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam hakkındaki mukaddem fiili nesheder. Şayet sonra gelen kavil, bize yani Ümmet'e mahsus olursa, nitekim “oruç tutmanız size vâcib değildir” demesinde olduğu gibi, bunda Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e nispetle hiçbir teâruz yoktur. O'nun, bununla mükellefiyeti devam eder. Bizim hakkımızdakine gelince; bu, o fiille mükellef olunmadığına delâlet eder. Sonra kavil, eğer fiil bizden sadır olmadan önce varit olmuşsa, tahsis edici yani vâcib olmadığını beyan edici olur. Yani biz, fiilden müstesna kılınmış oluruz. Eğer kavil, fiil bizden sadır olduktan sonra varit olmuşsa, tahsise hamledilmesi, beyanın ihtiyaç vaktinden tehirini gerektireceğinden dolayı mümkün değildir. Bu sebeple kavil, mukaddem fiili neshedici olur.

Üçüncüsü: Sonra gelen kavil ve fiilin meçhul olması... Yani bizzat fiilin mi yoksa kavlin mi mukaddem olduğunu bilmemek. Bu durumda bakılır: Eğer aralarını cem etmek mümkünse, teâruz ortadan kalkar. Aralarını cem etmek mümkün değilse, O'na mahsus olan değil, bize mahsus olan veya O'nun için ve bizim için umûm olan hususlarda kavil alınır. Kavil takdim edilir, o alınır, fiil terk edilir. Bu, konulduğuna delâlette, fiilin hilâfına, kavlin müstakil olmasından dolayı böyledir. Çünkü fiil, delâlet için konulmadı. Delâlet etse etse ancak kavil vasıtasıyla delâlet eder. Çünkü kavil delâletçe, mevcût ve mahsus olana özgü olmasından dolayı fiilin hilâfına, ma'dûm ve mevcût, makûl ve mahsus olana şümulünden dolayı daha geneldir.

Önceki bir nassın beyanı olarak kendilerinde teâruz şüphesinin bulunduğu fiil ve kavlin olması halinde, mese-

la, SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Hacc ayetinden sonraki şu sözü gibi:

مَنْ قَرَنَ حَجًّا إِلَى عُمْرَةٍ فَلْيَطُفْ طَوَافًا وَاحِدًا وَيَسْعَى سَعْيًا وَاحِدًا

“Her kim Haccı umre ile birleştirse, tek bir tavaf yapsın ve tek bir say yapsın.”⁷⁹ ed-Dârukutnî de SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den şöyle rivayet etti:

قَرَنَ فَطَافَ طَوَافَيْنِ وَسَعَى سَعْيَيْنِ

“Birleştirdi sonra iki tavaf ve iki say yaptı.” Kuşkusuz bu halde fiil ile kavil arasını cem etmek, nitekim Kitâp ve Sünnet -beyan ve mübeyyen- bölümlerinde tafsilatlandırılacağı gibi olur.

İşte kavil ile fiil arasındaki teâruz halleri bunlardır. Buna örnekler arasında Ebu Dâvud’un Rubbî’ Bint-u Muavviz ibnu Afrâ’ yoluyla rivayet ettiği şu hadistir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَحَ بِرَأْسِهِ مِنْ فَضْلِ مَاءٍ كَانَ فِي يَدِهِ

“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem başını elindeki suyun fazlalığından mesh etti.” Sufyân es-Sevrî’den şöyle dediği rivayet edildi: **“Bana Rubbî’ Bint-u Muavviz ibnu Afrâ’ şöyle tahdis etti: Dedi ki:**

يَأْتِينَا... وَمَسَحَ رَأْسَهُ بِمَا بَقِيَ مِنْ وُضُوئِهِ فِي يَدَيْهِ

“O bize geliyordu... Ve abdestinden elinde kalanla başını meshetti.”⁸⁰ Bu fiil, et-Taberânî’nin Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu diye tahric ettiğiyle çelişir:

خُذُوا لِلرَّأْسِ مَاءً جَدِيدًا

“Baş için yeni bir su alınız.”⁸¹ Bu ikisi arasını cem etmek şöyledir: O’nun **“alınız”** sözü, Ümmet’e hâss bir hi-

⁷⁹ el-Âmidî

⁸⁰ Ahmed

⁸¹ Tirmizi, K. Tahârat, 33

taptır, âmm değildir. Her ne kadar Rasul'ün Ümmeti'ne hitabı kendisi için de bir hitap olsa da, çünkü kendisi, kelamının umûmuna dâhil olur, ama kendisine hâss kendisi için bir hüküm olduğuna delâlet eden bir karine gelmişse, hüküm O'nun husûsiyetlerinden olur. Burada "*Abdestinden kalan ile başını meshetti.*" diye gelen, O'nun "**Baş için yeni bir su alınız.**" sözünün yanına konulduğu zaman *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiilinin kendisine hâss, kavlin ise Ümmet'e hâss olduğuna dair bir karine olur. Binaenaleyh *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın, خَذُوا لِلرَّأْسِ مَاءً جَدِيدًا "**Baş için yeni bir su alınız.**" sözü ile baş için yeni bir su almamış olduğuna dair *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiili arasında hiçbir teâruz olmaz. Bilakis abdestinden elinde kalanla meshetmiştir. Bu ise O'na hâssdır. Çünkü *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'*in Ümmeti için emri, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın fiil karinesiyle onlara hâssdır. Bu ise *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'*in kavillerinde ve fiillerinde kendisine itibaya hükmeden teessi delillerinden daha hâssdır. Dolayısıyla âmm, hâss üzerine bina edilir. Ümmet'e emrin, kendisi hilafına varit olduğu bu fiilde Rasul'e teessi vâcib değildir.

Yine örneklerden biri de İbrâhim et-Teymî'nin Âişe *radiyallahu anha'* dan rivayet ettiği şu husustur:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُعْبَلُ بَعْضَ أَرْوَاجِهِ ثُمَّ يُصَلِّي وَلَا يَتَوَضَّأُ

"*Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bazı hanımlarını öper, sonra abdest almaksızın namaz kılar.*"⁸² Bu hadis hakkında zayıf olduğu söylendi ama onun zayıf olduğunu söyleyen kimselerin, Mursel hadis olduğundan dolayı bunu söyledikleri açığa çıkar. Hâlbuki Mürsel, ihticac edilenlerdendir. en-Nesâî bu hadis hakkında şöyle der:

⁸² en-Nesâî

“Bu babta, Mürsel olsa da, bu hadisten daha güzel olanı yoktur.” ed-Dârukutnî hadisi mevsul olarak rivayet ederek, şöyle der: “İbrâhim’den, babasından, Âişe radiyAllahu anha’dan. Âişe radiyAllahu anha’dan şöyle dediği rivayet edildi:

إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيُصَلِّي وَإِنِّي لَمُعْتَرِضَةٌ بَيْنَ يَدَيْهِ
اعْتَرِضَ الْجَنَازَةَ حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتَرَ مَسَّنِي بِرِجْلِهِ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem namaz kılar, bende onun önüne cenaze uzatılmış gibi uzanırdım. Nihayet vitr kılmak istediği zaman bana ayağıyla dokunurdu.”⁸³ Yine Âişe radiyAllahu anha’dan şöyle dediği rivayet edildi:

فَقَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً مِنَ الْفَرَّاشِ فَالْتَمَسْتُهُ فَوَقَعَتْ يَدِي
عَلَى بَطْنِ قَدَمَيْهِ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ وَهُمَا مَنُصُوبَتَانِ

“Bir gece Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’i yataktan kaybettim. Hemen O’nu aramaya başladım. Derken elim, secdegâhında iken ve dik durumdayken ayaklarının altına dokunuverdi.”⁸⁴ Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın fiiline delâlet eden bu hadisler, şu ayetle teâruz ederler:

أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

Kadınlara dokunduğunuzda su bulamazsanız tememmüm ediniz. (en-Nisa 43) Çünkü bu ayet, dokunmanın abdesti icap ettiren hades cümlesinden olduğunu belirtti. Dokunmak, elin dokunmasında hakikat, cimada ise mecazdır. Mecaza ancak hakikat imkânsız olduğu zaman gidilir. Burada ise hakikat, imkânsız değildir. Bilakis yakînen mümkündür. Mecaza ancak bir karine bulunduğu zaman gidilir. Burada, onu mecaz kılacak bir karine mevcut değildir. Böylece onun hakikat olduğu taayyün eder. Onun hakîkî manası üzerinde kalmasını (أَوْ لَامَسْتُمُ) **‘Ve-ya dokunduğunuzda’** kıraati de teyit eder. Zira bu, cima

⁸³ en-Nesâî

⁸⁴ Muslim

olmaksızın mücerret dokunmada zahirdir. Buna binaen Rasul'ün kadına dokunma ve kadının da O'na dokunmadaki fiili, bilhassa Âişe'nin Nebi'nin ayağının altına dokunması merfû ve mevkûf olarak sabit oldu. Merfû bir ziyadedir. Ona dönmek taayyün eder. O da ayetle teâruz eder yani kavli nassla yani Kur'ân'la çelişir. Aralarını cem etmek şöyledir: Ayet (أَوْ لَمَسْتُمُ) **'Veya dokunduğunuzda'** der. Ayet Ümmet'e hâssdır. Her ne kadar Rasul, ayetin umûmuna dâhil olsa da ama Rasul'ün fiilinin, kavli nassın hilafına olması, fiilin Rasul'e hâss kavli nassın ise Ümmet'e hâss olduğuna dair bir karinedir. Elle dokunmak, Rasul'den sadır oldu ama abdest almadı. Öyleyse bu, O'na mahsustur. Çünkü *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in fiili, Ümmet'e hâss kavli nassla teâruz etmez. Bilakis kendisine hâss olur. Çünkü ayetin, muhalif olmasına rağmen Rasul'ün fiiliyle birleştirilmesi, ayetin Ümmet'e hâss olduğuna dair bir karine olur. Buna göre kavli nass ile fiil arasında teâruz yoktur. İşte Rasul'ün kavliyle teâruz oldukları kendilerinde zahir olan Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in fiilleri böyle varit olduklarında, araları cem etmeye çalışılır. Eğer cem etmek imkânsızsa, haklarında üç hal kaideleri tatbik edilir.

Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Kavilleri Arasında Teâruz

Tek bir hal dışında Rasul'ün kavillerinden iki kavil arasında teâruz vaki olmaz. O hal de nesihtir. Bunun dışında, ya teadül ve tercih babından olur ya da aralarını cem etmek mümkün olur.

Neshe gelince; bunun hakkındaki kelam, nesih bahsinde gelecektir.

Teaddül ve tercihe gelince; buna ilişkin kelimeler de, delillerin teaddül ve tercih babındadır.

Birbiriyle teâruz halinde olan iki kavil arasını cem etmeye gelince; koşullarını ve hallerini beyan etmek amacıyla her bir kavil tetkik edildiğinde olur. O zaman teâruzun olmadığı ortaya çıkar. Çünkü medenî koşulların bazıları bazılarından farklıdır. Mücerret benzerlikten dolayı medenî hallerden bir şey, diğeri üzerine kıyas edilmez. Zira bir hususta benzerliğin hâsıl olması caizdir. Müteaddit hususlarda da farklılık vaki olabilir. Bu sebeptendir ki, teşri ve siyasette tamim (genelleştirme) ve tecridin (soyutlama) uzaklaştırılması gerekir. Çünkü teşri, hükümlerini beyan etmekle kulların fiillerini çözümlemektir. Siyaset ise, insanların işlerini fiillerinin üzerine kaim olduğu maslahatları konusunda gütmektir. Bunlardan her biri, hayatla, koşullarıyla ve durumlarıyla alakalıdır. Bunlar ise, müteaddittir, muhtelif, farklıdır. Ama bunlar, çoğu zaman birbirine benzeyebilirler. Bunlardaki bu, farklılık, ihtilaf ve taaddüdün görülmemesinden korkulur. Bu da tamime yani kendi cinsinden olan her şeye hüküm vermeye sürükler. Keza tecride yani her bir fiil ve işin, kendisiyle ilgili koşullar ve hallerden tecrit edilmesine sürükler. İşte burada hata vaki olur. Bundan dolayıdır ki, tek bir fiil ve tek bir işe ait iki çözüm arasında teâruz ortaya çıkar. Yani bakan kişiye, iki kavlin teâruz ettikleri belirir. Rasul'ün bazı kavilleri ile diğeri bazıları arasındaki teâruz zannı işte buradan gelmektedir. Lakin tamim uzaklaştırıldığında ve her çözüm getirildiği hadiseye ait kılındığında, tecrit uzaklaştırıldığında yani vakıa, koşullarından tecrit edildiğinde ve çözümün bizzat hadiseye ve hadisenin de kendi koşullarına bağlanmasından burada iki hadise arasında bir farkın olduğu mülâhaza edilir. Her birinin ko-

şulları ve halleri muhtelif olduğundan dolayı veya her biri diğerinden münferit olarak değil, beraberce çözüme bakışın esası veya hadiseye bakışın esası kılındıklarında, biri diğeriyle ilişkilendirildiğinden dolayı iki hadise arasında teâruzun olmadığı ayan beyan olur. İşte fakih ve siyâsiye vâcib olan budur. Her hadiseyi diğerinden münferit olarak ele almak ki, aralarındaki fark dikkatlice kendisine belirsin, o hadisenin çözümünün muhtelif olduğuna ulaşsın, hadiselerin çözümünde, teşrii veya siyaseti anlamakta hakka ve doğruya en yakın olana ulaşsın.

Teşrii nispetle ise, şüphesiz teşrii nasslar, hadiseler ve vakıaların hükmüdür. Bunların muhtelif olmaları tabiatlarındandır. Yine bunlar arasındaki ihtilafın dakikliğinden ve bu ihtilafla birlikte birbirine benzerlik varlığının kaçınılmazlığından dolayı onlar arasında teâruzun ortaya çıkması tabiatlarındandır. Bu sebeple fakihe, teşrii nassları üzerlerine hükmünü vermeden önce tetkik etmesi vâcibdir. Çünkü teşrii nasslar, sadece manalara delâlet eden edebî tabirler değildir. Aksine onlar, vakıaların çözümüdür. Bunların zihnindeki manalarını hissinin üzerine düştüğü vakıalarla birleştirmesi kaçınılmazdır. Öyle ki vakıa üzerine parmağını koyar ki teşrii anlamak ve çözümleyeceği vakıayı idrak kendisine hâsıl olsun. İşte o zaman nassların medlulleri arasındaki dakik farkları, tamim ve tecridin tehlikesini idrak eder. Bu esasa göre Nebevî hadislere bakmak gerekir. O zaman teâruzun olmadığı idrak edilir.

Kendilerinde birbiriyle teâruz ettikleri zahir olan Nebevî hadislere bakan kimse, tetkik anında aralarını cem etmenin hepsinde mümkün olduğunu görür. Buna örnekler çoktur. Bunlardan biri, mesela, Rasul, hadislerde bir şeyler emreder, başka hadisler ise onlarla teâruz eder. Ra-

sul, emrettiği bu şeylerin kabul edilmesini reddeder. İşte o zaman aralarında bir teâruz belirir. Fakat hakikatte ise teâruz yoktur. Çünkü Rasul'ün emri, bir fiilin talebidir. O, ancak bir karineyle vâciblik veya mendûbluk veya mu-bahlık ifâde eder. Bu emirden sonra, Rasul'ün onu yapmadığına delâlet bir şeyle gelmiş olması, bu, emrin mu-bahlık için olduğuna dair bir karine olur. Emrettiği şeylerin kabul edilmesini reddetmesi, o şeyleri emretmesiyle tenakuz olmaz. Bilakis bu, emrinin vâciblik ve mendûbluk için değil, mubahlık için olduğuna dair bir karine olur. Onlardan biri de Kays ibnu Sa'd'tan şöyle dediği rivayet edildi:

زَارَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَنْزِلِنَا... فَأَمَرَ لَهُ سَعْدٌ بِغُسْلِ قَوْضِعٍ
فَاغْتَسَلَ ثُمَّ نَاوَلَهُ أَوْ قَالَ نَاوَلُوهُ مَلْحَقَةً مَصْبُوعَةً بِرَعْفَرَانٍ وَوَرَسٍ فَاشْتَمَلَ بِهَا

*“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bizi evimizde ziyaret etti... Sa'd onun için gusül suyu emretti. Hemen konuldu. O da gusletti. Sonra O'na safran ve Yemen safranı ile boyanmış bir örtü verdi veya verdiler dedi. O da onunla büründü.”*⁸⁵ Bu hadis, gusül ve benzeri olan abdestten kurulanmanın ca-izliğine delâlet eder. Oysa bu, Meymûne'den şu lafızla ri-vayet edilene muarızdır:

ثُمَّ أُتِيَ بِمَنْدِيلٍ فَلَمْ يَنْقُضْ بِهَا

*“...Sonra bir mendil getirildi ama onunla kurulanmadı.”*⁸⁶ Çünkü bu, Rasul'ün kurulamayı yapmadığına delâlet eder. Bazıları bu iki hadis arasını, Ondan kurulanma meydana geldi delilinden hareketle kurulanmamasını mekruhluğa hamlederek cem etmeye çalıştı. Fakat bu ancak mekruhluğa hamledilir. Şayet Rasul bir şeyden nehyetse ve onu emretse, nehy mekruhluğa hamledilir. Fakat

⁸⁵ Ahmed

⁸⁶ el-Buhârî

burada o şeyi, O, bir kere yaptı, başka kez onu yapmadı. Onun için iki fiil arasında teâruz yoktur. Burada bir teâruzun olduğu farzedilse bile bu, mubahlığa hamledilir. Çünkü Rasul'ün bir şeyi yapmaması nehye delâlet etmez. Zira O, çok kez bazı mubahları yapmaktan yüz çeviriyordu. Onlardan biri de AbdurRahman ibnu Ka'b ibnu Mâlik'den rivayet edilen şu husustur:

أَنَّ عَامَرَ بْنَ مَالِكٍ مُلَاعِبَ الْأَسْنَةِ، قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُشْرِكٌ، فَأَهْدَى لَهُ فَقَالَ: "إِنِّي لَا أَقْبَلُ هَدِيَّةَ مُشْرِكٍ"

"Âmir ibnu Malik -ki mızrak oyuncusudur-, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e müşrikken geldi ve ona hediye verdi. Bunun üzerine O, **"Ben müşriğin hediyesini kabul etmem."** buyurdu."⁸⁷ Bu hadis, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den, o müşriklerden hediye kabul etti ve kabul edilmelerini emretti diye sabit olanlara muarızdır. Ali radiyAllahu anhu'dan şöyle dediği rivayet edildi:

أَهْدَى كِسْرَى لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبِلَ مِنْهُ وَأَهْدَى لَهُ فَيَصْرُ فَقَبِلَ مِنْهُ وَأَهْدَتْ لَهُ الْمُلُوكُ فَقَبِلَ مِنْهُمْ

"Kisra, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e hediye verdi. O da ondan kabul etti. Kayser de ona hediye verdi. O da ondan kabul etti. Krallar O'na hediye verdiler. O da onlardan kabul etti."⁸⁸ Âmir ibnu Abdullah ibnu ez-Zubeyr'den, babasından şöyle dediği rivayet edildi:

قَدِمْتُ فُتَيْلَةَ ابْنَةَ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ عَبْدِ أَسْعَدَ مِنْ بَنِي مَالِكِ بْنِ حَسَلٍ عَلَى ابْنَتَيْهَا أَسْمَاءَ ابْنَةَ أَبِي بَكْرٍ بَهْدَانِيَا ضِيَابٍ وَأَقِطٍ وَسَمْنٍ وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فَأَبَيْتُ أَسْمَاءَ أَنْ تَقْبَلَ هَدِيَّتَهَا وَتَدْخُلَهَا بَيْتَهَا فَسَأَلْتُ عَائِشَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ { لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ { إِلَى آخِرِ الْآيَةِ فَأَمَرَهَا أَنْ تَقْبَلَ هَدِيَّتَهَا وَأَنْ تَدْخُلَهَا بَيْتَهَا

"Beni Mâlik ibnu Hasel'den Abduluzza ibnu Esad kızı Ku-

⁸⁷ et-Tabarâni

⁸⁸ Ahmed

teyle, kızı olan Ebu Bekr'in kızı Esmâ'ya kertenkeleler, keş peyniri ve yağ hediyeleri takdim etti. O müşrikkti. Esmâ, onun hediyelerini kabul etmeyi ve onu evine almayı reddetti. Bunun üzerine Âişe, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e sordu. Ardından Allah Azze ve Celle şu ayeti indirdi: **Allah, sizinle din konusunda savaşmayan kimselerden sizleri nehyetmez.**

(el-Mümtehine 8) *Akabinde Nebi ona onun hediyesini kabul etmesini ve onu evine almasını emretti.*"⁸⁹ Böylece Rasul'ün müşrikten hediye kabul etmek ile müşrikten hediye kabul etmemesi arasında teâruz belirir. Aralarını cem etmek şöyledir: O'nun müşrikten hediye reddetmesi, hediye kabul edilmesinin vâcib ve mendûb değil, mubah olduğuna dair bir karinedir. Çünkü Rasul, birçok mubahları reddederdi. Bu bağlamda kertenkeleden yemeyi reddetti ve ondan tiksindiğine delâlet şey söyledi. Tavşan yemeyi de reddetti.

Onlardan biri de el-Buhârî'nin hicret eden Mümin kadınlar hakkında rivayet ettiği şu husustur: Dedi ki:

لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِنَّ {إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ} اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ { قَالَ عُرُوةٌ فَأَخْبَرْتَنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُهُنَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ إِلَى غَفْوَرٍ رَجِيمٍ } قَالَ عُرُوةٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنْهُنَّ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَايَعْتُكَ كَلَامًا يُكَلِّمُهَا بِهِ وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ وَمَا بَايَعْتَنِّي إِلَّا بِقَوْلِهِ

"Allahu Teâlâ onlar hakkında 'Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların Mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. On-

lar da bunlara helâl olmazlar.' (el-Mümtehine 10-12) *ayetini indirdi. Urve dedi ki: "Bana Âişe, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem gelen kadınları şu âyet ile imtihan eder olduğunu haber verdi: 'Ey îmân edenler! Mümin kadınlar muhacirler olarak size geldikleri zaman onları imtihan edin. Çünkü Allah çok mağfiret edici, çok merhamet eyleyicidir.'"Ben seninle bey'at ettim" buyurdu. Allah'a yemîn ederim ki, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, bu beyatlaşma esnasında asla hiçbir kadının eline dokunmadı. Rasulullah kadınlara ancak sözü ile beyat etti."⁹⁰ Umeyme bint-u Rukayka'dan şöyle dediği rivayet edildi:*

أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نِسْوَةٍ بَايَعْنَهُ عَلَى الْإِسْلَامِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ نُبَايِعُكَ عَلَى أَنْ لَا نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا نَسْرِقَ وَلَا نَزْنِيَ وَلَا نَقْتُلَ أَوْلَادَنَا وَلَا نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ نَفْتَرِيهِ بَيْنَ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلَا نَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَأَطَقْتُنَّ قَالَتْ فَقُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَرْحَمُ بِنَا مِنْ أَنْفُسِنَا هَلُمَّ نُبَايِعُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَا أَصَافِحُ النِّسَاءَ إِلَّا مَا قَوْلِي لِمَاةٍ امْرَأَةٍ كَقَوْلِي لِمَرْأَةٍ وَاحِدَةٍ

"İslâm üzere Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e bey'at eden kadınlar arasında ben de geldim. Onlar şöyle dediler: "Ya Rasulullah! Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayacağımıza, hırsızlık yapmayacağımıza, zina etmeyeceğimize, çocuklarımızı öldürmeyeceğimize, kendi tarafımızdan yapılmış bir iftirada bulunmayacağımıza, bir marufta sana isyan etmeyeceğimize dair sana biat ediyoruz." Bunun üzerine Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, **"Gücünüzün yettiği ve takat getirdiğiniz hususlarda!"** buyurdu. Dedi ki: "Onlar şöyle dediler: "Allah ve Rasülü bize, bizden daha merhametlidir. Haydi, gel sana bey'at edelim, Ya RasulAllah!" Rasulullah SallAllahu Aleyhi

⁹⁰ Buhârî

ve Sellem de, *“Ben kadınlarla tokalaşmam, ancak benim yüz kadına ilişkin sözüm, bir kadına ilişkin sözüm gibidir veya tek bir kadına ait sözüm misalidir.”* buyurdu.”⁹¹ el-Buhârî, Urve’den, Âişe radiyAllahu anha’dan şöyle dediği rivayet edildi:

قَالَتْ وَمَا مَسَّتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَ امْرَأَةٍ إِلَّا امْرَأَةً يَمْلِكُهَا

*“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in eli, sahip olduğu bir kadın hariç hiçbir kadının eline dokunmadı.”*⁹² Kuşkusuz bu hadisler, el-Buhârî’nin Ummu Atiyye’den rivayet ettiğine muarızdır. O şöyle dedi:

بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْنَا { أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا } وَنَهَانَا عَنِ النَّيَاحَةِ فَقَبِضَتْ امْرَأَةً مِنْ يَدِهَا فَقَالَتْ فَلَأَنَّهُ أُسْعِدْتَنِي وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُجْزِيَهَا فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا

*“Bizler Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e İslâm üzere bey’at ettik. Bizim üzerimize ‘Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamalarını’ okudu. Ve bizi çılgınlıkla matem tutmaktan nehyetti. Bunun üzerine içimizden bir kadın elini geri çekti ve “Yâ Rasûlullah! Fulâne kadın bana yardım etmişti. Ben şimdi ona karşılığını vermek istiyorum!” dedi. O da hiçbir şey söylemedi.”*⁹³ Bu hadis, Rasûl’ün kadınlarla musafaha ile biat ettiğine delâlet eder. Delili ise, O’nun şu sözüdür: *“İçimizden bir kadın elini geri çekti.”* Zira bunun manası, onunla beraber olan diğer kadınlar, ellerini geri çekmediler. Bu demektir ki, onlar elleriyle yani musafaha ile biat ettiler. Umeyme hadisi ise şöyle buyuruyor:

إِنِّي لَا أَصَافِحُ النِّسَاءَ

“Ben kadınlarla musafaha etmem.” Âişe ise şöyle diyor:

⁹¹ Malik, K. Câmi’a, 1556

⁹² Buhârî

⁹³ Buhârî

وَمَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ

“Onun eli hiçbir kadının eline dokunmadı.” İşte bunda bir teâruz vardır. Musafaha ile biat hadisi, onun kadınlarla musafaha etmediğine dair hadisle teâruz eder. Bu hadis ile bundan önceki hadisler arasını cem etmek şöyle olur: Rasul’ün bir fiili yapmayı reddetmesi, bir nehy değildir. Musafahadan nehye de delâlet etmez. Ancak bu, mubahlardan bir mubahtan onun imtina etmesidir. Bu da Rasul’ün musafaha ile kadınlarla biatleşme fiilinin vâcib ve mendûb değil, bilakis mubah olduğuna dair bir karinedir. Çünkü Rasul’ün kendisinin musafaha etmediğine dair sözü, musafahadan nehyetti demek değildir. Zira o, katî bir nehy değildir. Ancak bunun O’nun birçok mubahlardan içtinap etmiş olduğu gibi bundan da içtinap etmiş olması muhtemeldir. Nitekim O, evinde bir dirhem veya bir dinarla gecelemeden ve Nâfi’nin, ibnu Ömer’den hadisinde, çobanın kavalını dinlemekten de içtinap etmiş ama çobanı inkâr etmemiş ve onu engellememiştir. Ki bu ikrarına delâlet eder. Fakat onu dinlemekten içtinap etmiştir. Nitekim kertenkele, tavşan ve bunların benzerlerini yemekten içtinap etmiştir. Buna binaen Umeyme hadisi ile ondan önceki hadis arasında hiçbir teâruz yoktur. Umeyme hadisine dikkat çekmek gerekir ki, ondaki teâruz şüphesi, ancak musafahayla biat hakkındaki Ummu Atiyye hadisene ilişkindir. Çünkü bu, biate hâssdır. O hadisler de biate hâssdır. Bunun üzerine teâruz şüphesi geliyor. *Dokunmanın caizliğine delâlet eden delillere gelince; mesela, şu ayet gibi:*

أَوْ لَا مَسْتَمِ النَّسَاءِ

‘Veya kadınlara dokunduğunuz zaman’ Başka bir kıraatte ise, *أو لمستم النساء* ‘Yahut kadınlara dokunursanız’,

bunlar delâlet'ul-işaret ile erkeğin kadına dokunmasının cevazlığına delâlet ederler. Böylece Umeyme hadisi ile bu ayet arasında bir teâruz şüphesi yoktur. Çünkü bu ayet, her dokunmada âmm'dır. Umeyme hadisi ise biate hâss'dır.

Binaenaleyh Rasul'ün bir şeyi yapmaktan imtina ettiğine ve onun o şeyi yapmayacağına dair tasrihine delâlet eden bir hadis varit olduğu zaman, bu bir nehy değildir ve nehy de ifâde etmez. Rasul'ün o şeyi başka bir vakitte yapmasıyla ve o şeyi emretmesiyle de teâruz etmez. Emirdeki her şey, Rasul'ün yaptığı veya emrettiği o şeyin vâcib veya mendûb değil, mubah olduğuna dair bir kari- ne olur. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* birçok mubah- lardan kaçındı.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden biri de Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in kendilerinde bir şeyden nehyettiği ve o şeyi emrettiği hadislerdir. Necis olanla ve ha- ram kılınanlarla tedavi olmak bunlardandır. Bu minvalde necisle ve haram kılınanlarla tedavi olmaktan nehyeden hadisler varit oldu. Vâil el-Hadramî'den şöyle rivayet edildi:

أَنَّ طَارِقَ بْنَ سُؤَيْدٍ الْجُعْفِيَّ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخَمْرِ فَهَاهُ أَوْ كَرِهَ أَنْ يَصْنَعَهَا فَقَالَ إِنَّمَا أَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ

"Târik ibnu Suveyd el-Cu'fî, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sel- lem*'e hamr hakkında sordu. O da kendisini nehyetti. Yahut onu yapmasını kerih gördü. Bunun üzerine Târik, "Ben onu ancak ilâç için yapıyorum." dedi. Akabinde Rasul, "**O ilâç değildir. Lâkin derttir.**" buyurdu."⁹⁴ Ebu Derdâ'dan şöyle dediği rivayet edildi: Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle

⁹⁴ Müslim, K. Eşrebe, 3670

buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَتَدَاوَوْا وَلَا تَدَاوَوْا بِحَرَامٍ

“Şüphesiz ki Allah, derdi ve devayı indirdi. Her dert için bir deva kıldı. Öyleyse tedavi olun, fakat bir haramla tedavi olmayın.”⁹⁵ Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edildi:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الدَّوَاءِ الْخَبِيثِ يَعْنِي السَّمَّ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem habis olanla yani zehirle tedavi olmaktan nehyetti.”⁹⁶ Bu hadisler, Rasul’ün, kendilerinde necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı emreden hadislerden varit olanla teâruz eder. Katâde’den, Enes’ten şöyle rivayet edildi:

أَنَّ نَاسًا مِنْ عُكْلٍ وَعَرَيْنَةَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَكَلَّمُوا بِالْإِسْلَامِ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رِيْفٍ وَاسْتَوْحَمُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذُودٍ وَزَاعٍ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فِيهِ فَيَشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا

“Ukl ve Urayne’den insanlar Medine’ye Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in huzuruna geldiler de İslâm’ı söylediler. Akabinde, “Ey Allah’ın Nebi’si! Bizler sürü sâhipleri idik, ekin sâhipleri değildik.” dediler. Medine’yi sıhhatlerine uygun bulmadılar. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem onlara zekât develerini ve çobanı, o develerin içine çıkmalarını, onların sütlerinden ve sidiklerinden içmelerini emretti.”⁹⁷ Enes’den Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den şu rivayet edildi:

رَخَّصَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فِي لُبْسِ الْحَرِيرِ لِحِكَّةٍ كَانَتْ بِهِمَا

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem AbdurRahman ibnu Avf

⁹⁵ Ebu Davud, K. Tıb, 3376

⁹⁶ Ahmed

⁹⁷ el-Buhârî

ve ez-Zubeyr ibnu Avoâm'a, kendilerinde bulunan bir kaşıntı nedeni ile ipek giyme konusunda ruhsat verdi."⁹⁸ et-Tirmizî bunu şu lafızla rivayet eder:

أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ شَكَا الْقَمَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزَاةٍ لَهُمَا فَرَحَّصَ لَهُمَا فِي قُمْصِ الْحَرِيرِ قَالَ وَرَأَيْتُهُ عَلَيْهِمَا

"AbdurRahman ibnu Avf ve ez-Zubeyr ibnu Avoâm gazve-lerindeki bitlenmeyi Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine o da onlara ipek gömlek konusunda ruhsat verdi. Enes şöyle dedi: "Ben onu ikisi üzerinde gördüm"⁹⁹ Bu iki hadis, necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı caiz kılıyor. Birinci hadis, necis olduğu halde sidik içerek tedavi olmaya cevaz veriyor. İkinci hadis ise, haram olduğu halde ipek giyerek tedavi olmayı caiz kılıyor. Bunlardan önceki hadisler ise haram kılınanla ve necis olanla tedavi olmayı haram kılıyor. İşte teâruz da burada vaki oluyor. Bu hadisler arasını cem etmek şöyledir: Necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmaktan nehy, mekruhlığa hamledilir. Çünkü nehy, terkin talebidir, kesin veya kesin olmayan bir talep olduğuna delâlet eden bir karineye muhtaçtır. Rasul'ün necis olanla ve haram kılınanla tedavi olmayı, bunlarla tedavi olmaktan nehyettiği vakit içerisinde caiz kılması, bunlarla tedavi olmaktan nehyinin kesin bir nehy olmadığına, mekruh olduğuna dair bir karinedir.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden biri de, mevzuları tek fakat koşulları muhtelif olan hadislerdir. Zeyd ibnu Hâlid el-Cuhenî'den "Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu" diye rivayet edilen şu husus böyledir:

⁹⁸ Ahmed

⁹⁹ Tirmizî

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا

“Dikkat ediniz! Size şahitlerin en hayırlısını haber veriyorum? Şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapan dır.”¹⁰⁰ Bu, ibnu Ömer’den rivayet edilene teâruz eder. O şöyle dedi:

خَطَبْنَا عُمَرَ بِالْجَابِيَةِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قُمْتُ فِيكُمْ كَمَقَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا فَقَالَ أَوْصِيكُمْ بِأَصْحَابِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَفْسُو الْكَذِبَ حَتَّى يَخْلِفَ الرَّجُلُ وَلَا يُسْتَخْلَفُ وَيَشْهَدَ الشَّاهِدُ وَلَا يُسْتَشْهَدُ

“Ömer, el-Câbiye’de bize hitap ederek şöyle dedi: “Ey insanlar! Ben, Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in bizim içimizdeki kalkışı gibi sizin aranızda kalktım. O şöyle demişti: **“Size Ashabım’ı sonra onların peşinden gelenleri sonra da onların peşinden gelenleri tavsiye ederim. Sonra yalan yayılacaktır. Hatta kişi yemin etmesi istenmediği halde yemin edecek, şâhitliği istenmediği halde şahit, şâhitlik edecektir.”**¹⁰¹ Bu hadiste Rasul, şahitlik istenmediği halde şahitlik eden şahidi zemmediyor. Bundan önceki hadiste ise Rasul, şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapan kim-seleri methediyor. Bunların, birbirlerine muarız oldukları gözüküyor. Bu iki hadis arasını cem etmek şöyledir: Şahitlik istenmeden önce şahitlik eden şahidin methedildiği birinci hadis, hisbe şahitlikleri mevzusundadır. Öyle ki bu şahitlikler, Allahu Teâlâ’nın hakkından olan hususlardaki şahitliklerdir. Mesela, âzâd etmek, vakfetmek, genel vasiyet vb. gibi. İşte bu şahit -ki hisbe şahididir-, şahitlerin en hayırlısıdır. Çünkü şahit, hisbe şahitliğini izhar etmemiş olsaydı, kesinlikle Din’in hükümlerinden bir hüküm ve Şeriat’ın kaidelerden bir kaide zayı olurdu. Bunun bir benzeri de kendisinde bir hak konusunda bir insana iliş-

¹⁰⁰ Müslim, K. Akdiyye, 3244

¹⁰¹ Tirmizi, K. Fitne, 2091

kin şahitlik sahibinin bilmediği bir şahitliği olan sonra o kimseye gelip o şahitliği kendisine haber veren kimselerdir. *Rasul'ün, şahitlik istenmeden önce şahitlik eden şahidi zemmettiği ikinci hadise gelince*; bu, kul haklarında şahitlik mevzusundadır. Böylece mevzuları tek olsa da, iki hadisin de koşulları muhteliftir.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden bir diğeri de, mevzuları tek fakat halleri muhtelif olan hadislerdir. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in eşi, Âişe radiyAllahu anha'dan rivayet edilen şu husus böyledir. O şöyle dedi:

خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ بَدْرٍ فَلَمَّا كَانَ بِحَرَّةِ الْوَبَرَةِ أَذْرَكَهُ رَجُلٌ قَدْ كَانَ يُذَكِّرُ مِنْهُ جُرْأَةً وَنَجْدَةً فَفَرِحَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ رَأَوْهُ فَلَمَّا أَذْرَكَهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْتُ لِأَتَبْعَكَ وَأُصِيبَ مَعَكَ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوُفُّنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قَالَ لَا قَالَ فَارْجِعْ فَلَنْ أَسْتَعِينُ بِمُشْرِكٍ قَالَتْ ثُمَّ مَضَى حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالشَّجَرَةِ أَذْرَكَهُ الرَّجُلُ فَقَالَ لَهُ كَمَا قَالَ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَالَ أَوَّلَ مَرَّةٍ قَالَ فَارْجِعْ فَلَنْ أَسْتَعِينُ بِمُشْرِكٍ قَالَ ثُمَّ رَجَعَ فَأَذْرَكَهُ بِالْبَيْدَاءِ فَقَالَ لَهُ كَمَا قَالَ أَوَّلَ مَرَّةٍ تَوُفُّنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قَالَ نَعَمْ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَنْطَلِقْ

“*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Bedir tarafına doğru çıktı. Harratu'l-Vebera'ya varınca kendisine bir adam yetişti ki, ondan cüret ve kahramanlıkla bahsediliyordu. Bu sebeple Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ashabı onu gördüklerinde sevindiler. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e yetişince ona, “Sana tâbi olmak ve seninle beraber yaralanmak için geldim.” dedi. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendisine, “Allah'a ve Rasulü'ne îmân ediyor musun?” diye sordu. “Hayır!” dedi. “Öyleyse dön! Ben asla bir müşrikten yardım almam!” buyurdular. Âişe der ki: “Sonra gitti. Ağacın yanına vardığımızda o adam Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e yine yetişti ve ona ilk defa söylediği gibi söyledi.*

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de ona ilk defa söylediği gibi söyledi. **“Öyleyse dön! Ben asla bir müşrikten yardım almam!”** buyurdu. Sonra döndü. Ve Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e Beydâ’da yetişti. O da ilk defa dediği gibi, **“Allah’a ve Rasulü’ne îmân ediyor musun?”** diye sordu. Adam, **“Evet!”** cevâbını verdi. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ona, **“O halde yürü!”** buyurdular.”¹⁰² Hubeyb ibnu AbdurRahman’dan, babasından, dedesinden şöyle dediği rivayet edildi:

أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُرِيدُ غُرَاً أَنَا وَرَجُلٌ مِنْ قَوْمِي وَلَمْ نُسَلِّمْ فَقُلْنَا إِنَّا نَسْتَحْيِي أَنْ يَشْهَدَ قَوْمُنَا مَشْهَدًا لَا نَشْهَدُهُ مَعَهُمْ قَالَ أَوْ أَسَلَمْتُمَا قُلْنَا لَا قَالَ فَإِنَّا لَا نَسْتَعِينُ بِالْمُشْرِكِينَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ قَالَ فَأَسَلَمْنَا وَشَهِدْنَا مَعَهُ

“Ben Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e geldim. O, ben ve kavimimden bir adam gazve yapmak istiyorduk. Biz, Müslüman olmamıştık. Dedik ki: “Biz, kavimimizin kendileriyle birlikte şahit olmak istemediğimiz bir şahitliğe şahitlik etmelerinden utanıyoruz.” “Müslüman oldunuz mu?” diye sordu. “Hayır.” dedik. “Biz, müşriklere karşı müşriklerden yardım almayız.” buyurdu. Biz de Müslüman olduk ve onunla birlikte müşahade ettik.”¹⁰³ Enes’ten, **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu”** dediği rivayet edildi:

لَا تَسْتَصِيْبُوا بَنَارَ الْمُشْرِكِينَ وَلَا تَنْفُسُوا عَلَى خَوَاتِمِكُمْ عَرَبِيًّا

“Müşriklerin ateşi ile aydınlanmayınız. Yüzükleriniz üzerine Arapça nakşetmeyiniz.”¹⁰⁴ Ebu Humeyd es-Sâidî’den şöyle dediği rivayet edildi:

خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى إِذَا خَلَفَ ثَيِّبَةَ الْوَدَاعِ إِذَا كَتَبِيَّةٌ ، قَالَ: مَنْ هَؤُلَاءِ ؟ قَالُوا: بَنُو قَيْنِقَاعَ رَهْطُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ ، قَالَ:وَأَسَلِمُوا ؟ قَالُوا: لَا بَلْ هُمْ عَلَى دِينِهِمْ قَالَ قُلْ لَهُمْ فَلْيَرْجِعُوا فَإِنَّا لَا نَسْتَعِينُ بِالْمُشْرِكِينَ

¹⁰² Müslim, K. Cihâd, 3388

¹⁰³ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Mekkiyyîn, 15203

¹⁰⁴ Nesei, K. Zinet, 5114

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem yola çıktı. Nihayet el-Veda yamacına ulaştığında bir de ne görsün: Süvariler. **“Kim bunlar?”** diye sordu. “Beni Kaynukâ’, Abdullah ibnu Selâm güruhu.” dediler. **“Müslüman oldular mı?”** diye sordu. “Hayır, bilakis onlar dinleri üzeredirler.” dediler. **“Onlara söyle geri dönsünler. Zira biz müşriklerden yardım almıyoruz.”** buyurdular.”¹⁰⁵ Bu hadisler, müşriklerden yardım almanın caizliği konusunda varit olan hadislerle teâruz ederler. Zî Mahber’den, “Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’i şöyle buyururken işittim” dediği rivayet edildi:

سَتُصَالِحُونَ الرُّومَ صَلَاحًا آمِنًا وَتَغْزُونَ أَنْتُمْ وَهُمْ عَدُوًّا مِنْ وَرَائِكُمْ

“Rumlarla karşılıklı güvenli bir sulh yapacaksınız. Sizler ve onlar, gerinizdeki bir düşmanla savaşacaksınız.”¹⁰⁶ et-Tirmizî, ez-Zuhrî’den şöyle tahric etti:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْهَمَ لِقَوْمٍ مِنَ الْيَهُودِ قَاتَلُوا مَعَهُ

“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem kendisiyle beraber savaşan Yahudi’den bir kavme (ganimetten) hisse verdi.” Ve şöyle rivayet etti:

أَنَّ قَرْمَانَ خَرَجَ مَعَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ وَهُوَ مُشْرِكٌ فَقَتَلَ ثَلَاثَةً مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ حَمَلَةً لِوَاءِ الْمُشْرِكِينَ

“Kuzmân, Uhud günü Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in Ashabı’yla birlikte çıktı. O müşrikti. Beni Abdudduâr’dan, müşriklerin livasını taşıyanlardan üç kişiyi katletti.”¹⁰⁷ Bu hadisler, müşriklerden yardım almanın cevazlığına delâlet ederler. Önceki hadisler ise müşriklerden yardım almanın caiz olmadığına delâlet ederler. Böylece bunların birbirlerine muarız oldukları görülür. Aralarını cem etmek şöyledir: Âişe hadisinde, Rasul’ün kendisinin

¹⁰⁵ Hafız Ebu Abdullah, eş-Şevkânî

¹⁰⁶ Ebu Davud, K. Cihâd, 2386

¹⁰⁷ eş-Şevkânî

bir müşrikten yardım almaktan nefyi vardır. Rasul'ün bir fiil yapmayı reddetmesi, ondan nehye delâlet etmez. Çünkü bunun, onun herhangi bir mubahtan kaçındığı gibi bundan da kaçınması muhtemeldir. Bilakis bu, kendi hilafına olan emrin veya kendi hilafına olan fiilin, vâcib, mendub ve de mubah olmadığına dair bir karinedir. Bu sebeple bu hadiste hiçbir teâruz yoktur. *Ebu Humeyd es-Sâidî hadisine gelince*; o bu hadiste şöyle dedi:

فَإِنَّا لَا نَسْتَعِينُ بِالْمُشْرِكِينَ

“Biz müşriklerden yardım almayız.” Bu, O'nun için ve Ümmet için âmmdır. Bu sebeple nehy ifâde eder. Fakat mevzusu, şahıs değil, kendi sancakları altında savaşılan bir süvari hususudur. Öyleyse nehy, kendi sancağı altında savaşılan bir ordudan yardım almak hakkında olur. Rasul'ün yardım aldığı hadisler ise fertlerden yardım almıştır. Dolayısıyla hadislerdeki hal muhtelifdir. Yardım almak hakkındaki nehy, ancak kendi sancağı altında savaşılan ordudan yardım almak hakkındadır. Caiz olan ise sadece fertlerden yardım istemektir. *Enes hadisine gelince*; **“Ateş”**, varlıktan bir kinayedir. Bu bağlamda kabile, harp ilanını işaret etmesi için kendisine ait bir ateş yakar. Onun ateşiyle aydınlanmak, varlığı altına girmektir. Nehyedilen işte budur. *Rumlar hadise ise*, onlar bize cizye vermişler ve bizim himayemiz altına girmişler, demektir. Çünkü sulh, bunu gerektirir. Onlar, bizim sancağımız altında savaşırlar. Buna binaen bu hadisler arasında hiçbir teâruz yoktur. Çünkü müşrikten yardım almak hakkındaki nehy, bir ordu ve kendi sancağı altında olması vasfıyla ondan yardım almak halindedir. Müşrikten yardım almanın caizliği ise ancak fert veya İslâm sancağı altındaki bir ordu olmaları halindedir.

Birbirine muarız oldukları gözüken ama aralarını cem etmenin mümkün olduğu hadislerden bir diğeri de Rasul'ün genel bir nehye bir husustan nehyettiği ve belli bir halde de o hususu mubah kıldığı hadislerdir. Belli bir hal, istisna makamında olur. Yani mubah kıldığı halin zıddı, nehy için bir illet olur. Ebu Hirâş'dan, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Ashabı'ndan bir adamdan rivayet edilen şu husus böyledir. O dedi ki: "*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:*

الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ الْمَاءِ وَالْكَلَا وَالنَّارِ

*"Müslümanlar üç şeyde ortaklırlar: Su, mera ve ateş."*¹⁰⁸ Bu hadis, Taif ve Medine'de su pınarlarının kendileri için bir ferdî mülkiyet olarak mülk edinilmesini fertlere mubah kıldığına dair *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den sabit olan hususla teâruz eder. Ama aralarını cem etmek mümkündür. Şöyle ki; Rasul'ün mülkiyetlerini fertlere mubah kıldığı sular, cemaatin kendilerine bir ihtiyacı olmadıklarıdır. Cemaatin ihtiyacından arta kalanlardır. Bunun delili, Rasul başka bir hadiste şöyle buyuruyor:

لَا يُمْتَعُ فَضْلُ الْمَاءِ بَعْدَ أَنْ يَسْتَعْنِيَ عَنْهُ

*"Muhtaç olmadıktan sonra su fazlalığı men edilmez."*¹⁰⁹ Bunun manası şudur: Ferdî mülkiyet olarak mülk edinilen su, cemaatin kendisine bir ihtiyacı olmadığı sudur. Bu sebeple bunun zıddı -ki cemaatin kendisine bir ihtiyacı olduğu sudur-, insanların kendisine ortak oldukları sudur. İşte bu da insanların kendisine ortak olmalarının bir illeti olur. Binaenaleyh iki hadis arasında hiçbir teâruz yoktur.

¹⁰⁸ Ahmed ibni Hanbel, Baki Müs. Ensâr, 22004

¹⁰⁹ Ahmed

İşte birbirlerine muarız gözüken hadislerin hepsi böyledir. Bunlar tetkik edildiğinde aralarında mevcut olan ihtilaftan dolayı birbirlerine muarız olmadıkları belirir. Buradan açığa çıkar ki, Rasul'ün kavilleri arasında hiçbir teâruz yoktur. Tek bir hal müstesnadır. O da nesih halidir.

Kitâp Ve Sünnet'le İstidlâl

Kitâp ve Sünnet'le istidlâl, Arap lüğatini ve onun kısımlarını bilmeye bağlıdır. Çünkü o, Arap lüğatiyle varit olmuştur. Zira o, onların lüğati ile nazil oldu. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

Apaçık Arapça lisanı ile... (eş-Şuara 195) Bu sebeple lügat konularının ve kısımlarının zikredilmesi kaçınılmazdır. Sözün kısımlarından bahsedilecek olan sadece hükmün istinbatıyla ilgili olanıdır. Zira Usûl'ul-Fıkıh'ta başkasının bahsedilmesi için bir ihtiyaç yoktur. Sonra Kitâp ve Sünnet'in her biri, haber ve inşâya ayrılır. Fakat usulcü, genellikle kendisiyle hükmün sabit olmamasından dolayı haberlere değil, sadece inşâya bakar. Buradan hareketle Kitâp ve Sünnet hakkındaki söz, emir-nehiy, âmm-hâss, mutlak-mukayyet, mücmel-mübeyyen, nâsıh-mensûh diye taksim edilir. Buna binaen lügat bahsinin özetlenmesi ve o ikisi yani Kitâp ve Sünnet içerisindeki bu kısımların özet olarak bahsedilmesi gereklidir ki, Kitâp ve Sünnet'le Şer'i hükümler üzerine istidlâl mümkün olsun.

Lügat Bahisleri

Lügatler, manalar için konulmuş lafızlardan ibarettir. Lafızların manalara delâleti, vâd'ının (lügat koyan) vad'ından istifâde edildiğine göre, vad'ı sonra da lafızların delâletini bilmek kaçınılmazdır. Vad'ı, bir lafzın bir manaya tahsisidir. O halde birincisi ıtlak edildiği zaman ikincisi anlaşılır. Lügatin konuluş sebebi şudur: Şüphesiz insan, kendi cinsinden diğer insanlara muhtaçtır. Çünkü o, bedeni muhafaza etmek ve onu sıcaktan, soğuktan, düşmandan korumak için yaşamda gıdaya, elbiseye, meskene ve silaha muhtaç olması sebebiyle kendi başına hareket etmeye muktedir değildir. Bunun için o, başka insanogluyla birlikte olmak zorundadır. Bundan dolayı insanın insanla birlikteliği tabii bir husustur. Doğal olarak da insan içtimâidir. İnsanlar arasındaki bu birliktelikte, biri diğerinin nefsinde olanı bilmedikçe yardımlaşma gerçekleşmez ve ihtiyacı gidermek gibi ondan gözetilen gâye tahakkuk etmez. Bu sebeple kendisi ile tarifi hâsıl olacağı bir şeye muhtaç olundu. Buradan hareketle lügatlerin vad'ı geldi. Çünkü zihindeki şeyi tarif, ancak lafızla veya işaretle veya misalle (örnekleme) gerçekleşir. Lafız, umûmundan dolayı işareten veya misalden daha faydalıdır. Zira lafız, murât edilen o manalar karşılığında lafzın vad'ı imkânından dolayı mahsûs ve makûl olsun mevcudatı, mümkün veya mümteni olsun malumatı kapsar. İşaret bunun hilafıdır. Çünkü onun makulat, gaip ve ma'dûm (olmayan) karşılığında vad'ı mümkün değildir. Misal de onun hilafıdır. Çünkü her şey için mutabık düşeceği bir misalin hâsıl olması imkânsız veya zordur. Çünkü mücessem misaller, ma'dûmatı ifa etmezler. Misalin ifası farz edilse bile bunda külfet vardır. Ayrıca lafız,

işaret ve misalden daha kolaydır. Çünkü lafız, sestene meydana gelen harflerden mürekkeptir. Lafız, insandan doğal olarak hâsıl olur. Onun, nefiste olanı ifâde etmek için bir vesile olarak ittihaz edilmesi, daha zahir ve daha evladır. Bundan dolayıdır ki lügatlerin konuluş sebebi, nefiste olanı ifâde etmektir. Konulanlar ise, harflerden mürekkep lafızlardır.

Bu lafızların konuldukları eşyaya gelince; onlar haricî değil zihnî manalardır. Çünkü bir şey için vad'ı, onun tasavvurundan bir feridir. Mesela, insan için vad'ı irade edildiğinde zihinde insan suretini hatırlamak gerekir. İşte bu zihnî suret, haricî mahiyet değil, insan lafzının kendisi için konulduğu hususun ta kendisidir. Lafız, fikirden başkadır. Fikir, vakıa üzerine hükümdür. Zira fikir, vakıanın ihsas vasıtasıyla bu vakıayı yorumlayan sabık mülumatla birlikte zihne nakledilmesinden ibarettir. Hâlbuki lafız böyle değildir. Çünkü lafız, ne vakıanın hakikatine ne de onun üzerine hükme delâlet için konulmadı. Bilakis lafız, ister vakıaya uygun düşsün, isterse ona uygun düşmesin, zihinde bulunanı ifâde etmek için konuldu. Çünkü lafzın ıtlak edilmesi, haricî değil, zihnî manalarla birlikte döner. Biz, bir şeye şahit olup, onun taş olduğunu sandığımızda, o şeye taş lafzını kullanırız. Ona yaklaşıp, onun bir ağaç olduğunu sandığımızda, ona ağaç lafzını kullanırız. Sonra onun bir beşer olduğunu sandığımızda, ona beşer lafzını kullanırız. Haricî mana, lafzın değişmesiyle değişmedi. Bu da vad'ın haricî mana için değil, bilakis zihinde olan için olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde, şayet, "*Zeyd ayakta*dır", dersek, bunu hariçte mevcut olan Zeyd'in kıyâmı için koymuş oluruz. Sonra Zeyd oturur veya yürür veya uyursa, Zeyd iptal olmamakla beraber, söz iptal olur. Bu da vad'ın, hâlihazırdaki hakikat için de-

ğil, ancak zihinde olan için olduğuna delâlet eder. Lafızlar, hakikatlere delâlet değildir. Ancak onlar, zihinde olanı tabirdir. Onlar bazen hakikate mutabık olurlar bazen de ona muhalif olurlar. Onlar yani lafızlar, vad'ın, fâiliyet, mefûliyet ve benzerleri gibi, bazılarını bazılarına eklemekle müfretler arasında isnâdî veya takyîdî veya izâfî nispet ifâde etmesi ve mürekkeplerin, oturmak ve ayağa kalkmak gibi, manalar ifâde etmeleri için konuldu. Mesele, "*Zeyd ayaktadır*" lafzı, bununla medlulü hakkında kıyamla veya başkasıyla haber vermenin ifâde edilmesi için konuldu. Vad'ıdan maksat, lafızlarla müfret manalarını ifâde etmek yani o manaları tasavvur etmek değildir. Bilakis lafzın vad'ıdan maksat, tabirin meydana gelebilmesi için nispetin ifâde edilmesidir. Yani vad'ıdan kasıt, lafzı, zihinde olanı tabir etmek maksadıyla nispet ifâde edecek şekilde kılmaktır.

Lügatleri vad'ı edene gelince; lügatlerin hepsi ıstılahîdir. Onlar, Allah'ın vad'ından değil, insanların vad'ındandır. Yani insanlar, onları ıstılah edindiler. Arap lügati de sair lügatler gibidir. Onu, Araplar koydu ve onu ıstılah edindiler. Bu sebeple o, Allahu Teâlâ'dan tevkîfî değil, Arapların ıstılahındandır. Zira onu el-Bâri Teâlâ koymuş olsaydı, onu bizlere dikte ettirseydi yani onu bizlere bildirseydi, bu tevkif ancak O'nun yollarından bir yolla yani ya vahiyle, ya da Allahu Teâlâ'nın bu manalar için lafızları koyduğuna dair akılda zarurî bir ilim yaratmakla olurdu.

Vahiy yoluyla tevkife gelince; batıldır. Çünkü bu, Rasullerin bi'setini lügatlerin bilinmesine takdim edilmesini gerektirir. Ki Allah'ın koyduğu lügatleri onlara öğretsinler. Bundan sonra onlara Risâleti tebliğ etsinler. Fakat bi'set, Allahu Teâlâ'nın şu kavlınden ötürü sonradır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ

Biz her Rasul'ü ancak kavminin lisanı ile gönderdik.

(İbrahim 4) Böylece sabit olur ki lügat, Allah'tan tevkîfî değildir.

Zarurî ilim yaratmak yoluyla tevkife gelince; keza bu da batıldır. Çünkü bundan, ilmin meydana gelmesiyle değil, zorunlu olarak Allahu Teâlâ'nın bilinmesi lazım gelir. Çünkü Allah'ın lügati koymasıyla zarurî ilmin meydana gelmesi, Allah'ı zarurî bilmeyi gerektirir. Ama Allahu Teâlâ'nın bilinmesi, zorunlu yolla değil, ancak ilmin meydana gelmesiyledir. Böylece Allah'ı bilmek, zorunlu olarak olmaz. Ancak ilmin meydana gelmesiyle olur. Bununla lügatlerin tevkîfî olmadıkları sabit olur. Onların tevkîfî olmadıkları sabit olduğuna göre beşerin vad'ından olurlar. Yani beşerden bir ıstılah olurlar.

Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

Âdem'e isimlerin hepsini öğretti. (el-Bakara 31) Bundan maksat, lügatler değil, eşyanın müsemmalarıdır. Yani ona, eşyanın hakikatlerini ve özelliklerini öğretti. Yani ona eşya üzerine hüküm vermek için kullanacağı malumatları verdi. Zira vakıayı ihsas, üzerine hüküm vermek ve hakikatini idrak etmek için tek başına kâfi değildir. Bilakis onlar vasıtasıyla vakıayı yorumlayacak sabık malumatlar gerekir. Allahu Teâlâ, Âdem'e isimleri yani eşyanın müsemmalarını öğretti. Ona hissettiği eşya üzerine hüküm vermeye muktedir olacak malumatlar verdi.

Kur'ân'ın "isimler" kelimesiyle ifâde etmesine gelince; şüphesiz ki o, isim kullandı ama müsemma kastetti. Nitekim vakıa da buna delâlet eder. Çünkü Âdem, eşyayı tanıdı, lügatleri tanımadı. Bir mahiyeti tanıtan ve bir hakikati

keşfeden her şey, öğrenim ve bilgi mahallidir. Lügat, sadece ifâde etmek için bir vesiledir, başka değil. Ayetin siyakı delâlet eder ki, (الْأَسْمَاءُ كُلُّهَا) **‘İsimlerin hepsini’** kelimelerinden kasıt, müsemmalardır yani hakikatler ve özelliklerdir.

Allahu Teâlâ’nın, وَخِلَافُ السُّنَنِ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ وَخِلَافُ السُّنَنِ الْأَرْضِ **Semaların ve yeryüzünün yaratılması, lisanlarınızın farklılığı O’nun ayetlerindendir.** (er-Rum 22) *yani lügatleriniz, sözüne gelince;* bunda lügatlerin Allah’ın vad’ından olduğuna dair hiçbir delâlet yoktur. Çünkü ayetin manası şudur: Sizin lügatlerde farklılaşır olmanız, Allah’ın kudretine ilişkin delillerdendir. Yoksa manası, Allah farklı lügatler koydu, değildir. Ayet yani delil, lügatlerin farklılığıdır. Yoksa Allah’ın lügatleri koyması farklıdır, değildir. *Allahu Teâlâ’nın şu sözüne gelince:*

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

Onlar ancak sizin ve babalarınızın isimlendirdiği isimlerdir. Allah onlar hakkında bir sultan indirmedir. (en-Necm 23) *Allahu Teâlâ, onları isimlendirmeye karşılık zemmetmedi. Ancak onları, ilahlar olduklarına itikat etmeleriyle birlikte ilah lafzını putlara kullanmalarından dolayı zemmetti. Zira Lât, Uzza ve Menât, putların özel isimleridir. Diğer isimlerin değil, bunların zemme hâss kılınma karinesi, buna bir delildir. Binaenaleyh bu ayetlerde lügatlerin tevkîfî olduklarına dair hiçbir delâlet yoktur. Böylelikle açığa çıkar ki, lügatlerin Allah’tan tevkîfî olduklarına dair hiçbir Şer’i delil yoktur. Aksine müşahede edilen vakıa, onların insanlardan bir ıstılah olduğudur. Onlar, beşerin vad’ıdır, Allah’tan değildir.*

Arap lûgati, Arapların ıstılah edindikleri bir ıstılahtır. Belirli manalara delâlet için belirli lafızlar koydular. Nitekim *semâ*, *arz*, *mâ* lafzını, belirli manalara delâlet için koydular. Keza *kur'u* lafzını, hayız ve temizlik için, *cevn* lafzını, beyaz ve siyah için, *selîm* lafzını, yılan sokmuş kimse ve âfetten sâlim olan için koydular, vb... Mademki Arap lûgati, onların bir ıstılahıdır, onu bilmenin yolu da onu kendilerinden almaktır. Onlar, “*şu lafız, şu mana için*” veya “*şu mana da, şu lafız için konuldu*” dediklerinde, onların sözleri kabul edilir, ona teslim olunur. Münakaşa yapılmaz. Çünkü ıstılahta meşâh (tartışma) yoktur. Zira mesele, ıstılah edindikleri vad'ın meselesidir. Aklî bir mesele değildir. İdrakle ilgili de değildir. Bunun için Arapların lûgat hakkında söylediklerine teslim olunulur. Zira lûgat, onların bir ıstılahıdır. Araplardan kasıt, Arapça lisanının ifsadından önce Arap lûgatini konuşan ekhâh (saf, halis) Araplardır. Bunlardan bir kısmı Hicrî dördüncü Asra kadar devam edegeldi. Çölde iskân ediyorlardı. Lûgatleri ifsat olmamıştı. Bu sebeple bunlardan alınır.

Bunlardan alma yoluna gelince; sahih rivayet yoludur. Lafza, Arapça bir lafız olarak itibar edilebilmesi için, sahih rivayetle Araplardan rivayet edilmesi zorunludur. Buradan hareketle Arap lûgatini bilmenin yolu, mütevatir nakil ve haber-i âhâddır. Mütevatir nakil, malum olandır. Şöyle ki; şekkin varlığıyla birlikte onda şek edilmez. Yani şekkin bulunmasını kabul etmeyendir. Aynen cevherin adını cevher olarak, arazı da araz olarak vb. isimleri semâ, arz, sıcak, soğuk vb. gibilerini, bilmemiz gibi. Bil ki bunların müdriki, ancak katî tevatürdür. *Âhâd'a gelince;* bu, bizim için malum olmayan ve hakkında da hiçbir tevatürün bulunmadığı husustur. Bununla zannın tahsil yolu, ancak âhâd haberlerdir yani âhâd nakildir. Nitekim lûgat araş-

tırmacısı edebiyatçılarından, el-Halîl, el-Esam'î vb. gibi, ananeli rivayet edilen lafızlar gibi. Arap lügati lafızlarının kahir ekseriyeti, birincisinden yani mütevatirdendir. Onlardan azı, ikincisinden yani âhâddandır. İşte Arap lüğatini bilmenin yolu budur. O da ya tevatür ya da âhâd olarak Araplardan sahih rivayettir. Bu ikisinden başka bir yol yoktur.

Akıla gelince; Arap lüğatini bilme konusunda bir faydası olmaz, hiçbir kıymeti de yoktur. Çünkü mesele, lügati koyan kimselerden bir nakil meselesidir, idrak meselesi değildir. Ve çünkü akıl, ancak vâcibâtın vücubıyla, muhallerin muhalliği ile müstakildir. İki caizden birinin vukuuna ise akıl ihtida edemez. Lügatler ise bu kabildendir. Çünkü onlar, vad'a bağlıdır. Zira muayyen bir lafzın, muayyen bir mana için vad'ı, mümkünâtandır. Akıl ise, vad'ı edenin bu veya şu lafzı, bu veya şu mana için koyduğuna dair bir idrak ile müstakil olması mümkün değildir. Çünkü bu, vad'ı edenden nakle bağlıdır. Bundan ötürü lügatte akıla mahal yoktur. Bilakis bilgisi, vad'ı edenden nakle bağlıdır.

“Muarraf¹¹⁰ ceminin umûm için olduğu bilgisi akılla gerçekleşti. Çünkü ona istisna, dâhil olur”, diye söylenene gelince; durum Hâlbuki böyle değildir. Aksine bu, nakil yolundan bilinmektedir. Zira istisna, lafzın ele aldığı şeyin ihraç edilmesidir, diye bize nakledildi. Bundan da biz, muarraf ceminin umûm için olduğunu anladık. Vad'ı edenin bu lafzı, bu mana için koyduğuna hüküm veren tek başına akıl olmaz. Sadece akıl, vad'ı edenden nakledilenden, bu lafız bu manayı eda diye anlar. Akıl, tıpkı İslâmî Devletler'in varlığı *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın* إِذَا بُوِيعَ لِخُلَيْفَتَيْنِ فَاقْتُلُوا

¹¹⁰ Başına elif-lam takısı giren isim

الإِخْرَ مِنْهُمَا “İki Halife’ye biat edildiği zaman onlardan sonra geleni öldürün.”¹¹¹ sözünden dolayı caiz değildir, diye anlayan kimseler gibidir. İslâmî Devlet’in taaddüdünün caiz olmadığı hükmünü, akıl koymadı. Ancak bunu Şeriat getirdi. Bu, Şer’i bir hükümdür, aklî bir hüküm değildir. Akıl bunu ancak Şer’i nasstan anlar. Aynı şekilde lügat da böyledir. Muarraf ceminin umûm için olması, akıldan değildir. Ancak o, Arapların vad’ındandır. O, Arapların ıstılahındandır, akıldan değil. Tek başına akıl, kesinlikle lügati bilmenin yolu olamaz. Ancak lügati bilmenin iki yolu vardır, başka değil. *Birincisi: Tevatür. İkincisi: Âhâd.* Ya da başka bir ifâdeyle lügati bilmenin yolu, rivayettir, başka değil.

Lügatin Lafızları Ve Kısımları

Araplar, muayyen manalara delâlet için muayyen lafızlar koydular. Lafız, manaya delâlet edendir. Mana ise, lafızla delâlet olunandır. Bunun için lügat bahisleri, yalnızca lafızlar hakkındaki bahislerdir. Lafızlar ve manalar hakkındaki bahisler, manalar hakkındaki bahislerdir. Bundan dolayı vad’ı edilen lafızlar, üç kısımdır:

Birincisi: Yalnızca delâlet eden içindir yani lafız içindir.

İkincisi: Delâlet eden ve medlûl itibarıyla.

Üçüncüsü: Yalnızca medlûl içindir.

Yalnızca Delâlet Eden İtibarıyla Lafzın Taksimi

Lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla yani lafızların delâleti itibarıyla üç kısma ayrılır:

¹¹¹ Müslim, K. İmârat, 3444

Birincisi: Delâlet'ul-Mutâbakat. Bu, lafzın müsemmanın tamamına delâletidir. İnsanın, konuşan hayvana delâleti gibi... Böyle adlandırıldı, çünkü lafız, manasına mutabık düştü.

İkincisi: Delâlet'ul-Tazammun. Bu, lafzın müsemmanın cüzüne delâletidir. İnsanın sadece hayvana ya da sadece konuşana delâleti gibi... Lafız bunu tazammun ettiğinden dolayı böyle isimlendirildi. Yani medlûl mananın, vad'ı edilenin içerisinde olmasından ötürü tazammun olarak adlandırıldı.

Üçüncüsü: Delâlet'ul-İltizâm. Bu da lafzın, lazımına delâletidir. Aslanın şecaate delâleti gibi... Medlûl mananın, vad'ı edilenin lazımı olmasından ötürü böyle isimlendirildi. Lüzûmda muteber olan, zihnî lüzûmdur. Yani Delâlet'ul-İltizâm ancak zihnî lâzımda tasavvur edilir. Zihnî lâzım ise, zihnin, lafzı işittiğinde intikal ettiği şeydir. İster bu şeyin, zihnî lüzûmla beraber keza hariçte de lâzımı olsun, döşek ve irtifâ gibi. İsterse hariçte lâzımı olmasın, körlük ve görmek gibi. Bu da sadece hâricî lâzımda gelmez. Çünkü zihin lafzı işittiğinde ona intikal etmezse, asla delâlet hâsıl olmaz. Bu lüzûmluluk, şarttır, mûcip değil. Yani tek başına lüzûmluluk, Delâlet'ul-İltizâm'ın husulünde sebep değildir. Bilakis sebep, lafzın kullanılmasıdır. Lüzûmluluk ise, şarttır. Lafız, delâleti itibarıyla mürekkep ve müfrede ayrılır. Çünkü eğer lafzın parçası, lafızla ifâde edilen mananın parçasına delâlet ediyorsa, mürekkeptir. İster bu mürekkep, isnad terkîbi olsun, Zeyd ayağa kalktı ve Zeyd ayaktadır, sözü-müz gibi. İsterse mecz terkîbi olsun, on beş ve ba'labekke gibi. İsterse de izafet terkîbi olsun, Zeyd'in oğlu ve evin kapısı gibi. Eğer lafzın parçası, manasının parçasına delâlet etmiyorsa, müfreddir. Bunun nedeni ise lafzın asla bir parçası olmaz, harfi cerr "Be"si gibi. Yahut bir parçası olur ama lafzın manasının parçasına delâlet etmez, Zeyd gibi. Zira "Ze" veya "Ye" veya "De", her ne kadar bunlardan herhangi biri alfabe harfine delâlet etse de fakat "Zeyd" bunların manalarından yani

medlûllerinden bir parça değildir. Hâlbuki o, muayyen zattır. Aynı şekilde özel isimler olarak Abdullah, Tebbede Şer'an vb. de böyledir. Yani bir şahsa özel isim olmalarından dolayı bunlarla adlandırıldılar.

Müfred

Müfred, üç kısma ayrılır: *İsim, fiil ve harf*. Çünkü müfred lafız, ya manası müstakildir. Ya da manası müstakil değildir. Şayet manası müstakil değilse, harftir. Çünkü harfin, kendisi için konulduğu manası, ancak bir manaya delâlet eden başka bir lafzı itibara alarak anlaşılır. Ki bu mana da onun manasının yani harfin manasının müteallikidir. Zira senin, "*Dirhemlerden aldım*" sözünden "*Dirhemler*" lafzı, bir manaya delâlet eder. Ki bu mana "*Min*" medlûlünün müteallikidir. Çünkü "*Min*"in delâlet ettiği tabîz (kısmîlik), dirhemler manasına mütealliktir. Eğer müfred lafzın manası müstakilse yani manası, başka bir lafza ihtiyaç olmadan anlaşılıyorsa, bakılır: Şayet heyetiyle yani sarf haliyle, üç zamandan birine; *maziye, şimdiki zamana ve gelecek zamana* delâlet ediyorsa, fiildir; *ayağa kalktı, ayağa kalkıyor ve ayağa kalk*, gibi. Şayet heyetiyle zamanlardan birine delâlet etmiyorsa, isimdir. Çünkü isim, asla bir zamana delâlet etmez, *Zeyd* gibi. Yahut zamana delâlet eder, ama heyetiyle değil, bilakis zatıyla, *sabah, akşam üstü, dün, şimdi ve yarın* gibi. Bunun için müfred, üç kısma ayrılır: *Harf, fiil, isim*.

İsim

İsim, kendi başına manaya delâlet eden şeydir. İsme, bünyesi için manasından hariç olan zaman lazım gelmez. O yani isim, ya küllî olur, ya da cüzî olur. Çünkü isim,

mefhûmuna birçoklarının iştirak etmesi uygun olacak şekilde olur veya uygun olmaz. Eğer birincisi olursa, küllîdir. İkincisi olursa, cüzîdir. Zira küllî, aynı şeyin tasavvurunun kendisine ortaklığın vukuuna mani olmayan şeydir. İster bu ortaklık vaki olsun, *insan*, *hayvan* ve *kâtip* gibi. İsterse imkânıyla birlikte ortaklık vaki olmasın, güneş gibi. İsterse de muhalliğiyle beraber ortaklık vaki olmasın, *ilah* gibi. Yani eğer lafzın manası, ortaklık kabul ederse, küllîdir. *Cüzîye gelince*; manasına birçoklarının iştirak etmediği şeydir. Mesela, bir adama özel isim olarak *Zeyd* gibi ve mesela, (هو، هي) “O” zamirleri gibi. Zira “*Zeyd*” ve “O” lafzının manası, ortaklık kabul etmez. Onun için cüzî olur. Küllî, eğer fertlerindeki manası, şiddet, evleviyat ve evveliyat olarak, farksız müsavî ise, Mütevâtî’dir, *insan* lafzı gibi. Çünkü fertlerden her bir ferdin, canlılık ve konuşkanlık hususunda diğerine karşı üstünlüğü yoktur. Aynı şekilde *at* lafzı da böyledir. Çünkü fertlerinden her bir ferdin, diğerine karşı fazlalığı yoktur. Mütevâtî’ olarak adlandırıldı, çünkü birbirine muvafıktır. “*Falan ve falan tevâtî etti yani ittifak ettiler*”, denilir. Fertlerindeki küllînin manası eğer muhtelif olursa, Müşekkek’tir, *varlık* ve *beyaz* lafzı gibi. İster onun muhtelifliliği vücûb ve imkân yoluyla olsun, *varlık* gibi. Çünkü varlık, el-Bârî hakkında vâcib, başkası hakkında ise mümkündür. İsterse müstağni ve muhtaç yoluyla olsun, *varlık* gibi. Varlık, mahalden müstağni olmalarıyla beraber cisimlere, mahalle muhtaç olmalarıyla beraber arâzlara kullanılır. İsterse de ziyâde ve noksan yoluyla olsun, *nur* gibi. Zira güneşteki lambadakinden daha çoktur. Müşekkek olarak isimlendirildi, çünkü kendisine bakan kimse, “*hakikati tek olması sebebiyle Mütevâtî’ midir? Yahut aralarında ihtilafın varlığından dolayı Müsterek midir?*” diye şekke düşer.

Küllî de keza iki nevidir: Cins ve müştak. Çünkü küllî eğer muayyen olmayan zata delâlet ederse, at, insan, siyah vb. gibi -ki bunlar aynı mahiyete delâlet edenlerdendir-, o zaman cinstir yani cins isimdir. Cins isim, zihnî hakikat için zihnî hakikat olduğundan dolayı konulmuş lafızdır. Eğer küllî, muayyen bir sıfat sahibine delâlet ederse, müştaktır, siyah kimse ve atlı kimse vb. gibi.

Cüzîye gelince; bu da iki nevidir; özel isim ve zamir. Çünkü lafız, delâletiyle müstakilse yani kendisini tefsir eden bir şeye muhtaç değilse, özel isimdir, Zeyd ve Abdullah gibi. Eğer müstakil değilse, şöyle ki; kendisini tefsir eden bir şeye muhtaçsa, zamirdir, mesela, o gibi. Çünkü zamirler için kendilerini tefsir eden bir şey olmalıdır. Harf ile zamir arasında fark şudur: Harf, asla manasıyla müstakil olmaz. Harfin manası ancak manası, bunun manasına müteallik olan bir lafzın varlığıyla anlaşılır. Zamir ise, kesinlikle manasıyla müstakil olur. Manası, başka bir lafza muhtaç olmaksızın anlaşılır. Manası da herhangi bir lafzın manasına müteallik değildir. Ancak sadece tefsire muhtaçtır. Bunun için zamir, isimdir. Harfe mugayirdir.

Yalnızca Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi

Yalnızca medlûlü itibarıyla lafız, beş kısma ayrılır:

Birincisi: Lafzın medlûlünün bir mana olması,

İkincisi: Müstamel müfred lafız olması,

Üçüncüsü: Mühmel müfred bir lafız olması,

Dördüncüsü: Müstamel mürekkep bir lafız olması,

Beşincisi: Mühmel mürekkep bir lafız olması.

Zira lafzın medlûlü, bazen bir mana olabilir. Bazen de bir lafız olabilir. Eğer bir lafız olursa, bazen müfred olabi-

lir bazen de mürekkep olabilir. Bu ikisinden her biri bazen müstamel olabilir. Bazen de mühmel olabilir. Bunların toplamı, beş kısımdır:

Birincisi: Medlûlün, bir mana yani lafız olmayan bir şey olması. Hayvan ve bir adama özel isim olarak Zeyd gibi. İşte daha önce küllî ve cüzîliğe taksiminin geçtiği husus da budur.

İkincisi: Medlûlün, müstamel müfred bir lafız olması. Mesela, kelime lafzı gibi... Çünkü bunun medlûlü, müfred bir mana için konulmuş bir lafızdır. O müfred mana da isim, fiil ve harftir. Kelime, bir lafızdır. Aynı şekilde manası da bir lafızdır.

Üçüncüsü: Medlûlün, mühmel müfred bir lafız olması. Alfabe harflerinin isimleri gibi... “Darabe” harfleri -ki Dâh, râh ve bâh’dır-, bir mana için konulmadı. Hâlbuki bunlardan her biri için bir isim konuldu. Birincisi için “ed-Dât”, ikincisi için “er-Râ”, üçüncüsü için de “el-bâ”dır. Alfabe harfleri lafzının, bir medlûlü vardır. Medlûlleri, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır. Alfabe harfleri, el-elif, el-bâ, et-tâ’dır... Böylece alfabe harfleri kelimesi, bir lafızdır. Aynı şekilde manası da bir lafızdır. Fakat mühmel bir lafızdır.

Dördüncüsü: Medlûlün, müstamel mürekkep bir lafız olması, haber gibi. Zira bunun medlûlü, vad’ı edilmiş mürekkep bir lafızdır. Mesela, “Zeyd ayaktadır” gibi. “Haber” lafzının bir medlûlü vardır. Medlûlü ise, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır.

Beşincisi: Medlûlün, mühmel mürekkep bir lafız olması. Bu da hezeyândır. Hezeyân, mühmel lafızları toplayıp, bunlarla konuşmak yahut kendisinden bir parça, bir manaya delalet etse de, kelimanın toplamı, kelimanın açısından bir manaya delâlet etmez. Mesela, terkîbi kastederek “Kim, bir eve vurdu” cümlesi terkîbi ve cümle olarak hiçbir manası olmayan ama terkipten her bir lafız için bir mananın olduğu şeylerin benzerleri gibi. Bu kısım,

vad'ı edilmiş değildir. Yani bunu Araplar vad'ı etmedi. Çünkü terkîpten maksat, ifâdedir. Bu ise müfid (manidâr) değildir. Dolayısıyla vad'ı edilmiş olmaz. Fakat mevcuttur ve hezeyândır. Şüphe yoktur ki hezeyân, mürekkep bir kelimedir. Ama mühmeldir. Hezeyân lafzının bir medlûlü vardır. Medlûlü ise, bir mana değildir. Ancak bir lafızdır. Lakin mühmel bir lafızdır.

Mürekkep

Mürekkep, parçası mananın parçasına delâlet eden şeydir. Mürekkep, yalnızca delâlet eden kısımlardandır. Mürekkep, müfredatın vaziyetleri bilgisinden sonra işite-ne, nispeti ve mürekkep manaları anlatmak için serdedildi. Mürekkep, altı kısma ayrılır. Bunlar: *İstifhâm, emir, iltimâs, sual, haber ve tenbihdir*. Çünkü mütekellim, ancak müfredlerden mürekkebi serdeder. Müfredlerden mürekkebi nefsinden olanı başkasına anlatmak amacıyla telif eder. Mürekkep, ara sıra bir talep ifâde eder, ara sıra da başka bir şey ifâde eder. Eğer mürekkep zatı yani vad'ı itibarıyla bir talep ifâde ederse, bakılır: Eğer talep, mahiyet için olursa, *istifhâmdır*. Mesela, senin, "*insanın hakikati nedir?*" ve "*Zeyd ayağa kalktı mı?*" sözün gibi. Eğer talep, talep edilen kimseye isti'lâyla birlikte mahiyet tahsil etmek için olursa, *emirdir*. Mesela, Allahu Teâlâ'nın, *وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة* '**Namazı kılın, zekâtı verin.**' kavli gibi. Eğer talep, müsavîlikle birlikte mahiyeti tahsil etmek için olursa, *iltimâstır*, şahsın kendi benzerinden talebi gibi. Mesela, senin arkadaşına "*kitabı ver, ibriği al*" sözün gibi. Eğer talep, alçaklılıkla yani zelillikle birlikte mahiyet tahsil etmek için olursa, *sualdir*. Kulun, "*Allah'ım! Beni bağışla, Allah'ım! Bana merhamet et*" sözü gibi. Eğer terkip, zatı yani vad'ı itibarıyla talep ifâde etmezse, şöyle ki; asla talebe

delâlet etmezse, “*Zeyd ayağa kalktı*” gibi. Veya talebe delâlet eder ama zatı yani vad’ı itibarıyla değil, senin “*Ben şuna talibim*” sözün gibi, bu halde eğer tasdik ve tekzibe muhtemelse, *haberdur*. “*Zeyd ayağa kalktı*” sözümüz gibi. Eğer tasdik ve tekzibe muhtemel değilse, *tenbihtir*. Rica, temenni, kasem ve nidâ bunda mündemiçtir. Bu sebeple terkibin kısımları, tenbihte mündemiç olan her şeyin tek bir kısım olması itibarıyla, altı kısımdır.

Delâlet Eden Ve Medlûl İtibarıyla Lafzın Taksimi

Delâlet eden ve medlûl itibarıyla yani lafız ve mana itibarıyla lafız, yedi kısma ayrılır. Bunlar: *Münferid*, *mütebâyin*, *müterâdif*, *müşterek*, *menkûl*, *hakikat ve mecâzdır*. Çünkü lafız ve mana, ya ittihat ederler yahut lafız da, mana da çok olur veya mananın tekliğiyle beraber lafız çok olur yahut lafzın tekliğiyle beraber mana çok olur.

Birincisi: Lafız ve mananın tek olması, “Allah” lafzı gibi. Çünkü lafız, tektir ve medlûlü de tektir. Bu da, *münferiddir*. Bu, manasıyla lafzının *münferitliğinden* dolayı *münferid* olarak isimlendirildi.

İkincisi: Lafız ve mananın çok olması, “siyah ve beyaz” gibi. Bu da, *mütebâyindir*. Ancak *mütebâyin* lafızlarla isimlendirildi. Çünkü bunlardan her biri, *diğerine mütebâyindir* yani manasında *diğerine muhaliftir*.

Üçüncüsü: Lafzın çok, mananın tek olması... (الأسد) “*el-Esed*”, “*Aslan*” ve (السبع) “*es-Seb’u*”, “*Aslan*” gibi. Bu da *müterâdif*dir. Ancak *müterâdif* lafızlarla, “*er-radîf*”den alınarak isimlendirildi. *er-radîf*, tek bir hayvan üzerine iki kişinin binmesidir. Zira *müterâdif*deki iki lafız veya lafızlar, tek bir mana ya delâlet eder.

Dördüncüsü: Mananın çok, lafzın tek olması... Yani lafız,

tek olur, mana çok olur. Şöyle ki; lafız, o manalardan her biri için konulmuş olur. Mesela, “Ayn”, hem göz hem de câriye içindir. Bu da, müşterektir.

Beşincisi: Lafzın tek, mananın çok olması... Ama lafız, her biri için konulmuş değildir. Bilakis lafız, bir mana için konuldu, sonra başkasına nakledilip ikinci manada meşhur oldu, “Salât” gibi, “Dâbbe” gibi, nahivciler nezdindeki “Fâil” gibi. Bu da menkûldür. Birinci manaya nispetle “menkûlün anhu”, ikinci manaya nispetle de “menkûlün ileyhi” diye adlandırılır. Eğer nakleden Şeriat’sa, “Şer’i bir menkûl” diye isimlendirilir, “Salât” gibi. Eğer nakleden genel örfse, “örfen bir menkûl” diye isimlendirilir, “Dâbbe” gibi. Eğer nakil, nahivcilerin fâili gibi özel bir ıstılahsa, “ıstılahen bir menkûl” diye isimlendirilir.

Altıncısı: Lafzın tek, mananın çok olması... Fakat lafız, her biri için konulmadı. Aksine bir mana için konuldu, sonra bir alakadan dolayı başkasına nakledildi. Ama ikinci manada meşhur olmadı yani ona galip gelmedi. Bu durumda eğer kendisi için konulan manada kullanılırsa, hakikattir. Menkûl manada kullanılırsa, mecâzdır. Bu da, delâlet eden ve medlûl itibarıyla lafzın taksiminden yedincisidir.

Terâdüf

Terâdüf, teklik itibarıyla tek bir müsemmaya delâlet eden münferid lafızların peş peş gelmeleridir. Konuşan hayvana delâlet eden insan ve beşer gibi... *el-Burr ve el-Kamhu* “Buğday” gibi. *Celese ve Ka’ade* “Oturmak” gibi. Mesela, Araplardan nakledilen, uzunluk isimlerinden *es-Salheb ve eş-Şevzeb*, kısalık isimlerinden de *el-Buhtur ve el-Buhtur* vb. sözleri gibi. Lügatte terâdüfün vaki olmasının sebebi, iki vâd’ıdan olur. Çünkü bir kabile *el-Kamhu* lafzını mesela, bilinen buğdaya vad’ı eder. Başka bir kabile de

keza onun için *el-Burr* lafzını kor. İki vad'ı da meşhur olur. Yahut ya nefiste bulunandan haber verme vesilelerini çoğaltmak için ya da Bedî' mecalini genişletmek için tek bir vâd'ıdan olur. Bedî', sözün güzellikleri için bir isimdir, mesela, nesirdeki *seci'* ve şiirdeki *kâfiye* gibi. Tıpkı senin, *ما أبعد ما فات وما أقرب ما هو آت* "Geçen ne kadar da uzaktır. Gelecek ne kadar da yakındır." sözün gibi. Şayet "*Fâte*" lafzı yerine "*Medâ*" lafzıyla ifâde etseydin, bu mana hâsıl olmazdı. Ve mütecanisteki gibi... Tıpkı senin *اشتريت البر وأنفقتة* "*Burr satın aldım, birrde onu infak ettim.*" sözün gibi. Şayet *el-Burr* lafzı yerine *el-Kamhu* lafzıyla ifâde edilseydi, istenilen şey kaçıp giderdi. Ve makluptaki gibi... Tıpkı Allahü Teâlâ'nın *وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ* **Ve Rabbini, tekbir et.** (el-Müddesir 3) Şayet "*Ve Allah'ı tekbir et*" lafzıyla ifâde edilseydi, istenilen kaçıp giderdi. İstenilen de Rabbindir. '**Rabbini**' ileri olarak '**tekbir et**'i de geri olarak oku. Böylece terâdüf, Arap lügatine zenginlik verir. Ancak terâdüf, aslın hilâfıdır. Aslolan, terâdüfsüzlüktür. Eğer bir lafız, müterâdif olmak ile müterâdif olmamak arasında gidip gelirse, terâdüfsüzlüğe hamledilmesi evladır. Zira aslolan lafız, başka bir lafzın konmadığı bir mana için konur. Çünkü ilki tarif edildiğinde ikinci lafız tanınır. Onun için bazıları terâdüfün vakiliğinin imtinasına ve her lafzın, başka bir lafzın konmadığı bir mana için konduğuna meylettiler. Fakat sabit olan şudur ki, Arap lügatinde terâdüf mevcuttur ve Araplardan rivayet edilmiştir. Lügati Arapların koymuş olmaları -ki onlar kabilelerdi-, terâdüfün vakiliğini iktizâ eder. Ancak terâdüf, aslın hilâfıdır.

İştirâk

İştirâk, lafzın ilk konuluş olarak muhtelif iki hakikat

için böyle olmaları yönünden konulmuş olmasıdır. Müşterek ise, iki ve daha fazla manadan her biri için konulmuş lafızdır. Mesela, “Ayn” lafzı hem göz hem *cariye* hem de *altın* içindir. Yine mesela, “Rûh” lafzı, hem *hayatın sırrı* hem *Allah’la olan bağı idraki* hem de *Cebraîl* içindir vb. müşterek lafızlar gibi. Müşterek, iki vad’ıdan her birinin, diğerinin koyduğu şeye mugayir bir lafız koyabilme caizliğinden dolayı Arap lügatinde müşterekin bulunması caizdir. Mesela, bir kabile “Ayn” lafzını göz için korken, başka bir kabile de “Ayn” lafzını *cariye* için kor, sonra her iki vad’ıda meşhur olur. Yahut lafız, bir vad’ıdan ipham maksadıyla vaki olur. Zira vad’ı, bir lafzı muhtelif iki mana için kor ki, işitene karşılık mütekellim ipham imkânı bulabilsin. Çünkü tasrih, mefsedet için bir sebep olur. Nitekim Ebu Bekir *radiyAllahu anh’dan*, onun ve Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in* mağaraya gidiş anında şöyle rivayet edildi:

فَيَلْقَى الرَّجُلُ أَبَا بَكْرٍ فَيَقُولُ يَا أَبَا بَكْرٍ مَنْ هَذَا الرَّجُلُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْكَ فَيَقُولُ هَذَا الرَّجُلُ يَهْدِينِي السَّبِيلَ

“...Bir adam Ebu Bekr’le karşılaşır da “Ya Eba Bekr! Şu önündeki adam kimdir?” diye sorar. O da “Bu adam, beni yola hidâyet eden kimsedir.” cevabını verir.”¹¹² Müşterek, Arap lügatinde mevcuttur. Ebu Hasan el-Basrî şöyle der: “Lügat ehli, “Kur’u” ismini hem temizliğe hem de hayza kullandı. Hâlbuki bu ikisi zıttırlar. Bu da lügatte müşterek ismin vukuuna delâlet eder.” Kur’an-ı Azim’de de vaki oldu. Tıpkı Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

ثَلَاثَةٌ قُرُوءٍ

Üç kur’u. (el-Bakara 228) Ve Teâlâ’nın şu sözü gibi:

وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ

Yöneldiği zaman geceye... (et-Tekvir 17) Yani yöneldi ve geri çekildi. Bu, gecenin yönelmesi ile geri dönmesi arasında bir müşterektir. Bu da müşterekin Arap lügatinde vaki olduğuna delâlet eder. Ancak müşterek, aslın hilafıdır. Aslolan, mana için kendisine hâss tek bir lafız konulur. Yani aslolan, iştirâkin olmamasıdır. Lafız, iştirâk ile münferitlik ihtimali arasında deveran ederse, zanna galip olan münferitliktir. İştirâk ihtimali mercûhtur. Eğer mercûh değilse, bu, iştirâk ihtimali ile münferitlik ihtimali müsavî olduğundan dolayı aslın hilafıdır. Bu ikisi de her lafızda kaimdir. Bu, kastedilen manasını beyan eden bir karine olmaksızın lafızdan anlaşılmaz. Bunun için müşterek lafzın manasını, manalarından birine tayin ve tahsis etmek, bir karineye muhtaçtır. O halde kastedilen manayı beyan eden bir karinenin olması kaçınılmazdır. Şayet müşterek, aslın hilafına olmamış olsaydı, iştirâk ihtimalinden ve Şâri'n muradının, bize zahir olan manalardan farklı olmasından dolayı nasslarla istidlâl mümteni olurdu. O zaman da nasslar, zann ifâde edici olmazlardı. Bunun için müşterek, aslın hilafıdır.

Kur'ân'da vukuu bulmuş olması delilinden hareketle müşterekin, bütün manalarında beraberce hakikat yoluyla kullanılması caizdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

Allah ve melekleri, Nebi'ye salât ederler. (el-Ahzab 56) Allah'tan salât, bir mağfirettir. Diğerlerinden ise bir istiğfardır. Salât, mağfiret ile istiğfar arasında müşterek bir lafızdır. Her ikisinde de tek bir defada kullanıldı. Zira onu Allahu Teâlâ'ya ve Meleklerle isnat etti. Malumdur ki, Allahu Teâlâ'dan sadır olan istiğfar değil, mağfiret, Melek-

lerden de mağfiret değil, istiğfardır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ

Görmedin mi göklerde ve yerde olan herkes; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu Allah’a secde ederler? (el-Hacc 18) Allahu Teâlâ burada secde ile huşû’yu kastetti. Çünkü hayvanlardan tasavvur edilen budur. Yine onunla, insanlar tarafından alın toprağa konulmasını kastetti. Böylece hakikat yoluyla iki mananın kastedildiği de sabit olur. *Müşterek lafzın, diğerlerinde değil de manalarından birinde kullanılmasına gelince;* bu, kastedilen manayı tayin eden açıklayıcı bir karineye muhtaçtır.

Hakikat ve Mecâz

Hakikat, lügatte ilk konulan şeyde kullanılan lafızdır. Vahşi hayvan hakkında kullanılan *aslan* gibi... Mecâz ise, aralarındaki alakadan dolayı lügatte ilk konulan şeyin dışında kullanılan lafızdır. Cesur adam hakkında kullanılan *aslan* gibi... Mecâz üç kısımdır:

Birincisi: Lafızların müfretlerinde olması, şu sözün gibi: “Bir aslan gördüm.” Bununla cesaretli adamı kastedersin.

İkincisi: Sadece terkipte vaki olması... Şairin şu sözün gibi:

أَشَابَ الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرَ كَرَّ الْغَدَاةَ وَمَرَّ الْعَشِي

Küçüğün saçını ağarttı, büyüğü fani etti.

Sabahın gelmesi, akşamın gitmesi...

Saçı ağarmak, fani olmak, gelmek ve gitmek, hakikî olarak hâsıl olmuştur. Fakat saçı ağarmayı ve fani olmayı, sabahın gelip, akşamın gitmesine isnat etmek, bunları kaim edenden baş-

kasına isnattır. Bu ise, mecâzdır. Çünkü Allahu Teâlâ, saç-ı ağartmanın ve fani etmenin fâilidir.

Üçüncüsü: Müfret ve terkipte beraberce olması... Senin, şa-
kalaştığın kimseye şu sözün gibi: "Görünüşünle sürmelenmem
beni ihyâ etti." Yani görünmen beni sevindirdi. İhya etmek, se-
vinmek konusunda kullanıldı. Göze sürme çekmek ise görmek
konusunda kullanıldı. Bu ise mecâzdır. Sonra ihyâ etmek, göze
sürme çekmeye isnat edildi. Hâlbuki ihyâ eden, Allahu
Teâlâ'dır. Böylece cümlede, hem müfretlerde, hem de terkipte
beraberce bir mecâz olur.

Mecâzın istimalinde, hakikî mana ile mecâzî mana ara-
sında alâkanın varlığı şart koşulur. İki mana arasındaki
bu alâka, Arapların istimal ettiği alâka türlerinden olmak
zorundadır. Ama tabirin, Arapların istimal ettiğinden ol-
ması şart koşulmaz. Şu mana da her ferdin istediği cüm-
leyi ve mecâzen istediği lafzı, istimal ettiği hakikî mana
ile bundan aldığı mecâzî mana arasındaki alâkadan dola-
yı tabir etmesi mümkündür. Yalnız sebebiyet veya hâliyet
veya vb. olmasıyla beraber alâka nevinin, Arapların isti-
mal ettiklerinden olması gerekir. Bu bağlamda, mesela,
külden cüze, sebepten müsebbibe vb. gibi mecaz yapma
nevini Araplar koymalıdır. Cüzîyâta gelince -ki bunlar
cümleler ve kullanımlardır-; bunları Arapların istimal et-
miş olması şart koşulmaz. Bilakis her fert, Arapların isti-
mal ettiği neville zımnince, dilediği gibi mecâzî tabirler
icat edebilir. Mecâzî kullanımda Araplar nezdinde mute-
ber olan alâka, çoktur. Bazıları bunu yirmi beş, bazıları
bunu otuz bir, bazıları da onu on iki olarak addetti. Bun-
ların en önemlileri, aşağıdaki nevilerdir:

Birinci nevi: Sebebiyet: Bu, sebebin ismini müsebbibe kul-
lanmaktır. Sebebiyet alâkası dört kısımdır:

Birincisi: Kabiliyet sebebiyeti... Bu, bir şeyi mukabil bir isimle adlandırmaktır. Mesela, Arapların “Vadi aktı” sözleri gibi. Yani vadiye bulunan su... Akan sudan dolayı vadi ile ta-bir edildi. Çünkü vadi, ona kâbil bir sebeptir. Bu sebeple sebebin ismi, müsebbibe karşılık kullanıldı.

İkincisi: Suretiyet sebebiyeti. Elin, kudret olarak adlandırılması gibi... Çünkü kudret, eldeki kudret hululünün madde-deki surete hululünden dolayı elin suretidir. Bu, mesela, elin şöyle diyen kimsenin sözündeki kudrete karşılık kullanılması gibi: “Emirin eli, her abesçiye uzanır.” Yani emirin kudreti, abesçilere ulaşır. Elin özel bir sureti vardır, şeye kudret yetirmek onunla mümkündür. Kudrete karşılık elin kullanılması, müsebbibe karşılık suretî sebep isminin kullanılması babındandır.

Üçüncüsü: Fâiliyet sebebiyeti. Mesela, “Bulut indi” yani yağmur. Yağmurun buluttan sudur etmesi nedeniyle şeyin fâili, bu şeye karşılık kullanılır.

Dördüncüsü: Gâyet sebebiyeti. Allahu Teâlâ’nın şu kavlinde üzümün hamr olarak isimlendirilmesi gibi:

إِنِّي أَرَانِي أَعْمُرُ خَمْرًا

Ben kendimi hamr sıkıyor görüyorum. (Yusuf 36) Yani üzüm. Üzüme karşılık hamr kullanıldı. Çünkü üzümün sıkılmasından gâye, hamr olmasıdır.

İkinci nevi: Müsebbibiyet. Bu, müsebbibin ismini sebebe kullanmaktır. Helak edici hastalığı ölümle adlandırmak gibi... Helak edici hastalığa karşılık ölümü kullanmak, müsebbibin ismini sebebine kullanmak babındandır.

Üçüncü nevi: Müşâbehet. Yani bir sıfattaki iştirâk. Müşâbehet, zihin kendisine intikal edecek şekilde zâhir olmalıdır. Kasıt, kendisi için sübutu itibarıyla karine huzurunda anlaşılır. Müşâbehet, ya makûldür, cesur olan için aslan gibi ya da

mahsûstur, duvara nakşedilmiş suret üzerindeki yani aslan resmi ve sureti üzerindeki aslan gibi.

Dördüncü nevi: Zıddiyet... Bu, bir şeyi zıt ismiyle adlandırmaktır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا

Bir kötülüğün cezası, onun misli bir kötülüktür. (eş-Sûra 40) Cezaya karşılık bir kötülük kullandı. Hâlbuki ceza bir iyiliktir. Yahut ima ve istihza vasıtasıyla tenasüp ve teşbih menzilesine indirgenmiş zıddiyet. Nitekim cimri kimseye, o, kargadır, korkak kimseye de o, aslandır denilmesi gibi.

Beşinci nevi: Külliyet... Küll kullanılır ama bazılık kastedilir. Bir kısmı için Kur'ân gibi ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ

Parmaklarını kulaklarına koyuyorlardı. (el-Bakara 19) Yani parmaklarının uçlarını. Parmak ucuna karşılık, parmak kullandı.

Altıncı nevi: Cüzîyet. Bu, cüzün ismini külle kullanmaktır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ

Bir Mümin boyun kurtarmak... (en-Nisa 92) Yani bir köle âzâd etmek. Boyun kullandı. Boyun ise köleden bir parçadır. Ama köle olan insanı kastetti.

Yedinci nevi: İstidât. Bu, bir hususa hazır bir şeyi, o hususun ismiyle adlandırmaktır. Hamrı, daha fıçıdayken sarhoşluk verici diye adlandırmak gibi. Çünkü bu haldeki hamr, sarhoşluk verici değildir, ama ona hazırdır.

Sekizinci nevi: Mücâvirlik. Bu, bir şeyi kendisine mücavir olan şeyin ismiyle adlandırmaktır. Su tulumuna ki kırbadır, râviye (kap) kullanmak gibi. Zira râviye, lügatte üzerinde su taşınan deve veya katır veya eşeğin ismidir, kendisine mücavir

olmasından ötürü kırıbağa karşılık kullanıldı.

Dokuzuncu nevi: Ziyâde. Bu, bir kelimenin ıskatıyla kelâmın muntazam olmasıdır. Dolayısıyla o kelimenin ziyâde-sine hükmedilir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

Hiçbir şey Onun misli gibi değildir. (eş-Sûra 11) Çünkü bu, mecâzen ziyâde olarak adlandırılır. Yani Onun misli bir şey yoktur. (ك) Kâf, zâittir. Zira maksat, mislin nefyidir, mislin mislinin nefyi değil. Çünkü "**Kâf**" misli manasındadır. Bu takdirde Allahu Teâlâ'nın mislinin ispatı lazım gelir ki bu, muhaldir. O halde "**Kâf**" te'kid için bir zâittir.

Onuncu nevi: Bir şeyi, üzerinde bulunduğu durum itibarıyla adlandırmak... İster bu şey, câmid olsun, âzât edilen köle-ye köle kullanılması gibi. İsterse müştak olsun, darbı bitiren kimseye darp eden kimse kullanılması gibi.

On birinci nevi: Masdar, ismi mef'ûl ve ism-i fâil arasında hâsıl olan taalluk. Çünkü bunlardan her biri mecâzen diğerine karşılık kullanılır. Bu da altı kısımdır:

Birincisi: İsm-i mef'ûle karşılık ism-i fâilin kullanılması. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ

Atan bir sudan... (et-Tank 6) Yani medfûk (atılmış). Arapların şu sözleri de bundandır: "Sırrın Kâtimin" yani mektûm (gizlenmiş).

İkincisi: İsm-i fâile karşılık ism-i mef'ûlün kullanılması. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

حِجَابًا مَسْتُورًا

Mestûr (örtünen) bir örtü... (el-İsra 45) Yani sâtir (örtten). Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا

Şüphesiz Onun vaadi gelmiş olandır. (Meryem 61) *Yani âti (gelici).*

Üçüncüsü: İsm-i fâile karşılık masdarın kullanılması. Şu sözleri gibi:

رَجُلٌ صَوِّمٌ وَعَدْلٌ

Yani sâim ve âdil.

Dördüncüsü: Masdara karşılık ism-i fâilin kullanılması. Şu sözleri gibi:

فُمْ قَانِمًا وَاسْكُتْ سَاكِتًا

“Ayağa kalkan olarak kalk ve susan olarak sus.” Yani ayağa kalkmak ve susmak...

Beşincisi: Masdara karşılık ism-i mefûlün kullanılması. Al-lahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

بِأَيِّكُمْ الْمَقْنُونُ

Meftûn hanginizde imiş. (el-Kalem 6) *Yani fitne.*

Altıncısı: İsm-i mefûle karşılık masdarın kullanılması. Al-lahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ

Bu, Allah’ın yaratmasıdır. (Lokman 11) *Yani Allah’ın mahlûku. Ve Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:*

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ

Onun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. (el-Bakara 255) *Yani Onun malûmundan (bildiklerinden).*

Kelâma mecâzın dâhil olması, bazen bizzât ile yani asâletle olur, bazen de tâbilikle olur. Bizzât ile mecâz, ancak cins isimde olur. Bizzât ile mecâz, vasıflardan bir vasfa itibar etmeksizin birçoklarına intibak etmeye uygun ayrı zata delâlet eden şeydir. Cesur kişi için aslan ve şedit darp için katletmek gibi. Bu mecâz, bundan başkasına

dâhil olmaz. Kendisine bizzât ile mecâzın dâhil olmadığı husus, şunlardır:

Birincisi: Harf. Harfte mecâz olmaz. Çünkü tek başına manası müfît (manidâr) değildir. Bilakis ancak müteallikin zikriyle mana ifâde eder. O halde harf, tek başına manidâr değilse, kendisine mecâz dâhil olmaz. Çünkü mecâzın dâhil olması, kelâmın müfît olmasından bir feridir. Mecâzın harfe tâbilik yoluyla dâhil olmasının beyanına gelince; harfin mütealliklerinin mecâzî istimalle istimal edilmelerinden dolayıdır. Onun için mecâz yapmak, mütealliklerden kendisine sirâyet eder. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَالْقَاطَةُ آلٌ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا

Sonra Âl-i Firavun onu, sonunda onlara bir düşman, bir hüznün olması için aldı. (el-Kasas 8) 'Alma'nın, Onun bir düşmana dönüşümüyle illetlendirilmesi, mademki mecâzdır, illet 'lâm'ın dâhil edilmesi de öyleyse mecâzdır. Dolayısıyla harfteki mecâz, harfin müteallikine tâbi olarak geldi. Bizzât ile mecâza gelince; bu, harfte olmaz.

İkincisi: Kısımları ile birlikte fiil, kısımlarıyla birlikte müştak. Darp eden vb. gibi... Çünkü fiil ve müştaktan her biri, aslına tâbidir. Aslı da hakikat veya mecâz olması yönünde masdardır. Mesela, darbın bitiminden sonra veya önce darp eden kullanılması ancak bir mecâzdır. Çünkü darp etmek ve bu hali kullanmak, darp sahibi sözümüz gibi, mecâzdır, hakikat değil.

Üçüncüsü: İlim. Çünkü eğer bu, irticâlen veya bir alâkasız bir menkûl olursa, bunun mecâz olmadığına hiçbir müşkülât yoktur. Eğer bir alâkaya binaen menkûl olursa, hamileliğinde ve doğumunda bereket bitişmesinden dolayı çocuğunu mübârek diye adlandıran kimse gibi, aynı şekilde bu da mecâz değildir. Çünkü mecâz olmuş olsaydı, alâkanın zâili esnasında böyle demek mümtene olurdu. Hâlbuki durum, böyle değildir. Bu da

onun mecâz olmadığına delâlet eder.

İşte hakikat ve mecâz hakkında kelâmın hülasası budur. Kelâmda aslolan, hakikattir. Nihayet hakikî mana ile mecâzî mana tearuz ettiği zaman, hakikî (mana) evladır. Çünkü mecâz, aslın hilâfıdır. Lafız, hakikat ile mecâz arasında deveran ederse, hakikate hamledilmesi râcih, mecâza hamledilmesi ise, mecâzın, hakikî mananın ilk vad'ına, bununla mecâzî mana arasındaki münâsebet ve hakikî manadan mecâzî manaya nakle ihtiyacından dolayı mercûhtur. Oysaki hakikat, ilk vad'ı muhtaç değildir. İşte tek başına bu da, mecâzı aslın hilâfına kılmak için kâfidir.

Şer'i Hakikat

Şer'i isimler, vad'ları Şâri' tarafından ifâde edilen lafızlardır. Mahsus filler için salât gibi, çıkarılan miktar için zekât gibi, marûf imsak için oruç gibi, bir delilden kaynaklanan vakiya mutabık kesin tasdik için iman gibi ve Şeriat'ın getirdiği diğer isimler gibi. Bu lafızlar, Şeriat'ta kendileri için ilk konulan hususlarda istimal edilirlerse, Şer'i hakikat olurlar. O halde Şer'i hakikat, Şeriat'ın örfünde kendisi için konulan hususta kullanılan lafızdır. Yani Şer'i hakikat, Şeriat'ın onu kendisine nakledildiği manada kullanmasından dolayı lügavî müsemmasından başkasına menkûl olan bir lafızdır.

İsmi Şer'i olabilmesi için, vad'ı, Şâri' yani vahyin Allah indinden getirdiklerinden yani Kitâp ve Sünnet tarafından ifâde edilmelidir. Fakihlerin bir lafzı bir manada kullanmaları, onu Şer'i bir isim kılmaz. Aynı şekilde imamların ve müçtehitlerin de bir lafzı, bir manada kullanmaları, onu Şer'i bir isim kılmaz. Bir lafız ancak, sade-

ce Şeriat onu kullandığı zaman yani Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'de onun kullanımı cereyân ettiği zaman, Şer'i bir isim olur. *Kitâp'a gelince*; lâfzen ve manen vahiy onu getirdi. *Sünnet'e gelince*; manen onu vahiy getirdi, Rasul de onu kendi katından lafızlarla ifâde etti. Dolayısıyla o da vahyin getirdiklerindendir. *İcma'us-Sahabe'ye gelince*; bir delili keşfeder, dolayısıyla bu da vahyin getirdiklerinden olur. Arapların muayyen bir mana için koyduklarından olan bir lafzın, onların kendisi için koydukları şeyin dışında bir manada, kullanımı cereyan eder ve bu kullanım da Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'de geçmiş olursa, bu kullanımdaki bu lafız, Şâri'in onu bu mana için koyduğu Şer'i bir isim olur. Onun, Şâri'in kendisi için koyduğu husustaki kullanımı, Şer'i bir hakikat olur.

Şer'i Hakikatların Varlığı

Şer'i hakikat, Şeriat'ın bir mana için koyduğu lafızdır. Öyle ki bu manaya karinesiz delâlet eder. Şer'i lafızların varlığında ve bunların Şeriat'ın lafızlarında vukuunda ihtilaf edildi. Bu bağlamda el-Kâdı Ebu Bekr el-Bâkılânî, "Onlar, mevcut değildir." der ve vukuunu men eder. Mutezile de "Onlar mevcuttur." der ve vukuunu ispat eder. Aynı şekilde Hâriciler ve fakihlerde buna kail olurlar. el-Kâdı Ebu Bekr, Şer'i hakikatlerin vukuunun men'ine iki delille ihticac eder:

Birincisi: Muhakkak ki Şâri', bunu yapmış olsaydı, Ona tevkiף yoluyla o isimlerin naklini Ümmet'e bildirmek elzem olurdu. Aksi takdirde o isimlerden kendi muradını anlamakla onları mükellef tutmuş olurdu. Hâlbuki onlar, bunu anlamamazlar. Bu ise, tekliף-i mala yutaktır. Bu gibi hususlarda varit

olan tevkif, bunlarda âhâd'ın hüccet kaim olmayışından dolayı mütevatir olmak zorundadır. Hâlbuki hiçbir tevatür de yoktur. Bu da, onların Şeriat'ta vaki olmadıklarına dair bir delildir.

İkincisi: Şüphesiz bu lafızlara, Kur'ân şamildir. Şayet bunlar, lügatteki medlûllerinden başka bir şey ifâde etmiş olsalardı, bunlar lügat ehlinin lisanından olmazlardı. Çünkü lafzın Arapça oluşu, zatından ve suretinden dolayı değil, bilakis lafzın, lügat ehlinin onun karşılığında koyduklarına delâlet etmesinden dolayıdır. Aksi halde onların lafızlarının hepsi, üzerlerinde karşılıklı vad'ı edinilmeden önce Arapça olurdu. Oysa bu mümtenedir. Bundan da Kur'ân'ın Arapça olmaması lazım gelirdi. Hâlbuki bu Allahu Teâlâ'nın şu sözünün hilâfinadır:

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık. (ez-Zuhruf 3) Ve şu sözünün:

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

Apaçık Arapça lisanı ile. (eş-Şuara 195) Ve Teâlâ'nın şu sözünün:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ

Biz her rasulü ancak kavminin lisanı ile gönderdik. (İbrahim 4) Bu ise, mümtenedir. Bu da, onların vaki olmadıklarına dair bir delildir.

Salât, zekât, Hacc gibi, Şer'i isimlerin vaki olmasına gelince; el-Kâdı Ebu Bekr, "Kuşkusuz Şâri' bunları ancak lügavî hakikatlerinde kullandı. Emredilen salâttan murât, duâdır. Fakat Şâri', dua ancak kendisine eklenmiş şartlarıyla makbuldür diye başka deliller ikâme etti." der.

Mutezile de, Şer'i hakikatlerin vukuuna iki delille ihticac etti:

Birincisi: Şâri', Araplara makûl olmayan manalar icat etti.

Şu halde bunlara delâlet eden lafızlar olmalıdır. Bunları vad'ı edenin, Araplar olması muhaldir. Çünkü onlar, bunları akletmezler. Öyleyse bunları vad'ı eden, Allahu Teâlâ'dır. Böylece bunlar, lügavî değil Şer'i olurlar. Bu da, Şer'i hakikatlerin varlığına dair bir delildir.

İkincisi: İman, lügavî manası dışında kullanılır. Çünkü lügatte iman, tasdiktir. Şeriat'ta ise, tasdikten başkasına kullanılır. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü de buna delâlet eder:

الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَفْضَلُهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ

"İman, yetmiş küsur baktır. En efdali Lâ İlâhe İllallah'tır. En altı da, yoldan ezâyı kaldırmaktır."¹¹³ Ezâyı kaldırmak, iman olarak isimlendirildi. Hâlbuki o, tasdik değildir. Yine Şeriat'ta Din, ibadetleri yapmak, namazı ikâme etmek ve zekâtı vermekten ibârettir. Delili, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ

Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak Allah'a kulluk etmeleri emrolunmuştur. (el-Beyyine 5) **Sonra** buyurdu ki:

وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

'Sağlam din de budur.' Bu, mezkûr olanların hepsine râcidir. Din, Allahu Teâlâ'nın şu kavlinden ötürü İslâm'dır:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

Allah katında din ancak İslâm'dır. (Âl-i İmran 19) İslâm, imandır. O halde Şeriat'ta iman, ibadetleri yapmaktır. Keza Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ

Allah sizin imanınızı asla zayı eden değildir. (el-Bakara 143) *Bununla, Beyt'ul-Makdis'e doğru namaz kılmayı kastetti. Dolayısıyla Şâri', lügat ehlinin kendileri için koydukları manalardan farklı manalar için lafızlar koydu. Bunlarla Arapların koydukları manalar arasında hiçbir alâka yoktur. Mesela, Beyt'ul-Makdis'e doğru namaz kılmaya iman denilmesi gibi. Bu da, Şer'i hakikatlerin, Şeriat'ın lafızlarında vaki olduklarına ve onların mevcut olduklarına dair bir delildir.*

İmam Cemâluddin el-Esnevî şöyle der:

"Hak olan şudur ki, Şer'i lafızlar, manalarında lügavî mecâzdırlar. Bu lügavî mecâzlar, bu manalarda Şâri'in bunları bu manalarda karinelerin yardımıyla mecâz olarak kullanmasından sonra meşhur oldular. Sonra şöretin ardından karinesiz anlaşıldılar ve lügavî hakikatler, Şeriat'ta terk edilmiş oldular. İşte lügavî hakikatlerin, Şer'i hakikatler olmalarından kasıt budur. Yoksa onların başlangıçta konulmuş olmaları değil..."

İmam'ul-Harameyn de şunu ihtiyâr eder:

"Şer'i lafızlar, lügavî manada kullanılmadı. Kullanım halinde ondan bakış kesilmedi. Bilakis Şâri', Şer'i lafızları bu manalarda, bunlarla lügavî manalar arasındaki alâkadan dolayı kullandı. Mesela, salât, lügatte duâ için konulmuşsa, duâ, Şer'i manadan bir cüzdür, salâtta, Şer'i manaya mecâz olarak, bir şeyi bir kısmıyla adlandırmak için, kullanıldı. Bununla salât, lügatin hakikat ve mecâza ayrılmasından dolayı, Arapların lügatinden dışarı çıkmış değildir. Yani bu lafızlar, lügavî mecâzlar olarak kullanıldı, sonra meşhûr olup Şer'i hakikatler oldular."

Bu iki söz, el-Esnevî ve İmam'ul-Harameyn'in sözleri, el-Kâdı Ebu Bekr'in sözünden itibar edilirler, yeni bir söz değiller. el-Kâdı'nın Şer'i hakikatlerin vukuunun men'ine dair sözün tefsirinde ihtilaf edildi. Üstad Ebu İshak el-

Esferâyînî şöyle der:

“Onun manası şudur: Şâri’in, salât vb. gibi, Şer’i manalarda kullandığı isimler, bununla lügat ehlinin vad’ından dışarı çıkmadılar. Bilakis onlar, lügavî hakikatler üzerinde mukarrerdir.” el-Merâği de şöyle der:

“Onun manası şudur: Onun Şer’i manaları, lügavî hakikatleridir.” el-Hanecî de şöyle der:

“el-Kâdı’nın mezhebi şudur: Şer’i hakikat olduğuna dair iddia edilen her husus, lügavî bir mecâzdır.” el-Câraberdî, buna şu sözünü ekler:

“Onlar, hakikatler mertebesine ulaşmadı. Yani onlar, lügavî manaları üzerinde bâkidirler. Ziyâdeler, onların manalarına dâhil değildir.” el-Kâdı Ebu Bekr’in sözüne ilişkin bu tefsirlerden, bilhassa ona ilişkin el-Hanecî’nin tefsirinden, el-Esnevî ve İmam’ul-Harameyn’in sözlerinin yeni bir söz olmadığına istidlâl edilir. Bilakis bu ikisi, el-Kâdı Ebu Bekr’in sözünün ta kendisidir.

Vakıa ise şudur ki Şer’i isimler, Şeriat’ın lafızlarında vâkidirler. Lügavî hakikatlerden mütemeyyiz hakikatler olmaları vasfıyla vâkidirler. Onlar, Arapların koydukları bir lafızdır. Şeriat geldi ve o lafız başka bir manaya nakletti. O lafız, bu mana ile meşhur oldu. Lafzın bu manaya nakli, mecâz kabilinden değildir. Bilakis o, örfî hakikatin nakli kabilindendir. Çünkü Şeriat o lafız, mecâzın şartında olduğu gibi, bir alakadan dolayı ikinci manaya nakletmedi. Üstelik o lafız, ikinci manada meşhur oldu. Hâlbuki mecâz, bir mana için konulan, sonra bir alakadan dolayı başkasına nakledilen, ikinci manada da meşhur olmayan yani ikinci manaya galip gelmeyen bir lafızdır. Bunun için Şer’i ismin, Şeriat’ın kendisi için koyduğu ikinci manaya nakli, hiçbir şekilde mecâz kabilinden ol-

maz. Bilakis bu, Şer'i hakikat kabilindendir. Buna delil ise şudur: Şeriat o lafzı, lügat ehlinin kendisi için koyduğu manadan başka bir manaya aralarında herhangi bir alâka mülâhaza edilmeksizin nakletti. Yani o lafzı nakletti, ister onun birinci mana ile bir alâkası olsun, isterse onun bir alâkası olmasın. Mesela, salât, Arapların duâ için koydukları bir lafızdır. Şeriat geldi ve onu başka bir manaya nakletti ki, o da mahsus fiiller ve sözlerdir. Bazen içerisinde hiçbir duânın olmadığı fiillere de salât ismi kullanılır, namazdaki duâyı, hatta yapsa bile, anlamayan ahrazın salâtı gibi. Zekât, Arapların nemâ ve ziyâde için koydukları bir lafızdır. Şeriat geldi ve onu, başka bir manaya nakletti ki, o da mahsus bir miktardan mahsus bir malın edasıdır. Bazen eksilen ama artmayan mala da zekât ismi kullanılır, dondurulması, onunla ticâret yapılmaması halinde yetimin malının zekâtının verilmesi gibi. Çünkü zekât, şüphesiz malı eksiltir. Hacc, Arapların mutlak kasıt için koydukları bir lafızdır. Şâri' geldi ve onu, başka bir manaya nakletti ki, o da mahsûs mekân için mahsûs kasıttır. Sıyâm, Arapların mutlak imsâk için koydukları bir lafızdır. Şâri' geldi ve onu başka bir manaya nakletti ki, o da mahsûs imsâktır. İşte bu isimleri Şeriat, Arapların kendileri için koyduklarından farklı başka manalara nakletti. Bu isimler, her ne kadar burada Arapların koydukları mana ile Şeriat'ın koyduğu mana arasında bir alâka olsa da, şüphesiz Şeriat, bu alâkayı mülâhaza etmedi, onları, bu alâkaya binaen de nakletmedi, işiten kimse de onların Şer'i manalarında mutlak bu alâkayı anlamaz. Üstelik bu alâka da bazı zamanlarda mevcut değildir. Bu da, bunun mecâz kabilinden bir nakil olmadığına delâlet eder. Burada Arapların bildiği ama Şâri' kendileri için koyduğu manaları bilmedikleri Şer'i isimler de vardır. Mesela, Al-

lahu Teâlâ için *Rahmân* lafzı gibi. Zira Araplar, Rahmân lafzını Allah için koymadılar. Onun için Allahu Teâlâ'nın, **De ki: 'İster Allah deyin, ister Rahman deyin.'** (el-İsrâ 110) sözü nâzil olduğunda, “Şüphesiz biz el-Yemâme'nin Rahman'ından başka Rahmân bilmeyiz”, dediler. Bütün bunlar, burada Arapların manalar için koydukları isimlerin var olduğuna delâlet eder. Şâri' geldi ve bunları, burada bir alâka olmaksızın ve nakilde bu alâka mülâhaza edilmeksizin başka manalara nakletti. Yi-ne burada kesinlikle Arapların manalar için koymadıkları isimler de vardır. Şâri' geldi ve onları muayyen manalar için vad'ı etti. Burada Arapların daha önce manalarını bilmedikleri isimler de vardır. Bu da Şer'i isimlerin mevcut olduğuna ve bunların Şeriat'ın lafızlarında vaki olduklarına delâlet eder. Bu da, Ebu Bekr el-Bâkılânî'nin sözünü ve doğal olarak da el-Esnevî ve İmam'ul-Harameyn'in sözlerini nakzeder. Bununla beraber sabit olan şudur ki; Şâri', o isimlerin lügavî manalarından Şeriat'ın bunlar için koyduğu yeni bir manaya nakline Ümmet'i muttali kıldı. Bu, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bu manaları beyanı iledir. Bu bağlamda Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

İnsanlara, kendilerine indirileni beyan edesin diye sana zikri indirdik. (en-Nahl 44) Kasıt, indirilenin manalarını beyan edesin diye. Şer'i isimlerin manaları da indirilenlerdendir. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyuruyor:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

“Beni namaz kılar gördüğünüz gibi namaz kılın.”¹¹⁴

¹¹⁴ Buhârî, K. Ezân, 595

Onları amellerle mükellef tutmuş ve kendilerine onları anlatmıştır. Anlamadıkları şeylerle onları mükellef tutmadı. Ayrıca bununla, Şer'i isimlerin varlığı, Arapları anlamadıklarıyla teklifi iktizâ eder ki bu, *teklif-i mala yutaktır*, diyen Ebu Bekr'in hücceti de sâkıt olur. Çünkü Rasul'ün beyanı ve onun Şer'i isimlerin manalarını anlatması, onları anladıklarıyla mükellef kılar. O halde Şer'i isimler fiilen vâkidirler.

Şu söze gelince; "Şer'i isimleri Kur'ân'da vaki kılmak, Kur'ân'ın Arapça olmadığını gerektirir. Çünkü lafzın Arapça olması, zatından ve suretinden dolayı değildir. Bilakis lafzın, lügat ehlinin kendisine karşılık koyduklarına delâletinden dolayıdır. İşte bu Şer'i manaları, Araplar bunlara delâlet eden lafızlara karşılık koymadı. Şu halde bunlar, Arapça değildir. Bu demektir ki, Kur'ân'da Arapça olmayan lafızlar var, o halde Kur'ân Arapça değildir." Bu söze gelince; merduttur. Çünkü Şer'i lafızları, Araplar koydu, onları Şâri' koymadı. Ancak Araplar onları, muayyen manalara delâlet için koydular. Sonra Şeriat geldi ve onları, Arapların koydukları manalardan farklı başka manalarda kullandı. Araplar geldi ve bunları onlar keza bu Şer'i manalarda kullandılar. Bu, onları Arapçalıklarından dışarı çıkarmaz. Bilakis bu onları, örfi hakikat gibi, farksız olarak Arapça'nın kısımlarından bir kısım kılar ki, o da menkûldür. Menkûl, delâlet eden ve medlûlü itibarıyla lafzın taksiminden bir kısımdır. Menkûl, lafzın bir mana için konulup sonra başkasına nakledilerek ikinci manada meşhur olmasıdır. Bu da o lafzı Arapların ikinci manada kullanmaları vasıtasıyla olur. Şer'i isimler de işte tamamen böyledir. Bunlar, Arapların koydukları bir lafızdır, Şeriat geldi ve o lafzı kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandı. Artık Araplar da o lafzı, Şeriat'ın onu kullandığı gibi, Şer'i ma-

nada kullandılar. Bununla o lafız Arapça oldu. O lafız, herhangi bir fark olmaksızın tamı tamına lügavî örfî hakikat gibi, tamamen lügavî Şer'i bir hakikattir. Örfî hakikat, Arapların kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandıkları bir lafızdır. Onların kullanımıyla, başka bir manaya nakledildi ve birinci mana terk edildi, tıpkı *Dâbbe* lafzı gibi ve *Gâit* lafzı gibi. Şer'i hakikat, Şeriat'ın kendisi için konulan manadan başka bir manada kullandığı bir lafızdır. Araplar, Şeriat'ın kullandığı manada, Şeriat'ın kullanımından sonra onu kullandılar. Şeriat'ın kullanımıyla sonra da Arapların kullanımıyla başka bir manaya nakledildi ve birinci mana terk edildi. *Salât* lafzı gibi ve alfabe harflerinin lafızları gibi... Arapların lafzı, Şeriat'ın kullanımına binaen kullanmaları, onların lafzı asâleten kendileri tarafından kullanmaları gibidir. Bu iki kullanımdan her biri, lafzı kendisi için konulan manasından başka bir manaya nakletti. O ikisinden her biri, Arapça'dır. Birincisi, lügavî örfî hakikattir. İkincisi, lügavî Şer'i hakikattir. Böylelikle Şer'i isimlerin hepsi, Arap lüğatindendirler. Arap lüğatinden hariç Şer'i bir isim kesinlikle mevcut değildir. Böylece el-Kâdî'nın, Şer'i isimlerin varlıklarının olmadığına dair getirdiği delil yok olur gider ve onunla ihticac sâkit olur. Bütün bunlardan açığa çıkar ki, Şer'i hakikat mevcuttur, bunlar, Şeriat'ın lafızlarında vakidirler ve Şer'i isimlerin hepsi, lügavî isimler gibi, tamamen Arap lüğatindendirler.

Kur'ân'ın Hepsî Arapça'dır. Onda Arapça Olmayan Tek Bir Kelime Dahi Yoktur

Kur'ân, Arapça olmayan tek bir kelime bile kesinlikle kapsamaz. Bilakis tamamı Arapça'dır. Onda Arapça ol-

mayan tek bir lafız dahi yoktur. Buna delil, Allahu Teâlâ'nın şu kavlidir:

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık. (ez-Zuhruf 3) Ve Teâlâ'nın şu kavli:

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

Apaçık Arapça lisanı ile... (eş-Şuara 195) Yine Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ

Biz her Rasul'ü ancak kavminin lisanı ile gönderdik. (İbrahim 4) Şayet Kur'ân, Arapça olmayanı kapsasaydı, bu ayetlere muhalif olurdu. Çünkü onun bir kısmı Arapça diğer kısmı da Arapça olmazdı. Bu halde de Kur'ân Arapça olmazdı ve Rasul de onlara kavminin lügatinden başkasıyla tebliğ ettiği sürece, kavminin lisanından başkasıyla gönderilmiş olurdu. Her iki husus da mümtenedir. Şu halde Kur'ân'da Arapça olmayan bir lafzın olması mümtenedir. Velev Kur'ân'da Arapça olmayan tek bir lafız olmuş olsaydı, Kur'ân'dan olmazdı. Çünkü Allah Kur'ân'ı Arapça olmakla vafetti. Kur'ân kelimesi, bütüne karşılık kullanılır, tek bir süreye karşılık kullanılır, tek bir kelimeye karşılık kullanılır. Kur'ân, mecmûuna ve ondan bir cüze karşılık kullanılır. Şayet ondan bir cüz, Arapça olmamış olsaydı, elbette Kur'ân'dan olmazdı. Bu ise batıldır. Öyleyse Kur'ân'ın Arapça olmayan bir kelimeye şâmil olması da batıldır. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ

Eğer Biz onu Acemî bir Kur'ân kılsaydık, elbette 'Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Acemî ve Arapça olur

mu?’ derlerdi. (Fussilet 44) Onun Acemî olmasını nefyetti. Onun ‘Acemî ve Arapça olur mu?’ sözünde, Acemî ve Arapça olmasının nefyi, inkârî istifham sığasıyladır. Bu da onda Acemî bir lafzın olmadığına yani onda Arapça olmayan bir lafzın olmadığına dair bir delildir.

Kur’ân’ın diğer lügatlerden alınmış lafızlar kapsamına gelinece; Aynen onun (المشكاة) “*el-Mişkât*” lafzını ki, bu Hintçe bir lafızdır. Habeş’çe olduğu da söylendi. O, duvardaki baca deliğidir, (القسطاس) “*el-Kıstâs*” lafzını ki, bu Rumca’dır. Manası, mizândır, (الاستبرق) “*el-İstibrak*” lafzını ki, bu Farsça’dır. Manası, sert ipek kumaştır, (سجیل) “*es-Siccîl*” lafzını ki, bu Farsça’dır. Manası, çamurdan taştır ve (طه) “*Tâhâ*” lafzını ki, bu Nabatca’dır, kapsaması gibi. Şüphesiz o, bununla Arapça olmayan kelimeleri kapsamış olmaz. Çünkü bu lafızlar, Arapçalaştırılmış dolayısıyla muarrab (Arapçalaştırılmış) olmuşlardır. O, muarrab lafızlara şâmildir, Arapça olmayan lafızlara değil. Muarrab lafız, her yönüyle Arapların koydukları lafız gibi, Arapça’dır. Cahilî şiir de, Kur’ân inzal olmadan önce muarrab lafızlara şâmildir. Mesela, İmrî’ul-Kays’ın şiirinde ayna manasında ki (السجنحل) “*es-Secencel*” kelimesi ve cahilliye şairlerinden birçoğunda bulunan nice kelimeler gibi. Araplar, muarrab bir lafız her yönüyle kendi koydukları bir lafız gibi, Arapça olarak itibar ediyorlardı. Arapçalaştırmak, kelimeyi diğer lügatlerden, olduğu gibi, almak ve onu Arapça lügatine koymak değildir. Bilakis Arapçalaştırmak, Acemî bir lafız Arapça vezne sokmaktır. Bunun üzerine bu lafız, Arapça lafızlar veznine veya onların sözlerine göre, Arap lügatî fiil vezinlerinden bir fiil veznine konulmasının ardından Arapça olur. Araplar, Acemî bir lafza yöneliyorlar, sonra onu fiil vezinlerinden bir fiil veznine sokuyorlardı. Mesela, اَفْعَلْ، فَعَلَ، فَاعَلَ، اَفْعَلْ، اُنْفَعَلَ، اُنْفَعَلَ “*Ef’ale, Fe’ale, Fâale,*

İfteale, İnefeale” vb. gibi. Eğer o lafız, bunlara muvafakat ediyor ve harfleri de Arap lüğatinin harflerine mutabık düşüyorsa, onu alıyorlardı. Eğer Arapça fiil vezinlerine göre değil ve Arap vezinlerinden herhangi bir vezne de muvafakat etmiyorsa, onu bir harfin ziyâdesiyle veya bir harf yahut harflerin eksiltilmesiyle değiştiriyorlar ve onu Arapça vezne sokuyorlardı. O da kendi fiil vezinlerine göre oluyor, o zaman ancak onu alıyorlardı. Aynı şekilde onun harflerinde de böyle yapıyorlardı. Arap lüğatiyle in-sicam etmeyen harfi hazfediyorlar, onun yerine Arapça harflerden bir harf koyuyorlardı ki o, Arapça harflerden olsun. Ancak o zaman bir lafız alıyorlardı, işte böyle. O halde Arapçalaştırmak, Acemî kelimeyi, vezninde ve harflerinde Arapça bir lafız olabilmesi için vezinle, harflerle yeni bir kalıba sokmaktır. O zaman kelime alınır ve muarrab bir lafız olur. Bununla, her yönüyle Arapların koydukları lafız gibi, Arapça olur. Buna göre Kur’ân’ın muarrab lafızlara şâmil olması, onun Arapça olmayan lafızlara şâmil olduğuna delâlet etmez. Çünkü muarrab, Acemî bir lafız değil, Arapça bir lafızdır. Arap lüğatini koyan Arapların kendileri onu Arapçalaştırdılar. Buradan açığa çıkıyor ki Kur’ân, mutlak olarak Arapça olmayanlara şâmil değildir. Onda Arapça olmayan tek bir lafız dahi yoktur.

Muarrab lafızlar hakkındaki söz münasebetiyle şöyle bir sual varit olabilir. O da şudur: *“Arapçalaştırmak, Arap lüğatini koyan ve kendilerinden Arap lüğatinin rivayet edildiği hâlis Araplara mı hâsstır, yoksa Arapçalaştırmak, her asırdaki her Arap için caiz midir?”* Buna cevap şöyledir: Arapça âlimleri bu mevzûda ihtilaf ettiler. Onlardan kimileri, *“O, Arap lüğatini koyan Araplara hâsstır. Çünkü o bir vad’ıdır. Nitekim onlar, şu lafız bu manaya delâlet için kendileri tarafından*

koydular, aynı şekilde Acemî bir lafzı, kendi fiil vezinlerine göre ve lügatlerinin harfleriyle yoğurdular ve onu şu mana için koydular. Arapçalaştırmak da bir vad'ıdır. Vad'ı da Arap'tan gayrisi için olmaz. Bundan dolayı Arapçalaştırmak, hâlis Araplara hâsştır, bunlardan gayrisi için caiz değildir." dediler. Arapça âlimlerden kimileri de, "Muhakkak ki Arapçalaştırmak, her asırdaki her Arap için caizdir." dediler. Ancak bunlar, Arapçalaştırmanın, Arapça âliminden, fiil kalıplarını ve vezinlerini ihâta edenden, harflerine tam muttali olandan olmasını, bunların Arapça ilimlerinde bilhassa lügat ilminde, nahiv ve sarf ilminde, sâbit kıdemi olan kimselerden olmalarını şart koştular. Hak olan şudur ki, şüphesiz ikinci söz, doğrudur. Arapçalaştırmak, her Arap için Arap lüğatinde müçtehit olması şartıyla caizdir. Asırlardan herhangi bir asırda Arap lüğatindeki her müçtehide, Arapça olmayan herhangi lafızları Arap lüğatine Arapçalaştırması caizdir. Onun bu Arapçalaştırmasından sonra o artık, her yönüyle Arapların koydukları bir lafız gibi, Arapça olur. İster bu, lüğatin ifsadından önce yani Hicrî dördüncü asırdan önce olsun, isterse lüğatin ifsadından sonra olsun, ister bu asırda olsun, ister gelecek asırlarda olsun. Arapça'daki her müçtehidin, Acemî lügatlerden Arap lüğatine Arapçalaştırması caizdir. Çünkü Arapçalaştırmak, asli bir vad'ı değildir. O ancak mahsûs harflerle mahsûs vezne sokmaktır. İşte Arapçalaştırmanın vakıası budur.

Burada Arapçalaştırmak ile vad'ı arasında çok büyük fark vardır. Doğrudur, vad'ı yalnızca hâlis Araplara hâsştır. Başkaları için caiz değildir. Çünkü o, kelâmda mevcut olmayan bir şeyi icat etmek ve başlangıçta bir ıstılahtır. Bu sebeple o, ancak ıstılah ehli için sahihtir. Fakat Arapçalaştırmak, mevcut olmayan bir şeyi icat etmek değildir. Bilakis o, mevcut olan bir şeyde içtihad etmektir. O,

başlangıçta bir ıstılahta değildir. O ancak üzerinde ıstıla-
hın cereyân ettiği şeyde içtihâd etmektir. Çünkü Araplar,
Arap lüğatinin vezinlerini ve kendi fiil kalıplarını sınır-
landırdılar, muayyen harflerle ve sınırlı sayılarla Arap
harflerini tahdit ettiler. Arapçalaştırmak ise bu harflerden
oluşan bir lafzı, Arapça vezinlerinden bir vezne sokmak-
tır. Bu ise, şüphesiz bir içtihâddır, bir vad'ı değildir. Bun-
dan dolayı Arapçalaştırmak, Arap lüğatindeki her müçte-
hide caizdir. O, her yönüyle ıstikâk gibidir. İstikâk, Arap
harflerinden ve Arapların kullanımına göre, mastardan
bir fiil veya bir ism-i fâil veya bir ism-i mefûl veya vb.
müştâklar, türetmendir. İster türettiğini, Araplar söylemiş
olsunlar, isterse onu söylememiş olsunlar. Aynı şekilde
Arapçalaştırmak da Acemî bir lafzı alman ve onu Arapla-
rın vezinlerinden, Arapça harflerinden ve Arapların kul-
lanımına göre bir vezne sokman, ardından tıpkı ıstikâkın
mastardan ism-i fâil veya ism-i mefûl çıkardığı gibi, bun-
dan Arapça bir lafız çıkarmandır. Müştakın her Arapça
âlimine caiz olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Keza Arap-
çalaştırmak da Arapça'da her müçtehide caizdir. Çünkü
o, bir kalıba sokmaktır, vad'ı değil. Bunun için Arapçalaş-
tırmak hâlis Araplara hâss değil, bilakis her Arap için
âmmıdır. Ancak ne var ki Arapçalaştırması sahih olan ki-
şide, Arapça'da bir müçtehit olması şart koşulur ki,
Acemî bir lafzı, Arapların diğer lafızları gibi Arapça bir
lafız kılmak kendisine mümkün olsun. Fakat şunun bi-
linmesi gerekir ki Arapçalaştırmak, eşya isimlerine
hâsstur, her Acemî lafız için âmm değildir. Arapçalaştır-
mak, manalara delâlet eden lafızlara ve hayâle delâlet
eden cümlelere dâhil olmaz. O ancak eşya isimlerine
hâsstur. Gayrisinde mutlak sahih değildir. Araplar, Arap-
çalaştırdıklarında sadece eşya isimlerini Arapçalaştırdılar.

Başkalarında Arapçalaştırmak cereyân etmedi. Zira onlar, manalara nispetle iştikâk koydular. Tahayyüllere ve teşbihlere nispetle de mecâzı koydular. Arapçalaştırmayı ancak eşya isimlerinde kullandılar. *İbrahim* gibi, özel isimler de ona dâhildir. Bu yüzden Arapçalaştırmak, sadece eşya isimlerinde ve özel isimlerde caizdir. Bu ikisinden gayrisinde hiçbir şekilde caiz değildir.

Eşya isimleri ve özel isimler gayrisindekilere gelince; bunları alma mecâli, iştikâk ve mecâzda geniştir. Zira iştikâk, ne kadar çok ve çeşitli olursa olsun, manaları almak ve onları ifâde etmek için geniş bir mecâldir. Aynı şekilde mecâz da, ne olursa olsunlar hayâli, teşbihleri ve bunları ifâde etmek için verimli bir mecâldir.

Arapçalaştırmak, iştikâk ve mecâz gibi, Ümmet'in hayat zaruretlerinden bir zaruret ve Arap lûgat hayatının ve bekasının zaruretlerinden bir zarurettir. Bilakis İslâmî Şeriat'ın zaruretlerinden bir zarurettir. Çünkü manalar, her gün yenileniyor, eşya da her gün yenileniyor. Müslümanlar, İslâmî Davet'i âleme taşıma farzietini ikâme etmeleri gereğince, diğer ümmetlerle karışmaları kaçınılmazdır. Müslümanlar, ilimlere, keşiflere, icatlara muhtaç olmaları hükmünce, bu ilimleri, keşifleri ve icatları diğer ümmetlerden almaları zorunludur. Müslümanlar, Şer'i hükümlerle mukayyet olmaları gereğince, yenilenen her şeyin ve meydana gelen her hâdisenin hükmünü bilmeleri gerekir. Bütün bunlar, onlara Arapçalaştırmayı, iştikâkı, mecâzı kesin farz kılar ve onları bunlar karşısında yüz yüze bırakır. Zira onların, diğer ümmetler indinde olan vakıalar ve eşya üzerine İslâm'ın fikir ve hükümlerini indirerek beyan etmeleri kaçınılmazdır. Onlar, ilimlerin, keşiflerin ve modern icatların isimlerini koymak zorundadırlar. Onların, yenilenen ve meydana gelen her vakıalar ve eşya

hakkında Şer'i hükmü tebeyyün etmeleri gerekir. Buradan hareketle onlara, daha önce olmayan yeni eşya ve manalar için, daha önce mevcut olmayan yeni lafızlar icat etmeleri lazım gelir. Bu yeni lafızları icat etmekten onların hiçbir kaçışları yoktur. Aksi takdirde daveti taşımaktan, hayat ve istekleriyle beraber seyretmekten, haklarında Şeriat'ın hükmünün mutlaka beyanı gereken vakıalar ve eşya hakkında Şeriat'ın hükmünün beyanından geri kalırlar. Bundan dolayı Arapçalaştırmak, iştikâk ve mecâz gibi, Ümmet'in hayatının ve Şeriat'ın zaruretlerinden bir zarurettir. Arap lüğatinin kendisi de ancak kullanımla bâki kalır ve hayat bulur. Ümmet'in hayatı için zarurî yeni manalar bulunur, Arap lüğatinde de kendileriyle o manaları ifâde edecek lafızlar olmazsa, Ümmet zorunlu olarak onunla zaruretlerinden olanları ifâde etmek için başka bir lügate yönelir. Böylece lügat, donar, sonra zamanla terk edilir, bırakılır. Bu sebeple Arapçalaştırmak, iştikâk ve mecâz gibi, Arap lügat hayatının ve bekasının zaruretlerinden bir zarurettir. Bunun için Arapçalaştırmak kaçınılmazdır.

Arap lüğati, Acemî bir lafzın manasını alıp, kendi benzer manasına Arapça'da delâlet eden bir lafızla o manayı ifâde etmeye, Müslümanların bunu yapmaya çalıştıkları gibi, muhtaç değildir. Bilakis bizzat Acemî bir lafız kendisi alınır, Arap harfleriyle ve Arapların kullanımına göre, Arapça vezne sokulur ve muarrab bir lafız konulur. *Onların yaptıkları*, (قطار) "Kıtâr" tren, (عربة) "Araba", araba, (سيارة) "Seyyâre" araba, (هاتف) "Hâtıf" telefon, (مقود) "Mekûd" oturak vb. gibi kelimeler vad'ına gelince; tamamı hatalı olan bir ameldir. Fikrî donukluğa ve uygulamalı cehâlete delâlet eder. Bu şeyler, ne manalardır, ne tahayyüllerdir, ne de teşbihlerdir. Bu sebeple bunlar için kendilerine benzeyen

manalara ait isimler konmaz, onlar için isimler de türetilmez. Ancak bunların bizzat Acemî isimleri alınır, Arapça harflerden, Arapların kullanımına göre Arapların fiil kalıplarından bir fiil kalıbına sokulur. Arap lügatine göre yeni bir lafız konur ve muarrab bir lafız olur. Bu muarrab lafız ve Arapların koydukları bir lafız müsavîdir. (تلفون) “*Telefûn*” kelimesini olduğu gibi almak gerekir. Çünkü vezni, Arapça bir vezindir, (فعول) (عربون) “*Urbûn*” da “*ka-paro*” ondandır. Bütün harfleri, Arapça harflerdir. (جدون) “*Cedûn*” jeton kelimesinin vezni Arapça bir vezindir, (فعول). “*Cehûl*” da bu vezindendir. Fakat G harfi, Arap lügatinde mevcut değildir. Onun yerine (ج) “*Cim*” harfi veya (غ) “*Gayn*” harfi konulur. Bu bağlamda (غدون) “*Ġadûn*” veya (جدون) “*Cedûn*” denilir. Böylelikle de muarrab bir lafız olur. İşte diğer kelimeler de böyledir. Bunlar için kendilerine benzer eşyaya delâlet eden Arapça lafızların konulması doğru değildir. Zira bu, Arap lügatine, kaidelerine muhaliftir. Çünkü Arapça, Arapçalaştırmayı, eşya isimleri ve özel isimlerin konulması için kıldı. Teşbihleri, eşya isimleri ve özel isimlerin konulması için bir edat kılmadı. Ayrıca “*el-Kitâr, el-Araba, es-Seyyâra*” vb. gibi, yeni eşya isimleri için konulan bu lafızlar, mutlak olarak Arap lügati lafızlarından itibar edilmezler. Yani bunlar, ne lügavî hakikat, ne Şer’î hakikat, ne de örfî hakikat değildirler. Dolayısıyla mutlak olarak Arapça olmazlar. Çünkü Arapça lafız, Arapların muayyen bir manaya delâlet etmesi için koydukları lafızdır. Arapların koydukları lafzın kullanımı, onun için bu lafzı koymadıkları bir manada hâsıl olur ve bu kullanım da Araplardan olursa, bu, Şer’î bir hakikat veya örfî hakikat olur, lügavî bir hakikat değil.

Çünkü lügavî hakikat, Arapların lafzı o medlûl için

koymaları gerekir. Arap lüğatinin lafızları, şu üçünden dışarı çıkmaz: *Ya lügavî hakikat, ya Şer'i hakikat ya da örfî hakikat. "el-Kıtâr, el-Araba, el-Hâtif..."* lafızlarının konulmaları, o kimseler bunları lüğatin konuluşuna göre bir şeye delâlet etmesi için koydular, bununla bu şeyin lüğaten bunların manaları olmalarını kastettiler. Yani bununla o şeyin lügavî bir hakikat olmasını murât ettiler. Lügavî hakikat ise lüğatte kendisi için ilk konulan hususta kullanılan lafızdır. Yani o, lügat ehlinin muayyen bir mana karşılığında ona delâlet etmesi için koydukları lafızdır. el-Kıtâr vb. lafızları, Araplar bu mana karşılığında ona delâlet etmesi için koymadılar. Bu sebeple o lafızlar, lügavî hakikat olmazlar. Onlar, Şer'i bir hakikat ve örfî bir hakikat da olmadıklarına göre öyleyse Arapça olmayan bir lafız olurlar. Eşyanın isimleri olarak sonradan konulan *el-Kıtâr, el-Araba, el-Hâtif* kelimeleri, Arapça lafızlar değildir.

Örfî Hakikat

Hakikat, hitabet ıstılahında kendisi için konulanda kullanılan lafız diye tarif edildi. Bu tarif, lügavî hakikate, Şer'i hakikate ve örfî hakikate şâmindir. Ancak ne var ki bunlardan bizzat her birine has olan tarif ise şöyledir:

Lügavî hakikat, lüğatte kendisi için ilk konulanda kullanılan lafızdır. *Şer'i hakikat*, *Şeriat'ın* ıstılahında kendisi için ilk konulanda kullanılan lafızdır. Başka bir tabirle *Şer'i hakikat*, *Şer'i* ismi *Şeriat'ta* kendisi için ilk konulmuş olanda kullanmaktır. Yani o, *Şeriat'ın* lafzı kendisine intikal ettiği manada kullanmasından dolayı lügavî manasından gayrisine intikal eden lafızdır. *Örfî hakikate* gelince; lügavî kullanım örfî yoluyla kendisi için konulanda kullanılan lafızdır. Yani örfî

hakikat, lügatte âmm kullanımdan dolayı lügavî manasından gayrisine intikal eden lafızdır. Öyle ki birincisi terk edildi. Örfî hakikat, iki kısımdır:

Birincisi: İsim, âmm bir mana için konur, sonra lügat ehlinin kullanım örfiyle bazı müsemmalarına tahsis edilir, Dâbbe lafzının örfen dört ayaklılara tahsisi gibi. Her ne kadar bu lafız, lüğatin aslında yeryüzü üzerinde debelenen her şey için olup, insan ve hayvana şâmil olsa da, fakat lüğatteki âmm kullanım, onu dört ayaklılara tahsis etti ve ilk mana terk edildi. Böylelikle nakledildiği manada lügavî örfî hakikat oldu.

İkincisi: İsim, lüğatin aslında bir mana için olur, sonra lügavî vad'ından hâriç manayla kullanım örflerinde meşhur olur. Öyle ki lafızdan, kullanıldığında başkası anlaşılmaz, Gâit ismi gibi. Çünkü Gâit, her ne kadar lüğatin aslında yeryüzünden huzur bulunan yer için olsa da, fakat örflerinde insandan çıkan dışkı ile meşhur oldu. Hatta bu lafızdan kullanıldığında başkası anlaşılmaz. Lüğatteki âmm kullanım, onu alçak mekân manasından, insandan çıkan dışkı manasına nakletti. Böylelikle bu kelime, nakledildiği manada lügavî örfî hakikat oldu.

Şunun bilinmesi gerekir ki, burada bu iki kısımdaki örfî hakikatten maksat, lügavî hakikattir. Yani lügat ehlinin kullanımı üzerinde örf edindikleri husustur. Yoksa lügat ehlinden olmayan insanların ıstılah edindikleri husus değildir. Lügat ehli nezdinde hakikat iki kısımdır: *Birincisi; vad'î hakikat. İkincisi: lügat ehli nezdinde üzerinde örfleşilen hakikat.* Arapların, muayyen bir manaya delâlet etmesi için koydukları bir lafız, lügavî hakikattir, yani lügavî vad'î hakikattir, vahşi hayvan için aslan gibi. Arapların kullanım örfünde, kendisi için konulan manadan başka bir mana ile meşhur olup, öyle ki ilk mana terk edilmişse, kullanımları, Şeriat'a tâbi değil, asâleten olursa,

örfî hakikattir. Her ikisi de lügat ehlerinden yani Araplar-
dandır. Lügavî hakikati Araplar koydular, bu yüzden o,
vad'idir. Örfî hakikati, Araplar kullandılar bu yüzden o,
örfidir. Yani onu kullanmalarıyla Araplar onu örf kabul
ettiler.

*Âlimlerden her taifenin, nahivcilerin raf'u*¹¹⁵, *nasb*¹¹⁶ ve
*cerr*¹¹⁷ üzerindeki ıstılahları gibi, kendilerine özgü ıstılahlarının
olmasına gelince; kuşkusuz bu, hâss örfî hakikattir. Bu, lü-
gavî örfî hakikatten başkadır. Çünkü lügavî örfî hakikat,
Arapların bizzat kendilerindendir. Onu kullanmalarıyla
onu örf ittihaz ettiler.

Hâss örfî hakikate gelince; bu, Araplardan değildir. An-
cak muayyen manalara delâlet etmesi için her ilmin âlim-
leri, onu örf ittihaz ettiler. O, Arapların vad'ından ve kul-
lanımlarından değildir. O ancak hâss bir ıstılahtır. Bunun
için hâss örfî olarak adlandırıldı. Hâss örfî hakikat, özel
bilgilerdeki ıstılahların hepsini kapsar. İster bunlar üze-
rindeki ıstılah hâlis Araplar zamanında, isterse lügat
âlimleri tarafından cereyân etmiş olsun, nahiv, sarf, fıkıh
vb. gibi. İsterse bunlar üzerindeki ıstılah onlardan sonra
gelen veya daha sonra Kıyamet'e kadar gelecek olan âlim-
ler tarafından cereyân etsin, geometri, kimya, tıp vb. gibi.
Herhangi bir ilim veya fen âlimlerinin ıstılah edindikleri
her şey, hâss örfî hakikattir. Bu, âmm örfî hakikat gibi, her
yönüyle Arap lügatindendir. Çünkü âmm örfî'yi, Araplar,
bunu kendisi için koydukları şeyin gayrisinde kullandılar
ve âmm örfî bu şeyle meşhur oldu. Böylece o, Arapların
onu kullanmasından dolayı Arapça'dır. O, kendileri tara-
fından vad'ı gibidir. Aynı şekilde hâss örfî de böyledir,

¹¹⁵ İsmi son harfinin harekesinin ötüre olması

¹¹⁶ İsmi son harfinin harekesinin fetha olması

¹¹⁷ İsmi son harfinin harekesinin kesra olması

Arap âlimleri tarafından ve onların kulakları önünde onun üzerinde ıstılah cereyân etti, onlar onu ikrar ettiler ve onu lügatten itibar ettiler. Tam aksine onu, örfî hakikatın kullanımı gibi, kendisi için konulan manalarında kullandılar. Onlar bir lafzı, kendisi için konulanın gayrisinde âmm kullanımla kullandılar. Böylece bu, vad'ı ettikleri gibi şey, Arapça'dır. Aynı şekilde onlar nahivde bir lafzı, kendisi için konulanın gayrisinde hâss kullanımla mahsûs bir ilimde kullandılar. Bundan dolayı da bu, âmm kullanımla kullandıkları şey gibi ve vad'ı ettikleri husus gibi Arapça'dır. Koydukları ilimlere ve kullanımlarını ikrar ettikleri ilimlere intibak eden husus, ilimlerden her ilme intibak eder. *"Bu bir kıyastır"* denilmez. Çünkü kıyas değildir. Bu ancak lafzın, kendi altında mündemiç olanlara bir intibakıdır. Çünkü Araplar, kendi zamanlarında olanı *"İnsan"* ve *"At"* ismiyle adlandırdılar. Keza kendi zamanlarındaki Fâil'i raf, Mefûl'ü de nasb olarak vasıfladılar. Onlar ancak fâilleri ve mefûlleri vasıfladılar. Bununla birlikte zamanımızdaki isim, lügat ehlinin icmasıyla her *"İnsan"* ve *"At"*'ta, her Fâil ve Mefûl'de muttarittir. Aynı şekilde Arapların âlimleri de ancak zamanlarındaki ilimler için ıstılahlar koydular, bu ıstılahları tahsis ettikleri muayyen bir ilme mahsûs olarak koymadılar, ancak kendi zamanlarındaki ilimler içindir. Dolayısıyla ıstılah, ilimlerden her ilimde o ilmin âlimleri için muttarit olur ve Arapça bir vezin, Arapça harflerden ve Arapların kullanımını üzere olduğu müddetince Arapça'dan itibar edilir. Bundan dolayı hâss örfî hakikat, âmm örfî hakikat gibi, eşit şekilde Arapça'dır.

Menkûl Lafızlar

Menkûl lafızlar, örfî hakikat ve Şer'i hakikattir. Zira bunlardan her biri, kullanum yoluyla kendisi için konulan manasından başka bir manaya menkûldür ki, bu da her birinin kullanıldığı manadır. Artık her biri, bu manada bir hakikattir. Bu menkûl lafızlarda üç bahis vardır:

Birincisi: *Nakil, aslın hilâfinadır. Şu manada, lafız, lügavî hakikatten Şer'i veya örfî hakikate nakle ya da âdemi nakle muh-temelse, aslolan şu iki yönden dolayı âdemi naklidir:*

Birincisi: Asıl, bir hususun olduğu hal üzere bekâsıdır. Ondaki nakil ise, bulunduğu halden intikalidir. Bundan ötürü nakil, aslın hilâfinadır.

İkincisi: Nakil, ilkinde yani lügavî vad'a, bunun neshine, sonra da ikinci vad'a bağlıdır. Lügavî vad'ı ise, tek bir şeyle tamamlanır ki, o da ilk vad'ıdır. Üç hususa bağlı olan şey, tek bir hususa bağlı olan şeye nispetle mercûhtur. Çünkü o şeyin olmama yolları daha çoktur. Yani ispatı, tek bir hususa -ki, o lügavî vad'ıdır-, bağlı olan şey, ispat için üç hususa bağlı olandan daha râcihtir. Binaenaleyh lafız, eğer nakil ve âdemi nakle muh-temelse, aslolan âdemi naklidir.

İkincisi: *Şer'i isimlerin nakli vaki oldu. Fakat harflerin nakli vaki olmadı. Fiillere gelince; bunların nakli tabiiyetle vaki oldu, nakilleri asâleten vaki olmadı. İsimlere nispetle ise, lügavî vad'ıdaki durum gibi nakilleri, mütebâyin, müterâdif, müşterek, müşekkek ve mütevâtî' kısımlarında vaki oldu. Mütebâyine gelince; mevcuttur, Salât ve Savm gibi. Mütevâtî'e gelince; Hacc gibi. Zira Hacc, İfrâd'a, Temettu'ya ve Kırân'a karşılık kullanılır. Bu üçü, mahiyette ortaktırlar, o da ihrâm, vakfe, tavâf ve sa'y'dır. Müştereke gelince; Salât gibi. Zira salât, hem öğle namazı gibi rükünlerine şâmil olan salâta hem de cenâze namazı gibi rükû ve secdeden hâlî olan salâta karşılık kullanılır. Bunun benzeri de Tuhûr'dur (temizlik). Zira tuhûr, hem su ile yapılan*

tuhûr'a, hem toprak ile yapılan tuhûr'a, hem de deri sepilenecek şeyle yapılan tuhûr'a karşılık kullanılır. Müteradife gelince; farz ve vacib gibi. Zira bunlar, müterâdiftir. Yine haram ve mahzûr gibi. Zira bunlar da müterâdiftir. Bunlar, Şer'i isimlerin fiilen mevcut olduklarını ve lügavî isimlerin kısımlarının aynı şekilde Şer'i isimlerde de câri olduklarını ispat ederler. Mutezile, "Şüphesiz Şer'i hakikatler, salât ve savm gibi isim fiillere ve ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat ve ism-i tafdîl gibi o fiillerden müştak zât isimlere ayrılır." dedi. Tıpkı bizim, "Zeyd, Mümin'dir ya da fâsıktır ya da feragatkâr ya da Amr'dan daha fâsıktır." sözümüz gibi. Şer'i harflere gelince; kesinlikle yoktur. Çünkü onlar tek başlarına manidâr değiller. Ve çünkü mesela, (ب) "el-Bâu", ilsâk (bağlamak) içindir, (ل) "el-Lâm", tahsis içindir vb. gibi başkasıyla birlikte eda etmesi için konulan her harfin manalarının, Şer'i kullanımda manalarından nakilleri mevcut değildir. Bunun için Şer'i harfler mevcut değildir. Fiile gelince; asâlet yoluyla menkûl mevcut değildir. Şer'i ismin naklinden dolayı tabiiyet yoluyla mevcuttur. Mesela, (صلى الظهر) "Öğleyi kıldı" gibi. Çünkü fiil, mastar ve zamandan ibarettir. Eğer mastar Şer'i olursa, fiilin Şer'i olmaması muhaldır. Eğer mastar, lügavî olursa da böyledir.

Üçüncüsü: Akitlerin sığaları, "Sattım" gibi ve aynı şekilde fesihler de, "Feshettim", "Azad ettim" ve "Boşadım" vb. gibi, bunlar lügaten ancak ihbar içindir. Yani bunlar, lügatin aslında, inşâ için değil, ihbâr içindir. Şeriat'ta ise, bazen ihbâr için kullanılırlar. Ama bunlar, Şeriat'ta bir hüküm ihdâs etmek için kullanılırlarsa, inşâyâ menkûl olurlar, ihbâr için olmazlar. İnşâ ile ihbâr arasındaki fark, inşâ, ihbârın hilâfına tasdik ve tehzibe muhtemel değildir. İnşânın manası, ihbârın hilâfına ancak lafza bitişik olur. Hâlbuki haber, bazen önce, bazen de sonra da olabilir. Bu sığaların inşâ için olduklarına dair delil şudur: Şayet bunlar ihbâr olup, bu bağlamda mâzî veya şimdiki zamandan

olsaydılar, talakın ta'lik kabul etmemesi gerekirdi. Çünkü ta'lik, bir şeyin varlığını başka bir şeye bağlamaktan ibârettir. Mâzî ve şimdiki zaman, var olmuştur, ta'lik kabul etmez. Hâlbuki bunlar böyle değildir. O sığalar vaki olacak bir gelecekte haber vermek olsalar, çünkü onun "Seni boşadım" sözü, onun "Seni boşayacağım" sözü kuvvetindedir. Bu takdire göre onlarla talak vaki olmaz. Ayrıca şayet bu sığalar, ihbârlar olsaydılar, durum şundan hâli olmazdı: Bunlar, ya yalan olurlar, ya da doğru olurlar. Eğer yalan olurlarsa, muteber değillerdir. Yok, eğer doğru olurlarsa, doğrulukları bizzat bu sığalarla hâsıl olmuşsa, kısır döngü lazım gelir. O zaman doğruluğun husulü, sığanın husulüne, sığanın husulü de doğruluğunun husulüne bağlı olur. Çünkü haberin doğruluğu, mesela, "Seni boşadım" gibi, hakkında haber verilen şeyin varlığına bağlıdır, o da talakın vukuudur. Şayet hakkında haber verilen şey -ki, talakın vukuudur-, habere bağlı olursa -ki, "seni boşadım'dır"-, elbette kısır döngü lazım gelir. Bu ise batıldır, buna bağlı olarak da bu sığalarla doğrulukları da batıl olur. Eğer doğruluk, sığalardan başkasıyla hâsıl olmuşsa, bu da, bu sığa meydana gelmediğinde vukuun olmaması üzerindeki ittifaka binaen icmâen batıldır.

Anlayışa Halel Getirenlerin Teâruzu

Mütekellimin muradını anlamakta hâsıl olan halel, beş ihtimalden gelir. Bunlar, *iştirâk*, *nakil*, *mecâz*, *izmâr* ve *tahsîs'tir*. Çünkü *iştirâk* ve *nakil* ihtimâli yok olursa, lafız tek bir mana için vad'ı edilmiş olur. *Mecâz* ve *izmâr* yani takdir yok olursa, lafızdan maksat kendisi için konulan olur. *Tahsis* ihtimali de yok olursa, lafızdan kasıt, kendisi için konulanların hepsi olur. Bu takdirde de anlayışta halel kalmaz. O zaman sem'î delillerden murât edilen mana anlaşılır. Bu, zann-ı galibe nispetledir. Çünkü zann-ı ga-

lip, Şer'i hükmün istinbatında kâfidir. Yani bu beş ihtimal yok olursa, zannı hâlel getiren bir şey kalmaz. Böylelikle Şer'i hüküm, anlaşılır. Yakîn de hâlelin olmaması için ise - ki, yakîn akaitte mutlaka gereklidir-, sadece bu beş ihtimalin nefyi kâfi değildir. Yani akîdeye sem'î delille istidlâl etmek yani yakîn ifâde etmek için, sadece bu ihtimallerin nefyi kâfi değildir. Bilakis bunlarla beraber başka şeyler de gerekir. Zira sem'î deliller, ancak şu on şarttan sonra yakîn ifâde ederler. Bunlar; *bu beşi ve neshin, takdimin, tehirin, irâb değişikliğinin, tasrifin ve aklî muarızın olmamasıdır*. Bu on husus yok olursa, yakîne hâlel getiren şey kalmaz. O zaman sem'î delil yakîn ifâde eder. Kendisiyle akideye ve evla babından da Şer'i hükme istidlâl edilir. Bu takdirde onun delâleti yakînî olur. Buna, aynı şekilde sübutunun da yakînî olması ilave edilir.

Beş ihtimal arasındaki çelişki (*iştirâk, nakil, mecâz, izmâr, tahsîs*), on şekilde vaki olur. Bunun zâbiti, her birinin kendisinden sonrakiyle birlikte alınmasıdır. *İştirâk*, geriye kalan dördüyle tearuz eder. Bunlar; *nakil, mecâz, izmâr ve tahsîstir*. *Nakil*, geriye kalan üçüyle tearuz eder. Bunlar; *mecâz, izmâr ve tahsîstir*. *Mecâz*, geriye kalan ikisiyle tearuz eder. Bunlar; *izmâr ve tahsîstir*. *İzmâr* da tahsisle tearuz eder. İşte on şekil budur. Tearuz anında bu beşten evla olanı bilmek istersen, bunlardan her biri, kendisinden sonrakilerin hepsine nispetle mercûhtur, kendisinden öncekilere de râcihtir. Ancak *izmâr ve mecâz* müstesnadır. Bu ikisi birbirine müsavîdir. Bunun tafsilî aşağıdaki şekildedir:

Birincisi: *Nakil, iştirâkten daha evladır. Çünkü menkûlün medlûlü, iki halde de yani nakilden önce ve sonra da aynı manadadır. Nakilden öncesine gelince; kendinden menkûl olan medlûl, lügavî manadır. Sonrasına gelince; kendisine menkûl*

olan ise, Şer'i veya örfidir. Menkûlün medlûlû, aynı manada olursa kendisiyle amel, müşterekin hilâfına, mümtenedir. Çünkü müşterekin medlûlû, aynı vakitte müteaddittir. Karinesiz onunla amel edilmez. Bunun örneği, zekât lafzıdır. O, nemâ ile nisaptan çıkarılan miktar arasında ve onun sadece nema için konulmuş olması, sonra Şer'an çıkarılan miktara nakledilmiş olması muhtemeldir. O halde geçenden dolayı nakil daha evladır.

İkincisi: Mecâz, iştirâkten iki yönden dolayı daha evladır: Birincisi: mecâz, iştirâkten istikrâ yoluyla daha fazladır. Hatta ibnu Cinnî mübalağa yaparak şöyle der: "Lügatlerin ekserisi mecâzdır. Ekseriyet ise, şek mahallinde zann ifâde eder." İkincisi: Mecâzda dâima lafzın i'mâli¹¹⁸ vardır. Çünkü lafızla beraber, mecâzın kastedildiğine delâlet eden bir karine olursa, lafzı mecâzda amel ettiririz. Aksi halde lafzı, müşterekin hilâfına, hakikatte amel ettiririz. Çünkü müşterekin i'mâlinde karine gerekir. Bunun örneği, nikâhtır. Nikâhın, akit ile cimâ arasında müşterek olması, birisinde hakikat diğerinde ise mecaz olması muhtemeldir. O halde geçene binaen mecâz daha evladır.

Üçüncüsü: İzmâr, iştirâkten daha evladır. Çünkü izmâr, tek bir surette müstesna, karineye muhtaç değildir. O surette şudur, lafzın zahiri üzerine icrası mümkün olmazsa, o zaman kastı tayin eden bir karine gereklidir. Lafız, zahiri üzerine icra ederse, müşterekin aksine lafız bir karineye muhtaç değildir. Çünkü müşterek, bütün suretlerinde karineye muhtaçtır. Buna örneği Teâlâ'nın şu kavidir:

وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ

Köye sor. (Yusuf 82) Köy lafzının, halk ile binalar arasında müşterek olması ve yalnızca binalarda hakikat olması da muhtemeldir, ama halk izmâr edildi. Şu halde izmâr geçenlerden do-

¹¹⁸ Sözü mühlmel bırakmayıp, bir mâna ile mukayyet ve yüklü eylemek.

layı daha evladır.

Dördüncüsü: Tahsîs, iştirâkten daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha hayırlıdır. Mecâz da, iştirâkten daha hayırlıdır. Böylelikle tahsîsin iştirâkten daha hayırlı olması evla babındandır. Üstelik daha hayırlıdan, daha hayırlı olan, daha hayırlıdır. Bunun örneği, Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَلَا تَتَّخِذُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ

Babalarınızın nikâhladıklarını nikâhlamayınız. (en-Nisa 22) Nikâh lafzının, akit ile cimâ arasında müşterek olması ve akitte hakikat olması muhtemeldir, Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

وَأَنْكَحُوا الْأَيَّامَى مِنْكُمْ

İçinizden yetimlerle nikâhlanın. (en-Nûr 32) Ancak nikâh lafzı, akde hamledildiğinde, hem fasit akde hem de sahih akde şâmil olur. Ama onu sahih akde tahsis etmek, onu gerek akde gerekse cimâyâ şâmil kılmaktan daha evladır. Bu yüzden o, tahsise hamledilir. Çünkü tahsîs, geçenlere binaen iştirâkten daha evladır. Buna binaen ayet, babanın zina ettiği bir kadınla nikâhun haramlığını ifâde etmez.

Beşincisi: Mecâz, nakilden daha evladır. Çünkü nakil, mecâzın hilâfına, ilk mananın neshini gerektirir. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ

Müşrikler ancak necistir. (et-Tevbe 28) Necis lafzının, mecâz olması yani manevî pislik olması yani necis gibi olması muhtemeldir. Şer'i hakikate yani Şer'i bir necâsete menkûl olması da muhtemeldir. Onu manevî pislîğe hamletmek, onu Şer'i necâsete hamletmekten daha evladır. Çünkü mecâz, nakilden daha evladır. Teâlâ'nın, وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ **Salâtı ikâme ediniz.** (el-Bakara 43) sözündeki "Salât" lafzı böyle değildir. Çünkü burada

hiçbir mecâz yoktur. Zira mecâz, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, lafzı kendisi için konulandan başkasında kullanmaktır. Salât'ı, mahsûs sözler ve fiillerde kullanmak, aslî manaya mâni olan bir karineden dolayı değildir. Bilakis Şeriat'ın, karine mülâhaza etmeksizin salâtı, kendisi için konulandan başka bir manada kullanmasından, sonra da Arapların, onu bu manada kullanmalarından dolayıdır. Bu kullanıma binaen salât, ikinci manaya nakledildi, Dâbbe ve Gâit lafızlarının, Arapların bunları kullanmalarından ötürü nakledildiği gibi. Salât lafzı, örfî hakikat gibi eşit şekilde Şer'i bir hakikattir. Bunun içindir ki o, burada mecâz nakilden daha evladır diye örnek olmaya uygun değildir.

Altıncısı: İzmâr, nakilden daha evladır. Çünkü izmâr ve mecâz müsavîdirler. Mecâz, geçenlerden ötürü nakilden daha hayırlıdır. Öyleyse izmâr, nakilden daha hayırlıdır. Zira hayra müsavî olan daha hayırlıdır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَحَرَّمَ الرِّبَا

Ribayı haram kıldı. (el-Bakara 275) Ribâ lafzından kastın akit olması muhtemeldir, yani ribâ akdi haram kılındı. Bu sebeple izmâr yani bir şey takdir etmek muhtemeldir. Yani ribâ değil riba akdi haram kılındı. Yine ondan kastın, Şer'i manasına nakledilerek bizzat ziyâdenin olması da muhtemeldir. Yani ribâ yani ziyâde haram kılındı. Eğer izmâr muhtemelse, nehy akde musallat olur ki o zaman akit, batıldır. Yok, eğer nakil muhtemelse, nehy akdin şartlarından bir şarta musallat olur ki, o zaman akit fâsîd olur yani aslı sahihtir. Ziyâde geri verildiği zaman akit sahih olur. Ribâyı, akde hamletmek, onu ziyâdeye hamletmekten daha evladır. Yani onu izmâra hamletmek, onu nakle hamletmekten daha evladır. Böylece nehiedilen husus, akdin kendisidir. Buna göre akit, ister ziyâdenin terki üzerinde ittifak etsinler

isterse etmesinler, batıl olur.

Yedincisi: Tahsîs, nakilden daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha hayırlıdır. Mecâz da nakilden daha hayırlıdır. Şu halde tahsîs, nakilden daha hayırlıdır. Zira daha hayırlıdan, daha hayırlı olan daha hayırlıdır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ

Allah, alış-veriş helâl kıldı. (el-Bakara 275) Alış-veriş lafzından kastın, lügaten alış-verişin olması muhtemeldir. O da malın bir malla mutlak mübadelesidir. Böylelikle umûm lafızlardan olur ve bundaki tahsîs bir Şer'i nassladır. Yine ondan kastın, Şer'i şartlarını barındıran Şer'i alış-verişin olması da muhtemeldir. Böylece alış-veriş lafzı, Şer'i manasına nakledilmiş olur. Yani ayet şuna muhtemeldir, alış-veriş, Allah'ın helal kılıp, başka nasslarla tahsis edildiği lügavî alış-veriştir. Buna göre ayet, tahsisi muhtemeldir. Yahut alış-veriş, şartlarının tamamını barındıran Şer'i alış-veriştir. Onu başka nasslarla tahsis edilen lügavî alış-verişe hamletmek, onu lügavî alış-veriştan Şer'i alış-verişe nakle hamletmekten daha evladır. Çünkü tahsîs, nakilden daha evladır.

Sekizincisi: İzmâr, mecâz gibidir. Bunlar, karineye ihtiyaçta ve onun gizlilik ihtimalinde müsavî olduklarından dolayı bir delilsiz biri diğerine tercih edilemez. Çünkü bunlardan her biri, muhâtabın zâhiri anlamasına mâni olan bir karineye muhtaçtır. Muzmarın tayininde gizliliğin vukuu nasıl muhtemelse, mecâzın tayininde de gizliliğin vukuu muhtemeldir. Bunlar eşittirler. Buna örnek, adamın, oğlu olmayan kimseye "Bu, benim oğlumdur" demesidir. Çünkü bunun, mecâz olması muhtemeldir. Şu mana da: "o, benim için muazzezdir, sevgilidir." İzmâr da yani "Teşbih Kâf"ının takdiri de muhtemeldir. Yani "Bu, benim oğlum gibidir." İki ihtimal de birlikte eşittir. Bunu,

diğerine değil de birine hamletme tercihini gerektirecek şey mevcut değildir. Dolayısıyla bir karine olmadıkça o ikisinden birine hamledilmez.

Dokuzuncusu: Tahsîs, mecâzdan daha evladır. Çünkü tahsîsten sonra geriye kalan, taayyün eder, bilinir. Çünkü âmm, fertlerin hepsine delâlet eder. Bir delille bazısı çıktığında, âmmın delâleti, taayyününü teemmül etmeksizin geriye kalanlarda bâkidir. Mecâza gelince; bazen taayyün eder, bazen taayyün etmez. Çünkü lafız, hakikî manaya delâlet etmesi için konuldu. Hakikî mana, bir karine ile yok olduğunda, lafzın mecâza sarfı, mecâzların taaddüt ihtimalinden ötürü teemmül ve istidlâl nevini iktizâ eder. Bundan ötürü mecâzın tayini, tahsîsin hilâfına müteekkit değildir. Oysa tahsîsin tayini müteekkittir. Tayini müteekkit olan, müteekkit olmayandan daha evladır. Bu sebeple tahsîs, mecâzdan daha evladır. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكَّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ

Üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyeni yemeyin. (el-En'am 121) "Üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyen" lafzından kastın, umûm olması, yani Allah'tan başkasının adının zikredildiği şey ve mutlak olarak Allah'ın isminin zikredilmediği şey olması muhtemeldir. Başka nasslarla "Üzerine Allah'tan başkasının adının zikredildiği" şeye tahsis edildi. Yine ondan kastın, Allah'tan başkasının adının zikredildiği şey olması da muhtemeldir. Bu durumda mecâz olur. Yani tahsîs de muhtemeldir, mecâz da muhtemeldir. Onu tahsîse hamletmek daha evladır. Yani o, diğer nasslarla Allah'tan başkasının adının zikredildiği şeye tahsis edildi.

Onuncusu: Tahsîs, izmârdan daha evladır. Çünkü tahsîs, mecâzdan daha evladır. Mecâz ve izmâr ise müsavîdir. Böylece tahsîs, izmârdan daha evla olur. Bunun örneği Teâlâ'nın şu sö-

zûdür:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ

Kısasta sizin için hayat vardır. (el-Bakara 179) Çünkü “Sizin için” lafzından murât, umûmdur. Yani kısasta bütün insanlar için hayat vardır. Ama lafız, maktûlün bekasıyla tahsis edildi. Çünkü onun için hayat, kâtili katlinden alıkoymaktadır. Yani kâtilin katli, onu katletmekten alı kor, bir şahsı katletmesine mani olur. Öyleyse hayat, öldürecek olan kimse için olur. Yine burada izmârın olması da muhtemeldir. Yani kısasın meşruiyeti, kısıstan sakınarak kâtil katletmekten geri durmasıyla iki nefsin bekasını iktizâ ettiğinden dolayı bir hayattır. Onu tahsîse, yani kâtilin katli sebebiyle insanlar onun şerrinden selamette olduklarından, katledilecek olan kimse de hayat bulacağından kısasta sizin için hayat vardır diye hamletmek, onu bir şeyin izmârına yani Şer’i bir kelime takdir etmeye hamletmekten daha evladır. Yani onu, kısas meşruiyetinin takdirine hamletmekten daha evladır. Yahut hayat lafzı, bütün insanlar için hakikî hayata muhtemel olup câniden başkalarına tahsis edildi. Çünkü onun için hayat yoktur, bilakis katledilir. Bir şey takdir etmek de muhtemeldir. Yani kısasın meşruiyetinde sizin için hayat vardır. Çünkü şahıs, kendisinden kısas alınacağını bildiği zaman, katletmekten el-etek çeker. Böylece “sizin için” lafzından kasıt, kâtilden başkasına hayat var yani tahsîs, ondan kasıtın mutlak alıkoymak olduğuna yani izmâr olmasına tercih edilir. Çünkü tahsîs, izmârdan daha evladır.

Fiil

İsim bahsi cereyân ettikten sonra fiil ve harften bahsetmek kaçınılmazdır. Fiil, husule gelen bir zamana bitişik bir hadiseye delâlet eden şeydir. Hadise, mastardır, isim fiildir. Husule gelen zaman ise, mâzî, şimdiki zaman ve

gelecek zamandır. Mâzî'den olanlar, "kalktı, oturdu" gibi. Şimdiki zaman ve gelecek zaman ise, "Kalkar, oturur" gibi. Gelecek zaman ise "Kalkacak" gibi. Şimdiki ve gelecek zaman lafızda tektir ve "muzâri" diye isimlendirilir. Muzâri, başında şu dört eklerden biri olan fiildir. Bunlar; Hemze, Tâ, Nûn ve Yâ'dır. Gelecek zaman, şimdiki zamandan kendisine "Sîn ve Sevfe" nin dâhil olmasıyla soyutlanır. Senin (سيقوم) "Kalkacak" ve (سوف يقوم) "Kalkacak" sözün gibi. *Emir fiile gelince*, kendisinden başka değil, muzâri harfinin atıldığı şeydir.

Harf

Harf, başkasında bir manaya delâlet eden şeydir. Harf, bir manaya, başkasına bitiştiği zaman delâlet eder. Başkasına bitişmezse, hiçbir manası yoktur. Harf, manasıyla müstakil değildir. Çünkü kendisi için konulan manası, ancak bir manaya -ki, harfin müteallikidir-, delâlet eden başka bir lafız itibara alınarak anlaşılır. Fıkıhta bilinmelerine fıkıhın delillerinde vaki olmalarından ötürü gereksinimin şiddetle arttığı harflerin tefsiri mutlaka gereklidir. Harf, sınıflara göredir. Bunlar, şunlardır:

Birincisi: *Îzâfet Harfleri*. Bunlar, fiillerin manalarını isimlere götürenlerdir. Bunlardan bazıları sadece harf olurlar, bazıları harf ve isim olurlar, bazıları da harf ve fiil olurlar. *Sadece harf olanlara gelince*; bunlar, şunlardır: (من) *Min*, (إلى) *Îlâ*, (حتى) *Hattâ*, (في) *Fî*, (الباء) *el-Bâ*, (اللام) *el-Lâm*, (رب) *Rubbe*, (واو القسم) *Vâv'ul-Kasem* ve (تاء القسم) *Tâ'ul-Kasem*. Bunların manaları da şöyledir:

(من) "**Min**" gâyenin başlangıcı içindir, senin şu sözün gibi: سَرْتُ مِنْ بَغْدَادَ "*Bağdat'tan yürüdüm.*" Tab'iz içindir, senin şu sözün gibi: أَكَلْتُ مِنَ الْخُبْزِ "*Ekmekten yedim.*" Cinsin

beyanı içindir, senin şu sözün: خَاتَمٌ مِنْ حَدِيدٍ “Demirden bir yüzük.” Ve Zâittir, senin şu sözün: مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ “Bana hiç-bir kimse gelmedi.”

(إلى) “Îlâ” gâyenin sonu içindir, senin şu sözün gibi: سِرْتُ إِلَى بَعْدَادٍ “Bağdat’a kadar yürüdüm.” (مع) “Mea” beraber manasında olur, Teâlâ’nın şu sözü gibi: وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ **Onların mallarını kendi mallarınızla birlikte yemeyin.** (en-Nisa 2)

(حتى) “Hattâ” gâyenin sonu içindir ve “Îlâ” gibi “Mea” beraber manasında olur.

(في) “Fî” zarfiyet içindir, şu sözün gibi: زَيْدٌ فِي الدَّارِ “Zeyd evdedir.” (على) “Alâ” üzerinde manasında gelebilir, Teâlâ’nın şu sözü: وَلَا صَلَبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ **Sizi hurma dallarının üzerine asacağım.** (Tâ-Hâ 71) Bazen de şu sözlerindeki gibi onunla mecâz yapılabilir: فَالانِ فِي الْعِلْمِ الْفُلَانِي “Falan ilme baktım.”

(الباء) “el-Bâ” ilsâk için olur, senin şu sözün gibi: يَهْدَا “Onunla hastalık vardır” demen gibi. Yardım istemek içinde olabilir, senin şu sözün: كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ “Kalemle yazdım.” Musâhabe için olur, senin şu sözün gibi: اشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِسَرْجِهِ “Atı, eğeri ile birlikte satın aldım.” “Alâ” üzerinde manasında varit olabilir. Teâlâ’nın şu sözü gibi: وَمَنْ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ **Ehl-i Kitâp’tan öylesi vardır ki, ona kantarla emanet bıraksan, onu sana iade eder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, onu sana iade etmez.** (Âl-i İmran 75) Yani kantar üzerinde ve dinar üzerinde. (من أجل) “Min Ec-li” içinlik manasında da varit olabilir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا **Ve ben, Rabbim, senin duan sebebiyle bedbaht olmadım.** (Meryem 4) Yani senin duandan dolayı. Senin duanda manasında olduğu da söylendi.

Bazen de zâit olabilir, Teâlâ'nın şu sözü gibi: **وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ** Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. (el-Bakara 195) Zaman zaman "el-Bâ" harfi, dâhil oldukları yerde "Fî" harfiyle karışabilir. Zira bazen "el-Bâ" harfi, "Fî" manasında kullanılabilir. Mesela, Teâlâ'nın şu kavli gibi: **يُدْعَاكَ** 'Senin duanda.' Bazen de mana, "el-Bâ" ve "Fî"ye muhtemel olabilir. Senin şu sözün gibi: **الْخَصْلُ لَكَ قَوْلِي** "Aşağıdaki şekilde sana sözümü özetlerim." Çünkü şöyle demen de sahihtir: **فِيمَا يَلِي** "Aşağıdaki şekilde." Senin şu sözün gibi de olur: **نَظَرْتُ فِي الْعِلْمِ** "İlme baktım." Özetlemek, manalar üzerinde vaki olur. Şöyle dememiz de sahihtir: **بِمَا يَلِي** yani manaların vasıtasıyla. "Fî" ve "el-Bâ" kullanımları arasında karışıklık vaki olma imkânını izâle etmek şöyledir: Manevî Zarfiyetten olanlarda, Hissî Zarfiyet gibi "Fî" kullanılır. Manevî Zarfiyete kâbil olmayanlarda ise, mesela, senin şu sözündeki **أَسَا** gibi **بِالْعَصَا** "Asâ ile vurdum." şüphesiz bunda sadece "el-Bâ" kullanılır. Zira "Fî"nin sebebiyet için geldiği sabit olmadı. "el-Bâ", lâzım fiili, müteaddi kılar, müteaddi fiili de parça parça, kısım kısım kılar.

الْمَالُ لَزِيدٍ "el-Lâm" tahsis için olur, senin şu sözün: **رَيْفَ** "Mal, Zeyd'indir." Zâitte olur, Teâlâ'nın şu sözü gibi: **نَكْمُ** Sizin ardınıza gelir. (en-Neml 72)

رُبٌّ "Rubbe" azlık için olur. Sadece nekraya dâhil olur, senin şu sözün gibi: **رَبُّ رَجُلٍ عَالِمٍ** "Pek az kişi âlimdir."

أَقْسَمْتُ بِاللَّهِ "Vâv'ul-Kasem" Bu, senin **يَمِينُ** "Allah'a yemin ettim" sözündeki ilsâk "Bâ"sından bedeldir.

تَاءُ الْقِسْمِ "Tâ'ul-Kasem" de, senin **تَالَلَّهِ** "Tallahi" sözündeki Vav'dan bedeldir.

İzâfet harflerinden hem harf, hem isim olanlara gelince; bunlar: **Alâ** (علي), **An** (عن), **el-Kâf** (الكاف), **Müz** (مذ), **Mün** (مند)

zû'dür. Bunların manaları da şöyledir:

(على) **“Alâ”** istilâ içindir. O, ya bir harftir, şu sözün gibi: **“Zeyd, üzerinde borç vardır”** ya da bir isimdir, şairin şu sözü: **غَدَتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَ مَائِمَ ظَمُّهَا** **تَصَلُّ وَعَنْ قَبْضٍ** **“Susuzluğu gerçekleştikçe üzerinden erkenden geçer, Bilinmez küçük tepede avuçlamaktan ses çıkarır.”**

(عن) **“An”** uzaklaşmak için olur. Bu da ya bir harftir, Teâlâ'nın şu sözü: **فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ** **Onun emrine muhalefet edenler sakınsın.** (en-Nûr 63) Ya da bir isimdir, şu sözün gibi: **جلست من عن يمينه** **“Onun sağ tarafından oturdum.”**

(الكاف) **“el-Kâf”** bazen teşbih için bir harf olur, senin şu sözün gibi: **فلان كالبر** **“Falanca dolunay gibidir.”** Bazen de isim olur, şu sözleri gibi: **يضحكن عن كالبرك** **“Soğuktan gülüyorlar.”**

(مذ) **“Müz”** ve (مند) **“Münzü”** zamanda gâyenin başlangıcı için olurlar. Şöyle deriz: **مارأيتَه مَدَّ الْيَوْمَ** **“Onu bugünden beri görmedim”** ve **منذ يوم الجمعة** **“Cuma gününden beri.”** Kendilerinden sonraki merfu olduğunda isim olurlar.

İzâfet harflerinden hem harf, hem fiil olanlara gelince; şunlardır: (حاشا) **Hâşâ**, (خلا) **Halâ**, (عدا) **Adâ**'dır. Bunlar, kendilerinden sonrakileri harfiyetle mecrûr kılarlar. Bazen de onları fiiliyatla nasbederler. Bunların manaları, istisnâdır.

İkincisi: Fiile benzeyen harfler. Bunlar; (إن) **İnne**, (أن) **Enne**, (لكن) **Lakinne**, (كأن) **Keenne**, (ليت) **Leyte**, (لعل) **Lealle**'dir. Bunlar, ismi nasb, haberi raf ederler. (إن) **İnne** ve (أن) **Enne**, te'kid içindir. (لكن) **Lakinne**, istidrâk içindir. (كأن) **Keenne**, teşbih içindir. (ليت) **Leyte**, temenni içindir. (لعل) **Lealle** de ummak içindir.

Üçüncüsü: Atıf harfleri... Bunlar: (الواو) **el-Vâv**, (الفاء) **el-Fâu**, (ثم) **Sümme**, (حتى) **Hattâ**, (أو) **Ev**, (أم) **Em**, (لا) **Lâ**, (بل) **Bel**,

(لكن) *Lakin*. Bunların manaları şöyledir:

(الواو) “*el-Vâv*” mutlak cemi içindir. Tertip ve beraberlik ifâde etmez. Senin şu sözün gibi: جاء زيد و عمرو “*Zeyd ve Amr geldi.*”

(الفاء) “*el-Fâu*” tertip ve takip ifâde eder, şu sözün gibi: جاء زيد فـ عمرو “*Zeyd peşinden de Amr geldi.*”

(ثم) “*Sümme*” tertip ve terâhi ifâde eder. Şu sözün gibi: جاء زيد ثم عمرو “*Zeyd, sonra da Amr geldi.*”

(حتى) “*Hattâ*” tertip ifâde eder ve matûf, matûfun aleyh’ten bir cüzdür. Şu sözün gibi: مات الناس حتى الأنبياء وقدم “*İnsanlar öldü hattâ peygamberler de, Hacceden geldi hattâ yayalar da.*”

(أو) “*Ev*” hükmü, mezkûrlardan birine bağlamak ifâde eder. Haberde, emirde, istifhâmda vaki olur. Haberde, şek içindir, emirde tahyir ve mubahlık içindir. İstifhâmda ise, şekle birlikte iki hususun varlığında olur.

(أم) “*Em*” hükmü, mezkûrlardan birine bağlamak ifâde eder. Sadece istifhâmda vaki olur. İki husustan biri bilinmekle birlikte, onun tayininde şek vardır.

(لا) “*Lâ*” (بل) “*Bel*” (لكن) “*Lakin*” hükümde matûfun, matûfun aleyh’e muhalif olmasında ortaklırlar. Şöyle dersin: وما جاءني زيد “*Bana Zeyd geldi, Amr değil.*” لكن عمرو سرت في الطريق “*Bana Zeyd gelmedi lakin Amr (geldi).*” بل ركضت فيها “*Yolda yürüdüm bilakis onda koştum.*”

Dördüncüsü: Nefy Harfleri. Bunlar; (ما) *Mâ*, (لا) *Lâ*, (لم) *Lem*, (لما) *Lemmâ*, (لن) *Len*, (إن) *În*’dir. Bunların manaları şöyledir:

(ما) “*Mâ*” şimdiki zamanı ve şimdiki zamanı yakın mâzîyi nefy içindir. Şu sözün gibi: ما تفعل “*Yapmıyorsun*”, ما تفعل “*Yapmadı.*”

(لا) “*Lâ*” gelecek zamanı ya haber olarak, senin şu sözün gibi: لا رجل في الدار “*Evde hiçbir adam yoktur.*” Ya nehiy olarak, senin şu sözün gibi: لا تفعل “*Yapma*” Ya da dua olarak, senin şu sözün gibi: لا رعاك الله “*Allah seni korumasın!*” nefy içindir.

(لم) “*Lem*” ve (لما) “*Lemmâ*” muzâriyi mâzîye çevirmek içindir. Şöyle deriz: لم يفعل “*Henüz yapmadı.*” ولما يفعل “*Hiç yapmadı.*”

(لن) “*Len*” gelecek zamanı te’kid içindir. لا ابرح اليوم مكاني “*Bugün yerimde durmam*” sözünü te’kid için لن ابرح اليوم مكاني “*Bugün asla yerimde durmayacağım.*” sözün gibi.

(إن) “*În*” şimdiki zamanı nefy içindir. Teâlâ’nın şu sözü gibi: إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً **Korkunç sestten başka bir şey de-ğildi.** (Yâ-Sin 29)

Beşincisi: Tenbih Harfleri. Bunlar; (ها) *Hâ*, (ألا) *Elâ*, (أما) *Emâ*’dır. Şöyle dersin: ها أنا ذا “*İşte ben*”, هذا “*İşte şu*”, ها افعل “*İşte yapıyorum!*” Yine şöyle dersin: ألا رجل يدلني على الطريق “*Dikkat ediniz! Adam bana yol gösteriyor!*” ve şöyle dersin: “*Dikkat et! Sen dışarıdasın!*” أما إنك خارج

Altıncısı: Nidâ Harfleri. Bunlar; (يا) *Yâ*, (أيًا) *Eyâ*, (هيا) *Heyâ*, (إي) *Ey*, (أ) *Hemze*, (وا) *Vâh*’dır. İlk üçü, uzağa nidâ içindir. (إي) *Ey* ve *Hemze*, yakın içindir. (وا) *Vâh*, nüdbe içindir.

Yedincisi: Cevâp Harfleri. Bunlar; (نعم) *Neam*, (بلى) *Belâ*, (أجل) *Ecel*, (جبر) *Ceyr*, (إي) *Îy*, (إن) *Înne*’dir. Bunların manaları şöyledir:

(نعم) “*Neam*” söyleyenin sözünden geçeni doğrulamak içindir. قام زيد “*Zeyd kalktı mı?*” نعم “*Evet*” diye cevap verilir. Ya da onun قام زيد “*Zeyd kalkmadı mı?*” sözüne نعم “*Evet*” denilir.

(بلى) “*Belâ*” nefyedilene cevap vermek içindir. Senin, ما زيد “*Zeyd kalkmadı mı?*” diyen kimseye بلى “*Evet (kalkmadı)*” sözün gibi. Ve Teâlâ’nın أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ “*Sizin Rabbiniz değil miyim?*” sözüne cevaben بَلَى قَالُوا “*Dediler ki: ‘Evet (Rabbimizsin)’*” sözü gibi.

(أجل) “*Ecel*” haberi tasdik içindir, başka değil. Senin, جاء زيد “*Zeyd geldi*” diyen kimseye أجل “*Evet (geldi)*” sözün gibi.

(جير) “*Ceyr*” (إي) “*İy*” (إن) “*İnne*” tahkik içindir. Şöyle dersin: *Evet* öyle yaparım. “*Evet* öyle yaparım.” *إن الأمر كذا* “*Evet durum öyle.*” *إن الأمر كذا* “*Evet, vallahi!*”

Sekizincisi: İstisnâ Harfleri. Bunlar; (إلا) *İllâ*, (حاشا) *Hâşâ*, (عدا) *Adâ*, (خلا) *Halâ*’dır.

Masdarî Harf. Bu da senin şu sözündeki (ما) “*Mâ*” dır: *Yaptığın beni şaşırttı.*” Yani (صنعك) “*Senin yaptığın.*” Ve şu sözündeki (أن) “*Enne*”dir: *أن تفعل كذا* “*Böyle yapmanı istiyorum.*” Yani (فعلك) “*Senin yapmanı.*” Bu, mastarı ile müevveldir.

Teşvik Harfleri. Bunlar; (لوما) *Levîlâ*, (لوما) *Levmâ*, (هلا) *Helâ*, (ألا) *Ellâ*’dır. Fiile teşvik etmek istediğinde böyle yaparsın.

Mâzîyi, şimdiki zamana yaklaştırma harfi. O da senin şu sözündeki (قد) “*Kad*”dır: *قد قام زيد* “*Zeyd kalkmıştı.*”

İstifhâm Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki (أ) *Hemze* ve (هل) *Hel*’dir: *هل زيد قام* “*Zeyd kalktı mı?*” ve *هل زيد قام* “*Zeyd kalktı mı?*”

İstikbâl Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki (السين) *es-Sîn*, (سوف) *Sefve*, (أن) *En*, (لا) *Lâ*, (إن) *În*’dir: *سيفعل* “*Yapacak*”, *سوف يفعل* “*İleride yapacak*”, *أريد أن تفعل* “*Yapmanı istiyorum*”, *ولا* “*Yapma*”, *إن تفعل* “*Eğer yaparsan.*”

Şart Harfleri. Bunlar senin şu sözündeki (إن) *În* ve (لو) *Lo*

Lev'dir: "Bana gelirsen", أكرمتك "Sayet bana gelseydin sana ikramda bulunurdum."

İllet Harfi. Bu da senin şu sözündeki (كي) Key'dir: قصدت "Bana iyilik etmesi için" filancaya gittim.

Azar Harfi. O da senin, sana الامر كذا "Gerçekten mesele şöyledir" diyen kimseye cevaben (كلا) Kellâ "Asla" sözündeki gibi.

Dokuzuncusu: *Lâmlar. Bunlar: Muarraf kılmak için nekre isme dâhil olan Tarif Lâm'ı. الرجل "Belirli adam" gibi. Senin şu sözündeki Kasem cevâp Lâm'ı: والله لأفعلن كذا "Allah'a yemin olsun ki, elbette öyle yapacağım." Senin şu sözündeki Kaseme hazırlık Lâm'ı: والله لئن أكرمتي لأكرمتك "Allah'a yemin olsun ki, bana ikramda bulunursan sana ikramda bulunurum." Senin şu sözündeki (لو) Lev'in cevap Lâm'ı: لو كان كذا لكان كذا "Sayet öyle olsaydı elbette şöyle olurdu." Ve senin şu sözündeki Emir Lâm'ı: ليفعل زيد "Zeyd yapсын." Şu sözündeki Başlangıç Lâm'ı: لزيد منطلق "Zeyd, hareket etmiştir."*

Onuncusu: *Senin şu sözündeki Sâkin Müenneslik Tâ'sı: Q (Kadın), böyle yaptı.*

On birincisi: *Senin şu sözündeki Tenvîn ve Te'kid Nûn'u: والله لأفعلن كذا "Allah'a yemin olsun ki, kesinlikle öyle yapacağım."*

Mantûk Ve Mefhûm

Arap lügati, lüğatin lafızlarının ve kısımlarının beyanıyla, lüğât kısımları bilindikten sonra Kitâp ve Sünnet'le istidlâl mümkündür. Çünkü Kitâp ve Sünnet'le istidlâl, ancak bunların lafızlarıyla istidlâldır. Arap lüğatinin lafızları beyan edildiği zaman, lüğatle istidlâlin gerektirdiği husus tamamlanmış olur ki, o da lüğât lafızlarının ve kısımlarının beyanıdır. Ancak ne var ki lafızlarla istidlâl, onun mantûk veya mefhûm yoluyla olması açısından istidlâl keyfiyetinin bilinmesine bağlıdır. Yani lafzın, medlûlüne delâleti yoluyla veya medlûlün başka bir medlûle delâleti yoluyla olması açınsındandır. Yani lafzın delâlet ettiği mana yahut lafzın kendisi değil de lafzın manasının delâlet ettiği mana yönündendir. Bundan dolayı mantûk ve mefhûmun bahsi kaçınılmazdır. Mantûk ve mefhûmun bahsinden önce şu iki hususun bahsi gerekir:

Birincisi: *Kur'ân'da mühmel bir lafız yoktur. Sünnet'te de öyledir.*

İkincisi: *Allahu Teâlâ, kelâmında, beyansız zâhirin hilâfına kastetmez.*

Birinci hususa nispetle ise, şüphesiz Allahu Teâlâ bize mühmelle yani manaya hiçbir delâleti olmayan şeyle hitap etmez. Çünkü bu, bir hezeyândır. Hezeyân, bir noksanlıktır. Bu ise Teâlâ hakkında muhaldır. Çünkü mühmel, hezeyânın ta kendisidir. Hezeyân, mühmel lafızları toplayıp onlarla konuşmaktır. Ya da kelâmın toplamı, kendisi açısından bir manaya delâlet etmemesidir, her ne kadar ondan her bir cüz bir manaya delâlet etse de. Mühmelin her iki sureti de Allahu Teâlâ'ya layık değildir.

Bundan dolayı Allahu Teâlâ'nın bize mühmelle hitap etmesi muhaldendir. Bu sebeple Kur'ân'da bir mühmel olmaz. Aynı şekilde Sünnet'te de bir mühmel olmaz. Çünkü Sünnet, manalarına nispetle Allahu Teâlâ'dan bir vahiydir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* onu kendi indinden lafızlarla ifâde etti. Bu yüzden onda bir mühmelin olması muhaldir. *Sûrelerin başlarına gelince*; onların bir manaları vardır. Fakat müfessirler, onlarda birçok görüşler şeklinde ihtilaf ettiler. Onlar hakkında hak olan, onların sûrelerin isimleri olmalarıdır. Buna binaen onlar, mühmel olmazlar. *Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince*:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ

Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşenler ise, 'Ona iman ettik', derler. (Âl-i İmran 7) *Onun 'Ancak Allah' sözünde durarak, Onun 'İlimde derinleşenler' sözünü de istinâf kelâmı (başlangıç) kılınmasıyla, Kur'ân'da, manasını ancak Allah'ın bileceği hususlar vardır. Böylece de bizim manasını bilemeyeceğimiz hususlarla bize hitap etti ki o da mühmeldir. Bu söze gelince*; iki yönden merduttur:

Birinci vecih: Durmak, Onun '**Ancak Allah**' sözü üzerinde olmaz. Çünkü buradaki "*Vâo*" bir atıf harfidir, istinâf harfi değil. O, Celâle lafzı üzerine matûftur. Bunun üzerine mana şöyle olur: Onun tevilini Allah bilir ve ilimde derinleşenler de onun tevilini bilirler. İstinâf Vâv'ı, kelâm ve mana bitip yeni bir kelâm ve mana başladığında ancak olur. Bunun dışında mutlak olmaz. Burada ise kelâm ve mana tamamlanmamıştır.

Allahu Teâlâ'nın, 'Ona iman ettik', derler' sözüne gelince; bu, Onun '**İlimde derinleşenler**' sözünden bir hâldir. O, bir hâldir, haber değil. Şöyle denilmez: "*Şüphe yok ki hâl, matûf ve matûfun aleyh'ten sonra geldiği zaman, ikisinin*

münzarîfi olup, ikisinden bir hâl olur. Burada ise, onun, Allah'ın **'Biz ona iman ettik'** demesinin muhallîğinden dolayı matûf ve matûfun aleyh'ten bir hâl olması imkânsızdır. Sadece matûftan bir hâl olur. Bu ise lügatin hilâfıdır. Böylece taayyün eder ki o, Onun **'İlimde derinleşenler'** sözünün bir haberidir, ondan bir hâl değil." Böyle denmez. Çünkü bunun mahalli, burada bir karine olmadığıdır. Bir karine bulunur da, hâl de matûf ve matûfun aleyh'ten sonra geldiği zaman ise, karine matûfun aleyh'e değil de matûfa münzarîf olur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً

Ona İshak'ı ve Yakub'u nâfile olarak lütfettik. (el-Enbiya 72) Çünkü **'Nâfile olarak'**, Yakub'tan yani matûfun aleyh'ten değil, matûftan bir hâldir. Çünkü nâfile, çocuğun çocuğudur. Buna göre o, Yakub'tan bir hâl olur. Keza ayette böyledir. Çünkü Allah'ın **'Biz ona iman ettik'** demesinin muhallîği, onun matûfun aleyh'ten değil de matûftan bir hâl olduğuna bir karinedir. Bununla açığa çıkar ki, ilimde derinleşenler onun tevilini bilirler. Böylelikle Kur'ân'da bir manaya hiçbir delâleti olmayan bir lafız olmaz. Dolayısıyla onda mühmel de olmaz.

İkinci vecih: Onun **'İlimde derinleşenler'** sözü, atfı istinâfa râcîh kılar. Çünkü o bir istinâf olsaydı, şöyle buyururdu: *"Onun tevilini ancak Allah bilir, âlimler ise, ona iman ettik, derler."* Ama böyle buyurmamış, ancak şöyle buyurmuştur: **'İlimde derinleşenler'** İlme nispetle zâit bir vasıf vermiştir. O da **'derinleşenler'** kelimesidir. Bu vasıf, sadece bilgidен söz edildiğinde verilir. Bilgisizlikten söz edildiğinde verilmez. **'Derinleşenler'** kelimesiyle ifâde edilmesinde, kelâmdaki maksadın bilgisizlik değil, bilgi olduğuna bir işâret vardır. Yani onu Allah bilir ve âlim-

lerden ilimde derinleşenler de onu bilir.

Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:

طُلُعَهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ

Tomurcukları sanki Şeytanların başları gibidir. (es-Saffât 65) Bu, Araplar için malûmdur. Çünkü o, kabîh görmek hakkında aralarında tedavülde olan bir meseldir. Zira onlar, onu kabîh olarak tahayyül ediyorlardı. Dolayısıyla o, Araplar nezdinde manası olan bir şeyle hitaptır, mühmelden değildir. Binaenaleyh Allahu Teâlâ, bize mühmelle hitap etmez.

'Allahu Teâlâ kelâmında, beyansız zâhirin hilâfına kastetmez' hususuna gelince; çünkü lafız, ancak bir manaya delâlet için konuldu. Bir kimse onunla konuştuğunda, ancak lafzın delâlet ettiği manayı kasteder. Eğer lafzı söyleyen kimse, onun delâlet ettiği manalardan başkasını kastediyorsa, kuşkusuz o kimse, lafzın konulduğu manadan başkasını kastettiğine delâlet eden bir karine koyar. Ya da şunu söylediğini ve bunu murât ettiğini beyan eder. Lafzın, kendisi için konulduğu manadan başkasını murât ettiğine delâlet eden bir karine bulunmaz ve bu sözden falanca manayı murât ettiğini de beyan etmediğinde ise, lafızdan ancak lügat ehlinin kendisi için koydukları veya örfî yahut Şer'i kullanımla lafzı kendisinde kullandıkları mana anlaşılır. Bundan dolayı Allahu Teâlâ şu sözünde, zâhirin hilâfına kastettiğini beyan etmeksizin, *"zâhirin hilâfına kastetti"* demek mümkün değildir. Çünkü lafızlardan ancak medlûlleri hârici anlaşılması imkânsızdır. Bu sebeple Kur'ân'da kendilerinden lafızların delâletlerinin hilâfına kastedilenler mevcut değildir. Yani onda Allahu Teâlâ'nın kendisinden zâhir manadan başka bir manayı yani bunu beyan etmeksizin

lafızların delâletlerinden başkasını kastettiği bir kelâm mevcut değildir. Sonra Allahu Teâlâ, zâhirin hilâfına kastettiğini beyan etmeksizin, kelâmda zâhirin hilâfına kasteder diye kelâm hakkında ileri sürülen söz, Allah, lafızla ne demek istediği manidâr olmayan bir kelâmı insanlara hitap ettiğine ilişkin bir söz olur. Bunun manası, O, onlara mühmelle hitap etti, demektir. Çünkü lafızların delâletine göre hiçbir manası olmayan kelâm, mühmel bir kelâmdır. Zira lafız, murât edilen o manaya nispetle, onu bildirip âgâh eylemediğinden ve ona delâlet etmediğinden dolayı mühmeldir. Allahu Teâlâ mühmelle bize hitap etmeye layık değildir. Bununla sabit olur ki, Kur'ân'da Allahu Teâlâ'nın, bir beyansız zâhirin hilâfına kastettiği bir kelâm mevcut değildir. Buna binaen Kur'ân'da, bâtın bir mana ve zâhir bir mana bulunmaz. Bilakis Kur'ân'daki her şeyde, Allah ancak lügat ehli indinde kendisi için koydukları veya örfî yahut Şer'i kullanımla kullandıkları lafızlarının bir delâleti olan hususları kasteder. Burada bir karine veya bir beyan olduğu zaman müstesna, bundan başkasını mutlak kastetmez.

Mantûk

Hitabın hükme delâleti, lafızdan olursa, bu, mantûk delâletidir. Lafzın delâlet ettiği manadan olursa, bu da mefhûm delâletidir. Mantûk, nutuk mahallinde katî olarak lafzın delâlet ettiğidir. Yani bir vasıtasız ve bir ihtimalsiz doğrudan lafızdan anlaşılardır. Buna göre iktizâ delâleti hariçte kalır. Çünkü o, katî olarak anlaşılmaz, bilakis ihtimal olarak anlaşılır. Doğrudan lafızdan anlaşılmaz, ancak o, lafızdan anlaşılmanın iktizâ ettiğidir. *Aleyhi's-*

*Salatu ve's-Selam'*ın, لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ “*Kitâp'ın Fatihası'yla olmadıkça namaz yoktur.*”¹¹⁹ sözü, bilfiil o var olmasıyla birlikte salâtın varlığı için nefydir. Öyleyse kasıt, sıhhatin nefyi veya kemâlin nefyidir. Hadisin, salâtın sahih veya kemâl olmamasına delâleti, mantûk delâletinden değildir. Çünkü bu, doğrudan lafızdan anlaşılmaz. Ancak bu, lafızdan anlaşılan mananın iktizâ ettiği. Onun için nutuk mahallinde lafızdan anlaşılandır, denilip bununla iktifâ edilmez. Bilakis katî delâletle delâlet ettiği lafza delâlet eden şeyin zikretmesi kaçınılmazdır. Bu da iktizâ delâletinin hariçte kalabilmesi için “*Katî olarak*” kelimesini ziyâde etmekle olur. Binaenaleyh mantûk, nutuk mahallinde katî olarak lafzın delâlet ettiği. Allahu Teâlâ'nın şu sözünden anlaşılan Ramazan orucunun vacibiyeti gibi:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

İçinizden kim (Ramazan) ayına şahit olursa oruç tutsun. (el-Bakara 185) Çünkü lafız, mantûkuyla manaya delâlet eder ki bu, lâfzî delâlet olarak adlandırılır. Lafzın, mutâbakat veya tazammun olarak delâlet ettiği husus, mantûktur. Yoksa kelâmın siyâkından anlaşılan değil. Çünkü lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla üç kısma ayrılır. Bunlar; *mutâbakat, tazammun ve iltizâm*dır. Lafzın, manasının tamamına delâleti, mutâbakattır. İşte bu, mantûktandır. Lafzın müsemmanın cüzüne delâleti, tazammundur. Bu da ayrı şekilde mantuktandır. Hitap, hükme mantukuyla delâlet ettiği zaman, bu ilk önce Şer'i hakikate hamledilir. *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'*in şu sözü gibi:

لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّوْرِ

¹¹⁹ Ebu Avâne

*“Yolculukta oruç tutmak birrden değildir.”*¹²⁰ Bu, lügavî değil, Şer’i oruca hamledilir. Çünkü Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Şer’iyyâtı beyan için gönderildi. Eğer lafız, Şer’i hakikat olmazsa veya olur da onu Şer’i hakikate hamletmek mümkün değilse, *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında mevcut olan örfî hakikate hamledilir. Çünkü o, ilk akla gelendir ve Şeriat’ın yemin gibi birçok hükümlerde örfe itibar etmesinden dolayıdır. Eğer onu Şer’i hakikate ve Rasul zamanında mevcut olan örfî hakikate hamletmek imkânsızsa, lügavî hakikate hamledilir. Şer’i nasslar, teşrî lafızlardır. İslâmî Şeriat’ın beyanı için geldiler. Dolayısıyla onların delâletlerinde aslanan Şer’i manadır, sonra örfî manadır, sonra lügavî manadır. Bu, Şer’i ve örfî kullanım çok olduğu zamandır. Şöyle ki o ikisinden biri, lügavî değil, öne geçerse böyledir. Eğer böyle olmazsa müşterek olur. Ancak bir karine ile tercih edilir. Eğer üç hakikatler imkânsızsa, kelâmı ihmalden korunmak için mecâziye hamledilir.

Mefhûm

Mefhûm, nutuk mahalli gayrisinde lafızdan anlaşılandır. Yani o, lafzın medlûlünün delâlet ettiğiidir. Yani lafzın manasının delâlet ettiği manadır. Mantûk, lafzın delâletinden anlaşılandır. Mefhûm ise, lafzın medlûlünden anlaşılandır. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفُّ

O ikisine öf, bile deme! (el-İsra 23) Lafzın delâleti, o ikisine öf etme. Bu, mantûktur. Fakat lafzın medlûlü ise, öf demekten nehydir. Bundan, onları dövme, anlaşılr. Buna

göre Allahu Teâlâ'nın, **فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفُّ** 'O ikisine öf, bile deme!' sözünün mefhûmu, onları dövmedir. Allahu Teâlâ'nın, **فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفُّ** 'O ikisine öf, bile deme!' sözünden anlaşılan ebeveyni dövmenin haramlılığına, ayetin mefhûmu delâlet etti. Ondaki hitap, hükme mefhûmla delâlet etti. *Manevî delâlet* ve *iltizâmî delâlet* diye adlandırılan da budur. Çünkü lafız, yalnızca delâlet eden itibarıyla üç kısma ayrılır. Bunlar; *mutâbakat*, *tazammun* ve *iltizâm*dır. *Mutâbakat*, lafzın manasının tamamına delâletidir. *Tazammun*, lafzın müsemmanın cüzüne delâletidir. Her ikisi de, katî olarak ihtimalsiz lafızdan bir delâlettir. Yani doğrudan lafızdan bir delâlettir. Onun için mantûktandırlar.

İltizâm delâletine gelince; lafzın manasının lâzımına delâletidir. O, hakikatinde lafzın medlûlü değil, mananın medlûlüdür. Lafız, ona dolaylı bir şekilde delâlet etti. Yani manaya delâletindendir, lafzından değil. Yani mana, lafızdan anlaşılır, nutuk mahallinde değil. Yani lafzın manasından anlaşılır. Buna binaen mefhûm, iltizâm delâletidir. Öyle ki yalnızca delâlet eden itibarıyla lafzın delâletleri, bu üç delâletle sınırlıdır. Öyle ki *mutâbakat* delâleti ve *tazammun* delâleti, mantûktandır. Hal böyleyken geriye sadece bir delâlet kalır. O da mefhûmdan olan *iltizâm* delâletidir. Delâletlerden her bir delâlet, mantûktan olmadıği zaman, mefhûmdandır. Böylece lafzın delâleti, mantûk ve mefhûmla sınırlıdır. Lafzın delâleti, mantûktan değilse, mefhûmdandır, bunun gayrisi yoktur. Buna göre *iktizâ* delâleti, *tenbîh* ve *îmâ* delâleti, *işâret* delâleti, mefhûmdandır. Aynı şekilde *Mefhûm'ul-Muvâfakat* ve *Mefhûm'ul-Muhâlefet* de mefhûmdandır. Ancak *iltizâmî* delâlet, mefhûmdur ve *manevî delâlet* diye isimlendirilendir. *İltizâmî* delâlete bakıldığında açığa çı-

kar ki lâzım, mütekellimin doğruluk zarureti-ne veya telaffuz edilenin vukuu sıhhatine binaen bazen aklın veya Şeriat'ın iktizâ ettiklerinden olur. İşte bu, iktizâ delâletidir. Bazen de lâzım, vad'ı olarak lafzın medlûlünden bir lâzım olur. Yoksa lafzın, vad'ıyla ona delâlet eden olması değildir. İşte bu da tenbîh ve îmâ delâletidir. Bazen de lâzım, hükümün beyanı için sevk edilen veya bir hükme delâlet eden bir kelâmın bir lâzımı olur. Ama bu lâzım, maksût değildir. Bilakis maksût, ancak hükümdür. Lakin kelâm, bu manayı verir, bu mana sözden maksût olmasa da. İşte bu da işârettir. Bazen de lâzım, kelâmın terkiibinin bir lâzımı olarak, cümlelerin terkiibinden istifâde edilen olur. İşte bu da, mefhûmdur. Eğer mefhûm, icap ve selbi-de mantûka muvâfıksa, Mefhûm'ul-Muvâfakât'tır. *Fahvâl Hitap* yani *hitabın manası* diye de isimlendirilir. Nitekim *Tenbîh'ul-Hitap* diye de adlandırılır. Eğer mefhûm, mantûka muhalif olursa, Mefhûm'ul-Muhâlefet'tir. *Hitap Delili* diye de adlandırılır. Nitekim *Lahni-l Hitap* diye de isimlendirilir.

İktizâ Delâleti

İktizâ delâleti, lâzımın onda lafızların manalarından istifâde edildiği şeydir. Çünkü lâzım, mutâbakat yoluyla üzerine delâlet olunan mana için bir şart olur. Lâzımı bazen akıl, bazen de onu Şeriat, ya mütekellimin doğruluk zarureti-ne binaen ya da telaffuz olunanın vukuu sıhhatine binaen, iktizâ edebilir. Bunun misali Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ

Kâfirlerden yakınınızda olanlarla savaşın. (et-Tevbe 123)
Çünkü Onun 'Savaşın' sözü, silah, mühimmat ve eğitim

gibi savaş araçlarını elde etmeye dair emri gerektirir. Bu, aklın iktizâ ettiklerindendir. Bu ise telaffuz olunanın -ki, o ‘Savaşın’dır-, vukuu sıhhati için bir şarttır. Yine mesela, senin başka birine şöyle demen gibi: “*Köleni bana bin dirheme âzâd et.*” “*Âzâd et*”in medlûlünden lâzım mefhûm, kölenin, satın almak veya hibe yoluyla mülk edinilmesidir. İşte bu mefhûm, Şer’an bu medlûlün tahakkukunun kendisine bağlı olduklarındandır. Zira Âdemoğlunun mâlik olmadıklarında hiçbir âzâd yoktur. Sanki şöyle deniliyor: “*Bu köleyi benden satın al veya hibe et. Sonra da âzâd etmekte benim vekilim ol.*” İşte bu, Şeriat’ın iktizâ ettiklerindendir. Bu, telaffuz olunanın -ki, o “*Âzâd et*”tir-, vukuu sıhhati için şarttır. Mesela, *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam*’ın şu sözü gibi:

رَفَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ

“*Ümmetim’den hata, unutmama ve üzerinde zorlandıkları husus kaldırıldı.*”¹²¹ Yani hatanın, unutmamanın, üzerinde zorlandıkları hususun hükmü kaldırıldı. Zira tahakkukları sebebiyle kesinlikle bu şeylerin kendilerini kaldırmış olması doğru olmaz. İşte bu da mütekellimin doğruluk zaruretine binaen Şeriat’ın iktizâ ettiklerindendir. Bunun benzeri de *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam*’ın şu sözüdür:

لَا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يَقْرِضْهُ مِنَ اللَّيْلِ

“*Geceden oruca niyetlenmeyenin orucu yoktur.*”¹²² Ve şu sözüdür:

لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

“*Kitâp’ın Fatıhası’yla olmadıkça namaz yoktur.*”¹²³

¹²¹ İbni Mace, K. Talâk, 2035

¹²² İbni Mace, K. Sıyâm, 1690

¹²³ Ebu Avâne

Çünkü orucun ve salâtın tahakkuklarıyla birlikte kaldırılmaları mümtendir. O halde nefyedilenin, nefyi mümkün olan bir hüküm olmalıdır. Oruç hadisindeki sıhhatin nefyi ve salât hadisindeki sıhhat ve kemâlin nefyi gibi. Keza bunun benzeri de Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

Allah kâfirler için Müminler üzerinde asla bir yol kılmayacaktır. (en-Nisa 141) Kâfirlerin, Müminler üzerinde bir yolun varlığı tahakkuk etmiştir. Bu daha Rasul zamanlarında Mekke'de vaki oldu. Zira orada Müslümanlar, kâfirlerin hükmü altındaydılar. O, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* zamanlarından sonra da vaki oldu. Zira Endülüs beldelerinde Müslümanlar kâfirlerin hükmü altındaydılar. Keza o, bugünde mevcuttur. Ebediyet ifâde eden (لَنْ) "Len" lafzıyla, kâfirler için Müminler üzerinde bir yol bulmanın nefyi, vukuu tahakkuk ettiğinden ötürü mümtendir. Onun için o, nefyi mümkün olan bir hüküm için nefyi olmalıdır. O hükümde, caizliğin nefyidir. Yani kâfirler için Müminler üzerinde bir yolun olması haramdır. İşte bu da haberin doğruluk zarureti binaen Şeriat'ın iktizâ ettiklerindendir.

Tenbîh Ve Îmâ Delâleti

Tenbîh ve îmâ delâleti ancak, illetliğe delâlet eden hususlarda vaki olur. Bu, lafzın vad'ıyla ta'lile delâlet eden olması değil, ta'lil, vad'ı olarak lafzın medlûlünden lâzım olmalıdır. Yani lafız, vad'ıyla ta'lile delâlet etmez. Zira delâlet etmiş olsaydı, tenbîh ve îmâ delâletinden olmazdı. Bilakis lügatin vad'ına göre lafzın medlûlünden vad'ı olarak, lafzın delâlet ettiği manadan başka bir mana lâzım gelir. Lügatin vad'ına göre, lafzın medlûlü için lâzım olan

başka manaya delâlet, işte tenbîh ve î mâ ile delâlettir. Bunun misali Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının ellerini kesin. (el-Mâide 38) Şüphesiz bu, sirkatin kesmenin sebebi olduğuna delâlet eder. İşte bu delâlet, vad'ı bakımından (الفاء) "Fâ"nın manasının lâzımıdır. Zira (الفاء) "Fâ" ile hükmün üzerine terettüp ettiği şey, (الفاء) "Fâ"nın lügatte akîbette zâhir olmasından ötürü, hüküm için bir sebep olur. İşte bundan da sebebiyet lâzım gelir. Çünkü kendisi peşi sıra üzerine hüküm sabit olmadıkça vasfın sebep olmasının hiç bir manası yoktur. Onun için (الفاء) "Fâ"nın kendisi için konulduğu manadan başka bir mana lâzım gelir. O da (الفاء) "Fâ"dan öncekinin (الفاء) "Fâ"dan sonraki için sebep olmasıdır. Bu lüzumluluk, lüğatin vad'ına göredir, akla ve Şeriat'a göre değil. Keza onun bir benzeri de Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ

"Kadı kızgınken hüküm vermez."¹²⁴ Çünkü bu, kızgınlık münasip bir vasıftır, hükümle birlikte zikredildiği için kızgınlığın hükümden nehyin bir illeti olduğuna delâlet eder. Kızgınlığın münasip bir vasıf olmasından -ki, o lügatte kendisi için konulandır-, hükümle birlikte zikredildiği zaman onun bir illet olması lâzım gelir. Bu lüzumluluk, lüğatin vad'ına göredir. Zira şayet vasıf olmasaydı, öyle ki câmit olsaydı veya vasıf olsaydı ama münasip olmasaydı, bundan lüğatin vad'ına göre hükme bitiştiğinde illet olması elzem olmazdı. O halde kızgınlığın lüğatin vad'ına göre münasip bir vasıf olması, ona lüğatin vad'ına göre lâzım bir mana kıldı. O da hükme bitiştiği

¹²⁴ Tirmizi, K. Ahkâm

zaman bir illet olmasıdır. Yine onun bir benzeri de Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

وَلَا يَرِثُ الْقَاتِلُ شَيْئًا

*“Katil hiçbir şey varis olmaz.”*¹²⁵ Ve şu sözüdür:

لَا يَرِثُ الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ وَلَا الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ

*“Kâfir Müslüman'a, Müslüman da kâfire varis olmaz.”*¹²⁶ Bu, hükme bitişmiş münasip bir vasıftır. Onun bir illet olduğuna delâlet eder. Zira onun münasip bir vasıf olmasından, hükme bitiştiği zaman onun bir illet olması lâzım gelir. Bu lüzumluluk, lügatin vad'ına göredir.

İşâret Delâleti

İşâret delâleti, kelâm bir hükmün beyanı için sevk edilir veya bir hükme delâlet eder ama ondan, beyanı için sevk edilen hükümden hariç başka bir hüküm anlaşılır veya ona delâlet etmesi için gelir. Hâlbuki bu başka hüküm, kelâmdan maksat değildir. Kelâmın, kendisi için sevk edilmediği ve ona delâlet etmediği bu hükme delâletinden, işte işâret delâleti anlaşılır. Bunun misali Allahu Teâlâ'nın şu sözünün yekûnunun delâletidir:

وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا

Onun taşınması ile sütten kesilmesi, otuz aydır. (el-Ahkâf 15) Ve Teâlâ'nın şu sözü:

وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ

Sütten kesilmesi de iki sene içindedir. (Lokman 14) Oysa hamilelik müddetinin en asgarisi altı aydır, her ne kadar lafızdan maksût bu değilse de. Aynı şekilde Allahu Teâlâ'nın şu sözü de öyledir:

¹²⁵ Ebu Dâvud

¹²⁶ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Ensâr, 20757

فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ

Artık onlara yaklaşın. (el-Bakara 187) Fecrin doğuşuna kadar, yaklaşmayı şu sözüyle mubah kıldı:

حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ

Size sabahın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edinceye kadar. (el-Bakara 187) Bunun beyanı, bizzat maksûttu. Bununla beraber bundan, kim Ramazan gecesi cimâ eder ve cünüp olarak sabahlarsa orucu fâsit olmaz da lâzım gelir. Çünkü gecenin sonunda cimâ eden kimse, guslünü gündüze tehir etmek zorundadır. Şayet bu orucu ifsat edenlerden olsaydı, gecenin en son cüzünde cimâ mubah kılınmazdı. Bununla beraber bu, kelâmdan bir maksût olarak vaki olmadı. İşte kendisinden bir hükmün anlaşıldığı her kelâm böyledir. Kelâm, ne o hüküm için, ne de ona delâlet için sevk edilmiş değildir. Kelâmın bu hükme delâleti, mantûktan değildir, her ne kadar lafzın mantûkundan anlaşılsa da. O ancak iltizâm delâletindedir. Çünkü o, kelâmdan anlaşılsa da, ama kelâm onun için sevk edilmedi ve ona delâlet için gelmedi. Bunun için o, kendisi için sevk edilen veya onu beyan için gelen mananın lâzımıdır. Bundan dolayı iltizâm delâletindendir ve *işâret delâleti* olarak adlandırılır.

Mefhûm'ul-Muvâfakat

Mefhûm'ul-Muvâfakat, sükût mahallindeki lafzın medlûlünün, nutuk mahallindeki medlûlüne muvâfık olmasıdır. Yani lafzın medlûlünden anlaşılan manalar ve hükümlerin bizzat lafızdan anlaşılan muvâfık olmasıdır. Lafzın medlûlünün lâzımı olan mana, o medlûle muvâfık olursa, bu, Mefhûm'ul-Muvâfakat'tır. *Fahvâl Hitap ve Tenbîh'ul-Hitap* olarak da adlandırılır. Bundan murât, hi-

tabın manasıdır. Bunun misali Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفَّ

O ikisine öf bile deme. (el-İsra 23) Bu, ebeveyne sövmenin ve onları dövmenin haramlılığına delâlet eder. Zira öf demenin haramlılığı, ondaki ezâdan dolayıdır. Öf demenin haramlılığından, ondan daha şedid olan şeyin, sövmek ve dövmek gibi, haramlılığı lâzım gelir. Dövmenin haramlılığını, terkipten istifâde ettik. Çünkü mücerret öf demek, dövmenin haramlılığına delâlet etmez. Burada lâzım mana, ancak cümlenin terkibinden istifâde edilir. Cümlenin terkiibi, öf demenin haramlılığının ancak ondaki ezâdan dolayı olduğunu ifâde etti. Bundan da daha şedid olan ezânın -ki, o sövmek ve dövmektir- haramlılığı lâzım geldi. Burada sükût mahallindeki lafızdan anlaşılan hüküm, nutuk mahallindeki hükme muvâfıktır. Öyleyse o Mefhûm'ul-Muvâfakat'tandır. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّ الدِّينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا

Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler. (en-Nisa 10) Bu, onların mallarının itlâfının haramlılığına delâlet eder. Çünkü onların yenmelerinin haramlılığı, ancak mülkiyetlerinden olan şeylerin giderilmeleri ve onların yok edilmelerinden dolayıdır. Öyleyse içerisinde yetim malının izâle edildikleri her şeyin, ister yemekten daha şedid olsun isterse ona müsavî olsun, haramlılığı lâzım gelir. Yetim malının itlâfının haramlılığını, terkipten istifâde ettik. Çünkü mücerret yetim malını yemek, haramlılığa delâlet etmez. Fakat buradaki cümlenin terkiibi ve haramlılığın sadece onların yenmelerine değil haksızlıkla yenmelerine musallat oluşu, işte bu terkipten lâzım mana müstefâddır

(anlaşıp çıkarılan mana) ki, o da yetim malının itlâfının haramlılığıdır. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

Kim zerre ağırlığı kadar hayır işlemişse onu görür, kim de zerre ağırlığı kadar şer işlemişse onu görür. (ez-Zilzâl 7-8) Bu, kim zerre ağırlığından daha çok hayır işlerse, kim de zerre ağırlığından daha çok şer işlerse, evla babından onu göreceğine delâlet eder. Buradaki onun delâleti, her ne kadar zerre fazlalığından anlaşılmış olsa da, lakin cümlelerin terkiibinden geldi. Delâlet, bazen fazla olanlardan olabilir, bazen de noksan olanlardan olabilir, bazen de onunla müsavî olanlardan olabilir. Lâzım manaya delâlet, ne fazlalıktan, ne noksanlıktan, ne de müsavîlikten gelmedi. Ancak cümlelerin terkiibinden geldi. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُودِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

Ehl-i Kitâp'tan öylesi vardır ki, ona kantarla emânet bıraksan, onu sana îade eder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emânet bıraksan, onu sana îade etmez. (Âl-i İmran 75) Kantardan aşağısını îade etmekle ve dinardan üstünü îade etmemekle. Mesela, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözü:

وَإِذَا أَخَذَ أَحَدُكُمُ عَصَا أَخِيهِ فَلْيُرُدِّدْهَا عَلَيْهِ

“Sizden biriniz, kardeşinin asasını aldığı zaman, onu ona geri versin.”¹²⁷ Bu, kim asadan fazlasını alırsa, reddinin ona elzem olduğuna keza asaya müsavî olanın da reddinin ona mecbur olduğuna aynı şekilde asadan daha az olanın da reddinin onun üzerine vâcib olduğuna

¹²⁷ Ahmed ibni Hanbel, 17263

delâlet eder. Lâzım mana, fazlalık ve noksanlıktan değil, terkipten müstefâddır. Mesela, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözü:

مَنْ اقْتَصَعَ شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ بَغَيْرِ حَقِّهِ طَوَّقَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ

*“Kim haksız yere topraktan bir karış ikta’ ederse, o ona Kıyamet Günü yedi arzlara kadar tasmalanır.”*¹²⁸ Bu, bir karışın üstünün ikta’ edilmesinin evla babından haramlılığına delâlet eder. Aynı şekilde bir karışın aşağısının da ikta’ edilmesinin haramlılığına delâlet eder. Bir karışın zikredilmesi, Kıyamet Günü azlık ve çokluğun müsâvî olduğuna bir işârettir. Mesela, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözü:

مَنْ أَخَذَ مِنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا طَوَّقَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ

*“Kim Müslümanların yolundan bir karış alırsa, Kıyamet Günü Allah onu yedi arzdan tasmalatır.”*¹²⁹ Bu, bir karıştan daha fazla almanın evla babından haramlılığına delâlet eder. Aynı şekilde bir karıştan daha az almak da öyledir. Buradaki delâlet, fazlalıktan ve noksanlıktan değil, bilakis cümlelerin terkibindendir. el-Âmidî, *Mefhûm'ul-Muvâfakat* bahsinde, “Bu kısımların hepsindeki delâlet, *Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E’la ve Bil E’la Alâl Ednâ*¹³⁰ kabilinden dışarı çıkmaz.” der. Bu söz, iki yönden hatalıdır:

Birincisi: Şüphesiz o, bazen *Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E’la* kabilinden olabilir. Öf demenin haramlılığından anlaşılan sövmek ve dövmenin haramlılığı gibi... Bazen de *Tenbîhu Bil E’la Alâl Ednâ* kabilinden olabilir. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emânet

¹²⁸ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 9212

¹²⁹ et-Tabarânî

¹³⁰ En altıyla en yükseğine ve en yükseğiyle de en altına dikkat çekmek.

bıraksan, onu sana iâde etmez. (Âl-i İmran 75) *Fakat keza bazen de müsavvî kabilinden olabilir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:*

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا

Zâlimâne yetimlerin mallarını yiyenler. (en-Nisa 10) *Bu, onların itlâflarının haramlılığına delâlet eder. Ki itlâf, onları yemekle müsavvîdir. Bazen de ne A'la ne Ednâ ne de müsavvî olur. O ancak terkipten anlaşılan başka bir şeydir. Çünkü o, mantûkun lâzımıdır. Mesela, Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:*

مَنْ وَجَدَ لِقِطَّةً فَلْيُشَوِّدْ نَوِيَّ عَدْلٍ وَلْيَحْفَظْ عِقَاصَهَا وَوَكَاةَهَا

“Kim bir buluntu bir mal bulursa âdalet sahibini şahit tutsun, onun kılıfını ve bağını korusun.”¹³¹ *Bu, bulunan dinarların da muhâfazasına delâlet eder. Bu, ne Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la kabilinden ne de Tenbîhu Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden değildir. Tüm bunlar, Mefhûm'ul-Muvâfakat'ın, Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Tenbîhu Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden olanlara münhasır olmadığına delâlet eder. Bilakis bazen bunlar gayrisinde de olabilir.*

İkincisi: *Muhakkak ki Mefhûm'ul-Muvâfakat, ziyâdeden ve noksanlıktan alınmaz. Ancak cümlelerin terkiibinden alınır. Mefhûm'ul-Muvâfakat'daki manayı anlama aslında, Ednâ'nın E'la üzerinde ve E'la'nın da Ednâ üzerinde hiçbir dâhili yoktur. Onda aslolan ancak cümlelerin terkiibinden müstefâd olmasıdır. Öyle ki o, mutâbakî mana için bir şart bilakis ona tâbi olmalıdır. Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ'dan her biri, onun misallerinden bir misâldir, ondaki delâlet için asıl değildir. Bunun için Mefhûm'ul-Muvâfakat'da evlâlığı şart koşmanın hiçbir manası yoktur. Çünkü bu, Mefhûm'ul-Muvâfakatı*

Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ'ya münhasır kılar. Hâlbuki o, bunlar gayrisinde de varittir. Yine onun delâletinde de aslı, evlalık kılar. Hâlbuki ondaki asıl, evlalıktan değil, terkipten müstefâd olmasıdır. Kaldı ki Mefhûm'ul-Muvâfakat, iltizâmî delâlettendir. İltizâmî delâlet ise, Ednâ Alâl E'la ve E'la Alâl Ednâ delâleti değildir. O ancak lafzın, lâzımına delâletidir. Mefhûm'ul-Muvâfakat, lafzın lâzımına delâletidir. Ondaki lâzım, terkipten müstefâddır. Onun için onda evlalık şart koşulmaz. O, Tenbîhu Bil Ednâ Alâl E'la ve Bil E'la Alâl Ednâ kabilinden gelen değildir ki delâlet, bu ikisinden dışarı çıkmaz denilsin. Bilakis onda, mananın, üzerine delâlet olunan mananın lâzımı ve onun tâbisi olması, şart koşulur. O, terkipten müstefâddır, başka değil.

Mefhûmun delâleti, sükût mahallinde lafızdan anlaşılandır. Sükût mahallindeki lafzın medlûlü, onun nutuk mahallindeki medlûlüne muvâfıksa, Mefhûm'ul-Muvâfakat'tır. Mefhûmun delâleti, lafızdan anlaşılandır. Fakat nutuk mahallinde değil, sükût mahallindedir. Yani o, telaffuz olunan mananın, hakkında sükût geçilen lâzım manasıdır. O, lafzın medlûlüne kıyâs edilerek değil, lafızdan anlaşılandır. Bunun için o, lafzî delâlettendir, kıyâsî delâletten değildir. Sükût mahallindeki hükmün dayanağı, kıyâsî delâletin değil, lafzî delâletin fahvâsıdır. Buna delil şu iki husustur:

Birincisi: Şu bir gerçektir ki Mefhûm'ul-Muvâfakat, iltizâmî delâlettendir. İltizâmî delaletteki lüzumlulukta muteber olan ise, zihnî lüzumluluktur. Yani iltizâm delâleti, ancak zihnî lâzımda tasavvur edilir. Zihnî lâzım, lafız işitildiğinde zihnin kendisine intikal ettiği şeydir, aslanın cesârete delâleti gibi. O halde iltizâm delâleti, lafzî delâlettir. Çünkü zihin mücerret lafzı işittiğinde kendisine intikal etti. Kendisine delâlet eden şey, ancak lafızdır. Kişi hizmetçisine, "Zeyd'e bir tane verme!", "Ona öf bile deme!", "Ona zerre kadar bile zulmetme!", "Onun

yüzüne karşı surat asma!" dediği zaman, bu cümleler işitildiğinde akla ilk gelen, bir tane üstündekini vermekten, sövmek ve vurmaktan, zerre kadar ve üstünde zulmetmekten, surat asmaktan başka, küsmek vb. gibi ona eziyet etmekten imtinâ etmektir. Bunun için Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, اَحْفَظْ عِقَاصَهَا وَوَكَّاءَهَا "Onun kılıfını ve bağını koru."¹³² sözünden anlaşılan, bulunan dinarları da korumaktır. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, اُدُّوا الْخَيْطَ وَالْمَخِيطَ "İğne ve ipliği iâde edin."¹³³ sözünden dolayı da yükler, nakitler ve diğerlerini iâde etmektir. Böylece sükkût mahallindeki hükmün dayanağı, kıyâsın değil, lafzî delâletin fahvâsıdır.

İkincisi: Araplar, bu lafızları ancak sükkût mahallindeki hükmü te'kid etmek hususunda mübalağa için koydular. Bunun için onlar iki attan birinin diğerini geçer olması hususunda mübalağayı kastetmek istedikleri zaman, (هذا الفرس لا يلحق غبار) "Bu at, şu atın tozuna bile yetişemez." derler. Bu da onlar nezdinde şu sözlerinden daha belîğdir: (هذا الفرس سابق لهذا) "Bu at, şu atı geçer." Dolayısıyla mefhûm, Arapların vad'ındandır. Bu demektir ki mefhûm, vad'ı bakımından lafzî delâlettendir. Kıyâsî delâletten olmaz.

Kaldı ki kıyâsî delâlet yoktur. Ancak kıyâs vardır. Kıyâs da, fer'i asla ilhâk etmektir. Burada mefhûmda ise, fer'i ve asıl yoktur. Ancak lafzın delâlet ettiği bir mana ve lafzın delâlet ettiği mananın lâzımı mevcuttur. Bunun için kıyâsın varlığına hiçbir mahal yoktur.

Mefhûm'ul-Muhâlefet

Mefhûm'ul-Muhâlefet, sükkût mahallindeki lafzın medlûlünün, onun nutuk mahallindeki medlûlüne

¹³² Buhârî, K. Likata, 2249

¹³³ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21655

muhâlif olmasıdır. Yani lafzın medlûlünden anlaşılan manalar ve hükümlerin, bizzat lafızdan anlaşılan muhâlif olmasıdır. Lafzın medlûlüne lâzım mana, o medlûle muhâlif olduğu zaman, bu, Mefhûm'ul-Muhâlefettir. *Hitap Delili* ve *Lahn'ul-Hitap* olarak da isimlendirilir. Bu da, *sıfat mefhûmu*, *şart mefhûmu*, *gâye mefhûmu* ve *adet mefhûmu* gibidir.

Sıfat Mefhûmu

Sıfat mefhûmu, hükmü, zât sıfatlarından bir sığata bağlamaktır. Çünkü sıfat mefhûmu, o sıfat yok olduğunda zâtтан hükümün neyine delâlet eder. Onun şartı, o sıfatın müfhem bir vasıf yani illetlik ifâde edenlerden olmasıdır. Eğer o sıfat, müfhem bir vasıf olmazsa onun hiçbir mefhûmu yoktur. Sıfat mefhûmunun şartı, müfhem vasıf olmasıdır. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü gibi:

...وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا...

“...Otlayanlardaki koyunların zekâtında...”¹³⁴ Çünkü koyunlar, zât isimdir. Onların iki sıfatı vardır: *Beslenmek ve otlanmak*. Vacibiyet, otlanmak sıfatına bağlandı. Bu da beslenende vâcib olmadığına delâlet eder. Otlanan lafzı, müfhem bir vasıftır. Onun için bunun bir mefhûmu vardır. Vasıf, müfhem olmadığına ise, “*Beyaz yediğinde doyar.*” Sözüümüz gibi, şüphesiz bu, müfhem olmayan bir vasıftır. Zira siyah da yediği zaman doyar. Bunun için Ömer'in, *“Muhtecirin üç seneden sonra hakkı yoktur.”*¹³⁵ sözü, mefhûmdan değildir. Çünkü o, her ne kadar bir vasıf olsa da, ama müfhem değildir.

¹³⁴ el-Buhârî

¹³⁵ Ebu Yûsuf

Onun için onun hiçbir mefhûmu yoktur. Bunun içindir ki, şöyle dediler: “Vasıfta, bir mefhûmu olabilmesi için munâsip bir vasıf yani müfhem olması şart koşulur. Eğer sıfatta münâsiplik olmazsa, onun hiçbir mefhûmu olmaz.”

Sıfat mefhûmunun hüccet olduğuna delil şu iki husustur:

Birincisi: Hükmü, vasma terettüp etmek, illetliği hissettirir. Yani vasıf, o hüküm için bir illet olur. Mesela, otlanmak vaciplik için bir illet olur. O zaman hüküm, o sıfatın yok olmasıyla yok olur. Çünkü ma'lûl, illetinin zâil olmasıyla zâil olur. Bunun üzerine iltizâm uygun düşer. Zira otlananda zekâtın vacibiyetini zikretmek, beslenen hakkında hükmünün ne olduğunu sormak, bu, hakkında sükût geçilen hükmündedir. Otlananda zekâtın vacibiyetini ıspat etmek ve beslenen hakkında sükût geçmek, beslenende zekâtın vâcib olmadığını ifâde edici olur. Şu halde o, iltizâm delâletine dâhildir. Bunun için o, hüccettir.

İkincisi: Mefhûm'ul-Muhâlefet'le amel etmek hakkında nasslar sâbit oldu. Bunlardan birinde Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyuruyor:

لَيْ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ

“Vâcidin leyyi, ırzını ve cezalandırmayı helal kılar.”¹³⁶ Vâcid, zengin olandır. Leyyi, geciktirmesidir. ırzını helâl kılmak, ondan istemektir. Onu cezalandırmak, onu hapsedmektir. Bundaki Mefhûm'ul-Muhâlefet ise, vâcid dışındakilere bunlar helal olmaz. Rasul hadisle vâcid olmayan kimsenin ırzının ve cezalandırılmasının helal olmadığını kastetti. Ondan biri de Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ

“Zenginın geciktirmesi zulümdür.”¹³⁷ Bu, fakirin geciktirmesinin zulüm olmadığına delâlet eder. Örfte yani lügat ehlinin kullanımında bu sabit olunca, keza lügatte de sabit olur. Çünkü aslanan, âdemi nakildir. Bilhassa da bunu bu hadiste Ebu Ubeyde tasrih etti. Ebu Ubeyde, kendilerine müracaat edilen lügat imamlarındandır.

Şart Mefhûmu

Şart mefhûmu, hükmü bir şeye (إن) “İn” kelimesiyle veya başka lügavî şartlarla bağlamaktır. Çünkü şart mefhûmu, şartın tahakkuk etmemesi anında hükmün nefyine delâlet eder. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in Suleyman ibnu Burayde’nin babasından hadisindeki sözü gibi:

ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى التَّحْوِيلِ مِنْ دَارِهِمْ إِلَى دَارِ الْمُهَاجِرِينَ وَأَخْبِرُهُمْ أَنَّهُمْ إِنْ فَعَلُوا ذَلِكَ فَلَهُمْ مَا لِلْمُهَاجِرِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُهَاجِرِينَ

“Sonra onları Dâr’larından Muhâcirlerin Dâr’ına gitmeye davet et. Onlara eğer onu yaparlarsa, Muhâcirlerin lehine olanın onların da lehine olduğunu haber ver.”¹³⁸ Bu, onlar eğer gitmezlerse, mucâhirlerin lehine olanın onların lehine olmayacağına, aleyhlerine olanın da onların aleyhlerine olmayacağına delâlet eder. Zira hüküm, şarta bağlandı. Yine Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

Eğer hamile iseler, hamileliklerini bırakıncaya kadar onlara infak edin. (et-Talak 6) Bu, hamilelik olmadığına infâkın vâcib olmadığına delâlet eder. Zira hüküm şarta bağlandı.

¹³⁷ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 7226

¹³⁸ Müslim, K. Cihâd, 3261

Kendisine müallak hükümde Mefhûm'ul-Muhâlefet'in ma'mûlün bih (kendisiyle amel edilen) olduğuna delil, şu iki husustur:

Birincisi: Lügavî şartın sübûtu anında meşrûtun sübûtunda hiçbir ihtilâf yoktur. (ن) "În" in buna yani sübûta delâletinde ve lügavî şart olmadığına meşrûtunda olmadığına hiçbir ihtilâf yoktur. Yalnızca bu bile şart mefhûmuyla amel etmeye delâlette kâfidir. Çünkü şartın sübûtu anında meşrûtun sübûtu lâzım gelir. "În" in buna delâleti, şartın varlığına müallak hükme delâlette kâfidir. Çünkü bunun manası, şart sabit olmadığı zaman, meşrût da sabit olmaz, demektir. Peki, buna keza şu da ilâve edildiği zaman nasıl olur? Şart olmadığına aynı şekilde meşrûtun da olmadığı muhakkaktır. Bu da o manayı açıkça te'kid eder. "În" in yokluğa delâletine gelince; doğru olan buna delâlet etmesidir. Buna delil, nahivciler, onun şart için olduğunu, şartın yokluğundan meşrûtun yokluğu lâzım geldiğini, belirttiler. Şöyle denmez: "'În" in, bir şart harfi olarak adlandırılması, ancak nahivcilerin, raf, nasb vb. ıstılahları gibi bir ıstılahtır. Bu, lügavî bir medlûl değildir." Böyle denmez. Çünkü raf ve nasb, nahivcilerin ıstılahlarıdır. Bunlarda raf ve nasb kelimelerini, lügavî manalarından başkasına naklettiler. Böylece bir ıstılah oldular. Hâlbuki bu, "În" in bir şart harfi olarak adlandırılmasının hilâfinadır. Çünkü o, kelimeyi lügavî manasından başkasına nakletmekle olmadı. O ancak kelimeyi Arapların kendisi için kullandıklarıyla adlandırmaktır. Araplar "În" i şart için kullandılar. Bunun üzerine bir şart harfi olarak adlandırıldı. O, Arapların kendisini kullandıkları yerde kullanılmaktadır, menkûl değildir. Biz, onun şuanda şart için kullanımı sebebiyle onun lügattede böyle olduğuna istidlâl ediyoruz. Zira şayet böyle olmamış olsaydı, medlûlünden menkûl olurdu. Aslolan, âdemi nakildir. Binaenaleyh şartın sübûtu anında meşrûtun sübûtu

ve “İn”in buna delâleti, şart olmadığına meşrûatın olmadığı ve “İn”in buna delâleti, şart mefihûmunun ma’mûlün bih olduğunu ispat eder. Şart mefihûmu, sübûtta şart olduğu zaman yokluk ma’mûlün bihdir. Yoklukta şart olduğu zaman sübût ma’mûlün bihdir. Böylelikle şart mefihûmu, kendisine müallak hükümde ma’mûlün bihdir.

İkincisi: Sahabe, “İn”in dâhil olduğu şey, hükümde bir şarttır. O şey bir şartsa, onun yokluğundan meşrûatın yokluğu lâzım gelir, diye anladılar. Bunlardan biri rivayet edilen şu husustur: Ya’lâ ibnu Umeyye, Ömer’e dedi ki: “Bize ne oluyor ki, kısaltıyoruz. Hâlbuki biz güvenciyiz. Oysa Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

Yeryüzünde sefere çıktığınızda, kâfirlerin size fitne vermesinden korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur. (en-Nisa 101) Bununla ihticac vecihi şöyledir: O, kısaltmanın korku haline tahsisinden, korku olmadığına kısaltmanın olmayacağını anladı. Ömer’de onu inkâr etmedi. Bilakis onu bu durum üzerinde ikrar edip ona şöyle dedi: “Senin şaşırdığın şeyden bende şaşırdım. Bunun üzerine onun hakkında Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e sordum. O da şöyle buyurdu:

صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَأَقْبِلُوا صَدَقَّتْهُ

“Bir sadakadır, Allah onu size tasadduk etti. Onun sadakasını kabul edin.”¹³⁹ Ya’lâ ibnu Umeyye ve Ömer, Arapların fasihlerindendir. Onlar bunu anladılar. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’de onları, anlayışlarını üzerinde ikrar etti. Bu da, yokluk anında yokluğu dair zâhir bir delildir. Onlar-

¹³⁹ Tirmizi, K. Tefsiri’l Kur’an, 2960

dan bir diğeri de Sahabe'nin şu anlayışıdır: Senenin dönümü zekâtın vacibiyeti için şarttır. Onlar, Sene geçmediğinde zekâtın vâcib olmadığına hükmettiler. Şayet bu, şartın muktezası olmamış olsaydı, böyle olmazdı. Bundan açığa çıkar ki, şart mefhûmu ma'mûlün bihdir.

Gâye Mefhûmu

Gâye mefhûmu, hükmü bir gâyeye bağlamaktır. Hükmü bir gâye ile kayıtlı olduğu zaman, hükmün gâyeden sonrakinde nefyine delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

Sonra akşama kadar orucu tamamlayın. (el-Bakara 187) Oruç, bir gâye ile sınırlandı ki, o da akşamdır. Bu, akşam girdikten sonra orucun olmadığına delâlet eder. Gâye mefhûmunun, ma'mûlün bih olduğuna delil, (حتى) "Hattâ" ve (إلى) "Îlâ" ile gâyelendirilerek varit olan hükümler, gâyeden öncekiler için sâbit, gâyeden sonrakilerden ise nefyedilmiştir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

Sonra akşama kadar orucu tamamlayın. (el-Bakara 187) Bunun manası, akşam girdikten sonra oruç yoktur. Delili, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ

"İnsanlar iftarı acele yaptıkları sürece hayırla dâimdirler."¹⁴⁰ Keza bir delili de oruçta visâlden nehydir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın.

(el-Mâide 6) Bunun manası, dirseklerden ötesini yıkamak vâcib değildir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ

Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. (el-Bakara

222) Bunun manası, temizlendikten sonra onlara yaklaşmanın mubahlığıdır. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

فَلَا تَجْلُ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَتَكَبَّحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

Ondan sonra bir başka eşle evlenmedikçe kadın ona

helâl olmaz. (el-Bakara 230) Bunun manası, başka bir eşle evlenince ona helâl olur. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

حَتَّى يُعْطُوا الْجُزْيَةَ

Ta ki onlar cizye verinceye kadar. (et-Tevbe 29) Bunun

manası, cizye verdiklerinde onlarla savaşmak caiz değildir. İşte (حتى) “Hattâ” ve (إلى) “Îlâ” ile gâyelendirilerek varit olan nassların hepsi böyledir. Gâyeden sonraki hüküm, öncekine muhâlif olarak geldi. Bu da, gâyeyle olan Mefhûm’ul-Muhâlefet’in ma’mûlün bih olduğuna delâlet eder. Bunu şu da te’kid eder, hükmü gâye ile kayıtlamanın Mefhûm’ul-Muhâlefet’i olmamış olsaydı, hükmü onunla kayıtlamanın kendisinden sonrasından hükmü nefyedici olmazdı. Yine gâyenin zikrinin de bir fâidesi olmazdı. Bu ise hem vakıanın, hem de Kur’ân’ın üzerinde bulunduğu hususun hilâfıdır. Zira vakıa şudur ki, hüküm nefyedilmiştir. Kendisinin nefyi de, gâye için olan Mefhûm’ul-Muhâlefet’ten kaynaklanmaktadır. Kur’ân’ın üzerinde bulunduğu husus ise, Kur’ân’da zikredilen her kelime veya her harf ancak bir fâideye binaen zikredildi. Onda kesinlikle zâit bir şey yoktur. Mefhûm’ul-Muhâlefet’le amel etmemek, gâyenin zikrini abes kılar. Hâlbuki bu, caiz değildir. Bunun için gâye mefhûmu,

ma'mûlün bihdir.

Adet Mefhûmu

Adet mefhûmu, hükmü bir adede bağlamaktır. Zira hükmü, mahsûs bir adetle kayıtlamak, o adet dışındakilerin kendisinin hilâfına olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

الرَّائِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2) Sopa muayyen bir adetle kayıtlandı ki, o da yüz'dür. Bu da yüz üzerine ziyâdenin haramlılığına delâlet eder. Hüküm bir adete bitiştiği zaman Mefhûm'ul-Muhâlefet'e delâlet ettiğine delil, Katâde'den rivâyet edilen şu husustur. O şöyle dedi: Allahu Teâlâ'nın şu sözü nâzil olunca:

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

Onlar için ister istiğfâr et, ister onlar için istiğfâr etme, onlar için yetmiş kez istiğfâr etsen de Allah onlara asla mağfiret etmeyecek. (et-Tevbe 80) Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi:

قَدْ خَيْرَنِي رَبِّي فَرَأَى اللَّهُ لَأَزِيدَنَّ عَلَى السَّبْعِينَ

*“Rabbim beni muhayyer bıraktı. Allah'a yemin olsun ki elbette ben yetmiş üzerine ziyâde edeceğim.”*¹⁴¹ Yetmiş üzerine ziyâde edilenin kendisinin hilâfına olduğu makûldür. Bu da adet için olan Mefhûm'ul-Muhâlefet'in ma'mûlün bih olduğuna bir delildir. Ayrıca içerisinde adedin zikredildiği nasslarda, adede muhâlif olanın hükmü, adedin hükmünden başkadır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü böyledir:

¹⁴¹ et-Tabarî

فَاخْلُدُوا كُلٌّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Onlardan her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2)

فَاخْلُدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

Onlara seksen sopa vurun. (en-Nûr 4) Zâniye yüzden daha az ve yüzden daha çok sopa vurmak caiz değildir. İftirâ atana da yüzden daha az ve yüzden daha çok sopa vurmak da caiz değildir. Ve *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü:

إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ

*“Su iki kulleye ulaştığı zaman pislik taşmaz.”*¹⁴² Bunun mefhûmu, eğer iki kulleye ulaşmazsa pislik taşır. İşte tüm nasslar böyledir. Ancak burada şunun bilinmesi gerekir ki, adetteki Mefhûm’ul-Muhâlefet’le ancak tek bir halde amel edilir. O da, hüküm mahsûs bir adetle kayıtlanır. Bu kayıtlama, o hükmün adette sübûtuna, adetten dışındakilerden ise nefyine veya Fahvâ-l Hitap’taki durum gibi, kelâmın siyâkından, o hükmün adette nefyine, onun dışındakilerde ise sübûtuna delâlet ettiğinde olur. Yani kelâmın siyâkından, hükmü kendisiyle kayıtlamanın cereyân ettiği mahsûs bir adetle hüküm mukayyetir diye bilindiğinde olur. Yani bu mukayyetlilik, iltizâm delâletinin üzerine intibak ettiklerinden olduğunda olur. Öyle ki o mana, kelâm işitildiğinde zihin kendisine intikâl eder. Yani o mana, zihnî lâzımdan olur. Eğer o mana, böyle olmazsa yani zihnî lâzımdan olmazsa muteber değildir. Çünkü adet mefhûmu, iltizâm delâletindendir. Lüzumlu-lukta muteber olan ise, zihnî lüzumluluktur. Mahsûs bir adetle mukayyet olan her hüküm ve bunun, adette o hükmün sübûtuna, onun dışındakilerde ise nefyine

delâleti de olur veya onun, adette o hükmün nefyine, onun dışındakilerde ise sübûtuna delâleti, kelâmın siyâkından alınır. Öyle ki lafız işitildiğinde zihin kendisine intikâl ederse, şüphesiz bu haldeki adet mefhûmu ma'mûlün bihdir. Bu, mesela, *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü gibi:

إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ

“Üç kişi bir yolculuğa çıktıklarında, kendilerinden birini emir seçsinler.”¹⁴³ Buradaki hüküm -ki, emir seçmektir-, bir adetle kayıtlandı ki o da birdir. Kelâmın siyâkı da, maksat, iki kişiyi emir seçmek değil, bir kişiyi emir seçmek olduğuna delâlet eder. Buna göre mefhûmu, birden çok kişinin imâreti caiz değildir. Kelâmın siyâkı da, hükmün bu adetle mukayyet olduğuna delâlet etti. Böylelikle Mefhûm'ul-Muhâlefet, ma'mûlün bihdir. Bunun için *Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Müminlerin imâreti yani Hilâfet hakkında şöyle buyurdu:

إِذَا بُويعَ لِخَلِيفَتَيْنِ فَأَقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا

“İki Halife'ye biat edildiğinde onlardan sonra geleni öldürün.”¹⁴⁴ Kelâmın siyâkı, mukayyetliliğe delâlet etmediğinde ise, nitekim bir kimse kendisine borcu olan şahsa, *“Benim sende olan iki kuruşu ver.”* dediğinde, bunun Mefhûm'ul-Muhâlefet'i yoktur. Zira hükmü adetle kayıtlamak, iki kuruşla varit olmadı. O ancak mutlak adet için bir kullanımdır. Bazen onun borcu yüz dinar olabilir. Bu demektir ki, adetteki Mefhûm'ul-Muhâlefet, ancak şu iki şartı tamamladığı zaman ma'mûlün bih olur. *Birincisi: Hükmü adetle kayıtlamak, ikincisi: Kelâmın siyâkı, adetin gayrisinden hükmün nefyine delâlet etmesi.*

¹⁴³ el-Bezzâr

¹⁴⁴ Müslim, K. İmârat, 3444

Mefhûm'ul-Muhâlefet'ten Ma'mûlûn Bih Olmayanlar

Bu dört sınıf; *sıfat*, *şart*, *gâye ve adet*, kendilerinde Mefhûm'ul-Muhâlefet'le amel edilenlerdir. Bunların dışındakiler, ma'mûlûn bih değildir. İster özel isim olsun, "Zeyd ayaktadır" gibi, isterse cins isim olsun, senin "Koyunda zekât vardır" sözün gibi, ismin mefhûmuyla mutlak amel edilmez. Çünkü bu isimle muallâk olan hüküm, o ismin medlûlü gayrisinden nefyine delâlet etmez. Mesela, Zeyd ayaktadır, Zeyd gayrisinden ayaktalığın nefyine delâlet etmez. Mesela, koyunda zekât vardır, koyun dışındakilerden zekâtın nefyine delâlet etmez. Hükümü, isme ve lakap ve künye gibi o manadakilere bağlamak, başkalarından onun nefyine delâlet etmez. Tıpkı kendisinde faizi haram kılmakla altı eşyadan her sınıfı, nassla belirtmek gibi. Zira bu, bu sınıfın dışındakilerde faizin mubahlığına delâlet etmez. Tıpkı kendisinde zekâtın vacipliği konusunda on eşyadan her sınıfı, nassla belirtmek gibi. Zira bu, bu sınıfın dışındakilerde zekâtın vâcib olmadığına delâlet etmez. Ve tıpkı, *Zeyd ayağa kalktı* veya *Zeyd ayaktadır*, diyen kişinin sözü gibi. Zira bu, ayaktalığın Zeyd'den hâsıl olduğuna delâlet eder, diğerlerinden hâsıl olmadığına delâlet etmez. Bu misalde hüküm, özel isme bağlandı. Oysa ismin mefhûmu kesinlikle ma'mûlûn bih değildir.

Aynı şekilde müfhem olmayan vasfın mefhûmuyla da amel edilmez. Ömer ibnul Hattâb'ın şu sözü gibi:

وَلَيْسَ لِمَحْتَجِرَحَقٍّ بَعْدَ ثَلَاثٍ

"Muhtecirin üç seneden sonra hakkı yoktur."¹⁴⁵ Bu, muhtecir dışındakilerin, kendilerine ikta' yoluyla arazi ikta' edilen kimseler gibi, üç sene âtıl bırakılmalarından sonra arazide hakları olduğuna delâlet etmez. Yine *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü gibi:

لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ

"Bir at üzerinde gelse de, dilenenin de bir hakkı vardır."¹⁴⁶ Bu, dilenen dışındakilerin zekâta hiçbir hakları olmadığına delâlet etmez. Bilakis hem dilenene hem de dilenen dışındakilere verilir. Müfhem olmayan yani münâsip olmayan vasfın Mefhûm'ul-Muhâlefet'iyle amel edilmez, hüccet olarak da itibar edilmez. Çünkü lafız işitildiğinde zihin kendisine intikâl etmez, illetlik de ifâde etmez.

Aynı şekilde (إنما) "*Innemâ*"nın mefhûmuyla da amel edilmez. Nitekim hadisteki gibi:

إِنَّمَا جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشُّفْعَةَ فِي كُلِّ مَا لَمْ يُقَسِّمْ

"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, şufayı ancak taksim olunmamış her malda kıldı."¹⁴⁷

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

"Ameller ancak niyetlere göredir."¹⁴⁸

إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَتَقَى

"Velâ ancak azad eden içindir."¹⁴⁹

إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسْبَةِ

"Riba ancak nesîdedir."¹⁵⁰ Çünkü o, hasra delâlet et-

¹⁴⁵ Ebu Yûsuf

¹⁴⁶ Ahmed

¹⁴⁷ el-Buhârî

¹⁴⁸ el-Buhârî, Muslim

¹⁴⁹ Muslim

¹⁵⁰ Muslim

mez. Onun Mefhûm'ul-Muhâlefet'ıyla de amel edilmez. Zira "İnnemâ" lügatte, Mefhûm'ul-Muhâlefet'ıyla amel edilebilmesi için lügat ehli nezdinde katiyetle hasra delâlet etmez. O, bazen varit olur ve kendisiyle hasır murât edilir. Bazen de varit olur, ama kendisinde hiçbir hasır olmaz. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ

'Ben ancak sizin gibi bir beşerim.' (el-Kehf 110) Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ

Sadakalar ancak yoksullar içindir. (et-Tevbe 60) Kendisiyle bu iki ayette murât, hasırdır. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü:

إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيبَةِ

"Ribâ ancak nesîededir." Ondan murât, hasır değildir. Çünkü ribâ, fazlalık ribâsının haramlılığı üzerinde de icma'us-Sahabe inikat ettiğinden dolayı, nesîeye münhasır değildir. Zira onun haramlılığında ibnu Abbas dışında Sahabe'den muhâlefet olmadı. Sonra o da görüşünden geri döndü. Şu hadis de öyledir:

إِنَّمَا جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشُّفْعَةَ فِي كُلِّ مَا لَمْ يُقْسَمَ

"Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, şufayı ancak taksim olunmamış her malda kıldı." Ondan murât, hasır değildir. Çünkü şufa, ortağa hasredilmiş değildir. Bilakis o, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözünden dolayı, **الْجَارُ أَحَقُّ بِشُفْعَةٍ** "Komşu, komşusunun şufa'sına daha layıktır. Yolları bir olduğunda, o kayıpsa da şufa'yı bekler."¹⁵¹ keza komşu için de sâbittir. Mademki "İnnemâ" hasra delâlet etmez, bilakis bazen

¹⁵¹ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Kufiyyîn, 18640

hasır için, bazen de başkası için olabilir, öyleyse kendisinindeki Mefhûm'ul-Muhâlefet'le amel edilmez.

Aynı şekilde nutuk mahallinde, Mahrec-il Eamm vel Agleb (ağlebiyet ve genellik mahreci) çıkışından dolayı her tahsîs biz'zikir (bir şeyi özellikle zikretmek) hitabının mefhûmu yoktur. Bu mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَرَبَّانِيكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نَّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ

Kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. (en-Nisa 23) Ve şu sözü:

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا

Eğer aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ehlinden bir hakem ve kadının ehlinden bir hakem gönderin. (en-Nisa 35) *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü:

أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحْتُ بِغَيْرِ إِذْنٍ وَلِيِّهَا فَنَكَاحُهَا بَاطِلٌ

"Hangi kadın, velisinin izni olmaksızın nikâhlanırsa, nikâhı bâtıldır."¹⁵² Ve *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü:

إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ لِحَاجَتِهِ فَلْيَسْتَطِبْ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ فَإِنَّهَا تُحَرِّثُهُ

"Sizden biri def-i haceti için gittiği zaman üç taşla temizlensin. Çünkü o, ona kâfidir."¹⁵³ Zira bu sûretlerin hepsinde, hitabın nutuk mahalline tahsîsi biz'zikri, sadece ekseriyet olmasından dolayıdır. Zira ekseriyetle, üvey kız ancak evde olur, ayrılık şiddetli geçimsizlikle birlikte olur, kadın kendisini, ancak velisinin izni olmadığında ve kendisini evlendirmeyi reddettiğinde, evlendirir, istincâ ancak taşla olur. Onun için bu misallerin hepsinde vb. hi-

¹⁵² et-Tirmizî

¹⁵³ Ahmed

tabın mefhûmu yoktur.

Aynı şekilde Kitâp veya Sünnet'ten kendisini iptal eden bir nass varit olduğu zaman Mefhûm'ul-Muhâlefet'le amel edilmez. Zira o zaman kendi hilâfına nassın vürûdundan dolayı iptal olur. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً

Kat kat artırılmış olarak ribâ yemeyin. (Âl-i İmran 130) Ve Teâlâ'nın şu sözü:

وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنَّ أَرْضَنَ تَحَصُّنًا

İffetli kalmak isterlerse, câriyelerinizi fuhuşa zorlamayın. (en-Nûr 33) Zira ribâ, kat kat artırılmış olmadığı, ayetin mefhûmu gerekçesiyle, helaldir, denmez. Bu mefhûmu iptal eden başka bir nass varit oldu ki o da Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَإِنْ تَبُيْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ

Eğer tevbe ederseniz, anamalınız sizindir. (el-Bakara 279) Onun için bütün ribâ haramdır. Onun "**Kat kat artırılmış olarak**" sözünün, mefhûmuyla amel edilmez. Keza, iffetli kalmak istemezlerse, ayetin mefhûmu bahanesiyle, onları fuhuşa zorlayın, denmez. Bu mefhûmu iptal eden başka bir nass varit oldu ki o da Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَلَا تَقْرُبُوا الرِّبَا إِنَّهُ كَانَ فَاجِحَةً

Zinâya yaklaşmayın. Zira o bir fuhuştur. (el-İsra 32) Dolayısıyla onları fuhuşa zorlamak, ister iffetli kalmak istesinler, isterse istemesinler, haramdır.

Böylece Mefhûm'ul-Muhâlefet, şu dört sınıfa mahsûrdur, başka değil. Bunlar: *Sıfat mefhûmu*, *şart mefhûmu*, *gâye mefhûmu* ve *adet mefhûmu*. Bunlar hâricindekilerin hiçbir mefhûmu yoktur. Onlarda Mefhûm'ul-Muhâlefet'le mut-

lak amel edilmez.

Kitâp Ve Sünnet'in Kısımları

Arap lügati bahsi bittikten, Arap lügat ve kısımları bilgisi tahsil edildikten sonra, Kitâp ve Sünnet'le istidlâlinin kendisine bağlı olduğu şeyin kemâle ermesi amacıyla, Kitâp ve Sünnet'in kısımlarını da bilmek gerekir. Çünkü Arapça lügatini ve kısımlarını bilmek, Kitâp ve Sünnet'le Şer'i hükümlere istidlâl etmek için kâfi değildir. Çünkü Kitâp ve Sünnet'in lafızları, teşrî nasslardır. Onlarda, fiilin talebi ve terkin talebi var, onlarda âmm ve hâss nass var, onlarda mutlak ve mukayyet nass var, onlarda bir beyana muhtaç mücmel kelâm var, onlarda beyan ve mübeyyen var, onlarda hükmü mensûh ve mensûh olmayanlar var. Tüm bunlar, Kitâp ve Sünnet'le Şer'i hükme istidlâl etmek için bilinmelidir. Çünkü lügat ve kısımlarını bilip Kitâp ve Sünnet'ten bu kısımları bilmemek, hükme istidlâl için kâfi değildir. Onun için Arap lügati ve kısımları bilgisi yanı sıra Kitâp ve Sünnet'in kısımları da bilinmelidir. Kitâp ve Sünnet'in istikrâsından sonra açığa çıktı ki, Kitâp ve Sünnet'in kısımları şu beş kısma münhasırdır:

Birincisi: Emirler ve Nehyler.

İkincisi: Umûm ve Husûs.

Üçüncüsü: Mutlak ve Mukayyed.

Dördüncüsü: Mücmel, Beyan ve Mübeyyen.

Beşincisi: Nâsıh ve Mensûh.

Bu beşi dışındakiler, özel bir kısım olarak muteber değildir. Onlar ancak bunlardan birine veya lügate râci-dir yahut bir hilekârlıktır, hiçbir manası yoktur. Mesela, Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında zâhir ve müevvel de var, dediler ve zâhiri, "Aslî veya örfî vad'ıyla bir mana-

ya delâlet edip, diğerleri de mercûh ihtimâlle muhtemel olan-
dır.” diye tarif ettiler. Müevveli de, “Lafzı, zâhir
medlûlünden başkasına, ihtimâliyle birlikte, onu destekleyen
bir delille hamletmektir” diye tarif ettiler. Buna binaen in-
hiraflar ve teviller yaptılar. Hakikatte ise, manaya delâle-
ti açısından lafızda ancak lügate müracaat edilir. Ona ya
vad’ı yolla ya örfi yolla ya da Şer’i yolla delâlet edilir.
Bunlarda ise zâhir ve müevvel yoktur. Şayet olsaydı,
Kitâp ve Sünnet’in kısımlarından değil, kesinlikle lüga-
tin kısımlarından olurdu. Yine Kitâp ve Sünnet’in kısımla-
rı arasında nass da var, dediler ve nassı, “Sîganın kendi-
sinde değil, mütekellimin nefsindeki bir manadan dolayı zâhir
üzerindeki netliği artıran şeydir.” diye tarif ettiler. Mesela,
Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ

**Size temiz olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder
nikâhlayın.** (en-Nisa 3) Ayetin evveli şöyledir:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي النِّتَامَى فَانكِحُوا

**Eğer yetimlerin hakkına riayet edememekten korkar-
sanız, nikâhlayın.** (en-Nisa 3) Yani şehvetlerinin eksikliği ve
size karşı olan rağbetlerinin azlığı sebebiyle yetimlerde
adil davranamamaktan korkarsanız, size temiz olan baş-
kalarını yani size helal olan kadınları nikâhlayın. Dediler
ki: “Ayet, temiz olan kadınları nikâhlamanın caizliğinde zâhir-
dir. Çünkü bu, mücerret sîganın işitilmesiyle anlaşılır. Aynı
şekilde ayet, adedin beyanında da bir nassdır. Çünkü nikâhın
cevazlığı, bu ayetin vürûdundan önce başka nasslarla ve Rasul
Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in fiiliyle marûftu. Fakat adedi
mübeyyen değildi, bu ayetle açıklandı. Böylece ayetin, nassın
bir anlayışı itibar ederek eşlerin sayısının dörtle teşrî için oldu-
ğu anlaşılır. Yetimler dışındakilerin evliliği ise, zahirin bir an-

layış olduğu anlaşılır." İşte onların dedikleri budur. Hakikat ise şudur: Adet anlayışı, Allahu Teâlâ'nın şu sözünün mantûkundan geldi:

مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ

İkişer, üçer, dörder. (en-Nisa 3) Yetimler dışındakilerin evliliği de Allahu Teâlâ'nın şu sözünün mantûkundan geldi:

مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ

Size temiz olan kadınlardan. (en-Nisa 3) Mantûktan bir anlayış olması bakımından iki ayet arasında hiçbir fark yoktur. Bu, nasstan geldi, şu da zâhirden geldi, diye böyle ayrıma hiçbir mahal yoktur.

Yine Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında nassın ibâresi de var, dediler. Zira onlar: "*Nassın ibâresiyle istidlâl, kelâmın kendisi için sevk edildiği şeyin zahiriyle amel etmektir. Nass ise, Kur'ân ve Sünnet'in ibâresidir. Bu da nass veya zâhir veya müfesser veya hâss olmaktan daha geneldir. Yani zihnın, Kur'ân'ın ibâresinden hükme intikâli, müçtehidin kelâmın kendisi için sevk edildiği şeyi zâhirinden istinbâttır. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:*

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Onların rızıkları ve giyimleri marûfla baba üzerinedir. (el-Bakara 233) *Nassın ibâresiyle -ki bu 'onların rızıkları baba üzerinedir'- sâbit olan, annelerin nafaka vacipliğidir. Çünkü kelâm bunun için sevk edildi.*" dediler. Aynı şekilde bu kısmın da varlığının hiçbir manası yoktur. Çünkü hükmü, ayetin mantûkundan alındı. Öyleyse bu kısım da mantûktandır.

Yine Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında nassın işâreti de var, dediler ve onu şöyle tarif ettiler: "*Nazmı lûgat*

yönünden sâbit olan şeyle amel etmektir. Fakat o şey, maksût değildir, nass onun için de sevk edilmedi. Her yönden zâhir de değildir.” Mesela, Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

وَعَلَى الْمَوْلِدِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Onların rızıkları ve giyimleri marûfla baba üzerine-dir. (el-Bakara 233) Çünkü bu nassın işâret ile sâbit olan, çocuğun babaya nispetidir. Zira çocuk, tahsisi iktizâ eden “Lâm” harfiyle nispet edildi. Ayrıca nassta, baba dışında, mirastan hisseleri miktarınca akrabalar üzerine de nafaka gerektiğine dair işâret vardır. Hatta anne ve dede üzerine de çocuğun nafakasının üçte biri vâcibtir. Çünkü vâris, ırstan, türemiş bir isimdir. Dolayısıyla hükmü, onun manası üzerine bina etmek gerekir. Mesela, Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا

Taşınması ve sütten ayrılması otuz aydır. (el-Ahkaf 15) Nassla sâbit olan, çocuk üzerindeki anneye ait minnetin beyanıdır. Çünkü ayet şöyledir:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا

Biz insana, ebeveynine ihsân tavsiye ettik, annesi onu zahmetle taşıdı ve onu zahmetle doğurdu. Onun taşınması ve sütten ayrılması otuz aydır. (el-Ahkaf 15) Bunda, hamilelik müddetinin en az altı ay olduğuna dair bir işâret vardır. AbdurRezzâk Musannif’inde ve el-Beyhakî, Mâlik ibnu Enes’ten şöyle rivâyet ettiler:

أَنَّ رَجُلًا تَرَوَّجَ امْرَأَةً فَوَلَدَتْ فِي سِنَةِ أَشْهُرٍ فَهَمَّ عُمَانٌ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَا أَنَّهَا لَوْ خَاصَمَتْكُمْ لَخَصَمْتُمْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا وَقَالَ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ فَإِذَا ذَهَبَ الْفِصَالُ عَامَانٍ فَلَمْ يَبْقَ لِلْحَمْلِ إِلَّا سِنَةٌ أَشْهُرٌ فَدَرَأَ عُمَانُ عَنْهَا الْجَدَّ

“Bir adam bir kadınla evlendi. Kadın altı ay içerisinde do-

ğurdu. Osman, onun recmine niyetlendi. Bunun üzerine ibnu Abbâs, "Eğer kadın sizinle hasımlaşsaydı elbette sizinle hasımlaşır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: **"Onun taşınması ve sütten ayrılması otuz aydır."** Ve buyurdu ki: **"Sütten ayrılması iki sene içinde olur."** Sütten ayrılmaktan iki sene gittiğinde, hamilelik için geriye altı ay kalır." dedi. Ardından Osman, ondan haddi kaldırdı." Keza bu kısmı da, Kitâp ve Sünnet'in kısımlarından bir kısım kılmanın hiçbir manası yoktur. Çünkü o, mefhûmun kısımlarındandır. O, işâret delâletindendir. İşâret delâleti de lügat bahislerindendir. Kitâp ve Sünnet bahislerinden değildir.

Yine Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında nassın delâleti de var, dediler ve onu şöyle tarif ettiler: "İçtîhâden değil lügaten nassın manasıyla sâbit olandır. Öf demekten nehy gibi. Bununla içtîhâdsız öf demenin haramlılığına vâkîf olunur. Nassın delâletiyle sâbit olan, lügaten nazmın manasıyla da sâbit olan şeydir. O şey, teemmülsüz lafzın işitilmesiyle bilinen zâhir bir mana demektir." Bu kısmın hakikati ise, onun mantûkun delâletinden olduğu kendisinde zâhirdir. Dolayısıyla lügat bahislerindendir.

Yine "Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında nassın iktizâsı da var", dediler. "Nassın iktizâsı, başına dâhil olan bir şartla nassın amel etmesidir. Çünkü bu, ele aldığı şeyin sıhhati için nassın iktizâ ettiği bir husustur. Böylece bu, muktezâ vasıtasıyla nassa muzâf oldu. Bunun misâli Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

Bir köle âzâd etmektir. (en-Nisa 92) Bu, kölenin mülkiyetini iktizâ eder. Hâlbuki bu, zikredilmiş değildir. Sanki O, şöyle buyuruyor: "Sizin mâlik olduğunuz bir köle âzâd etmektir." Çünkü hür olanı ve başkasının kölesini âzâd etmek sahih değildir.

Öyleyse bir köle âzâd etmek, “Sizin mâlik olduğunuz”u iktizâ eder. İşte bu, nassın iktizâsındandır.” Oysa bu kısmı da aynı şekilde Kitâp ve Sünnet’in kısımlarından bir kısım kılmak sahih değildir. Zira o, lügat bahislerindendir ve iltizâmî delâlet kabilindendir. Çünkü o, mutabâkat yoluyla üzerine medlûl mananın bir şartı olmasıyla, müfred lafızların manalarından müstefâd olan şeylerdendir. O şeyi ya akıl iktizâ eder, Onun “At” sözü gibi. Zira mesele, ok ve atan şeyin tahsilini gerektirir. Çünkü akıl, bunlarsız atmayı var saymaz. Ya da onu Şeriat iktizâ eder, Onun “Köleni bana âzâd et” sözü gibi. Zira sorusu, mülkiyetine sahip olmasını gerektirir. Nihayet onu âzâd ettiğinde, onun kendi mülkiyeti içerisine dâhil olduğu açığa çıkar. Çünkü Şer’an âzâd etmek, ancak sâhip olunanda olur. İşte bunun misali, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ‘Bir köle âzâd etmektir.’ Bu, kölenin mülkiyetini iktizâ eder. Bu, iltizâm delâletindendir ve mefhûmun kısımlarındandır. Bu, iktizâ delâletidir. İktizâ delâleti de lüğatin bahislerindendir. Kitâp ve Sünnet bahislerinden değil.

Yine “Kitâp ve Sünnet’in kısımları arasında Hafıyy de var”, dediler. “Hafıyy, sîgadan başka bir mâni sebebiyle muradı gizli olan, ancak istekle (tekellüfle) elde edilen şeydir. Mesela, Allahu Teâlâ’nın şu sözü, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا **Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.** (el-Mâide 38), her hırsızın elini kesmek vücbiyeti hakkında zâhirdir. Aynı zamanda o, yankesici ve kefen hırsız hakkında da hafıyydır. Çünkü bunlara, lisân ehlinin örfünde hırsızdan başka bir isim tahsis edildiler. Bunun üzerine biz teemmül ettik, ardından yankesiciye, hırsızlık manasının ziyâdesinden dolayı başka bir isim tahsis edildiğini gördük. Zira hırsızlık, kiler misâli, korunaktan, mahrumiyeti olan bir malı almaktır. Yankesici ise malın muhafazası kasteden uyanık kimselerden gaflet vuruşuyla

ve onların soyundukları bir anda çalar. Kefen hırsızına başka bir ismin tahsis edilmesi ise, ondaki hırsızlık manasının noksanlığından dolayıdır. Çünkü o, korumayı kastetmeyen ölüden çalar. İşte tüm bunlar, hafiydirdir." Bu kısım, hiçbir manası olmayan bir hilekârlık olarak itibar edilir. Çünkü hırsızlığın lügatte bir manası vardır, yankesici ve kefen hırsızı üzerine intibak etmez. Sonra el kesmek için de Sünnet'in getirdiği şartlar vardır. Hırsızın hükmü marûftur. O, yankesici ve kefen hırsızının hükmünden, yağmalayan ve kapkapçının hükmünden başkadır. Bunu hafiy olarak adlandırmak ve onu Kitâp ve Sünnet'in kısımlarından bir kısım kılmak, hiçbir manası olmayan bir hilekârlıktır.

Yine "Kitâp ve Sünnet'in kısımları arasında müşkil de var", dediler. Müşkil, işkâli içerisine dâhil olandır. Yani emsallerinde benzeşen kelâmdır. Müşkilde, hafiy üzerine gizlilik ziyâdesi vardır. Müşkil, kendisinde zâhir üzerine zâhirlilik ziyâdesi bulunan nassa mükabildir. Bunun için istek ve teemmül arasında nazara muhtaçtır. Bunun misâli Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَأَنُتُوا حَرَثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

Tarlalarınıza dilediğiniz yerden varın. (el-Bakara 223) Çünkü "Ennâ" kelimesi, müşkildir. Bazen nereden manasıyla gelir. Nitekim Allahu Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

أَنَّى لَكَ هَذَا

Bu, sana nereden... (Âl-i İmran 37) Yani, her gün sana gelen bu rızık nereden. Bazen de nasıl manasındadır. Nitekim Allahu Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ

Benim nasıl oğlum olabilir? (Âl-i İmran 40) Yani benim

nasıl bir çocuğum olur! Burada manası karıştı. O, nereden manasında mıdır? Yoksa nasıl manasında mıdır? Tarla lafzında teemmül ettiğimizde, onun nereden manasında değil, nasıl manasında olduğunu biliriz. Çünkü dübür, tarla mahalli değildir, artık mahallidir. Buna göre kadına dübüüründen yaklaşmak haram olur. Tarla kelimesi olmamış olsaydı, “*Ennâ*” lafzı müşkil olurdu. Çünkü livâta, kesinlikle haramdır. “*Ennâ*”yı nereden manasında tefsir etmek de mümkün olurdu. Bu da kadınla livâtanın helallğine götürürdü. ‘**Tarlalarınız**’ kelimesi gelince, müşkil izâle oldu. Aynı şekilde bu kısmı da Kitâp ve Sünnet’in kısımlarından bir kısım kılmak, doğru değildir. O ancak lügat bahislerindendir. Zira “*Ennâ*” lafzı, müşterek lafızlardandır ki, bu delâlet eden ve medlûl itibarıyla lafzın kısımlarından bir kısımdır, “*Ayn*”ın göz ve câriye için olduğu gibi. “*Ennâ*” lafzı da müşterek lafızlardandır. Müşterek lafızlardan murât edilen manayı karine tayin eder. Karineyle onlardan murât edilen mana anlaşılır. Burada “*Tarlalarınız*” kelimesi, “*Ennâ*” lafzından muradın, nasıl olduğuna delâlet eden bir karinedir. Herhangi bir işkâl mevcut değildir. Onun için müşkil diye adlandırılana, Kitâp ve Sünnet’in kısımlarından bir kısım olarak itibar edilmez.

Yine “*Kitâp ve Sünnet’in kısımları arasında müfesser de var*”, dediler. Müfesser, kendisiyle birlikte tevil ve tahsis ihtimali kalmayacak şekilde nass üzerindeki netliği artıran şeydir. Mesela, Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ

Meleklerin hepsi de birden hemen secde ettiler. (el-Hicr 30) Melekler, âmm zâhir bir isimdir. Fakat husûsta muhtemeldir. “Hepsi” sözüyle tefsir edildiğinde, bu ihtimal kesilir.

Ama bir ve ayrı ayrı ihtimali hâlâ bâkidir. Ardından "Birden" sözüyle de ayrı ayrı tevil ihtimali de kesilir." Bu kısım da hiçbir manası olmayan hilekârlıktır. Çünkü kelâmda te'kid kullanmak, ne onu kelâmın kısımlarından bir kısım, ne de Kur'ân'ın kısımlarından da özel bir kısım kılar. Şer'i hükümlerin istinbâtı işinde onun bahsine mahal yoktur.

İşte böylece Kitâp ve Sünnet'in kısımları olarak zikrettikleri hususların hepsi, onların kısımları değildir. Bilakis bunlar, lügatin bahislerinden veya hiçbir manası olmayan hilekârlıktandır. İstikrâdan sonra Kur'ân'ın kısımlarının, beş kısım ile sınırlı olduğu tebeyyün eder. Bunlar; *emirler ve nehiyeler, umûm ve husûs, mutlak ve mukayyed, mücmel ve mübeyyen, nâsıh ve mensûhtur*. Bunlardan başka kesinlikle yoktur.

Emir Ve Nehy

Emir, fiilin istilâ vechi üzere talebidir. Nehy ise, terkin istilâ vechi üzere talebidir. Emir ve nehyin manaları, taleptir. Emir, fiili yapmanın talebidir. Nehy ise, fiili terk etmenin talebidir. Ancak ne var ki, Şârî'in emrettiği veya nehyettiği her şeyde, emir ve nehy tek bir üslûp üzere seyreder değildir. Bilakis emirler ve keza nehyler, karine-ler ve ahvâlın ihtilafıyla ihtilâf eder. Bazen emir, vâcib için olur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

أَقِمِ الصَّلَاةَ

Namaz kıl. (el-İsra 78) Bazen de mendub için olur. Kölele-rin mükâtebesindeki Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَكَاتِبُوهُمْ

Onlarla mükâtebe yapın. (en-Nûr 33) Bazen de mubah için olur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا

İhramdan çıktığınızda avlanın. (el-Mâide 2)

Emirlerin ve Nehylerin Çeşitleri

Emirler ve nehyler iki güruhtur: *Sarîh ve gayri sarîh.*

Sarîh de iki güruhtur:

Birincisi: Emir ve nehy lafzıyla olmasıdır, mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا

Allah size, emânetleri ehline vermenizi emreder. (en-Nisa 58) Mesela, şu sözü gibi:

إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ
إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ

Allah yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarıcıları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizden sizi nehyeder. (el-Mümtehine 9)

İkincisi: *Lügaten emir ve nehy için konulmuş sîganın, bizzat emir veya nehy delâlet eden olmasıdır. Mesela; وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا* **Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.** (el-Mâide 38) *Mesela; وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ* **Müminlerden bir tâife onların cezasına şahit olsun.** (en-Nûr 2) *Mesela; لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى* **Siz sarhoşken namaza yaklaşmayın.** (en-Nisa 43) *Mesela; لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ* **Allah'a ve Rasul'e ihânet etmeyin.** (el-Enfal 27) gibi... Bu naslarda, lûgaten emir için konulmuş sîga emre, nehy için konulmuş sîga da nehy delâlet etti.

Gayri sarîh ise, emir veya nehy sîgası, bizzat emir veya nehy delâlet eden olmaz. Bilakis nassta varit olan cümle, emir veya nehy manası tazammun eder. Yani emir veya nehy delâlet, nassta varit olan cümlelerin tazammun ettiği emir veya nehy manasından gelmektedir, emir veya nehy sîgasından değil. *Mesela; كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ* **Size oruç yazıldı.** (el-Bakara 183) *إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ* **Allah israf edenleri sevmez.** (el-En'am 141) vb. Gayri sarîh, müteaddit hallerde gelir:

Onlardan biri, bir hükmün ikrarı hakkında haber vermek şeklinde gelenidir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

Size oruç yazıldı. (el-Bakara 183)

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ

Annele, çocuklarını emzirirler. (el-Bakara 233)

وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

Allah kâfirler için Müminler üzerinde asla bir yol

kılmaz. (en-Nisa 141)

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ

Onun keffâreti, on miskini doyurmaktır. (el-Mâide 89) Kendilerinde emir ve nehy manası bulunan vb. emirde sarâhaten varit olan farz, vâcib ve helâl lafızları, bu bab-tandır. Mesela, Allahu Teâlâ'nın sadakalar ayetindeki sö-zü, **'Sadakalar fakirler ve miskin-ler içindir.'** şu sözüne kadar:

فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ

Allah'tan bir farz olarak... (et-Tevbe 60) Mesela, rivâyet edilen şu husus: Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* hutbe vererek şöyle buyurdu:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ

"Ey insanlar! Şüphesiz ki Allah Azze ve Celle size Hacca farz kıldı."¹⁵⁴ Mesela, ibnu Ömer'den rivâyet edilen şu husus:

فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ

"Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem fitr sadakasını farz kıldı."¹⁵⁵ Mesela, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü:

الْجِهَادُ وَاجِبٌ عَلَيْكُمْ مَعَ كُلِّ أَمِيرٍ

"Cihâd her emirle birlikte size vâcibtir."¹⁵⁶ Mesela, Al-lahu Teâlâ'nın şu sözü:

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَّامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ

Oruç gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. (el-Bakara 187) Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ

¹⁵⁴ Nesei, K. Menâsık el'Hac, 2572

¹⁵⁵ İbn-u Mâce

¹⁵⁶ Ebu Davud, K. Cihâd, 2171

Allah, alış-verişi helâl kıldı. (el-Bakara 275) Aynı şekilde, varit olan haram kılmak lafızları da böyledir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ

De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli olan fuhuşatları haram kıldı.' (el-A'raf 33) Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَحَرَّمَ الزُّبَا

Ve ribâyı haram kıldı. (el-Bakara 275) Ve Teâlâ'nın şu sözü:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ

Ölü eti, size haram kılındı. (el-Mâide 3) İşte tüm bunlar, gayri sarîhtendir. Bunlar, her ne kadar Şer'i hükme delâlette sarîh olsalar da fakat emir ve nehyde sarîh değildir. **'Farz kıldı'**, Şer'i hükümde sarîhse de fakat emirde sarîh değildir. **'Haram kıldı'**, Şer'i hükümde sarîhse de fakat nehyde sarîh değildir. Onun için gayri sarîhten itibar edildiler.

Gayri sarîh hallerden biri de meth şeklinde gelen veya emirde fâili meth edilendir. Yahut zemmedilen veya nehyde fâili zemmedilendir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

Allah'a ve Rasulü'ne iman edenler, işte onlar siddîk olanlardır. (el-Hadid 19) Ve Teâlâ'nın şu sözü:

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ

Doğrusu siz müsrif bir kavimsiniz. (el-A'raf 81) vb.

Onlardan biri de emirlerde fiile sevâbın terettübü, nehiylerde de nehyedilene ikâbın terettübü şeklinde gelendir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ

Kim Allah ve Rasulü'ne itâat ederse, Allah onu Cennetlere kor. (en-Nisa 13) Mesela, Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا

Kim Allah ve Rasulü'ne isyân eder ve hududlarını aşarsa, onu ateşe sokar. (en-Nisa 14) vb.

Onlardan bir diğeri de emirlerde Allah sevgisini, nehiylerde de buğz ve kerâhiyeti haber vermek şeklinde gelendir. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Allah muhsinleri sever. (Âl-i İmran 148) Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

Allah müsrifleri sevmez. (el-En'am 141) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

O, kulları için küfürden razı olmaz. (ez-Zümer 7)

وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ

Eğer şükrederseniz, sizin için bundan razı olur. (ez-Zümer 7) vb.

Onlardan bir diğeri de hükme delâlet eden haber vermektir. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

الْخُرَاجُ بِالضَّمَانِ

"Haraç, tazmindedir." Ve şu sözü:

مَنْ بَاعَ نَخْلًا قَدْ أُبْرِتْ فَتَمَرْتُهَا لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ

"Kim aşılانmış bir hurma ağacı satarsa, satın alanın şart koşması müstesna meyvesi satana aittir."¹⁵⁷ Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ

O evi Haccetmek, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. (Âl-i İmran 97) vb.

Tüm bu hususlar, fiilin talebine veya terkin talebine delâlet ederler. Ancak bunlardaki emir ve nehye delâlet, emir ve nehy sîgasından gelmemektedir. Sadece nassta varit cümle, emir ve nehy manasını tazammun eder.

Emir Sîgası

Lügaten emir için konulan sîga, (إِفْعَلْ) “İfal” sîgası veya onun makamında kâim olandır ki, bu da isim fiildir, mesela, (هَاتِ) “Hâti” gel, (تَعَالِ) “Teâli” gel gibi. Ve emir lââm'ına bitişmiş muzâri fiildir. Mesela; لِيَنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَلِيُشَاهِدْ **Varlıklı olan varlığına göre infâk etsin.** (et-Talak 7) **Müminlerden bir tâife onların cezasına şahit olsun.** (en-Nûr 2) İşte lügatte emir için konulan sîga bunlardandır. Bunlardan başka bir sîga mevcut değildir. Şâri', emir sîgası için de Şer'i bir ıstılah koymadı. Bilakis lügaten konulan, Şer'an muteber olandır.

Emir sîgası, on altı mana için varit olur:

Birincisi: Vâcib kılmak. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

Namaz ikâme ediniz. (el-Bakara 43)

İkincisi: Mendûb. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ

Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız hemen onlara mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu maldan siz de onlara verin. (en-Nûr 33) Zira mükâtebe ve maldan vermekten her biri, ikâbın olmamasıyla birlikte sevâbı iktizâ eder olması sebebiyle mendûbtur. Te'dip de mendûbtandır. Ra-

sul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in ibnu Abbâs'a sözü gibi:

كُلْ مِمَّا يَلِيكَ

“Sana yakın olandan ye!”¹⁵⁸

Üçüncüsü: İrşâd. Tıpkı Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ

İki şâhid bulundurun. (el-Bakara 282) Zira Teâlâ, kullara borçlanma esnasında şâhid bulundurmaya irşâd etti.

Dördüncüsü: Mubah kılmak... Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

كُلُوا وَاشْرَبُوا

Yiyiniz ve içiniz. (el-Bakara 60) Çünkü yemek ve içmek mu-bahtır. Delili, onlara dair izin bizim için meşru kılındı. Şayet vâcib olsaydılar, üzerimize meşrû kılınırdı.

Beşincisi: Tehdit yani korkutmak... Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görü-cüdüdür. (Fussilet 40) Çünkü korkutmak kastına dair karinelerin yardımından hareketle, maksat diledikleriyle amel etme izin ol-madığı zâhirdir. İnzâr da tehdite yakındır. İnzâr, korkutmakla birlikte tebliğ etmektir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

قُلْ تَمَنَّوْا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ

De ki: ‘Faydalanın! Çünkü dönüşünüz ateşedir.’ (İbra-him 30) Çünkü Onun ‘De ki’ sözü, tebliğ etmekle ilgili bir emir-dir.

Altıncısı: Kullara minnet etmek... Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

Allah'ın sizi rızıklandırdıklarından yiyin. (el-En'am 142)
Zira Onun 'Allah'ın rızıklandırdıklarından' sözü, minnete dair bir karinedir.

Yedincisi: Emredilenle ikrâm. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ

Oraya güvenli olarak selametle girin. (el-Hicr 46) Çünkü Onun 'Güvenli olarak selametle' sözü, ikrâm maksadına dair bir karinedir.

Sekizincisi: Müsahhar kılmak. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

Onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik. (el-Bakara 65) Yani dönüşün! Çünkü Teâlâ, onları zelil kılmak gösterimi anında onlara hitap etti. Yani maymunlara dönüşün. Onlar da Onun istediği gibi oldular.

Dokuzuncusu: Aciz bırakmak... Aynen Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ

Haydi, onun benzeri bir sûre getirin. (el-Bakara 23) İtiraz talebinde, onun benzeri bir sûre getirmekten onları aciz bıraktı.

Onuncusu: Küçümsemek. Tıpkı Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

قُلْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

Tad bakalım! Hani sen azizdin, kerimdin! (ed-Duhan 49)
Zira bu, makâm karinesi sebebiyle tahkir içindir. Aziz ve kerim diye vasıflamak, bir istihzâdır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü de tahkirdendir:

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا

De ki: ‘İster taş, ister demir olun!’ (el-İsra 50) *Bununla, ister aziz, ister zelil olsunlar, onlara ihtimamın azlığını kastetti. Yoksa onların, taş ya da demire dönüşmelerini kastetmedi.*

On birincisi: Müsavîlik. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا

Artık sabredin veya sabretmeyin! (et-Târ 16) *Yani sabretmek veya etmemek faydasızlıkta eşittir.*

On ikincisi: Duâ. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ

‘Rabbimiz! Bize Rasullerin üzerinden vaadettiklerini bize ver.’ (Âl-i İmran 194)

On üçüncüsü: Temenni. Şâirin şu sözü gibi:

أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا انْجَلِ

“Ey uzun gece, bitmiyor musun artık!?” Zira bu, gecenin bitip sabahın inkişâf temennisini hissettirmektedir.

On dördüncüsü: Hakir görmek. Allahu Teâlâ’nın, Musa’nın sihirbazlara dediğinden naklen şu sözü gibi:

أَلْفُوا مَا أَنْتُمْ مُلْفُونَ

‘Ne atacaksanız atın!’ (eş-Suara 43) *Mucize karşısında onların sihirlerini hakir görmek içindir.*

On beşincisi: Tekvin. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

كُنْ فَيَكُونُ

‘Ol, der, oluverir. (el-Bakara 117) *Murât, hitap hakikati ve icât değildir, bilakis bu, Teâlâ’nın oluşturma sürati veya bizzat oluşturma’nın kendisi hakkında bir kinâyedir. Tekvin için olanla, müsahhar kılmak için olan arasındaki fark, tekvinde kastedilen ma’dûm bir şeyin olmasıdır. Müsahhar kılmakta ise, bir suretten veya sıfattan başkasına intikâl ederek dönüşümüdür.*

On altıncısı: Haber. Yani sîganın o manada vürûdudur.

Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ

“Hayâ etmezsen, dilediğini yap!”¹⁵⁹ Yani yaparsın. Sîga, emir sîgası olarak geldi. Fakat ondan kasıt, haberdır. Bunun aksi ise, haberin talep manasında vürûdudur. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ

Anneler, çocuklarını tam iki sene emzirirler. (el-Bakara 233) Bu, daha önce gayri sarîh emirde geçti.

Bu nasslardaki emir sîgasının ifâde ettiği bu manalar, emir sîgasının birkaç manalarda kullanıldığına delâlet edilen hususlardandır. Şimdi varit olan soru şudur: “Emir sîgası, lügaten bütün bu manalara, bunlar arasında müştereklik yoluyla mı delâlet eder? Emir sîgası, birkaç manalara delâlet eden müşterek bir lafzdır. Maksûd mana bir karineyle mi anlaşılır? Yoksa onlardan birine hakikat, geri kalanlara da mecâzen mi delâlet eder?” Buna cevâp şöyledir: Emir sîgası, lügaten talebe delâlet için konulmuştur. Vâcib, mendûb, mubah, aciz bırakmak ve zikredilen diğer manalar için konulmuş değildir. Bilakis mücerret talep için konulmuştur, başka değil. Zikredilen manalardan her bir manaya delâletine gelince; onun ancak, kastın talep olduğunu beyan eden bir karineyle birlikte talebe delâleti sebebiyledir. Yani lügavî vad'ına göre bütün bu cümlelerdeki sîgada, delâletin aslı, ancak talep içindir, başka değil. Ancak talep lafzı âmmdır, her talebe şâmilidir. Sonra karine geldi ve emir sîgasından kastedilen talebin nevini beyan etti. Bütün bu cümlelerde emir sîgası talebe, yani lügatte kendisi için konulan manalarına delâlet etti. Talebin yanında cümledeki talepten

¹⁵⁹ Buhârî, K. Edeb, 5655

murât edilene yani talebin nevine; *o kesin bir talep mi, yoksa kesin olmayan bir talep mi, yoksa muhayyerlik için bir talep mi, yoksa aciz bırakmak için bir talep mi, yoksa küçümsemek için bir talep mi vb.* delâlet eden bir karine geldi. Buna göre mezkûr manalar, talepten yani talebin nevinden murât edilen manalardır. Onlar, emir sîgasının manaları değildir. Emir sîgası, lügatin vad'ında olduğu gibi, talep için geldi. Talepten murât edilene delâlet eden bir karineye bi-tişti. Böylece karineyle birlikte emir sîgasının toplamı, *vâcibe, mendûba, mubaha, aciz bırakmaya, küçümsemeye...* delâlet edendir. Karinesiz tek başına sîga, ancak talebe delâlet eder, başka değil. Karinesiz mücerret talepten başka bir şeye kesinlikle delâlet etmez.

“*Muhakkak ki emir sîgası, vâcibte hakikat, geri kalanların da ise mecâzdır.*” denmez. Çünkü hakikat, hitabet ıstılahında kendisi için konulanda kullanılan lafızdır. Mecâz ise, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, kendisi için konulandan başkasında kullanılan lafızdır. Buradaki hitabet ıstılahı, Arap lügatidir. Emir sîgası, lügatte vâcib için konulmadı. Sadece talep için konuldu, başka değil. Şu halde o, lügaten vâcibte hakikat değildir. Aynı şekilde mendûbta da, mubahta da, aciz bırakmakta da, küçümsemekte de ve daha önce geçen cümlelerdeki mezkûr manalardan herhangi bir manada da hakikat değildir. Çünkü lügaten bu manalardan herhangi bir mana için konulmadı. Dolayısıyla onda da hakikat olmaz. Aynı şekilde emir sîgası, “*Hamamda bir aslan gördüm*” örneğinde olduğu üzere mubahta da mecâz değildir. Çünkü emir sîgası, aslî mananın murât edilmesine mâni olan bir karineden dolayı, kendisi için konulandan başkasında kullanılmadı. Bilakis daha önce geçen cümlelerin hepsinde, lügaten kendisi için ko-

nulanda kullanıldı. O da taleptir. Mendûb ve mubah vâcib gibi bir taleptir. Aciz bırakmak ve küçümsemek de vâcib gibi bir taleptir. Emir sîgasının bunların hepsindeki kullanımı, aralarında hiçbir fark olmaksızın her yönüyle vâcibteki kullanımı gibidir. Emir sîgası, diğer manalarda kullanılmadı, sadece talebin yanında diğer manalara delâlet eden bir karine geldi. Diğer manalar, tek başına emir sîgası için değildir. Aksine karineyle birlikte emir sîgasının toplamı içindir. Allahu Teâlâ'nın, **كُلُوا** **Allah'ın sizi rızıklandırıdıklarından yiyin.** (el-En'am 142) sözü, minnet manası ifâde eder. Bu mana, **'yiyin!'** sîgasından alınmadı. **'Allah'ın sizi rızıklandırıdıklarından'** cümlesinden de alınmadı. Bilakis **'yiyin!'** kelimesinin, **'Allah'ın sizi rızıklandırıdıklarından'**a bitişmesinden alındı. Allahu Teâlâ'nın **'Allah'ın sizi rızıklandırıdıklarından'** sözü, murât edilenin onlar için yemeye dair bir emir olmadığına delâlet eden bir karinedir. Aksine onları rızıklandırıdıklarıyla kendilerine bir minnettir. Allahu Teâlâ'nın, **ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ** **Oraya güvenli olarak selâmetle girin.** (el-Hicr 46) sözü, ikrâm manası ifâde eder. O, bunu ancak Onun **'oraya girin'** yani Cennet'e sözü yanı sıra **'güvenli olarak selâmetle'** karinesiyile ifâde etti. İşte sâir manalar da böyledir. Onlar, emir sîgası için değildir. Aksine karineyle birlikte beraberce sîga içindir. Bu, bir yöndendir. Diğer bir yönden ise, burada karine, aslî mananın murât edilmesine mâni değildir. Aslî mana da taleptir. Mesela, *"Hamamda aslan gördüm"* cümlesinden *"hamamda"* sözü, ancak talebin nevini yani ondan murât edileni beyan edicidir. Bunun için o, mecâz olmaz. Çünkü mecâzda, aslî mananın murât edilmesine mâni olan karine vardır. Mesela, *"Mescidde bir deniz gördüm"* gibi. Buna binaen emir sîgası, o mana-

larda mecâz olmaz.

Aynı şekilde emir sîgası, onların hepsi arasında müşterek bir lafız da değildir. Çünkü müşterek, iki veya daha fazla manadan her biri için konulmuş lafızdır. Mesela, göz, hem câriye, hem göz hem de nakit içindir. Emir sîgası, lügaten bu manalardan her biri için konulmadı. Bilakis onlardan biri için dahi konulmadı. Ancak talep için konuldu. Bu manalar, talebin nevini beyan edicidir. Yani Allah Teâlâ'nın, **فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ** **Haydi onun benzeri bir sûre getirin.** (el-Bakara 23) sözündeki Teâlâ'nın emrinin, aciz bırakmak için bir talep ve Onun, **ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ** **Tad bakalım! Hani sen azizdin, kerimdin!** (ed-Duhan 49) sözünün de küçümsemek için bir talep olduğunu beyan edicidir vb. Bunun için emir sîgası, müşterek bir lafız değildir.

“Emir sîgası, Şer’an yani Şer’i vad’a göre vâcibte hakikat, diğerlerinde ise mecâzdır.” da denmez. Çünkü Şâri’, emir sîgası için muayyen bir mana koymadı. Ne (إفعل) *“İfal”* lafzı için, ne de onun makamında kâim olanlar için, (هات) *“Hâti”* gibi isim fiil ve Lâm bitişmiş muzârî gibi, mesela, (لِيُنْفِقْ) *“Liyunfik”*. Bilakis Şâri’ onu lügavî vad’a göre kullandı. Şer’i nassların tümünde ondan murât, lügavî manadır. Onun herhangi bir Şer’i manası yoktur. *Farz, vâcib, mendûb ve mubah lafızlarına gelince;* onlar, emir sîgası için değil, Allah’ın emirlerinin nevi için Şer’i istilahlardır. Yani Allah’ın emri, vâcib, mendûb ve mubah olabilir. Onun kıyâmı müekked emri, Onun kıyâmı gayri müekked emri ve Onun kendisinde muhayyerliğin bulunduğu emri, tüm bunlar, Allah’ın emirleridir. Allah’ın emri, ister kıyâmı müekked olsun, ister gayri müekked olsun, isterse muhayyer olsun, fiilin kıyâmını talebidir. Biz bu emri nasslardan anladık. Bu emri, bazen emir sîgasıyla olur, bazen de emir sîgasından başkasıyla olur. İstilahlar, emir sîgası

için değil, Allah'ın emirlerinin nevileri içindir. *Emir sîga-sına gelince*; o, Arap lügatinin talep için koyduğu sîgadır. Bunlar (إفعل) “İfal” ve onun makamında kâim olanlardır, mesela, isim fiil ve başına emir Lâm'ına bitişmiş muzârî fiil gibi. Bu sîga için Şâri', Şer'i bir mana koymadı, bilakis onu lügavî manası üzerinde terk etti. Murât, bu sîgayı ve onun Allah'ın ve Rasulullah'ın kelâmında delâlet ettiğini anlamaktır. Bu sîgayı anlamak murât edildiğinde, lügatin delâletine göre onu, lügavî bir anlayışla anlamak gerekir. Lügavî mana, ondan murâttır. Lügavî manadan, Allah'ın bu nasstaki emrinden murât edilen anlaşılır. Buna göre emir sîgası, nasslardan hangi nassta varit olursa olsun, manası taleptir. Çünkü lügaten emir sîgası onun için konuldu. Bu talepten murât edilenin anlaşılması için, onu beyan eden yani bu talepten murât edileni beyan eden karinelerden bir karine olmak zorundadır.

Bazı insanları, “emir, vüçûp içindir” demelerine sevk eden şüpheye gelince; onlar, bir emir olması açısından emir ile emir sîgası arasında ve Şeriat'la kayıtlanma talebi ile emir sîgası arasında ayırım yapmadılar. Bunun için hataya düştüler. Allah'ın emri ile emir sîgası arasında ayırım yapılmamasına nispetle ise, onlar emir sîgasının, vâcibte haki- kat olduğuna on yönden istidlâl ettiler:

Birincisi: Şüphesiz ki Allah Subhânehu ve Teâlâ, İblis'i şu sözüne, اسْجُدُوا **Secde edin.** (el-A'raf 11) muhâlefetine binaen zemmetti. Şöyle buyurdu:

مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ

Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (el-A'raf 12) Buradaki istifhâm, azarlamak ve zemmetmek içindir. Emredilenin terki üzerine onu zemmetti. Öyleyse emir vüçûp içindir.

İkincisi: Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ

Onlar kendilerine; 'rükûa kapanın!'" denildiği vakit rükûa kapanmazlar. (el-Mürselat 48) *Onları, muhâlefete binaen yani emrin terki binaen zemmetti. Bu da, vücut delilidir.*

Üçüncüsü: Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَالْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Onun emrine muhâlefet edenler, kendilerine bir fitnenin isâbet etmesinden veya kendilerine elîm bir azâbın isâbet etmesinden sakınsınlar. (en-Nûr 63) *Emre muhâlefete binaen zemmetti. Bu da emrin vücut için olduğunu te'kid eder.*

Dördüncüsü: Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي

Emrime asi mi oldun? (Tâ-Hâ 93) *Şu sözü:*

لَا يَعُصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ

Kendilerine emredilen hususta Allah'a asi olmazlar. (et-Tahrîm 6) *Ve şu sözü:*

وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا

'Sana bir emirde asi olmam.' (el-Kehf 69) *Emre muhâlefet eden isyânla vâsfetti. İsyân ise, bir zem ismidir. Bu da, vâcib-ten başkasında olmaz. Bu âyetlerde, emri terk eden kimseler âsî olarak isimlendirildi. Âsî, Allahu Teâlâ'nın şu kavlinden dolayı ateşe müstahak olur:*

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

Kim Allah ve Rasulü'ne isyân ederse, onlara Cehen-nem ateşi vardır. Orada ebedî kalıcıdır. (el-Cin 23) *Bu, emrin vücut için olduğuna delâlet eder.*

Beşinci: Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

Allah ve Rasulü bir işe hüküm verdiğinde Mümin bir erkek ve kadın için işlerinde muhayyerlik yoktur. (el-Ahzab 36) Onun “*hüküm vermek*” sözünden murât, ‘elzem kıldır’dır; Onun “*bir iş*” sözünden de yani kendisiyle memur olunan şeydir. Kendilerinde muhayyerliğin olmadığı emirler, vâcib olurlar. Bu da, emrin vüçûp için olduğuna delâlet eder. Zira Allah, burada Allah’ın emrettiği şeylerde bir muhayyerliğin bulunmadığını beyan etti. Mendûb, muhayyerliktir. Keza mubah da öyledir. Bu da, emrin vüçûba delâlet ettiğine delâlet eder. Çünkü Allah, Nebisi katından varit olan her emirde muhayyerliği iptal etti.

Altıncısı: Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

Allah’a itâat edin ve Rasulü’ne de itâat edin. (en-Nûr 54) Sonra şu sözüyle tehdit etti:

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ

Eğer yüz çevirirseniz, yüklendiği onun üzerine, sizin yüklendiğiniz de sizin üzerinizdir. (en-Nûr 54) Muhâlefete karşılık tehdit, vüçûp delilidir.

Yedincisi: Berîra hadisidir. Hoşlanmadığı bir kölenin nikâhu altındayken âzâd edildi. Bunun üzerine Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e sordu. O zaman O da ona şöyle dedi:

لَوْ رَاجَعْتِيهِ يَعْزِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَوْجَهَا مُغِيثًا فَقَالَتْ تَأْمُرَنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا إِئْمًا أَنَا أَشْفَعُ

“Keşke ona geri dönseydin.” Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem kocasını (Muğîs) kasedetti. Bunun üzerine “Bana emreliyor musun, ya Rasulullah?” dedi. O da **“Hayır, ben ancak**

şefâat ediyorum." buyurdu.¹⁶⁰ Görüldüğü gibi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, emri ile şefâati arasını ayırt etti. Böylece sâbit oldu ki şefâat, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın kendisinde şefâat ettiği şeyin yapılmasını bir kimseye vâcib kılmaz. Hâl-buki emri, bunun hilâfinadır. Onda sadece vâcib kılma vardır. Berîra, eğer o bir emir olsaydı, kesinlikle vâcib olurdu ve Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendisini o şey üzerinde ikrar ederdi, diye akletti.

Sekizincisi: Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü:

لَوْلَا أَنِ أَشَقُّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ

"Ümmeti'm'e sıkıntı vermeseydim, onlara her namazda misvâkı emrederdim."¹⁶¹ Bu, vüçûp delilidir. Aksi halde eğer emir mendûb için olsaydı, misvâk da mendûb olurdu.

Dokuzuncusu: Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem hutbe vererek şöyle buyurdu:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا فَقَالَ رَجُلٌ أَكُلُّ عَامٍ بَا رَسُولُ اللَّهِ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجِبَتْ وَلَمَّا اسْتَطَعْتُمْ ثُمَّ قَالَ دَرُونِي مَا تَرَكْتُمْ فَإِنَّمَا هَٰذَا مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بَكْتَرَةٍ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ

"Ey insanlar! Allah Azze ve Celle size Hacc'ı farz kıldı. Haccediniz." Bir adam, "Her sene mi, ya Rasulullah?" dedi. O sükût etti. Nihayet o, bunu üç kez söyledi. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, **"Eğer "evet", deseydim vâcib olurdu ve güç yetiremezsiniz. Sonra "Beni sizi terk ettiklerimle baş başa bırakın. Zira sizden öncekiler sorularının çokluğu ve Nebileri üzerinde ihtilâfları sebebiyle helâk oldular. Size bir husus emrettiğimde, ondan gücünüz yettiğince yerine getirin. Sizi bir şeyden de ne-**

¹⁶⁰ İbn-u Mâce

¹⁶¹ Tirmizi, K. Tahârat, 22

yettiğimde onu bırakınız.”¹⁶² Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam bu hadiste, kendisinde hiçbir müşkül olmayan bir beyanla, emrettiği her şeyin, muktedir olunmasa bile, vâcib olduğunu beyan etti. İşte bu, Allahu Teâlâ’nın şu sözünün manasıdır:

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَاعْنَنَّاكُمْ

Eğer Allah dileseydi sizi meşakkate sokardı. (el-Bakara 220) Fakat Teâlâ bizden sıkıntıyı kaldırdı ve bize merhamet etti. Sonra okuduğun gibi, Nebisi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in lisanı üzerinden Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın emrettiği her şeyle, gücün sonuna dek, amel edilmesinin vâcib ve Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın nehyettiği şeyden de ictinâbının vâcib olduğunu emretti.

Onuncusu: Vaîd, tüm emirlere bitişik hâsıl oldu. Ancak, üzerine hiçbir vaîd yoktur. Çünkü vâcib değildir diye Nebi Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’dan menkûl kesin bir nassın ve icmânın gelmesi müstesnadır. Allahu Teâlâ’nın kelâmından bir şey, ancak Teâlâ’nın bir diğer vahyinin düşürdükleri müstesna, düşmez. Ebu Hurayra’dan, “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu” dediği rivayet edildi:

كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبِي قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ أَبِي قَالَ مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبِي

“Bütün Ümmetim Cennet’e girer, reddeden hariç.” Dediler ki: “Ya Rasulullah! Kim Reddeder?” Dedi ki: **“Bana itâat eden Cennet’e girer, bana isyân eden reddetmiştir.”**¹⁶³ Masiyet, memurun, âmirin emrettiklerini yapmayı terk etmesidir. Kim, Allah ve Rasulü Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in emrettiklerini terk etmeyi caiz görürse, Allah ve Rasulü’ne isyân etmiştir. Bunlara isyân eden kimse, uzak bir dalâletle dalâlettedir. Allahu Teâlâ ve Rasulü’nün, “şunu yap” -Âmir-

¹⁶² Nesei, K. Menasık el’Hac, 2572

¹⁶³ Buhârî, K. E’tsâm, 6737

deyip, memurun da “Yapmam, ancak dilersem yaparım ve sizin bana emrettiğinizi terk etmem bana mubahtır” demesinden daha büyük bir isyân yoktur. Bir kimse bundan başka isyân tanımaz. Bu da, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder.

İşte tüm bu deliller, emrin vücûp için olduğunda sarihtir. Böylelikle emir, vâcibte hakikat, diğerlerinde mecâzdir. Buna cevâp şöyledir: Bu deliller, emre itâat ve ona isyânla ilgilidir, emir sîgasıyla alakalı değildir. Allah’ın emri, itâati vâcibtir, ona isyân da haramdır. Emre itâat, ona karşı ayak direktmemekle olur. Allah bir hususu emrettiğinde ona karşı ayak direktmek haramdır, ona itâat vâcibtir. Fakat ona itâat, emredilene göre olur. Bir hususu kesin emrettiğinde, emredilene göre ona itâat vâcibtir. Fiili yapmak vâcibtir, fiili yapmazsa âsî olur. İşte farz ve vâcib budur. Bir hususu kesin olmayarak emrettiğinde, kesin olmayan şekil üzere emredildiği gibi, ona itâat vâcibtir. Fiili yaparsa, ona bir sevap vardır. Eğer emre teslim olur ama emredilen fiili yapmazsa, ona bir şey yoktur, günahlâr olmaz, âsî de değildir. İşte bu da mendûbtur. Onu yapmamak, Allah’a isyân değildir. Onun emrine muhâlefet de değildir. Çünkü emri, kesin değildir. Böylece ona itâat, emre teslim olmak ve ona karşı gelmemekle vâcibtir. Yoksa fiili yapmakla değil. Zira ona bu şekilde teslim olmak, emrettiği fiili kesin olmayarak yapmakla olur. Onu yaparsa, sevaplandırılır, onu yapmazsa üzerine bir şey yoktur, günahkâr da olmaz. Onu yapmamakla, Allah Teâlâ’nın emrine muhâlefet etmiş olmaz. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ

Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsânı emreder. (en-Nahl 90) Adaleti ve ihsânı emretti. Ancak ne var ki adaleti em-

retmek vücûp içindir, ihsânı emretmek ise mendûb içindir. Hâlbuki bunlar, tek bir emirle varit oldular. Bunlara itâat, vâcibtir. Itâat, emredilen şeye imtisâl etmek, ona teslim olmak ve ona karşı gelmemektir. *Fiili yapmaya gelince*; adalette bu vâcibtir. Yapmamak masiyettir. İhsânda ise, mendûbtur. Onu yapmamak masiyet olarak itibar edilmez. Onu yapmayan kimse üzerine bir şey yoktur. Bu durumda onu yapmamak, emre muhâlefet ve onu terk olarak itibar edilmez. Aynı şekilde Allah veya Rasulü, yapmak ile yapmamak arasında muhayyer olarak bir hususu emrettiğinde, emredildiği gibi yani fiili yapmak veya yapmamak arasında muhayyerlik veçhi üzere, bu emre itâat vâcibtir. Yoksa emre itâatte ve itâat etmemekte muhayyerlik veçhi üzere değil. Fiili yaparsa, bu olabilir, onu yapmazsa, bu da olabilir. Her iki halde de kişi, emre itâat edicidir. Dolayısıyla burada emre itâat, ister fiili yapsın isterse yapmasın, ona teslim olmakla olur. Onu yaparsa, üzerine bir şey yoktur, yapmazsa da keza üzerine bir şey yoktur. Emre muhâlefet olarak da itibar edilmez. Çünkü emir, böyle geldi. Binaenaleyh, emre itâat ve isyân, emredilen fiili yapmaya veya yapmamaya delâlet etmez. Ancak, fiili yapmak gerekliliği veya gereksizliği veya ondaki muhayyerlik bakımından, emredilen şekilde, emre teslim olmaya ve ona itâat etmeye delâlet eder. Oysa bu, emir sîgasında bahis mahalli değildir, emir sîgasına muayyen bir delâlet de vermez. Bunun bahsi ancak itâat ve masiyet hakkındadır. Emir sîgası ise, onun bahsi, Arap lûgati medlûlüne râcidir.

Buna göre on delilin nassları, emir lafzıyla olup, emir sîgasıyla varit değildir. Merdutturlar, çünkü konuları itâat ve masiyettir, emir sîgası değil. Onlardan varit olanlara ve nassları-

nın emir lafzıyla olmalarına ilâveten, içlerinde emrin vücûp için olduğuna delâlet edenlere gelince; bunlar şu üç hadistir. Birincisi: Berîra hadisi. İkincisi: Misvâk hadisi. Üçüncüsü: Hacc hadisi.

Berîra hadisine gelince; onda hiçbir hüccet yoktur. Berîra, sadece bir husus hakkında ona itâatine binaen sevâp talep ederek sordu. Sevâp, hem vâcib hem de mendûbla olur. Onun, “Bana emrediyor musun?” sözü, emri vücûp için anladığına delâlet etmez. Rasul’ün, onun hakkında emir ile şefâat arasını ayırmış olması, bunun, itâati vâcib olanlardan olmadığını kendisine anlatmak içindir. Yoksa bunun, yapılması vâcib olanlardan olmadığını kendisine anlatmak için değil. Kaldı ki Berîra’nın Rasul’ün, “*Keşke ona dönseydin*” sözünü, emir ifâde eden bir taleptir, diye anlaması, emrin vücûp için olduğuna bir hüccet olmaya uygun olmaz. Çünkü o, bir insanın mücerret anlayışıdır, hatalı olabilir, doğru olabilir. Dolayısıyla talebin vücûp ifâde ettiğine bir delil olmaz. Bunun da ötesinde Rasul, ona bu anlayışın hatasını, kendisinin emri murât etmediğini sadece şefâati murât etmekle, beyan etti.

Misvâk hadisine gelince; Rasul’ün onda emirle vücûp emrini murât ettiğine delâlet eden bir husus vardır. Delili ise, Rasul, emri meşakkate bitiştirdi. Meşakkat, yapmak ile terk etmek arasında muhayyerlik mahallinde oluşundan dolayı mendûbun hilâfına, ancak zorunluluğuna binaen vâcibin yapılmasında olur. Bütün bunlardan dolayı o şüphe, emir ile emir sîgası arasındaki farkın zühûru sebebiyle sâkit olur.

Onun “*Evet*” sözü, emirlerin vücûp için olduğuna dair bir delildir, konusundaki Hacc hadisine gelince; bu, vücûp için

olmasına yönelik bir emir değildir. Bilakis o, Allahu Teâlâ'nın şu sözüne bir beyan olması içindir:

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ

O evi Haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. (Âl-i İmran 97) Bu, vücûpluğu iktizâ edicidir. Beyan da, mübeyyene tâbidir.

Şeriatla kayıtlanma talebi ile emir sîgası arasında ayırım yapılmamasına nispetle ise, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ

Hayır, Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan bir ihtilafta seni hakem kılmadıkça sonra senin hükmettiğine içlerinde bir sıkıntı duymadıkça iman etmiş olmazlar. (en-Nisa 65) Yani emrettiğine. Şayet emir, vücûp için olmamış olsaydı böyle olmazdı. Buna cevap şöyledir: Teâlâ'nın, '**Senin hükmettiğine**' sözünün manası, "*emrettiğine*" değil, "*hükmettiğine*" dir. Yani senin vâcibe, mendûba, mubaha, harâma, mekrûha, butlâna vb. hükmettiklerine. Bunda, Onun hükmettiği her şeyin vâcib olduğuna delâlet eden bir şey yoktur.

Bu ve burada bazı nasslar, *emrin vücûp için olduğuna delâlet ederler* diye haklarında şüpheye düşüldü. Onlardan biri şudur:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا أَبَا سَعِيدٍ بَنِي الْمُعَلَّى وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُجِيبَنِي حِينَ دَعَوْتُكَ؟ أَمَّا سَمِعْتَ اللَّهَ يَقُولُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ

"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Ebu Saîd ibnul Muallâ'yı, namazda iken çağırdı. O da ona icâbet etmedi. Bunun üzerine şöyle dedi: "**Ben seni çağırdığımda bana icâbet et-**

mekten seni alıkoyan nedir? Allah'ı şöyle buyururken işitmedin mi? 'Ey iman edenler! Allah ve Rasulü sizi size hayat verene çağırınca ona icabet edin.' (el-Enfal 24)"¹⁶⁴ Rasul, emrine icâbet etmemesi üzerine onu azarladı ve onu zemmetti. Bu da emrin vücûp için olduğuna delâlet eder. Keza onlardan bir diğeri de Muslim'in Ebu'z Zubeyr el-Mekkî'den rivâyet ettiği şu husustur: Ona Ebu't Tu-feyl Âmir ibnu Vâsile haber verdi ki, ona da Muâz ibnu Cebel haber verdi ki, Muâz şöyle dedi:

خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ غَزْوَةِ تَبُوكَ... ثُمَّ قَالَ إِنَّكُمْ سَتَأْتُونَ غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ عَيْنَ تَبُوكَ وَإِنَّكُمْ لَنْ تَأْتَوْهَا حَتَّى يُضْحِيَ النَّهَارُ فَمَنْ جَاءَهَا مِنْكُمْ فَلَا يَمَسْ مِنْ مَائِهَا شَيْئًا حَتَّى آتِيَ فَجِئْنَاَهَا وَقَدْ سَبَقَنَا إِلَيْهَا رَجُلَانِ وَالْعَيْنُ مِثْلُ الشَّرَاكِ تَبِضُ بِشَيْءٍ مِنْ مَاءٍ قَالَ فَسَأَلَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ مَسَسْتُمَا مِنْ مَائِهَا شَيْئًا قَالَا نَعَمْ فَسَبَّهُمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ لَهُمَا مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ

"Biz Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'le birlikte Tebük Gazası'na çıktık. Sonra şöyle buyurdu: "Siz yarın inşaallah Tebük kaynağına varacaksınız. Siz ona kuşluk zamanı olmadan varmayacaksınız. Şimdi ona sizden kim varırsa ben gelinceye kadar suyundan hiç bir şeye dokunmayın!" Derken biz oraya vardık. Bizden önce ona iki adam varmış. Kaynak, fotin bağı gibi su akıtıyordu. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem o iki adama, *"Bunun suyundan bir şeye dokundunuz mu?"* diye sordu. *"Evet!"* cevâbını verdiler. Bunun üzerine Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem onlara sitem etti. Onlara Allah'ın dilediği kadar söz söyledi."¹⁶⁵ Bu iki adam, suya dokunma nehyine muhâlefetlerinden dolayı Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den siteme müstahak oldular. Hâl-buki burada daha önce geçen bir vaîd yoktu. Böylelikle

¹⁶⁴ Nesei, K. İftitâh, 904

¹⁶⁵ Müslim, K. Fedâil, 4229

bir nassın tahsis ettiği müstesna, Onun bütün emri vücûp için olduğu sâbit oldu. Şayet o iki adam, bir vâcibi terk etmiş olmasalardı, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sitemine müstahak olmazlardı.

Cevâp, şu şekildedir: Bu iki hadis, emrin vücûp için olduğuna delâlet etmez.

Birinci hadise gelince; ki, ibnu Muallâ hadisidir, burada onu yapmanın vücûbiyetine delâlet eden bir karine vardır. O da Ebu Saîd'in Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* kendisini çağırdığında namazda olmuş olmasıdır. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, onu çağırdığında onun namaz kıldığını biliyordu. Bununla beraber namazı terk edip kendisine icâbet etmesi için onu çağırdı ki bu, emrin vücûp için olduğuna delâlet eder. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın, *اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ* Allah ve Rasulü sizi size hayat verene çağırınca ona icâbet edin. (el-Enfal 24) sözü de ancak, davetine icâbette Allahu Teâlâ'yı ve Rasulü'nü tazim etmek için ve davetine icâbetten yüz çevirmekle onu küçümsemek ve onu hakir görmeyi nefyetmek için davete icâbet vücûbiyetine hamledilir. Çünkü davete icâbetten yüzçevirmek, nefislerde hazmedilebilir. Bu da bisetin maksûdunu ihlâlê götürür. Emri, bir karineyle vücûba sarfetmek mümteni değildir. Hadis, mücerret emirden dolayı değil, bir karineyle vücûpluğu ifâde etti. Rasul'ün onu azarlaması, fiili yapmadığından dolayı değildir. Bilakis Onun onu azarlaması, kesin bir emirle emrettiği fiili yapmadığından dolayıdır. Rasul'ün, emirler emretmesi ve emrettiği fiili yapmanın vâcib olmadığını beyan etmesi de buna delâlet eder. Ebu Dâvud'un Sünen'inde şöyle geçti:

أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ جَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فَسَمِعَهُ يَقُولُ اجْلِسُوا فَجَلَسَ بَابِ الْمَسْجِدِ فَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ تَعَالَ يَا

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ

“İbnu Mesûd, Cuma günü Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem hutbe verirken çıka geldi. Onu **“Oturun.”** derken işitti. Derhal mescidin kapısına oturdu. Onu, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem gördü ve ona **“Buraya gel, ya Abdullah!”** buyurdu.” Bu, Onun emrettiği fiili yapmasının vâcib olmadığına delâlet eder. Yine emrin vucûp için de olmadığına delâlet eder. Ve سَمِعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالطَّرِيقِ يَقُولُ اجْلِسُوا فَجَلَسَ بِالطَّرِيقِ فَمَرَّ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالطَّرِيقِ فَقَالَ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ سَمِعْتُكَ تَقُولُ اجْلِسُوا فَقَالَ زَادَكَ اللَّهُ طَاعَةً “Abdullah ibnu Ravâha yoldayken, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’i **“Oturun.”** derken işitti. Hemen yola oturdu. O yoldayken Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem ona uğradı ve **“Neyin var?”** diye sordu. “Seni **“Oturun.”** derken işittim.” dedi. O da **“Allah, itâatını artırsın.”** buyurdu.” SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in, onun oturuşunu garip bulması, Rasul’ün bu emrinin kesin olmadığına delâlet eder.

İkinci hadise gelince; ki, iki adam hadisidir, burada muhâlefet edenin günahkârlığına delâlet eden bir karine vardır. O da Tebûk kaynağındaki suyun azlığıdır. Buna hadisin lafzının şu sözü delâlet eder: “Kaynak, fotin bağı gibidir.” Yani cidden ince. Ve şu sözü: “Su akıtıyordu.” Yani azar azar akıyordu. Bunun hakkında şöyle denilir: “Su indiriyordu.” İşte bu, Rasul’ün emrinin kesin olduğuna delâlet eder. O iki adam, emre muhâlefetlerinden dolayı siteme müstahak oldular. Ayrıca su içmek, mubahtır. Rasul’ün o vakitte, o kaynaktan su içimini nehyetmesi demek, bir mubahın men’idir. Bu da talebin kesin olduğuna bir karinedir. Çünkü o, bir mubahtan nehydir. Kaldı ki bu hadis, bir emir değildir. O sadece bir nehydir. Dolayısıyla vücûba delâlet etmez. Sadece terkin talebiyle birlikte bir karineden dolayı haramlığa delâlet eder.

Bütün bunlardan açığa çıkar ki, Rasul'ün emrine itâat vücûbiyetine ilişkin gelen şüphe ve bundan da itâat vücûbiyeti demek, emir sîgası vücûp içindir diye anlamak, sâkıt bir şüphedir. Çünkü emre itâat, emir sîgasından başkadır. Allah'ın emrinin, itâatı vâcibtir. Ama bu emir, lügavî bir delâleti olan lafızlarla ifâde edildi. Emrin nevi, bu lafızların delâletinden anlaşılır. O, emredildiği gibi yerine getirilir. Lafızların delâleti de lügatten alınır. Mesele, emir sîgasını anlamaktır. Yoksa mesele, emre itâat ve isyân değildir. Keza Şâri', bize Şeriat'a göre hükmetmemizi emretti ve ona muhâlefeti haram kıldı, şüphesi de sâkıttır. Çünkü Şeriatla kayıtlanmak, Şer'i nasslardan emir sîgasını anlamaktan başkadır. Aynı şekilde iki hadisten -el-Muallâ hadisi ve Tebûk kaynağı hadisi-, *emrin vücûp için olduğuna delâlet ederler*, diye gelen şüphe de sâkıttır. Çünkü onlardaki emir, vücûba, sîgadan değil, ancak ona delâlet eden bir karineyle delâlet etti. Bu şüpheler düştüğü zaman, geriye *emir vücûpta hakikattir* diyenlerin hücceti kalmaz.

Nehy Sîgası

Lügaten nehy için konulan sîga, (لَا تَفْعَلْ) "Yapma" ve (لَا يَفْعَلْ) "Yapmasın" sîgasıdır. Yani muzâri fiile dâhil olan (لَا) Lâm-ı nâhiyedir. *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü gibi:

إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ فِي الْمَسْجِدِ فَلَا يُسَبِّحَنَّ

"Sizden biri mescitteyken, parmaklarını birbirine kenetlemesin."¹⁶⁶ İşte nehiy için konulan sîga budur. Bundan başka bir sîga yoktur. Şâri', nehy sîgası için Şer'i bir

¹⁶⁶ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirin, 10958

istilâh da koymadı. Bilakis lügaten konulan, Şer'an muteber olandır.

Bu sîgadan başka, varit olan nehye gelince; mesela, Ömer ibnul Hattâb'dan rivâyet edilen gibi:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ

*“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, fecirden sonra güneş doğana dek namazdan nehyetti.”*¹⁶⁷ Mesela, Ebu Saîd'den rivâyet edilen gibi: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ

*“İkinci namazından sonra güneş batana dek namaz yoktur.”*¹⁶⁸ Mesela, Enes'ten rivâyet edilen gibi: O şöyle dedi: “Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bana şöyle buyurdu:

إِيَّاكَ وَالْأَنْفَاقَاتِ فِي الصَّلَاةِ يَا بُنَيَّ

*“Ey oğulcuğum namazda sağa sola bakmaktan sakın.”*¹⁶⁹ Mesela, Âişe'den rivâyet edilen gibi:

سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّلَفُّتِ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ اخْتَلَسَ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ

*“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e namazda sağa sola bakmak hakkında sordum. “Bir aşırmadır, onu şeytan kulun namazından aşırır.” buyurdu.”*¹⁷⁰ Mesela, Ebu Zerr'den rivâyet edilen gibi: Şöyle dedi: “Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

لَا يَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلًا عَلَى الْعَبْدِ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ

¹⁶⁷ Muslim

¹⁶⁸ Müslim, K. Salât el'Musâfirîn, 1368

¹⁶⁹ Tirmizi, K. Cema'at, 537

¹⁷⁰ Buhârî, K. Ezân, 709

*“Allah Azze ve Celle namazında sağa sola bakmadıkça her dâim kula yönelmeye devam eder.”*¹⁷¹ Tüm bu suretler, nehy ifâde etti. Ancak nehyi ifâde edişleri, sîgadan gelmedi, sadece cümleden geldi. Onlar, sîga hâricinden, ya emirdeki emretmek lafzının tarzı üzere nehyetmek lafzından ya da cümleden alınan nehylerdendir. Onlar, gayri sarîh emirler tarzı üzere gayri sarîh nehyelerdir. Lügaten kendisi için konulan nehy sîgası ise, sadece Lâm’ı nâhiye’ye bitişen muzâridir.

Nehy sîgası, dokuz mana için varit olur:

Birincisi: Haram kılmak... Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا

Ribâ yemeyin. (Âl-i İmran 130)

İkincisi: Kerâhiyet. Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözü gibi:

إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ ثُمَّ خَرَجَ غَامِداً إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا يُشَبِّكُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ

*“Sizden biri abdest alır, sonra namazı kastederek çıktığında parmakları arasını birbirine kenetlemesin.”*¹⁷²

Üçüncüsü: Tahkîr. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

لَا تَمُدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعَنَا بِهِ زَوْجًا

Sakın bazı çiftleri kendisiyle faydalandırdığımız şeye göz dikme. (el-Hicr 88)

Dördüncüsü: Âkibetin beyanı. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ

Sakın, Allah’ı zâlimlerin yaptıklarından gâfil sanma! (İbrahim 42)

¹⁷¹ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Ensâr, 20531

¹⁷² Ahmed

Beşincisi: Duâ. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِمْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

Ey Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. (el-Bakara 286)

Altıncısı: Yeis. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَا تَعْنَزُوا الْيَوْمَ

Bugün mazeret ileri sürmeyin. (et-Tahrim 7)

Yedincisi: İrşâd. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ

Bazı şeylerden sormayın. (el-Mâide 101)

Sekizincisi: Teselli. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ

Onlardan dolayı üzülme. (el-Hicr 88)

Dokuzuncusu: Şefkat. Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

لَا تَتَّخِذُوا الدَّوَابَّ كِرَاسِيَّ

"Hayvanları iskemleler edinmeyin."¹⁷³

Bütün bu manaları, nehy sîgası nasslardan ifâde etti. Ki bu, nehy sîgasının birkaç manada kullanıldığına delâlet eder. Mademki nehy, emrin mukâbilidir, emir hakkında söylenen her şey, nehy hakkında da onun benzeri söylenir. Bunlardan emir hakkında beyan edilenlerin, aynısı nehy için de bir beyandır. Nehy, terkin talebinde hakikattir; haramda, mekrûhta, tahkîrde, âkibetin beyanında değil. Sadece bu manalar, karineye izâfeten nehy sîgasından

alınır. Kitâp veya Sünnet'ten Şer'i bir nassta varit olan bir nehy sadece terkin talebine delâlet eder. Talebin nevini sâbit kılan karinedir. Onların irât ettikleri hadislerde, nehy, haramlılığa delâlet etti. Mesela, Tebûk kaynağı hadisi ve Rasul'ün kendi nehyine muhâlefet iki adama site-mi gibi. Bunların delâleti, tek başına nehy sîgasından değil, nehy sîgasıyla birlikte karineden geldi. *Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:*

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

Rasul size ne verdi ise onu alın. Sizi neden nehyetti ise ondan kaçın. (el-Hasr 7) Bu, nehyin haramda hakikat olduğuna delâlet etmez. Bilakis kaçınmanın, nehyedilen gibi olduğuna delâlet eder. Kesin nehyle nehyedilmişse, haramlılığa delâlet edicidir. Kesin olmayan bir nehyle nehyedilmişse kerâhiyete delâlet edicidir. "*Nehy haramlılık içindir*" diyenler nezdinden gelen şüphe, ancak nehyettiklerinde Şâri'ye itâat etmemek ile nehy sîgası arasında ayırım yapmaktan geldi. Hâlbuki mevzû, nehy sîgasının delâlet ettiği şeydir. Nehyettiklerinde Şâri'ye itâat etmemek değildir. Eğer fark idrak edilseydi, elbette bu şüphe zâil olurdu.

Bir Şeyi Emretmek, Zıddından Nehyetmek Değildir. Bir Şeyden Nehyetmek de Zıddını Emretmek Değildir

Emir, Şâri'in hükme delâlet eden hitabıdır. Keza nehy de, Şâri'in hükme delâlet eden hitabıdır. Bunların hükme delâleti, mefhûm delâleti değil, mantûk delâletidir. Çünkü hüküm, nutuk mahallinde katiyetle lafzın delâletinden anlaşılır. Bunların delâletleri, mutâbakat delâletinden veya tazammun delâletindendir, iltizâm delâletinden değildir. Bunların iltizâm delâletiyle hiçbir alâkası yoktur. Al-

lahu Teâlâ'nın, وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ **'Namazı ikâme ediniz.'** sözü, namaza dair bir emirdir. Bu kelâmın kesinlikle mefhûmu yoktur. Allahu Teâlâ'nın وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ **Mallarınızı sefihlere vermeyin.** (en-Nisa 5) sözü de, malları sefihlere vermekten bir nehydir. Bunun da kesinlikle bir mefhûmu yoktur. Emir ve nehy, hükme delâlet eden bir hitaptır. Hükme delâlet eden hitabın, hükme yani vâcibe, harâma, mendûba, mekrûha ve mubaha delâleti açısından hiçbir mefhumu yoktur. Hatta onun sıfat açısından bir mefhûmu olsa bile... Mesela, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın, ...وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا... **"...Otlayanlardaki koyunların zekâtında..."**¹⁷⁴ sözünün, hitabın hükme -ki o koyunlarda zekât vücûbiyetidir- delâleti açısından hiçbir mefhûmu yoktur. Hadisten anlaşılan zekât vücûbiyetinin vücûpluk açısından hiçbir mefhûmu yoktur. Burada mefhum, ancak sıfat yani *"Otlayan koyun"* bakımındandır. Yoksa hitabın delâleti bakımından değildir. O da, zekât vücûbiyetidir. Allahu Teâlâ'nın, وَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ **Onlara öf bile deme!** (el-İsra 23) sözünün, hitabın hükme -ki, o ebeveyne öf demenin haramlılığıdır-, delâleti bakımından kesinlikle hiçbir mefhûmu yoktur. Ayetten anlaşılan öf demenin haramlılığının, haramlılık bakımından hiçbir mefhûmu yoktur. Burada mefhûm sadece sıfat bakımındandır, hitabın delâleti -ki, haramlılıktır- bakımından değildir. Buna göre bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek değildir. Bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek değildir. Çünkü bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek ve bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek kılınmış olsaydı, hitabın delâleti mantûktan değil mefhûmdan olurdu. İltizâm delâletinden olurdu. Bu ise hakikatin hilâfıdır. Zira hi-

¹⁷⁴ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Ensâr, 20577

tabın delâleti, mefhûmdan değil, mantûktandır. İltizâm delâletinden değil, mutâbakat veya tazammun delâletindendir. Bu sebeple emrin delâleti, emir lafzının kastettiği şeydir. Yani nutuk mahallinde lafızdan anlaşılan şeydir. Aynı şekilde nehyin delâleti de, nehy lafzının kastettiği şeydir. Yani nutuk mahallinde lafızdan anlaşılan şeydir. Bundan dolayı bir şeyi emretmek zıddından nehyetmek, bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek demek değildir.

Allahu Teâlâ'nın farzın terkine ve haramı yapmaya karşılık günah terettüp edip, mendûbun terkine ve mekrûhun işlenmesine karşılık günah terettüp etmemiş olmasına gelince; bu, başka bir delilden gelmektedir. O da, ister fiilin talebi veya terkin talebi kesin olsun, isterse kesin olmasın Allah'ın talep ettiğine muhâlefet etmektir. Farzın terkine günah terettüp etmek, bir şeyi emretmek zıddından nehyetmekten gelmemektedir. O sadece, Allah'ın emrettiğine muhâlefet etmekten gelmektedir. Aynı şekilde haram fiile günah terettüp etmek de, bir şeyden nehyetmek zıddını emretmekten gelmemektedir. Aksine Allah'ın nehyettiğine muhâlefet etmekten gelmektedir. Bunun için farzın terkine ve haramın fiiline günah terettüp etmek, bir şeyi emretmek zıddından nehyetmek, bir şeyden nehyetmek de zıddını emretmek olduğuna delâlet etmez. Zira günah, fiilin talebinin Allah'tan olup, farzın terkinde kulun ona muhâlefet etmesi yönünden ve terkin talebi de Allah'tan olup haramın işlenmesinde kulun ona muhâlefet etmesi yönünden geldi. Bunun için farzın terki haramdır denmez, bilakis günahtır denilir. Nitekim haramı yapmak da günahtır denilir. Keza haramı terk etmek, farzdır veya farzı yapmak da farzdır denmez. Çünkü farz, terk etmek değil, bilakis yapmaktır. Haram da, fiili yapmamak değil, bilakis fiili

yapmaktır. Çünkü bunlardan her biri taleptir. Hüküm, taleptir. Eğer talep, fiilin talebi olursa, hüküm, ister farz, ister mendûb olsun, fiili yapmak olur, terk etmek değil. Eğer talep, terkin talebi olursa, hüküm, yapmak değil, fiili yapmayı terk etmek olur.

Hitap delâletinin vakıası şudur: Şâri'in hitabı, ya talep olur, ya da muhayyerlik olur. Talep de, ya fiilin talebi olur, ya da terkin talebi olur. Fiilin talebinin delâleti, kesin talepse farzdır, kesin olmayan talepse mendûbtur. Terkin talebinin delâleti de, kesin talepse haramdır, kesin olmayan talepse mekrûhtur. Fiilin talebinde harama veya mekrûha hiçbir delâlet yoktur. Terkin talebinde de farza veya mendûba hiçbir delâlet yoktur. Bu da haramı terk etmek hakkında o, farzdır, farzı terk etmek hakkında da o, haramdır denilmeyeceğine delâlet eder. Yani bir şeyi emretmek, Şer'an zıddından nehyetmek demek değildir. Yani zıddı haramdır demek değildir. Çünkü Şâri'in hitabından harama ait özel bir delâlet vardır. Aynı şekilde bir şeyden nehyetmek, Şer'an zıddını emretmek demek değildir. Yani zıddı farz demek değildir. Çünkü Şâri'in hitabından farza ait özel bir delâlet vardır. Nitekim farzı terk etmek, haramdır, haramı terk etmek de farzdır denmez. Keza farz ve haramda beyan edilen sebepten ötürü mendûbu terk etmek mekrûh, mekrûhu terk etmek de mendûb denmez. Zira bunların hepsi, talep hükmünün altına dâhildir. Aralarındaki fark, talepteki kesinlik ve kesinlik olmamasındadır.

Şuna dikkat etmek gerekir ki, müfretlerinde ve terkiplerinde teşrî lafızların delâletinde, akla ve mantikî kaziyelere değil, ancak Arap lügatine ve Şer'i nasslara müracaat edilir. Çünkü mesele, teşrî koymak değil, teşrî anlamaktır. Hatta teşrî konulsa bile, onda mantikî kaziyeler değil, teşrî vakıa gözetilir. Teşrîde mantıktan yani mantikî kazi-

yelerden daha tehlikelisi yoktur. Çünkü teşrî, hissedilen, çeşitli ve muhtelif fertleri olan vakiadan bahseder. Bunlardaki fertlerden birinde diğer bir fert üzerine intibak eden bir illet bulunduğ u zaman, ancak onlar üzerine kıyâs yapılır. Aksi takdirde kıyâs, mantikî kaziyeler hilâfına, mümtenidir ve tehlikelidir. Mantikî kaziyeler, vakıalarının varlığına dair aklın tasavvur farazileridir. Kâideleri, şümûl ve genellemeye kâbildir. İşte teşriye tehlikeleri buradan geliyor. *Bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek midir yoksa değil midir, bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek midir, yoksa değil midir* mevzûu, istinbât usûlüne müteallik teşrî bir mevzûdur. Kelâm ilmine müteallik aklî bir mevzû değildir. Teşrî anlamaktan murât, müfretler ve terkipler olarak emir lafızları ve nehy lafızlarının delâleti, yani talep lafızlarının delâleti: Fiilin talebi ve terkin talebi, lügaten ve Şer'an hangi şeye delâlet ederdir. Yoksa murât, emir ve nehyden Allah'ın kastını anlamak değildir. O halde burada aklî delâlete ve mantikî kaziyelere mahal yoktur. Onun için şöyle denmez:

"Emir, nefiste kâim olanın talebidir. Böylece bizzat bir şeyi emretmek, zıddlarından nehyetmek midir, bizzat fiili talep etmek, zıddlarını terk etmek midir, diye araştırılır ya da bizzat bir şeyi emretmek, zıddlarından nehyetmek midir, diye araştırılır. Şu manada, bir şeyi emretmek, zıdlardan nehyi gerektirir. Çünkü emreden nehyedenin ta kendisidir." Böyle denmez. Çünkü mevzû bahis olan, *emretmek, nefiste kâim olanın talebidir*, değildir. Bilakis mevzû bahis olan, Kitâp ve Sünnet'te talep için yani ihtilâflarına rağmen emir ve nehy için varit olan bu sîgadan, bir şeyi talep etmek başkalarını talep etmek değildir, diye anlaşılır mı yoksa anlaşılmaz mı? Bahis, müfretlerin, terkiplerin delâleti hakkında, bunlardan istinbât edilenler hakkında ve Şeriat'ın nasslarından is-

tinbât edilen haram ve farzın tarifi hakkında teşrî bir bahistir. Yani bahis, bizzat emir ve nehyin kendileri hakkındadır. Yoksa bahis, emreden ve nehyeden hakkında değildir. Buradan hareketle şöyle de denmez:

“Nehyin muktezâsı yani nehyle matlûp olan -ki, nehyin taalluk ettiği şeydir-, ancak nehyedilen şeyin zıddını yapmaktır. “Hareket etme!” dediği zaman, bunun manası “sakin ol” demektir.” Böyle denmez. Çünkü mevzû bahis olan, emir ve nehyin kendisidir, delâletleridir, nehyin taalluk şey değildir. Bahis, ne emreden ve nehyeden hakkında, ne de emir ve nehyin taalluk ettiği şey hakkındadır. Ancak bahis, bizzat emir ve nehyin kendileri hakkındadır. Onun için aklî bahis ve mantikî kaziyeler, varit olmaz. Çünkü bunların burada ne bahis, ne de mevzû olarak mahalleri yoktur. Müfretler ve terkipler olarak teşrî lafızları, akıldan ya da mantikî kaziyelerden anlamak caiz değildir. Bilakis bunları anlamak, lüğatin delâletine ve nassı anlamak, ondan hükmü istinbât etmekte Şeriat’ın delâletine mahsûrdur. Lügat, *delâlet ancak lafızlar içindir, ne telaffuz eden için, ne de lafzın delâlet ettiği şey için değildir*, diye tayin etti. Yani lüğat, emrin ve nehyin delâleti, ancak emir ve nehy lafzı içindir, ne emreden ve nehyeden için, ne de emredilen ve nehyedilen şey için değildir, diye tayin etti. Aynı şekilde lüğat, delâletleri, mutâbakat, tazammun ve iltizâm olarak tayin etti. Lafzın delâlet ettiği mana, mutâbakat veya tazammundur. Lafzın medlûlünün delâlet ettiği mana da iltizâmdır. Yine lüğat, emirler ve nehyler yani talepteki mana, lafzın medlûlünden değil, lafızdan anlaşıldığını tayin etti. Bütün bunların ötesinde lüğat, Mefhûm’ul-Muhâlefetten olan iltizâm delâletinde muteber olan lüzûmluluk, ancak akla göre değil, Arapların vad’ına göre lafız işitildiğinde

zihnin kendisine intikâl ettiği zihnî lüzûmluluktur. Vele ki vakia da olsa yalnız başına hârici lâzımlılık, Arapların vad'ına göre zihnî bir lâzım olması müstesna, mu-teber değildir. Tüm bunlar, hatta hâriçteki vakia zıddını terk etmek olsa bile, bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek olmadığına delâlet eder. Çünkü onun Arapların vad'ına göre zihnî bir lüzûmluluğu yoktur. Keza onlar, hatta hâriçteki vakia zıddını yapmak olsa bile, bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek olmadığına da delâlet eder. Çünkü onun, Arapların vad'ına göre zihnî bir lüzûmluluğu yoktur.

Kaldı ki lügatin delâleti şudur; hüküm, hitabın delâletinden anlaşılır. O da taleptir. Bu ise, mefhûmdan değil, mantûktandır. Bilakis ona mefhûm dâhil olmaz. Hükümün mahalli, bir mefhûmu olması mümkün olandır. Mademki emir ve nehyden her biri taleptir, talep de hükümdür, mahalli değil, bunun için ona mefhûm dâhil olmaz. Yani farz, haram, mendûb, mekrûh, mubah bizzat hüküm olduğuna göre, hüküm mahalli değil, o halde onlara kesinlikle mefhûm dâhil olmaz. Mefhûm'ul-Muhâlefetleri de yoktur. Bunun için bir şeyi talep etmek, başkalarını talep etmemek değildir. Bir şeyi emretmek, zıddından nehyetmek ve bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek değildir. Farzı terk etmek, haramı işlemek demek değildir, haramı işlemek de farzı terk etmek demek değildir. Mendûbu terk etmek, mekrûhu işlemek demek değildir. Aksi de değildir. Bilakis bunlardan her biri, hakkında sükût geçirilen başka bir mana kendisinde olmaksızın sadece lafzının delâlet ettiği şey demektir.

Tasarruflardan Ve Akitlerden Nehy

Alış-veriş, nikâh vb. gibi hükümler ifâde eden akitler ve tasarruflardan nehyetmek, ya akdin kendisine râci olur, ya da onun hâricine râci olur. Eğer tasarruf ve akit hâricine râci olursa, Cuma günü ezan vaktinde alış-verişten nehy gibi, akde ve tasarrufa butlân ve fâsidlik yönünden tesir olmaz. Eğer tasarruf veya akdin zatına râci olursa, şüphesiz akde ve tasarrufa tesir eder ve onu bâtil veya fâsid kılar. Nehyin, tasarruflara etki edip onları bâtil veya fâsid kıldığına dair delil, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* in şu sözüdür:

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ

“Kim emrimiz üzerinde olmayan bir amel yaparsa, o merduttur.”¹⁷⁵ Murât, sahih ve makbûl değildir. Şüphesiz ki hakkında nehyolunan şey, emredilen değildir, Din’den de değildir. Dolayısıyla merdûttur. Butlân ve fâsid hâricinde merdût olmasının hiçbir manası yoktur. Ayrıca Sahabe *radiyAllahu anhum*, akitlerin fesâdına ve butlânına nehyle istidlâl ettiler. ibnu Ömer’in müşrik kadınların nikâhının fesâdına yani butlânına Allahu Teâlâ’nın şu sözüyle ihticacı böyledir:

وَلَا تَتَّخِذُوا الْمُشْرِكَاتِ

Müşrik kadınları nikâhlamayın. (el-Bakara 221) Onu hiçbir inkârcı inkâr etmedi. Böylece bir icmâ oldu. Sahabe’nin, ribâ akitlerinin fesâdına yani butlânına Allahu Teâlâ’nın şu sözüyle ihticacı da öyledir:

وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا

Arta kalan ribâyı bırakın. (el-Bakara 278) Ve *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* in şu sözüyle:

لَا تَتَّبِعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ وَلَا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ

¹⁷⁵ Müslim, K. Akdiyye, 3243

*“Altını altınla, kâğıt parayı kâğıt parayla satmayın.”*¹⁷⁶ Bütün bunlar, nehyin tasarruflara tesir edip onları bâtil veya fâsid kıldığına dair bir delildir. Ancak bu, terk için kesin bir talep olarak nehy haram ifâde ettiğinde böyledir. Nehiy, haram ifâde etmeyip mekrûh ifâde ettiğinde ise tasarruflara ve akitlere tesir etmez. Çünkü tesir, haramlılık yönünden gelir. Tasarrufu ve akdi haram kılmak, onu bâtil veya fâsid kılar.

Haram kılmak, ne zaman tasarrufu ve akdi iptal edicidir ve ne zaman onu fâsid kılar, hususuna gelince; şüphesiz bu, nehyin râci olduğu cihete göre olur. Eğer nehiy, akdin kendisine veya rükünlerinden bir rükne râci olursa, butlâna delâlet eder. Hasât alış-veriştten nehy gibi. Bu, taşla isâbeti sîga makamına kâim olan bir alış-veriş kılmaktır. Ve melâkîhlerin alış-verişi gibi. Bu, annelerin karnında olandır. Çünkü hasât alış-verişte nehy, akdin kendisine râcidir. Melâkîhlerin alış-verişinde ise nehy, mebîi (satılan) râcidir. Mebîi akdin rükünlerinden bir rükündür. Çünkü rükünler üçtür: Akdeden, makûdun aleyh ve sîgadır. Bu gibilerde nehiy, butlâna delâlet eder. Ondarda alış-veriş mutlak olarak inikat etmiş itibar edilmez, Anonim şirketler gibi, böyledir. Zira onlar, bâtil tasarruflar ve akitlerdir. Çünkü onlardaki nehiy, her yönüyle hasât alış-verişinden nehy gibi, akit olması açısından akde odaklaşmıştır. Şâri’, o hasât alış-verişinin kendisinden nehyetti. Şeriat, bunlardan ise, Allahu Teâlâ’nın şu sözüyle âmm bir nehye nehyetti. Bu âmm nehy, onlara geneldir, onlardan her birinin zatına şâmindir:

يُرِيدُونَ أَن يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَن يَكْفُرُوا بِهِ

İnkâr etmekle emrolunmuş oldukları halde, tağutla

¹⁷⁶ Müslim, K. Musakât, 2966

hükmedilmek istiyorlar. (en-Nisa 60) Ve Teâlâ'nın şu sözüyle:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ

Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda seni hakem kılmadıkları müddetçe iman etmiş olmazlar. (en-Nisa 65) Ve Teâlâ'nın şu sözüyle:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا

Rasul size ne verdiyse onu alın, sizi neden nehyettiyseniz kaçın. (el-Haşr 7) Ve *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözüyle:

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَّيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ

*“Kim emrimiz üzerinde olmayan bir amel yaparsa, o merdûttur.”*¹⁷⁷ Bunların hepsi, İslâm'ın getirmediği, İslâm'dan başkasından gelen tasarruflar ve akitlerden nehyeden nasslardır. Onlar, bu âmm nehyin altına dâhildir. Kaldı ki Anonim şirketleri, başka bir yönden de bâtıldır. Onlarda bir diğer ortak yoktur. Bilakis onlar, vakıf gibi, tek yönlü bir tasarruftur. Keza onlar, bu yönden de şirket rükünlerinden bir rükünün olmayışı sebebiyle bâtıldır.

Nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne râci olmaz ama onun ayrılmaz sıfatlarından bir sıfata râci olursa, fesâda delâlet eder, iki kız kardeş arasını birleştirmek gibi. Çünkü bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle hakkında nehyolundu:

وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْإِخْتَيْنِ

İki kız kardeş arasını birleştirmenizden. (en-Nisa 23) Fakat nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis ondan hâriç bir hususa râcidir. Lâzım bir sıfata

¹⁷⁷ Müslim, K. Akdiyye, 3243

râcidir. O da eşlerden birinin diğerinin kız kardeşi olmasıdır. Çünkü iki kız kardeşten her biriyle evliliğin aslı Şer'an caizdir. Fakat hakkında nehyolunan şey, ikisi arasını birleştirmektir. Bunun için fâsiddir, bâtil değildir. Yani nikâh inikat eder. O adam üzerine düşen, birisini boşamaktır. Tıpkı bir şahsın, başka birine bir meblağ para borç vermesi ve ona onu sanayide harcamamasını, onunla aletler fabrikası kurmamasını, ziraatta harcamasını şart koşması gibi. Kuşkusuz bu akit, fâsiddir, yani akit sahihtir, şart batıldır. Yahut ona, ekim için kullanması, yemek için kullanmaması veya onu başkasına satmaması şartıyla buğday satması gibi. Bu akit de fâsiddir, yani akit sahihtir, şart bâtildir. Yahut bir erkek ile bir kadın arasında erkeğin ikinci karısını boşaması şartıyla nikâh akdinin cereyân etmesi gibi. Bu akit, fâsiddir, yani akit sahihtir, şart bâtildir. Sebebi ise Rasul'ün şu sözüdür:

لَا يَحِلُّ أَنْ يَنْكِحَ الْمَرْأَةَ بِطَلَقِ أُخْرَى

“Bir diğerinin talakıyla kadını nikâhlaması helâl değildir.”¹⁷⁸ Bu akit, hakkında nehyolunandır. Ama nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis o ikisinden hâriç bir hususa râcidir. Bilakis o, akdin zatından hâriç bir sıfata râcidir. Her ne kadar şart koşulmasında akdin lâzımı olmuş olsa da. Bunun için akit bâtil olmaz, bilakis fâsid olur. Bunun bir benzeri de *muhallil*¹⁷⁹ nikâhıdır. Kendisini üç talakta boşayan kocasına kendisini helâl kılması için bir kadının kendisini bir adamla evlendirmesi gibi. Bu akit, fâsiddir yani akit sahihtir, şart bâtildir. Çünkü ibnu Mesûd'dan şöyle dediği rivâyet edildi:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَنَ الْمُجِلَّ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ

¹⁷⁸ Ahmed ibni Hanbel, 6360

¹⁷⁹ Üç talakla boşanan ve iddetini bitiren bir kadınla evlenen erkek

*“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, muhallil ve muhallelun lehe lanet etti.”*¹⁸⁰ Bu, hakkında nehyolunandır. Ama nehy, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne değil, bilakis o ikisinden hâriç hususa râcidir. Zira nehy, akdin lâzım sıfatına râcidir. O da, muhallil nikâhtaki akitte helal kılmak şartının olmasıdır. Ki bu, hakkında nehyolunandır. Böylelikle nehy tasarruf veya akdin lâzım sıfatına râciyse, akdin zatına ve rükünlerinden bir rükne râci değilse, akit fâsid olur. Ancak ne var ki bu, o sıfat akidden olur yani lâzım sıfattan nehy, tasarruf veya akde râci olur, o sıfat zatından dolayı yani tasarruf veya akit, fâsid şart gibi, zatından dolayı nehyedildiğinde, o zaman nehy akdin kendine râcidir. Nehy, akitten ve onun lâzım sıfatlarından her bir sıfattan hâriç bir hususa râci olursa, ister bu sıfat, muhallil nikâh gibi akdin nevinin bir lâzımı olsun, isterse fâsid şart gibi akdedenlerin ittifat ettiklerine göre bir lâzımı olsun, nehy tüm bunlardan hâriç bir hususa râci olduğu zaman, nehy akitten başkasına râci olur. Bununla nehy, Cuma ezanı vaktinde alış-veriş gibi haram da olsa akde tesir etmez. Çünkü o vakitteki alış-veriş, haram da olsa sahihtir. Ve gaspedilen arazideki namaz gibi, haram da olsa sahihtir.

¹⁸⁰ et-Tirmizî

Umûm Ve Husûs

Âmm, iki ve daha fazla manaya delâlet eden lafızdır. Hâss, iki itibarla kullanılır:

Birincisi: Medlûlüne birden çoklarının iştirâkinin uygun olmadığı tek lafızdır, Zeyd, Amr vb. gibi özel isimler.

İkincisi: Kendisinden daha genel olana nisbetle husûsi olan şeydir.

Bunun tanımını şöyledir: Bir yönden medlûlü ve medlûlünden başkasına diğer bir lafzın söylendiği lafızdır, insan lafzı gibi. Çünkü o, hâssır. Hem medlûlüne hem de medlûlünden başkasına, at ve hayvan gibi, bir yönden hayvan lafzı söylenir.

Âmm, kendisinden daha âmm olmayan âmma, mezkûr lafzı gibi, zira bu, hem mevcûdu, hem madûmu, hem de meçhûlü içerir ve nispeten âmma ayrılır, hayvan lafzı gibi. Zira o, kendi altında olan insan ve at'a nispetle daha âmmdır. Hâss da kendisinden daha hâss olmayan hâssa, özel isimler gibi ve cevher ve cisim lafzı gibi, kendi üstünde olanlara nispetle de hâssa ayrılır.

Umûm

Umûm, tek bir lafızla uygun olanların tamımını kapsayan lafızdır. Mesela, kavim ve adamlar gibi. Lügatte umûma delâlet eden hâss sîgalar vardır. Burada lûgat ehlinin umûm için koydukları lafızlar vardır. Bunlarla, kendilerinden murât umûm olduğuna dair ihticac etmek sahihtir. Bunların delâlet ettikleri, âmm olur. Bu lafızlardan biri (أي) “Herhangi biri”dir. Çünkü bu, cezâ¹⁸¹ ve istifhâmda

¹⁸¹ Şartın cevabına dilde, cezâ denir.

çoğul ve fertler olarak akledenler ve akletmeyenler hakkında âmm'dir. Onlardan biri de, *ahd*¹⁸² olmadıklarında, ister cemi selîm olsun isterse cemi teksîr olsun, muarref cemi isimlerdir, Müslümanlar ve erkekler gibi. Ve nekra cemi isimlerdir, erkekler ve Müslümanlar gibi. Ve bunları te'kid eden isimler, bütün ve hepsi gibi. Onlardan bir diğeri de, ahd hâricinde kendisine Elif ve Lâm'ın dâhil olduğu cins isimdir, adam ve dirhem gibi. Onlardan bir diğeri de menfî nekradır. Senin şu sözün gibi: (لَا رَجُلَ فِي الدَّارِ) "Evde hiçbir adam yok" ve (وَمَا فِي الدَّارِ مِنْ رَجُلٍ) "Evde hiçbir adam yok." Onlardan bir diğeri de, izâfettir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

Allah size, sizin çocuklarınız hakkında emreder. (en-Nisâ 11) Ve senin şu sözün gibi: (ضَرَبْتُ عَيْبِي وَ أَنْفَقْتُ دَرَاهِمِي) "Kölemi dövdüm ve Dirhemlerimi infâk ettim." Onlardan bir diğeri de, istifhâm ve cezâdaki başkası değil de akledenler hakkında olan (مَنْ) "Kim"dir. Senin şu sözün gibi: (مَنْ عِنْدَكَ) "Yanında kim var?" ve (مَنْ جَاءَ أَكْرَمُهُ) "Kim gelirse, ona ikram ederim." Onlardan bir diğeri de, istifhâm ve cezâdaki (مَا) "Ne"dir. Çünkü o, bir cinse mahsûs olmaksızın mutlak olarak akletmeyenler hakkında âmm'dir. Cezâda *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü gibi:

عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذْتُ حَتَّى تُؤَدِّيَ

"Ödeyesiye kadar aldığı, elin üzerinedir."¹⁸³ İstifhâm'da da senin şu sözün gibi: (مَاذَا صَنَعْتَ) "Ne yaptın?" Onlardan bir diğeri de cezâ ve istifhâm olarak zamandaki (مَتَى) "Ne zaman"dır. Onlardan bir diğeri de cezâ ve is-

¹⁸² Dilde, başına Elif lam takısı geldiği halde önceden geçen nekrayı belirli hale getirmek veya kişinin bildiği şeyi kasdetmeye denir

¹⁸³ Tirmizi, K. Buyu', 1187

tifhâm olarak mekândaki (أَيْنَ) "Nerede" ve (حَيْثُ) "Nerede"dir. Şöyle dersin: (مَتَى جَاءَ الْقَوْمُ) "Kavim ne zaman geldi?", (مَتَى جِئْتَنِي أَكْرَمُكَ) "Bana ne zaman gelirsen, sana ikram ederim." Ve şöyle dersin: (أَيْنَ كُنْتَ) "Sen neredeydin?", (أَيْنَمَا كُنْتُ أَكْرَمْتُكَ) "Her nerede olursan sana ikram ederim." Burada lügat ehlinin umûm için koydukları lafızların varlığına delil, Araplar vad'ın aslında umûm ve husûsun te'kidi arasını ayırdılar. Husûs hakkında şöyle dediler: (رَأَيْتُ زَيْدًا عَيْنَهُ نَفْسُهُ) "Zeyd'in bizzat kendisini gördüm." Şöyle demediler: (رَأَيْتُ زَيْدًا) "Zeyd'in hepsini tamamını gördüm." Umûm hakkında da şöyle dediler: (رَأَيْتُ الرِّجَالَ كُلَّهُمْ أَجْمَعِينَ) "Adamların hepsini tamamını gördüm." Şöyle demediler: (رَأَيْتُ الرِّجَالَ عَيْنَهُ) "Adamların bizzat kendilerini gördüm." Te'kîdin ihtilâfı, te'kid edilenin ihtilâfına delâlet eder. Çünkü te'kid, te'kid edilene mutabıktır. Ayrıca Şer'i naslar, bu lafızları umûm için kullandı. Bunlardan biri et-Tabarânî'nin el-Kebîr'de rivâyet ettiği şu husustur: Allahu Teâlâ'nın şu sözü nâzil olduğunda, إِنْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ قَالَ إِنَّكُمْ مِنَ الرَّبْعَرَى: أَنَا أَحْصِمُ لَكُمْ مُحَمَّدًا فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَلَيْسَ فِيمَا أُنْزِلَ اللَّهُ عَلَيْكَ: إِنْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَهَذِهِ النَّصَارَى تَعْبُدُ عِيسَى وَهَذِهِ الْيَهُودُ تَعْبُدُ عُزَيْرًا وَهَذِهِ بَنُو تَمِيمٍ تَعْبُدُ الْمَلَائِكَةَ فَهَؤُلَاءِ فِي النَّارِ؟ "İbnul Zebâri, "Ben sizin için Muhammed'le hasımlaşıyorum." dedi. Sonra "Ey Muhammed! Allah'ın sana indirdikleri arasında 'Siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler, Cehennem yakıtıdır. Sizler oraya varıcılarsınız.' (el-Enbiya 98) yok mu?" dedi. "Evet." buyurdu. "Bak işte şu Nasrâniler İsa'ya ibadet ediyorlar, şu Yahudiler Uzeyr'e ibadet ediyorlar, şu Beni Temim de meleklerle ibadet ediyorlar. Bunlar Cehennem'de mi?" dedi." O, "Mâ"nın umûmuyla istidlâl etti. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de ondan bunu inkâr etmedi. Bilakis Allahu Teâlâ'nın şu sözü, onun sözünü inkâr etmeksizin ak-sine onu Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle tahsis ederek nâzil

oldu:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

Tarafımızdan kendilerine güzel akibet takdir edilmiş olanlara gelince; işte onlar ondan uzak tutulurlar. (el-Enbiya 101) Onlardan bir diğeri Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ

Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: 'Biz bu memleket halkını helak edeceğiz. Çünkü halkı zâlimlerdir.' Dedi ki: 'Ama orada Lût var!' Şöyle cevap verdiler: 'Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ehlini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna, o, kalacaklar arasındadır.' (el-Ankebut 31-32) Bununla ihticac veçhi şöyledir: İbrahim bu memleketin halkından, umûmu anladı. Öyle ki o, Lût'u da zikretti. Melekler onu bunda ikrar ettiler. Ona, Lut ve ehlini tahsis ederek istisna yoluyla ve karısını da kurtulanlardan istisna ederek cevâp verdiler. Bütün bunlar, umûma delâlet eder.

Keza bu lafızların umûm için kullanıldıklarına Sahabe'nin icmâi inikat etti. Bunlardan biri, zekât vermeyenlerle savaşmak hakkında Ömer'in, Ebu Bekr'e şu sözüyle ihticac etmesidir: *"Onlarla nasıl savaşırsın. Hâlbuki Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:*

أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَيُؤْمِنُوا بِي وَبِمَا جِئْتُ بِهِ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ

"Lâ ilahe illAllah" diye şehâdet getirinceye kadar, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa ben den kanlarını ve mallarını korurlar. Hakkıyla müstesna.

Onların hesapları Allah'a aittir.¹⁸⁴ Sahabe'den hiçbir kimse, onun bununla ihticacını ona inkâr etmedi. Bilakis Ebu Bekr, istisna yoluyla yoruma yöneldi. O da *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüdür: **"Hakkıyla müstesna."** Bu da, muarref cemi lafzın umûm için olduğuna delâlet eder. Onlardan bir diğeri de Osmân ibnu Mazûn, şairin şu sözünü işittiğinde, **أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ** *"Dikkat edin, Allah'tan başka her şey batıldır. / Her nimet de kaçınılmaz zâil olacaktır."* dedi ki: **"Yalan söyledin. Cennet ehlinin nimeti zâil olmaz."** Hiçbir inkârcı onu inkâr etmedi. Şayet **"Her"** umûm için olmamış olsaydı, böyle olmazdı. Onlardan bir diğeri de, Ebu Bekr'in, Ensâr'a *Sal-lallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle ihticac etmesidir:

الْإِثْمَةُ مِنْ فُرَيْشٍ

"İmamlar Kurayş'tendir."¹⁸⁵ Herkes, inkârsız bu ihticacın sıhhatine muvafakat etti. İmamlar lafzı, âmm olmamış olsaydı, ihticac sahih olmazdı. Onlardan bir diğeri de Sahabe'nin, Allahu Teâlâ'nın şu sözünün icrası üzerinde icmâlarıdır:

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي

Zina eden kadın ve zina eden erkek. (en-Nûr 2)

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ

Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadın. (el-Mâide 38)

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا

Kim mazlumu öldürürse. (el-İsra 33)

وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا

Faizden arta kalanı terk edin. (el-Bakara 278)

¹⁸⁴ Nesei, K. Cihâd, 3042

¹⁸⁵ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Basriyyîn, 18941

وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ

Kendinizi öldürmeyin. (en-Nisa 29)

لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ

İhramda iken av öldürmeyin. (el-Mâide 95) Ve *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü:

وَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ

"Vârise vasiyet yoktur."¹⁸⁶

لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا

"Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz."¹⁸⁷

وَمَنْ أَلْفَى السَّلَاحَ فَهُوَ آمِنٌ

"Her kim silahı bırakırsa, güvendedir."¹⁸⁸ vb. nice umûm üzerinde olanlar, lügat ehlinin bu lafızları umûm için koyduklarını tekit eden hususlardandır.

Lafzın Umûmunun Sübût Yolları

Lafızla sâbit olan umûm, ya lügaten sâbit olur -ki, bu lügatin vad'ından müstefâd olandır-, ya örfe sâbit olur -ki, bu da örften müstefâd olandır yani lügat ehlinin kullanımından vad'ından değil-, ya da aklen sâbit olur -ki, bu akıldan değil istinbâttan müstefâd olandır-. Yahut başka bir ibâreyle, lafzın umûmu, ya bize nakil yolundan sâbit olur -öyle ki, Araplar bu lafzı umûm için koydular veya bu lafzı umûmda kullandılar-, ya da bize, nakilden istinbât yoluyla sâbit olur -şöyle ki, muarref cemiye istisnânın dâhil olduğunu bilmek, istisna, lafzın içerdiği şeyi çıkarmaktır, diye bize nakledildi-. Şüphesiz bu, her ne kadar istinbâtsa da ama nakil yolundan bir bilgidir. Zira

¹⁸⁶ Nesei, K. Vesâyâ, 2381

¹⁸⁷ Müslim, K. Nikâh, 2518

¹⁸⁸ Muslim

bize, istisna, lafzın içerdiği şeyi çıkarmaktır, diye nakle-
dildi. Bizde bundan, muarref cemi umûm içindir, diye an-
ladık. Buna göre lafızla sâbit olan umûm, iki yoldan sâbit
olur:

Birincisi: Nakil.

İkincisi: İstinbât.

Her ikisi de Arapların vad'ından itibar edilir. Böylece
lafızla sâbit olan umûm, tamamıyla Arapların vad'ından
sâbittir.

Nakil yolundan sâbit olan umûm, ya lüğatin vad'ından
müstefâd olur, ya da lüğat ehlinin kullanımından müs-
tefâd olur.

*Lüğatin vad'ından müstefâd olan umûma gelince; iki hali
vardır:*

Birincisi: Kendi başına yani bir karineye ihtiyaç olmaksızın
âmm olmasıdır.

İkincisi: Umûmu, lüğatin vad'ından müstefâd olması ama
bir karineyle.

Kendi başına âmm olana gelince; onlar içerisinde, her
şeyde âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde akledenlerde
yani ilim sahiplerinde âmm olanlar vardır. Onlar içersin-
de akletmeyenlerde âmm olanlar vardır. Onlar içerisinde
hassaten mekânlarda âmm olanlar vardır. Onlar içersin-
de müphem zamanda âmm olanlar vardır.

İlim sahiplerinden veya başkalarından her şeyde âmm
olanlar, (أي) "Hangi"dir. Şöyle dersin: (أي رجل جاء) "Hangi
adam geldi?" ve (أي ثوب لبسته) "Hangi elbiseyi giydin?" Aynı
şekilde (كل) "Hepsi", (جميع) "Herkes", (الذي) "O şey ki" ve
(اللاتي) "O şey ki" vb. gibi. Ayrıca (سائر) "Sâir"de eğer (السور)
"Suver"den değil de -ki, bu bakiyedir-, şehrin surlarından

alınmışsa -ki, bu şehri ihâta edendir-, öyledir. “*Hangi*”nin şartı, istifhâmî veya şartiyye olmasıdır. Eğer mevsûlse, mesela, (مرت بأيهم قام) “*Onlardan kâim olana uğradım*” yani (بالذي قام) “*Kâim olan kimseye*” gibi veya mevsûfsa, mesela, (مرت برجل أي رجل) “*Bir adama uğradım ne adamdı*” yani kâmil manasındadır veya halse, mesela, fetha olarak (مرت بزید أي رجل) “*Adam olarak Zeyd’e uğradım*” gibi yani yine kâmil manasındadır veya münâdiyse mesela, (يا أيها الرجل) “*Ey adam!*” gibi, kuşkusuz bunlar umûm değildir.

Akledenler yani ilim sahiplerinde âmm olana gelince; bu, (من) “*Kim*” gibidir. Sahih olan onun erkekler ve dişilere, hürler ve kölelere umûm olmasıdır. Şartı, istifhâmî veya şartiyye olmasıdır. Eğer mevsûf nekraysa, mesela, “*şaşırtan*”ın mecrur olmasıyla (مررت بمن معجب لك) “*Seni şaşırtan kimseye uğradım*” yani, şaşırtan bir adam gibi, veya mevsûlsa mesela, (مررت بمن قام) “*Ayağa kalkan kimseye uğradım*” yani (الذي قام) “*ayağa kalkan*” gibi, bunlar umûm olmaz.

Akletmeyenler yani ilim sahibi olmayanlarda âmm olana gelince; (ما) “*Ne*” gibidir. Mesela, (أشتر ما رأيت) “*Gördüğün şeyi satın al*” gibi. Ona, köle ce câriye dâhil olmaz. Fakat (ما) mevsûf nekra olursa mesela, (مررت بما معجب لك) “*Seni şaşırtana uğradım*” yani bir şeye, gibi. Veya mevsûf olursa mesela, (ما أحسن زيدا) “*Zeyd ne güzeldir*” gibi, bunlar umûm olmazlar. Hassaten mekânlarda âmm olan ise, (أين) “*Nerede*” ve (حيث) “*Nerede*”dir. Mesela, (أين تجلس أجلس) “*Sen nereye oturursan otur, bende otururum*” ve (حيث تجلس أجلس) “*Nereye oturursan otur, otururum*” gibi. Müphem zamanda âmm olan ise, (متى) “*Ne zaman*”dır. Mesela, (متى تجلس أجلس) “*Ne zaman oturursan, otururum*” gibi. Tüm bunlar, lügatin vad’ına göre kendi başlarına umûm ifâde ederler.

Umûmu bir karineden müstefâd olanlara gelince; karine, bazen müspette olabilir, bazen de menfide olabilir. Müspette olan karineye gelince; (ال) “Elif Lâm” ve izâfettir. Bunlar mesela, “kul” ve “kölem” gibi, cemiye ve mesela, لَا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ Zinaya yaklaşmayın. (el-İsra 32) ve عَنْ أَمْرِهِ Onun emrine muhâlefet edenler sakınsınlar. (en-Nûr 63) gibi, cins isme dâhil olurlar. “Elif Lâm” dan ve izâfetten cins isme dâhil olanlar, müfretlere umûmdur, cemiye dâhil olanlar da cemilere umûmdur. Çünkü “Elif Lâm” bir cemiye dâhil olduğu halde dâhil oldukları fertlere umûmdur. Keza izafet de böyledir. Menfideki karineye gelince; bu, nefyin siyâkındaki nekradır. Nefyin siyâkındaki nekra, ister nefy doğrudan ona gelsin, mesela, (مَا أَحَدٌ قَائِمٌ) “Hiçbir kimse ayakta değildir” gibi, isterse doğrudan âmiline gelsin, mesela, (مَا قَامَ أَحَدٌ) “Hiç kimse ayağa kalkmadı” gibi ister nefyeden (مَا) olsun, ister (لَمْ) olsun, ister (لَنْ) olsun, ister (لَيْسَ) olsun, isterse vb. olsun, umûmdur. Aynı şekilde menfî müteaddi fiil de mefûllerinin hepsine umûmdur, senin, (وَاللَّهِ لَا أَكُلُ) “Vallahi yemem” sözün gibi. Sen herhangi bir şey yediğinde, tahsis ettiğin zaman müstesna, yemini bozarsın. Çünkü “yemem” fiili, müteaddidir. O da burada menfidir. Dolayısıyla yemeğin bir türüne tahsis etmen müstesna, her yenilene umûmdur.

Lügat ehlinin kullanımından müstefâd olan umûma gelince; bu, örfe müstefâd olan umûmdur. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ

Size anneleriniz haram kılındı. (en-Nisa 23) Zira örf ehli, bu mürekkebi zatın haramlığından bütün faydalanma şekillerinin haramlığına naklettiler. Çünkü kadınlardan maksûd, istihdam etmek değildir. Bunun bir benzeri de

Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ

Size ölü eti haram kılındı. (el-Mâide 3) Zira bu, örften dolayı yemeye hamledilir. İşte bu, örfi hakikattendir.

İstinbât yolundan sâbit olan umûna gelince; kuralı, hükmü takip ve sebep "Fâ"sıyla vasfa terettüp etmektir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının ellerini kesin. (el-Mâide 38) Ve mesela, hamr, sarhoşluktan dolayı haram kılındı vb. gibi.

İbre Sebebin Husûsiliğinde Değil Lafzın Umûmiliğindedir

Hitap, muayyen bir sebep üzere varit olduğunda, hadiselerden bir hadisede varit olması veya bir soruya cevap olarak varit olması gibi, şüphesiz hitap, âmm olur, ne hâdiseye, ne de tek başına sorana hâss olmaz. *Hitabın bir hâdisede vürûduna gelince;* vakılardan bir vakıa hâsıl olur, nass da umûm sîgalardan bir sîgayla onun hükmünü beyan için gelirse, âmm olur, o hâdiseye hâss kılınmaz. Bunun misali *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'*den rivayet edilen şu husustur: O, Meymûne'nin ölüyken koyununa uğrar. Bunun üzerine *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu:

أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِعَ فَقَدْ طَهَّرَ

"Tabaklanan her deri temizdir."¹⁸⁹ Bu, Meymûne'nin koyununa hâss değildir. Bilakis her deriye âmmdır. Çünkü deri, tabaklanmayla temiz olur. Zira hitap âmmdır.

¹⁸⁹ İbni Mace, K. Libâs, 3599

Yine onun bir benzeri de sırkât ayetidir. Zira o, kalkan veya Safvân'ın ridâsının sırkâtı hakkında nâzil oldu. Zihâr ayeti, Seleme ibnu Sahr hakkında nâzil oldu. Liân ayeti, Hilâl ibnu Umeyye hakkında nâzil oldu vb. Tüm bunlar ve benzerlerinde ibre hâdisenin hususiliğinde değildir. Sebep hâss olsa da hitap âmm olur. Buna delil, Sahabe *radiyAllahu anhum* inkârsız bu ayetlerin hükümlerini genelleştirdiler. Bu da hâss sebebin, umûmu düşürmediğine delâlet eder.

Hitabın, soruya cevap olarak vürûduna gelince; soru âmmsa, cevap da âmm olur. Nitekim Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle rivayet edildi: Kendisine, taze hurmanın kuru hurma ile satışı sorulduğunda şöyle buyurdu:

يَنْقُصُ إِذَا بَيَّسَ قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَلَا إِذْنًا

“Kuruduğunda eksilir mi?” “Evet” dediler. “O halde hayır.” buyurdu.”¹⁹⁰ Nitekim Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle rivâyet edildi: Kendisine şöyle soruldu. Denildi ki:

إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا أَفَتَتَوَضَّأُ مِنْ مَاءِ الْبَحْرِ قَالَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الطَّهُّورُ مَاؤُهُ الْحُلُّ مِثْنَتُهُ

“Biz, denize biniyoruz (yolculuk ediyoruz). Beraberimizde az su taşıyoruz. Onunla abdest alsak susuyoruz. Deniz suyuyla abdest alabilir miyiz?” Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu: “Denizin, suyu temiz, ölüsü helaldir.”¹⁹¹ Ebu Hurayra'dan şöyle dediği rivayet edildi:

سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا أَفَتَتَوَضَّأُ بِمَاءِ الْبَحْرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الطَّهُّورُ مَاؤُهُ

¹⁹⁰ Nesei, K. Buyu', 4470

¹⁹¹ Ahmed ibni Hanbel, 14481

“Bir adam, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e, “Ya Rasulallah! Biz denizde yolculuk yapıyoruz. Beraberimizde az su taşıyoruz. Onunla abdest alsak susuyoruz. Deniz suyuyla abdest alalım mı?” Bunun üzerine Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, “**Onun suyu temizdir.**”¹⁹² Bu iki misalde Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem muayyen bir yaş hurma hakkında değil, yaş hurmanın satışı hakkında soruldu. Yine muayyen bir deniz suyu hakkında değil, deniz suyu hakkında soruldu. Soru âmmddır, cevap da âmmddır. Hitabın umûmiliğinde hiçbir söz yoktur. Eğer cevap sorudan daha âmm olursa, kendi başına sorusuz da müstakil de olursa, keza cevap yine âmm olur. Ebu Saîd el-Hudrî’den şöyle rivayet edildi:

قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُنْتَوَضُّ مِنْ بَرٍّ بُصَاعَةً وَهِيَ بَرٌّ يُلْقَى فِيهَا الْحَيْضُ وَالْحُومُ الْكِلَابِ وَالنَّثْنُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لَا يَنْجَسُهُ شَيْءٌ

“Ya Rasulallah! Budâa kuyusunun suyundan abdest alabilir miyiz? O, içerisine hayz bezlerinin, köpek etlerinin ve pis şeylerin atıldığı bir kuyudur.” denildi. Bunun üzerine Rasulallah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, “**Muhakkak ki su, temizdir. Onu hiçbir şey kirlilemez.**”¹⁹³ Buradaki soru, muayyen bir kuyuya hâsstı. Cevapsa, su hakkında âmmddı. Dolayısıyla hitap âmmddır. İbre, sorunun husûsiliğinde değildir.

Cevabın soruya mutabık düşmesine ve mutabık düşmemesine gelince; bunun umûmun bahsinde bir dâhili yoktur. Cevap, bazen soruya mutabık düşebilir. Soru üzerine ziyâde edilmeyebilir. Bazen de soruya mutabık düşmeyebilir. Cevaba, soru soranın sorusundan fazla ziyâde edilebilir. Aslolan cevabın soruya mutabık düşmesi değildir.

¹⁹² Tirmizi, K. Tahârat, 64

¹⁹³ Tirmizi, K. Tahârat, 61

Bilakis mutabık düşmesi caizdir. Mutabık düşmemesi de caizdir. Buna şu husus da delâlet eder: Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e deniz suyuyla abdest almak hakkında sorulduğunda şöyle buyurdu:

هُوَ الطَّهُّورُ مَاؤُهُ الْجِلُّ مَيْبُتُهُ

*"Onun suyu temiz, ölüsü helaldir."*¹⁹⁴ O, ölünün helâlligini, ondan sorulmadığı halde arzetti. Soruya cevapta ziyâde etmek, meşrûdur ve Şer'i nasslarda vâkidir. Soruya cevapla yetinmek, lâzım değildir, aslolan bu da değildir. Bunun umûmun bahsinde hiçbir dâhili yoktur. el-Buhârî, bir fasıl akdederek, *"Suâl sorana sorduğu şeyden fazlasıyla cevap veren kimse babı"* dedi ve ibnu Ömer'in şu hadisini zikretti:

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرْنُسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرُسُ أَوْ الرَّعْفَرَانُ فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخَفَيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَ تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ

*"Bir adam ona, ihrama giren ne giyer?" diye sordu. "Ne gömlek, ne sarık, ne don, ne bornus, ne çehrî veya zağferânın değdiği bir elbise giyer. Na'leyn bulamazsa mest giysin ve onları topukların altına varıncaya kadar kes-sin."*¹⁹⁵ Sanki o kimse ihtiyâr hali hakkında sor-du. O da ona, o hal hakkında cevap verdi ve zorunluluk halini de ziyâde etti. O zorunluluk hali suâle yabancı de-ğildir. Çünkü sefer hali bunu iktizâ eder. Dolayısıyla suâlin cevabındaki umûmda, cevabın suâle mutabık ol-ması vâcib değildir. Cevabın suâle mutabık düşmesi bah-si, umûm bahislerinden değildir. Bu babta da varit olmaz.

Sebebin Husûsiliğindeki Lafzın Umûmu, Her Şeyde

¹⁹⁴ Tirmizi, K. Tahârat, 64

¹⁹⁵ Buhârî, K. İlm, 131

Umûm Değil, Hâdise ve Suâl Mevzûunda Umûmdur

Kuşkusuz hâdise ve suâlin cevabındaki hitabın umûmu, ancak suâl mevzûundadır, her şeyde âmm değildir. Yani hitap, o hâdise ve başkasındaki mevzû için âmmdır. Meymûne'nin koyunu hâdisesinde, cevap ölünün derisi hakkında idi. Hem Meymûne'nin koyununa, hem de başkasına şâmilidir. Fakat hâdisenin mevzûundadır. O da ölünün derisidir. Kalkan veya Safvân'ın ridâsı hâdisesinde, Kalkan ve başkasına şâmilidir. Hem Safvân'ın ridâsını hem de başkasına şâmilidir. Lakin hâdisenin mevzûundadır. O da sırkattir. Seleme ibnu Sahr hâdisesinde, Seleme ve başkasına şâmilidir. Ama hâdisenin mevzûundadır. O da zihârdır. Umûm, ancak hâdisenin mevzûundadır, başkasına şâmil olmaz. Suâlin cevabı da böyledir. Budâa kuyusu hâdisesinde, Rasul'e Budâa kuyusu suyuyla temizlenmek hakkında soruldu. Cevap su ile temizlenmek hakkında idi. Budâa kuyusuna ve başkasına şâmilidir, fakat hâdisenin mevzûundadır. O da temizlenmektir. Zira suâlin mevzûu temizlenmektir. Çünkü onlar, her ne kadar abdest hakkında sormuş olsalar da, bir abdest mevzûu olması vasfıyla abdest hakkında suâl maksûd değildir. Ancak suâl, abdest için temizlenmek hakkında idi. Öyleyse suâlin mevzûu abdest değil, temizlenmektir. Böylece cevap bütün suda âmmdır, fakat temizlenmek mevzûundadır. Her şeyde âmm değildir. Onun için ondan içmenin hükmünü ifâde etmez. Bunun benzeri de deniz suyu hakkındaki suâldir. Zira o, temizlenmek hakkında bir suâldir. Çünkü onlar, her ne kadar abdest hakkında sormuş olsalar da, bir abdest olması vasfıyla abdest hakkında suâl maksûd değildir. Yani onlar abdest hakkında sormadılar. Ancak abdest için temizlenmek hakkında sordular. Dolayısıyla suâlin mevzûu, ab-

dest değil temizlenmektir. Cevap temizlenmek hakkında âmmdır, her şeyde âmm değildir. İçmeyi kapsamaz. Bina-enaleyh umûm, ancak mevzûdadir, hâdis ve suâl mevzûundadır. Bunlara hâss olur, başkalarını kapsamaz. Mevzûya, *ibre lafzın umûmundadır sebebin husûsiliğinde değildir*, kâidesi dâhil olmaz. Çünkü mevzû, sebepten başkadır, yani hâdiseden ve suâlden başkadır. Çünkü kelâm, başkası üzerine değil, onun üzerine varittir. Böylece ona hâss olur. Çünkü Rasul'ün lafzı, suâl ve hâdis mevzûuna bağlıdır. Dolayısıyla hüküm, o mevzûya bağlı olur. Muayyen bir hâdis hakkında söylenen nassı ve bir suâlin cevabı olan nassı, suâl ve hâdisenin mevzûuna tahsis etmek gerekir. Her şeyde âmm olması doğru değildir. Çünkü suâl, cevaba dönücüdür. Zira kelâm, muayyen bir mevzû hakkındadır. Hükümün, o mevzûya hasredilmesi gerekir. Çünkü içerisinde suâlin veya hâdisenin hükmünün beyan edildiği Rasul'ün lafzı, sadece suâl ve hâdiseye bağlıdır. Kesinlikle başkasına bağlı değildir. Hüküm, suâl ve hâdis mevzûuna yani hakkında sorulan hususa veya hakkında konuşmanın cereyan ettiği hususla bağlantılıdır, başkasıyla bağlantılı değildir. Mevzûdan başkasına âmm olmaz. Bilakis ona hâss olur. Şöyle denmez:

"Suâl, eğer cevaba dönücüye, cevap suâle hâss olur. Aksi halde âmm olacaktır, kaçınılmazdır." Böyle denmez. Çünkü cevaba dönücü olan, suâlin mevzûudur. O da, Budâa kuyusu hadisinde temizlenmektir, Budâa kuyusu değildir. Çünkü suâl, temizlenmek hakkındadır, Budâa kuyusu hakkında değildir. Cevaba dönücü olan, suâlin mevzûudur. Yani hakkında suâlin cereyan ettiği şeydir. Hüküm ona hasretmek gerekir. Hüküm ona hâss olur. O hâdis veya başkasına yani Budâa kuyu suyuna ve başkasına âmm olur. Çünkü hâdis, cevaba dönmez, onunla da

bağlantılı değildir. Şöyle de denmez:

“Şâri’in çoğu kez muayyen bir mevzûya ilişkin cevabı, suâle müteallik olmayan birçok mevzûlara şâmindir. Tıpkı Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’a deniz suyu ile abdest almak hakkındaki sorulması gibi. Onun cevabı şöyleydi:

هُوَ الطَّهُّورُ مَاؤُهُ الْجَلُّ مَيْتَةٌ

“Onun suyu temiz, ölüsü helaldir.”¹⁹⁶ Hem suâlin mevzûunu hem de başkasını beyan etti.” Böyle denmez, çünkü suâlin veya hâdisenin mevzûunda hâss olan, Rasul’ün cevabı değildir. Ancak Rasul’ün suâlin veya hâdisenin mevzûu hakkında verdiği hükümdür. Rasul’e, bazen bir hüküm hakkında sorulur, o da birkaç hüküm hakkında cevap verir. Suâl ile cevap arasındaki mutabakat elzem değildir. Fakat o suâl veya hâdise hakkında beyan ettiği hüküm, bunların mevzûlarından başkasını kapsamaz. Rasul’e deniz suyu hakkında yani deniz suyu ile temizlenmek hakkında soruldu, O da suyunun temiz olduğuyla yani ondan temizlenmenin caiz olduğuyla cevap verdi. Yine ölüsünün helâl olduğuyla cevap verdi. Yani iki hükümle cevap verdi. Birisi, hakkında sorulan hükümdür. O da temizlenmektir. Bu hüküm, suâl mevzûuna hâsıtır. O da temizlenmektir. Başkasını kapsamaz. Mesela, içmeyi kapsamaz. Suâl mevzûundaki husûsilik, sadece Rasul’ün cevapladığı hükümdedir, Rasul’ün cevabında değildir. Buna binaen muayyen hâdise veya bir suâlin cevabı hakkında gelen nass, bu nass âmmdır. Hem kendisinden hâdisenin vaki olduğu kimseyi, hem de başkalarını kapsar. Hem soranı, hem de başkalarını kapsar. Fakat hâdisenin veya suâlin getirdiği mevzûda hâsıtır. Başkasını kapsamaz. Zihâr, liân, kazf haddi ayeti ve diğerleri, hâdi-

¹⁹⁶ Tirmizi, K. Tahârat, 64

selerin vukûunda malûm şahıslar için nâzil oldular. Onlara hâss değildir. Çünkü hükümleri âmmıdır, fakat nâzil oldukları mevzûda hâsstırlar. O da, zihâr veya liân veya kazf veya vb. Başka mevzûlara âmm olmazlar. Buna göre “İbre lafzın umûmiliğindedir, sebebin husûsiliğinde değildir” kâidesi, hâdisе veya suâl mevzûunu kapsamaz. Zira sebebin husûsiliğindeki lafzın umûmu, sadece hâdisе veya suâl mevzûundadır, her şeyde değildir. Bunun misali, Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’dan rivâyet edilen şu husustur:

“Cinsleri muhtelif ribâ hakkında soruldu. Bunun üzerine, لَا رِبَا إِلَّا فِي النَّسَبِ **“Ribâ ancak nesîdedir.”**¹⁹⁷ buyurdu. Çünkü bu, hakkında sorulan mevzûda hâstır. O da cinsleri muhtelif ribâdır. Her ribâda âmm değildir. Çünkü ribâ, cinsleri aynı olanlarda peşin ve veresiyeyle hâsıl olur. Onun bir örneği de, Ebu Bekra’dan şöyle dediğine dair rivâyet edilen şu husustur:

لَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَكَوْا عَلَيْهِمْ بَنَاتٍ كِسْرَى قَالَ لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e Fars ehlinin, üzerlerine Kisra kızını Kraliçe tayin ettikleri ulaşınca, **“İşlerini bir kadına tevdi eden bir kavim asla iflah olmaz.”** buyurdu.”¹⁹⁸ Bu, hakkında kelâm edilen mevzûda hâstır. O da Fars ehlinin üzerlerine bir kadını kraliçe olarak atamalarıdır. Yani o, meliklik yani devlet reisi mevzûunda hâstır. Yahut yönetim mevzûunda hâstır. Her velâyetle âmm değildir. Çünkü velâyet, yönetimde olur. Çocuk, üzerine velâyet olur, çocuk üzerine vesâyet olur. Kadâ işini yapmak olur. Velâyet, yönetimde hâsıl olur, çocuk üzerine vesâyetle hâsıl olur. Hadis, âmm değildir. Bilakis

¹⁹⁷ Buhârî, K. Buyu’, 2032

¹⁹⁸ Buhârî, K. Megâzî, 4073

yönetim velâyetinde hâsştır. Bunun için kadının, çocuk üzerine vasiyet olması caizdir. Ömer ibnul Hattâb, Şifâ'yı, kavminden bir kadını, pazar kadâsı olarak atadı. Sebebin husûsiliğindeki lafzın umûmu, her şeyde umûm değildir. Bilakis hakkında konuşmanın veya hakkında suâlin ce-reyân ettiği mevzûda umûmdur.

Rasul'e Hitap, Ümmeti İçin Bir Hitaptır

Şüphesiz Rasul'e hitap, her ne kadar ona tevcih edilmiş ve onu ele almış olsa da, ama sadece şahsî bir sıfat değil, bir Rasul vasfıyla Rasul'ün kendisi hitabı kendisine yöneltilmişse de, Ümmet'in Rasul'ü için bir hitap olur. Bu, Ümmet için bir hitaptır ve âmmdan olur, devlet reisine yöneltilmiş hitap, bütün devlete yöneltilmiştir gibi. Vilâyet emirine yöneltilmiş hitap, vilâyet için yöneltilmiştir. Muhatabın üzerinde bulunduğu sıfat, hitabı, hâss değil, umûm sîgalarından kılar. Muayyen bir şahsa yöneltilmiş olursa hilâfınadır. Çünkü bu, o şahsa hâss olur. Bu sebeple bazı zamanlarda Rasul'e hitap cemi lafzıyla geldi. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ

Ey Nebi! Kadınları boşadığınızda. (et-Talak 1) Boşadığında demedi. Ona yöneltilmiş hitabın Ümmet'e yöneltilmiş olduğuna delâlet eden şeyler geldi. Bu bağlamda Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ

Zeyd, o kadından ilişkisini kesince Biz onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları, karılarıyla ilişiklerini kestiklerinde Müminlere bir güçlük olmasın. (el-Ahzab 37) Keza Rasul'e hitabın, Ümmeti için bir hitap olduğuna dair delil

de, Rasul'e hâss olan hitabın, onun Rasul'e hâss olduğunu beyan etmesidir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَأَمْرًا مُؤْمِنَةً إِنَّ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ

'Bir de kendisini Nebiye hibe eden Mümin kadını.' şu sözüne kadar خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **'Diğer Müminlere değil, sana mahsus olmak üzere.'** (el-Ahzab 50) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ

Gecenin bir kısmında senin için nafile olmak üzere teheccüd kıl. (el-İsra 79) Şayet ona mutlak hitap, Ümmeti için bir hitap olmasaydı, bilakis ona hâss olsaydı, burada ona tahsis beyanına ihtiyaç olmazdı.

Nebi'nin Ümmeti'nden Biri İçin Hitabı, Ümmeti İçin Bir Hitaptır

Rasul'ün Ümmeti'nden birine hitap ettiği her hitap, Ümmeti'nin hepsi için bir hitaptır. O hitap âmmdır, ancak onun o şahsa tahsisine delâlet eden bir şey varit olması müstesnadır. Buna delil Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ

Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik. (es-Sebe 28) Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

بُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً

"Ben, bütün insanlara gönderildim."¹⁹⁹ Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

وَبُعِثْتُ إِلَى الْأَحْمَرِ وَالْأَسْوَدِ

"Ben, kırmızı ve siyaha gönderildim."²⁰⁰ Sahabe, hâdi-

¹⁹⁹ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 2606

²⁰⁰ Ahmed

selerin hükümlerinde, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Ümmet'in bireyleri üzerine verdiği hükme rücûları üzerinde icmâ ettiler. Bunlardan bazıları onların zina had-dinde onun Maiz hakkında verdiği hükme müracaat etmeleri, *Müfevvida*²⁰¹ hakkında Berû'a Bint-u Vâşık kıssasına müracaat etmeleri, Mecusîlere cizye koymak hakkında *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Hicr Mecusîlerine cizye koymasına müracaat etmeleridir. Ayrıca Ümmeti'nden muhâtap şahsa hâss hitaptan olanları, onların, Rasul, o şahsa hâss olduklarına beyan etti. Bunlardan biri *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in, bir oğlağı kurban kesmek hakkında Ebu Burde'ye şu sözüdür:

ضَحَّ بِهَا وَلَا تَصْلُحْ لِعَنْيَكَ

*“Onu kurban kes. O, senden başkasına uygun olmaz.”*²⁰² Ve koşarak namazdaki safa dâhil olduğunda Ebu Bekra'ya şu sözüdür:

زَادَكَ اللَّهُ جِرْصًا وَلَا تَعُدْ

*“Allah, senin hırsını artırsın. Bir daha yapma.”*²⁰³ Ve nitekim el-Buhârî'nin de rivayet ettiği gibi sadece Huzeyme için, onun tek başına şahitliğinin kabulüne dair tahsisidir. Şayet bir kişi üzerine verdiği hüküm, Ümmet üzerine bir hüküm olmamış olsaydı, tahsise dair nass belirtmeye gerek olmazdı.

Rasul'ün Lisânıyla Varit Olan Hitabın Umûmuna Rasul de Dâhildir

Allahu Teâlâ'nın, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا 'Ey iman edenler!', يَا أَيُّهَا 'Ey insanlar!', يَا عِبَادِ فَاتَّقُوا 'Ey kullarım!' sözyle Ra-

²⁰¹ Mihirsiz evlenen kadın

²⁰² Muslim

²⁰³ Buhârî, K. Ezân, 741

sul'ün lisânı üzerinden hitabın vürûd umûmuna Rasul de dâhil olur. Bu ayetler gibi, mutlak olarak varit olup da Rasul'ün, evvelinde onu Ümmet'e emretmekle memur olmadığı her hitap içerisine, O da dâhildir. Çünkü bu sîgalar, her insan, her Mümin ve her kul için âmmdır. Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem insanların, Müminlerin ve kulların efendisidir. Nübüvvet, bu isimlerin ona kullanılmasından onu hâriç tutucu değildir. Onu bu umûmlardan hâriç tutmaz. Çünkü Rasul, Sahabe'ye bir hususu emreder de kendisi ondan geri kalıp onu yapmadığında, onlar ona *"Size ne oluyor niçin onu yapmıyorsunuz?"* diye soruyorlardı. Eğer onlar, kendilerine emrettiği hususun içerisine Onun dâhil olduğunu akletmeselerdi, onun hakkında Ona sormazlardı. Nitekim ondan şöyle rivâyet edildi:

أنه أمر أصحابه بفسخ الحج إلى العمرة ولم يفسخ فقالوا له: أمرتنا بالفسخ ولم تفسخ ولم ينكر عليهم ما فهموه من دخوله في ذلك الأمر بل عدل إلى الاعتذار وهو قوله: إني قلدت هديا

*"O, Sahabe'ye Haccı umreye dönüştürmelerini emretti. Ama dönüştürülmedi. Onlar Ona, "Bize dönüştürmeyi emrettin, ama sen dönüştürmedin." dediler. O da, onların kendisinin o emre dâhil olduğuna dair anlayışlarını onlara inkâr etmedi. Bilakis mazerete yönelerek, şöyle dedi: "Ben bir kurban bağıştta bulundum.""*²⁰⁴ Ondan şöyle dediği de rivâyet edildi:

لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَمْ أَسُقِ الْهَدْيَ وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً

*"Şayet ben emrime yönelseydim geri dönmezdim. Ben kurbanlığı sürmedim, onu bir umrelik kıldım.""*²⁰⁵

Doğrudur, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e hükümler tahsis edildi, Ümmet onlarda ona iştirak etmezler. Mesela,

²⁰⁴ Âmidî

²⁰⁵ Ahmed

Sabah namazının iki rekâtının, Duhâ'nın, Kurbanlığın vücûbu, Ona zekâtın haramlığı, velisiz, mehirsiz ve şahitsiz nikâhın ona mubah olması vb. husûsiyetler. Ancak bu, onun teklîfî hükümlerde Ümmet'ten ayrıldığına delâlet etmez ve hitabın umûmlarından hâriç tutulduğunu mûcip ettirici değildir. Görmüyor musun! Hayızlı, hasta, seferi ve kadından her birine hükümler tahsis edildi. Bunlarda başkaları o kimseye iştirâk etmezler. Bununla birlikte bunlarla, o kimse, hitabın umûmlarından hâriç tutulmadı. Binaenaleyh Rasul'e bazı hükümlerin tahsis edilmesi, onu hitabın umûmlarından hâriç tutmaz.

Husûs

Husûs ve tahsis aynı manadadır. Tahsis, lafzın içerdiklerinin bazısını hâriç tutmaktır. O ancak kendisinde şümûl yani umûm manasının tasavvur edildiği hitapta vaki olur. Onun için, ona umûmun tahsisi denilir. Kendisinde şümûl manasının tasavvur edilmediği herhangi bir hitapta tahsis vaki olmaz. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in, Ebu Burde'ye, *صَحَّ بِهَا وَلَا تَصْلُحْ لِغَيْرِكَ* “Onu kurban kes. O, senden başkasına uygun olmaz.”²⁰⁶ sözünde tahsis tasavvur edilemez. Çünkü tahsis, lafzı umûm cihetinden, husûs cihetine sarfetmektir. Umûmu olmayan şeyde bu sarfetme tasavvur edilmez. Tahsisin caizliğine dair delil, onun âmm emirlerde vukûudur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ

Müşrikleri öldürün. (et-Tevbe 5) Bundan zimmet ehli hâriç tutuldu. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ile kadının ellerini kesin. (el-Mâide 38) Bundan nisap miktarı altında çalan veya korunmamış vb. çalan kimseler hâriç tutuldu. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Zina eden kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2) Bundan muhsân zâni hâriç tutuldu. Zira o, recmedilir. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ

Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı vardır. (en-Nisa 11) Bundan kâfir ve kâtil hâriç tutuldu. İşte böyle birçok nasslar, âmm olarak gelip tahsis edildi. Bu da tahsisin caiz, Kitâp ve Sünnet'te vaki olduğuna dair bir delildir.

Umûmu Tahsis Delilleri

Tahsise delâlet eden şey, bazen *muttasıl* bazen de *munfasıl* olabilir. Muttasıl, kendi başına müstakil olmayan şeydir. Bilakis içerisinde âmmın zikredildiği lafza bağlıdır. Munfasıl ise, onun aksidir. O, kendi başına müstakil olan şeydir. Yani tahsise delâlet eden şey, tahsisinin cereyân ettiği âmma muttasıl olarak tahsis edatlarından bir edat olur, mesela, istisna gibi. İşte muttasıl tahsis budur. Ve âmm nasstan munfasıl başka bir nass olur, mesela, muhsan olmayan zâninin kırbaçlanmasını başka bir nassla tahsis etmek gibi. O nassta Rasul'ün muhsan zâniyi recmetmesidir. Muttasıl tahsis, dört türdür: *İstisna*, *şart*, *sıfat* ve *gâye*.

İstisnâyla Tahsis

İstisnâ ile tahsis, (لا) “İllâ” veya kardeşlerinden sonrasını, bunların öncelerinden hâriç tutmaktır. İstisnâ edatları şunlardır: (لا) “İllâ”, (غير) “Ġayra”, (سوي) “Sivâ”, (خلا) “Halâ”, (حاشا) “Hâşâ”, (عدا) “Adâ”, (ما عدا) “Mâ Adâ”, (ما خلا) “Mâ Halâ”, (ليس) “Leyse”, (لا يكون) “Lâ Yekün” vb. Bu sîgalaradaki babın anası (لا) “İllâ”dır. İstisnânın sıhhat şartı, aralarına bir fâsıla girmeksizin hakikaten müstesna minh’e muttasıl veya muttasıl hükmünde olmasıdır. Muttasıl hükmünde olan ise, nefesin kesilmesiyle aralarına bir fâsıla girmişse de, mütekellim ilk kelâmını bitirdikten sonra örfe onu getirmek üzere geri dönmediği şeydir. Eğer aralarında bir fâsıla hâsıl olmuşsa, istisnâ olarak itibar edilmez.

Bir şeye yemin eden, ardından bir ay sonra İnşallah diyen kimse yeminini bozmaz gibi, ibnu Abbas’tan, zaman bir ay uzasa da munfasıl istisnânın sıhhatine kâil olduğuna dair rivâyete gelince; bunu Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den rivâyet edilen şu husus nakzeder:

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ

*“Kim bir yemin eder, sonra başkasını ondan daha hayırlı görürse, daha hayırlı olanı yapsın ve yeminine kefâret versin.”*²⁰⁷ Şöyle de rivâyet edildi:

فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ وَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ

*“Yeminine kefâret versin ve daha hayırlı olanı yapsın.”*²⁰⁸ Şayet istisnâ sahih olsaydı, birr ve yemini bozmaktaki hayır teemmül edildiğinde istisnâ yemin eden için bir kurtuluş yolu olması sebebiyle Nebi SallAllahu

²⁰⁷ Ahmed

²⁰⁸ Nesei, K. İmân ve’n Nuzûr, 3721

Aleyhi ve Sellem elbette ona irşâd ederdi. Çünkü Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* ancak kolaylık ve basitliği kasteder. İstisnâ, kefâretten daha kolay ve daha basittir. Öyle ki, Onun istisnâya irşad etmemesi, istisnânın sahîh olmadığına delâlet eder. *Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivâyet edilen şu hususa gelince:

وَاللّٰهُ لَاغْرُوْنَ فُرَيْشًا ثُمَّ سَكَتَ ثُمَّ قَالَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ

“Vallahi! Elbette Kurayş’le savaşıyorum.” Sonra sustu. Sonra **“İnşallah.”** buyurdu.”²⁰⁹ *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in buradaki sükûtu, muttasıllığa hâlel getirmeyen sükût olması muhtemeldir. Zira ondan, konuşmayı kestiği veya başka bir hususla meşgul olduğu veya meclisi terk ettiği rivâyet edilmedi ki, fâsıla mevcuttur, densin. Onun ancak sükût ettiği sonra inşaallah dediği rivayet edildi. Bu da o sükûtun muttasıllığı kesmeyen sükûttan olduğuna delâlet eder.

Şartla Tahsis

Usûlî manadaki şart, nefyinden, varlığı için sebep ve sebebe de dâhil olmayacak şekilde herhangi bir hususun nefyinin lâzım geldiği şeydir. Başka bir ifâdeyle şart, yokluğundan yokluğun lâzım geldiği varlığından bir varlığın lâzım gelmediği şeydir, abdest gibi. Abdest namazın sıhhatinde şarttır. Abdestin yokluğundan, namazın yokluğu lâzım gelir. Fakat abdestin varlığından, namazın varlığı lâzım gelmez. Abdest, namazın varlığı için bir sebep değildir ve sebebe de dâhil değildir.

Lügavî şart sîgalarından bir sîga kelâma dâhil olduğunda, bir şeyi kelâmdan hâriç tutar. Şayet o sîga olma-

²⁰⁹ Ebu Dâvud

saydı, o şey kelâmında kalırdı. Yani şart, kelâmdan bir şeyi hâriç tutar. Eğer şart olmasaydı, o şey kelâma dâhil olurdu. Senin şu sözün gibi: *أكرم المجاهدين إن فتحوا الحصن* “*Kaleyi fethederlerse mücâhitlere ikram et.*” Eğer (إن) sîgası olmasaydı, ikram bütün mücâhitler için âmm olurdu. Fakat (إن)’in dâhil olması, kaleyi fethetmeyenleri ikramdan hâriç tuttu. Kaleyi fethetmezlerse onların hepsini hâriç tuttu.

Şart sîgalarına gelince; çoktur. Bunlar şeddesiz (إن) “*În*” (إذا) “*Îzâ*” (من) “*Men*” (مهما) “*Mehmâ*” (حيثما) “*Haysumâ*” (أيما) “*Eynemâ*” (إنما) “*Îzmâ*”dır. Bütün bu sîgaların anası, şartiyye (إن)’nidir. Çünkü o bir harftir. Onun dışındaki şart edatları, isimlerdir. Şart isimlerinin manalar ifâde etmesinde aslolan ancak harftir. Çünkü (إن), şart isimlerinin hilâfına şart sîgalarının hepsinde kullanılır. Bu sîgalardaki şartın sıhhat şartı, aralarına bir fâsıla girmeksizin hakikaten meşrûta muttasıl olmasıdır. Meşrût üzerine takdim ve tehiri, ama muttasıllıkla birlikte caizdir.

Sıfatla Tahsis

Âmm, bir sıfata bitiştiği zaman onu o sıfatla tahsis eder ve ondan sıfat dışındakileri hâriç tutar. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü gibi:

فِي كُلِّ إِبِلٍ سَائِمَةٍ فِي كُلِّ أَرْعَينِ ابْنَةُ لَبُونٍ

“*Her bir deveye bir otlanan koyun ve her kırktada bir süt deve yavrusu vardır.*”²¹⁰ Onun “*otlanan koyun*” sözü, âmma bitişmiş bir sıfattır. O âmm da deve lafzıdır, her deveye şâmindir. Ama sıfata bitişmesi -ki, otlanan koyundur-, ondan otlanmayanları hâriç tutar. O da beslenen koyundur. Bu da beslenen koyunda zekâtın olmadığına

²¹⁰ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Ensâr, 20577

delâlet eder. Sıfat, âmmı tahsis etti. Sıfatla tahsisin sıhhat şartı, sıfatın mevsûfa muttasıl veya muttasıl hükümde olmasıdır.

Gâyeyle Tahsis

Gâye sîgaları iki lafızdır. Bunlar: “İlâ” ve (حتى) “Hattâ”dır. Bunlardan herhangi biri, âmm kelâma dâhil olduğunda, ondan kendisinden sonrasını hâriç tutar. Kendisinden sonrasının hükmü, kendisinden öncesine muhâlif olmak zorundadır. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

ثُمَّ أَتَمُوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ

Sonra akşama kadar orucu tamamlayın. (el-Bakara 187) (إِلَى)’dan sonra olan akşamın hükmü, kendisinden önceki-ne muhaliftir. Ve Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

Yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. (el-Mâide 6) (إِلَى)’dan sonra olan dirseklerin hükmü, ondan önceki-ne muhaliftir... İşte böyle. Hükmü, (إِلَى)’dan önceki-yle tahsis etti ve hükümden kendisinden sonrasını hâriç tuttu.

Munfasıl Delillerle Tahsis

Munfasıl delillerle tahsis, ancak semî delillerle olur. Çünkü tahsis edilen âmm, ancak semî delilin getirdiği bir lafızdır. Onu ancak semî bir delil tahsis eder. Semî deliller, Kitâp, Sünnet, icma’us-Sahabe ve illeti Kitâp ve Sünnet’ten alınmış kıyâstır. Bu dört delil dışındakiler, tahsis delillerinden itibar edilmezler. Umûmu, aklî delille tahsis etmek caiz değildir. Buna delil şudur:

Birincisi: Tahsis, lafzın içerdiğini bazı şeyleri, ondan hâriç

tutmaktır. Lafzın manaya delâletinde, mütekellimin lügaten ve Şer'an lafzın manasından yani lügaten ve Şer'an lafzın delâlet ettiği şeyden murâdı vardır. Aklın bunda bir dahilî yoktur. Akıl gelir ve lafzın delâlet ettiği o manadan başka bir manayı istisna ettiği zaman, lafzın manalarını akılla lügavî medlûllerinden hâriç tutmuş olur. Hâlbuki bu, doğru değildir. Çünkü lafzın manasına delâletinde ancak lügate müracaat edilir, akıla değil. Onun için aklın muhassis olması sahih olmaz.

İkincisi: Tahsis, bir beyandır. Beyan da bir teşrîdîr. Şer'i nassı vahy getirdi. Öyleyse onu ancak vahyin getirdiği bir şey beyan eder. Eğer vahyin getirdiği şeyi, lügatin kendisine delâlet etmediği şekilde beyan etmek akla bırakılırsa, Şeriat koymak akla ait kılınmış olur. Oysa bu caiz değildir. Çünkü Şeriat ancak Allahu Teâlâ'ya aittir. Onun için beyan ve mübeyyen vahyin getirdiklerinden olmalıdır. Vahyin getirdiklerini aklın mübeyyen edici olması doğru değildir. Dolayısıyla aklın muhassis olması sahih olmaz.

Üçüncüsü: Tahsis, âmmdan bir cüzün neshi mesâbesindedir. Çünkü tahsis, hükmü umûmdan sarfetmek, bazısında onu iptal etmek ve yerine başka bir hüküm koymaktır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

الرَّائِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2) Bu, muhsan olan ve muhsan olmayan için bir hükümdür. Tahsis geldi ve onu muhsanda iptal etti, onun için başka bir hüküm kıldı. O da recmdir. Neshin akılla olması sahih değildir. Aksi halde her bir akıl için herhangi Şer'i bir hükmü iptal etmek caiz olurdu. Tahsis de böyledir, akılla olması caiz değildir.

Allahu Teâlâ'nın şu sözünü gelince:

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Ona yol bulanların o evi Haccetmesi, Allah'ın insan-

lar üzerine bir hakkıdır. (Âl-i İmran 97) Çocuk ve mecnun insanlardandır. Hâlbuki bunlar umûmdan murât değildir. Akıl bunların tekliflerinin mümteni olduğuna delâlet etti. Öyleyse akıl, ayetin umûmunu muhassıs kılıcıdır. Bunun, aklın muhassıs kılıcı bir delil olması sahihtir, diye hüccet olması uygun olmaz. Zira çocuk ve mecnuna, Şâri'in hitabı mümteni değildir. Onlara teklif mümteni değildir. Bunun delili, onlar cinayet diyetleri, telef kıymetleri, mallarında zekât vücûbu hitabı altına dâhildirler. Ayetin umûmu akılla tahsis edilmedi. Ancak şu hadisle tahsis edildi:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ

“Kalem üç kişiden kaldırıldı.” Çocuk, mecnûn ve uyan. Hadisin lafzı şöyledir:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنْ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنْ الْمَعْنُونِ حَتَّى يَبْرَأَ

“Kalem üç kişiden kaldırıldı. Bâliğ oluncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve ayılıncaya kadar bayıldandan.”²¹¹ Dolayısıyla tahsis akılla vaki olmadı.

Bazılarının Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle ihticaclarına gelince:

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

Allah her şeyin yaratıcısıdır. (ez-Zûmer 62) Ve şu sözüyle:

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

O her şeye kadirdir. (el-Mâide 120) Bu, lafzının umûmu sebebiyle lügaten her şeyi kapsar. Hâlbuki O'nun zatı ve sıfatları, hakikî şeylerdir. O, onların hâliki değildir, onlar O'nun takdiri de değildir. Çünkü Vacib'ul-Kadim'in kendi zatını yaratması ve O'nun aklın zaruretiyle takdir

²¹¹ Ebu Davud, K. Hudud, 3825

edilen olması muhaldir. Zatı ve sıfatları aklın zaruret delâletiyle lafzın umûmundan çıkarıldı. Böylelikle akıl, ayetlerin umûmunu tahsis edici olur. *Bu gibi ayetlerle bu ihticaca gelince*; varit değildir. Çünkü bu ayetler, Şer'i hükümlerle değil, akâidle ilgilidir. Akâid üzerine hem akıl, hem de Şeriatla istidlâl edilir. Esasen Şeriat'a itikâdın delili, akıldır. Bunun için aklın akâid üzerine delil olması sahihtir. O ayetleri anlamak üzerine delil olması da sahihtir. Akâidi tahsis edici olması da sahihtir. *Şer'i hükümlere gelince*; Şâri'in kulların fiillerine ilişkin hitabıdır. Delillerinin ancak semî olması sahihtir. Çünkü onlar, Şâri'in hitabıdır. Delilleri Şâri'den gelmesi yani vahyin getirdiklerinden olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde muhassısları da böyledir. Çünkü muhassısları da keza Şer'i bir hükümdür. O da aynı şekilde Şâri'in hitabıdır. Şâri'den gelmeli yani vahyin getirdiklerinden olmalıdır. Bunun için aklın Şer'i hüküm için tahsis edici olması sahih değildir. Çünkü akıl, Şâri'den gelmedi, o, vahyin getirdiklerinden de değildir. Binaenaleyh ayetler, Şer'i hükümler üzerine varit olmazlar. Çünkü onlar, akâide hâsıdır.

Kitâp'ı Kitâp'la Tahsis Etmek

Kitâp'ı Kitâp'la tahsis etmek caizdir. Çünkü onlardan her birini lâfzen ve manen vahiy getirdi. Birinin diğerine tahsis edici olması sahihtir. Çünkü Kur'an'da Kur'an'la tahsis fiilen vaki oldu. Bunlardan biri Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَأُولَئِ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

Yüklü olanların iddeti, yüklerini bırakmalarıdır. (et-Talak 4) Bu ayet, Allahu Teâlâ'nın şu sözünü tahsis edici

olarak varit oldu:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرِصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

Sizden ölenler ve geride eşler bırakanlar, kendi başlarına dört ay on gün beklerler. (el-Bakara 234) Onlardan bir diğeri de Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

Sizden önce kendilerine Kitâp verilenlerden iffetli kadınlar. (el-Mâide 5) Bu ayet, Allahu Teâlâ'nın şu sözünü tahsis edici olarak varit oldu:

وَلَا تَتَّخِذُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ

İman etmedikçe müşrik kadınları nikâhlamayın. (el-Bakara 221) Böylece Kitâp'ın Kitâp'la tahsisinin fiilen vaki olması, Kitâp'ın Kitâp'la tahsisinin cevâzına dair bir delildir.

Allahu Teâlâ'nın Rasul'e hitaben, إِنَّا نُنْزِلُ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ **İnsanlara kendilerine indirileni beyan etmen için...** (en-Nahl 44) *sözüne gelince;* bunda Kitâp'ın Kitâp'la mübeyyen olmasına mâni olan hiçbir şey yoktur. Zira hepsi de *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in* lisânıyla varittir. Onun tahsis edici ayeti zikretmesi, ondan bir beyandır. İster onun lisânıyla varit olan, Kitâp olsun, isterse Sünnet olsun, Allahu Teâlâ'nın şu sözünün umûmuna muvâfakatından dolayı O'nun mübeyyen olma vasfını, beyanın O'nun lisânıyla varit olduğuna hamletmek gerekir:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

Sana Kitâp'ı her şey için bir açıklama olarak indirdik. (en-Nahl 89) Zira bunun muktezâsı, Kitâp, bir şey olması sebebiyle Kitâp'tan olan her şeyin mübeyyeni olur.

Kitâp'ı Sünnet'le Tahsis Etmek

İster mütevatir olsun, isterse haber-i âhâd olsun, Sünnet'le Kitâp'ı tahsis etmek caizdir. Çünkü onlardan her birini vahiy getirdi. Vahyin getirdiği şey, vahyin getirdiğiyle tahsis edilmiş olur. Biri, diğerini tahsis edici olur. Çünkü Kur'ân'da Sünnet'le tahsis, fiilen vaki oldu. Bunlardan biri Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ

Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı vardır. (en-Nisa 11) *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle tahsis edildi:

الْقَاتِلُ لَا يَرِثُ

"Kâtil vâris olamaz."²¹² Allahu Teâlâ'nın şu sözü de, **Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.** (en-Nûr 2) *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Mâiz *radiyAllahu anhu*'u recm etmesiyle tahsis edildi. Ayrıca Sahabe *radiyAllahu anhum*, Sünnet'le Kitâp'ın tahsisinin cevâzı üzerinde icmâları inikat etti. Onlar, Allahu Teâlâ'nın, وَأَجَلٌ لَّكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ **Bunların gayrisi size helâl kılındı.** (en-Nisa 24) sözünü, Ebu Hurayra'nın Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet ettiği şu sözüyle tahsis ettiler:

لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا

"Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz."²¹³ Allahu Teâlâ'nın, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ **Çocuklarınız hakkında Allah şöyle emrediyor.** (en-Nisa 11) sözünü, *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle, الْقَاتِلُ لَا يَرِثُ **"Kâtil vâris olamaz."**²¹⁴ ve *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüyle de لَا يَرِثُ الْكَافِرُ **"Kâfir Müslüman'a, Müslüman da kâfire**

²¹² Tirmizi, K. Ferâid, 2035

²¹³ Müslim, K. Nikâh, 2518

²¹⁴ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

vâris olamaz."²¹⁵ ve Ebu Bekr'in *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'*den rivayet ettiği şu sözüyle de **"Biz mirâs bırakmayız. Bıraktığımız sadakadır."**²¹⁶ tahsis ettiler. Allahu Teâlâ'nın, **وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ** Allah, alış-verişi helâl kıldı. (el-Bakara 275) sözünü de, dirhemi iki dirhemle satmaktan nehyettiğine dair *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'*den rivayet edilen hususla tahsis ettiler. Allahu Teâlâ'nın, **السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ** Hırsızlık yapan erkek ve kadın. (el-Mâide 38) sözünü de, *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'*in, **لَا قَطْعَ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا** "Dörtte bir dinar ve fazlasında ancak el kesme vardır."²¹⁷ Allahu Teâlâ'nın, **فَاقتُلُوا الْمُشْرِكِينَ** Müşrikleri öldürün. (et-Tevbe 5) sözünü de, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*dan Hicr Mecusîleri hakkında, **سُئِلُوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ** "Onlara Ehl-i Kitâp muamelesiyle muamele edin."²¹⁸ buyurdu, diye rivayet edilen hususla tahsis ettiler vb. birçok suretler vardır. Sahabe, bu yaptıklarında inkâr eden olmayınca, bu bir icmâ olur. Binaenaleyh Sünnet'le Kitâp'ı tahsis etmek Şer'an caizdir.

Kitâp'ı İcmâ'us-Sahabe'yle Tahsis Etmek

İcmâ'us-Sahabe, Şer'i bir delili keşfeder. Sahabe, bu hükmün Şer'i bir hüküm olduğu üzerinde icmâ ettiklerinde, bu, onların buna dair bir delilleri var demektir. Onlar delili rivâyet etmeksizin hükmü rivâyet ettiler. Bu da delilin rivayeti gibi oldu. Onun için onların icmâi burada Şer'i bir delili keşfedicidir. Yani onlar, Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu işittiler veya onun şöyle yaptığını veya hakkında sükût ettiğini gördüler. Bu da Sünnet kabilindendir. Onun için Sünnet muamelesi gibi muamele görür

²¹⁵ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 9593

²¹⁶ el-Buhârî

²¹⁷ Malik, K. Hudûd, 1323

²¹⁸ Malik, K. Zekât, 544

ve rivayetle alınır. Mademki durum böyledir, o halde Kitâp'ı, icma'us-Sahabe ile tahsis etmek caizdir. Kur'ân'da icma'us-Sahabe ile tahsis fiilen vaki oldu. Bunlardan biri iftira atanlar hakkındaki Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

Onlara seksen sopa vurun. (en-Nûr 4) İcma'us-Sahabe ile hürlere tahsis edilmesiyle ve köleye de iftira haddinin yarısının uygulanmasıyla tahsis edildi. Vukû, cevazlık delilidir. Bu da Kitâp'ı, icma'us-Sahabe ile tahsis etmenin Şer'an caiz olduğuna delâlet eder.

Kitâp'ı Kıyâsla Tahsis Etmek

Muhakkak ki muteber kıyâs, illetini Şeriat'ın getirdiği yani illeti, Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe'den alınan kıyâstır. İletti Şeriat'ta varit olmayan, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Mademki kıyâsın illeti, Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'de varit oldu ve tahsis de Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe'de caizdir, öyleyse illeti, Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'de varit olan kıyasla Kitâp'ı tahsis etmek, daha önce geçen Kitâp'la, Sünnet'le ve icma'us-Sahabe ile Kitâp'ı tahsis etmek caizliği delillerinden dolayı caizdir. Binaenaleyh illetini Şeriat'ın getirdiği kıyâsla Kitâp'ı tahsis etmek caizdir.

Sünnet'i Kitâp'la Tahsis Etmek

Sünnet'in umûmunu Kur'ân'ın husûsu ile tahsis etmek caizdir. Çünkü onlardan her birini vahiy getirdi. Dolayısıyla vahyin getirdiği şey, vahyin getirdiği şeyle tahsis edilmiş olur. Böylece birinin diğerini tahsis edici olması sahihtir. Kur'ân'ı, lâfzen ve manen vahiy getirmiş, Sün-

net'i de manen vahiy getirmişse de, tahsis lafza değil, manaya mütealliktir. Sünnet'in lafzının Rasul'den olması etkin değildir. Çünkü mana, Allah'tan bir vahiydir. Tahsis edici olması sahihtir. Ayrıca Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

Kitâp'ı, sana her şey için bir açıklama olarak indirdik. (en-Nahl 89) Şüphe yok ki Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Sünneti, şeylerdendir. Umûmun altına dâhildir. Kur'ân'ın Sünnet'in bir açıklayıcısı olması sahihtir. Muhassıs, bir mübeyyendir. Böylece Kur'ân'ın Sünnet'i tahsis edici olması caizdir. Şöyle denilebilir: "Allahu Teâlâ Rasul'e şöyle buyuruyor:

لِنُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye. (en-Nahl 24) Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem indirilen Kitâp'ın bir mübeyyeni kılındı. Bu da ancak onun Sünneti'yle olur. Bu ise tahsisin Allah'tan değil ancak Rasul'den yani Kur'ân'la değil, Sünnet'le olduğuna delâlet eder." Buna cevap şöyledir: Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'i, kendisine indirilenin bir mübeyyeni olarak vasfetmekten, onun lisânıyla varit olan Kur'ân'la Sünnet'i beyan etmesi mümteni değildir. Çünkü Sünnet, Allahu Teâlâ tarafından indirildi, Kur'ân da Allahu Teâlâ tarafından indirildi. Öyleyse kendisine indirilen Sünnet'i, kendisine indirilen Kur'ân'la beyan etmesi caizdir. Binaenaleyh Kur'ân'la Sünnet'i tahsis etmek caizdir.

Hudeybiyye sulhunda şöyle varit oldu:

أَنَّهُ لَا يَأْتِيكَ مِنَّا أَحَدٌ وَإِنْ كَانَ عَلَى دِينِكَ إِلَّا رَدَدْتُهُ إِلَيْنَا

"Senin dinin üzere olsa da sana bizden bir kimse gelirse, onu

bize geri vereceksin”²¹⁹ “Bir kimse” erkek ve kadında âmmdır. Yani Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in buradaki ikrarıyla Sünnet, ister erkek olsun, isterse kadın olsun Kurayş’dan gelen her kimseyi iadeyi vâcib kıldı. Sonra Allah Subhanehu Kitâbı’nda şöyle indirdi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ ۚ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ
فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ

Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların Mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. (el-Mümteherine 10) Böylece Kitâp, kadınlar değil de sadece erkeklerin iadesiyle Sünnet’i tahsis etti.

Sünnet’i Sünnet’le Tahsis Etmek

İster mütevatir olsun, ister âhâd haber olsun, Sünnet’le Sünnet’i tahsis etmek caizdir. Çünkü onlardan herbirini bir mana olarak vahiy getirdi. Birinin diğerinin tahsis edici olması sahihtir. Ve çünkü Sünnet’te Sünnet’le tahsis fiilen vaki oldu. Onlardan biri şudur: Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

وَفِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ فِيهِ الْعُشْرُ

“Semânın suladıklarında onda bir (öşür) vardır.”²²⁰ Bu, Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözyle tahsis edildi:

لَيْسَ فِيهَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسَاقٍ زَكَاةٌ

“Beş vesak aşâğısında zekât yoktur.”²²¹ Onlardan bir diğeri de Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözüdür:

²¹⁹ el-Buhârî

²²⁰ Buhârî, K. Zekât, 1388

²²¹ Ebu Davud, K. Zekât, 1333

لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيِّ وَلَا لِذِي مِرَّةٍ سِوَى

*“Sadaka, zengin ve hali düzgün olan kimseye helâl olmaz.”*²²² Bu, Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözüyle tahsis edildi:

لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيِّ إِلَّا لِحَمْسَةٍ لِعَامِلٍ عَلَيْهَا أَوْ رَجُلٍ اشْتَرَاهَا بِمَالِهِ أَوْ غَارِمٍ أَوْ غَارٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مِسْكِينٍ تُصَدِّقَ عَلَيْهِ مِنْهَا فَأَهْدَى مِنْهَا لِغَنِيٍّ

*“Şu beş hariç, zekât zengine helal değildir: Zekât âmili veya malına karşılık zekâtı satın alan kimse veya borçlu kimse veya Allah yolunda savaştan kimse veya zekâtı kendisine tasadduk edilip de ondan zengine hediye eden miskin kimse.”*²²³

Sünnet’i, İcmâ’us-Sahabe Ve Kıyâsla Tahsis Etmek

İcma’us-Sahabe’yle Sünnet’i tahsis etmeye gelince; çünkü daha önce icma’us-Sahabe’yle Kur’ân’ı tahsis etmenin caizliği geçmişti. Aynı şekilde Sünnet’i tahsis etmek de caizdir. Çünkü Kur’ân’ı tahsis etmesi caiz olan şeyin, Sünnet’i tahsis etmesi de caizdir. Çünkü icma’us-Sahabe, bir delili keşfeder. O, vahyin getirdiklerindendir. Vahyin getirdiklerini tahsis etmesi sahihtir. Kıyâsa gelince; çünkü illeti ya Kur’an’la ya da Sünnet’le varit olur. Onunla tahsis, eğer illeti Kur’an’la Sünnet’i tahsis etmek için Kur’an’la varit olmuşsa, caizdir. Eğer illeti, Sünnet’le varit olmuşsa, o zaman onunla tahsis, Sünnet’le Sünnet’i tahsis olur ki, keza bu da caizdir. Buradan hareketle kıyâsla Sünnet’i tahsis etmek caizdir.

Mantûku, Mefhûmla Tahsis Etmek

²²² Tirmizi, K. Zekât, 589

²²³ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirin, 11113

İster Mefhûm'ul-Muvâfakat isterse Mefhûm'ul-Muhâlefet kabilinden olsun, mefhûmla, mantûku tahsis etmek caizdir. Çünkü daha önce geçtiği gibi mefhûm, hüccettir. Âmm da hüccettir. İkisi tearuz ettiğinde, onunla âmmı tahsis etmek vâcib olur. İlk delili ihmâl etmek el-zem değildir. Bunun örneği *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözüdür:

الْمَاءُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ، إِلَّا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ أَوْ طَعْمِهِ

“Suyu hiçbir şey pisletemez. Kokusuna ve tadına gâlip gelen şey müstesnadır.”²²⁴ Çünkü bu, mantûkuyla, ister iki kulle olsun, isterse olmasın, değişim olmadığında suyu hiçbir şeyin kirletmediğine delâlet eder. Zira hadisin mantûku, azı ve çoğu, akanı ve durgun olanı kapsar. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın, إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ الْخَبَثَ **“Su iki kulleye ulaştığında pislik taşımaz.”**²²⁵ sözü, mefhûmuyla değişmese de az suyun pisleneceğine delâlet eder. Böylece ikinci hadisin mefhûmu, birinci hadisin mantûkunu tahsis edici olur. Onun bir benzeri de *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözüdür:

وَفِي الْغَنَمِ مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ

“Kırktan yüz yirmiye kadar olan koyunda bir koyun vardır.”²²⁶ Bunun mantûku, her koyunda zekâtın vücûbuna delâlet eder. Çünkü o, âmmdır. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın, ... وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا... **“Otlayanlardaki koyunun zekâtında vardır.”**²²⁷ sözü, mefhûmuyla, beslenen koyunda zekât olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla ikinci hadis, mefhûmuyla zekâtın vücûbundan koyunun beslenenini çıkarmakla, birinci hadisin mantûkunun

²²⁴ et-Tabarânî

²²⁵ Dâremî, K. Tahârat, 725

²²⁶ Ahmed ibni Hanbel, 4405

²²⁷ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Ensâr, 20577

umûmunu tahsis edici olur.

Mutlak Ve Mukayyed

Mutlak, cinsinde yaygın bir medlûle delalet eden lafızdır. Mukayyed ise, muayyen bir medlûle delâlet eden şeydir, mesela, Zeyd ve Amr gibi. Aynı şekilde mukayyed, mutlak medlûlünü zâit bir sıfatla vasfetmeye delâlet eden lafza karşılıkta kullanılır, mesela, bir Irak dinarı ve bir Mısır cüneyhi gibi. Bir Irak dinarı lafzı, cinsinde mutlaklıktır. Her Irak dinarını kapsar. Fakat o, Irak veya Ürdün olduğunu beyan etmeksizin mutlak dinara nispetle mukayyedir. O, bir yönden mutlaklıktır, diğer bir yönden de mukayyedir. Mesela, Mümin köle, zira o, Mümin köleler arasında yaygın olsa da, mutlaklıktır. Her Mümin köleyi kapsar. Fakat o, mutlak köleye nispetle, mukayyedir. Dolayısıyla bir yönden mutlaklıktır, diğer bir yönden de mukayyedir. Yani mukayyed in bu ikinci nevi, herhangi bir şekilde cinsinde yaygın olandan çıkarılan şeydir. Tıpkı mutlak dinar lafzını zâit bir sıfatla çıkarmak gibi -ki, o da Irak'tır-. Ve mutlak köle lafzını, zâit bir sıfatla çıkarmak gibi -ki, o da Mümin'dir-.

Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi mutlak bir nass varit olur:

وَالَّذِينَ يُطَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

Kadınlarına zihâr yapanlar sonra söylediklerinden geri dönenler, bir köle âzâd etmelidir. (el-Mücadele 3) Ve Allahu Teâlâ'nın bu sözü gibi, başka bir ayette de aynı nass mukayyed olarak varit olduğunda, وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ, **Hataen bir Mümin'i öldüren kimse, Mümin bir köle azad etmelidir.** (en-Nisa 92) ona bakılır: Eğer hükümleri muhtelif olursa, mutlak mukayyed üzerine hamledilmez. Çünkü onlardan her birinin hükmü diğerinden muhtelif-

tir. Eğer hükümleri muhtelif olmazsa, bakılır: Eğer sebepleri aynı olursa mutlak mukayyed üzerine hamledilir. Nitekim zihâr hususunda şöyle deseydi: “Bir köle azad edin” sonra da “Müslüman bir köle azad edin” deseydi, ilk nassta ki köle, o Müslüman köledir diye ikinci nass üzerine hamledilir. Ancak burada mutlak mukayyed üzerine hamledildi. Çünkü mukayyedle amel eden kimse, mutlakın delâletiyle ameli ifâ etti. Mutlakla amel eden kimse ise, mukayyedin delâletiyle ameli ifâ etmedi. Dolayısıyla cem etmek, vâcibtir ve evla olandır. Eğer sebepleri muhtelif olursa, Allahu Teâlâ’nın, zihâr kefâretindeki şu sözü gibi, mutlak mukayyed üzerine hamledilmez:

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

Kadınlarına zihâr yapanlar, sonra söylediklerinden geri dönenler, bir köle azad etmelidir. (el-Mücadele 3) Ve Allahu Teâlâ’nın hataen öldürmedeki şu sözü gibi:

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

Hataen bir Mümin’i öldüren kimse, Mümin bir köle azad etmelidir. (en-Nisa 92) Zihâr kefâretinde köle azad etmek mutlak olarak geldi. Hataen Mümin öldürmede köle azad etmek, Mümin’dir diye mukayyed olarak geldi. Onlardan her birindeki azad etme sebebi diğerinden farklıdır. Onun için mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Çünkü azad etme sebebindeki mevzûun ihtilâfı, hükmün ihtilâfı gibidir. Nitekim hüküm muhtelif olduğunda, mutlak mukayyed üzerine hamledilemeyeceği gibi, sebepteki mevzû muhtelif olduğunda da aynı şekilde hamledilmez. Allah’ın zihâr mevzûunda bir köle azad etmek emrinde köle, mutlak olarak geldi. Mutlaklığı üzere kalır. Allah’ın hataen Mümin öldürme mevzûundaki emrinde köle, mukayyed olarak geldi. Bununla mevzû mukayyed olur, onu

aşmaz. Bütün kefâretleri kapsamaz. Sebep muhtelif olduğunda, mutlakın mukayyed üzerine hamledilemeyeceğine delil, yemindeki oruçta varit olan husustur. Çünkü o, mutlak olarak varit oldu. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ

Kim bunları bulamazsa, üç gün oruç tutmalıdır. (el-Mâide 89) Burada mutlak olarak varit oldu. Onu peşpeşe mi, yoksa ayrı ayrı mı tutacağı, zikredilmedi. Zihâr kefâretinde oruç ise, peşpeşe olarak varit oldu. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ

Kim bunu bulamazsa, peşpeşe iki ay oruç tutmalıdır. (el-Mücadele 4) Şayet mutlak mukayyed üzerine hamledilseydi, yemin kefâretindeki oruç, zihâr kefâretindeki oruç üzerine hamledilirdi. Buna kâil olan yoktur. Bunun için yemin orucunda peş peşeliğe kâil olanlar, onu zihâr kefâreti üzerine hamletmediler. Ancak, âhâd kırâat, âhâd haberler menzilesine inerler, mutlakın takyidine ve âmmın tahsisine uygundur itibarıyla, onu Ubeyy ibnu Ka'b ve ibnu Mesûd'un "peş peşe üç gün oruç tutmak" kırâatı üzerine hamlettiler. Hâlbuki bu da aynı şekilde bir hatadır. Çünkü haber-i âhâd Sünnet'tendir. Sünnet, Kitâp'ın umûmunu tahsis eder, mutlakını takyit eder. *Âhâd kırâata gelince;* Kur'ân'dan değildir. Yani Kur'ân'dan itibar edilmez. Çünkü mütevatir olan, ancak Kur'an'dan itibar edilir. Onun için bu kırâat, Kitâp'ın mutlakını takyide uygun değildir. Nitekim umûmunu tahsise de uygun değildir. Bundan açığa çıkıyor ki, sebebin ihtilâfı hükmün ihtilâfı gibidir. Onda mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Nitekim yeminin kefâret orucu, zihârın kefâret orucuna hamledilemeyeceği gibi aynı şekilde

zihârın kefâret azadı da öldürmenin kefâret azadı üzerine hamledilmez. Sebep muhtelif olduğunda mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. İşte umûm ve husûs arasında cereyan eden, mutlak ve mukayyed arasında da cereyân eder. Çünkü bunlar, tek bir babdandır. Umûmun mukabili husûstur. Umûmda tahsis cereyân eder. Mutlakın mukabili, mukayyedir. Mutlakta da takyid cereyân eder. Kitâp; Kitâp'la, Sünnet'le, icma'us-Sahabe'yle ve kıyâsla takyid edilir. Sünnet de; Kitâp'la, Sünnet'le, icma'us-Sahabe ve kıyâsla takyid edilir. Umûm ve husûsta hâsıl olan her şey, mutlak ve mukayyedde de hâsıl olur.

Mücmel

Mücmel, kullanım esnasında kendisinden muayyen bir şeyin anlaşılmadığı aksine kendisinden birden fazla hususun anlaşıldığı ve bir hususun diğeri üzerine hiçbir meziyeti olmadığı lafızdır. Yahut mücmel, delâleti vâzıh olmayan şeydir. Murât, bir delâletin olması ama vâzıh olmamasıdır. Bu, bazen müşterek müfred bir lafızda ya iki muhtelif arasında, altın ve güneş için ayn gibi, fâil ve mef'ûl için muhtâr gibi ya da iki zıd arasında olur, temizlenmek ve hayz için kuru' gibi. O bazen de mürekkeb bir lafız da olur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ

Ya da elinde nikâh bağını bulunduran kimse affeder.

(el-Bakara 237) Çünkü bu, eş ve veli arasında mütereddittir. Bazen de zamirin kendisinden öncekine dönmesinde tereddüt etmesi sebebiyle olur, senin şu sözün gibi: (كُلُّ مَا (عَلِمَهُ الْفَقِيهَ فَهُوَ كَمَا عَلِمَهُ "Fakihin bildiği her şey, o, onun bildiği gibidir." Çünkü (هو)'deki zamir, fakih ile fakihin bildiğine dönmesinde mütereddittir. Bazen de o, buna kâil olanlar nezdinde, lafzı, bize beyan vaktinden önce Şeriat'ın örfünde, lügatte kendisi için konulandan çıkarmak sebebiyle olur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

Namaz kılın. (el-Bakara 43)

وَاتُوا الزَّكَاةَ

Zekât verin. (el-Bakara 43)

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Ona yol bulanların o evi Haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır. (Âl-i İmran 97) Bu, lafzın bizzat

kendisinden murâdın mahsûs fiiller olduğunu hissettirmemesinden dolayı mücmeldir. Çünkü o, vücûba nispetle mücmeldir.

Lafzın delâletinin vâzih olmamasından murât, ya vad'ı, ya Şeriat, ya da örf yoluyla lügatin ona delâletine göre onun vâzih olmasıdır. Kullanım esnasında kendisinden muayyen bir şeyin anlaşılmadığı, aksine kendisinden birden fazla hususun anlaşıldığı ve bir hususun diğeri üzerine hiçbir meziyeti olmadığı lafız, vad'ı veya Şeriat veya örf yoluyla ancak Arapça'nın delaletine nispetlidir.

Vad'ı veya Şeriat veya örf bakımından kendisinden muayyen bir şeyin anlaşıldığı hususa gelince; mücmelden itibar edilmez. Yani lügat veya Şeriat veya örfte göre delâleti vâzih olmayan şey, mücmelden itibar edilmez. Buna göre Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ

Size anneleriniz haram kılındı. (en-Nisa 23)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ

Size ölü eti haram kılındı. (el-Mâide 3) Zâtlara muzaf olan helâllik ve haramlıkta, mücmellik yoktur. Zira bir kimse başkasına “Sana yemek, içmek haram kılındı” ve “Sana kadınlar haram kılındı.” dediğinde, lügat ehlinin örfüne muttali olan ve Arapların lafızlarına alışkın olan herkesin anlayışına, yiyecek, içecekten yeme, içmenin haramlığı ve kadınla cimânın haramlığından başka bir şey gelmez. Anlayışı ilk akla gelen her şeyde aslolan, ya vad'ı, ya da kullanım örfü yoluyla bir hakikat olmasıdır. Lügate muttali olanın anlayışından murât, Arapların lafızlarına alışkın olan kimsedir. Binaenaleyh buradaki “haram kılındı”nın manası vâzih olur. O, muayyen bir hususa delâlet edendir. Keza Allahu Teâlâ'nın, **Başlarınızı** وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

mesh edin. (el-Mâide 6) sözünde de hiçbir mücmellik yoktur. Çünkü buradaki (الباء) “*el-Bâu*” ilsâk içindir. O, başın tamamının mesh vücûbunu iktizâ etmez. Zira senin “*Onun abraşlığı var*” ve “*Onun hastalığı var*” sözün, abraşlığın ve hastalığın onun bütün bedenine şümûlünü gerektirmez. Aynı şekilde “*Başını mesh et*” de başın tamamının meshini gerektirmez. Ayrıca Arapların kullanımı da, bütün ve bir kısmına bakılmamasıyla birlikte sadece meshi yerine getirmeyi iktizâsıyla câridir. Bunun için bir kimse başkasına “*Elini mendille sil*” dediği zaman, lügat ehlinde hiçbir kimse bundan mendilin tamamıyla değil, bilakis mendille elini silmek ona vâcib olduğunu anlar. Dilerse bütünüyle, dilerse bir kısmıyla yapar. Aynı şekilde *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözünde de mücmellik yoktur:

إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ

“*Allah Ümmetinden hata ve unutkanlığı kaldırdı.*”²²⁸

Ve *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü de:

لَا صَلَاةَ إِلَّا بِوُضُوءٍ

“*Abdestsiz namaz yoktur.*”²²⁹ *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü de:

لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

“*Kitâp’ın Fatıhası’yla olmadıkça namaz yoktur.*”²³⁰

SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözü de:

لَا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يَقْرِضْهُ مِنَ اللَّيْلِ

“*Geceden ona niyetlenmeyen kimsenin orucu yoktur.*”²³¹ *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şu sözü de:

لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ وَشَاهِدَيْنِ عَدْلٍ

²²⁸ İbni Mace, K. Talâk, 2035

²²⁹ et-Tabarânî

²³⁰ Ebu Avâne

²³¹ İbn-u Mâce

*“Velisiz ve iki adil şahitsiz nikâh yoktur.”*²³² Zira tüm bunlar, delâlet’ul-iktizâ kabilindendir. Bunların delâletleri, lüğatin vad’ına göre vâzıhtır. Zira delâlet’ul-iktizâ, vad’ı yoluyla lügaten lafızların delâletindendir. Dolayısıyla mücmelden olmaz.

Velhâsıl vad’an veya Şer’an veya örfen lüğatin delâletlerinden biriyle delâleti vâzıh olan her şey, mücmelden itibar edilmez, mecâza hamledilir veya bir karineden anlaşılır veya lafzın delâletinden veya mananın delâletlerinden veya vb.nden alınır. Mademki bu, herhangi bir lafızda mümkündür, öyleyse o lafızdan mücmel nefyedilir ve mücmelin medlûlü, bir delâleti olan ama delâleti vâzıh olmayan lafza hasredilir, mesela, أَتُوا الزُّكَاةَ **‘Zekât verin.’** gibi. Zira bu, mücmeldir, beyana muhtaçtır.

²³² ed-Dârukutnî

Beyan Ve Mübeyyen

Beyan, bir şeyi müşküllük hayzinden vüzûhluk hayzine çıkarmaktır. Ya da beyan, delilden hâsıl olan ilim veya zanndır. Onun için bazıları onu delil diye tarif ettiler. Allah Teâlâ'nın şu sözü, أَقِيمُوا الصَّلَاةَ **'Namaz kılınız.'** mücmeldir. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den fiiliyle namazı tarif ettiğine dair rivayet edilen husus, öyle ki şöyle buyurdu:

وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

*"Beni namaz kılıyor gördüğünüz gibi namaz kılın."*²³³

Bu, mücmel için bir beyandır. Allah Teâlâ'nın şu sözü, آتُوا الزَّكَاةَ **'Zekât verin.'** mücmeldir. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in hadislerinde, zekât verilecek sınıfların zekâtı hakkında varit olanlar, mücmel için bir beyandır. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle buyurması, مَا مِنْ صَاحِبِ ذَهَبٍ وَلَا فِضَّةٍ لَا يُوَدِّي مِنْهَا حَقَّهَا إِلَّا إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سِيءَ مَا مِنْ صَاحِبٍ ذَهَبٍ وَلَا فِضَّةٍ لَا يُوَدِّي مِنْهَا حَقَّهَا إِلَّا إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Altın ve gümüşten haklarını eda etmeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, onun için Kıyamet Günü'nde ateşten levhalar kaplanmasın."*²³⁴ ve Ebu Bekr *radiyAllahu anh*'ın, Bahreyn'e gönderdiğinde Enes *radiyAllahu anh*'a yazdığı şu mektup, هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَالَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا رَسُولُهُ *"İşte bu, Allah'ın kendi Rasulü'ne emrettiği ve Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in de Müslümanlar üzerine farz kıldığı zekât farızasıdır."*²³⁵ ve Mesrûk hadisinden gelen şu husus, أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْيَمَنِ أَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنَ الْبَقَرِ، *"Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, Muâz'ı Yemen'e göndereceğinde her otuz sığırdan*

²³³ Buhârî, K. Ezân, 595

²³⁴ Muslim

²³⁵ el-Buhârî

bir yaşını bitirip iki yaşına basmış bir erkek veya dişi sığır, her kırk sığırdan da iki yaşını bitirip üç yaşına basmış bir dişi sığır almasını emretti."²³⁶ ve Ebu Burde hadisinde Ebu Musa ve Muâz radiyAllahu anhum'dan gelen şu husus, *أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُمَا إِلَى الْيَمَنِ لِيُعْلِمَا النَّاسَ أَمْرَ دِينِهِمْ فَأَمَرَهُمْ أَنْ لَا يَأْخُذُوا الصَّدَقَةَ إِلَّا مِنْ هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ الشَّعِيرِ وَالْحَنْطَةِ وَالزَّبِيبِ وَالتَّمْرِ* "Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem o ikisini insanlara din işlerini öğretmeleri için Yemen'e gönderdi. Onlara ancak şu dört husustan; arpa, buğday, kuru üzüm ve hurmadan, zekât almalarını emretti."²³⁷ tüm bunlar, mücmel için bir beyandır. Binaenaleyh beyan, mücmeli beyan eden delildir. Mübeyyen'e gelince; bazen kullanılır ve ondan, kendi başına beyandan müstağni olan başlangıç hitabı murât edilir. Bazen de ondan beyana muhtaç olan ve hakkında beyanının varit olduğu husus kastedilir. Bu, kendisinden murât edilen beyan edildiğinde mücmel lafız, tahsisten sonra âmm, takyidden sonra mutlak ve kendisine, ondan kastedilen şekle delâlet eden bir şey birleştiğinde, fiil gibidir.

Beyan, Allah ve Rasul tarafından bir sözle olur. Rasul tarafından bir fiille olur. Allah tarafından beyana misal, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

صَفَرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا

Sarı renkli parlak tüylü... (el-Bakara 69) Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözü için bir beyandır:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذَبْحُوا بَقَرَةً

Allah bir inek kesmenizi emrediyor. (el-Bakara 67) Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem tarafından sözlü olarak beyana misal, el-Beyhâkî'nin tahric ettiği şu husustur:

لَمْ يَفْرِضْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّدَقَةَ إِلَّا فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ الْإِبِلِ

²³⁶ Ebu Dâvud

²³⁷ el-Hâkim

وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالتَّمْرِ وَالزَّيْبِ السُّلْتِ

“*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem zekâtı ancak şu on eşyada farz kıldı: Deve, inek, koyun, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, kuru üzüm ve sulte.*” Sulte, -el-Kamûs’ta geçtiği gibi-, arpadan bir cinstir. Bu, zekâtın farziyet ayetleri için bir beyandır. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem tarafından fiili olarak beyana misal, SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den salât ve Haccı fiiliyle tarif ettiğine dair rivayet edilen husustur. Öyle ki o şöyle buyurdu:

وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

“*Beni namaz kılıyor gördüğünüz gibi namaz kılın.*”²³⁸

خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ

“*Menâsiklerinizi benden alınız.*”²³⁹ Zira onun salâta dair fiili, Allahu Teâlâ’nın, وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ‘**Namaz kılınız.**’ sözü için bir beyandır. Onun Hacca dair fiili de Allahu Teâlâ’nın, وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا **Ona yol bulanların o evi Haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerine bir hakkıdır.** (Âl-i İmran 97) sözü için bir beyandır.

Beyan, Rasul tarafından bir sözle ve fiille hâsıl olduğunda yani beyanda söz ve fiil birleştiğinde ona bakılır: Eğer tek bir hükme delâlette muvâfakat ederlerse, ister söz, isterse fiil olsun kendisiyle maksûd hâsıl olduğundan dolayı onlardan mukaddem olan beyandır, ikincisi ise te’kiddir. Eğer hükme delâlette muhtelif olurlarsa, nitekim SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den, Hacc ayetinden sonra şöyle buyurduğu rivayet edildi:

مَنْ قَرَنَ حَجًّا إِلَى عُمْرَةٍ فَلْيَطُفْ طَوَافًا وَاجِدًا

“*Haccı, umre ile birleştiren kimse, bir tek tavaf yap-*

²³⁸ Buhârî, K. Ezân, 595

²³⁹ Ebu Davud, K. Menâsik, 1680

sın."²⁴⁰ Yine *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den birleştirdiği, iki tavafla tavaf ettiği ve iki sa'yla say yaptığı rivayet edildi. Bu durumda bakılır: Onlardan birinin önce olduğu bilinmediği zaman, öyle ki onlardan hangisi diğerinden önce, söz mü evveldir yoksa fiil mi, diye bilenmezse, söz alınır. Çünkü söz, Rasul'ün fiilinin hilâfına, başlı başına beyan oluşa delâlet eder. Fiil ise, başlı başına değil, bilakis vasıtaıyla beyan oluşa delâlet eder. Çünkü fiilin mücmel için bir beyan oluşu ancak şu üç husustan biriyle bilinir:

Birincisi: Zaruretle fiilin kastından bilinir. Yani zarurî ilim, Nebi'nin onunla beyan kastına birleşmeksizin fiilin beyan oluşu tamamlanmaz.

İkincisi: Rasul, "bu fiil mücmel için bir beyandır" der.

Üçüncüsü: Kendisiyle amel etmeye ihtiyaç vaktinde mücmel zikredilir, sonra onun için beyan olmaya uygun olan bir fiil yapılır, başka bir şey yapılmaz.

Böylelikle o fiilin onun için bir beyan olduğu bilinir. Fiil, zâtı gereği bir beyan olmaz. Söz ise zâtı gereği bir beyan olur. Bunun için söz alınır. Onun mukaddem olması takdir edilir. Fiil de *ikinci tavaf mendûbtur* diye hamledilir. Onlardan birinin, diğerine mukaddem olduğu bilindiğinde ise bakılır: Eğer söz, mukaddem olursa, ikinci tavâf vâcib değildir. Nebi'nin fiilinin, mendûb olduğuna hamledilmesi gerekir. Eğer mukaddem olan fiilse, söz, fiilin delâlet ettiği ikinci tavâfın vücûbunu neshedici olur veya Rasul'ün fiili, ikinci tavafın vücûpluk beyanı, *Ümmeti değil de kendisi hakkındadır* diye hamledilir.

Nâsîh Ve Mensûh

Nesh, önceki bir nasstan müstefâd olan hükmü sonraki bir nassla iptal etmektir. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* şöyle buyurdu:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ إِلَّا قُرُورُهَا

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten nehyetmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”²⁴¹ Yahut nesh, önceki Şer’i hitabın hükmünden sâbit olanın devamlılığına mâni Şâr’in hitabıdır. Mensûh olan hüküm Şer’i olmalıdır. Hükümün kaldırılmasına delâlet eden delil de, hükmü mensûh olan hitaptan geri kalmış Şer’i olmalıdır. Hükümü kaldırılan hitap da, muayyen bir vakitle mukayyet olmalıdır. Hüküm, bu şartları tamamladığında, kendisinde neshin vaki olması caizdir. Nesh, önceki hükmü sonraki hükümle tebdil etmektir. *Tebdil*, lügatte *nesh etmektir*. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ

Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde... (en-Nahl 101) Tefsir ehli, tebdili, nesh olarak tefsir ettiler. Nesh de, tebdil olarak isimlendirildi. Neshin manası, *bir şeyi izâle etmek ve başkasının onun yerine geçmesidir*. Yani önceki hüküm son bulur, onun yerine sonraki hüküm geçer. İşte neshin manası budur. *Nâsihe gelince*; bazen Allahu Teâlâ’ya karşılık kullanılır. *O, nesh etti, dolayısıyla O, nâsihtir*, denir. Allahu Teâlâ’nın şu sözü böyledir:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ

Biz bir ayeti nesh edersek. (el-Bakara 106) Ve Allahu Teâlâ’nın şu sözü:

²⁴¹ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْفِي الشَّيْطَانُ

Allah, Şeytan'ın atacağı şeyi nesh eder. (el-Hacc 52) Bazen de ayete karşılık *o, nâsihtir* diye kullanılır. *Seyf ayeti, şunu neshetti, dolayısıyla o, nâsihtir*, denir. Aynı şekilde Rasul'ün haberi, fiili ve takririnden hükmün neshinin bulunduğu her yol ve hükme karşılık da kullanılır. *Ramazan orucunun vüçûbu, Aşûrâ orucunun vüçûbunu nesh etti, dolayısıyla o, nâsihtir*, denir. Hükümün neshine itikat edene de kullanılır. *Filan, Kur'ân'ı Sünnet'le nesh etti, yani buna itikat ediyor*, denir.

Mensûha gelince; o, kaldırılan hükümdür, yani iptal olan, son bulan hükümdür. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'le münacat öncesinde sadaka takdim etmek hükmü, ebeveyne ve akrabalara vasiyet hükmü, kocası ölen kadın hakkında tam bir sene iddet bekleme hükmü gibi vb. Neshin caizliğine delil, Kitâp, icma'us-Sahabe ve bilfiil neshin vukûudur.

Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Biz, bir ayeti nesh eder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeye kadirdir. (el-Bakara 106) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

Biz, bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman, Allah neyi indireceğini en iyi bilendir, 'Sen ancak bir müfterisin.' dediler. Hayır, onların çoğu bilmezler. De ki: 'Onu, Ruh'ul-Kudus, iman edenlere sebat

vermek için ve Müslümanlar için bir hidayet ve müjde olarak, Rabbin katından hak olarak indirdi.’ (en-Nahl 101-102) el-Kurtubî, Allahu Teâlâ’nın ‘Nesh edersek’ sözünün tefsiri hakkında şöyle dedi:

“Bu ayetin nüzul sebebi şudur: Yahudiler, Kâbe’ye yönelmek hususunda Müslümanlara haset ettiklerinde, bununla İslâm’a ta’n ettiklerinde, “Muhammed Ashabi’na bir şeyi emrediyor, sonra onları nehyediyor. Bu Kur’ân, ancak onun indindendir. Bunun için bazıı bazııyla tenâkuz ediyor.” dediler. Bunun üzerine şunu indirdi:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ

Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde...

(en-Nahl 101) *Ve şunu indirdi:*

مَا نَسَخْ مِنْ آيَةٍ

Biz, bir ayeti nesh eder. (el-Bakara 106) ez-Zemahşerî de, el-Keşşâf’da Allahu Teâlâ’nın, ‘Biz bir ayeti tebdil ettiğimizde’ sözünün tefsiri hakkında şöyle der:

“Ayet yerine ayeti tebdil etmek, neshtir. Allahu Teâlâ Şeriatları, Şeriatlarla nesh eder. Çünkü onlar, maslahatlardır. Allahu Teâlâ, maslahatları ve mefsetleri bilendir. Dilediğini sâbit kılar, dilediğini de hikmeti gereği nesh eder. İşte bu, Allahu Teâlâ’nın şu sözünün manasıdır:

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ

Allah neyi indireceğini çok iyi bilir. ‘Sen ancak bir müfterisin’ dediler. (en-Nahl 101) ”

مَا نَسَخْ مِنْ آيَةٍ

Biz, bir ayeti nesh eder. (el-Bakara 106) ayetinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki yolu vardır:

Birincisi: Buradaki nesh, tebdil demektir. Bunu Nahl ayeti teyid eder. O da Allahu Teâlâ’nın şu sözüdür:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ

Bir ayetin yerini başka bir ayetle tebdil ettiğimizde...

(en-Nahl 101) *Yani Biz, bir ayetten bedel bir ayet kıldığımızda, bu bedeli, tebdil edilenden daha hayırlı veya misli kılarız.* Hâlbuki bu yol zayıftır. Çünkü o, hayırlılığı ayete musallat kılıyor. Oysa ayetlerde bazıları arasında hiçbir hayırlılık yoktur. Bize nispetle hayırlılık ancak meşakkate tahammüle râci olan konularda bazısı bazısından daha hafif olur veya bazısının sevâbı diğer bazısından daha çoktur, bakımından bizden kaldırılan ve üzerimize konulan ayetlerin hükümlerine dönen hususlardadır. Müslüman'ın iki kâfire karşı sebat hükmü, onuna karşı sebatından daha hafiftir. Nâsîh olan hüküm -ki, iki kâfire karşı sebat etmektir-, mensûh olan hükümden daha hafiftir. O da, onuna karşı sebat etmektir. Ramazan orucu hükmü, Aşûrâ günü oruç hükmünden daha şiddetlidir. Fakat sevap yönünden daha çoktur. Dolayısıyla hayırlılık, ayetlerin kendilerinde değildir. Ancak onların getirdikleri hükümlerdedir. Bazen hayırlılık, hafifletmek hayırlılığı olabilir. Bazen de sevâp hayırlılığı olabilir.

İkincisi: Murât, ayetin tilâvetini nesh etmek değil, ayetin hükmünü nesh etmektir. Bu söz, ekseriyetin seçeneğidir, meyil onadır. Bütün Kur'ân ayetlerinin katî delille sâbit olmaları da onu teyid eder. Ayet, katî delille sâbit olmamışsa, Kur'ân'dan itibar edilmez. Kur'ân ayetlerinden bir ayetin tilâvetinin neshi, katî delille sâbit olmadı. Tilâvetin neshinin varlığına dair varit olan zannî delilin, nesh itibar etmekte hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Ancak katî olanla, benzeriyle veya üstüyle nesh olur. Tilâvetin neshine dair katî bir delil varit olmadı. İşte bu da, murâdın tilâveti neshetmek değil, hükmü nesh etmek olduğunu teyid eder.

İcmâ'us-Sahabe'ye gelince; Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Şeriatının, önceki bütün Şariatları nesh edici olduğu üzerinde, Kâbe'ye yönelmekle Beyt'ul-Makdis'e yönelme vücûbiyetinin neshi üzerinde, miras ayetleriyle ebeveyne ve akrabalara vasiyetin neshi üzerinde, Ramazan orucuyla Aşûrâ günü orucunun neshi üzerinde, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'le münacat öncesinde sadaka takdim etmek vücûbiyetinin, kocası ölen kadının tam bir sene iddet bekleme vücûbiyetinin, bir kişinin on kâfire karşı sebat etme vücûbiyetinin neshi vb. diğer hükümler üzerinde onların icmâları inikat etti. Tüm bunların neshi üzerinde Sahabe icmâ etti. Böylece nesh üzerinde onların icmâları inikat etmiş olur. Bu da, neshe dair Şer'i bir delildir.

Bilfil neshin vukûuna gelince; kendilerinde neshin vaki olduğu hadiseler üzerinde Sahabe'nin icmâa etmesi, neshin vukûuna dair bir delildir. Kible'nin neshine nispetle Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Biz, senin yüzünü semâya çevirdiğini görüyoruz. İşte şimdi seni razı olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (el-Bakara 144 el-Buhârî ve Muslim şöyle rivayet ettiler:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا ثُمَّ أَخَذَ يَتَسَوَّفُ إِلَى تَحْوِيلِ الْقِبْلَةِ إِلَى الْكَعْبَةِ فَتَزَلَّتْ إِيَّاهُ قَدْ نَرَى

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem on altı ay Beyt'ul-Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra kiblenin Kâbe'ye döndürülmesini arzulamaya başladı. Ardından ‘Biz görüyoruz’ ayeti indi.” Kible olarak Beyt'ul-Makdis'e doğru yönelme hükmü, nesh olur. Yerine kible olarak Kâbe'ye doğru yö-

nelmek kılındı. Ebeveyn ve akrabalara vasiyete nispetle Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

Birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa, ebeveyne, akrabaya marûfla vasiyet etmek, muttakiler üzerine bir hak olarak size yazıldı. (el-Bakara 180) Yani ey Müminler topluluğu, birinize ölüm sebepleri ve alâmetleri geldiğinde, eğer malı çoksa ebeveyne ve akrabalara bu maldan bir şey vasiyet etmeniz sizlere farz kılındı. Bu, Şer'i bir hükümdür. O Şer'i hüküm de ebeveyne ve akrabalara vasiyet etmektir. Bu ayet, miraslar ayetiyle nesh edildi. Çünkü miraslar ayeti, bilittifak bundan sonra nâzil oldu ve ebeveyne ve akrabalara, meytenin malından paylarını beyan etti. Yani meytenin malındaki ebeveynin ve akrabaların hükmünü beyan etti. Miraslar ayetinde farz olan hüküm, kendisinden önceki hükmü nesh etti. Onun için hüküm, *ebeveyne ve akrabalara vasiyet caiz değildir*, oldu. İşte Sahabe'nin kendilerinde neshin varlığına icmâ ettikleri hükümlerin hepsi böyledir. Burada kendilerinde neshin vaki olduğu başka hükümler de keza vardır. Bunlardan biri, *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in* şu sözüdür:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَفَرُّوْهَا

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”²⁴² Onlardan bir diğeri de, Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den hamr içen hakkında şöyle buyurduğuna dair rivayet edilen şu husustur:

إِذَا شَرِبُوا الرَّاغِبَةَ فَاقْتُلُوهُمْ

²⁴² Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

“Dördüncü defa onu içtiklerinde, onları öldürün.”²⁴³

Bu, ondan dördüncü defa onu içen kimse kendisine iletildiğinde onu öldürmedi, diye rivayet edilenle nesh edildi. Onlardan bir başkası da Allahu Teâlâ, İslâm'ın başlangıcında, zina-ya had olarak evlerde hapsi ve şiddeti farz kıldı. Teâlâ şöyle buyurdu:

وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فاسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol kılın-caya kadar evlerde hapsedin. Sizlerden fuhuş yapan o iki kişiye eziyet edin. Eğer tevbe edip uslanırlarsa artık onlardan vazgeçin. Allah tevbeyi kabul edendir, rahim-dir. (en-Nisa 15-16) Bu, bekâr hakkında sopayla ve yurttan sürül-mekle, dul hakkında da taşla recmle nesh edildi. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2) Hakkında Allah'ın Kitâbı'yla hükmetmesini isteyen bedevîye, SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

وَعَلَى ابْنِكَ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيْبُ عَامٍ

“Oğlun üzerine yüz sopa ve bir sene sürgün gerekir.”²⁴⁴

Ubâde ibnu Sâmet'ten, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sel-lem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الْبُكَرُ بِالْبُكَرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ سَنَةٍ

“Benden alın, benden alın. Allah onlar için bir yol kıl-

²⁴³ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Şâmiyyîn, 16256

²⁴⁴ Buhârî, K. Hudûd, 6326

*dı. Bekâr bekârla yüüz sopa ve bir sene sürgün.”*²⁴⁵ Câbir ibnu Abdullah’tan şöyle dediği rivayet edildi:

رَجَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مِنْ أَسْلَمَ وَرَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ وَأَمْرَأَتَهُ

“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem Müslüman olan bir adamı, Yahudilerden bir adam ve eşini recm etti.”²⁴⁶ vb. bilfiil kendilerinde neshin vaki olduğu hükümler. Bu, neshin varlığına bir delildir. Zira bilfiil vukûu, cevâza ve varlığa bir delildir. Bu, neshe dair bir delildir. Artık hiçbir söz yoktur. Nesh, Kur’ân ve Sünnet’te vâkidir. Bunlar, nesh mahallidir.

Kur’ân’a gelince; hükmen neshi caizdir. O, fiilen de vâkidir. Delili, Kitâp, icma’us-Sahabe ve bilfiil neshin vukûundan yukarıda geçenlerdir.

Tilâveten Kur’ân’ın neshine gelince; memnûdur ve caiz değildir. Vukûu da katî delille sâbit olmadı. Caiz olmadığına delil, kendisiyle neshin cevâzının sâbit olduğu ayettir. Şöyle diyor:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

Biz bir ayeti nesheder veya onu unutturursak, daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. (el-Bakara 106) Bütün Kur’ân, içerisindekilerde fark olmaksızın hayırlıdır. Şayet ayetin neshinden murât, Levh-u Mahfuz’dan onu izâle etmek, yerine başkasını yazmak olsaydı, hayırlılık vasfı tahakkuk etmezdi. O halde bunun manası, ayet değil, onun hükmüdür. Ayrıca Kur’ân’ın nüzûlu, muhafazası, yazımı tevatür yolla sâbit oldu. Ona bu şekilde iman, bir akidedir. Akide, ancak sübûtu katî, delâleti katî delilden alınır. Bu ise, tilâveten Kur’ân’ın neshinin cevâzına delâlet eden katî bir delil getirilmedikçe, hâsıl olmaz. Öyleyse

²⁴⁵ Muslim, K. Hudûd, 3199

²⁴⁶ Muslim

tilâveten Kur'ân'ın neshi caiz değildir. *Tilâveten Kur'ân'ın neshinin vaki olmadığına gelince*; delili, katî delille sâbit olan ayetlerinden bir ayetin nesh edildiğini ispat eden katî bir delil gelmedi. Zeyd ibnu Sâbit'ten, "Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'i şöyle buyururken işittim" diye rivayet edilene gelince:

الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا النَّبَّةَ فَقَالَ عُمَرُ لَمَّا أُنْزِلَتْ هَذِهِ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ أَكْتَنِبْنِيهَا

"Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettiklerinde, kesinlikle onları recmedin. Bunun üzerine Ömer dedi ki: "Bu, indirilince Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e gittim ve Onu bana yazdır." dedim."²⁴⁷ Âişe'den şöyle dediği rivayet edildi:

كَانَ فِيمَا أُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسٍ مَعْلُومَاتٍ

"Malûm on emme hürmet isbât eder, Kur'ân'dan indirilenler içerisindeydi. Sonra malûm beşle neshedildiler."²⁴⁸ Ubeyy ibnu Ka'b ve ibnu Mes'ûd'dan şöyle okudukları rivayet edildi:

فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مَتَابَعَاتٍ

"Ard arda üç gün oruç tutmak." Rivayet edildiğine göre, Ahzâb Sûresi, Bakara Sûresi'ne muadildi vb. Bütün bunlar, âhâd haberlerdir. Bunlar, katî olanın neshi üzerine hüccet kâim olmazlar. Çünkü onlar, zannî haberlerdir. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Onu ancak katî olan nesh eder. Onun Kur'ân'dan olduğuna itikat edilebilmesi için bu ayetin nâzil olduğu katî delille sâbit olmalıdır. Ayrıca sonra da onun nesh edildiği yine katî delille sâbit olmalıdır. Oysa bu asla vaki olmayan şeydir. Binaenaleyh tilâveten Kur'ân neshi vaki değildir.

²⁴⁷ Ahmed

²⁴⁸ Muslim

Sünnet'e gelince; tilâveten biz onunla taabbud edici değiliz. Tilâveten onun nesh mevzûu varit olmaz. Çünkü tilâvet, tilâvet olması bakımından Sünnet'e nispetle mevcut değildir. Dolayısıyla Sünnet'e nispetle nesh varit değildir. *Hükmen Sünnet'in neshine gelince;* caizdir ve vâkidir. Buna delil, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ إِلَّا فَرُّوْهُمَا

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”²⁴⁹ Aşûrâ orucu, Sünnet'le vâcibtî. O, Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki Ramazan orucuyla nesh edildi:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

İçinizden kim aya şahit olursa oruç tutsun. (el-Bakara 185) Beyt'ul-Makdis'e yönelme vücûbiyeti, mütevatır Sünnet'le sâbittî. O, Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki Kâbe'ye yönelmeyle nesh edildi:

قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (el-Bakara 144) Bu, Sünnet'te neshin vaki olduğuna delâlet eder. Vukûu, cevâz delilidir. Aynı şekilde o, neshin caiz olduğuna da delâlet eder.

Hitabın hükmünü, bedelle neshetmek caizdir. Onu bedelsiz neshetmek de caizdir. *Onun bedelle neshine gelince;* çoktur. Kâbe'ye yönelmekle Beyt'ul-Makdis'e yönelme vücûbiyetinin neshi, Ramazan ayı orucuyla sayılı günler orucu vücûbiyetinin neshi vb. gibi. *Onun bedelsiz neshine gelince;* çünkü Allah, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'le münacat öncesinde sadaka takdim hükmünü bedelsiz neshetti. İftardan sonra gece imsak vücûbiyetini bedelsiz

²⁴⁹ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Ensâr, 21974

nesh etti vb. Neshin bedelsiz vaki olması, onun cevâzlık delilidir.

Kur'ân'ın Neshi

Kur'ân'ı Kur'ân'la nesh etmek, kendisiyle ilim ve amel etmek vücûbiyetinde müsavî olduklarından dolayı caizdir. Çünkü nâsih ve mensûhdan her birini, hem lâfzen, hem de manen vahiy getirdi. Dolayısıyla Kur'ân'ı, Kur'ân'la nesh etmek caizdir. Bunlardan bazıları, bir sene iddet beklemeyi, dört ay on günle nesh etmek, Rasul'le münacat öncesinde sadaka takdim etmeyi, Allahu Teâlâ'nın أَشْفَقْتُمْ **'Çekindiniz mi?'** sözüyle nesh etmek, bir kişinin on kişiye karşı sebâtını, bir kişinin iki kişiye karşı sebâtıyla Allahu Teâlâ'nın, الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ **'Şimdi Allah, sizden hafifletti'** sözüyle nesh etmektir. Bu, Kur'ân'da neshin vaki olduğuna dair bir delildir. Şeriat'ta vukûu, Şer'i cevâzlığa dair delâletlerin en çok delâlet edenidir. Şöyle denmez:

"Nesh, hükmü iptal etmektir. Bu ise, Kur'ân hakkında Allahu Teâlâ'nın şu sözünden dolayı caiz değildir: لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ Ona önünden de arkasından da batıl gelmez. (Fussilet 12) Şayet onun bir kısmı nesh edilmiş olsaydı, ona batıl ilişirdi." Böyle denmez. Çünkü bütün Kur'ân'ı iptal etmek caiz değildir. Bütün Kur'ân'ı nesh etmek sahih değildir. Bazı hükümlerini ise, caizdir. Yani bu Kitâp'ın kendisini iptal eden kitâplar önüne geçmedi. Daha sonra da onu iptal edenler gelmeyecektir. Bütün Kur'ân nesh edilmez. Ancak onun bazı hükümleri nesh edilir. Sonra tilâvetlerini nesh etmekle ayetlerin kendilerini iptal etmek caiz değildir. Onun getirdiği hükümlerin izâle edilmeleriyle iptal edilmelerine yani onlardan bir takım hükümlerin nesh

edilmelerine gelince; caizdir. Nitekim bilfiil bunun vukûu sâbittir. Ayrıca ayet, ona iptal gelmez buyurmuyor. Ancak bâtil gelmez buyuruyor. Burada iptal ile bâtil arasında fark vardır. İptal, hükmü nesh etmektir. Bâtil ise, hakkın zıddıdır. Şüphesiz Kur'ân, Kur'ân'la nesh edilir.

Kur'ân'ın Sünnet'le neshine gelince; caiz değildir, vaki de değildir. Caiz olmamasına gelince; çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

Sana, kendilerine indirileni insanlara beyan edesin diye bu zikri indirdik. (en-Nahl 44) Nebi beyan eden olmakla vasıflandı. Nâsîh, kaldırandır, beyan eden değildir. Kaldırmak, beyandan farklıdır. Teâlâ şöyle buyurdu:

مَا تَنَسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

Biz bir ayeti nesh edersek veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. (el-Bakara 106) Bu, hayırlı veya mislini getirenin, zamirin kendisine dönmesinden dolayı Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. Bu da nesh eden ancak Kur'ân olduğu zaman olur. Bunun için şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bilmez misin ki, Allah her şeye kâdirdir. (el-Bakara 106) O, hayırlı veya mislini getirenin, kâmil kudrete mahsus olduğunu bildiriyor. Dolayısıyla Sünnet'le nesh olmaz. Çünkü onu getiren Rasul'dür. Her ne kadar Sünnet, Kur'ân gibi Allahu Teâlâ'nın, *وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ* O, kendi hevasından bir söz söylemez. O, kendisine vahyedilen bir vahiydir. (en-Necm 3-4) sözü sebebiyle vahiy-le hâsıl da ama mana olarak vahiy-le hâsıldır. O, tilâvet edilen değildir. Biz onun tilâvetiyle ibadet ederiz. Kur'ân ise lâfzen ve manen vahiy-le hâsıldır. O, tilâvet edilendir,

biz onun tilâvetiyle ibadet ederiz. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ

Bir ayetin yerine başka bir ayet tebdil ettiğimizde. (en-Nahl 101) O, ancak ayeti ayetle -Sünnet’le değil-, tebdil ettiğini haber verdi. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَنْتَ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ أَفَلَا يَكُونُ لِي أَنْ أَبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ

Bize kavuşmayı ummayanlar, ‘Ya bundan başka bir Kur’ân getir ya da bunu değiştir!’ dediler. De ki: ‘Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahy olunana ittiba ederim.’ (Yunus 15) Bu, Kur’ân’ın, Kur’ân’dan başkasıyla nesh olmadığına bir delildir. Bir ayet yerine ayet tebdil edildiğinde, müşriklerin ‘Sen ancak bir müfterisin.’ (en-Nahl 101) demeleri de buna delâlet eder. Allahu Teâlâ onların vehimlerini şu sözleriyle izâle etti:

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ

De ki: ‘Onu Ruh’ul-Kudus, Rabbin katından hak ile indirdi. (en-Nahl 102) Bu da tebdilin ancak Ruh’ul-Kudus’ün indirdiğiyle olacağına delâlet eder. O da Kur’ân’dır: نَزَّلَ بِهِ **Onu Ruh’ul-Emin indirdi.** (eş-Suara 193) Velhasıl, her ne kadar Kur’ân ve Sünnet’ten her birini vahiy getirmişse de ama Sünnet, Rasul’e nispet edilir. Bu minvalde “Rasulullah şöyle buyurdu” denir. Ancak Kudsî Hadis’te “Allah şöyle buyurdu” denir. Sünnet Allah’a nispet edilmez. Sünnet, manen Allah’tan geldi. Kur’ân ise lâfzen ve manen Allah’tan geldi. Tilâveten Sünnet’le ibadet edilmez. Tilâveten Kur’ân’la ibadet edilir. Tüm bunlar, Kur’ân’ı Sünnet’le nesh olmaz kılar. Sonra iki nesh ayetinin nassı, ayeti nesh edenin ancak ayet olduğuna delâlet

eder. Birincisi şöyle buyuruyor:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

Biz bir ayeti nesh eder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz. (el-Bakara 106) Bundan nesh edenin ayet olduğu anlaşılır. Çünkü benzer, ancak ayetlerde olur, hadislerde olmaz. İkincisi de şöyle buyuruyor:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ

Biz bir ayetin yerine başka bir ayet tebdil ettiğimizde. (en-Nahl 101) Bu da tebdilin, bir ayet yerine bir ayet koymakla hâsıl olduğu noktasında bir nasstır. Bu demektir ki, nesh eden bir ayet olmak zorundadır. Kur'ân'ın nâsihi ancak bir Kur'ân olur. Bütün bunlar, Kur'ân'ın, ister mütevatir olsun, ister âhâd haber olsun, Sünnet'le nesh edilemeyeceğine delâlet eder.

Kur'ân'ın Sünnet'le neshinin vaki olmadığına gelince; çünkü hükümlerden bir hüküm, Kur'ân hükümlerinden bir hükmü nesh edici olarak varit olmadı. Onların Sünnet'le nesh edildiğini iddia ettikleri hükümlere gelince; Onlardan bazıları Kur'ân'la mensûhtur. Onlardan bazıları da nesh değil, tahsistir. Onlar şöyle dediler:

“Allahu Teâlâ'nın, إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا كُتِبَ عَلَيْكُمْ Birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa, ebeveyne, akrabalara marûfla vasiyet etmek, muttakiler üzerine bir hak olarak size yazıldı. (el-Bakara 180) sözünde varit olan, ebeveyne ve akrabalara vasiyet, Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, وَلَا وَصِيَّةٌ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ “Vârise, vasiyet yoktur.”²⁵⁰ sözüyle mensûhtur.” Buna cevap şöyledir: O, mirâs ayetiyle mensûhtur:

²⁵⁰ Nesei, K. Vesâyâ, 2381

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

‘Allah size, çocuklarınız hakkında şöyle emreder.’

Yine onlar dediler ki: “*Allahu Teâlâ’nın, الرَّائِيَّةُ وَالرَّائِي فَأَجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun.* (en-Nûr 2) sözünde varit olan zâniye celde vurmak, Sünnet’le sâbit olan recmle nesh edildi.” Cevap şöyledir: Celde nesh olmadı, bilakis bâkidir. Sadece celdenin muhsan dışındakine ve recmin de muhsana tahsisi geldi. Bu, bir tahsistir, nesh değildir. Kur’ân’ı Sünnet’le tahsis etmek caizdir. Çünkü ona beyan demek uygun düşer. Böylelikle o, Allahu Teâlâ’nın **‘beyan edesin’** sözü altında mündemiçtir. Nesh ise bunun hilâfıdır. Zira nesh, hükmü kaldırmaktır, bir beyan değildir. Bununla beraber bu iki hadis: وَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ “*Vârise vasiyet yoktur.*” ve recm hadisi, âhâd haberlerdir. Tartışma gereği biz, Kur’ân’ın Sünnet’le nesh edildiğini farzetsek, onun haber-i âhâdla nesh edilmesi caiz değildir. Çünkü Kur’ân, sübûtu katîdir. Haber-i âhâd ise, sübûtu zannîdir. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Çünkü nesh, iptal etmektir. Kâtî olarak sâbit olan bir hüküm, zannî olarak sâbit olan bir hükümle bertaraf edilmez. Keza bu da onların vukûu dair getirdikleri misallerin sahih olmadığını teyit eder. Kur’ân’ın Sünnet’le neshi kesinlikle vaki olmadığına göre, sadece vaki olmamak bile, caiz olmadığına delâlet için kâfidir. Çünkü cevâzdan murât, aklen değil, bilakis Şer’an cevâzdır. Aynı şekilde Kur’ân icma’us-Sahabe ve kıyâsla da nesh olmaz. Çünkü bunlardan her biri, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanından sonra hâsıl oldu. Sahabe, Rasul’dan sonra neshin men’i üzerinde icmâ etti. Bu konuda kesinlikle bir muhâlefet eden yoktur.

Sünnet'in Neshi

Sünnet'i Kur'ân'la nesh etmek, kendisiyle amel etmek vücûbiyetinde müsavî olduklarından dolayı caizdir. Çünkü Sünnet'i manen vahiy getirdi. Kur'ân'ı ise lâfzen ve manen vahiy getirdi. Bunlardan biri Beyt'ul-Makdis'e yönelmektir. Zira o, mütevatir Sünnet'le sâbittir. Kur'ân'da ona delâlet eden bir şey yoktur. O, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi:

قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (el-Bakara 144) Onlardan biri de, gece cimâ etmek Sünnet'le oruç tutana haramdı. Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi:

فَالْآنَ بَاشِرُوهُمْ

Artık onlara yaklaşın. (el-Bakara 187) Onlardan bir diğeri de Aşûrâ günü oruç tutmak, Sünnet'le vâcibti. Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki Ramazan orucuyla nesh edildi:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

İçinizden kim aya şahit olursa oruç tutsun. (el-Bakara 185) Onlardan bir başkası da, namazı, savaş bitene kadar tehir etmek Sünnet'le caizdi. Bundan dolayı o, namazı tehir ettiği halde, onların kendisini namazdan alıkoymaları sebebiyle Hendek günü şöyle demişti:

مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ نَارًا

*“Allah onların kabirlerini ateşle doldursun!”*²⁵¹ Bu cevâzlılık, Kur'ân'da varit olan korku namazıyla nesh edildi. Bunların hepsi, Sünnet'in Kur'ân'la neshinin bilfiil vaki olduğuna dair bir delildir. Vukûu ise, cevâzlık delilidir. Böylelikle Sünnet'i Kur'ân'la neshi etmek caizdir.

²⁵¹ Müslim, K. Mesâcid, 994

Aynı şekilde Sünnet'i Sünnet'le nesh etmek de caizdir. Haber-i âhadı, haber-i âhadla ve mütevatirle nesh etmek caizdir. *Mütevatire gelince*; ancak mütevatirle nesh etmek caizdir. Mütevatir, âhadla nesh olmaz. *Sünnet'i Sünnet'le nesh etmeye gelince*; çünkü kendisiyle amel etmek vücûbiyetinde müsavîdirler. Ve çünkü nâsih ve mensûhu, manen vahiy getirdi. Bu, bilfiil de vaki oldu. Vukûu, cevâzlık delilidir. Onlardan biri *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüdür:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلاَقْرُؤُهَا

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz! Artık onları ziyaret ediniz.”²⁵² Onlardan bir diğeri de, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den hamr içen hakkında şöyle buyurduğu rivayet edildi:

إِذَا شَرِبُوا الرَّابِعَةَ فَافْتَكُلُوهُمْ

“Eğer onlar dördüncü defa içerlerse, onları öldürün.”²⁵³ Bu, kendisine dördüncü defa onu içen kişi iletildiğinde onu öldürmediğine dair ondan rivayet edilenle nesh edildi. Bu da, Sünnet'i Sünnet'le nesh etmenin caiz olduğuna dair bir delildir, o vâkidir. *Haber-i âhadla mütevatirin neshine gelince*; caiz değildir, vaki de olmadı. *Caiz olmamasına gelince*; çünkü mütevatir, katîdir. Delâleti katî olursa, münkiri kâfirdir. *Haber-i âhâda gelince*; zannîdir, münkiri kâfir olmaz. Katî olan, zannî olanla nesh olmaz. Keza mütevatirin haber-i âhadla nesh olduğu da vaki olmadı. Vaki olmamak, Şer'an caiz olmamaya bir delildir. Çünkü murât, akli cevâzlık değildir. Bilakis murât, Şer'i cevâzlıktır. Bundan murât, nesh olanı bilmektir. Mademki vaki olmadı, bu konudaki söz, nazarî farâzî kabilinden olur.

²⁵² Ahmed ibni Hanbel, B. Mûs. Ensâr, 21974

²⁵³ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Şâmiyyîn, 16256

Bu ise teşriatlara dâhil olmaz.

Onların getirdikleri Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً

De ki: 'Bana vahy olunanda, leşten başkasını yemenin haram olduğuna dair bir şey bulamıyorum. (el-En'am 145) *Ayet, haramlılığı zikredilenlere hasrı iktizâ eder. Hâlbuki bu hasr, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den âhâd olarak rivâyet edilenlerle neshedildi: نَهَى عَنْ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ وَعَنْ كُلِّ ذِي مَخْلَبٍ "Her yırtıcı hayvandan ve her pençeli kuştan nehyetti."*²⁵⁴ *Âhadla Kitâp'ın neshi sâbit olduğuna göre, mütevatir Sünnet'in neshi evla babındandır."* Buna cevap şöyledir: Kur'ân'ın Sünnet'le nesh edilmediği sâbittir. Bu ayet, getirilmez. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, وَإِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ **Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti tebdil ettiğimizde.** (en-Nahl 101) sözünden dolayı ayeti ancak bir ayet nesh eder. Ayrıca burada bir nesh mevcût değildir. Çünkü ayet, '**Bulamıyorum**' buyuruyor. Bunun manası, hâsıl olan vahiyde zikredilenlerin haramlılığından başkasını bulamıyorum, demektir. Bu, ondan sonra başka bir vahyin, diğerlerinin haramlılığını indirmesine mâni değildir. Bu ayetten sonra vahyin getirdiği nehy, bir nesh olmaz. Bilakis o nehy, ayetten sonra indi. Çünkü '**Bulamıyorum**' şimdiki zaman içindir. Gelecekte bulamayacağına delâlet etmez. Binaenaleyh bu ayet, getirilmez. Çünkü onda hiçbir nesh mevcût değildir.

İcma'us-Sahabe ve kıyâsla, Sünnet'in neshine gelince; caiz değildir. Çünkü icma'us-Sahabe ve kıyâstan her biri, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam zamanından sonra hâsıl oldu. Hâlbuki Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den sonra neshin men'i üzerinde icma'us-Sahabe inikat etti. Bunda kesin-

likle hiçbir muhâlefet eden yoktur.

İcmâyla Sâbit Olan Hükümü Nesh Etmek Caiz Değildir

İcma'us-Sahabe'yle sâbit olan hükümü neshetmek caiz değildir. Çünkü icmâ, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den sonra hâsıl oldu. Onun neshi, ancak Kitâp veya Sünnet veya icmâ veya kıyâstan bir nassla olur. Oysa hepsi de bâtıldır. *Nassa gelince*; çünkü o icmâyâ mukaddemdir. Zira nassların tamamı, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den telakki edildi. İcmâ ise, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* zamanında inikat etmez. Çünkü eğer Rasul, onlara muvâfakat etmezse, icmâ inikat etmez. Eğer onlara muvâfakat ederse, onun sözü hüccet olur. Böylece nassın icmâyâ mukaddem olduğu sâbit olur. O zaman onu nesh edici olması muhaldir. *İcmâyâ gelince*; çünkü onun başka bir icmânın hilâfına inikadı muhaldir. Zira inikat etseydi, iki icmaadan biri hata olurdu. Çünkü birincisi eğer bir delilden olmazsa, hatadır. Çünkü icma'us-Sahabe, bir delili keşfeder. Eğer bir delilden olursa, ikincisi hata olur. Çünkü o, delilin hilâfına vaki olmasından dolayı icmâ olarak itibar edilmez. *Kıyâsa gelince*; çünkü onun icmânın hilâfına olması sahih değildir. Zira kıyâs, aslın bir fer'idir. Kitâp'tan veya Sünnet'ten veya icma'us-Sahabe'den bir delil, kıyâsın hilâfına geldiğinde, kıyâs terk edilir. Mademki kıyâsın icma'us-Sahabe'nin hilâfına olması sahih değildir, o halde icma'us-Sahabe'nin kıyâsla nesh edilmesi caiz değildir.

Kıyâsın Hükümünü Nesh Etmek Caiz Değildir

Kıyâsla istinbat edilen hükümü, nesh etmek caiz değildir.

dir. Çünkü kıyâs, bir asıldan istinbat edildiğinde, aslın bekasıyla kıyâsta bâkidir. Asıl zâil olduğunda ve nesh edildiğinde burada bir kıyâs olmaz. Bunun için kesinlikle kıyâsla nesh vaki olmaz. Zira aslın bekasıyla birlikte kıyâs hükmünü kaldırmak tasavvur edilemez. Muteber olan kıyâs, illetini, Kitâp veya Sünnet'ten nassın getirdiği veya icma'us-Sahabe'nin onu getirdiği kıyastır. Dolayısıyla aslın illeti, bu üçünden birisiyle sâbit olur. Nesh vaki olursa, asılda değil fer'ide vaki olur. Fer'ide vaki olur ve asıl bâki kaldığında, asıl bâki kaldığı müddetince kıyâsın neshi hâsıl olmaz. Asılda vaki olduğunda, çünkü asıl esastır. Asıl nesh olduğu sürece kıyâs da olmaz. Burada kıyâs olmaz ki, o neshedildi, densin. Üstelik aslın neshi, kıyâs hükmü için bir nesh değildir. Bilakis o, Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'yle sâbit olan bir hüküm için bir nesihtir. Bu ise, kıyâstan değildir. Binaenaleyh kıyâsın hükmünde nesih kesinlikle vaki olmaz.

Mensûhdan Nâsîhî Bilmenin Yolu

Nesh eden delilin, nâsîh olduğuna dair Şer'i bir hüccat kâim olmalıdır. Aksi halde o, nâsîh olarak itibar edilmez. İki delil arasında mücerret teâruzun zühûru, biri diğerini nesh edicidir, demek değildir. Zira onlar arasını cem etmek mümkün olabilir. O zaman da burada herhangi bir teâruz olmaz. Nesh, hükmü iptal etmek ve nassı âtil bırakmaktır. İki delil arasını cem etmek, nesh etmek ve âtil bırakmaktan daha evlâdır. Çünkü ihmâl ve nesh, aslın hilâfıdır. Aslın hilâfına olan şey üzerine bir beyyine gerekir. Eğer o şey üzerine bir hüccet kâim olmazsa, ona itibar edilmez. Buna göre önceki hükmü iptal etmek, onun mensûh olduğuna delâlet eden bir hüccetin varlığına bağ-

lıdır. Bu hüccet de ya sonra gelen, lâfzen veya delâleten önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass getirir, ya da iki nass arasında bir teâruz olur ki, o hususta onların arasını uzlaştırmak mümkün değildir. *Sonra gelenin, önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass getirmesine gelince;* bu hususta bir takım hükümler varit oldu. Bunlardan biri, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا أَلَا

“Sizleri kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Dikkat ediniz artık onları ziyaret ediniz.”²⁵⁵ İşte bu, kabirleri ziyaretin haramlılığından olan şeyi nesh ettiğini nass beyan etti. Onlardan biri de Ebu Hurayra'dan, *“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu”* diye rivayet edilen husustur:

إِنْ سَكِرَ فَاجْلُدُوهُ ثُمَّ إِنْ سَكِرَ فَاجْلُدُوهُ فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ

“Eğer sarhoş olursa, ona sopa vurun, sonra yine sarhoş olursa, ona yine sopa vurun. Eğer dördüncü defa tekrarlarsa, onun boynunu vurun.”²⁵⁶ Bu, hamr içenin dördüncü defa içtiği zaman öldürüleceğine delâlet eder. Fakat bu, ez-Zuhrî'den, Kabîsa ibnu Zueyb'den, *“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu”* diye rivâyet edilenle nesh edildi:

مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلُدُوهُ فَإِنْ عَادَ فَاجْلُدُوهُ فَإِنْ عَادَ فِي الثَّالِثَةِ أَوْ الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ... رُحُصَةً

“Kim hamr içerse, ona sopa vurun. Eğer tekrarlarsa, yine ona sopa vurun. Eğer üçüncü veya dördüncü defa tekrarlarsa, onu öldürün... ruhsattır.”²⁵⁷ eş-Şâfi der ki: *“Öldürmek, bu hadisle ve başkalarıyla yani Kabîsa ibnu Zueyb*

²⁵⁵ el-Hâkim

²⁵⁶ Ahmed ibni Hanbel, B. Mûs. Mükessirîn, 7470

²⁵⁷ Ebu Davud, K. Hudûd, 3888

hadisiyle mensûhtur." el-Bezzâr, Câbir yoluyla şu lafızla tahriç eder:

فَأْتَى بِالنَّعِيمَانِ قَدْ شَرِبَ فِي الرَّابِعَةِ فَجَلَدَهُ وَلَمْ يَقْتُلْهُ فَكَانَ ذَلِكَ نَاسِخًا لِلْقَتْلِ...

"...Nuaymân getirildi. Dördüncü defa içmişti. Ona sopa vurdu. Onu öldürmedi. Bu, öldürmeyi nesh edicidir." Önceki ez-Zuhrî hadisinde, dördüncü defa hamr içen kişinin katlinin nesh edildiğine dair bir nass varit oldu. Çünkü Onun *"Katletmeyi kaldırdı"*²⁵⁸ sözü, hadis nassındandır, Sahabî kelâmından değildir. Nitekim o, başka bir rivayette Câbir'den, *"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den şöyle buyurdu"* diye geldi:

إِنَّ مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ قَالَ ثُمَّ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ بِرَجُلٍ قَدْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الرَّابِعَةِ فَضَرَبَهُ وَلَمْ يَقْتُلْهُ

"Şüphesiz kim hamr içerse, ona sopa vurun. Eğer dördüncü defa tekrarlarsa, onu öldürün." Dedi ki: "Sonra, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e bundan sonra dördüncü defa hamr içmiş bir adam getirildi. O da onu dövdü, onu katletmedi."²⁵⁹ *"Onu katletmedi"* kelimesi, hadistendir. Aynı şekilde *"Katletmeyi kaldırdı"* kelimesi de hadistendir. *"Onu katletmedi"* rivâyeti, katletmenin nesh edildiğine dair nass değildir. Ama o, Rasul'ün şu sözüyle teâruz eder:

إِذَا شَرِبَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ

*"Dördüncü defada içtiği zaman, onu katledin."*²⁶⁰ Fakat *"Katletmeyi kaldırdı"* rivâyeti, dördüncü defasında da katletmenin nesh edildiğine dair nasstır. Zira 'kaldırdı'nın manası, nesh etmektir. Sonra gelenin, delâleten önce gelen için nesh edici olduğuna dair nass olan hükümlerden biri de Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

²⁵⁸ Ebu Dâvud

²⁵⁹ Tirmizi, K. Hudûd, 1364

²⁶⁰ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Şâmiyyîn, 16256

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَجَئْتُمْ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ تَجَوَّاتِكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ey iman edenler! Rasul ile münacatta bulunduğunuz zaman, münacatınızdan önce bir sadaka takdim ediniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah gafûrdur, rahîmdir. (el-Mücadele 12) Bu ayet, Rasul'le münacat öncesinde eğer bulunabilirse sadaka zorunluluğuna delâlet eder. Fakat bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi:

أَلْشَّفَقَةُ أَنْ تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ تَجَوَّاتِكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذَا لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ

Münacatınızdan evvel sadakalar takdim etmenizden çekindiniz mi? Bunu yapmadığınız ve Allah da sizi affettiğine göre, artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. (el-Mücadele 13) Bu ayette, münacattan önce eğer bulunabilirse sadakalar takdim etmek zorunluluğunun, kaldırmak açıkça belirtilmeksizin kaldırıldığına delâlet eden bir şey varit oldu. Bilinmesi gerekir ki, neshe dair nass, aynı nassta olmalı veya nasstan anlaşılmalıdır. Onun için Sahabî'nin *"Hüküm şöyleydi, sonra nesh edildi veya kaldırıldı veya bu öncedendi"* vb. gibi neshe delâlet edenlerden olan söylemi, neshi öğrenme konusunda sahih yollardan değildir. Bunların hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü belki onları içtihâddan söylemiş olabilir. Mesela, el-Buhârî, kendi senediyle ibnu Ömer radiyAllahu anhumâ'dan şunu rivâyet etti:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ

“Altın ve gümüşü biriktirenler” ayeti hakkında kendisine soran Arâbî'ye o şöyle der: “Kim onları biriktirir de zekâtla-rını edâ etmezse vay onun haline. Bu ancak zekât ayeti nâzil olmadan önce idi. O nâzil olunca, Allah onu mallar için bir te-

mizleyici kıldı.” Bu haberin nesh konusunda hiçbir kıymeti yoktur. Bu, neshe dair bir delil olarak itibar edilmez. O haberdeki zekât ayeti, kenz ayeti için nesh edici olarak itibar edilmez. Çünkü o, Sahabî’nin bir içtihadıdır. Neshe dair bir delil olmaz. Aynı şekilde hadis râvisinin, “*Hüküm söyleydi, sonra nesh edildi*” demesi de neshi öğrenme konusunda sahih yollardan değildir. Mesela, beşi; Ahmed ibnu Hanbel, et-Tirmizî, en-Nesâî, Ebu Dâvud ve ibnu Mâce Muâviye’den Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet ettiler:

إِذَا شَرَبُوا الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُمْ ثُمَّ إِذَا شَرَبُوا فَاجْلِدُوهُمْ ثُمَّ إِذَا شَرَبُوا فَاجْلِدُوهُمْ ثُمَّ إِذَا شَرَبُوا الرَّابِعَةَ فَأَقْتُلُوهُمْ

*“Onlar hamr içtikleri zaman onlara sopa vurun, sonra yine içtiklerinde, yine onlara sopa vurun. Sonra yine içtiklerinde, yine onlara sopa vurun, sonra onu dördüncü defa içtiklerinde onları öldürün.”*²⁶¹ et-Tirmizî, “Bu, ancak işin başındaydı. Sonra nesh edildi.” der. Bu, neshe dair bir delil olarak itibar edilmez. Aynı şekilde Sahabî’nin, iki mütevatirden biri hakkında, “O, diğerinden önce idi” demesi de, sahih yollardan değildir. Çünkü bu, mütevatirin âhâd sözle neshini tazammun eder. Neshe dair delâlet, ya sarahaten, ya da delâleten Kitâp’tan veya Sünnet’ten bir nass olmalıdır. Bunun dışındakiler, neshe dair hüccet itibar edilmezler.

Her yönden iki nass arasında teâruz olup aralarını uzlaştırmamanın imkânsız olmasına gelince; onlara bakılır: Eğer onlardan biri malûm, diğeri maznûn olursa yani onlardan biri sübûtu katî, delâleti katî olur, diğeri sübûtu ve delâleti zannî olursa veya sübûtu katî, delâleti zannî veya aksi olursa malûm olanla amel etmek vâcibtir. Yani ister önce

²⁶¹ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 7470

olsun, ister sonra olsun, isterse bu husustaki durum meçhûl olsun, katî olanla amel etmek vâcibtir. Ama malûm olan maznûn olandan sonra olursa, nesh edici olur. Şayet böyle değilse malûmla amel etme vücûbiyetiyle birlikte nesh edici olmaz. Eğer o iki nass malûm veya maznûn olur, onlardan birinin diğerinden sonra olduğu bilinirse, sonra olan nâsihtir, önce olan mensûhtur. Bu, tarihle veya râvinin *“Bu, filan senesindedir, bu da filan senesindedir”* demesi gibi, onlardan birini önce olan bir şeye isnat etmesiyle veya bunun dışında öncelik ve sonralığa delâlet eden şeylerle bilinir. Eğer tarih meçhûl olur, onlardan hangisinin diğerinden daha önce olduğu bilinmezse, şüphesiz hiçbir nesh yoktur. Çünkü onlardan biri, diğerinden neshe daha evla değildir. Her kim herhangi bir hükmün mensûh olduğunu iddia eder, tarih bilinmezse, tarihin bilinmemesiyle (bu iddia) reddedilir. Bu durumda vâcib olan, ya onlardan biriyle amel etmekten geri durmaktır, ya da imkân varsa o ikisi arasında seçim yapmaktır.

Eğer aralarını cem etmek imkânsızlığıyla birlikte teâruz eden iki nassın birbirine bitiştiği bilinirse, kuşkusuz bu, vukûu mutasavver değildir. Kesinlikle de vaki olmaz. Buradan açığa çıkıyor ki, aralarını uzlaştırma imkânsızlığıyla birlikte her yönden birbiriyle teâruz eden iki nassda neshin vukûu ancak şu iki halde tasavvur edilir:

Birincisi: O iki nass malûm veya maznûn olur, onlardan birinin diğerinden sonra olduğu bilindiğinde, sonra olan nâsihtir, önce olan mensûhtur.

İkincisi: Onlardan biri malûm diğeri maznûn olur, malûm olan da maznûn olandan sonra olduğunda olur.

Bu iki hal dışında kesinlikle nesh mevcûd değildir.

İşte bu, birbiriyle teâruz eden iki nass, her yönden birbirine zıt olur ve aralarını uzlaştırmak imkânsız olursa böyledir. Birbiriyle teâruz eden iki nass, her yönden birbirine zıt olur ama aralarını uzlaştırmak imkânı varsa veya bir yönden, diğer yönden değil, birbirine zıt olursa, kesinlikle nesh yoktur. Zira araları uzlaştırılır ve onlardan biri, diğeriyle teâruz etmeyen yöne sarfedilir. Mesela, Vâil el-Hadramî’den şöyle rivâyet edildi:

أَنَّ طَارِقَ بْنَ سُؤَيْدٍ الْجُعْفِيَّ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخَمْرِ فَتَهَاهُ أَوْ كَرِهَ أَنْ يَصْنَعَهَا فَقَالَ إِنَّمَا أَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ

“Târik ibnu Suveyd el-Cu’fî, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e hamr hakkında sordu. O da onu nehyetti veya onu yapmasını kerih gördü. Bunun üzerine o, “Ancak onu tedavi için yapıyorum.” dedi. **“O devâ değil, fakat derttir.”** buyurdu.”²⁶² Ebu Derdâ’dan şöyle dediği rivâyet edildi: “Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَّوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَتَدَاوَوْا وَلَا تَدَاوَوْا بِحَرَامٍ

“Muhakkak ki, Allah derdi de devâyı da indirdi. Her derdin bir devâsını kıldı. O halde tedavi olun. Haram ile tedavi olmayın.”²⁶³ Bu iki hadis, haram kılınanlarla tedavinin haramlılığına delâlet eder. Katâde’den, Enes’ten şöyle rivâyet edildi:

أَنَّ نَاسًا مِنْ عُكْلٍ وَعَرَبِيَّةٍ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَكَلَّمُوا بِالْإِسْلَامِ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رِيْفٍ وَاسْتَوَحَّمُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَوْدٍ وَرَاعٍ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فِيهِ فَيَشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا

“Ukl ve Urayne’den insanlar Medine’ye Nebi SallAllahu

²⁶² Tirmizi, K. Tıb, 1969

²⁶³ Ebu Davud, K. Tıb, 3376

Aleyhi ve Sellem'in huzuruna geldiler de İslâm'ı söylediler. Akabinde, "Ey Allah'ın Nebi'si! Bizler sürü sâhipleri idik, ekin sâhipleri değildik." dediler. Medine'yi sıhhatlerine uygun bulmadılar. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem onlara zekât develerini ve çobanı, o develerin içine çıkmalarını, onların sütlerinden ve sidiklerinden içmelerini emretti."²⁶⁴ Enes'ten şöyle rivayet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فِي لُبْسِ الْحَرِيرِ لِحِكَّةٍ كَانَتْ بَيْنَهُمَا

"Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, AbdurRahman ibnu Avf ve ez-Zubeyr ibnu Avoâm'a, kendilerinde bulunan bir kaşıntı nedeni ile ipek giyme konusunda ruhsat verdi."²⁶⁵ et-Tirmizî'nin rivâyetinde ise şöyledir:

أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ شَكَا الْقَمَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزَاةٍ لَهُمَا فَرَخَّصَ لَهُمَا فِي قُمُصِ الْحَرِيرِ

"AbdurRahman ibnu Avf ve ez-Zubeyr ibnu Avoâm, gazvelerindeki bitlenmeyi Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine o da onlara ipek gömlek konusunda ruhsat verdi."²⁶⁶ Bu iki hadis de, haram kılınanlarla tedavinin mubahlığına delâlet eder. Bu teâruzda, nasslar arasındaki husus uzlaştırılır. İlk iki hadisteki nehy, kerâhate hamledilir. Mesela, Ali radiyAllahu anh'dan şöyle dediği rivayet edildi:

أَهْدَى كِسْرَى لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبِلَ مِنْهُ وَأَهْدَى لَهُ قَيْصَرَ فَقَبِلَ مِنْهُ وَأَهْنَتْ لَهُ الْمُلُوكُ فَقَبِلَ مِنْهُمْ

"Kisra, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e hediye verdi. O da ondan kabul etti. Kayser de ona hediye verdi. O da ondan kabul etti. Krallar O'na hediye verdiler. O da onlardan

²⁶⁴ el-Buhârî

²⁶⁵ Ahmed

²⁶⁶ Tirmizî

kabul etti."²⁶⁷ Âmir ibnu Abdullah ibnu Zubeyr'den, baba-sından şöyle dediği rivayet edildi:

قَدِمْتُ فُتَيْلَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الْعُرَى بْنِ عَبْدِ أَسَدٍ مِنْ بَنِي مَالِكِ بْنِ حَسَلٍ عَلَى ابْنَتِهَا
أَسْمَاءَ ابْنَةَ أَبِي بَكْرٍ بِهَدَايَا ضِيَابٍ وَأَقِطٍ وَسَمْنٍ وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فَأَبَتْ أَسْمَاءُ أَنْ تَقْبَلَ
هَدِيَّتَهَا وَتَدْخُلَهَا بَيْنَهَا فَسَأَلْتُ عَائِشَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ فَأَمَرَهَا أَنْ تَقْبَلَ هَدِيَّتَهَا
وَأَنْ تَدْخُلَهَا بَيْنَهَا

*"Beni Mâlik ibnu Hasel'den Kuteyle Bint-u Abduluzza ibnu Es'ad, Ebu Bekr Bint-u Esmâ'ya kertenkele, süzme peynir ve yağ hediyeleri takdim etti. O müşrikkti. Esmâ, onun hediyesini kabul etmeyi ve onu evine almayı reddetti. Bunun üzerine Âişe, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e sordu. Allah Azze ve Celle de, Allah, sizinle din uğrunda savaşmayanlardan nehyetmez... (el-Mümtehine 8) Rasul ona onun hediyesini kabul etmesini ve onu evine almasını emretti."*²⁶⁸ Bu iki hadis, hediye-nin kabulünün cevâzına delâlet eder. AbdurRahman ibnu Ka'b ibnu Mâlik'ten şöyle rivâyet edildi:

أَنَّ عَامِرَ بْنَ مَالِكِ بْنِ جَعْفَرٍ، الَّذِي يُدْعَى مُلَاعِبَ الْأَسِنَّةِ، قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُشْرِكٌ، فَأَهْدَى لَهُ فَقَالَ إِنِّي لَا أَقْبَلُ هَدِيَّةَ مُشْرِكٍ

"Âmir ibnu Mâlik ibnu Cafer -ki muzrak oyuncusu olarak anılıyor-, müşrikken Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e geldi ve ona hediye verdi. Bunun üzerine, "Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem." buyurdu."²⁶⁹ Bu hadis, müşrikin hediyesini kabul etmenin haramlığına delâlet eder. Bu teâruzda nasslar arasındaki husus uzlaştırılır. Hediye-nin reddi, sevgi ve dostluk haline hamledilir. Kabulü de bu hal hâricindedir. Yahut hediye-yi kabul etmenin mubahlı-gına hamledilir. Onu kabul etme ve reddetme hakkı var-

²⁶⁷ Ahmed

²⁶⁸ Ahmed

²⁶⁹ et-Tabarâni

dır. İşte her yönden birbiriyle teâruz eden diğer nassların da araları böyle uzlaştırılır. Onlardan biri bir manaya, diğeri de başka bir manaya hamledilir ve teâruz kalkar. Kendilerindeki teâruz, bir yönden olan bir yönden olmayan nasslara gelince; bunlarda her birinin kastettiği yöne sarfedilmesi zâhirdir. Buna misâl *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözüdür:

مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ

“Kim dinini değiştirirse onu öldürün.”²⁷⁰ Bu, din değiştiren hakkında hâss, kadınlar ve erkekler hakkında âmm'dir. Ahmed'in ibnu Abbâs yoluyla Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, نَهَى عَنْ قَتْلِ النِّسَاءِ **“Kadınları öldürmekten nehyetti.”** diye tahric ettiği, bütün kadınlar hakkında âmm, doğrudan savaş etmediği zaman aslî kâfir kadın hakkında hâsştır. Maktûl bir kadın görünce, مَا كَانَتْ هَذِهِ تَقَاتِلُ **“Bu, öldürülmemeliydi?”** Sonra kadınları öldürmekten nehyetti.²⁷¹ diye onun, kadınları katletmekten nehy hadisinin bazı yollarındaki sözünden dolayı her hadise hakkında âmm değildir. Onun için ister erkek olsun, ister kadın olsun, mürted katledilir. Böylelikle burada bu iki hadis arasında teâruz olmaz. Mürtedin katledilmesi hadisi, irtidat hâline hâss, her şeyde âmm'dir. Bu sebeple erkekler ve kadınlar katledilir. Kadınları katletmekten nehy hadisi ise, harp hâline hâsştır. Bu halde kadın öldürülmez. Yine ona bir misâl de *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüdür:

فَإِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلَا يَجْلِسْ حَتَّى يَرْكَعَ رُكْعَتَيْنِ

“Biriniz mescide girdiği zaman iki rekât rükûu yap-

²⁷⁰ Buhârî, K. Cihâd ve'sSeyr, 2794

²⁷¹ Ahmed ibni Hanbel, 5688

madıkça oturmasın."²⁷² Bu, bütün vakitler, haller ve mes-cidlerde âmm'dir. Ukbe ibnu Âmir'den şöyle dediği riva-yet edildi:

ثَلَاثُ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَانَا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ أَوْ أَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بَارِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظُّهَيْرَةِ حَتَّى تَمِيلَ الشَّمْسُ وَحِينَ تَضَيِّفُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرُبَ

"Üç saat vardır ki, Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem onlarda namaz kılmaktan veya cenazelerimizi defnetmekten bizi nehyederdi: Güneş doğmağa başladığından, yükselinceye kadar; tam gökyüzünün ortasında iken meyledinceye kadar; bir de güneş batmaya yaklaştıktan batıncaya kadar."²⁷³ Bu, muayyen vakitlere hâsştır. Ömer ibnu Hattâb'dan şöyle rivâyet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَشْرُقَ الشَّمْسُ وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ

"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, sabahdan sonra güneş işrâk edinceye kadar, ikindiden sonra da batıncaya kadar namaz kılmaktan nehyetti."²⁷⁴ Bu, muayyen hallere hâsştır. Hâss olan âmm olanla teâruz ettiği zaman, âmm olan hâss ola-na hamledilir. Tahiyet'ul-mescid namazı hadisi, mekrûh olan beş vakit hâricine hamledilir. Dolayısıyla burada iki nass arasında teâruz olmaz. Bir yönden olan, bir yönden olmayan birbiriyle teâruz eden sâir nasslar da işte böyle-dir. Zira onlar, kendisi hakkında gelen yöne hamledilirler ve nasslar arasındaki zıtlık kalkar.

Buradan tebeyyün eder ki, nasslar arasında mücerret teâruzun zühûru, biri diğerini nesh edici demek değildir. Bilakis birbiriyle teâruzun zühûr ettiği nasslar arasını uz-

²⁷² İbn-u Hibbân

²⁷³ Muslim

²⁷⁴ el-Buhârî

laştırmak mümkündür. Şer'i nassların tetkikinden ve bir-biriyle teâruzun zühûr ettiği şeylerin istikrâsından açığa çıkıyor ki, nasslar arasında tenâkuz mevcût değildir. Nasslar arasında bir tenâkuz olduğuna dair iddia, üzerine delilin kâim olmadığı bir iddiadır. *Bazı âlimlerin, aralarında tenâkuzun varlığını vehmettiren nassları getirmelerine gelince;* şüphesiz bu aynı nasslar, aralarını cem etmek sebebiyle tenâkuzun olmadığına sarihtir. Bunlarda neshe dair herhangi bir delâlet yoktur. Mensûh oldukları sanılan ayetlere misâl, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا

Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş. (el-Enfal 61)

Bu, kılıç ayetiyle neshedildi dendi. O da Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

Kendilerine Kitâp verilenlerden, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanmayan, Allah ve Rasulü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak Din'i kendilerine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elle cizye verinceye kadar savaşın. (et-Tevbe 29) Birinci ve ikinci ayetin nassları zâhirdir ki, onda aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Birincisi, Hudeybiye Sulhu'nda hâsıl olduğu gibi, Davet'in maslahatı bunu iktizâ ettiği zaman sulh hâlini kastediyor. İkincisi ise, Davet bunu iktizâ ettiğinde cihâdı gerektirir. Cihâd ve sulh, bâki olan iki hâldir. Bunlardan her birinin hükümleri, bâkidir. Onlardan hiçbir şey nesh olmadı. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا

İman edip de hicret etmeyenler; onlar hicret edinceye kadar, size onların velâyetinden bir şey yoktur. (el-Enfal 72)

Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi, dendi:

وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ

Akraba olanlar, Allah'ın Kitâbı'na göre birbirlerine daha evladır. (el-Ahzab 6) Birinci ayet, velâyete delâlet edicidir. O da yardımdır. İkinci ayet ise, mirasta evleviyete delâlet edicidir. Bu ikisinin nassı zâhirdir ki, aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Çünkü birincisi yardımı, ikincisi ise mirasta evleviyeti iktizâ eder. Velâyet -ki, yardımdır-, mirâsta evleviyetten farklıdır. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ

Küfredenlere, 'Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını' söyle. (el-Enfal 38) Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle nesh edildi, dendi:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ

Fitne olmayıncaya kadar onlarla savaşın. (el-Enfal 39) İki ayetin nassı zâhirdir ki, aralarında hiçbir tenâkuz yoktur. Zira birincisi Allah'ı inkâr edenin tevbesine hâsstır, onun geçmiş günahlarını affeder. Onun savaşla hiçbir ilgisi yoktur. İkincisi ise, Müslümanlar için Dinleri hakkında bir fitne olmayıncaya kadar kâfirlerle savaşmaya hâsstır. Fitne yok oluncaya kadar savaşmak, günahları bağışlamaktan farklıdır. İşte onların getirdikleri ve aralarında bir tenâkuzun olduğunu sandıkları nassların tamamı böyledir. Tetkik edildiğinde, aralarında hiçbir tenâkuzun olmadığı açığa çıkar. Binaenaleyh iki nass arasında tenâkuzun olduğuna dair iddia, hakkında hiçbir delilin olmadığı bir iddiadır. Bütün nasslarda, kendilerinde teâruzun zühûr ettiği şeyler arasını uzlaştırmak mümkündür. Kendilerinde, bakan kimse için tenâkuzdan bir şeyin belirmesi teşrîi nassların tabiatındandır. Çünkü medenî koşullar muhtelifdir. Bun-

larda tecrit ve tamim doğru değildir. Bilakis her hâl, her hâdis, her husus tek başına ele alınır ve sadece onun için nass verilir. Salt benzerlikten dolayı medenî koşullardan bir şey, diğerine kıyâs yapılmaz. Zira onlarda aslolan ihtilâftır. Nass, hâlin veya hâdisenin veya hususun çözümü için gelir. Sonra da başka bir nass ilkinden farklı bir hâl veya bir hâdis veya bir husus için gelir. Ama aralarında benzerlik bulunur. O zaman görüş esnasında, muhtelif iki husus için geldikleri halde iki nass arasında teâruz hâsıl olur. Dolayısıyla teâruz var sanılır. Bilhassa tamim ve tecrit insan tabiatındandır. Bu tamim ve tecritten dolayı hayata ve iki nasstan biri diğeriyle teâruz ediyor zannına düşer. Ama medenî koşulları, onların muhtelif olduklarını tanıyanlar, teşrî usûlünü bilenler, vakıalardan haberdar olanlar, nassları hakikatleri üzere idrak ederler, her nassı manasına hamlederler. O zaman hiçbir teâruzun olmadığı açığa çıkar. Bunun için salt iki nass arasında tenâkuzun zühûr etmesiyle, bu hükmü mensûh, şu nassı nâsih sanmak sahih değildir. Çünkü hakikatinde aralarında hiçbir teâruz yoktur. Bu nassın nâsih olduğuna dair Şer'i bir hüccet mevcûd olmadıkça, nesh iddiası makbûl değildir. Yani burada, *Şeriat'tan bu nassın şunu nesh edici olduğuna delâlet eden bir şey olmalıdır. Şer'i bir hüccet bulunmadıkça, nesh yoktur.*

Üçüncü Delil: İcmâ

Lügatte icmâ iki itibarda kullanılır:

Birincisi: Bir şeye azmetmek ve o şey üzerinde kesin kararlılıktır. Ona azmettiğinde filan kimse şunun üzerinde icmâ etti, denmesi böyledir. Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle buna işâret vardır:

فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ

O halde işinizi kararlaştırın. (Yunus 71) Yani azmedin demektir. Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüyle de:

لَا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يَفْرُضْهُ مِنَ اللَّيْلِ

"Geceden onu farz kılmayan kimsenin orucu yoktur."²⁷⁵ Yani azmetmeyen.

İkincisi: ittifaktır. Üzerinde ittifat ettiklerinde kavim şunun üzerinde icmâ etti, denmesi böyledir. Buna göre her tâifenin, bu iş ne olursa olsun, işlerden bir iş üzerindeki ittifakları icmâ olarak adlandırılır.

Usûlcülerin ıstılahındaki icmâyâ gelince; bu, onun Şer'i bir hüküm olduğuna dair vakıalardan bir vakıanın hükmü üzerindeki ittifaktır. Fakat kimlerin icmânının Şer'i bir delil olduğu noktasında ihtilaf edildi. Bir kavim, "Şüphesiz Ümmet'in icmâi Şer'i bir delildir." dedi. Buna binaen icmâyı, "Hassaten Ümmet-i Muhammed'in Dinî hususlardan bir husus üzerindeki ittifakından ibarettir." diye tarif ettiler. Bir kavim de, "Ehl-i Hal ve'l-Akd, Şer'i bir delildir." dedi. Buna göre, "İcmâ, asırlardan bir asırda Ümmet-i Muhammed'den Ehl-i Hal ve'l-Akd'in vakıalardan bir vakıanın hükmü üzerindeki ittifakından ibarettir." dediler. Bir kavim de "Müçtehitlerin icmâi, Şer'i bir delildir." dedi. Ve "İcmâ, asırlardan bir

²⁷⁵ İbni Mace, K. Sıyâm, 1690

asırda müçtehitlerin içtihadî Dinî bir husus üzerindeki ittifa-kından ibarettir." dediler. Bir kavim de "Medine ehlinin ic-mâ, Şer'i bir delildir." dedi. Bir kavim de "Ehl-i Beyt yani Rasul'ün Ehl-i Beyti'nin icmâ, Şer'i bir delildir." dedi. Bir kavim de "Hulefâ Raşid'in icmâ, Şer'i bir delildir." dedi. Bir kavim de "İcma'us-Sahabe, Şer'i bir delildir." dedi. Hak olan işte budur. Şer'i bir delil olarak itibar edilen icmâ, ancak icma'us-Sahabe'dir, başka değil. Başkalarının icmâına gelince; Şer'i bir delil olmaz. İcma-s Sahabe, Şer'i bir delil olarak itibar edilen icmâ olduğuna delil birkaç husustur:

Birincisi: Kuşkusuz onlar üzerine Kur'ân ve hadiste övgü varit oldu.

Kur'ân'a gelince; Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

Muhammed, Allah'ın Rasulü'dür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı şedid, kendi aralarında merhametlidirler. (el-Fetih 29) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Öne geçen ilk Muhacirler ve Ensar ile onlara ihsan ile tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan Cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur. (et-Tevbe 100) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالَّذِينَ تَبَوَّعُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجِزُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın Dini'ne ve Rasulü'ne yardım eden fakir muhacirleridir. İşte sadık olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'ye yurt edinmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (el-

Haşr 8-9)

Hadise gelince; Ebu Saîd el-Hudrî'den Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edildi:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَعْزُرُو فِتْنًا مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُونَ فِيكُمْ مِنْ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيَفْتَحُ لَهُمْ ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَعْزُرُو فِتْنًا مِنَ النَّاسِ فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مِنْ صَاحِبِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيَفْتَحُ لَهُمْ ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَعْزُرُو فِتْنًا مِنَ النَّاسِ فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مِنْ صَاحِبِ مَنْ صَاحِبِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيَفْتَحُ لَهُمْ

"İnsanlar üzerine bir zaman gelir ki, insanlardan bir cemaat gaza eder. Onlara, "İçinizde Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'le sohbet eden kimse var mıdır?" diye sorulur da: "Evet!" diye cevâb verirler. Nihayet onlara feth verilir. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir ki, insanlardan bir cemaat gaza eder. Onlara da, "İçinizde Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ashabı'yla sohbet eden kişi var mıdır?" diye sorulur. Onlara da, "Evet." diye cevâb verilir ve onlara feth verilir. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir ki, insanlardan bir cemaat gaza eder. Onlara da, "İçinizde Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Ashâbıyla sohbet edenlerle

*sohbet eden kimse var mıdır?" diye sorulur. Bu defa da, "Evet." denilir. Ve onlara feth verilir."*²⁷⁶ Bu hadiste Rasulullah'ın Ashabı üzerine övgü zâhirdir. Onlara ikram için feth onlara, onlarla sohbet eden kimselere ve onlarla sohbet eden kimselerle sohbet eden kimselere ait kılındı. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ أَصْحَابِي عَلَى الْعَالَمِينَ سِوَى النَّبِيِّينَ وَالْمُرُؤْسَلِينَ

*"Allah, Ashâb'ımı Nebiler ve Rasuller dışında Âlemlere tercih etti."*²⁷⁷ Ve şöyle buyuruyor:

اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي

*"Ashâbım hakkında Allah'tan, Allah'tan sakının!"*²⁷⁸ Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ فَبِأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ

*"Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarırsınız ihtida edersiniz."*²⁷⁹ Allahu Teâlâ ve Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem tarafından bu övgü, onların sözlerine itibar etmeye ve doğruluklarının katî bir husus olduğuna delâlet eder. Her ne kadar tek başına mücerret övgü, icmâlarının Şer'i bir delil olduğuna bir delil olmasa da ama doğruluklarının katî bir husus olduğuna bir delildir. Böylece onların sözlerine itibar etmek katî bir husus olur. Onlar bir husus üzerinde icmâ ettiklerinde, onların icmâları doğruluğu katî bir icmâdır. Hâlbuki sonrakilerinki böyle değildir. Şöyle denmez:

"Şüphesiz Allah Tâbiileri de övdü. Öyleyse onların sözleri de keza doğruluğu katî olur." Böyle denmez. Çünkü Tâbiilere övgü, Sahabelere oranla varit olduğu gibi, hepsi üzeri-

²⁷⁶ Buhârî, K. Menâkıb, 3376

²⁷⁷ el-Bezzâr

²⁷⁸ İbn-u Hibbân

²⁷⁹ Razîn

ne övgü mutlak olarak varit olmadı. Ancak Sahabe'ye ih-sanla tâbi olan kimseler hakkında varit oldu. Tâbiileri ih-sanla kayıtladı, mutlak Tâbiiler değil. Onun için senâ, Tâbiilerin hepsinin sözlerinin doğruluğunu katî kılmaz. Sadece Tâbiilerin sözlerini ihsanlı kılar. Bunun için onlar bir husus üzerinde icmâ ettiklerinde, icmâlarının doğru-luğunu katî kılmaz. Şöyle denilebilir:

“Allahu Teâlâ, Sahabe’den muayyen fertleri övdü, Hulefâ-i Râşidin’i övdü, Ebu Bekr’i, Ömer’i övdü. Tek başlarına Saha-be’den birçoklarını da övdü, mesela, Ebu Bekr, Ömer, Ali, Âişe, Fâtıma, ez-Zubeyr, Sa’d ibnu Ebi Vakkâs gibi. Ensâr’ı övdü, İslâmî Ümmeti de övdü. Övgüyü Sahabe’ye özel kılmadı. O halde niçin onların icmâlarının doğruluğu katîdir de diğerleri-nin icmâlarının doğruluğu katî değildir?” Buna cevap şöyle-dir: Sahabe’den muayyen fertler üzerine övgü, katî delille değil, zannî delille varit oldu. Allah’ın kendisini övdüğü kimsenin sözünün doğruluğu katî olabilmesi için, katî de-lille varit olmalıdır. İslâmî Ümmet üzerine övgü, Saha-be’den fertler üzerine övgü, âhâd hadislerle varit oldu, mütevatirle varit olmadı. Ne Kur’ân’da, ne de mütevatir hadiste varit olmadı. Bu yüzden âhâd haberde varit olan bu övgü, Sahabe olmaları vasfıyla Sahabe’nin hilâfına, övülen kimsenin sözünün doğruluğunu katî kılmaz. Zira Sahabe üzerine övgü Kur’ân’la varit oldu. Kur’ân ise katî bir delildir. Onun için icma’us-Sahabe’nin doğruluğu katîdir. Şöyle de denilebilir:

“Ehl-i Beyt üzerine övgü de katî delille varit oldu. Zira Kur’ân’la varit oldu. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: إِمَّا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا Ey Ehl-i Beyt! Allah, sizden ricsi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (el-Ahzab 33) Bu, Ehl-i Beyt üzerine bir övgüdür. Öyleyse onların sözlerinin doğruluğu da katîdir. Bununla icmâlarının doğrulu-

ğu da katî olur.” Buna cevap da şöyledir: Ayet, sübûtu katîdir, ama delâleti katî değildir. Burada Ehl-i Beyt’in şunlar olduğunu söyleyenler vardır: *Ali, Fâtıma ve çocukları radiyAllahu anhum*. Çünkü bu ayet inince Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem elbisesini onlar üzerine bürüyerek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُمَّ هٰؤُلَاءِ اَهْلُ بَيْتِي

“Allah’ım! İşte bunlar benim Ehl-i Beytim’dir.”²⁸⁰ Burada Ehl-i Beyt’in şunlar olduğunu söyleyenler de vardır: *Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in eşleriyle birlikte bunlar*. Çünkü ayetin öncesi ve sonrası buna delâlet eder. Öncesi ne gelince; Allahu Teâlâ’nın şu sözüdür:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْنُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنَّ انْتِفَافُنَّ

Ey Nebi hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva sahibi iseniz. (el-Ahzab 32) Şu sözüne dek:

وَأَطَعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ

Allah’a ve Rasulü’ne itâat ediniz. (el-Ahzab 33) *Sonrasına gelince; Allahu Teâlâ’nın şu sözüdür:*

وَأَذْكُرَنَّ مَا بُيِّنَ فِي بُيُوتِكُنَّ

Evlerinizde okunanları hatırlayın. (el-Ahzab 34) Buna göre ayet, delâleti katî değil, delâleti zannî olur. Ayet, her iki tefsire göre de Ehl-i Beyt icmânının doğruluğunun katî olduğuna dair bir delil olmaz. Zira şayet Ehl-i Beyt kelimesi, sadece lügâvî manasında tefsir edilmiş olsaydı -ki, Şeriat’ın onun için lügâvî manadan başka bir mana vad’ı ettiğine dair Şer’i bir delil varit olmadı-, o zaman ayet, delâleti katî olurdu. Lügaten üzerlerine kelimenin intibak ettiği Ehl-i Beyt’in icmâi da -ki, bunlar, onun eşleri, evlat-

ları ve onların evlatlarıdır-, o zaman ayet delâleti katî olurdu. Fakat ayetin tefsirinde ihtilâf edildiği ve ‘Ehli’ kelimesinin Şer’i bir manası olduğu noktasında Şer’i bir delil rivayet edildiği sürece şüphesiz ayet, delâleti zannî olur, katî bir delil olmaz. Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, üzerlerine katî delille övgünün varit olduğu kimseler, sadece Sahabe’dir. Dolayısıyla yalnızca onların icmâlarının doğruluğu katî olur.

İkincisi: *Kur’ân’ı toplayanlar, onu muhafaza edenler, bize onu nakledenler kuşkusuz Sahabe’dir. Allah Subhânehu ve Teâlâ şöyle buyuruyor:*

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

Zikri kesinlikle Biz indirdik. Elbette onu yine Biz koruyacağız. (el-Hicr 9) Onların naklettikleri bu Kur’ân, Allah’ın koruduğunun aynısıdır. Ayet, Kur’ân’ın naklinde onların icmâlarının doğruluğuna delâlet eder. Çünkü Allah, onun muhafazasını vaadetti. İndirildiği gibi onu toplayanlar, onu muhafaza edenler ve onu nakledenler işte onların ta kendileridir. Bu da, onların icmâlarının doğruluğuna bir delil olur. Çünkü ayetteki Kur’ân’ın muhafazasından kasıt, zâyi olmaktan onu korumaktır. Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem’in* vefatından sonra zâyi olmaktan Kur’ân’ı koruyanlar, Sahabe’dir. Onlar onu muhafaza ettiler, topladılar ve katî yolla bize onu naklettiler. Allah’ın Kur’ân’ın muhafazasına dair vaadini yerine getirenler onlar olurlar. Onun muhafazası, toplanması ve nakledilmesi ancak onların icmâlarıyla oldu. Dolayısıyla ayet, onların icmâlarının doğruluğuna bir delil olur.

Üçüncüsü: *Sahabe’nin, aklen bir hata üzerinde icmâ etmeleri muhal değildir. Çünkü onlar masûm değildir. Hata, fertler ve toplu olarak onlar hakkında caizdir. Onların hata*

üzerinde icmâları, aklen muhal değildir. Ama onların hata üzerinde icmâ etmeleri, Şer'an onlar hakkında muhaldir. Çünkü onların icmâları hakkında hata caiz olmuş olsaydı, elbette Din hakkında da hata caiz olurdu. Çünkü onlar, bu Din, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiği Din'in ta kendisi olduğu üzerinde icmâ etmeleriyle, bu Din'i bize nakleden kimseler onlardır. Biz de Dinimizi onlardan aldık. Onların icmâları hakkında hata caiz olmuş olsaydı, kesinlikle Kur'ân hakkında da hata caiz olurdu. Çünkü onlar, bu Kur'ân, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e indirilenin aynısıdır olduğu üzerinde icmâ etmeleriyle bu Kur'ân'ı bize nakleden kimseler onlardır. Bizde Kur'ân'ı onlardan aldık. Din hakkında hatanın muhal olması sebebiyle, zira onun sıhhat üzerine katî delil kâim oldu ve Kur'ân hakkında da hatanın muhal olması sebebiyle ki, ona ne önünden ne de arkasından batıl gelmeyeceğine dair katî delil kâim oldu, Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ

Ona önünden de arkasından da batıl gelmez. (Fussilet

42) öyleyse Şer'an Sahabe'nin icmâî hakkında da hata muhal olur. İşte bu da onların icmâlarının Şer'i bir delil olduğuna katî bir delildir. Ayrıca onların, bu Din'in, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiği Din olduğu üzerinde ve onların bu Kur'ân'ın, Allah indinden vahyin Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e indirdiğinin bizzat aynısı olduğu üzerinde icmâ etmeleri, bu Dinin sıhhati üzerine ve Kur'ân'a önünden ve arkasından batıl gelemesini diye katî delilin kâim olmasıyla, böylelikle Sahabe'nin icmâının Şer'i bir hüccet olduğuna dair katî delil kâim olmuş olur. Buna göre Din'de ve Kur'ân'da hata vaki olmasının muhalliğinden ötürü icmâlarında hata vaki

olması Sahabe hakkında Şer'an muhal olması, onların icmâlarının Şer'i bir delil olduğu hususunda katî bir delildir. Din ve Kur'ân'ın naklinde onların icmâlarının sıhhatine katî delilin kâim olmuş olması, onların icmâlarının sıhhati ve onun Şer'i bir hüccet olduğu noktasında katî bir delildir. Bu ise, kesinlikle ne kendi zamanlarında ne de kendilerinden sonra başkalarının icmâında mevcûd değildir. Dolayısıyla yalnızca icma'us-Sahabe Şer'i delildir.

Dördüncüsü: *İcma'us-Sahabe, aynı Şer'i nassa râcidir.* Onlar, Rasul'ün sözünden veya fiilinden veya takririnden kendisine dayandıkları Şer'i bir delilleri olmadıkça bir hüküm üzerinde icmâ etmiyorlardı. Bu sebeple onların icmâları, bir delili keşfetmiş olur. Bu ise, Sahabe dışındakiler için hâsıl olmaz. Çünkü Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e* Sahabelik edenler ve kendilerinden Dinimizi aldığımız kimseler onlardır. O halde onların icmâları hüccet olur. Onun dışındakiler hüccet değildir. Zira Sahabe, rivayet etmedikleri o şey hakkında kendilerinin Şer'i bir delili olmadıkça bir şey üzerinde icmâ etmezdi. Sahabe'nin icmâı, kendilerinin bir görüşü olması vasfıyla değil, bir delili keşfeder olması vasfıyla Şer'i bir delil olur. Sahabe'nin görüşlerinin bir husus üzerinde ittifak etmesi, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Kendi görüşlerinden bir görüş üzerindeki icmâları da, Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. Bilakis onların, *bu hüküm, Şer'i bir hükümdür* veya *şu vakıa hakkındaki Şer'i hüküm şöyledir* veya *Şer'an filan vakıanın hükmü şudur* diye icmâ etmeleri, işte bu icmâ Şer'i delildir. Muteber icma'us-Sahabe, onun Şer'i bir hüküm olduğuna dair hükümlerden bir hüküm üzerine ancak icmâ etmektir. O, burada bu hüküm için Şer'i bir delilin olduğunu, onlar delili rivayet etmeyip hükmü rivayet ettiklerini keşfeder. Şöyle denilebilir:

“Cumhura göre de Ümmet’in icmâi için de nasstan veya kıyâstan kendisine istinat edilen bir şey gereklidir. Yani onun Şer’i bir delile olmalıdır. Aynı şekilde onun hakkında da bir delili keşfeder demek mümkündür.” Buna cevap şöyledir: Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e şahit olmayan kimselerin sözlerini bir delili keşfeder kılmak mümkün değildir. Çünkü bir delili keşfetmek, işitmekle veya Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’i görmekle mümkündür. Çünkü sadece onun kelâmı, onun fiili ve onun sükûtu delildir. Onun dışındakiler ise delil değildir. Delili keşfetmek, onu rivâyet edenlerle değil, onu nakledenlerle mümkün olur. Nakletmek, nassı sahibinden almaktır. Rivayet ise, nassı, onu rivayet edenlerden almaktır. Bir delili keşfetmek, ancak nakledenden mümkündür, rivayet edenden mümkün değildir. Bu ise, ancak Sahabe’de mevcûttur. Çünkü Rasul’e şahid olanlar onlardır. Onun için Ümmet’in icmâi bir delili keşfediyor, denmez. Bilakis bir delile istinat ediyor, denir. O zaman onların kendisine istinat ettikleri delil ancak hüccet olur, onların icmâları değil. Şöyle de denilebilir:

“Ehl-i Beyt’in icmâi da bir delili keşfediyor. Onlar Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e şahid oldular. Öyleyse icmâları hüccettir.” Buna cevap da şöyledir: Eğer Ehl-i Beyt’le, Ali, Fâtıma ve onların çocukları kastediliyorsa, bu doğrudur. Çünkü bunlar Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e Sahabelik ettiler, ona şahid oldular. Onlar Sahabe’dendir. Bu kelâm onlar üzerine intibak eder. Çünkü onlar Sahabe’dendir. Ama onlar Sahabe’nin hepsi değildir. Sahabe üzerine intibak eden onlar üzerine de intibak eder. Onların, delili rivayet etmeyip hükmü rivayet etmeleri caizdir. Fakat bu, Şer’i bir hüccet olmaz. Çünkü onların icmâları hakkında hatanın muhalliğindeki katî delil, Sahabe’nin icmâi üzerine kâim oldu. Ehl-i Beyt’in icmâi üzerine kâim

olmadı. Bunun için *bir delili keşfediyor* sözüyle muteber olan, Sahabe'nin bireyleri değil, ancak icma'us-Sahabe'dir. Rasul'e şahit ve ona Sahabelik etmiş olsalar da Ehl-i Beyt'in icmâi Şer'i bir delil olmaz. Eğer, Ehl-i Beyt'le bunlardan sonra gelen Hasan ve Hüseyin'in zürriyeti kastediliyorsa, onların kelâmı hakkında, *o bir delili keşfediyor* demek sahih olmaz. Çünkü onlar, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e* şahit olmadılar, ondan nakletmediler. Onlara ait bir delil olduğunda, onlar onu, bir rivayetle rivayet etmiş ve Rasulden başkasından onu almış olurlar. Dolayısıyla onların kelâmı, bir delili keşfediyor olmaz.

İşte bu hususlar, icma'us-Sahabe Şer'i bir delil olduğuna katî bir delildir. Onların icmâlarının hüccet olduğuna bir delil olarak, icmâlarında hata vaki olmasının Şer'an onlar hakkında muhal olması kâfidir. Bu, onların icmâlarının Şer'i bir delil olduğu noktasında katî bir delildir. Bu ise diğerlerinin icmâında mevcût değildir. Böylelikle icma'us-Sahabe'nin Şer'i bir delil olduğuna katî delil kâim olmuş olur.

İcma'us-Sahabe Dışındaki Her İcmâ Şer'i Bir Delil Değildir

İcma'us-Sahabe dışındaki her icmâ Şer'i bir delil değildir. Çünkü onun Şer'i bir delil olduğuna katî delil kâim olmadı. Bütün istidlâl ettikleri şeyler, zannî delillerdir. Ve çünkü istidlâl ettikleri deliller, katî deliller olmayıp zannî deliller olmakla birlikte, iddia ettikleri icmânın Şer'i bir delil olduğuna bunlarla istidlâl etmenin hiçbir vechi yoktur. *Ümmet'in icmâına, Ehl-i hal ve akd icmâına ve müçtehitlerin icmâına nispetle ise şöyle dediler: İcma-i Ümmet, Şer'i bir hüccettir.* Buna Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

Kendisine hidâyet açığa çıktıktan sonra, kim Rasule muhalif davranır ve Müminlerin yolundan başkasına tâbi olursa, onu döndüğü yöne döndürür ve onu Cehennem'e sokarız, o ne kötü bir yerdir. (en-Nisa 115) *Bu ayetle ihticac vechi şöyledir:*

“Allahu Teâlâ Müminlerin yolundan başkasına tâbi olmaya karşılık tehditte bulundu. Şayet bu, haram kılınmış olmasaydı, ona karşılık tehditte bulunmazdı ve tehditte, onunla haram kılınan Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e muhalefet etmek arasını cem etmek güzel olmazdı. Nitekim küfür ile mubah olan ekmek yemek arasını cem etmeye karşılık tehdit etmek de güzel değildir. Bu yüzden Müminlerin yolundan başkasına ittiba etmek haramdır. Onların yolundan başkasına ittiba etmek haram olduğu zaman, onların yoluna ittiba etmek vâcibdir. Çünkü bu ikisinden çıkış yoktur. Yani ikisi arasında orta yoktur. Onların yoluna ittiba vücûbiyetinden, Ümmet'in icmânın hüccet olması lazım gelir. Çünkü şahsın yolu, seçtiği söz veya fiil veya itikattır.” Buna cevap üç yöndendir:

Birincisi: Ayet, sübûtu katî olsa da, ama delâleti zannîdir. Bu sebeple Ümmet'in icmânın Şer'i bir delil olduğuna delil olarak uygun olmaz. Çünkü Ümmet'in icmânın Şer'i bir delil olduğu katî delille sâbit olmalıdır. Çünkü o, usûldendir. Onda zannî delil kâfi değildir.

İkincisi: Ayetteki hidâyet, Allah'ın Vahdaniyeti ve Muhammed SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Nübüvveti üzerine delil demektir. Şer'i hüküm demek değildir. Çünkü usûldeki hidâyetin, karşılığı dalâlettir. Fürûa gelince; ona ittiba etmemek fîsk olarak itibar edilir. Fîska karşılık da hidayet kullanılmaz. İttibas vâcib olan Müminlerin yoluna gelince; o, kendisiyle

Mümin oldukları husustur. Bu da Tevhid'dir. Mubahta onlara ittiba etmek ve onların yoluna mugâyir olan her şeyi haram kılmak vâcib değildir. Bilakis bu, bir tek sûret üzerine intibak eder. O da küfür ve kendisinde hiçbir ihtilâfın olmadığı usûlden olan benzeri şeylerdir. Kendisiyle Mümin oldukları şeyle Müminlerin yoluna ittiba etmenin vâcib olduğuna delâlet eden husus, ayet irtidat eden bir adam hakkında nâzil oldu. Ayetin nüzûl sebebi, her ne kadar bu mevzû üzerine intibak ettiği her şeyi kapsasa da, hakkında nâzil olduğu mevzûu tayin eder. Ayet, irtidat mevzûuna hâsıtır. Müminlerin her yolunu kapsamaz.

Üçüncüsü: Bir şeyden nehyetmek, zıddını emretmek demek değildir. Bir şeyi haram kılmak, zıddını yapmak vücbiyyeti demek değildir. Çünkü emrin ve nehyin delâleti, lügavî delalettir, aklî ve mantikî delâlet değildir. Şeriat, bir şeyi emrettiğinde, zıddından nehyetti, demek değildir. Bir şeyden de nehyettiğinde, zıddını emretti, demek değildir. Müminlerin yolundan başkasına ittibadan nehyetmek, onların yoluna ittibayı emretmek demek değildir. Bilakis onların yoluna ittibayı emretmek, emre delâlet eden başka bir nassa muhtaçtır. Böylece Müminlerin yolundan başkasına ittibanın haram kılınması, onların yoluna ittibanın vücbiyyeti demek değildir.

Bu üç yönle, açıkça ayetin, Ümmet'in icmânın Şer'i bir delil olduğuna bir delil olarak uygun olmadığı açığa çıkar. Dolayısıyla onunla istidlâl sâkıt olur.

Yine dediler ki: "Ümmet'in icmânın hüccet olduğuna delil, Sünnet'tir. Ümmet'in icmânın Şer'i bir delil olduğuna delâlet eden birçok hadisler varit oldu. Onlardan bazıları, bu Ümmet'in hata ve dalâletten masûm olduğuna delâlette, manada müttefik, lafızlarda muhtelif rivayetlerle, Ömer ibnu Hattâb, Abdullah ibnu Mes'ûd, Ebu Sa'd el-Hudrî, Enes ibnu Mâlik,

Abdullah ibnu Ömer, Ebu Hurayra, Huzeyfe ibnul Yemân vb. gibi Sahabe'nin celillerinin rivayet ettiği hususlardır. Mesela, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى الْخَطَاءِ

“Ümmetim hata üzerinde icmâ etmez.”

أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلَالَةٍ

“Ümmetim dalâlet üzerinde icmâ etmez.”²⁸¹

وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَكُنْ لِيَجْمَعَ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ضَلَالَةٍ

“Allah Azze ve Celle, Ümmet-i Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i dalâlet üzerinde icmâ ettirecek değildir.”²⁸²

أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى الْخَطَاءِ

“Ümmetim hata üzerinde icmâ etmez.”

سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ لَا يَجْمَعَ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ فَأَعْطَانِيهَا

“Allah Azze ve Celle'den Ümmetimi dalâlet üzerinde icmâ ettirmemesini istedim. O da bunu bana verdi.”²⁸³ Ve ibnu Mes'ûd'un şu sözü gibi:

فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ

“Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah indinde de güzeldir.”²⁸⁴

وَيَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَمَنْ شَذَّ شَذَّ إِلَى النَّارِ

“Allah'ın eli cemaatle beraberdir. Kim ayrılırsa, ateşe ayrılır.”²⁸⁵

فَمَنْ سَرَّهُ بِحُبُوحَةِ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزَمْ الْجَمَاعَةَ فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ عَلَى الْجَمَاعَةِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ مَعَ الْوَاحِدِ وَهُوَ مِنَ الْاِثْنَيْنِ أَبْعَدُ

²⁸¹ İbni Mâce, K. Fitne, 3940

²⁸² et-Tabarânî

²⁸³ Ahmed

²⁸⁴ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Mükessirîn min es'Sahâbe, 3418

²⁸⁵ et-Tirmizî

*"Her kimi Cennet'in ortası sevindirirse, cemaate sarılsın. Çünkü Allah'ın eli cemaat üzerindedir. Şeytan, bir kişiyle beraberdir. O, ikiden uzaktır."*²⁸⁶

مَنْ خَرَجَ مِنَ الْجَمَاعَةِ وَفَارَقَ الْجَمَاعَةَ قَيْدَ شِبِيرٍ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ

*"Kim cemaattan çıkar ve bir karış cemaatten ayrılırsa, İslâm bağıını boynundan çıkartır."*²⁸⁷

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبِيرًا فَمَاتَ إِلَّا مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً

*"Kim cemaatten bir karış ayrılır sonra ölürse, ancak cahiliyye ölümüyle ölür."*²⁸⁸ Ahmed şöyle tahrîf etti:

الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْفُرْقَةُ عَذَابٌ

"Cemaat rahmet, ayrılık azaptır." Ebu Umâme el-Bâhilî şöyle dedi:

السَّوَادُ الْأَعْظَمُ عَلَيْكُمْ

"Büyük kalabalıklara sarılıyoruz."

وَإِنَّ أُمَّتِي سَفَقَتْ رُقَى عَلَى ثَنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَةً وَهِيَ الْجَمَاعَةُ

*"Ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır. Hepsi ateştedir. Ancak biri müstesnadır. O da cemaattir."*²⁸⁹

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَاوَأَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

*"Ümmetimden bir tâife, Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın emri gelinceye dek, kendilerine sığınanlara yardım ederek hak üzere daim olacaktır."*²⁹⁰

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي قَوَّامَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَصُرُّهَا مَنْ خَالَفَهَا

"Ümmetimden bir tâife Allah'ın emri üzerinde kâim

²⁸⁶ et-Tabarânî

²⁸⁷ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Şâmiyyîn, 17132

²⁸⁸ el-Buhârî

²⁸⁹ İbn-u Mâce

²⁹⁰ Ahmed

*olarak daim olacaktır. Onlara kendilerine muhâlefet edenler zarar veremez.”*²⁹¹ Daha sayılamayacak benzeri nice hadisler var. Bunlar zâhir, Sahabeler arasında meşhûr ve kendileriyle ma’mûl olarak daimdirler. Hiçbir inkârcı onları inkâr etmedi, hiçbir defedici onları defetmedi. Böylece onlar, Ümmet’in icmâının Şer’i bir delil olduğuna bir delildir.”

Buna cevap üç yöndendir:

Birincisi: Bütün bu hadisler, mütevatir derecesine ulaşmayan, yakîn de ifâde etmeyen âhâd haberlerdir. İcmâ-i Ümmet’in Şer’i bir delil olduğuna hüccet olmaya uygun olmazlar. Çünkü bu, usûldendir. Ona delâlet eden katî bir delil olmalıdır. Bunun için onlarla istidlâl reddedilir ve istidlâl derecesinden sâkıt olurlar. Eğer “Bu hadisler, her biri tevatür olsa da, ama aralarındaki müşterek miktar -ki, Ümmet’in masûmiyetidir-, bu çok haberlerde varlığından dolayı mütevatirdir.” denilirse, buna cevap şöyledir: Bu âhâd hadisler arasındaki müşterek miktar, Ümmet’in masûmiyetine delâleti katî değildir. Bilakis tefrikasına değil, Ümmet’in icmâına övgü ifâde eder. Dolayısıyla bu övgü de onları Ümmet’in masûmiyetinde mütevatir kılmaz. Herhalükarda onlar âhâd haberler olarak dâimdirler. Mütevatir derecesine yükselmezler. Bu sebeple onların, usûlden bir asıl üzerine katî hüccet olmaya uygunsuzlukları devam eder.

İkinci yön: Kuşkusuz bu hadisler, dört kısımdır:

Birinci kısım: Ümmet, dalâlet üzerinde icmâ etmez, diye nass getiren hadislerdir. Bunlarda icmânın Şer’i bir delil oluşuna hiçbir hüccet yoktur. Çünkü Ümmet’in dalâlet üzerinde icmâ etmemesinin manası, İslâm’ın terki üzerinde icmâ etmesidir. Yani o, İslâm’dan irtidat üzerinde icmâ etmez. Çünkü dalâl ve dalâlet, Din’i terk etmektir. Yani Allah, bu Ümmet’i İslâm Dini’nin terki ve ondan irtidat etmesi üzerinde icmâ et-

²⁹¹ İbn-u Mâce

mekten muhafaza etti. Allah'ın onu, Din'den irtidattan muhafaza etmiş olması, icmâının Şer'i bir delil oluşuna bir delil değildir.

İkinci kısım: Cemaatin lüzûmuna ve ondan ayrılmamaya teşvike dair nass getiren hadislerdir. İşte bunlarda, istidlâle hiçbir mahal yoktur. Çünkü cemaat olarak Ümmet'in bekâsını muhafaza etmek, ondan ayrılmamak ve ondan dışarı çıkmamak, onun icmâ Şer'i bir delildir, demek değildir. Bunun, bu mevzûyla hiçbir alâkası yoktur. Her biri diğerinden tamamen ayrı, munfasıl bir mevzûdur. Ümmet kelimesinin icmâ hakkındaki hadisler varit olduğu gibi ayetler de varit oldu. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi: وَلَا تَفَرَّقُوا 'parçalanmayın' (Âl-i İmran 103) İcmâya ve parçalanmamaya teşvik, icmâ-i Ümmet'in hüccet olduğuna delâlet etmez. Onun için bu hadislerle, icmâ-i Ümmet'in Şer'i bir delil olduğuna istidlâle hiçbir mahal yoktur.

Üçüncü kısım: Burada, Ümmet'ten hak üzere dâim olan bir tâife var, diye nass getiren hadislerdir. Hak, bâtılın zıddıdır, doğrunun zıddı değil. Hakka sarılmak, hata etmemek demek değildir. Bilakis batıl değildir, demektir. Bâtıl, bir esâsı olmayan veya bir esâs olarak teşri edilmeyen şeydir. Buna göre onun manası, batıl üzerinde Ümmet'in icmâının nefyidir. Bu, tıpkı dalâlet üzerinde onun icmâının nefyi gibidir. Bu, Ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez, diye hüccet olmaya uygun olmaz. Sonra, doğru üzerinde bir cemaatin varlığı, doğru üzerinde icmâ-i Ümmet demek değildir. Zira istidlâl, bir şey üzerinde Ümmet'in icmâ hüccettir, diye olması gerekir. Delil, bir şey üzerinde Ümmet'in icmâ etmemesi, hüccettir, değildir. Delil, icâptır, nefiy değil. Ümmet'ten bir tâifenin doğru üzerinde dâim olması, onun icmâının doğru olduğunu gerektirmez. Bilakis onun icmâ etmediğini gerektirir. Delil, icmâdır, icmâ etmemek değil. Keza bu yönden de, hak üzere Ümmet'ten bir tâifenin varlığına nass getiren hadisler, icmâ-i Ümmet'in Şer'i bir delil

oluşuna hüccet olmaya uygun olmazlar.

Dördüncü kısım: Ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez, diye nass getiren hadislerdir. Bu hadisler, zayıf rivâyetlerdir. Zira hadisin aslı şudur:

أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ لَا تَجْتَمِعُ

“Ümmetim dalâlet üzerinde icmâ etmez.”²⁹² Bir rivâyet-te ise hata üzerinedir. Hadisin aslı şöyledir:

لَمْ يَكُنْ لِيَجْمَعَ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالٍ

“Ümmetimi dalâlet üzerinde icmâ ettirecek değildir.”

“Ne de hata üzerinde” diye de rivâyet edildi. Bir hata üzerindeki kelimesi, zayıf rivâyettir. Onun için İmam el-Fahr-ur Râzî, bütün bu hadislerle istidlâlî zayıf bularak şöyle der: “Manevî tevâtür iddiası, uzaktır. Çünkü biz, bu haberlerin toplamının tevâtür sınırına ulaştığını kabul etmiyoruz. Buna delil nedir? Takdir edildiğinde, o ancak zâhirlik ifâde eder. Çünkü katî yolla sâbit olan müşterek miktar, ancak Ümmet üzerine övgüdür. Bundan, onlar hakkında hatanın imtinâsı lâzım gelmez. Çünkü hatanın imtinâsına dair tasrih, bütün hadislerde varit olmadı.”

Üçüncü yön: Bu hadisler, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in, kendilerinden sonraki asırları zemmettiği diğer hadislerle teâruz ederler. İmrân ibnu Husayn radiyAllahu anh’dan şöyle dediği rivâyet edildi: “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ قَالَ عِمْرَانُ فَلَا أَدْرِي أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ وَيَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ وَيَنْدُرُونَ وَلَا يَفُونَ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السَّمَنُ

“Ümmetimin hayırlısı, benim asrımdır. Sonra onlara yakın olanlardır. Sonra onlara yakın olanlardır.” İmrân, “Kendi asrımdan sonra iki asır mı, yoksa üç asır mı, zikretti

²⁹² İbni Mâce, K. Fitne, 3940

bilmiyorum.” demiştir. Sonra, **“Sizden sonra bir kavim gelecektir ki, bunlar şâhitlik edecekler, şâhitlikleri istenmeyecek, bunlar hıyanet edecekler, kendilerine itimâd edilmeyecek, yine bunlar adak adayacaklar, fakat adaklarını yerine getirmeyecekler. Artık bunlarda semizlenme (obezi-te) zühûr edecektir.”**²⁹³ İbrâhim’den, Ubeyde’den, Abdullah radiyAllahu anh’dan Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةَ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ

“İnsanların en hayırlısı, benim asırımdır, sonra onlara yakın olanlardır, sonra onlara yakın olanlardır. Sonra kavimler gelecekler, birinin şahitliği yemininin önüne geçecek, onun yemini ise şâhitliğidir.”²⁹⁴ SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

ثُمَّ يَفْشُو الْكُذِبُ حَتَّى يَحْلِفَ الرَّجُلُ وَلَا يَسْتَحْلِفُ وَيَشْهَدَ الشَّاهِدُ وَلَا يُسْتَشْهَدُ

“Sonra yalan yayılacak. Nihayet adam yemin edecek, yemin etmesi istenmeyecek, şahit, şahitlik edecek, şâhitlik etmesi istenmeyecektir.”²⁹⁵ vb. nice hadisler. Bütün bunlar, Ümmet bir hata üzerinde icmâ etmez hadisleriyle teâruz ederler. Bilakis bunlar, asırların zemmine delâlet ederler. Bu da o asırlarda hata mevcûttur, demektir. Onlarda yalan, hıyânet, aldatma vb. mevcûd olması, içlerinde sözü kabul edilmeyen kimselerin varlığından dolayı Şer’an icmâlarının hiçbir kıymeti olmadığına delâlet eder. Bu ise, önceki hadislere muârizdir. Çünkü onlar, Ümmet’i methettiler. Bu da, her asırda onun için bir meth demektir. Bu hadisler ise, sonraki asırları zemmettiler. Bu da, fesâd ve yalan zühûr ettiğinde sonraki asırlarda Ümmet için

²⁹³ Buhârî, K. Menâkıb, 3377

²⁹⁴ Buhârî, K. Şehâdât, 2458

²⁹⁵ et-Tirmizî

bir zem demektir. Bunun için fesâd ve yalanın zühûru sebebiyle sonraki asırlarda onun icmânının sahih olmamasından ötürü icmâ-i Ümmet'in her asırda Şer'i bir delil olduğuna o hadislerle ihticac edilmez. Bunun için o hadisler, yalnızca ilk asırlara hamledilirler. İlk asırlar da Rasul ve Sahabe'nin asrıdır. Onlar bir delil olarak Rasul ve Sahabe asrındaki icmâ-i Ümmet üzerine uygun olurlar. Delil olarak sonraki asırlara uygun olmazlar.

İşte bu üç yön, bütün bu hadislerin hüccet olarak icmâ-i Ümmet'in Şer'i bir delil olduğuna uygun olmadıklarını ispat ederler. Dolayısıyla onlarla istidlâl sâkıt olur. Onlarla icmâ-i Ümmet'in Şer'i bir delil olduğuna dair istidlâl sâkıt olduğunda, aynı şekilde onlarla Ehl-i hal ve akdin icmânının Şer'i bir delil olduğuna dair istidlâl de evla babından sâkıt olur. Onlarla, müçtehitlerin icmânının Şer'i bir delil olduğuna dair istidlâl de sâkıt olur. Çünkü buna kâil olanlar, onlarla istidlâl ettiler. Onlar, Müminler ve Ümmet üzerinde nass oldukları halde, delil olarak icmâ-i Ümmet'e uygun olmadıklarında, evla babından Ehl-i hal vel akd ve müçtehitlerin icmâi üzerine delil olarak uygun olmazlar. Hâlbuki onlar, bunlar üzerinde nass değildir. Ancak Müminler ve Ümmet kelimesinden alınarak olurlar. Bununla icmâ-i Ümmet, icmâ-i Ehl-i hal ve akd ve müçtehitlerin icmâi, Şer'i bir delildir, sözü merduttur. Onlardan her bir icmânın, Şer'i bir delil olmadığı açığa çıkar.

Ehl-i Beyt'in icmâna nispetle ise, şöyle dediler: “Ehl-i Beyt'in icmâi Şer'i bir delildir.” Ehl-i Beyt'le de Ali, Fâtıma ve çocuklarını kastettiler. Buna Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Ey Ehl-i Beyt! Allah, sizden ricsi gidermek ve sizi temiz yapmak istiyor. (el-Ahzab 33) Ehl-i Beyt'ten ricsi gi-

dermeyi, “İnnemâ” ile haber verdi. “İnnemâ” Ehl-i Beyt hakkında hasır içindir. Ayetteki Ehl-i Beyt’le murâdın, Ali, Fâtıma ve çocukları olduğunu şununla istidlâl ettiler: “Bu ayet nâzil olunca, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem elbise-sini onlar üzerinde döndürdü, onu onlar üzerine örttü ve şöyle buyurdu:

اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي

“Allah’ım! İşte onlar benim Ehl-i Beyt’imdir.”²⁹⁶ Yine Ehl-i Beyt’in -Ali, Fâtıma ve çocuklarıdır- icmânının hüccet olduğuna Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözüyle de istidlâl ettiler:

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ مَا إِن تَمَسَّكْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي أَحَدُهُمَا أَعْظَمُ مِنَ الْآخَرِ كِتَابُ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَعِزَّتِي أَهْلُ بَيْتِي

“Ben size bir şey bırakacağım ki, buna sarıldığınızda benden sonra asla sapmazsınız. Biri, diğerinden daha azametlidir. Semâdan arza kadar uzanan bir ip, Allah’ın Kitâbı ve yakınlarım, Ehl-i Beytim.”²⁹⁷ Onun bir rivayetinde ise şöyledir:

إِنِّي قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِن أَخَذْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا كِتَابُ اللَّهِ وَعِزَّتِي أَهْلُ بَيْتِي

“Ben size bir şey bıraktım ki, buna alırsanız asla sapıtmazsınız, Allah’ın Kitâbı ve yakınlarım, Ehl-i Beyt’im.” ibnu Esîr’in en-Nihâye’deki rivâyetinde ise şöyledir:

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَانَيْنِ كِتَابُ اللَّهِ وَعِزَّتِي

“Ben size Sekaleyn bıraktım, Allah’ın Kitâbı ve yakınlarım.” Muslim’in rivâyetinde ise şöyledir:

وَأَهْلُ بَيْتِي أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي

“Bir de Ehl-i Beytim’i. Ehl-i Beytim hakkında size Al-

²⁹⁶ Tirmizi, K. Menâkıb, 3719

²⁹⁷ Tirmizi, K. Menâkıb, 3718

*lah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i Beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım."*²⁹⁸ Allahu Teâlâ, Ehl-i Beyt'ten ricsi nefyetti. Hata da bir ricstir. Öyleyse o da onlardan nefyedilmiştir. Hata onlardan nefyedildiğinde, onların icmâları hüccet olur." Buna cevap iki yöndendir:

Birinci yön: Bu delil zannîdir. Çünkü ayet, sübûtu katî ise de, ama delâleti zannîdir. Onun tefsirinde ihtilaf edildi, bu sebeple zannîdir. *Hadise gelince*; haber-i âhâddır. Haber-i âhâd, zannîdir. Binaenaleyh bütün delilleri zannîdir. Usûlden bir asıl üzerine istidlâlin, katî olması gerekir. Zannî olması sahih olmaz. Bununla, bu delil, Ehl-i Beyt'in icmâının Şer'i bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü bu, katî delile muhtaçtır. Bu ise, zannî bir delildir.

İkinci yön: Ricsin manası, pisliktir. Ricsi gidermek, pislği gidermektir. Burada murât, manevî pisliktir. O da şüphe ve töhmettir. Nitekim bu, iki ayetin, bu cümle öncesi olan cümlelerinde sarihtir. Rics kelimesi, birçok ayette manevî pislik manasında gelmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ

O halde putların pisliğinden kaçının. (el-Hacc 30) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

Böylece Allah, pislği iman etmeyenler üzerine kılar. (el-En'am 125) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

O, pislği akletmeyenler üzerine kılar. (Yunus 100) Ve

Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ

Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer Şeytan işi pisliktir. (el-Mâide 90) Tüm bunlar, manevî pislik manasındadır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ

O halde Allah sizden pisliği gidermek istiyor. (el-Ahzab 33) Yani sizden manevî pisliği gidermek -ki, o da töhmettir-. Buna binaen onlardan pisliği gidermek de, onlardan hatanın nefyi olmaz. İçtiâddaki hata, rics değildir. Bilakis ona binaen sahibi sevaplandırılır. Bunun delili, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözüdür:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ

"Hâkim, hüküm verdiğinde, içtiâd eder sonra isâbet ederse, iki ecir vardır. Hüküm verdiğinde, içtiâd eder sonra hata ederse bir ecir vardır."²⁹⁹ Bu, Ehl-i Beyt'ten hatanın nefyine değil, ricsin nefyine delâlet eder. Çünkü hata, ricsten değildir. Sonra Allahu Teâlâ'nın, **'Allah ancak istiyor'** sözü, ricsin nefyini Ehl-i Beyt'e hasretmek için değildir. Bilakis o, onlardan nefyedildiği gibi başkalarından da nefyedilir. *"İnnemâ"*nın, Mefhûm'ul-Muhâlefeti yoktur. Bu, onun hem hasırda, hem de tek'idde kullanılması sebebiyledir. Onun, Mefhûm'ul-Muhâlefet ile amel edilmez. Ehl-i Beyt'ten ricsi nefyetmek, diğerlerinden nefyetmemek manasında değildir. Ayrıca ayet, Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem*'in eşleri hakkında nâzil oldu. Bunun delili, ayetin öncesi ve sonrasındır. Çünkü bu ayet, üç ayetten bir cüzdür. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنَّ اِنْقِطَاعَ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي

²⁹⁹ Buhârî, K. I'tisâm bî'l Kitâbi ve's-Sünne, 6805

فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا

Ey Nebi hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva sahibi iseniz, çekici bir eda ile konuşmayın, sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Maruf bir söz söyleyin. Evlerinizde oturun, ilk cahiliyye teberrucuyla teberruc etmeyin. Namazı ikâme edin, zekâtı verin, Allah ve Rasulü'ne itâat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden ancak ricisi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, latiftir, haberdardır. (el-Ahzab 32-34) Bu ayetler, Rasul'ün hanımları hakkında nâzil oldu. Delili, ayetin başındaki sarihliktir. O da şu sözüdür: **'Ey Nebi hanımları!'** Ayet, Ehl-i Beyt hakkında nâzil olmadı. Ancak Rasul'ün eşleri hakkında nâzil oldu. *Ayet nâzil olduğunda, Rasul elbisesini, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin üzerine örterek, اَللّٰهُمَّ هٰؤُلَاءِ اَهْلُ بَيْتِي "Allah'ım! İşte onlar benim Ehl-i Beyt'imdir."*³⁰⁰ buyurdu, diye rivâyet edilen hadise gelince; bu, eşlerinin Ehl-i Beyt'ten oluşunu münâfi değildir. Hadis, Rasul'ün eşleri hakkında nâzil olmuş olsa da, ayetin âmm olduğuna delâlet eder. Yine hadis, Ali, Fâtıma ve çocuklarının husûsuna değil, ayetteki **'ehl'** kelimesinin umûmuna delâlet eder. Sekaleyn hadisine ilişkin Zeyd ibnu Erkam rivâyetinde gelen husus da bunu teyit eder. Husayn kendisine şöyle dedi:

وَمَنْ أَهْلُ بَيْتِهِ يَا زَيْدُ أَلَيْسَ نِسَاؤُهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ قَالَ نِسَاؤُهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَلَكِنْ أَهْلُ بَيْتِهِ مِنْ حَرَمِ الصَّدَقَةِ بَعْدَهُ قَالَ وَمَنْ هُمْ قَالَ هُمْ آلُ عَلِيٍّ وَآلُ عَقِيلٍ وَآلُ جَعْفَرٍ وَآلُ عَبَّاسٍ قَالَ كُلُّ هٰؤُلَاءِ حَرَمُ الصَّدَقَةِ قَالَ نَعَمْ

“Onun Ehl-i Beyt’i kimlerdir, yâ Zeyd? Kadınları Ehl-i Beyt’inden değil midir?” O da “Kadınları Ehl-i Beyt’indendir. Lâkin onun Ehl-i Beyt’i ondan sonra sadakadan mahrum olanlardır.” dedi. Husayn, “Kimdir onlar?” dedi. O da “Onlar, Âl-i Ali, Âl-i Akîl, Âl-i Ca’fer ve Âl-i Abbâs’dır” dedi. Husayn, “Bunların hepsi sadakadan mahrum mudurlar?” dedi. O da “Evet!” cevâbını verdi.”³⁰¹ Buna göre ayet, Ehl-i Beyt’in icmânının hüccet olduğuna delil olmaz. Hadise gelince; Sekâleyn ile murât, Ehl-i Beyt değildir. Ancak Kitâp ve Sünnet’tir. Bu hadiste Nebi’den şöyle buyurduğu da rivayet edildi:

كُتِبَ اللَّهُ وَ سُنَّتِي

“Allah’ın Kitâbı ve Sünnet’im.”³⁰² Bununla birlikte hadis şöyle rivâyet edilmiş olduğunda da *“Allah’ın Kitâbı ve yakınlarım”* Ehl-i Beyt icmânının hüccet olduğuna delâlet etmez. Çünkü Ehl-i Beyt, sadece Ali, Fâtıma ve çocukları değildir. Bilakis bunlar ve Âl-i Beyt’in hepsidir. Bunlar, zekât almak kendilerine haram olan her kimsedir. Bunun delili, Sekâleyn hadisine ilişkin, Zeyd ibnu Erkam rivayeti ve Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den rivayet edilen husustur. Şöyle buyurdu:

عَلِمْتُ أَنَّ الصَّدَقَةَ لَا تَحِلُّ لِأَلِ مُحَمَّدٍ أَمَّا

“Bilmezmissin ki sadaka Âl-i Muhammed’e helâl değildir.”³⁰³ Ehl-i Beyt, Âl-i Rasul’ün hepsidir. Sonra hadis - Ehl-i Beyt’ten murât ne olursa olsun- ancak Âl-i Beyt’e sarılmaya delâlet eder. İcmâlarının hüccet olduğuna delâlet etmez. Onlara sarılmak, başkalarına sarılmamak manasına gelmez. Rasul, Sahabe’yle de ihtidâyı talep etti. Şöyle

³⁰¹ Muslim

³⁰² el-Hâkim

³⁰³ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. 7431

buyurdu:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَابِهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

*“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidâyet bulursunuz.”*³⁰⁴ Hulefâ-i Raşidîn’in Sünne-ti’ne bağlanmayı da talep etti. Şöyle buyurdu:

فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ وَعَصُوا عَلَيَّهَا بِالنَّوَاجِذِ

*“Benim Sünnetim’e ve mehdi Hulefâ-i Raşidîn’in Sün-neti’ne sarılın. Onu, azı dişlerle ısırın.”*³⁰⁵ Ebu Bekr ve Ömer’e uymayı da talep etti. Şöyle buyurdu:

اِقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ

*“Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer’e uyun.”*³⁰⁶ Hulefâ-i Raşidîn sözü, Şer’i bir delil değildir. Aynı şekilde Ebu Bekr ve Ömer’in sözü böyledir. Yalnızca övgü, sarılma, ihtidâ ve uyma talebi, onun Şer’i bir delil olduğuna hüccet de-ğildir. Aynı şekilde Rasul’ün, Ehl-i Beyt’e sarılma talebi de icmâlarının Şer’i bir delil olduğuna hüccet değildir. Bütün bunlardan açığa çıkar ki, hadis, Ehl-i Beyt’in ic-mâmının Şer’i bir delil olduğuna hüccet olarak uygun ol-maz. Böylelikle Ehl-i Beyt’in icmâmının Şer’i bir delil oldu-ğuna ayet ve hadisle istidlâl etmek sâkıt olur. Böylece te-beyyün eder ki, Ehl-i Beyt ve Âl-i Beyt icmâi Şer’i bir delil değildir. Edille-i şeriiyeden de itibar edilmezler.

Medine halkı icmâna nispetle ise, şöyle dediler: *“Me-dine halkının icmâi hüccettir.”* Buna, *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’*ın şu sözüyle istidlâl ettiler:

إِنَّمَا الْمَدِينَةُ كَالْكَبِيرِ تَتَوَّى حَبْثَهَا وَتَنْصَعُ طَبِئَهَا

“Ancak Medine, köruk gibidir. Pisliğini atar, temizi

³⁰⁴ Razîn

³⁰⁵ ed-Dârimî

³⁰⁶ Tirmizi, Ahmed

kalır”³⁰⁷ İstidlâl vechi şöyledir: Hadis, Medine’den pisliğin atılmasına delâlet etti. Hata da bir pisliktir. Öyleyse onun da Medine halkından nefyedilmiş olması gerekir. Çünkü şayet hata Medine halkında mevcût olmuş olsaydı, elbette Medine’de de mevcût olurdu. Halkından hata nefy olunduğunda, icmâları hüccet olur.” Buna cevap şöyledir: Hadis, Sahihayn’da sâbittir. el-Buhârî’de nassı şöyledir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أَعْرَابِيًّا بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَأَصَابَهُ وَعْكَ فَقَالَ أَقْلَنِي بَيْعَتِي فَأَبَى ثُمَّ جَاءَهُ فَقَالَ أَقْلَنِي بَيْعَتِي فَأَبَى فَخَرَجَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةُ كَالْكَبِيرِ تَنْفِي خَبَثِهَا وَيَنْصَعُ طَيِّبُهَا

“Câbir ibnu Abdillâh radiyAllahu anhuma’dan şöyle rivayet edildi: “Bir bedevî Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e İslâm üzere beyât etti, müteakiben ona bir sıtma isâbet etti. Bu sebeple, “Benim bey’atımı kaldır!” dedi. O da kabul etmedi. Sonra tekrar gelerek, “Benim bey’atımı kaldır!” dedi. O da yine kabul etmedi. Bunun üzerine o çıkıp gitti. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, “Medine ancak bir körük gibidir. Kötüsünü atar, iyisinin hâlisi kalır.” buyurdular.” Bu hadis, Medine halkı icmânının Şer’i bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü bu hadis, haber-i âhâddır, zannîdir. Şeriat’ın usûlünden bir asıl üzerine hüccet olarak uygun olmaz. Filan hususun Şer’i bir delil olduğuna dair hüccet, katî hüccet olmak zorundadır. Çünkü bu, Şeriat’ın usûlünden bir asıldır. Bunun için onunla istidlâl sâkıt olur. Ayrıca içtihadta hata, pislik değildir. Pislik olması da doğru olmaz. Aksi takdirde hata eden müctehid mükafâtlandırılmazdı. Sonra hata, affedilmiştir. Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ

³⁰⁷ Buhârî, K. Ahkâm, 6671

“Şüphesiz Allah, Ümmetinden hatayı kaldırdı.”³⁰⁸

Habis de, nehyedilmiştir. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* şöyle buyurdu:

ثَمَّنُ الْكَلْبِ حَبِيبٌ وَمَهْرُ الْبَغِيِّ حَبِيبٌ وَكَسْبُ الْحَجَّامِ حَبِيبٌ

“Köpeğin parası habistir; fahişenin mehri habistir; Haccâmın kazancı da habistir.”³⁰⁹ vb. Biri, diğerinden farklıdır. Binaenaleyh hadis, Medine halkı icmâının Şer'i bir delil olduğuna hüccet olmaz. Onunla istidlâl sâkıt olur. Bundan açığa çıkıyor ki, Medine halkı icmâi edille-i şeriyyeden değildir.

Hulefâ-i Raşidîn icmâına nispetle ise bazıları şöyle dediler: *“O, Şer'i bir delildir.”* Buna *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözüyle istidlâl ettiler:

فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّينَ وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ

“Benim Sünnetim'e ve mehdi Hulefâ-i Raşidîn'in Sünneti'ne sarılın. Onu azı dişlerle ısırın.”³¹⁰ Delâlet vechi şöyledir:

“Sallallahu Aleyhi ve Sellem, kendi Sünneti'ne ittibayı vâcib kıldığı gibi onların Sünneti'ne ittibayı da vâcib kıldı. Kendi Sünneti'ne muhâlefet eden ondan addedilmez. Keza onların Sünneti'ne muhâlefet eden de böyledir. Öyleyse onların icmâları hüccettir. Hulefâ-i Raşidîn, dört Halife'dir: Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali radiyallahu anhum. Hadisle maksûd olanların onlar olduğuna delil, Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ مَلَكَ بَعْدَ ذَلِكَ

“Hilâfet Ümmetim içerisinde otuz senedir. Sonra bu-

³⁰⁸ İbni Mace, K. Talâk, 2035

³⁰⁹ Ebu Davud, Buyu', 2967

³¹⁰ ed-Dârimî

nun ardından mülklük olacaktır.”³¹¹ Hilâfetlerinin müddeti otuz seneydi. Böylece maksûd olanların onlar olduğu sâbit oldu. Keza örf onu, mezkûr dört İmama tahsis etti. Hatta o, onlara ait ilim gibi oldu. Dolayısıyla o Halifelerin icmâları Şer’i bir delildir.” Buna cevap şöyledir: Bu hadis, haber-i âhâddır, zannîdir. Hulefâ-i Raşidîn icmâının Şer’i bir delil olduğuna hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü o, usûlden bir asıldır. Ona delâlet eden katî bir delil olmalıdır. Ayrıca hadiste onların icmâlarının hüccet olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Zira hadiste var olan her şey, onlara uymayı emrediyor. Onlara uymayı emretmek, onların sözleri Şer’i bir delildir, manasına gelmez. Bunun delili, Rasul, yalnızca Hulefâ-i Raşidîn’e değil, Sahabe’den her bir Sahabî’ye uymayı emretti. Bu bağlamda şöyle buyurdu:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidayet bulursunuz.”³¹² Şu halde hadis, sadece onlara değil, her bir Sahabî’ye uymaya dair bir emirdir. أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ “Ashabım yıldızlar gibidir.” hadisindeki umûmunun yanında onları, وَسُنَّةَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ َ “Benim Sünnetime ve Hulefâ-i Raşidîn’in Sünneti’ne sarılın.”³¹³ hadisinde tahsis etmek, sadece uymayı onlara tahsis etmek değil, onların faziletlerini beyandan öteye geçmez. Bununla hadiste, Hulefâ-i Raşidîn icmâının hüccet olduğuna bir delâlet yoktur. Üstelik Hulefâ-i Raşidîn’le murât, her bir Raşid Halife’dir, sadece o dördü değildir. “Hilâfet otuz senedir” hadisine gelince; sadece onların Raşid olduklarına ilişkin onda hiçbir delâlet yoktur. Her Raşid Halife, bu hadis içerisine girer. Mesela, Ömer ibnu Abdulaziz

³¹¹ Tirmizi, Ahmed

³¹² Razîn

³¹³ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Şamiyyîn, 16521

ona dâhildir. Onların, “Örf onu dört İmama tahsis etti” sözlerine gelince; hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü kelimelerin delâletinde veya örfi hakikat diye isimlendirilenlerde müteber örf, insanların örfü değil, lügat ehlinin örfüdür. Lügat ehlinin örfü ise, *Hulefâ-i Raşidîn* kelimesini o dördüne karşılık kullanmadı ki, o örfi hakikattir, densin. Ancak lügat ehli hâricindeki âni örf onu kullandı. Bunun ise, hiçbir kıymeti yoktur. Onun için *Hulefâ-i Raşidîn* kelimesinin manası, âmm olarak dâimdir. Her Raşid Halife’ye şâmilidir. Böylelikle bu hadisle istidlâl sâkıt olur. Bu sebeple Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali’nin icmâları, edille-i şeriyeden bir delil değildir.

Ebu Bekr ve Ömer’in icmâına gelince; buna Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözüyle istidlâl ettiler:

اَقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ

“*Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer’e uyun.*”³¹⁴ Bu, hüccet olarak uygun olmaz. Çünkü haber-i âhâddır, zannîdir. Çünkü o ikisinin faziletine delâletinden ötürü onlara uymak talebinden öteye geçmez. Nitekim şu hadiste bütün Sahabe’ye uymak talep edildi:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ

“*Ashabım yıldızlar gibidir.*” O hadis, o ikisinin faziletine, onlara uymaya delâlet eder. Onda, o ikisinin sözünün Şer’i bir delil oluşuna hiçbir delâlet yoktur. Bu yüzden onunla istidlâl sâkıt olur.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, icma’us-Sahabe dışındaki her icmâ, Şer’i bir delil değildir. Kesinlikle edille-i şeriyeden de itibar edilmezler. Aslolan, hata ve yalan onun dışındakilere dokunduğundan dolayı, mucizeyle

³¹⁴ Tirmizi, K. Menâkıb, 3595

desteklenen doğru sözlü kimse dışındaki birinin sözüne müracâat edilmemesidir. Ancak ne var ki Sahabe *ridvanul-lahi aleyhim*'in icmâna Din'in sıhhati ve Kur'ân'ın muhafazası taalluk etti. Onun için bu, Din ve Kur'ân hakkında hatanın muhalliğinden dolayı onların icmâları hakkında da hatanın muhalliğini iktizâ eder. Onların icmâlarının hatadan masum olması, Sahabe olmalarından gelmemektedir. Çünkü burada Enbiyâ dışında hatadan masûm olan biri yoktur. Onların icmâlarının hatadan masûm oluşu, ancak Din'in hatadan masûmiyeti ve bâtılın gelemeyeceği Kur'ân'ın masûmiyeti yönünden geldi. Nitekim tebliğdeki hatadan masûmiyet, Nebilerin masûmiyetini iktizâ ediyorsa, keza kendilerinden aldığımız Din'in ve bize naklettikleri Kur'ân'ın hatadan masûmiyeti de onların icmâlarının hatadan masûmiyetini iktizâ eder. Bunun için onların icmâları, icmâları hakkında hatanın muhalliğinden dolayı, hüccettir. Çünkü şayet Sahabe'nin icmâı hakkında hata muhal olmamış olsaydı, kesinlikle Kur'ân'dan bir şeyi ketmetmek veya Kur'ân'a ondan olmayan bir şeyi dâhil etmek üzerinde icmâ etmeleri caiz olurdu. Yani ona ziyâde etmeleri veya ondan eksiltmeleri kesinlikle caiz olurdu. Yine Rasulullah aleyhine yalan üzerinde icmâ etmeleri, Kur'ân'dan olmadığı halde, Kur'ân'dan olduğuna dair bir şeyin naklinde hata etmeleri, Din'den bir şeyi ketmetmeleri veya ondan olmayan bir şeyi Din'e dâhil etmeleri mutlaka caiz olurdu. Tüm bunlar, katî delille katî olan Din'in sıhhatine ve önünden ve arkasından Kur'ân'a batılın gelemes oluşuna, münafidir. Bundan ötürü Din'den ve Kur'ân'dan bize naklettikleri hususlarda onların icmâları hakkında hata muhal olmalıdır. Bunun için onların icmâları Şer'i bir delildir. Onlar dışındaki kimseler ise, böyle değildir. Bu sebeple sadece icma'us-Sahabe,

Şer'i bir delildir. Onun dışındaki bir icmâ ise, Şer'i bir delil değildir.

Sükûtî İcmâ

Sükûtî icmâ, Sahabe'den biri bir hükme gider, Sahabe bunu bilir, hiçbir inkârcı onu inkâr etmezse, sükûtları icmâ olur. Buna kavli icmâ mükabili olarak sükûtî icmâ denir. Yani nitekim Sahabe, hâdiselerden bir hâdisede bir görüş üzerinde icmâ ettiklerinde, *o hâdisе hakkındaki Şer'i hüküm şudur* diye hepsi ittifak ettiler. Aynı şekilde Sahabe'den biri meselelerden bir meselede bir hükme gider, Sahabe bunu bilir, hiçbir inkârcı onu inkâr etmezse, onların sükût üzerindeki icmâları muteber bir icmâ olur. Sükûtî icmâ, kavli icmâ gibi, Şer'i bir delildir. Ama bütün şartlarını barındırdığında olur. Şartlarından bir şartı barındırmadığı zaman icmâ olarak itibar edilmez. Onunla ihticac da edilmez.

Sükûtî icmâda şu şartlar şart koşulur:

Birincisi: Şer'i hüküm, âdeten inkâr edilenlerden olmalı ve Sahabe ona karşılık sükût etmemelidir. Bu, bir müinker üzerindeki sükûtta Sahabe icmânının muhalliğinden dolayıdır. Eğer âdeten inkâr edilmeyenlerden olursa, onun hakkında Sahabe'nin sükûtu, icmâ olarak itibar edilmez. Sükûtî icmâyâ misâl, Ömer'in araziyi Bilâl'dan almasıdır. Çünkü o, araziyi üç sene ihmal etti. Sahabe'nin de buna sükûtudur. Yûnus, Muhammed ibnu İshâk'tan, Abdullah ibnu Ebu Bekr'den şöyle dediğini tahdis etti:

جَاءَ بِلَالُ بْنُ الْخَارِثِ الْمُرْنِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقْطَعَهُ
أَرْضاً فَأَقْطَعَهَا لَهُ طَوِيلَةً عَرِيضَةً. فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ قَالَ لَهُ: يَا بِلَالُ إِنَّكَ اسْتَقْطَعْتَ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضاً طَوِيلَةً عَرِيضَةً فَقَطَّعَهُ لَكَ وَ إِنْ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَمْنَعُ شَيْئاً يُسْأَلُهُ وَأَنْتَ لَا تُطِيقُ مَا فِي يَدَيْكَ. فَقَالَ أَجَلُ

فَقَالَ فَاَنْظُرْ مَا قَوَّيْتُ عَلَيْهَا مِنْهَا فَأَمْسِكْهُ وَمَا لَمْ تُطِيقْ وَمَا لَمْ تَقْوِ عَلَيْهِ فَادْفَعْهُ إِلَيْنَا نَقْسِمُكَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ لَا أَفْعَلُ وَاللَّهِ شَيْئًا أَقْطَعَنِيهِ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ لَنَفْعَلَنَّ فَأَخَذَ مِنْهُ مَا عَجَزَ عَنْ عِمَارَتِهِ فَقَسَمَهُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ

“Bilâl ibnul Hâris el-Muzenî, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e geldi. Müteakiben ondan bir arazi ikta etmesini istedi. O da onu geniş, uzun olarak ona iktâ etti. Ömer yönetimi üslenince ona dedi ki: “Ey Bilâl! Sen Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den uzun geniş bir arazi ikta olarak istedin. O da onu sana ikta etti. Şüphesiz Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem kendisinden istenilen bir şeyi men etmezdi. Sen, elindekine güç yetiremiyorsun.” O da “Evet.” dedi. Ömer, “Ondan kendisine güç yetirdiğine bak, onu elinde tut, güç yetiremediklerini ve takatın yetmeyenleri ise, onu bize ver de Müslümanlar arasında onu paylaştıralım.” dedi. O da, “Vallahi! Rasulullah’ın bana ikta ettiği şeyi vermem” dedi. Ömer, “Vallahi! Yapacaksın.” dedi. Bunun üzerine imârından aciz kaldığı şeyi ondan aldı, sonra onu Müslümanlar arasında taksim etti.”³¹⁵ Bu, Sahabe’nin gözleri önünde oldu. Hiçbir inkârcı bunu inkâr etmedi. Bu sebeple sükûtî bir icmâ oldu. Çünkü haksız yere Müslüman’ın mülkünü almak, âdeten inkâr edilen hususlardandır. Âdeten inkâr edilenlerden olduğu halde Sahabe’nin buna sükûtu, onu sükûtî bir icmâ kıldı.

İkincisi: Bu amel meşhur olup, Sahabe onu bilmelidir. Eğer Müslümanlar arasında meşhur olmamış ve Sahabe de onu bilmemişse, onlara ulaşmamış olması caizliğinden dolayı sükûtî icmâ olarak itibar edilmez. Onların hükme ulaşmamaları, bununla onlar o hüküm hakkında sükût etmiş itibar edilmezler. Sahabe’nin hakkında sükût ettiklerinden de olmaz. Dolayısıyla icmâ olmaz.

Üçüncüsü: Bu -Beyt’ul-Mal’ın malları gibi-, kendi görüşü-

³¹⁵ Yahya İbn-u Âdem

le tasarrufta bulunma Emir'ul-Müminun'a ait kılınanlardan olmamalıdır. Çünkü Beyt'ul-Mal'ın mallarında tasarruf, İmam'ın görüşüne aittir. Müsâvî olarak değil, üstünlükle Müslümanlara mal vermesi gibi, bir işte onu tasarruf eder. Sahabe'nin buna sükûtu, sükûtî icmâ olarak itibar edilmez. Çünkü bu, insanlar arasında adaletsizlik olarak zâhir olsa da ama hakikatinde o, hakkında görüş ve içtihadıyla tasarruf etmesi İmam'a ait kılınanlardandır. Onun için sükûtları, bir münkere karşılık bir sükût olmaz. O zaman Halife'nin ameli, kendinden bir içtihad olur, bir icmâ değil. İşte böyle, hakkında görüş belirtmek İmam'a ait kılınan hususların hepsi, icmâ olarak itibar edilmez.

Bu üç şart barındırıldığında, yani âdeten inkâr edilenlerden olursa, Müslümanlar arasında meşhur olur ve Sahabe de onu bilirse, hakkında görüşüyle tasarruf etmek İmam'a ait kılınanlardan olmazsa, sükûtî icmâ olur. Sükûtî icmânın Şer'i bir delil olduğuna dair delil, Sahabe'nin bir münkere karşılık sükût etmesinin muhalliğidir. Bir münker üzerinde icmâ etmeleri Şer'an haklarında muhal olması, Şer'i bir hüküm olması itibariyle görüşlerden bir görüş üzerindeki sükûtlarının Şer'i bir hüccet olduğuna delildir ve edille-i şeriyeden itibar edilir.

Sahabe

Sahâbî, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'le sohbeti uzun, ona tâbi olmak, ondan almak yoluyla onunla oturumu çok olan kimse üzerine vaki olan bir lafızdır. Şu'be ibnu Mûsâ el-Seylân'den şöyle dediği rivâyet edildi:

أَتَيْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ فَقُلْتُ: هَلْ بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ غَيْرُكَ قَالَ: قَالَ نَاسٌ مِنَ الْأَعْرَابِ قَدْ رَأَوْهُ، فَأَمَّا مَنْ صَحَبَهُ فَلَا

“Enes ibnu Mâlik'e geldim. Ardından “Senden başka Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Ashabı'ndan biri kaldı

mi?" dedim. Şu'be dedi ki: Enes: "Bedevîlerden onu görmüş insanlar. Onunla sohbet edenler ise, hayır." dedi."³¹⁶ el-Mâzinî, el-Burhân'ın şerhinde şöyle der:

““Sahabe, udûldür” sözümüzle, SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in kendisini bir gün gördüğü veya bir an gördüğü veya bir amaç için onunla bir araya gelen ve hemen ayrılan kimseleri kastetmiyoruz. Ancak onlarla biz, onunla beraber olanları, ona yardım edenleri, Allah'ın ona indirdiği nûra ittiba edenleri kast ediyoruz. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” İmam Ebu Bekr Ahmed ibnu Ali el-Hâfız, kendi isnadıyla Saîd ibnul Museyyeb'den şöyle dediğini nakleder:

“Biz ancak Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'le birlikte bir veya iki sene ikâmet eden, onunla birlikte bir veya iki gazveye katılan kimseleri Sahabe olarak addediyoruz.” Buna göre Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'le birlikte olmak ve onunla oturumun uzun olması sebebiyle kendisinde sohbet manasının tahakkuk ettiği kimseler ancak Sahabe'den ad edilir. Onlardan birinin Sahâbî oluşu, kimi zaman tevatürle, kimi zaman tevatüre ulaşmayan mustafiz haberle, kimi zaman Sahabe veya Tâbiin bireylerinden onun bir Sahâbî olduğuna dair rivâyet edilenle, kimi zaman da adâletinin sübûtundan sonra kendisi hakkında Sahâbî olduğuna ilişkin kendi haber vermesiyle ve kendi sözüyle bilinir.

Sahabe'nin hepsi udûldür. Onların hepsinin bir özelliği var. O özellik de onlardan hiçbirinin adâletini sorgulamamaktır. Bilakis bu, mutlak olarak onlar Kitâp ve Sünnet'in nasslarıyla adaletli sayıldıklarından dolayı boş iştir. O nasslardan biri Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ

³¹⁶ İbn-u Salâh, Mukaddime

عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara ihsan ile tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan Cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur. (et-Tevbe 100) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالَ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

Mü'minlerden öyle erkekler vardır ki, Allah'la olan taahhütlerini doğrularlar. Onlardan kimi, zamanını tamamladı, kimi de beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde tebdil etmezler. (el-Ahzab 23) Bununla maksûd, Sahabe'dir. Onlar, bazı Müminlerdir. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ

And olsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o Müminlerden razı olmuş ve kalplerinde olanı bilmiştir. (el-Fetih 18) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

Diyârlarından ve mallarından uzaklaştırılan, Allah'tan bir lütuf ve rıza arayan, Allah'a ve Rasulü'ne yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte doğru sözlü olan onlardır. (el-Haşr 8) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا

Muhammed, Allah'ın Rasulü'dür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı şedid, aralarında merhametlidir. Sen onları, Allah'tan bir lütuf ve rıza arayarak

rükûa varırken, secde ederken görürsün. (el-Fetih 29) Burada Sahabe'nin faziletine delâlet eden hadisler var. Onlardan biri, *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözüdür:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأْيَهُمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

*“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidayet bulursunuz.”*³¹⁷ et-Tirmizî, Abdullah ibnu Muğaffel'den Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ

*“Ashabım hakkında Allah'tan korkunuz! Allah'tan korkunuz! Benden sonra onları hedef edinmeyin. Onları seven, beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettüğinden onlara buğzeder. Onlara eziyet eden, bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiştir. Allah'a eziyet edeni de Allah hemen yakalayır ve verir.”*³¹⁸ Sahihayn'da, Ebu Saîd el-Hudrî'den *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü sâbit oldu:

فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنْفَقَ أَحَدُكُمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مَدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ

*“Nefsim elinde olana yemin olsun ki, sizden biri Uhud gibi altın infak etmiş olsa, ne onlardan birinin seviyesine ne de yarısına ulaşamaz.”*³¹⁹ el-Bezzâr, *Musned*'inde güvenilir adamları senediyle Saîd ibnul Museyyeb hadisinden, Câbir'den Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti:

إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ أَصْحَابِي عَلَى الْعَالَمِينَ سَوَى النَّبِيِّينَ وَالْمُرُؤْسَلِينَ

³¹⁷ Razîn

³¹⁸ Ahmed ibni Hanbel, Müs. 196699

³¹⁹ Abu Davud, K. Sünnet, 4039

“Muhakkak ki Allah, Ashabım’ı Nebiler ve Murseller dışında Âlemlere tercih etti.” Kitâp ve Sünnet’ten bu Şer’i nasslar, açıkça Sahabe’nin faziletini, makamlarının yüceliğini, onları sevmek ve tazim vücûbiyetini, adaletlerini nutk ediyor. Bununla beraber Sahabe’nin üzerinde bulunduğu hâl de adaletlerine delâlet eder. Onlar, hicret, cihâd, İslâm’a yardım, can ve malları sarfetmek, İslâm yolunda çocukları, babaları katletmek, Din’de karşılıklı nasihatlaşmak, iman ve yakîn kuvveti gibi büyük işlerden yüce bir hâl üzere idiler. Bu, adaletlerinin katiliğine, dürüstlüklerine itikâda, hepsinin, kendilerinden sonraki haleflerinin ve kendilerinden sonra gelen udûllerin hepsinden daha faziletli olduklarına delâlet eder. İşte bu, haktır. Çünkü Rasul, haktır. Kur’ân, haktır ve getirdikleri haktır. Bütün bunları bize ancak Sahabe *ridvanullahi aleyhim* eda etti. Udûl olmadıklarında, onlar vasıtasıyla bizlere nakledilenler nasıl hak olur? Sahabe’ye ta’n edenler, Kitâp ve Sünnet’i iptal etmek için ancak şahitlerimizi cerhetmek istiyorlar. Doğrudur, tek bir Sahabî masûm değildir. Bilakis hata ve haram irtikâp etmek gibi diğer beşer aleyhine caiz olanlar, onun aleyhine de caizdir. Çünkü Nebiler ve Rasuller hariç masûm olan bir fert yoktur. Fakat velevki fertler de olsalar, bize naklettikleri Din’de, onlar Rasululah’dan nakilde, *Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam*’ın şu sözünden dolayı, udûldürler:

بِأَيِّهِمْ أَفْتَدَيْتُمْ أَهْلَ دِينِهِمْ

“Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”³²⁰ Aynı şekilde, üzerinde icmâ ettikleri şeyin sıhhati de, icmâlarında hatanın muhalliğinden ötürü, katıdır. Onlardan herhangi birinin masûm olduğu iddiası, bir hata-

³²⁰ Razîn

dır. Çünkü Allah'tan geleni tebliğ ettikleri konularda Nebiler hariç, beşerden her bir kimse aleyhine hata caizdir. Yine onlardan herhangi birinin adaletini cerhetmek de bir hatadır. Çünkü Rasul şöyle buyuruyor:

بِأَيِّهِمْ أَفْتَدَيْتُمْ أَهْلَهُنَّ

*“Onlardan hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”*³²¹ Onların icmâlarına, Şer'i bir delil olarak itibar etmek, vâcib bir husustur. Çünkü bir hata üzerinde icmâ etmeleri Şer'an haklarında muhaldir.

³²¹ Razîn

Dördüncü Delil: Kıyâs

Kıyâs, lügatte takdir etmektir. Usulcülerin ıstılahında ise, birkaç tanımla tarif edildi: *Kıyâs, ispat eden nezdinde, hükmün illetindeki iştiraklerinden dolayı, malûm bir hükmün mislini diğer bir malûmda ispat etmektir*, diye tarif edildi. *Kıyâs, kendileri için bir hükmü ispatta ve kendilerinden onu nefyde, malûmu bir malûma hamletmektir*, diye de tarif edildi. *Kıyâs, aralarındaki câmi sebebiyle mezkûr hükmün mislini mezkûr olmayan için istinbat etmektir*, diye de tarif edildi. *Kıyâs, aslın hükmünden istinbat edilen illette asıl ile fer'i arasını eşitlemekten ibarettir*, diye de tarif edildi. *Kıyâs, müçtehid nezdinde hükmün illetindeki benzerliklerinden ötürü, fer'ide de mislini ispat etmek için aslın aldığı hükmü tahsil etmektir*. Kıyâsın bütün tarifleri, müşebbeh, meşebbehun bih ve vechuş şibhin varlığını iktizâ eder. Yani mekîs, mekîsun aleyh ve vechul kıyâsı iktizâ eder. Tariflerden herhangi bir tarife göre, kıyâsı mevcûd kılan şey, tek bir hususta mekîs ve mekîsun aleyhin iştirak etmeleridir. Yani aralarındaki câminin varlığıdır. İşte mekîs ile mekîsun aleyh arasını cem eden bu tek husus, hükme sevk edendir. Buna binaen aralarındaki benzerlikten dolayı bir hükmü bir hükme kıyâs etmek, kıyâsa dâhil değildir. Çünkü hususlardan bir hususta biri diğerine benzese de, ama bu husus, hükme sevk eden değildir. Ancak o, benzerliktir, yani salt benzeşmedir. Bu, Şer'i kıyâs değildir ve kıyâsa da dâhil olmaz. Bilakis asıl ile fer'i arasını cem eden husus, hükme sevk eden olmalıdır. Bunun için bu tariflerin en dakik olanı, birinci tariftir. Çünkü o, mekîs ile mekîsun aleyh arasını mutlak kılmadı. Ancak onu, *hükmün illeti* diye yani *hükme sevk eden* diye sınırlandırdı. Bu tarifi benzeri de bazılarının şu sözleriyle tarif ettikleri husustur:

Kıyâs, Şer'i hükümde, araları illette birleşmesinden dolayı yani her birindeki hükme sevk edende birlikteliklerinden dolayı, bir hususu diğerine ilhâk etmektir.

Kıyâs, Şer'i hükümler üzerine Şer'i bir delildir. O, hükmün Şer'i bir hüküm olduğunu ispat etmek için bir hüccettir. *Kıyâsın Şer'i delil oluşu, katî delille ve zannî delillerle sâbit oldu. Katî delille gelince;* Kıyâsı Şer'i bir delil olarak itibar etme mahalli, ancak kıyâsın, içerisinde aynı nassa döndüğü haldedir. Zira kıyâstaki illete, ancak Şariat ona delâlet ettiğinde itibar edilir. Kıyâsa Şer'i bir delil olarak itibar etmek, zorunlu bir husustur. Hakikatinde o, aynı nassa râcidir. Onun için ona *nassın makûlû* de denir. Binaenaleyh bu kıyâsın delili, illete yani hükme sevk edene delâlet eden nassın kendisidir. Eğer illetin delili, Kitâp olursa, bu kıyâsın delili de Kitâp'ın delilidir. Eğer illetin delili Sünnet olursa, bu kıyâsın delili de Sünnet'in delilidir. Eğer illetin delili, icma'us-Sahabe olursa, bu kıyâsın delili de icma'us-Sahabe'dir. Böylelikle kıyâsın delili, katî delil olur. Çünkü o, hükme sevk edene delâlet eden nassın delilinin ta kendisidir. Yani Kitâp, Sünnet, İcma-u Sahabe delillerinin kendisidir. Bunlar, katî delillerdir. Buna göre kıyâsın Şer'i bir hüccet olduğuna dair Şer'i delil, Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe'nin Şer'i bir hüccet olduğuna delâlet eden delillerin toplamıdır. Onun için kıyâsın, katî delildir.

Zannî delillere gelince; bunlar, kıyâsa ilişkin deliller ve aynı şekilde de Şer'i bir delil olarak itibar edilen kıyâsın nevine ilişkin delillerdir. Kıyâsın hüccet oluşu Sünnet'le ve icma'us-Sahabe'yle sâbittir. Yine Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in kıyâsa irşat ettiği ve kıyâsı ikrar ettiği de sâbittir. İbnu Abbâs'tan şöyle rivayet edildi:

أَنَّ امْرَأَةً فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمٌ نَذَرْتُ أَفَأَصُومُ عَنْهَا قَالَ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتِهِ أَكَانَ يُؤَدِّي ذَلِكَ عَنْهَا قَالَتْ نَعَمْ قَالَ فَصُومِي عَنْ أُمِّكَ

“Bir kadın, “Ya Rasulallah! Annem, üzerinde adak orucu olduğu halde vefat etti. Onun namına ben oruç tutabilir miyim?” diye sordu. O da “Biliyor musun, annenin üzerinde bir borç olsa da onu ödeseydin, bu onun nâmına geçer miydi?” buyurdu. Kadın, “Evet.” dedi. “Öyleyse annen nâmına oruç tut.” buyurdular.”³²² Ahmed, Abdullah ibnu Zubejr’den şöyle dediğini rivayet etti:

جَاءَ رَجُلٌ مِنْ خَتَمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّ أَبِي أَدْرَكَهُ الْإِسْلَامَ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَا يَسْتَطِيعُ رُكُوبَ الرَّحْلِ وَالْحَجُّ مَكْتُوبٌ عَلَيْهِ أَفَأَحُجُّ عَنْهُ قَالَ أَنْتَ أَكْبَرُ وَلَدِهِ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتَهُ عَنْهُ أَكَانَ ذَلِكَ يُجْزِئُ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَاحْجُجْ عَنْهُ

“Has’am’dan bir adam Rasulallah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e gelerek “Babam çok yaşlıyken İslâm’a yetişti. Deveye binmeye muktedir değildir, Hâlbuki Hacc üzerine yazıldı. Onun yerine Hacc edeyim mi?” diye sordu. “Sen en büyük çocuğu musun?” dedi. Adam, “Evet.” dedi. “Biliyor musun, babanın üzerinde bir borç olsa da onun nâmına onu ödeseydin, bu, onun nâmına geçer miydi?” buyurdu. Adam, “Evet.” dedi. “Öyleyse onun adına Haccet.” buyurdular.”³²³ el-Buhârî, ibnu Abbâs’tan şunu rivayet etti:

أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ إِنَّ أُمِّي نَذَرْتُ أَنْ تَحُجَّ فَلَمْ تَحُجَّ حَتَّى مَاتَتْ أَفَأَحُجُّ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً اقْضُوا اللَّهُ فَالَهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ

“Cuheyne’den bir kadın, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e gelerek “Annem Haccetmeye adadı, ama ölene dek Hacc yapamadı. Onun yerine Hacc edeyim mi?” dedi. “Evet, onun

³²² Müslim, K. Sıyâm, 1938

³²³ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Medineyyîn, 15540

*nâmına Haccet. Ne dersin, annenin üzerinde bir borç ol-
saydı onu öder miydin? Allah'a ödeyin. Allah vefâya da-
ha layıktır.*"³²⁴ ed-Dârukutnî, ibnu Abbas'tan şöyle dedi-
ğini rivayet etti:

قَالَ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ أَبِي مَاتَ وَعَلَيْهِ حَبَّةُ
الْإِسْلَامِ فَأَحُجُّ عَنْهُ قَالَ أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ أَبَاكَ تَرَكَ دَيْنًا عَلَيْهِ أَقْضَيْتَهُ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ
فَأَحُجُّ عَنْ أَبِيكَ

"Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e bir adam gelerek dedi
ki: "Babam, üzerinde İslâm Haccı olduğu halde vefat etti. Onun
adına Haccedeyim mi?" "Ne dersin, baban üzerinde bir borç
bırakmış olsaydı, onun yerine onu öder miydin?" buyurdu.
Adam, "Evet." dedi. "Öyleyse babanın nâmına Haccet."
Buyurdular."³²⁵ Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'dan şöyle rivayet
edildi:

أَنَّهُ لَمَّا سَأَلَتْهُ الْجَارِيَةُ الْخُثْعَمِيَّةُ وَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ فِي الْحَجِّ
أَدْرَكْتَ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا ، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَتْبَعَ عَلَى الرَّاحِلَةِ ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ ؟ قَالَ:
أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَتَهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ قَالَ: فَدَيْنُ اللَّهِ أَحَقُّ
بِالْقَضَاءِ

"Has'amili genç kız ona sorarak, "Ya Rasulullah! Allah'ın
Haccdaki fârizası babama çok yaşlıyken yetiştii. Binek üzerinde
sebat etmeye muktedir değildir. Onun nâmına Haccedeyim
mi?" dedi. O da, "Ne dersin, babanın üzerinde bir borç ol-
saydı onu öder miydin?" buyurdu. Kadın, "Evet." dedi.
"Öyleyse Allah'ın borcu, ödemeye daha layıktır." buyur-
dular."³²⁶ Bütün bu hadisler, kıyâsın hüccet olduğuna de-
lildir. Bunlarla ihticac vechi şöyledir: Rasul, ödeme vü-
cûbiyetinde ve faydasında Allah'ın borcunu Âdemînin
borcuna ilhak etti. Bu, kıyâsın ta kendisidir. Rasul'den,

³²⁴ Buhârî, K. Hac, 1720

³²⁵ Ahmed ibni Hanbel, Müs, 15540

³²⁶ İbn-u Kudâme

oruçlu kimsenin öpücüğü hakkında kendisine soran Ömer'e şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

أَرَأَيْتَ لَوْ تَمَضَّمْتُ بِمَاءٍ وَأَنْتَ صَائِمٌ فَقُلْتُ لَا بَأْسَ بِذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفِيمَ

“Ne dersin, oruçluyken suyla mazmaza etsen?” Ömer, *“Bunda bir beis yok.”* dedim. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem de *“Öyleyse ne diye.”* buyurdular.³²⁷ Rasul kıyâsa irşat etti. Zira Ömer'e, yutmaksızın mazmaza orucu ifsat etmediği gibi, inzâlsız de öpücüğün orucu ifsat etmediğini anlattı. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın, *“Ne dersin?”* sözü, takdir mahrecinde çıktı. el-Âmidî'nin *el-İhkâm'*ında şöyle varit oldu:

أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا بَعَثَ مَعَاذًا وَأَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ إِلَى الْيَمَنِ قَاضِيَيْنِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى نَاحِيَةٍ فَقَالَ لَهُمَا بِمَ تَقْضِيَانِ؟ فَقَالَا: إِنْ لَمْ نَجِدِ الْحُكْمَ فِي الْكِتَابِ وَلَا السَّنَةَ قَسْنَا الْأَمْرَ بِالْأَمْرِ فَمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَى الْحَقِّ عَمَلْنَا بِهِ فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَصَبْتُمَا

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Muâz ve Ebu Mûsâ el-Eşarî'yi Yemen'e her birini bir nâhiyeye kadı olarak gönderdiğinde onlara, “Ne ile hükmedeceksiniz?” diye sordu. Onlar, “Allah'ın Kitâbı'nda ve Sünnet'te hükmü bulamazsak, bir hususu bir hususa kıyâs ederiz. Hakka en yakın olanla da amel ederiz.” cevabını verdiler. Bunun üzerine Aleyhi's-Salatu ve's-Selam, “İsâbet ettiniz.” buyurdu.”

İşte böyle, Sünnet'te kıyâsa delâlet eden şeyler varit oldu.

İcmâya gelince; Sahabe'den, o inkâr edilenlerden olduğu halde, mutlak olarak hiçbirinden inkârsız kıyâsa dair söz ve onun Şer'i delil itibar edilmesi tekerrür etti. Dolayısıyla bu da bir icmâdır. Rivayet edildi ki:

³²⁷ Ahmed ibni Hanbel, Mûs, 350

“Ömer radiyAllahu anh, Ebu Mûsâ el-Eş’arî’yi Basra’ya tayin edip onun için sözleşme yazdığında, onda ona kıyâsı emretti. Ömer’in Ebu Mûsâ’ya mektubunda şöyle varit oldu: “Kitâp ve Sünnet’in bir kısmında olmayan şeylerden nefsinde eveleyip gevelediğin hususları iyi anla, iyi anla. Sonra eşkâl ve emsâli bil. Ardından meseleleri kıyâs et. Sonra bu, onların hakka en benzeyenidir.”³²⁸ Ali radiyAllahu anh’dan hamr içen hakkında şöyle dediği rivayet edildi:

“Görüşüm şudur ki, o içtiği zaman, hezeyân eder, hezeyân ettiği zaman, iftirâ eder. Buna göre de onun hakkında müfteri haddidir.”³²⁹ O, hamr içeni, iftara atana kıyâs etti. İbnu Abbâs radiyAllahu anh’dan şöyle dediği rivayet edildi:

“Zeyd ibnu Sâbit, Allah’tan korkmaz mı? Oğlun oğlunu, oğul kılıyor da babanın babasını baba kılmıyor!” Gerçekte onun baba olarak adlandırılmadığını bildiği için baba olarak isimlendirmek ona varit olmadı. Bilakis kardeşleri hacbetmede onu baba gibi kıldı. Nitekim onları hacbetmede oğlun oğlu oğul gibidir. Böylece ibnu Abbâs, kardeşleri hacbetmede, dedeyi oğlun oğluna kıyâs etti.”³³⁰ Şöyle rivayet edildi:

“Ebu Bekr, babanın annesini değil, annenin annesini vâris kıldı. Bir kısım Ensar ona şöyle dediler: “Sen ölen erkeğe öyle bir kadını vâris kıldın ki, ölen o kadın olsaydı, ölen erkek o kadına vâris olamazdı. Öyle bir kadını da bıraktın ki, ölen o kadın olsaydı, ölen erkek o kadının bıraktıklarının hepsine vâris olurdu.” Bunun üzerine o, onları altıda bire ortak kılmaya döndü. Hayatta olan kimsenin ölene mirasında ölenin akraballığını, aksi olsaydı, ölen kimsenin hayatta olana mirasında ölenin akraballığına kıyâs etti. Ebu Bekr’in, babanın annesi ile annenin annesi-

³²⁸ eş-Şirâzî, Tabakât’ul-Fukehâ

³²⁹ İbn-u Kudâme, el-Muğnî

³³⁰ es-Serahsî, el-Mebsût, eş-Şirâzî, el-Tefsira ve birçok fakihler

ni *altıda bire ortak kılması kıyâsa binaendir.*"³³¹ Yine şöyle rivayet edildi:

"Ömer, katline yedi kişinin iştirak ettiği ölünün kisasında şüpheye düştü. Bunun üzerine Ali ona şöyle dedi: "Ey Emir'ul-Mümin'in! Ne dersin, bir guruh bir hırsızlığa iştirak etseler de, kesseler. Bu, bir uzuv alsa, şu bir uzuv alsa... Sen onları keser miydin?" Ömer, "Evet" dedi. Ali de "Öyleyse bu da öyledir." dedi."³³² Ali, katli hırsızlığa kıyâs etti. Burada bu hâdiseleri inkâr eden birinin varlığı bilinmedi. Oysa bu hâdiseler, inkâr edilenlerden oldukları halde, Sahabe arasında meşhûrdular. Bunlar, sükût etmeyecekleri şeylerden iken, onlara karşılık sükûtları, kıyâsın Şer'i bir hüccet oluşu üzerinde onlardan sâdır olan bir icmâdır.

Ayrıca Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, birçok hükümleri illettendirdi. Ta'lîl, her nerede olursa olsun illete ittibayı icâp ettirir. Bu ise, kıyâsın ta kendisidir. Onlardan biri, Muslim'in şu lafızla tahriç ettiği:

قَالُوا نَهَيْتَ أَنْ نَأْكُلَ لَحُومَ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ فَقَالَ إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ مِنْ أَجْلِ الدَّافَةِ الَّتِي دَفَّتْ فَكُلُوا وَادَّخَرُوا وَتَصَدَّقُوا

"Dediler ki: "Sen kurban etlerinin üç gecedен sonra yenmesini yasak ettin." Bunun üzerine, "**Ben size ancak su seyirip giden zayıf bedevîlerden dolayı men ettim. Artık yeyin, biriktirin ve tasadduk edin!**" buyurdular."³³³ Yine SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَرُورُوا بِهَا فَلَيْتَ لِي فِي الدُّنْيَا وَتَذَكَّرُ الْآخِرَةِ

"Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık onları ziyaret edin. Çünkü onlar dünyada zühhd kılarlar ve Ahi-

³³¹ el-Gazâlî, el-Mustesfâ

³³² Abdurrezzâk, Musannef

³³³ Nesei, K. Eşrebe, 5557

ret'i hatırlatırlar."³³⁴ SallAllahu Aleyhi ve Sellem, kuru hurmanın yaş hurma ile satışı hakkında sorulduğunda şöyle buyurdular:

هَلْ يَنْفَعُ الرُّطْبَ إِذَا بَيَسَ فَقَالُوا نَعَمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا إِذَا

"Yaş hurma kuruduğunda eksilir mi?" "Evet." dediler. Bunun üzerine Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, "Öyleyse hayır!" buyurdu."³³⁵ SallAllahu Aleyhi ve Sellem devesinin boynunu kırdığı bir ihramlı hakkında şöyle buyurdu:

وَلَا تُمَسِّوهُ طَبِيبًا وَلَا تُخَمِّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبِّيًا

*"Ona hiçbir koku sürmeyiniz, başına da bez sarmayın. Çünkü Allah onu Kıyamet Günü'nde telbiye edici olarak, diriltecektir."*³³⁶ Uhud şehitleri hakkında da şöyle buyurdu:

زَمَلُوهُمْ بِدِمَائِهِمْ فَإِنَّهُ لَيَسَّ كَلِمَ يَكْلَمُ فِي اللَّهِ إِلَّا يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَدْمَى لَوْنُهُ لَوْنُ الدِّمِّ وَرِيحُهُ رِيحُ الْمِسْكِ

*"Onları kanları ile birlikte örtüp defnediniz. Çünkü Allah için yaralanan bir yara yoktur ki, Kıyamet Günü kan damlayarak gelir olmasın. Rengi kan rengi gibi, kokusu da misk kokusu gibidir."*³³⁷ Kedi hakkında da şöyle buyurdu:

إِنَّهَا لَيَسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّهَا مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ وَالطَّوَافَاتِ

*"O, necis değildir. O, etrafınızda çok dolaşan erkek ve çok dolaşan dişilerdendir."*³³⁸ Hükümler için bu ta'lîl, kendisinden dolayı hükmün teşri edildiği şeyin beyanına bir delildir. Bu ise, her nerede bulunursa bulunsun illete

³³⁴ Ahmed ibni Hanbel, B. Mûs, 21974

³³⁵ ed-Darukutnî

³³⁶ el-Buhârî

³³⁷ en-Nesâî

³³⁸ Ahmed

ittibayı icâp ettirir. Bu da kıyâsın ta kendisidir.

Bunlardan açığa çıkıyor ki, hadis, icma'us-Sahabe ve Rasul'ün birçok hükümleri illetlendirmesi, kıyâsın, kendi siyle istinbat edilen hükmün Şer'i bir hüküm olduğuna hüccet olan delillerden Şer'i bir delil olduğuna bir delildir. Aynı şekilde onlar, Şer'i delil olarak itibar edilen kıyâsın nevini de beyan ediyorlar. Çünkü onların hepsi, bir nassın getirdiği illete mebni olan kıyâs hakkında geldiler. Yani Sünnet'te ve icma'us-Sahabe'de gelen kıyâsların tamamında, hükme sevk eden, kıyâsta muteber olandır. Sevk eden de, nassın getirdiğine tahsis edildi, başkasına değil. Bunun için bu deliller, mutlak kıyâsa hüccet olmazlar. Bilakis onlar, kendisindeki illete Şeriat'tan bir delilin delâlet ettiği kıyâsa hüccettirler. İşte bu, Şer'an muteber olan kıyâstır. Kıyâs böyle olmadığında ise, Şer'i hükümler üzerine istidlâlde onun hiçbir kıymeti yoktur. Şer'i bir delil olarak da itibar edilmez. Zira hadisler, icma'us-Sahabe ve Rasul'ün ta'lîli, hepsi de başkaları hakkında değil, nassın delâlet ettiği illetlerle sâbittir. Böylece mevzûlarına hâss olurlar, her kıyâs için âmm olmazlar. Binaenaleyh muteber olan kıyâs, aynı nassa râci olanıdır, başkasına değil. Kıyâsla murât, Şer'i kıyâstır, aklî kıyâs değil. Yani ona itibar etmeye delâlet eden Şeriat'tan bir emârenin kendisinde mevcûd olduğu kıyâstır. Yani kendisinde muayyen Şer'i bir nassın getirdiği Şer'i bir illetin var olduğudur.

Burada, aklın, ona delâlet eden muayyen bir nass olmaksızın Şeriat'ın toplamından anladığı veya burada hükme, Şeriat'ın getirdiği bir sevk edici olmaksızın, aklın, salt benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsından anladığı aklî kıyâsa gelince; bütün bunlar, hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü mantıkî idraki almak, hükümlerinde birbirine benzeyenler

arasını müsavî kılmayı iktizâ eder. Onun için mantıkî idrak, aralarında benzerlik yönü bulunan her iki husus arasında kıyâsı mevcût kılar. Fakat Şeriat, çoğu zaman birbirine benzeyenler arasını ayırdı. Nitekim çoğu zaman da muhtelif olanlar arasını cem etti. Bu ise, aklî kıyâs ve mantıkî idrak meselesinin hilâfıdır. Bilakis onun zıddıdır. Bu da birbirine benzeyenlerin hepsinde Şer'i kıyasın cereyân etmediğine ve muhtelif olanlar üzerinde onun cereyân etme imkânının olduğuna delâlet eder. *Kıyâs ne zaman cereyân eder*, diye açıklamak için kıyâsın cevâzını belirleyen, Şer'i bir husustur; ne idrak, ne de salt benzerliğin varlığı değil. Buradan hareketle mücerret benzerlik ve birbirine benzeşmeden ötürü kıyâs icra etmek mümtenidendir. Aksine kıyâsın yalnızca mevcût olan Şer'i illetteki varlığına ve kesinlikle o Şer'i illeti aşır başkasına geçmeyeceğine delâlet eden Şer'i bir illet olmalıdır.

Mantıkî idrakla kıyâsın caiz olmadığına yani aklî kıyâsın caiz olmadığına delil, Şer'i hükümleri getiren Şer'i nasslardır. Zira Şâri', Şer'i nasslarda birbirine benzeyenler arasını ayırdı, muhtelif olanlar arasını cem etti ve kendilerinde akla mahal olmayan hükümler ispat etti.

Birbirine benzeyenler arasındaki farkın beyanına gelince; Şâri', şerefliik konusunda zamanlar arasını ayırdı. Kadir Gecesi'ni diğerlerine üstün kıldı. Yine şerefliik konusunda mekânlar arasını da ayırdı. Mekke'nin Medine'ye, Medine'nin de diğerlerine üstün kılınması gibi. Kasır konusunda namazlar arasını ayırdı. Dörtlünün kasrına ruhsat verirken, üçlünün ve ikilinin kasrına ruhsatı vermedi. Tek bir mahalden indikleri halde meniye temiz, meziye necis kıldı. Tek bir yerden indikleri halde meziden değil, meniden guslü vâcib kıldı, kasten onun inzâliyle de orucu iptal saydı. Kız çocuğun bevlinde dolayı elbisenin yıkanması-

nı, erkek çocuğun bevbinden dolayı su serpilmesini vâcib kıldı. Hayızlı kadına, namazı değil, orucun kazasını vâcib kıldı. Üç dinar çalanı kesti, kantarlarca gasb edeni kesmedi. Zina müfterisine sopayı vâcib kıldı, küfür müfterisine onu vâcib kılmadı. İkisinde de rahmin durumu müsavîyken, boşanan kadının iddetini üç kurû, kocası vefât eden kadının iddetini de dört ay on gün kıldı. İşte böyle, birçok hükümler bir hususta birbirlerine benzeyebilirler ve onlarda bir câmi (ortak nokta) bulunabilir. Ama Şâri'in gelip onlardan her birinin hükmünü diğerinin hükmünden farklı kılması, bir hususta mücerret câminin varlığının kıyas için kâfi olmadığına delâlet eder. Aksine bu câmi, Şeriat'ın hakkında nass getirdiği Şer'i bir illet olmak zorundadır.

Muhtelif olanlar arasını cem etme beyanına gelince; Şeriat, su temizlerken, toprak çirkinleştirirken, tahâretin cevâzında su ile toprak arasını cem etti. Burada kasten öldürmek ile yanlışlıkla öldürmek arasında bir fark varken, ister avı öldürmek yanlışlıkla olsun, isterse kasten olsun, avda hayvan veya bir kuş öldürdüğünde ihramlı üzerine tazmini vâcib kıldı. Burada her bir amel arasında bir fark varken, katli, keyfiyeti muhtelif olsa da, mürtet ve muhsan zâni için bir ceza kıldı. İşte böyle, birçok hükümlerde vakıalar açık farkla muhtelif olurlar, aralarında herhangi bir câmi mevcût olmaz. Bununla birlikte Şâri', onlar için tek bir hüküm kıldı.

Kendilerinde akla mahal olmayan hükümlerin beyanına gelince; Şeriat, tabiat ona meyletmezken, saç ve cildi çirkin hür kadına nispetle iffeti yani bakışı sakındırmayı vâcib kıldı. Hâlbuki tabiatın kendisine meylettiği güzel câriyeye nispetle de bakışı sakındırmayı vâcib kılmadı. Ayrıca Allah Teâlâ, çok gasbetmekte değil, az hırsızlıkta kesmeyi

vâcib kıldı. Küfür iftira etmek gibi bazen ondan daha çirkin olabiliyor iken, zina dışındaki müfterinin hilâfına, zina müfterisine sopayı vâcib kıldı. Katletmek zinadan daha katıyken, zina şahitliğinde dört erkeği şart koştu, katletme şahitliğinde ikisiyle yetindi. Altın ve gümüşte zekâtı vâcib kıldı, elmas, yakut ve diğer değerli madenlerde onu vâcib kılmadı. Her biri bir alış-veriş ve ikisi de birbirlerine benzerlerken, alış-verişi helâl, ribâyı haram kıldı. Ric'i talakın şâhitliğinde, şâhidin Müslüman olmasını şart koştu, vasiyette ise şâhidin kâfir olmasına cevâz verdi. Taşları takdisten nehyetti, Hacer'ul-Esved'i öpmeyi emretti. Bunun gibi çoktur. Şeriat'ın toplamından illeti anlamak veya nassın zâhirinden illeti anlamak veya iki hüküm arasındaki mücerret benzerlikten, onlar arasında kıyâsın varlığını anlamak, akla ait kılınmış olsaydı, akıl, Allah'ın mubah kıldıklarından birçoğunu haram, Allah'ın haram kıldıklarından birçoğunu da helâl kılardı. Onun için ancak nassın getirdiği bir illette kıyâsın hâsıl olması caizdir. Bunun için Efendimiz Ali *radiyAllahu anh* şöyle diyor:

*"Allah'ın Din'i, görüşle olsaydı, meshin altı üstünden meshetmeye daha layık olurdu."*³³⁹ Bundan dolayı, ibadetlerde kıyâs cereyân etmez. Çünkü Şer'i nassların araştırılmasından açığa çıkıyor ki, bunlarda, tekerrür eden ve kendisine kıyâslanan bir illetle muallel bir nass varit olmadı. Onun için aralarındaki câmi, en mükemmel şekilde namazı eda etmekten aciz kalmaktır, bahanesiyle, kıyâmdan aciz kalan kimse hakkında oturarak namazın vâcibliğine kıyâsla, namazı eda etmekten aciz kalan kimse hakkında ima ile namazın vâcibliği icra edilmez. Çünkü acizlik,

³³⁹ ed-Dârukutnî

oturarak namaz kılmak için bir illet değildir, hükme sevk eden de değildir. Çünkü hüküm, namaz kılmaktır, oturarak namaz kılmak değil. Aciz kalan kimsenin oturarak namaz kılması, ancak nass vürûdundan dolayı caiz oldu. Dolayısıyla ona kıyâslanmaz. Ramazan'da yemekten kaynaklanan iftar kefareti, cimadan kaynaklanan iftaraya kıyâs edilerek kıyâslanmaz. Elbiseden taşlarla necâsetin izâlesi, taşlarla istinca ile necâsetin izâlesine kıyâs edilerek kıyâslanmaz. Şâri', küsûfu (güneş tutulması) namaz için bir sebep kılmış olmasında, zelzele küsûfa kıyâs edilerek namaz için bir sebep kılınmaz. Namazda abdestin bir şart kılınmış olmasına kıyâsen oruçta abdest bir şart kılınmaz. İşte ibadetlerin hepsi böyledir. Bunun benzeri de ister muâmelattan olsun, ister ukûbattan olsun, isterse başkasından olsun, o nassı illetlendirmeyen bir nassla sâbit olan her hükümde kıyâs cereyân etmez. Çünkü kıyâs, ancak Şer'i kıyâstır. O da illeti Şer'i bir nassla varit olanıdır. İşte bu da makûlun nass diye adlandırılanıdır.

Kıyâs, ancak Şer'i nassın getirdiği bir illetle muallel olan hükümlerde cereyân eder. İşte yalnızca bu, Şer'i kıyâstır. Daha önce geçenler ve kıyâsa ilişkin zannî deliller, Şer'i delil olarak itibar edilen kıyâsın nevini beyan ettiler, açıklaması da bunu teyit eder. Zira kıyâsı, Şer'i delil kılan husus, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in kıyâsı ikrarı, Has'amiyeli'yi ona irşat etmesi ve onun hükümlerden birçoklarını illetlendirmesidir. Şer'i delil olarak uygun olan kıyâs, işte bu kıyâstır, başkası değil. *Onun kıyâsı ikrarına gelince*; mutlak olarak geldi. Zira Muâz ve Ebu Mûsâ, "Biz bir hususu bir hususa kıyâs ederiz. Hakka en yakın olanla da amel ederiz." dediler. Bu, bütün kıyâs cinsine şâmilidir. Fakat onun Has'amiyeli'ye irşadı, kıyâsı muayyen bir kıyâsla kayıtladı. O da, kendisindeki câminin

hükümün teşrine sevk eden olanıdır. Zira Rasul ona şöyle buyurdu: *“Ne dersin, babanın üzerinde bir borç olsa da sen onu ödese? Sonra şöyle buyurdu: “Allah’ın borcu ödenmeye daha layıktır.”* Haccın cevâzına sevk eden husus, bir borcu ödemek olmasıdır. Onun için kıyâs caizdir. Aksi halde Hacc bir ibadettir, borç para vermek ise bir muameledir. Her biri diğerinden muhteliftir. Ama her birinin bir borç olması bakımından borcun kapatılması Hacc farzıyetinin kapatılmasına benziyor. Her birinin bir borç oluşu, işte hükme sevk edendir. O hüküm de, mal sahibinden ve Allah’tan talebi düşürmektir. Aynı şekilde Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in* illettendirdiği hükümlerin araştırılması cereyân ettiğinde, mesela, şu sözü gibi:

إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ مِنْ أَجْلِ الدَّافَةِ

*“Sadece muhtaçlıktan dolayı nehyetmiştim.”*³⁴⁰ Ve şu sözü gibi:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَإِنَّهَا تَزْهَدُ فِي الدُّنْيَا وَتُذَكِّرُ الْآخِرَةَ

*“Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık onları ziyaret edin. Çünkü onlar dünyada zühd kırlarlar ve Ahiret’i hatırlatırlar.”*³⁴¹ Ve şu sözü gibi:

إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَغْمِسْ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ

*“Biriniz uykusundan uyandığında, üç defa yıkamadıkça elini kaba sokmasın. Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilmez.”*³⁴² vb. tüm bunlar, hükme sevk edenle illettendirildiler. Bu yüzden sevk eden, kendisinde kıyâsın cereyân ettiği husus oldu. Bu da kıyâsı, kendilerinde teşrile-rine sevk eden mevcûd olanlarda, hüküm üzerine kıyâstır,

³⁴⁰ Nesei, K. Eşrebe, 5557

³⁴¹ Ahmed ibni Hanbel, B. Mûs, 21974

³⁴² Dâremi, K. Tahâre, 759

diye kayıtlar. İşte bu, Şer'i illettir. Dolayısıyla mekîs ile mekîsun aleyh arasında mücerret bir câminin varlığından dolayı kesinlikle kıyâs cereyân etmez. Bilakis mekîsun aleyh olan hüküm için Şer'i bir illet olmalıdır. O Şer'i illet de hükmün teşrine sevk eden olmalıdır ki, üzerine kıyâs sahih olsun ve Şer'i bir kıyâs yani Şer'i bir delil itibar edilsin.

Bütün bunlardan açığa çıkıyor ki, kıyâs, kendilerinde Şer'i bir illet bulunanlara mahsûrdur. Mekîs ile mekîsun aleyh arasındaki câmi, ancak Şer'i illettir, başkası değil. Buna göre, mücerret benzerlikten veya Şer'i illetten başka bir hususta iştiraklerinden dolayı bir hüküm bir hükme kıyâs edilmez. *İki vazife arasındaki müstahkem benzerlikten dolayı evkaf işine bakan kimse hükümlerini, vasiyet edilen kişi hükümlerine kıyâsa dair söylediklerine gelince*; bu, doğru olmayan bir sözdür. Çünkü iki amel arasındaki benzerlik, ister birbirlerine benzeyenler olsunlar, ister muhtelif olanlar olsunlar, Şer'i bir nass gelmedikçe o ikisinin hükmünü tek kılmaz. İki vazife arasındaki mücerret benzerlik, birinin diğerine kıyâsına ve kendi hükmünü vermesine cevâz vermez. Vasiyet ve vakıf üzerine tek bir hadisile istidlâl edildi. Ahmed, el-Buhârî ve Muslim, Enes'ten, Ebu Talha'nın şöyle dediğini rivayet ettiler:

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ لَنْ تَتَالَوْا الْبِرَّ حَتَّى تُثَفُّوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَإِنْ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرِحَاءَ وَإِنَّمَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ أَزْجُو بِرَّهَا وَدُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ فَضَعَهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَخَ ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ

“Ya Rasulullah! Şüphesiz Allah Tebâreke ve Teâlâ buyuruyor: Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla birre nâil olmazsınız. (Â-i İmran 92) Bana malımın en sevgili olanı ise

Beyruhâ'dır. O, Allah için bir sadakadır. Bunun birrini ve onun Allah katında bir Ahiret azığı olmasını umuyorum. Ya Rasulullah! Onu, Allah'ın sana gösterdiği cihete koy." dedi. Enes dedi ki: Bunun üzerine Rasulullah, **"Ne hoş! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. Ben senin söylediğin sözü işitmişimdir. Ben onu akrabalara tahsis etmeni uygun görürüm."** buyurdu. Ebû Talha da "Yaparım, ya Rasulullah." dedi. Ve Ebû Talha onu akrabalarına ve amcaoğullarına taksîm etti."³⁴³ Bu hadisile, vakfın cevâzına istidlâl edildi. Onunla, kim malının üçte birini Allah'ın vasiyet edilen kişi olarak gördüğü yere ayrılmasını vasiyet ederse, vasiyeti sahihtir, diye istidlâl edildi. Onunla, ölüm hastası dışındaki hayattaki kimseden malının üçte birinden fazlasını tasaddukun cevâzına istidlâl edildi. Çünkü Rasul, Ebu Talha'ya tasadduk miktarı hakkında tafsilat vermedi. Buradaki mesele, kıyâstan bir mesele değildir. Sadece o, delilden istinbattandır. Her ikisinin de bir teberra olması itibariyle, ancak varislerin izniyle malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesinin kişiye caiz olmasına kıyâs edilerek ölüm döşğinde ancak varislerin izniyle malının üçte birinden fazlasını vakfetmesi kişiye caizdir, diye söylediklerine gelince; keza bu da doğru değildir. Çünkü bu iki hüküm, hadisten istinbat edildi. Muslim, İmrân ibnu Husayn'dan şöyle ri-yayet etti:

أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ سِتَّةَ مَمْلُوكِينَ لَهُ عِنْدَ مَوْتِهِ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ غَيْرُهُمْ فَدَعَا بِهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَزَّاهُمْ أَثْلًا ثُمَّ أَقْرَعَ بَيْنَهُمْ فَأَعْتَقَ اثْنَيْنِ وَأَرْقَ أَرْبَعَةً وَقَالَ لَهُ قَوْلًا شَدِيدًا

"Bir adam ölürken altı memlûkünü âzâd etti. Bunlardan başka malı yoktu. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem onları çağırdı. Onları üçte birlere parçaladı. Sonra

³⁴³ Buhârî, K. Zekât, 1368

aralarında kura çektiirdi. İkisini âzâd ettirdi, dördünü köle edindirdi. Adam hakkında da ağır söz söyledi." Bu hadisle, hastanın tüm tasarruflarından, derhal infaz edilmiş olup, ölümden sonraya bırakılmasalar da, ancak üçte birinden infaz edilirler, diye istidlâl edildi. Bu, vasiyete hâss değildir, ancak âmmdır, bütün tasarrufları kapsar. Vakfetmek de onlardan biridir. *Vekâlet caiz olan akitlerden olduğu halde, ücret ödemedeki iştirakları sebebiyle her ikisini de elzem bir akit kılmak konusunda, ücretle vekâleti icâreye kıyâsa dair söylediklerine gelince;* kuşkusuz bu, iki vazife arasındaki benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsı değildir. Bu ancak, hükmün illetindeki iştiraklarından dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsıdır. İcâreyi elzem olan akitlerden kılan husus, ancak ücrettir. Vekâlette ücret bulunduğu, akdi elzem kılmaya sevk eden husus mevcuttur. Böylece ücretle vekâlet, elzem olan akitlerden olur. Yani vekâlet, caiz olan akitlerdendir. İcâre de elzem olan akitlerdendir. Vekâlet, muayyen bir ücret karşılığında hâsıl olduğunda, icâreye kıyâsen bu vekâlet, elzem olan akitlerden olur. Çünkü ücretli tutanın ücret ödemeye ve ücretlinin de işi yapmaya elzemliliklerine, delâlet'ul-iltizam, icâre akdinin elzem olan akitlerden olduğuna delâlet etti. Bu elzemlilik kendisinde bulunduğu vekâlette icâre akdine kıyâs edilir. Bu ise, hakkında nassın varit olduğu Şer'i bir illetle muallel bir hükme bir hükmün kıyâsıdır. O, iki vazife arasındaki benzerlikten dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsı değildir. Gasbedenin, mevcûtsa gasbedilenin aynısını, telef olduğunda ise mislini veya kıymetini vermesi gasp hükümlerindendir. Buna göre gasbedilen buğdayı ekmek yapmak gibi veya demir parçasını kılıç yapmak vb. gibi, kendisini ilkinden başka bir şey kılan değişimle şeklinin değişmesi de gasbedilenin telef olma-

sına kıyâs edilir. *Çünkü bu, ilk şeklin yok olmasında telefe benzer, diye söylediklerine gelince; şüphesiz bu, hükmün kıyâsından değil, ancak illetin kıyâsındandır. Telef, iâde etmenin illetidir. Onu bir illet kılan hususların kendisinde tahakkuk ettiği her şey, bu illete kıyâs edilir. Onu bir illet kılan husus da, şeklinin zâil olmasıdır. Kendisiyle şeklinin zâil olduğu her şey, telefe kıyâsen bir illet olarak itibar edilir. Onun için şeklin değişimi, telef gibi bir illettir. Çünkü şekil, üzerinde bulunduğu durumdan onunla değişti. Bu, tıpkı Kâdî'nın kızginken hükmetmemesi gibidir. Zira kızgınlığa şaşkınlık bulunan her şey kıyâs edilir. Mesela, o, açken de hükmetmez. İşte böyle, bir hükmün bir hükme kıyâsı olan her şeye bakılır: Eğer mücerret iki vazife arasındaki benzerlikten dolayı bir kıyâssa, kıyâs sahih olmaz ve muteber değildir. Çünkü bu, Şer'i delil olarak itibar edilen Şer'i kıyâs değildir. Eğer bir hükmün bir hükme kıyâsı, Şeriat'ın getirdiği hükmün illetindeki iştiraklarından dolayı olursa, sahihtir. Çünkü bu, Şer'i delil olarak itibar edilen Şer'i kıyâstır.*

Kıyâs, ancak bir fer'in bir asla ilhakıdır. Bu sebeple kıyâs, âmm nass ibâresindeki umûm demek değildir, kıyâstan da itibar edilmez. Çünkü âmm nass, sırf kendi mefhûmuna dâhil olan fertlerin hepsini kapsar. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَاتَّوَهُنَّ أَجُورَهُنَّ

Onlara ücretlerini verin. (et-Talak 6) Âmm bir lafızdır. Emziren, işçi, ev, araba vb. icâresini kapsar. Şöyle denmez: *"İşçi icâresi, emziren icâresine kıyâs edildi veya araba icâresi, işçi icâresine kıyâs edildi."* Bilakis bunlar, o âmm lafız altına dâhildir ve fertlerinden bir ferttir. Allahu Teâlâ'nın, **Leş, size haram kılındı.** (el-Mâide

3) sözü âmm bir lafızdır. İster bir konservede saklanmış olsun, isterse olmasın, leşin her nevini kapsar. Şöyle denmez:

“Hayvanı, Şer’i boğazlama ile boğazlanmayan konserve etinin haramlılığı, leş etine bir kıyâstır.” Aksine bu konserve eti, leş etidir. O, leş altına dâhildir ve onun fertlerinden bir ferttir. *Kıyâsa gelince; o, nassları, illetteki iştirakten dolayı ilhak yoluyla makûlüne dâhil olan hâdiseler nevilerine ve fertlerine şâmil kılar.* Mesela, Şer’i hükümlerde sabittir ki, ücretli, üzerinde ücretli tutulduğu şeyi yapmaya icbar edilir. Çünkü icâre, elzem olan akitlerdendir. O nass, vekili kapsamaz. Çünkü vekâlet, caiz olan akitlerdendir. Fakat vekil, ücretiyle vekil kılındığında, o zaman ücretliye kıyâs edilir. Çünkü her birindeki ücret varlığından dolayı ücretle vekil, ücretle tutulan ücretli gibidir. Vekil, ücret alması halinde vekil kılındığı şeyi yapmaya mecbur itibar edilir. Çünkü o ücret alması sebebiyle ücretli gibi oldu. Çünkü ücret, icâredeki elzemlilik hükmüne sevk edendir. Keza vekâlet ücreti de elzemlilik hükmüne sevk eden olur. Ücretsiz bir vekil olsa bunun hilâfıdır. İcbâr edilmez. Ücretlide mevcut olan ücret bulunmadığı için de ücretliye kıyâs edilmez. Bunun için kıyâs, umûm demek değildir. Ancak nassı, lafzıyla değil bilakis nassta gelen illette iştiraklerinden dolayı ilhak yoluyla diğer nevilere veya hâdiselerden diğer fertlere şâmil kılmak demektir. Buradan açığa çıkıyor ki, kıyâsın hâsıl olması için kıyâs rükünlerinin varlığı zorunlu bir husustur. Onlardan tek bir rükün bile mevcût olmadığında, kıyas sahih olmaz. Bu sebeple kıyâs rükünlerini bilmek kaçınılmazdır.

Kıyâs, ciddi olarak dakik hususlardandır. Bilinmesi gerekir ki bu kıyas, ancak nassları, hükümleri ve hâdiseleri anlayan akıl sahipleri içindir. O, insanlardan hevasına gö-

re ve şehvetine uygun olarak yapan her bir kimse için bile değildir. Bilakis kıyâs, Allah'ın kendilerine basiret ve anlayış bahşettiği kimseler için olmalıdır. Aksi takdirde kıyâs, yıkım ve Allah'ın hükmünün hakikatinden uzaklaşma vesilelerinden bir vesile olur. İmam eş-Şâfiî şöyle der:

“Kendisinden önce geçen Sünnet’leri, Selef’in sözlerini, Arap lîsânını bilen olmadıkça birisi kıyâs edemez. Müteşabih arasını ayırmıncaya dek aklîselim olur. Sözde acele etmez, kendisine muhalefet edenleri işitmekten imtina etmez. Çünkü bunda o kimse için belki de kendisinden sâdır olan bir gaflete bir dikkat çekme veya itikat ettiğinin ahmaklığına doğruluktan bir tenbih vardır.” Kıyâsı kullanmak, dakik bir anlayışa muhtaçtır. Hükmün istinbatı için kıyâs, mesele müçtehidî olsa da, ancak müçtehid için caizdir. *Müttebiye gelince*; müçtehidlerden değil, mukallitlerden itibar edilir. Ona kıyâsla hüküm istinbat etmek caiz değildir. Çünkü mukallide kıyâsla istinbat etmek caiz değildir.

Kıyâsın Rükünleri

Kıyâs, rükünler iktizâ eder. Bunlarsız tamamlanmaz. Bunlar: *Kıyâsı istenilen fer’i, üzerine kıyâsı istenilen asıl, asıla hâss Şer’i hüküm ve asıl ile fer’i arasını câmi eden illettir.* Bunun misâli, illetin -ki, Cuma namazından alıkoymaktır-varlığından dolayı Cuma ezanındaki alış-verişin haramlığına kıyâsen Cuma ezanında icârenin haramlılığıdır. Buradaki fer’i, icâredir. Asıl, alış-veriştir. Asıla hâss Şer’i hüküm, Cuma ezânında alış-verişteki mevcûd olan haramlılıktır. İlet ise, Cuma namazından alıkoymaktır. *Fer’in hükmüne gelince*; kıyâsın rükünlerinden itibar edilmez. O ancak onun semeresidir. Kıyâs tamamlandığında, fer’in

hükmünü doğurur. Onun için fer'in hükmü, kıyâsın rükünlerinden değildir. Zira fer'ideki hüküm, kıyâsın sıhhatine bağlıdır. Fer'in hükmü ondan bir rükün olmuş olsaydı, kıyâs bizzat ona bağlı olurdu. Oysa bu muhaldir. Buna göre, kıyâsın şartları, bu rükünlerin şartlarından dışarı çıkmaz. Bunlar arasında fer'ie dönenler vardır, onlar arasında asıla dönenler vardır, onlar arasında aslın hükmüne dönenler vardır ve onlar arasında illete dönenler vardır.

Fer'in Şartları

Fer'i, kendisinde çekişilen hükmün ta kendisidir. Fer'i, mekîstir. Onda şu beş şart, şart koşulur:

Birincisi: Fer'i, kıyâsın müfîd olması için kıyâsın illetinin iktizâ ettiğinin zıttını iktizâ eden râcih muârizdan hâlî olmalıdır.

İkincisi: Fer'ide mevcûd olan illet, aslın illetine, ya illetin aynısında, ya da cinsinde iştirak eden olmalıdır. Çünkü kıyâs, aslın illeti vasıtasıyla ancak aslın hükmünü fer'ie sirâyet ettirmektedir. Fer'in illeti, husûsilik sıfatında değil, umûmilik sıfatında aslın illetine iştirak eden olduğunda, aslın illeti, fer'ide olmaz. Aslın hükmünü fer'ie de sirâyet ettirmek mümkün olmaz.

Üçüncüsü: Fer'ideki hüküm, aslın hükmüne aynında, ağırlık ile vurulan had arasında müşterek olan nefisteki kısâs vü-cûbiyeti gibi, ya da cinsinde, malındaki velâyet ispatına kıyâsen nikâhında küçük kız çocuğu üzerine velâyet ispatı gibi, benzer olmalıdır. Çünkü bu ikisi arasındaki müştereklik, velâyet cinsidir, aynı değil.

Dördüncüsü: Fer'in hükmü, hakkında nass gelen olmamalıdır. Aksi halde bunda nassla gelen kıyâs vardır. Bunlardan biri,

diğesine kıyâsa, aksinden daha evlâ değildir. Şöyle denmez: “Bir tek medlûl üzerinde delillerin birbirine tâbi olmaları, caizdir.” Çünkü bu, ancak kıyâstan başkasında olur, hükmün Kitâp’la, Sünnet’le ve icma’us-Sahabe’yle sâbit olması gibi. Kıyâsa gelince; onda sâbit olan illettir. Onun, fer’in hükmüne sirâyeti, işte kıyâsı var eden şeydir. Burada fer’ideki bir hüküm üzerine bir nass olduğunda, o zaman hüküm nassla sâbit olur, illetle değil. Dolayısıyla kıyâsa hiçbir mahal yoktur.

Beşincisi: Fer’in hükmü, aslın hükmüne mukaddem olmalıdır. Çünkü eğer onun üzerine mukaddem olursa, aslın hükmünün olmamasından ötürü, kıyâsın varlığı hâsıl olmaz. Fer’in asıl üzerine kıyâs ameliyesi, aslın hükmünün fer’in hükmüne mukaddem olmasını iktizâ eder.

Aslın Şartları

Asıl, üzerine başkasının bina edildiği şeydir. Yani asıl, başkasına muhtaç olmaksızın kendi başına tanınan şeydir. Asıl, mekîsun aleyhtir. Şartı, kendisinde hükmün sübûtur. Çünkü aslın hükmünün benzerini fer’ide ispat etmek, hükmün asıldaki sübûtundan bir fer’idir. Onun için kendisinde hükmün sübûtu asılda şart koşulur.

Aslın Hükmünün Şartları

Aslın hükmünde sekiz şart, şart koşulur:

Birincisi: Şer’i bir hüküm olmalıdır. Çünkü Şer’i kıyâstan maksat, ancak fer’ideki Şer’i hükmü tanıtmaktır. Asıldaki hüküm, Şer’i olmadığında, Şer’i kıyâstan maksat hâsıl olmaz. Sonra hakkında bahsedilen kıyâs, Şer’i kıyâstır. Bu ise, hükmün Şer’i bir hüküm olmasını zorunlu kılar. Aksi halde Şer’an kıyâs mümtenidir.

İkincisi: O hüküm, kıyâsla değil, Kitâp'tan veya Sünnet'ten veya icma'us-Sahabe'den bir delille sâbit olmalıdır. Çünkü o hüküm, eğer kıyâsla sâbit olur, illette de ittihat ederlerse, kıyâs, o hüküm üzerine değil, birinci asıl üzerinedir. Eğer illette muhtelif olurlarsa, ikinci kıyâs inikat etmez. Bunun için aslın hükmünün, kıyâs dışındaki bir Şer'i delille yani Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'yle sâbit olması şart koşulur.

Üçüncüsü: Aslın hükmüne delâlet eden delilin, fer'iyi içeriyor olmamalıdır. Çünkü şayet onu içerirse, fer'ideki hükmün ispatı kıyasla değil, o delille olurdu. O zaman da kıyâs zâyî olur.

Dördüncüsü: Aslın hükmü sâbit olmalıdır, mensûh olmamalıdır. Ki, üzerine fer'i bina etmek mümkün olsun. Çünkü asıldan fer'ie hükmü sirâyet ettirmek, ancak câmi vasfa bina-endir. Bu da, Şeriat'ın onu itibar etmesine bağlıdır. Câmi vasfı üzerine terettüp eden hüküm, Şeriat'ta sâbit olmadığında, mensûh olduğunda, muteber değildir. Onda kıyâs da cereyân etmez.

Beşincisi: Aslın hükmü, kıyâs sünnetlerinden ayrılan olmamalıdır. Kıyâs sünnetlerinden ayrılan, iki kısım üzere-dir:

Birincisi: Manası makûl olmayanlar. Bu, ya âmm bir kâideden müstesnadır, ya da kendisiyle başlanılandır. Âmm bir kâideden müstesna olan, mesela, yalnızca Huzeyme'nin şahitliğini kabul etmek gibi, nitekim el-Buhârî rivayet etti. Bu, manası makûl olmayan olmakla birlikte şahitlik kâidesinden müstesnadır. Kendisiyle başlanılan, mesela, rekâtların adetleri, zekât nisablarının takdiri, hadlerin ve kefâretlerin miktarları gibi. Bu, manası makûl olmayan olmakla birlikte âmm bir kâideden müstesna da değildir. Her iki takdire göre de bunda kıyâs mümteni-dir.

İkincisi: Başlangıçta teşri edilip kendisinin benzeri olmayan-

lar. Benzer olmadığı için bunlarda kıyâs cereyân etmez. Sefer ruhsatları, mesh üzerine meshetmek, kasâmedeki yemin, âkile üzerine diyet koymak vb. gibi.

Altıncısı: Aslın hükmünün ispatına delâlet eden delilin, fer'in hükmünün ispatına delâlet eden olmamalıdır. Böyle olmazsa birini diğerine asıl kılmak, aksinden daha evlâ değildir.

Yedincisi: Aslın hükmü, müphem olmayan muayyen bir illetle muallel olmalıdır. Çünkü illetin varlığına binaen fer'i asla ilhak etmek, illetin hüsûle gelme bilgisini gerektirir. İletinin hüsûle gelme bilgisi, aslın hükmünü ta'lîle ve onun illetini ta'yine bağlıdır.

Sekizincisi: Aslın hükmü, fer'in hükmünden sonra olmamalıdır. Çünkü eğer sonra olursa, fer'in hükmünün, aslın meşrûiyetinden önce delilsiz hâsıl olduğu lâzım gelir. Çünkü fer'in hükmünün delili, ancak aslın illetidir. Bu ise mevcûd değildir. Onun için aslın hükmünün, fer'in hükmünden önce olması şart koşulur.

İllet

İllet, kendisinden dolayı hükmün mevcûd olduğu şeydir. Ya da başka bir ifâdeyle illet, hükme sevk eden husustur. Yani hükmü yapmaya ve hükmün icâdına değil, teşriye sevk edendir. Buradan hareketle illet, münâsip bir vasıf yani müfhem bir vasıf olmak zorundadır. Şu manada; vasıf, Şâri'in hükmün teşriinden maksûdu olmasına uygun olan bir manaya şâmil olmalıdır. Şayet illet, muttarid bir vasıf olur, yani Şâri'in hükmün teşriinden maksûdu olmasına uygun olan bir manaya şâmil değilse, bilakis mücerret bir emâre olursa, onu ta'lîl mümtenidir. Çünkü o zaman muttarid vasıf, hüküm üzerine bir emâre yani onun üzerine bir alâmet olur. Hükmü tanıtmak dışında onun hiçbir

faydası yoktur. Asıldaki hüküm, hitapla bilinir, ondan istinbat edilen illetle değil. Onun için illeti, *hükümü tanıtan- dır*, diye tarif etmek hatadandır. Çünkü bu, *illet mücerret bir emâredir*, demektir. Hâlbuki illetin vakıası, onun emâre olmadığıdır. Bilakis illet, teşriye sevk edendir. İlet, her ne kadar hükmün delili ise de, ama burada onunla bir delil oluşu noktasında hitap arasında bir fark vardır. Hitap, hükme delildir, onun üzerine bir alâmettir, onu tanıtan- dır. İlet de hükme delildir, onun üzerine bir alâmettir, onu tanıtır. Fakat bunun yanısıra illet, hükme sevk eden husustur. O, kendisinden dolayı hükmün teşri edil- diği husustur. İlette, tanıtmaya yanı sıra illetlilik de yani kendisinden dolayı hükmün teşriinin olduğu şeye delâlet de vardır. Bu sebeple illet, nassın makûlûdûr. Nass, illete şâmil değilse, hem onun mantûku, hem de mefhûmu olur, onun makûlü yoktur. Başkası ona kesinlikle ilhak olmaz. Fakat nassdaki hüküm, müfhem bir vasfa bitişti- rilmesi sebebiyle bir illete şâmilse, onun mantûku, mefhûmu ve makûlü olur. Başkası ona ilhak olur. İletlin varlığı, nassı, diğer nevileri, hâdiselerden diğer fertleri, mantûkuyla ve mefhûmuyla değil, bilakis onların nassta gelen hususla birlikte illetteki iştiraklerinden dolayı ilhak yoluyla kapsar kıldı. O halde illette, hükme delâlete ilâve- ten yeni bir şey vardır. İşte bu şey de, bu hükmün teşrine sevk eden husustur. Bu yüzden illeti, *hükümü tanıtan- dır*, diye tarif etmek doğru değildir. Çünkü bu, illetin mahiye- tine delâletten eksiktir. Bunun için illet, *hükme sevk edendir*, diye tarif edildi. Bundan, aynı şekilde onun hükmü tanı- tan olduğu da anlaşılır.

Sonra illet, bazen hükmün delilinde gelebilir. Bu se- beple hükme hitap ve hitabın tazammun ettiği illet delâlet etmiş olur. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى
وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

Allah'ın ülkeler halkından Rasulü'ne verdiği fey, Allah, Rasul, akrabalar, yetimler, miskinler ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye. (el-Haşr 7)
Sonra şöyle buyurdu:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ

Fakir muhacirler içindir. (el-Haşr 8) Ayet, hükme delâlet etti. O da fakir muhacirler için fey vermektir. Bu sebeple Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, hakkında ayetin nâzil olduğu o fey'i verdi. O da sadece muhâcirler için olan Beni Nadîr fey'idir. Kendilerinde fakirliğin tahakkuk ettiği iki erkek dışında Ensar'a vermedi. Aynı şekilde ayette gelen illet ki, o Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın. (el-Haşr 7) Yani, devlet zenginler arasında kalmasın, bilakis başkalarına geçsin, hükme delâlet etti. Hükmün teşriine sevk eden de odur. Nitekim *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* dan, yaş hurmanın kuru hurmaya karşılık satışının cevâzı hakkında sorulduğunda Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'* in şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

هَلْ يَنْقُصُ الرُّطْبُ فَقَالُوا نَعَمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا إِذَا

“Kuruduğunda eksilir mi?” “Evet.” dediler. “O halde hayır.” buyurdu.”³⁴⁴ Hadis, hükme delâlet etti. O da yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışının caiz olmamasıdır. Keza hadiste gelen illet -ki, yaş hurmanın kuruduğunda eksiliyor oluşudur-, hükme delâlet etti ve hükmün

³⁴⁴ Nesei, K. Buyu', 4470

teşriine sevk eden de odur. Bu iki misalde illet, hükmün delilinde geldi. Bazen delil, illete delâlet eden olarak gelebilir. Maksûd, delilin illete delâletidir. Böylece hükme delâlet eden ve onun teşriine sevk eden illet olur. Gasbın hükmü, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü-nün, عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذْتُ حَتَّى تُؤَدِّيَ "Ödeyesiye kadar aldığı, elin üzerinedir."³⁴⁵ umûmuyla amel ederek gaspedilenin aynı-nı geri vermektir. Bu, sahibine iâde edinceye kadar elinin ödünç, icâre ve gasp yoluyla başkasının malından aldığı şeyi geri vermenin insan üzerine vâcib olduğuna bir delildir. Fakat gaspedilenin aynı telef olduğunda, gaspeden üzerine düşen Enes'ten rivâyet edilen sebebiyle, onun mislini veya kıymetini geri vermektir. Enes şöyle dedi:

أَهَذْتُ بَعْضَ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا فِي قَصْعَةٍ فَضَرَبْتُ عَائِشَةَ الْقَصْعَةَ بِيَدِهَا فَأَلْقَتْ مَا فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامٌ بِطَعَامٍ وَإِنَاءٌ بِإِنَاءٍ

"Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in bazı eşleri, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e bir tabakta bir yemek hediye ettiler. Âişe, eliyle tabağa vurdu, içerisinde olanı döktü. Bunun üzerine Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, "Bir yemeğe karşılık bir yemek, bir kaba karşılık bir kap." buyurdu."³⁴⁶ ibnu Ebi Hâtim rivâyetinde ise dedi ki: "Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

مَنْ كَسَرَ شَيْئًا فَهُوَ لَهُ وَعَلَيْهِ مِثْلُهُ

"Kim bir şeyi kırarsa, o şey onundur, üzerine misli gerekir." Bu, telef edilenin hükmüne bir delildir. Gaspedilen aynının telefı de bundandır. Telef, kıymet veya misli iâde etmek için bir illettir. Dolayısıyla telef, illete bir delil olur. Ayrıca ferdin malının hükmü, onun muhterem olduğu-

³⁴⁵ Tirmizi, K. Buyu', 1187

³⁴⁶ et-Tirmizi

dur. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in, لَا يَجِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطَيْبِ نَفْسٍ مِنْهُ “Kendisinden bir gönül hoşluğuyla olmadıkça Müslüman bir kişinin malı helâl olmaz.”³⁴⁷ sözünün umûmuyla amel ederek ancak kendi gönül hoşluğuyla şahıstan alınır. Fakat mâni olması, bir zarara neden olursa, ibnu Abbas’tan rivâyet edilen sebebiyle ondan zorla alınır. O dedi ki: Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şöyle buyurdu:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ وَلِلرَّجُلِ أَنْ يَجْعَلَ خَشْبَةً فِي حَائِطِ جَارِهِ

“Zarar vermek yoktur ve zarara mukabele etmekte yoktur. Bir kişinin, komşusunun duvarına odun koyma hakkı vardır.”³⁴⁸ Ebu Hurayra’dan Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

لَا يَمْنَعُ جَارٌ جَارَهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشْبَةً فِي جِدَارِهِ

“Bir komşu, komşusunun kendi duvarına odununu koymasına mâni olmaz.”³⁴⁹ İki hadis, komşuya komşusunun kendi duvarına odun koymaktan mâni olmasının helâl olmadığına delâlet eder. Mâni olduğu zaman yönetici onu zorlar. Hâlbuki duvar, şahsın mülküdür, komşusunu menetme hakkı vardır. Fakat komşusunun odun koymasına mâni olmak, ona zarar verir. Zararı izâle etmek için, komşusuna müsaade etmeye zorlanır. İlet, zarar vermektir. Bu, zararın menine ilişkin bir delildir. Zarar, mal sahibini mülkünden taviz vermeye icbâr etmek için bir illettir. Dolayısıyla zarar, illete bir delildir. İlk misâldeki telef ve ikinci misâldeki zarardan her biri Şer’i bir illettir ve her birine delâlet eden delil geldi. Buna göre illetin delilinin, hükmün delili olması şart değildir. Bilakis

³⁴⁷ el-Beyhâkî

³⁴⁸ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Beni Hâşim, 2719

³⁴⁹ Buhârî, K. Mezâlim ve’l-Gısb, 2283

kimi zaman onun delili, hükmün delili olabilir, kimi zaman da onun delilindeki maksûd, kendisine delâlet olabilir.

İlleti bilmek, onun nassla sâbit olması sebebiyle hükme bağlı değildir. İllet, hükme bağlı değildir ama delilin varlığına bağlıdır. Yalnız başına hüküm, kendisine delâlet eden bir delil gelmiş olsa da, şüphesiz illete delâlet etmez. Çünkü illet, hüküm farklıdır. Ve çünkü hüküm, ona delil olarak uygun olmaz. Bundan dolayı iki vazife arasındaki mücerret benzeşmeden dolayı bir hükmün bir hükme kıyâsı varit olmaz. Bilakis burada kendisine Şer'i delilin delâlet ettiği bir illet olmak zorundadır. Binaenaleyh hüküm ve illet, muhtelif şeylerdir. Her biri, Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'den kendisine delâlet eden bir delile muhtaçtır. Delilin hükme delâleti, illetin varlığına delâlet için kâfi değildir. Bilakis ister ona delâlete hâss bir nassla bizzat hükmün delilinde olsun, isterse kendisi maksûd bir delilde illete delâlet olsun, burada illete delâlet eden bir delil olmalıdır. Fakat bizzat illet, hükme delil olur. Hüküm, başka bir delile muhtaç değildir. Çünkü bizzat illetin kendisi, delildir. Zira o, nassın makûlüdür. O, tıpkı nassın mantûku ve mefhûmu gibidir. Buradan hareketle onu, *hükme sevk edendir*, diye tarif etmek, tariflerin en dakik olanıdır.

İlletin tarifi, *kendisinden dolayı hükmün mevcûd olduğu şeydir* olunca, onunla sebep arasında ve onunla menât arasında bir benzerlik mevcûd oluyor. Onun için illet ile sebep ve illet ile menât arasındaki farkın beyanı kaçınılmazdır.

İllet İle Sebep Arasındaki Fark

Sebep, varlığından varlığın, yokluğundan yokluğun lâzım geldiği şeydir. O, hükmün teşriine sevk eden değildir. Sebep, hükmün vakıadaki varlığına mütealliktir. Vakıanın çözümü için hükmün teşriine müteallik değildir. Mesela, Ramazan ayına şahit olmak, orucun ona şahit olana vücûbiyeti için bir sebeptir, gibi:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

İçinizden kim (Ramazan) ay(ın)a şahit olursa oruç tutsun. (el-Bakara 185) Sebep, vücûbiyetin varlığına delâlet edendir, vücûbiyete sevk eden değildir yani vücûbiyetin sebebine değildir. Vücûbiyetin varlığı, vücûbiyetin sebebinden başkadır. Bu ise illetin hilâfıdır. Çünkü illet, kendisinden dolayı hükmün mevcût olduğu yani teşri edildiği şeydir. Yani o, hükmün teşriine sevk edendir. O, hükmün teşriine mütealliktir, bilfiil varlığına değil. O, hükmün vücûbiyeti için bir sebeptir, varlığı için bir sebep değil. Sebep, hükmün varlığından önce gelir. Sebep mevcût olduğunda, teşri edilen vâcib hüküm de vâcib olur. Sebep mevcût olmadan önce, teşri edilen hüküm mükellef üzerine vâcib olur. Ama bu vücûbiyetin varlığı, sebebin varlığına bağlıdır. İlet ise bunun hilâfıdır. Çünkü illet, hükmün teşriyle birlikte olur. Zira o, hükmün teşriine sevk edendir. Mesela, Ramazan hilâlinin görülmesi, orucun vücûbiyetinin varlığı için bir sebeptir. Bu, oruçtan öncedir. Elektrik üreten kamu suları şelâleleri ise bunun hilâfıdır. Çünkü onlar, elektriği genel mülkiyet kılmak için bir illettir. İlet, hükmün teşriyle beraberdir. Şelâlelerin genel mülkiyet olmaları, onlardan üretilen elektrik hükmüyle beraberdir. O hüküm de onların genel mülkiyet olmalarıdır. İşte bu da hükme sevk edendir. Ayrıca sebep, varlığı için bir sebep olan şeye hâsıtır. O şeyi başkasına sirâyet ettirmez. Ona kıyâs yapılmaz. Bu ise il-

letin hilâfıdır. Çünkü illet, kendisi için teşri edilen hükme hâss değildir. Bilakis hükmü başkasına sirâyet ettirir, o hüküm ve illet üzerine kıyâs yapılır. Mesela, akşam namazının vaktinin girmesi, akşam namazının varlığı için bir sebeptir. Vücûbiyeti için bir sebep değildir. Akşam namazının vaktinin girmesi, akşam namazından başkasına sebep olmaya uygun değildir. Bu sebeple ona kıyâs yapılmaz. Fakat namazdan alıkoymak, Cuma ezanı anında alış-verişin haramlılık hükmünün teşrii için bir illet oluşu -nitekim Allahu Teâlâ'nın şu sözü buna delâlet etti:

إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ

Cuma günü namaza çağrıldığınızda alış-verişi bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz. (el-Cuma 9)-, alış-verişe hass değildir. Bilakis illet, ne zaman alış-veriş başkasında tahakkuk ederse, hüküm bu başkasına sirâyet eder. İlet vasıtasıyla hükme kıyâs yapılır. Dolayısıyla Cuma ezanı anında icâre, yüzmek ve yazmak haramdır. İlet, hükmün teşriine sevk edendir. Sebep ise, bilfiil hükmün icâdına yani hükmün kıyâmına sevk edendir.

Buna göre, Allahu Teâlâ'nın şu sözü, أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ, **Güneşin meyletmesinden gecenin karanlığına kadar namaz kıl.** (el-İsra 78) bir illet değildir. Ancak o, bir sebeptir. Zira güneşin meyletmesi, namazın ikâmesi için sebeptir, illet değildir. Âişe *radiyAllahu anha'*dan şöyle dediğine ilişkin rivâyet edilen husus, أَنَّ الشَّمْسَ حَسَفَتْ عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَ مُنَادِيًا الصَّلَاةَ جَامِعَةً فَاجْتَمَعُوا وَتَقَدَّمَ فَكَبَّرَ وَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ وَأَرْبَعَ سَجَدَاتٍ “*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem zamanında güneş tutuldu da, “Haydin topla-yıcı namaza!” diye (nida etmek üzere) bir münâdî gönderdi. Onlar da toplandılar, kendisi öne geçti sonra tekbîr aldı ve iki*

rek'atlık namazı dört rükû, dört de secde ile kıldı."³⁵⁰ bir illet değildir. Ancak o, bir sebeptir. Zira güneş tutulması, namazın ikâmesi için bir sebeptir, onun bir illeti değildir. Seleme ibnul Ekva'dan rivayet edilen şu husus, *أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ وَتَوَارَتْ بِالْحِجَابِ* "Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem akşam namazını, güneş batıp perdeyle gizlendiği zaman kıları." ³⁵¹ bir illet değildir, ancak o bir sebeptir. Zira güneşin batışı ve onun perdeyle gizlenişi akşam namazının ikâmesi için bir sebeptir, onun bir illeti değildir. Tüm bunlar ve benzerleri sebepler kabilindendir, illetler kabilinden değil. Çünkü güneşin meyletmesi, güneş tutulması ve güneşin batışı, bunlardan her biri bilfiil hükmün varlığı için bir sebeptir, vücûbiyeti için sebep değil. Yani bunlar, muayyen mükellef tarafından hükmün icâdı için sebeptir. Hükmün teşrii için sebep değildir. Buradan açığa çıkıyor ki, ibadetler de, bunların illetler değil, sebep oluşlarına dair varit olan husus, ibâdetleri tevkîfî kılar. İbâdetler illetlendirilmezler ve üzerlerine kıyâs yapılmaz. Çünkü sebep, kendisi için bir sebep olduğu şeye hâsıtır. O şey de hükmün kıyâmı içindir, onun teşrii için değil.

İllet İle Menât Arasındaki Fark

İllet, kendisinden dolayı hükmün var olduğu şeydir. Veya başka bir ifâdeyle illet, hükme sevk eden husustur. Bunun, kendisine delâlet eden Şer'i bir delili olmalıdır. Menâta gelince; o, Şâri'in hükmü kendisine dayandırdığı ve hükmü kendisine bağladığı şeydir. Yani menât, hükmün üzerine intibak ettiği meseledir. Ne hükmün delili, ne de onun illeti değildir.

³⁵⁰ Muslim

³⁵¹ Muslim

“Menât”, “Enâta”nın ismin mekânıdır. Enâta ise, bağlamaktır, asmaktır. Habîb et-Tâî şöyle der:

بَلَدٌ بِهَا نَيْطَتْ عَلَيَّ تَمَائِمِي وَ أَوَّلُ أَرْضِ مَسِّ جَلْدِي تَرَابِهَا

“Cildimin toprağına dokunduğı ilk topraktır./Ülkeler, oralarda nazar boncuklarına asıldılar. İşte bu lügavî mana, hükme nispetle menât kelimesinden maksûd olandır. Zira onun için, bundan başka Şer’i bir mana varit olmadı. Bu sebeple lügavî mana, bununla o kelime tefsir edilmesi gerekir ve bu şey maksûd olmalıdır. Buna göre menât kelimesinden murât, hükmün kendisine teallük ettiği şeydir. Hükmün menâtı, hükmün kendisine dayandırıldığı yani ona asıldığı şeydir. Kendisine dayandırılmanın manası, yani hüküm onun için getirildi. Hüküm, ona mütealliktir. İşte menât’ın tefsiri böyledir. Kesinlikle onun başka bir manası yoktur. Buna binaen Tahkik’ul-Menât, hakikatini öğrenmek amacıyla hükmün kendisi için geldiğı şeyin vakıasını incelemektir. Yani gelen hükmün, delili marûftur, illeti marûftur. Fakat bizatihi bu şey üzerine intibak ediyor mu yoksa etmiyor mu? Delili ve illeti marûf olan hükmün, fertlerden bir ferde intibakını incelemek, Tahkik’ul-Menât’tır. Hükmün menâtı, Şer’i hükümdeki naklî olmayan yöndür. Menât, nakiller dışında bir şeydir. Menâtlı murât, Şer’i hükmün üzerine intibak ettiği vakıadır. “Hamr, haramdır” dediğinde, Şer’i hüküm hamrın haramlığıdır. Onun haram veya haram olmadığına dair üzerine hükmün hâsıl olması için muayyen içecek, hamr mıdır veya hamr değil midir, diye tahkik etmek, Tahkik’ul-Menât’tır. Hakkında “o haramdır” denilebilmesi için içeceğin hamr veya hamr olmadığını incelemek kaçınılmazdır. İşte içeceğin hakikati hakkında “o hamr mıdır, yoksa değil midir”, diye inceleme yapmak Tahkik’ul-Menât’tır. Kendi-

sinden abdest almanın caiz olduğu su, mâ-i mutlaktır, dediğin zaman Şer'i hüküm, mâ-i mutlakdan abdest almanın caiz olmasıdır. Ondan abdest almak caizdir veya caiz değil midir, diye üzerine hükmü uygulamak için suyun mutlak veya gayri mutlak olduğunu tahkik etmek, Tahkik'ul-Menât'tır. Bu yüzden ondan abdest almak caizdir veya caiz değildir, denilebilmesi için suyun mutlak veya gayri mutlak olduğunu incelemek gerekir. Suyun hakikatindeki bu inceleme işte Tahkik'ul-Menât'tır. Muhdes üzerine namaz için abdest almak vâcibtir, dediğin zaman Şer'i hüküm, muhdes üzerine namaz için abdest almanın vâcib olmasıdır. Şahıs muhdes midir veya muhdes değil midir, diye tahkik etmek, Tahkik'ul-Menât'tır. İşte böyle, bu misallerdeki Tahkik'ul-Menât, muayyen içeceğin hamr mı, yoksa hamr değil mi, suyun mutlak mı, yoksa gayri mutlak mı, şahsın muhdes mi, yoksa muhdes değil mi, oluşunu tahkik etmektir. Bunlardaki menât, içecek, su ve şahıstır. Tahkik'ul-Menât ise bunlara müteallik Şer'i hükmün, üzerlerine intibak ediyor veya etmiyor olması bakımından bu şeylerin hakikatine vâkıf olmaktır. Tahkik'ul-Menât, Şer'i delili veya Şer'i illeti bilindikten sonra sûretlerinin birinde Şer'i hükmün varlığının öğrenilmesi hususunda inceleme yapmaktır. Kible ciheti, ona yönelme vücûbiyetinin menâtıdır. Ona yönelme vücûbiyeti, Şer'i hükümdür. Bu, önceden marûftur, Allahu Teâlâ'nın şu sözü ona delâlet etti:

قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun yüzlerinizi o tarafa çevirin. (el-Bakara 144) Bu cihetin, kible ciheti oluşu, menâttır. Karışıklık halindeki bu tahkik, Tahkik'ul-Menât'tır. Tahkik'ul-Menât, hükmün mahalli olan şeyi tahkik etmektir. Binaenaleyh menât, illetten başkadır. Tahkik'ul-Menât da, illet-

ten farklıdır. Çünkü Tahkik'ul-Menât, üzerine hükmün tatbiki murat edilen şeyin hakikatini incelemektir. *İçecek, hamr mıdır, yoksa değil midir, su, mutlak mıdır, yoksa değil midir, şahıs muhdes midir, yoksa değil midir ve cihet, kible midir, yoksa değil midir, diye incelemek gibi... Tahkik'ul-İllete gelince; bu, hükme sevk edeni incelemektir. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, kendisine yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satışı hakkında sorulduğu zaman, هَلْ يَنْفُصُ الرُّطْبُ إِذَا يَبَسَ "Yaş hurma kuruduğunda eksilir mi?" devamla, "O halde hayır." buyurdu.*³⁵² sözü hakkında, illetlik ifâde eder mi, yoksa etmez mi, diye incelemek gibi. Allahu Teâlâ'nın, **Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.** (el-Hasır 7) sözü hakkında, illetlik ifâde eder mi, yoksa etmez mi, diye incelemek gibi. Ve Allahu Teâlâ'nın, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ **Cuma günü namaza çağrıldığınızda alış-veriş bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz.** (el-Cuma 9) sözü hakkında, Allahu Teâlâ'nın, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ **Namaz kılındığında yeryüzüne dağılınız.** (el-Cuma 10) sözüyle birlikte, bundan, *bir illet istinbat edilir mi, yoksa edilmez mi,* diye incelemek gibi. Ve Allahu Teâlâ'nın, وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ **Ve kalpleri ısındırılacak olanlara.** (et-Tevbe 60) Sözü hakkında, *illete delâlet eder mi, yoksa etmez mi,* diye incelemek gibi... Tahkik'ul-Menât, o şeyin ancak kendisiyle bilinen şeyin ilmine dönmektir. Tahkik'ul-Menât, nakillerden başkasına, ilimlere, fenlere, o şeyi tanıtan bilgilere döner. Onun için menâtı tahkik eden kimse hakkında müçtehit olması şart koşulmaz. Bilakis o şeyin âlimi olması kâfidir. Tahkik'ul-İllete gelince; muallel olarak gelen nassı anlamaya döner. Tahkik'ul-İllet, nakillere yani Kitâp ve Sünnet bil-

³⁵² Nesei, K. Buyu', 4470

gisine râcidir. Onun için illeti tahkik eden kimse hakkında müçtehit olması şart koşulur. İşte illet ile menât arasındaki fark ve buna bağlı olarak da Tahkik'ul-İllet ile Tahkik'ul-Menât arasındaki fark budur.

İçtihâd, Tahkik'ul-Menâta müteallik olduğunda, bu, ondan Tahkik'ul-Menâtın öğrenilebilmesi için yani menâtı tahkik edebilmesi için Şer'i içtihâd şartlarını barındıran bir müçtehide muhtaç değildir. Şu manada, kuşkusuz o, Şer'i deliller bilgisine ve Arapça bilgisine muhtaç değildir. Çünkü bu içtihâddan maksûd, mevzûun üzerinde bulunduğu durumu yani üzerine Şer'i hükmün tatbiki murat edilen şeyi bilmektir. Bunda sadece, onunla tanımak kastedilmiş olması bakımından o mevzûun ancak kendisiyle tanındığı şeyin ilmine ihtiyaç duyulur. Bu sebeple o şahıs, o muktezâyâ uygun olarak Şer'i hükmü indirmek için o şeye ilişkin bu bilgilerin âlimi olmak zorundadır. İster o şahıs bizzat müçtehit olsun, ister bir şeyi tanımak için müçtehidin kendisine müracaat ettiği kendisinden başka bir şahıs olsun, ister o şeyi şerh eden bir kitap olsun. Şer'i hususlar ilmi ve Arapça ilmi gibi içtihâdda şart koşulan şeyler, Tahkik'ul-Menâta şart koşulmaz. Bilakis Tahkik'ul-Menâta, velev ki başkalarında tam cehâletle câhil olsa da, üzerine hükmün tatbiki istenilen mevzûun bilinmesi kâfidir. Senetlerin durumlarını, yollarını, zayıflarından sahihlerini, ihticac edilmeyenlerden kendisiyle ihticac edilen metinlerini bilen muhaddis gibi. Bu kimsenin ilmine, ister Şeriat'ın hususlarının âlimi olsun, isterse olmasın ve ister Arapçayı bilsin, isterse bilmesin, hadise müteallik hususlarda itibar edilir. Ve hastalıklar ve özürler ilmindeki tabib gibi, sanayi defolular bilgisindeki sanayici gibi, malların kıymetleri ve onlara müdâhil olan hatalar bilgisinde piyasa uzmanları gibi,

arazilerin takdirindeki arazi ölçen kimse gibi, bir lafız ve manası bilgisindeki lügat âlimi gibi, aletlerdeki mucid gibi, atomdaki bilgin gibi, uzay ilimlerindeki eksper gibi, tüm bunlar ve sairleri gibi kendileri vasıtasıyla Şer'i hükmün menâtının bilindiklerinde müçtehit olması hatta müslüman olması dahi şart koşulmaz. Çünkü Tahkik'ul-Menâttan maksûd, şeyin hakikatine vâkıf olmaktır. Bunun ise, içtihâdda, Şer'i bilgilerde ve Arap lûgatinde hiçbir dahli yoktur. Bilakis ondan kasıt, muayyen bir hususa mahsûrdur ki, o da şeyi tanımaktır.

Hükmün menâtının yani üzerine hükmün tatbiki istenilen şeyin tahkiki, hükmü öğrenmeden önce mutlaka lâzım olan bir husustur. Hükmü öğrenmek ancak Tahkik'ul-Menâttan sonra mümkündür. Çünkü her bir Şer'i hüküm, iki mukaddimeye mebnidir:

Birincisi: Tahkik'ul-Menâta râcidir.

Diğeri: Şer'i hükmün kendisine râcidir. İlki, salt aklîdir yani fikirle, tedebbürle tespit edilir. İlki, naklî dışındakilerdir. İkincisi, naklîdir yani nakli sahih olan Şer'i nassı anlamakla tespit edilir. O da Kitâp, Sünnet ve icma'us-Sahabe'dir. Müçtehit üzerine düşen evvela hâdisenin, vâkıanın ve hakkında Şer'i hükmün beyanını murat ettiği şeyin hakikatini anlamaktır. Buna vâkıf olduktan sonra, naklileri anlamak için yani kendisinden o hâdiseye veya vakıya veya şeyin hükmünün istinbatı murât edilen Şer'i nassı anlamak için yahut o hâdiseye veya vakıya veya şeyin üzerine tatbiki murât edilen Şer'i hükmü anlamak için intikal eder. Yani hükümler istinbat ve tebenni edilirken vakıanın anlaşılması ve onda derinleşmek, sonra bu vakıanın çözümünde vâcib olan hususu Şer'i delilden anlamak ki, o bu vakıa hakkında kendisine göre hükmettiği Allah'ın

hükmünü anlamaktır, sonra bunlardan birini diğeri üzerine tatbik etmek mülâhâza edilmelidir. Diğer bir ifâdeyle, vakıayı tanımakla ve onda derinleşmekle Allah'ın hükmü bilgisine ulaşmaktır.

İlletin Şartları

İllette sekiz şart, şart koşulur:

Birinci şart: İllet, sevk eden manasında olmalıdır. Şayet illet, muttarid bir vasıf olursa, bununla ta'lîl mümtenidir. Çünkü o zaman o muttarid vasıf, hüküm üzerine bir emâre yani onun üzerine bir alâmet olur. Bu durumda hükmün tanıtmak dışında onda hiçbir fayda yoktur. Hüküm ise hitapla marûftur, ondan istinbat edilen illetle değil. Onun için illette, bizzat onun hükme sevk eden olması şart koşulur.

İkinci şart: İllet, münâsip yani ta'lîl için müfhem bir vasıf olan bir manaya şâmil, münzabit, zâhir bir vasıf olmalıdır. Zira Şer'i nasslarda müteaddit vasıflar varit olur. Bu, bu vasıfların, mücerret olarak Şer'i delillerde gelmiş olmaları sebebiyle Şer'i illetlerdir, demek değildir. Bilakis onlar, sair vasıflar gibi mücerret vasıflardır. Onları illet olmaya uygun kılan, onların cümlede muayyen bir konum üzere konulmaları ve muayyen bir vasıf olmalarıdır. Onun için bizzat vasfın ne olduğunun idraki ve onun cümlede terkipdeki konumunun idraki gerekir ki, o vasıf illet kılmak sahih olsun ve onunla ta'lîl caiz olsun. Bunun için illette, onun bir vasıf olması, vasıfta da onun muztariplikten âri, hâli, zâhir olması ve o vasfında cümlede konumunun illetlik ifâde eder olması yani müfhem bir vasıf olması şart koşuldu.

Üçüncü şart: İllet, hükümde etkin olmalıdır. Eğer onda etkin değilse, illet olması caiz olmaz. İlletin hükümde etkin olmasının manası, illetin sübûtu anında yani kendi dışında bir şey

için değil, kendi için hüküm hâsıl oldu, diye müçtehidin zannına galip gelmelidir. Allahu Teâlâ'nın, لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ **Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar diye.** (el-Hacc 28) sözü, illetlik ifâde etmez. Çünkü vasıf -ki, menfaatlere şahit olmaktır-, hükümde etkin değildir. Bu yüzden illet olmaz. Allahu Teâlâ'nın, كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ **Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.** (el-Haşr 7) sözü, illetlik ifâde eder. Çünkü vasıf -ki, zenginler arasında devlet olmamaktır-, hükümde etkin olmuş ve hüküm onun sübûtu anında hâsıl olmuştur. Bundan dolayı illetin, hükümde etkin olması gerekir.

Dördüncü şart: İlet, sâlim olmalıdır. Kitâp veya Sünnet veya icma'us-Sahabe'den bir nass onu reddetmemelidir.

Beşinci şart: İlet, muttarid olmalıdır. Yani ne zaman illet mevcûd olursa, hüküm de mevcûd olmalıdır.

Altıncı şart: İlet, müteaddi olmalıdır. Şayet kusurlu olursa, sahih olmaz. Çünkü illetin faydası, ancak onunla hükmün ispatındadır. Kusurlu illet, nassla veya icmâyyla sâbit oluşu nedeniyle asıldaki hükmü ispat edici değildir ve çünkü illet, istinbat edilendir. Dolayısıyla o hükme dair bir fer'i olur. Şayet illet, o hükmü ispat eden olsaydı, o hükme dair bir fer'i olurdu. Bu ise bir kısır döngüdür. Aynı şekilde kusurlu illet, müteaddi olmadığından ötürü fer'ideki hükmü de ispat edici değildir. Onun için sahih olmaz.

Yedinci şart: İletin sâbit olma yolu, her yönüyle Şer'i hükmü gibi Şer'i olmalıdır. Yani illet, Kitâp'la veya Sünnet'le veya icma'us-Sahabe'yle sâbit olmalıdır. Bu üç delillerden birisiyle sâbit olmadığında, Şer'i illet olarak itibar edilmez.

Sekizinci şart: İlet, Şer'i bir hüküm olmamalıdır. Şer'i hükmü, Şer'i hükümle illetlendirilmez. Çünkü eğer hüküm, hükmün illeti olsaydı, ya tanıtıcı emâre manasında ya da sevk eden

manasında olurdu. Eğer tanıtıcı emâre manasında olursa, onunla ta'lîl sahih olmaz. Çünkü illet, emâre ve alâmet değildir. Ancak o, hükmün teşriine sevk edendir. Eğer sevk eden manasında olursa, vukûu muhal olur. Çünkü bu, hükmün kendisi için sevk eden olmasını iktizâ eder. Yani hırsızın elini kesmek, hırsızın elini kesmeye sevk edendir. Bu ise olmaz. Onun için illetin, Şer'i hükmün olması sahih olmaz.

İlletin Delilleri

İlletin, ancak vahyin getirdiği olarak itibar edilenlerden yani ancak Kitâp'tan, Sünnet'ten ve icma'us-Sahabe'den alınması caizdir. Çünkü Kitâp'ı, lâfzen ve manen vahiy getirdi. Sünnet'i, manen vahiy getirdi. İcma'us-Sahabe de bir delili yani Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den söylediğini veya yaptığını veya hakkında sükût ettiğini keşfeder. Bu sebeple vahyin getirdiklerinden itibar edilir. İlet, bu üçünden birinde varit olduğu zaman, Şer'i bir illet olur. Eğer bunlardan birinden gelmezse Şer'i illet olarak itibar edilmez, Şer'an hiçbir kıymeti de yoktur. Kitâp ve Sünnet'teki Şer'i nassların istikrâsından açığa çıkar ki, Şer'i nass, ya sarâhaten, ya delâleten, ya istinbaten, ya da kıyâsen illete delâlet eder. Sadece bu dört hal dışında, Şeriat'tan yani Şer'i nasslar olarak itibar edilen nasslardan, Şer'i illete herhangi bir delâlet mevcût değildir.

Şer'i nass, ya nassta sarâhaten illete delâlet eder. Ya delâleten illete delâlet eder yani nassın lafızları veya terkibi ve tertibi ona delâlet eder. Ya illet, tek bir nasstan veya muayyen medlûllerinden -toplamlarından değil- anlaşılan muayyen müteaddit nasslardan istinbat edilerek istinbat edilir. Ya da kıyâsen delâlet eder. Şöyle ki; nassta ve icma'us-Sahabe'de varit olmayan

illet, Kitâp'la veya Sünnet'le yani nassla veya icma'us-Sahabe'yle varit olan başka bir illete, bu illetin, Şeriat'ın illeti o şey için bir illet olarak itibar etmesine sebep olan şe-ye şâmil olması nedeniyle, kıyâs edilir. Yani nassın getirmediği bu illet, Şâri'in onu bir illet olmaya sevk eden olarak itibar ettiği şeyin aynısını ihtivâ eder. Yani ondaki illetlik yönü, nassın getirdiği illetteki illetlik yönünün aynıdır.

Üzerine nassın sarâhaten delâlet ettiği illete gelince; bu, nassın mantûkundan veya mefhûmundan anlaşılan illettir. Bu da Kitâp veya Sünnet'ten, hakkında inceleme ve istidlâl ihtiyâç duyulmaksızın lügatte kendisi için konulan bir lafız yoluyla vasıfla ta'lile bir delilin zikredilmesidir. Ki bu iki kısımdır:

Birincisi: Kendisinde vasıf, hükmün illeti olması sebebiyle sârih olan şeydir. Buna misâl SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü:

إِنَّمَا جُعِلَ الْإِسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ

"İzin istemek ancak gözden dolayı kılındı."³⁵³ Yani izin, başkasının evine girerken bakışın, bakışı haram olana düşmemesi amacıyla teşri edildi. Ve Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü:

إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ مِنْ أَجْلِ الدَّافَةِ الَّتِي دَفَعْتُ فَكُلُوا وَادْخُرُوا وَتَصَدَّقُوا

"Ben size ancak dâffeden dolayı men ettim. Artık ye-yin, biriktirin ve tasadduk edin!"³⁵⁴ Dâffe, kıtlık senesinde yiyecek aramak için yavaş yavaş giden bir cemaattir. Defîden alındı. O da debelenendir. Hadisle murât, seyyâh kâfile veya sürünen ordudur, düşmana doğru sürünürler yani ona doğru debelenirler. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

³⁵³ Buhârî, K. İsti'zân, 5772

³⁵⁴ Nesei, K. Eşrebe, 5557

مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ

İşte bu yüzden ki İsrailoğullarına şöyle yazmıştık:

(el-Mâide 32)

İkincisi: Kendisinde ta'lîl harflerinden bir harfın varit olduğu şeydir, "el-Lâm", "Key", "İnne" ve "el-Bâu" gibi.

"el-Lâm"a gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözü sebebiyledir:

لَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ

Ki insanların Rasullerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın diye. (en-Nisa 165) Onun bir hüccet olması, bir vasıftır. Kendisine "el-Lâm" dâhil oldu. Bu da "el-Lâm"ın Rasullerin gönderilmeleri için bir illet olduğuna delâlet etti. Çünkü vasıf, isim değil, kendisiyle illetlendirilen şeydir. Ve lügat ehlinin, "el-Lâm" ta'lîl içindir, diye tasrihleri sebebiyledir. Onların lafızlardaki sözleri hüccettir. Onun için kendisine "el-Lâm" dâhil olan vasıfla ta'lîl, Şer'i bir illet olur.

"Key"e gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

كَي لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

Mallar sadece içinde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye. (el-Haşr 7) Yani devlet, zenginler arasında kalmayıp bilakis başkalarına da intikal etsin, diye. Yani Ensâr'a değil de Muhâcirlere verilmesindeki illet, zenginler onu aralarında dolaştırmamasınlar, diyedir. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

لَكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ

Ki evlatlıklarının eşlerinde Müminlere bir sakınca olmasın diye. (el-Ahzab 37) Yani Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Zeyd'den boşanan Zeyneb'le evlendirilmesinin illeti, Müminlerin evlatlık edindikleri kimselerden boşanan kadınlarla evlenmekte sıkıntı duymamalarıdır.

"İnne"ye gelince; Uhud şehitleri hakkındaki Sallallahu

Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

زَمَلُوهُمْ بِدِمَائِهِمْ فَإِنَّهُ لَيْسَ كَلِمٌ يُكَلَّمُ فِي اللَّهِ إِلَّا يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِدَمِي لَوْثُهُ لَوْثُ
الدِّمِّ وَرِيحُهُ رِيحُ الْمِسْكِ

“Onları kanları ile birlikte örtüp defnediniz. Çünkü Allah için yaralanan bir yara yoktur ki, Kıyamet Günü kan damlayarak gelir olmasın. Rengi kan rengi gibi kokusu da misk kokusu gibidir.”³⁵⁵ Şehidin yıkanmama illeti, Kıyamet Günü yarası kan akıtarak haşır olunacak olmasıdır. Ve devesinin boynunu kırdığı ihramlı hakkındaki Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

وَلَا تُمِسُّهُ طَيْبًا وَلَا تُخَمِّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبَّيًّا

“Ona hiçbir koku sürmeyiniz, başına da bez sarmayın. Çünkü Allah onu Kıyamet Günü'nde telbiye edici olarak, diriltilecektir.”³⁵⁶ Ve temizliliği yönünden kedi hakkındaki Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

إِنَّهَا مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ وَالطَّوَافَاتِ

“O, etrafınızda çok dolaşan erkek ve çok dolaşan dişilerdendir.”³⁵⁷ Ve Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

لَا تَشْتَرُوا السَّمَكَ فِي الْمَاءِ فَإِنَّهُ غَرَرٌ

“Sudaki balığı satmayın. Çünkü o, garardır.”³⁵⁸

“el-Bâu”ya gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ

Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. (Âl-i İmran 159 *“el-Bâ”*yı ve üzerine dâhil olan şeyi, Nebi Aleyhi's-Selam'a nisbet edilen yumuşaklık için bir illet kıldı. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

³⁵⁵ en-Nesâî

³⁵⁶ el-Buhârî

³⁵⁷ Ahmed

³⁵⁸ Ahmed ibni Hanbel, Mûs, 3494

جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Yaptıklarına bir cezâ olarak. (el-Vakıa 24)

İşte bunlar, ta'lildeki sârih sîgalarlardır. Ancak sîganın ta'lil ifâde etmesi, ancak kendisinde şu üç husus tahakkuk ettiği zaman olur:

Birincisi: Harfin kendisi lügatte ta'lil için konulmuş olmalıdır.

İkincisi: Sîganın üzerine dâhil olduğu şey, vasıf olmalıdır.

Üçüncüsü: Bu vasıf, hüküm için münâsip, hüküm de ona uygun olarak sâbit olmalıdır. Bu üç husus birlikte bulundukları zaman sîga, ta'lil ifâde eder ve hakkında nass varit olan hükmü ta'lil, vâcib olur. Bu üç husus birlikte bulunmadıkları zaman, kuşkusuz sîga, ta'lil için olmaz. Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki، لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ **Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olmaları için.** (el-Hacc 28) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki لَّهُمْ عَذَابٌ وَحَرْنَا، O, **kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye.** (el-Kasas 8) ta'lil için değildir. Bilakis âkibet içindir. Çünkü harf, lügatte ta'lil için konulmuşsa da, ama hüküm ona uygun olarak sâbit değildir. Hacc, menfaatlere şahit olunsun, diye teşri edilmedi. Firavn ve karısı, Mûsâ'yı kendilerine düşman olması için almadılar. Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki el-Bâu، ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ **Onların Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelmelerinden ötürüdür.** (el-Enfal 13) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözündeki إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي، **Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister.** (el-Mâide 91) ta'lil için değildir. Çünkü harf, lügatte ta'lil için konulmuşsa da, ama münâsip bir vasıf üzerine dâhil olmadı. Dolayısıyla onun ta'lil için olduğu ondan nefyedildi.

Üzerine delilin delâleten delâlet ettiği illete gelince;

bu, tenbîh ve îmâ olarak adlandırılındır. Ki iki kısımdır:

Birincisi: Hüküm, müfhem bir vasıf üzerine musallat olmalıdır. Öyle ki o müfhem vasfın hem Mefhûmu Muvâfakâtı, hem de Mefhûmu Muhâlefeti olur. Bu durumda vasıf, illet olarak itibar edilir ve hüküm onunla illetlendirilir. Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ

Sadakalar, ancak fakirler miskinler, zekât âmili ve kalpleri ısındırılacak olanlar içindir. (et-Tevbe 60) Kalpleri ısındırılacak olanlar, Müslüman şahıslardır. Zekât vermekle kalpleri ısıdırılır. O, bir isim değildir. Ancak o, zekât vermek hükmü için münâsîp bir vasıftır. Onlara zekât verme illeti, kalplerini ısıdırmaktır. Fakirler, miskinler ve zekât âmili de bunun gibidir. Çünkü onlara zekât verme illeti, fakirler, miskinler ve zekât âmilleri olmalarıdır, yani bu vasıflarla muttasıf olmalarıdır. Aynı şekilde Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü de öyledir:

وَلَا يَرِثُ الْفَاقِلُ شَيْئًا

“Kâtil hiçbir şeye vâris olamaz.”³⁵⁹ Kâtil kelimesi, müfhem bir vasıftır, vâris olmamak için bir illet olduğuna delâlet etti. Yani vâris kılınmamasının illeti, kâtil olmasıdır. Ve Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

لَا ضَمَانَ عَلَى مُؤْتَمِنٍ

“Emanetçi üzerine tazmin yoktur.”³⁶⁰ Tazmin etmemenin illeti, onun emanetçi olmasıdır. Çünkü emanetçi lafzı, tazmin etmemek hükmü için münâsîp bir vasıftır. Bu yüzden illettir. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü de bunun gibidir:

لَا يَرِثُ الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ وَلَا الْمُسْلِمُ الْكَافِرُ

³⁵⁹ Ebu Dâvud

³⁶⁰ ed-Dârukutnî

“Kâfir Müslüman’a, Müslüman da kâfire vâris olamaz.”³⁶¹ Bu, onun vâris kılınmamasının illetinin, onun kâfir olmasına delâlet eder. Ve Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözü gibi:

مَنْ سَلَفَ فَلْيُسَلَفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ

“Kim ödünç verirse, malûm bir ölçüde, malûm bir tartıda malûm bir zamana kadar ödünç versin.”³⁶² Ödünç verme cevâzlığındaki illet, onun ölçülen veya tartılan olmasıdır. Çünkü ölçmek kelimesi, ödünç verme caizlik hükmü için münâsîp bir vasıftır. Onun, malûm bir ölçü ve malûm bir tartı olması illettir. İşte böyle...

İkincisi: Ta’lîl, vad’ı açıdan lafzın medlûlünün lâzımı olmasıdır, vad’ı itibariyle ta’lîl, ta’lîle delâlet eden olmamalıdır. Bu beş nevidir:

Birincisi: Hükmü, vasfa takip ve sebep Fâ’sı ile terettüp etmek. Bu, Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözü gibidir:

إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ

“Satış yaptığın zaman, halâbet yoktur, de.”³⁶³ Halâbet, aldatmaktır. Ve şu sözü gibi:

مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ

“Kim ölü bir araziyi ihyâ ederse, o, onundur.”³⁶⁴ Ve şu sözü gibi:

مَلَكَتْ نَفْسُكَ فَأَخْتَارِي

“Nefsine sahip oldun. O halde seç.”³⁶⁵ Fâ, kendisinde hükmün vasfa terettüp ettiği herhangi bir cümleye dâhil olduğu zaman, ister hükme dâhil olsun, isterse vasfa dâhil olsun, ta’lîl

³⁶¹ Ahmed

³⁶² Ahmed

³⁶³ Buhârî, K. Buyu’, 1974

³⁶⁴ Ahmed ibni Hanbel, Mûs, 14109

³⁶⁵ eş-Şevkânî, Neylu’ul-Evtâr

ifâde eder. Zira bu gibi sûretlerde, Fâ, sebep için konuldu. Onun için illetlik ifâde eder. Onun lügatte mutlak cem ve tehir ve mühlet irâde edildiğinde “Sümme” manasında varit olması gelince; bu, onda zâhir değildir. Üstelik bir karinenin varlığı halinde Fâ, sebep ve takibe mânidir. Bunun için Fâ’da aslolan, ta’lîl ifâde etmektir. Cem ve tehir, asıl olanın hilâfıdır. Çünkü Fâ, lügatte tertip ve takip için konulmuştur. Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın, مَنْ أَحَاطَ حَاطًا عَلَى أَرْضٍ فَهِيَ لَهُ “**Kim bir arazi üzerine bir duvar çekerse, o arazi onundur.**”³⁶⁶ sözünde, tertip illetliğe delâlet eder. Çünkü buradaki Fâ, takip içindir. O zaman üzerine terettüp edilen şeyin akabinde hükmün sâbit olması lâzım gelir ki, o şeyin hüküm için sebebiyeti lâzım gelsin. Konuluşunda Fâ’nın tertip ve takip için olması, sebeplik ifâde etti. Dolayısıyla illetlik ifâde etti. Fâ, bunun hâricinde kullanıldığında, kullanımı aslın dışında olur.

İkincisi: Şayet bir vakıa meydana gelir, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e arzedilir, onun peşi sıra bir hükme hükmederse, bu, meydana gelen şeyin o hüküm için illet olduğuna delâlet eder. Bu, el-Buhârî’nin Ebu Hurayra yolundan tahriç ettiği şu husus gibidir:

أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ هَلَكْتُ قَالَ وَلِمَ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى أَهْلِي فِي رَمَضَانَ قَالَ فَأَعْتَقُ رَقَبَةً

“Bir adam Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e gelip “Helak oldum” dedi. “**Niçin?**” buyurdu. “Ramazan’da eşimle cimada bulundum.” dedi. “**O halde bir köle azad et.**” buyurdular”³⁶⁷ Bu, cimânın âzâd etmek için bir illet olduğuna delâlet eder. Çünkü biz, adamın Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e bir vakıa hakkında, Şer’an onun hükmünü beyan için sorduğunu, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in de o hükmü ona cevap ar-

³⁶⁶ Ahmed ibni Hanbel, B. Mûs, 14556

³⁶⁷ Buhârî, K. Nafakât, 4949

zında zikrettiğini, başlangıçta onu zikretmediğini biliyoruz, çünkü bunda soruyu cevaptan geri bırakmak ve beyanı ihtiyaç anından tehir etmek vardır. Tüm bunlar mümkün olsa da, ancak ne var ki bu, zâhirin hilâfıdır. Bu, onun sorusuna bir cevap olunca, kendisine cevabın verildiği suâli zikretmek, cevap verenin sözündeki cevapta mukadder olur. Sanki o, “Cima ettin, o halde kefâretini ver!” demiş gibi oluyor.

Üçüncüsü: Şâri’, hükümle birlikte bir vasıf zikreder, eğer onunla illetlendirmek takdir edilmemiş olsaydı, onu zikretmenin bir faydası olmazdı. Şâri’in makamı bundan münezzehtir. Âdeten teşrî nasslarda zikredilenlerin hepsinin teşrî bir itibarı olur. Onun için bu vasıf, illet olarak itibar edilir, nass da muallel olur. Bu, ister vasıf, suâl mahallinde olsun, isterse hükmün beyanında suâl mahallinden suâl mahallinin benzerine geçilmiş olsun, kelâm bir soruya cevap olduğunda böyledir. Bu, Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’dan rivayet edilen şu husus gibidir:

هَلْ يَنْقُصُ الرُّطْبُ إِذَا بَيَسَ فَقَالُوا نَعَمْ فَقَالُوا نَعَمْ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا إِذَا

“Yaş hurma kuruduğunda eksilir mi? “Evet” dediler. Bunun üzerine Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, “Öyleyse hayır.” buyurdu.”³⁶⁸ Hükmün, yaş hurma kuruduğunda eksilir diye onların cevabındaki eksiklik vasfına bitiştirilmesinin, abes olması mümkün değildir. Bilakis bir fayda için olmalıdır. Rasul’ün yaş hurmanın satışı hakkındaki cevabının, Fâ ile -ki, ta’lîl sîgalarındandır- onun “Öyleyse hayır.” sözüne bitiştirilmesi, hükmün vasfa Fâ ile tertibinden ve hükmün “O halde” harfine bitişmesinden dolayı, eksiklik yaş hurmanın, kuru hurma karşılığında satışının men’inin illeti olduğuna dair bir delâlettir. Bu misâlde zikredilen vasıf, soru mahallinde vakia oldu.

Vasfın, soru mahalli dışında olduğundakine misâl ise -ki, bu, hükmün beyanında soru mahallinin benzerini zikretmeye geçmektir-, Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivâyet edilen şu husustur:

أَنَّهُ لَمَّا سَأَلَتْهُ الْجَارِيَةُ الْخُنْعِيَّةُ وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبِي أَدْرَكَتُهُ الْوَفَاءُ وَعَلَيْهِ فَرِيضَةُ الْحَجِّ فَإِنْ حَجَّجْتُ عَنْهُ أُنْفَعُهُ ذَلِكَ فَقَالَ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ أَكُنْتُ قَاضِيَتَهُ ؟ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ فَدَيْنَ اللَّهِ أَحَقُّ بِالْقَضَاءِ

“Has’amili genç kız ona sorarak “Ya Rasulullah! Üzerinde Hacc fârizası olduğu halde babama ölüm yetiştirdi. Onun nâmuna Haccetsem, bu ona fayda verir mi?” dedi. **“Ne dersin, babanın üzerinde bir borç olsaydı onu ödermiydin?”** buyurdu. Kadın, “Evet.” dedi. **“Öyleyse Allah’ın borcu, ödemeye daha layıktır.”** buyurdular”³⁶⁹ Has’amili ancak Hacc hakkında sordu. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem ise Âdemoğlunun borcunu zikretti. Ona hakkında sorulananın benzeri olarak zikretti, bizzat hakkında sorulananın cevabı olarak değil. Fakat Rasul, o kadının hakkında sorduğu hükmü borç üzerine terettüp ederek zikretti. Hükmün, bir vasma -ki, borçtur- bitiştirilmesinin, abes olması mümkün değildir. Aksine mutlaka bir fayda için olmalıdır. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in bu vassı, hükmü onun üzerine terettüp etmekle birlikte zikretmesi, onunla ta’lile delâlet eder. Aksi halde onu zikretmek abes olurdu.

Dördüncüsü: Nassta meselelerden bir meselenin hükmü zikredilir. Sonra bu zikri, onunla başka bir mesele arasını ayırım zikri takip eder. Eğer aralarındaki bu ayırım zikredilmeseydi, hüküm o meseleye de şâmil olurdu. Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözü gibi:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالنُّبْرُ بِالنُّبْرِ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالْتَّمَرُ بِالْتَّمَرِ وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مَثَلًا بِمِثْلِ سَوَاءٍ بِسَوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ

“Altın karşılığında altın, gümüş karşılığında gümüş, buğday karşılığında buğday, arpa karşılığında arpa, hurma karşılığında hurma ve tuz karşılığında tuz misli misline, müsavî olarak peşindir. Bu sınıflar değişirse peşin olduğu zaman dilediğiniz gibi satın!”³⁷⁰ Buğday karşılığında buğdayın satış hükmü, bundan nehyedilerek zikredildi. Sonra bunu, hububattan iki cins değişirse, buğday ve arpa gibi, o caizdir, hususu takip etti. İki hüküm arasındaki bu ayırım, değiştikleri durumda satış mubahlığının delili sebebiyle, iki cins birliğinin satıştan nehyin illeti olduğuna delâlet eder. Bu ayırım, bu nevide eşya arasındaki ayırım manasını anlatan müteaddit lafızlarla olur. Bunlardan kiminde gâyeyle olur. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ

Temizleninceye kadar kadınlara yaklaşmayın. (el-Bakara 222) Nitekim el-Buhârî Câbir’den şunu tahriç etti:

نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الثَّمَارِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, meyvelerin olgunlaşıp salâhları meydana çıkıncaya kadar alım satımlarından nehyetti”³⁷¹ Ve onun kararıncaaya kadar üzüm ve şertleşinceye kadar tohum alım satımından nehyi gibi. Onlardan kiminde istisnayla olur. Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

فَنَصِفُ مَا قَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يُعْفُونَ

Bağışlamaları müstesna tayin ettiğinizin yarısı... (el-Bakara 237) Onlardan kiminde istidrâk lafzıyla olur, Allahu Teâlâ’nın şu sözü gibi:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ

Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu

³⁷⁰ Muslim

³⁷¹ Müslim, K. Buyu’, 2834

tutmaz. Fakat akdettiğiniz yeminler sebebiyle sizi sorumlu tutar. (el-Mâide 89) Onlardan kiminde de diğeri zikredildikten sonra sıfatlarından bir sıfatı zikretmekle iki şeyden birine yeniden başlamakla olur. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ وَلِلْفَارِسِ ثَلَاثَةٌ

“Yayan olana bir sehim ve atlı olana üç vardır.”³⁷²

Beşincisi: Şâri, hükümle birlikte ta'lîl için olan ve kendisinde illetlik yönü müfhem olan bir vasfı zikretmesidir. Bu, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü gibi:

لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ

“Kâdı kızgınken hüküm vermez.”³⁷³ Şâri', hükmetmekten nehye birlikte kızgınlık halini de zikretti. Kızgınlık, ta'lîl için olan müfhem bir vasıftır ve kızgınlıkta fikri karışıklık ve hâl ızdırabı bulunmasından dolayı hükmetmekten nehy için onun bir illet olduğu müfhemdir. Bu da, kızgınlığın illet olduğuna delâlet eder. Mesela, Hurayra'dan rivayet edilen gibi:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir şehirlinin bedevî adına alım satımından nehyetti.”³⁷⁴ Şehirlinin bedevî adına alım satımından nehyini zikretti. Nehiyle birlikte, satıcıda şehirli yani şehir halkından olmasını, müşteride de bedevî yani çölden gelmiş olmasını zikretti. Bunlardan her biri, alım satımından nehyde ta'lîl için olduğuna dair müfhem bir vasıftır. Bedevîde pazardaki fiyat bilgisizliğinin bulunması nehy için onun bir illet olduğu müfhemdir. Bu da onun bedevî olmasının illet olduğuna delâlet eder. Çünkü o, pazar fiyatını bilmez. Ki bu ta'lîl yönüdür. Pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan

³⁷² İbni Mace, K. Cihâd, 2845

³⁷³ Tirmizi, K. Ahkâm

³⁷⁴ el-Buhârî

nehy de bunun gibidir. Ondaki ta'lîl yönüne değinme açıkça varit oldu. Ebu Hurayra'dan şöyle dediği rivayet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُتَلَّقَى الْجَلْبُ فَإِنْ تَلَقَّاهُ إِنْسَانٌ فَابْتَاعَهُ
فَصَاحِبُ السَّلْعَةِ فِيهَا بِالْخَبَارِ إِذَا وَرَدَ السُّوقَ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan nehyetti. Eğer bir insan onları karşılar, satın alırsa mal sahibi pazara geldiğinde o malda muhayyerdir.”³⁷⁵ Aynı şekilde biri “Âlime, ikram et. Câhili hor gör.” dediğinde, bu, ikramla birlikte bir zikretmedir. Bu hüküm, ta'lîl için olduğu müfhem bir vasıftır. Üzerinde bulunduğu ilim sebebiyle bu vasfın ikram için bir illet olduğu müfhemdir. Aynı şekilde hor görmenin yanında ta'lîl için olduğu müfhem bir vasıf zikredildi. Üzerinde bulunduğu bilgisizlik yani câhillikten dolayı da bu vasfın hor görmek için bir illet olduğu da müfhemdir. İşte ta'lîl için olduğu müfhem olan ve kendisinde illetlik yönü de müfhem olan her vasıf böyledir. Bu vasıf, Şer'i nassta hükümle birlikte zikredildiğinde, hükmün illeti olur, varlık ve yokluk açısından malûm olanla birlikte döner.

Tek bir nasstan veya muayyen müteaddit nasslardan tam manasıyla istinbat edilen illete gelince; bu şöyle olur: Şâri', bir şeyi emreder veya bir halde o şeyden nehyeder, ya o şeyle birlikte nassta o hal zikredilir ya da o şeyde fiilen varlığını tayin eden vakıacı karinelerden o hal anlaşılır. Sonra o halin yok olmasından ötürü emrettiği şeyden nehyeder veya nehyettiği şeyi emreder. O zaman hükmün, o halle veya o halin üzerine delâlet ettiği şeyle muallel olduğu anlaşılır. Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا
الْبَيْعَ

Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda alım satımı bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz. (el-Cuma 9) Ayet, alım satım hükümlerini beyan için değil, Cuma namazının hükümlerini beyan için sevk edildi. Alım satımdan nehy, Cuma için çağrılma hâlinde hâsıl oldu. Sonra nass, şöyle buyurarak geldi:

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

Namaz bittiğinde yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan arayın. (el-Cuma 10) Yeryüzüne dağılmayı ve o halin zevâlî durumunda Allah'ın lütfundan aramayı emretti. O halin zevâlî de, Cuma namazı bittiği zamandır. Yani Cuma namazı sona erdiğinde alım satım caizdir. Bundan, Cuma ezanı anında alım satımdan men etmenin illetinin, namazdan alıkoymak olduğu istinbat edilir ki, o halin delâlet ettiği husus işte budur. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şu sözü gibi:

الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثِ الْمَاءِ وَالْكَلَا وَالنَّارِ

*“Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Su, mera ve ateş.”*³⁷⁶ *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den insanların arazilerindeki kuyuları mülk edinmelerini, fertlerin de Medine ve Tâif'teki su mülkiyetleri hakkında sükût ettiği sâbit oldu. Ama Rasûl'ün fertler için mülkiyetlerine müsaade ettiği kuyuların varlığı, bağ-bahçe vb.lerinin ziraatı içindi. Cemaat için o kuyulara hiçbir ihtiyaç yoktu. Bu durumda o kuyulara müsaade etmek, sudaki ortaklığın ancak cemaatin ona bir ihtiyacı olduklarında olacağına delâlet etti. Bundan da, cemaat için suya ihtiyacın varlığı, ondaki ortaklığın illeti olduğu istinbât edildi. Yani suyun cemaatin gereksinimlerinden olması, ondaki ortaklığın illetidir yani suyun genel mülkiyetten oluşunun illetidir. Böylelikle or-

³⁷⁶ Ahmed ibni Hanbel, Baki Müs. Ensâr, 22004

taklık, üçünde olmaz. Bilakis cemaat için ona bir ihtiyacın olduğu her şeydedir. Bu üçünden herhangi birinden cemaatin ihtiyacı hâli olduğunda, illetin gitmesi nedeniyle ortaklık da gider. İşte kendisindeki hükmün bir hâl veya bir vasfa binaen sevk edildiği, sonra başka bir nassın, meselede o hükme muhalif bir hüküm getirdiği her nass böyledir. İki nasstan, o hâlin bir illet olduğu istinbat edilir veya o hâl, hükmün illete delâlet eder. Şârî'in, bir mesele hakkında genel bir nehiyle nehyetmesi, o meselenin iki hallerinden herhangi bir hâlinde onu mubah kılması da böyledir. Genel nehyin varlığıyla birlikte o meselenin iki hallerden birindeki mubahlığından, nehyin illetinin, içerisinde mubah kılınan hâl mukabili olan hâlin olduğu istinbat edilir.

Kıyâsla alınan illete gelince; bu, Şer'i bir delilin getirmediği illettir. Ama Şer'i nass, ayn ve cins olarak onun mislini getirdi. Şer'i bir delilin getirmediği illet, Şer'i nassın getirdiği illete kıyâs edilir. Çünkü o illetteki ta'lîl yönünü, Şer'i nass getirdi. Ancak kendisine kıyâs edilen illette, ta'lîl için olduğu müfhem olan bir nasstan alınmış olması ve nasstaki illetlik yönünün de müfhem olması şart koşulur ki, illetlik yönü hakkında nass varit olmuş olsun. Bu, o illete, vahyin getirdiklerinden olarak itibar edilmesi içindir. Böylece illetlik yönünü vahy getirmiş olur ki o da, vahyin getirdiği ve ondaki illetlik yönünü de vahyin getirdiği illete, o illetin kıyâs edilmesini sağlayan şeydir. İşte kendisinde bir illeti bir illete kıyâs etmenin caiz olduğu yegâne hâl budur. Bu hâlin dışındakilerde bir illeti bir illete kıyâs etmek, mutlak caiz değildir. Çünkü bir illeti bir illete kıyâs etmek, hakkında Şer'i delilin varit olduğu bir hükmü, hakkında Şer'i delilin varit olmadığı bir hükme kıyâs etmek gibidir. Nitekim bir hükmü bir

hükme kıyâs etmek, ancak üzerine kıyâs edilen hükmün Şeriat'ın kendisine delâlet ettiği Şer'i bir illetle muallel olduğunda caiz oluyorsa, iki vazife arasında mücerret benzeşmeden dolayı bir hükmü bir hükme kıyâs etmek caiz değilse, keza bir illeti bir illete kıyâs etmek de ancak üzerine kıyâs edilen illet, Şeriat tarafından illetlik yönünün beyanı nedeniyle illet olduğu, muallel olduğunda yani illetlik yönünü Şeriat getirdiğinde caizdir. İki illet arasında mücerret benzeşmeden dolayı bir illeti bir illete kıyâs etmek caiz değildir. Onun için illetin kıyâsı, ancak ta'lîl için olduğu müfhem olan ve ondaki illetlik yönü de müfhem olan vasıfta caizdir. Zira illetin bir illete kıyâsında, illetteki ta'lîl yönünün ya Şâri' tarafından, ya da lügatin medlûlü tarafından beyanı gerekir. İletin kıyâsında ta'lîl yönü beyan edildiğinde, illette, o illet üzerine kıyâsı caiz kılan şey -ta'lîl yönü- tamamen var olur. Tıpkı üzerine kıyâs edilen hükümde, kendisinde kıyâsın hâsıl olduğu illetin var olması gibi. İllette, Şeriat tarafından illetlik yönünün beyanı bulunduğu, öyle ki illetin delili olan nass, ondaki illetlik yönünü beyan ettiğinde, o zaman bu illete kıyâs etmek caizdir. Bu, beyan edilmediğinde ise o illete kıyâs etmek caiz değildir. İstikrâ edildiğinde bu, ancak tek bir hâlde mevcûd olur. O hâlde illetin, ta'lîl için olduğu müfhem olan bir vasıftan alınmış olmalı ve ondaki illetlik yönü de müfhem olmalıdır. Bunun dışındaki-lerde illette kıyâs, kesinlikle caiz değildir. İstinbat edilmiş illet ve müfhem olmayan bir vasıftan alınmış illet üzerine kıyâs edilmez. Câmid isim üzerine de kıyâs yapılmaz. Çünkü câmid isim, bir vasıf değildir. İletlik manası da tazammun etmez. Dolayısıyla üzerine kıyâs edilebilmesi için illetlendirilmez. Hükümle birlikte Şâri'in zikrettiği, lügatin vad'ına göre de lafzında illetlik yönünün müfhem

olduğu vasfa misâl, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözüdür:

لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ

*“Kâdı kızgınken hüküm vermez.”*³⁷⁷ Kızgınlık, hüküm vermekten nehyin illetidir. O, hükme mâni bir illettir. Kızgınlık lafzından, onun kızgın olması hüküm vermekten nehy için bir illet olduğu anlaşılır. Onu illet kılan şey, onda bulunan fikir karışıklığı ve hâl ıztırabıdır. Bu illet üzerine içerisinde fikri karışıklığının ve hâl ıztırabının hâsıl olduğu her şey kıyâs edilir. Mesela, açlık gibi... Kâdı, açken hüküm vermez. Böylece kızgınlık, kendisine kıyâs yapmak için asıl ittihaz edilen illettir. Bu illet tetkik edildiğinde bunun, illet kılma sebebinin anlaşıldığı münâsip bir vasfı olduğu açığa çıkar. Yani o illet, ta'lîl için müfhem olan bir vasıftır, bundaki illetlik yönü de müfhemdir. Onun için o illet üzerine kıyâs yapmak sahihtir. Şâri'in hükümle birlikte zikrettiği, Şer'i nassın da ondaki illetlik yönünü beyan ederek geldiği vasfa misâl ise, Ebu Hurayra'dan şöyle dediğine ilişkin rivayet edilen şu husustur:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُتْلَى الْجَلْبُ فَإِنْ تَلَّاهُ إِنْسَانٌ فَابْتَعَاهُ فَصَاحِبُ السَّلْعَةِ فِيهَا بِالْخِيَارِ إِذَا وَرَدَ السُّوقُ

*“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, pazara getirilmekte olan malları karşılamaktan nehyetti. Eğer bir insan onları karşılar, satın alırsa mal sahibi pazara geldiğinde o malda muhayyerdir.”*³⁷⁸ Pazara getirilmekte olan malları karşılamak, alım satımlarının caiz olmadığının illetidir. Onların illet olmalarının yönü, nitekim bu aynı nassta beyan edildiği gibi, mal sahibinin pazar fiyatından câhil olmasıdır. Zira Onun *“pazara geldiğinde”* sözü yani pazar fiyatını öğrendiğin-

³⁷⁷ Tirmizi, K. Ahkâm

³⁷⁸ et-Tirmizî

de, demektir. Öyleyse pazara getirilmekte olan malları karşılamayı illet kılan husus, pazar bilgisizliğidir. Onun için pazara getirilmekte olan malları karşılama üzerine - şehirde otursa dahi-, pazar fiyatını bilmeyen herkes kıyâs edilir. Mahpûs olan kimseleri, hapisten çıkarlarken karşılamak, pazara getirilmekte olan malları karşılamak üzerine kıyâs edilerek, alım satımlarının caiz olmadıklarının illeti olur. Çünkü pazara getirilmekte olan malları karşılamakta var olan husus, onda da vardır. O da pazar fiyatından câhil olmaktır. İşte böyle, Şâri' tarafından onun bir illet itibar edilmesine delilin varit olmadığı ama kendisindeki illetlik yönünden dolayı Şâri' tarafından onu bir illet itibar etmeye delilin geldiği vasıftaki hususun, kendisinde de mevcût olduğu her hususu, kıyâsen illet itibar etmek caizdir. Bunun hükmü, illet oluşuna Şer'i nassın varit olduğu hüküm gibidir. Daima mülâhaza edilmelidir ki bu, ancak üzerine kıyâs edilen asıl, ta'lîl için müfhem olan bir vasıf olduğunda ve ondaki illetlik yönü de müfhem olduğunda olur.

Velhâsıl kıyâsî illette, kıyâsa asıl ittihaz edilen illette, şu üç hususun birlikte bulunması şart koşulur:

Birincisi: *İllet bir vasıf olmalıdır, câmid değil.*

İkincisi: *İllet, müfhem bir vasıf olmalıdır. Yani lafzın delâletinden başka bir manaya delâlet eden yani ta'lîle delâlet eden olmalıdır.*

Üçüncüsü: *Vasıf, kendisindeki illetlik yönüne delâlet eden olmalıdır. Onun için ta'lîl, câmid lafızlar kesinlikle dâhil olmaz. Binaenaleyh Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü:*

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ مِثْلًا بِمِثْلِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ مِثْلًا بِمِثْلِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ مِثْلًا بِمِثْلِ
وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ مِثْلًا بِمِثْلِ وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مِثْلًا بِمِثْلِ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ مِثْلًا بِمِثْلِ فَمَنْ رَادَّ
أَوْ ارْدَادَ فَقَدْ أَرَى

*“Altın altın ile misli mislindedir, gümüş gümüş ile misli mislindedir, hurma hurma ile misli mislindedir, buğday buğday ile misli mislindedir, tuz tuz ile misli mislindedir, arpa arpa ile misli mislindedir. Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”*³⁷⁹ Bu hadiste gelen hususlar kesinlikle illetlendirilmezler. Çünkü bu şeyler, câmid lafızlardır, vasıf değıller. İletlik, bildirmezler. Onlardan ne lüğaten, ne de Şer’an ta’lîl de anlaşılmaz. Dolayısıyla ribânın haramlılığı, bu altı eşyaya mahsur kalır. Ribevî mallar da, yalnızca bu altısına mahsûrdur. Şöyle denmez:

“Altında ribâ haram kılındı, çünkü o, ölçülür veya çünkü o, kıymetli bir madendir. Onda ribânın haramlılığın illeti, onun altın veya gümüş olması ve ondaki illetlilik de onun cins ölçüsü veya değerli bir maden olması kılınır.” Çünkü altın ve gümüş kelimesi, câmid bir isimdir, bir vasıf değıldir. Bu sebeple kesinlikle illet olması sahih olmaz, üzerine de kıyâs yapılmaz. Ayrıca câmid isim, herhangi bir ta’lîl de tazammun etmiyor, kendisindeki illetlik yönüne de delâlet etmez. Bu yüzden câmid ismin illeti üzerine kıyâs yapılmaz. Câmid isim üzerine bir hükmün kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü câmid isim, bir illet değıldir. İletin kıyâsı da onun üzerine kıyâs edilmez. Çünkü câmid isim, kendisindeki illetlik yönüne delâlet etmez. Üstelik câmid isim bir illette değıldir. Şöyle de denmez:

“Buğday, arpa, hurma ve tuzda ribâ haram kılındı. Çünkü bunlar, tartılır. Dolayısıyla bunlardaki haramlılık illeti, buğday veya arpa veya tuz olmaları, onlardaki illetlik yönü de cins tartısı veya yiyecek olmaları kılınır.” Çünkü buğday, arpa, hurma ve tuz kelimeleri, câmid isimlerdir, vasıflar değıller. Onun için illet olmaları kesinlikle sahih olmaz, üzerle-

³⁷⁹ Tirmizi, K. Buyu’, 1161

rine kıyâs da yapılmaz. Ayrıca onlar, herhangi bir ta'lîl de tazammun etmezler, kendilerindeki illetlik yönüne delâlet etmezler. Dolayısıyla üzerlerine kıyâs yapılmaz. Onlar üzerine hükmün kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü onlar, illet değildir. Üzerlerine illetin kıyâsı da kıyâs edilmez. Çünkü onlar, kendilerindeki illetlik yönüne delâlet etmezler. Üstelik illet de değildirler. Şöyle de denmez:

“Bunlardaki illet, ziyâdedir. Ziyâde ise cinslerden her cinsten tahakkuk eder. Bunun için bir tek cinsten mübadele mutlak haramdır. Yani ziyâdenin varlığı nedeniyle mutlak cins haram olur.” Böyle denmez. Çünkü hadisteki O'nun *“Misli misline”* sözü, bir vasıftır, haramlılık için bir illet değildir. Ondan, ne lügaten, ne de Şer'an bir illet oluşunu anlamak da mümkün değildir. Onun için hüküm, câmid lafız üzerine musallat olarak bâki kalır. Bunun için hadisin sonunda *“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”* buyurdu. Yani kim haklarında nass getirilen bu eşyada ziyâde eder veya ziyâde isterse, demektir. Ziyâde, üzerlerine nass getirildiğinden dolayı bu eşyaya mahsûrdur. Çünkü *“Misli misline”* ve *“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”* sözü, bu altı eşya için bir vasıf olarak geldi. Onun için bu vasıf, onlardan her biriyle birlikte, onda vasfiyet tahakkuk edesiye dek tekrarlandı ve şu sözle de tekit edildi: *“Kim ziyâde eder veya ziyâde isterse, ribâ yapar.”* Bundan dolayı elmas, cevher vb. gibi değerli mücevherlerin mübadelesi, ziyâde etse veya ziyâde istese de, haklarında nassın olmamasından ötürü, ribâ olarak itibar edilmez. Buna binaen zeytinde veya soğanda veya limonda veya elmada veya demirde veya bakırda veya toprakta veya çimentoda vb. haklarında nassın olmamasından ötürü ribâ yoktur.

Buna göre keza Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözü

de:

مَا مِنْ صَاحِبِ ذَهَبٍ وَلَا فِضَّةٍ لَا يُؤَدِّي مِنْهَا حَقَّهَا إِلَّا إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ صُفِّحَتْ لَهُ صَفَائِحُ مِنْ نَارٍ

*“Onlardan haklarını vermeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, Kıyamet Günü’nde bunlar, onun için ateşten levhalar haline getirilmesin.”*³⁸⁰ Bu hadiste gelen hususlar da kesinlikle illetlendirilmezler. Çünkü bu şeyler, câmid lafızlardır, vasıf değiller. Bunlar illetlik de hissettirmezler. Bunlardan ne lügat, ne de Şer’an ta’lîl anlaşılmaz. Onun için nakitten zekât, altın ve gümüşe mahsur kılınır. Şöyle denmez:

“Bunlarda zekât vâcibtir. Çünkü onlar, maldır. Öyleyse her mal onlar üzerine kıyâs edilir.” Böyle denmez. Çünkü altın ve gümüş kelimeleri, câmid isimlerdir. İlet olmaya uygun olmazlar. Onun için câmid isim üzerine kıyâs yapılmaz. Câmis isim, herhangi bir ta’lîl de tazammun etmez. Kendisinde illetlik yönüne de delâlet etmez. Dolayısıyla onun illeti üzerine kıyâs yapılmaz. Onun için demirde, bakırda, çelikte, şahıs yanında üzerlerinden bir sene geçmiş olsa da, zekât vâcib değildir. Aynı şekilde sahibi yanında üzerlerinden bir sene geçmiş olsa da elmasta, cevherde de zekât vâcib değildir. Keza icâreye hazır evlerde veya ister binek isterse nakliye arabaları olsunlar, icâreye hazır arabalarda, bunlardan her biri maldır, bahanesiyle altın ve gümüş üzerine kıyâs edilerek zekât vâcib değildir. Çünkü altın ve gümüşün mal olmaları, kendilerinde zekâtın vücûbiyeti için bir illet değildir. Onlarda zekâtın vücûbiyeti de kesinlikle illetlendirilmemiştir. Bu ikisi câmid lafızdır. Dolayısıyla illet olmazlar, onlarda ta’lîl de mümkün değildir. Tabiatıyla üzerlerine kıyâs da yapıl-

³⁸⁰ Muslim

maz. Onların bir illeti vardır ve üzerine kıyâs yapılır iddiasında bulunulmaz. Hayvanın zekâtı da böyledir. Ancak hakkında nassın varit olduklarında zekât vâcibtir. Çünkü o, câmid bir lafızdır. Aynı şekilde hububat da öyledir, ancak hakkında nassın varit olduklarında zekât vâcibtir. Çünkü hububat, câmid bir lafızdır. İletlendirilmez, ondan illetlik de anlaşılmaz. Çünkü illetlik, ta'lîl için olduğu müfhem vasfa ve o vasıftaki illetlik yönünün de müfhem olduğuna münhasırdır. Bu ise, hadislerin haklarında zekâtın vücûbiyetine nass ettiklerinde mevcût değildir. Üstelik Şâri', kendilerinde zekâtın vâcib olduklarından her nevinin nisabını beyan etmiş ve onu câmid lafızla tayin etmiştir. Aynı şekilde Allahu Teâlâ'nın, حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ, **Size leş, haram kılındı.** (el-Mâide 3) sözü üzerine de kıyâs yapılmaz. Çünkü leş, haramlılık için müfhem bir vasıf değildir. Çünkü o, câmid bir isimdir. Dolayısıyla üzerine kıyâs yapılmaz. Kendisinde illetlik yönüne de delâlet etmez. Onun bir illeti vardır, üzerine kıyâs yapılır, iddiasında bulunulmaz. Kendilerinde câmid ismin geldiği bütün nasslar, bunun gibidir. Ayrıca ta'lîl, müfhem olmayan vasfa dâhil olmaz. Çünkü o, illetliği hissettirmez. Ne lûgat, ne de Şer'an herhangi bir ta'lîl de tazammun etmez. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, مَنْ ابْتِغَى خُلًّا بَعْدَ أَنْ تَوَبَّ رَفَعْنَا عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ فَتَمَرَّتْهَا, **"Kim aşılandıktan sonra hurma ağacı satarsa, meyvesi satıcıya aittir, satın alan şart koşması müstesnadır."**³⁸¹ sözü, hurma ağacına hâsstır, başkasına değil. Üzerine de kıyâs yapılmaz. Çünkü aşılama, muayyen bir iştir. Aşılama kelimesi, bir vasıf olsa da, ancak hükmün illeti için müfhem bir vasıf değildir. Ta'lîl, tazammun etmez. Onun için üzerine kıyâs yapılmaz. Ona

³⁸¹ Buhâri, K. Buyu', 2052

ilhak da edilmez. İşte böyle, müfhem olmayan her vasıf, kıyâsa asıl ittihaz edilmez. Binaenaleyh illetin kıyâsı, müfhem vasıfla sâbit olan illete münhasırdır, başkasına değil.

İşte bunlar, Kitâp, Sünnet ve kıyâstan illetin delilleridir. İcma'us-Sahabe'ye gelince; bu, Sahabe'nin, muayyen bir şeyin illet itibar edilmesi üzerinde icmâlarını rivâyet etmesidir. O zaman o muayyen şey, Şer'i bir illet olur. Çünkü onların icmâları, burada o şey üzerine bir delilin var olduğunu keşfeder. Sahabe, adaletin, şahitlik için bir illet itibar edilmesi üzerinde ve küçüklüğün de küçüklük üzerinde velâyet için bir illet itibar edilmesi üzerinde icmâ etti. Böylece bunlardan her biri, Şer'i bir illettir. Çünkü icma'us-Sahabe'yle sâbit oldular. Bu illet, tamı tamına Kitâp ve Sünnet'le sâbit olan illet gibidir.

Makâsid-uş Şeriat

İslâmî Şeriat âlemlere rahmet olarak geldi. Allahu Teâlâ Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in bi’seti hakkında şöyle buyurdu:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Kur’ân-ı Kerim’in konumu hakkında da şöyle buyurdu:

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

Biz Kur’ân’dan Müminlere şifâ ve rahmet olanı indiririz. (el-İsra 82) Rasul’ün rahmet oluşu ve Kur’ân’ın şifâ ve rahmet oluşu, tüm bunlar Şeriat’ın kullar için rahmet olarak geldiğine delâlet eder. Ancak Şeriat’ın rahmet olarak gelmiş olması, Şeriat üzerine terettüp eden neticedir. Onun teşriine sevk eden değildir. Yani Allah *Subhânehu ve Teâlâ*, bize Şeriat’ın teşriinden hikmetinin, ondan onun kullar için rahmet olma neticesinin doğacağını haber verdi. Yoksa onun teşriine sevk eden, onun rahmet oluşu değildir. Buna göre Şeriat’ın insanlar için rahmet oluşu, Şâri’in Şeriat’ın teşriinden hedeflediği gâyedir. Kendisinden dolayı Şeriat’ın teşri edildiği sebep değildir. Buna delil, Şeriat’ın rahmet oluşuna delâlet eden ayetlerin nassıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107)

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

Biz Kur’ân’dan Müminlere şifâ ve rahmet olanı indiririz. (el-İsra 82) Bu, illetlik ifâde etmez. Bu, Allahu Teâlâ’nın

Firavn'un Mûsâ ile durumu hakkındaki şu sözü:

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرَنَّا

Nihayet Firavn'un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye buldular. (el-Kasas 8) Ve Allahu Teâlâ'nın Müslümanlara meleklerle yardım etmesi hakkındaki şu sözü:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى

Allah bunu sadece müjde olsun diye yaptı. (el-Enfal 10) Ve şu sözü gibi:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

Bu Kitâp'ı da sana, her şey için bir açıklama, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik. (en-Nahl 89) Ve şu sözü gibidir:

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

O (Cebrail), Allah'ın izni ile Kur'ân'ı senin kalbine önceki Kitapları doğrulayıcı ve Müminler için bir hidâyet ve bir müjde olarak indirdi. (el-Bakara 97) *Bunlardan murât şudur;* onun gönderilmesinden hâsıl olan netice, onun, insanlar için bir rahmet olmasıdır. Allah'ın Kur'ân hakkındaki, **'Şifâ ve rahmet olanı'** sözü, neticesi bakımından Şeriat için bir vasıftır. Onun teşrîi için bir illet değil. Sığasında ta'lîl bulunan bir ayet dahi mevcût değildir. Bütün sîgalar, ta'lîle delâlet etmezler. Onun için illetlik, nefyedilir ve ayetler, Allah'ın Şeriat'ın teşrîinden hikmetinin onun rahmet olması bakımından medlûlleri üzerine bâki kalırlar. Böylelikle ta'lîl, nefyedilir. Dolayısıyla illetlik nefyedilir. Şeriat'ın âlemlere rahmet oluşu, Şeriat'ın teşrîinin illeti değil, ancak Şeriat'tan hâsıl olan netice olur. Şöyle denmez:

"Bu ayetler, nitekim Şeriat'ın illetini beyan eden ayetlerin

bize bildirdikleri gibi, Şâri'in Şeriat'tan maksûdunu bize bildirirler. Onun için Şeriat için bir illet olurlar." Böyle denmez. Çünkü bu ayetler, Şâri'in kastını ve Şeriat'ın teşriinden hedefini bize bildirseler de, ama onlar, Şeriat'ın teşrii için Onu iten olduklarını bize bildirmedi. Gâye ile iten arasında fark vardır. Ayetler, Şeriat'tan neticelenmesi mümkün olan gâyeyi bize bildirdiler. Ama onlar, onun teşriine iten şeyi bize bildirmedi. Şeriat'ın teşriine sevk edene yani onun teşriine itene delâlet eden ne Kitâp'tan, ne de Sünnet'ten nasslar mevcûd değildir. Ancak burada olan şeyin hepsi, Şeriat'tan sâdır olan gâyeye delâlet eden nasslardır. Bunlar ise, illetlik ifâde etmezler, dolayısıyla illet olmazlar. Buna göre Şer'i nasslarda, Şeriat'ın teşriinin illete delâlet eden herhangi bir nass mevcûd değildir. Nasslardan mevcûd olan şey, ancak Şeriat'tan doğan gâyeye delâlet eder. Bu ise makâsid-uş Şeriat'tır. Bir bütün olarak ondan kaynaklanan, onun kullar için bir rahmet oluşu dışında Şeriat'a ait maksatlardan bir maksat mevcûd değildir.

Bu makâsid-uş Şeriat, bir bütün olarak Şeriat'ın maksatlarıdır. Yani bir bütün olarak İslâmî Din'in maksatlarıdır. Bunlar, bizatihi her hükmün maksatları değildir. Çünkü onlara delâlet eden delilde, doğan rahmetin, bizatihi her hükümden değil, ancak bir bütün olarak Şeriat'tan doğduğu vâzıhtır. Zira şöyle buyurdu:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Yani Risâlet rahmettir. Yine şöyle buyurdu:

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

Biz Kur'ân'dan Müminlere şifâ ve rahmet olanı indiririz. (el-İsra 82) Buradaki مِنْ "Min", beyan içindir. Yani

Kur'ân'ı şifâ ve rahmet olarak indiririz. Onun manası, bazı Kur'ân'ı şifâ ve rahmet olarak indiririz, demek değildir. Mefhûm'ul-Muhâlefet ise, Kur'ân'ın bazıısı böyle değildir. Bu ise, bizzat Şeriat'ın kendisine zıttır. Aklî ve Şer'î delil, bunun batıllığına kâimdir. Böylece şifâ ve rahmet, bir kısmı değil, bütün Kur'ân'dır. Rahmet, bir bütün olması bakımından Şeriat'tan sâdır olan gâyedir noktasında sârih olarak delil geldi. O delilde, rahmetin bizatihi her hükümden veya Şeriat'ın nasslarından her bir nasstan sâdır olan gâye olduğuna herhangi bir delâlet yoktur. Onun için Şâri'i, bir bütün olması bakımından Şeriat'ın maksatlarını beyan ettiği bir vakitte, bizatihi bazı hükümlerin teşriinden maksadını da beyan ettiğini görüyoruz. Bu bağlamda ins ve cinnin yaratılışı hakkında şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي

Ben ins ve cinni ancak Bana kulluk etsinler, diye yarattım. (ez-Zariyat 56) Bunun dışında birçok hükümlerde de buyurdu. Bu sebeple Allah, bir bütün olarak Şeriat'ın teşriinden ve bazı hükümlerin teşriinden maksadını beyan etmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın muayyen bir hükmün teşriinden maksadı, bir bütün olarak Şeriat'tan maksadı olmaz. Bir bütün olarak Şeriat'tan maksadı da, bizatihi her hükümden maksadı olmaz. Bilakis Allah'ın maksadı, üzerine delâlet ettiği mevzûda delilden bilinir. Allah'ın maksadı, o mevzûdan başkasına geçmez. Delilin delâletinde durulur. Binaenaleyh bir bütün olarak makâsid-uş Şeriat, Şeriat'ın teşriinden gözetilen Allah'ın hikmeti ve onun teşriinden hedeflenen gâyedir. Bu maksat -ki, onun âlemler için bir rahmet olmasıdır-, bizatihi Şeriat'ın hükümlerden her hükmün maksadı değildir. Bilakis o, Şer'î hükümler olmaları açısından Şer'î hükümlerin maksadıdır, yani bir bütün olarak Şeriat'ın maksadıdır.

Bizatihi Her Hükümün Maksadı

Nitekim Allah, Şariat'ın teşriinden maksadını beyan ettiği gibi, hükümlerden birçoğunun teşriinden maksadının, bizatihi her bir hüküm olduğunu da beyan etti. Haccı nispetle, Allahu Teâlâ Haccın teşriinden gâyesinin, insanların kendilerine ait menfaatlara şahit olmalarıdır, diye beyan etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ

Kendilerine ait bir takım menfaatlara şahit olsunlar diye. (el-Hacc 28) Hamrın ve kumarın haramlılığından maksadının, hamr ve kumardan dolayı insanlar arasında kin ve düşmanlık hâsıl olmasın, diye beyan etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ

Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister. (el-Mâide 91) Rüzgârların gönderilmesinden maksadının, yağmuru müjdelemek olduğunu beyan etti. Şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ

Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. (el-A'raf 57) İns ve cinleri yaratmaktan maksadının, Kendisine ibâdet etmeleridir, diye beyan etti. Şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي

Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler, diye yarattım. (ez-Zariyat 56) Annesi onu denize attığında Firavn ailesinin Mûsâ'yı denizden almalarından maksadının, onlar için bir düşman olmasıdır, diye beyan etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا

Nihayet Firavun'un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun, diye aldı. (el-Kasas 8) Müslümanlara meleklerle yardım etmekten maksadının, onlar için bir müjde olmasıdır, diye beyan etti. Şöyle buyurdu:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ

Allah bunu, sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın, diye yapmıştır. (el-Enfal 10) Hayatı ve ölümü yaratmaktan maksadının, insanları denemek ve onları imtihan etmek olduğunu beyan etti. Şöyle buyurdu:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

O ki, hanginizin amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı. (el-Mülk 2) Dinden maksadının, onlara baskı yapmak değil, bilakis onları temizlemek ve üzerlerindeki nimetini tamamlamak için olduğunu beyan etti. Şöyle buyurdu:

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ

Allah üzerinize bir sıkıntı kılmak istemez, fakat sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister. (el-Mâide 6)

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk kılmadı. (el-Hacc 78) Oruç farziyetinden maksadının, muttaki olmalarıdır, diye beyan etti. Şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz. (el-Bakara 183) Namazdan maksadının, onları fuhşiyattan ve münkerden alıkoymaktır, diye beyan etti. Şöyle buyurdu:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

**Muhakkak ki namaz, fuşşiyattan ve münkerden alı-
kor.** (el-Ankebut 45) Beyt-i onlar için kible kılmasından mak-
sadının, insanların onlar aleyhinde bir hücceti olmaması-
dır, diye beyan etti. Şöyle buyurdu:

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ

**Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin
ki, insanların aleyhinizde bir hücceti bulunmasın.** (el-
Bakara 150) Zemzem suyunu içmekten maksadının, onu
içenlerin, kendisi için onu içtiklerinden şifâ bulmak oldu-
ğunu beyan etti. *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam* şöyle buyurdu:

مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شَرِبَ لَهُ

"Zemzem suyu, kendisi için içilen şey içindir."³⁸² Kadı-
nın halası ve teyzesi vb. üzerine nikâhlanmasının haram-
lılığından maksadının, akrabalıklarını kesmemeleridir,
diye beyan etti. Nitekim hadiste ibnu Abbâs yolundan
Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle buyurduğu
geldi:

نَهَى أَنْ تُرَوِّجَ الْمَرْأَةُ عَلَى الْعَمَّةِ وَعَلَى الْخَالَةِ وَقَالَ إِنَّكُمْ إِنْ فَعَلْتُمْ ذَلِكَ قَطَعْتُمْ
أَرْحَامَكُمْ

**"Kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmasından neh-
yetti. Ve dedi ki: "Siz eğer bunu yaparsanız, akrabalıkları-
nızı keserseniz."**³⁸³ İşte böyle, Şâri', hükümlerden birço-
ğundan maksadını beyan etti. Ancak burada beyan ettiği
maksadı, ancak hükümden doğan gâyedir, onun teşriine
sevk eden değil. Yani Teâlâ'nın bu hükmün teşriinden
hikmeti, beyan ettiği şeyin o hükümden doğmasıdır. Al-
lah bize bu hükmün teşriinden hikmetinin, onu tatbik
edenler için şu husus, o hükümden doğar, diye haber
verdi.

³⁸² Ahmed

³⁸³ et-Tabarâni

Şâri'in hükümden maksûdu, ister sîga bakımından olsun, isterse her birinin vakıası bakımından olsun, kendisinden dolayı hükmün teşrî edildiği sebepten başkadır.

Sîgaya gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي

Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler, diye yarattım. (ez-Zariyat 56) Ve Hacc konusundaki şu sözü:

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ

Kendilerine ait bir takım menfaatlere yakînen şahit olsunlar, diye. (el-Hacc 28) Ve yaratılışın aslı hakkındaki şu sözü:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

O ki, hanginizin amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı. (el-Mülk 2) vb... Bu ayetlerden herhangi bir ayetin sîgası, yaratmaya sevk eden, Allah tarafından sınamak, Haccın teşrîine sevk eden, insanların kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olmaları, cinleri yaratmaya sevk eden de, Allah'a ibâdet etmeleri olduğuna delâlet etmezler. Bilakis bu amelden hâsıl olan âkibetin, şu olduğuna delâlet ederler yani bu amelin neticesi şudur. Bu ayetler vb.ndekiler, sevk eden değildir. O ancak gâye veya neticedir yani âkibettir. Allahu Teâlâ, bundan maksûdunun onun âkibetinin şu olduğunu beyan etti. Oysa bu, sevk edene delâlet eden ayetlerin hilâfıdır. Çünkü onların sîgaları, getirdikleri şeyin, hükme sevk eden, onun teşrîine iten olduğuna delâlet ederler. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ

Ki evlatlıklarının karılarında Müminlere bir sakınca olmasın. (el-Ahzab 37) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

Mallar sadece içinde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın. (el-Haşr 7) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ

Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat akdettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (el-Mâide 89) Bu ayetlerden her bir ayetin sîgası, kendisinde zikredilenin hükme sevk eden olduğuna, hükmün gâyesi olmadığına delâlet eder. Mallar, zenginler arasında dolaşan olmasın oluşu, Allah'ın bu hükmü teşriinin sebebidir. O, Allahu Teâlâ'nın hükmün teşriinden gâyesi hakkında mücerret haber vermesi değildir. Aynı şekilde birinci ayetteki evlatlıklarının karıları hakkında sıkıntının olmaması ve ikinci ayetteki yeminlerin akdedilmesi, bunlardan her biri hükmün teşriine sevk edendir, onun teşriinden gâye değildir. Yani ondan hâsıl olan netice değildir.

Bu, Allah'ın bu hükmü teşriine sevk eden sebebi beyan ederek gelen ayetlerden her bir ayetin sîgası bakımındandır. Gâye ve sevk edenden her birinin vakıası bakımından olana gelince; gâye, Allah'ın hikmetidir. O, sevk edenin hilâfına, bu hükümden doğması mümkün olan neticedir. Çünkü sevk eden, netice değildir, ancak teşrî sebebidir. Sevk eden, hükümden önce ve onunla birlikte mevcûttur. O, hükmün neticesi değildir. Allahu Teâlâ, hükmün teşriinden gâyesinin şu olduğuna delâlet eden bir şey söylediğinde, bu sözün manası, O'nun maksadının beyanı olur, O'nun teşrî sebebinin beyanı değil. Bu hükmün teşrî sebebinin de şu olduğuna delâlet eden bir şey söylediğinde, bu sözün manası, kendisinden dolayı hükmün teşrî edildiği şeyin beyanı olur, hükümden maksadının beyanı değil. Sebebin

beyanı ile gâyenin beyanı arasında büyük fark vardır.

Bu, bir yöndendir. Diğer bir yönden ise, Allah'ın herhangi bir hükmün teşrîinden hikmetini yani gâyesini beyan etmesinin manası, bu gaye, mutlaka tahakkuk eder, demek değildir. Bilakis tahakkuk edebilir de tahakkuk etmeyebilir de. Allah, bir hükmün teşrîinden hikmetini beyan ettiğinde, hükümden Allah'ın maksadının tahakkuk etmesi vâcibtir, demek değildir. Bilakis sadece bunun manası, hükümden maksadının, ondan şu doğar, demektir. Şunun doğması vâcibtir, değil. Bunun için hükümden Allah'ın hikmeti, bazen tahakkuk edebilir, bazen de tahakkuk etmeyebilir. Mesela, Allahu Teâlâ Hacc hakkında şöyle buyuruyor:

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ

Kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar diye. (el-Hacc 28) Hissi müşahede şudur ki, milyonlarca insanlar, Hacc ettiler ama kendilerine ait herhangi bir menfaate şahit olmadılar. Allahu Teâlâ'nın hamr ve kumar hakkındaki şu sözü:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ

Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister. (el-Mâide 91) Hamr nedâmetçilerinden ve kumarbazlardan birçoklarının arasına Şeytan kin ve düşmanlık sokamadı. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyuruyor:

مَاءٌ زَمْزَمٌ لِمَا شُرِبَ لَهُ

“Zemzem suyu, kendisi için içilen şey içindir.”³⁸⁴ İnsanlardan birçoğu, zemzem suyunu bir şeyler niyetiyle içtiler, ama bu şeyler tahakkuk etmedi. Bu, hakkında haber

verdiği bir husustan veya teşrî ettiği bir hükümden Allah'ın maksûdunun tahakkuk etmesi için hiçbir zaruret olmadığına delâlet eder. Aksine o, Allahu Teâlâ tarafından bu maksadı hakkında bir haber vermektir. Yoksa bunun tahakkuk etmesi vâcibtir, diye bir haber vermek değildir. Bu sebeple Şâri'in bu maksûdunu, hükme sevk eden kılmak sahih olmaz. Onun illeti de olmaz. Bilakis o, Allah'ın hükümden hikmetinin bir beyanıdır. Şayet bu ayetlerdeki Şâri'in bu maksûdunun hükme sevk eden yani Şer'i illet olması caiz olsaydı, mutlaka kin ve düşmanlık sokmak, hamr ve kumarın haramlılık illeti olurdu. İlet, bulunduğu anda, hamr ve kumar haram olurdu, aksi halde olmazdı. Menfaatlara şahit olmak da, Haccın illeti olurdu. İlet, var olduğunda, Hacc da var olurdu, aksi halde olmazdı vb... Bu, doğru değildir. Onun için Şâri'in hükümden maksûdu yani gâyesi, hükme sevk eden olmaz. O ancak Allah'ın hükümden hikmeti ve onun tatbikinden hâsıl olan neticedir.

Buna göre teşrîlerinden gâyesini beyan ettiği hükümlerden Allah'ın maksatları, Allah'ın bu hükümlerden hikmetleridir, onların illetleri değil. Bu sebeple onlar üzerine kıyâs yapılmaz, onlarda gelen manalar üzerine de kıyâs edilmez. Onlar, bizatihi her hükme hâsırlar, onu aşmazlar. Bazen meydana gelirler, bazen meydana gelmezler. Onların Şer'i illetlerle ve kıyâsla hiçbir alâkaları yoktur. Bilakis onlar, Allah'ın hükümden hikmetidir.

Bilinmesi gerekir ki Allah'ın hükümden hikmeti, onun teşrîinden ve ondan gâyesinden maksadıdır. Bundan ötürü bizzat Şâri'in kendisi, o gâyenin Kendi gâyesi olduğunun bilebilmek için gâyesini beyan etmelidir. Yani Şer'i maksatlar, ister bir bütün olarak makâsid-uş Şeriat olsun, isterse bizatihi her hükmün maksatları olsun, bunları ya

lâfzen ve manen ya da manen ama Rasul onu ifâde ederek, Allah indinden vahyin getirdiği Şer'i bir nass getir-medikçe, Şer'i maksatlar olarak itibar edilmezler. Onları, vahyin getirdiği bir nass getirmediğinde, Şer'i maksatlar-dan yani Allah'ın hikmetlerinden itibar edilmeleri caiz değildir. Çünkü onların, Allah'ın maksûdu ve hükümden veya Şeriat'tan hikmeti olmalarının manası, onları kaste-den Allahu Teâlâ'dır, demektir. Allah bizleri onlara vahiy vasıtasıyla bir nassla muttaki kılmadıkça, Allah'ın hikme-tine muttali olmak aklen ve Şer'an muhaldir. Onun için onları, Allah indinden vahyin getirdiği bir nassın getir-mesi zorunludur. Onları bir nass getirmediğinde, onlar, Allah bunu bizlere haber vermediğinden dolayı ve hik-metlerden bize haber verdikleri üzerine kıyâs yapmak caiz olmadığından, Şâri'in maksûdu ve hikmeti olarak iti-bar edilmezler.

Bütün bunlardan açığa çıkar ki, ne olursa olsunlar, Şer'i maksatlar, hükmün teşrîinden gâyedir yani hüküm-den doğması mümkün olan neticedir. Bu neticenin duru-mu ne olursa olsun, o bir Şer'i illet değildir. O ancak Al-lah'tan bir haber vermektir. Bu yüzden o, hükümler hak-kında değil, bir takım şeyler hakkında haber vermek kabi-linden olur. Bu sebeple o, Şer'i nasslardaki kıssalar, haber vermek, öğütler ve irşadlar hükmünü alır. Bunun gayri-sinde olması sahih değildir. Dolayısıyla hiçbir şekilde ne teşrî, ne de hükümlerin istinbatına dâhil olmaz.

Maslahatların Celbi Ve Mefsedetlerin Def'i Hem Bir Bütün Olması Vasfıyla Şeriat İçin Hem de Bizatihi Herhangi Bir Hüküm İçin Bir İlet Değildir

Bazı Usûl'ul-Fıkıh âlimleri şöyle derler:

“Hükmün teşrîinden maksûd, Rab zarar ve faydalanmadan beri olduğundan, kula nispetle ya bir maslahatın celbidir, ya bir zararın def'idir ya da iki hususun toplamıdır. Belki de bu, kulun maksûdudur. Çünkü bu, ona mülâyimdir ve nefesine muvâfıktır. Onun için âmil kimse, bunun varlığı ile yokluğu arasında muhayyer bırakıldığında, yokluğuna karşılık varlığını seçer. Hükmün teşrîinden maksûdun, ancak maslahatın tahsili veya zararın def'i olduğu bilinince, bu, ya dünyada olur, ya da Ahiret'te. O yani hükmün teşrîinden maksûd, ya zarûrî maksatlar kabilindendir, ya da zarûrî maksatlar kabilinden değildir. Eğer zarûrî maksatlar kabilinden olursa, ya asıl olur, ya da asıl olmaz. Eğer asıl olursa, bu, milletlerden bir milletin, Şeriatlardan bir Şeriat'ın onlara riâyetten hâli olmadıkları beş maksada râcîdir. Bunlar: Din'in, nefsin, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır. Çünkü bu maksatları muhafaza etmek, zarûriyattandır. Ama eğer asıl olmazsa, bu, zarûrî maksûdu tamamlayan tâbidir. Bu, tıpkı sarhoşluk vermese de, çoğuna davetçi sarhoşluk veren şeyden azcık içilmesini haram kılmakla aklın muhafazasındaki mübalağa gibi.

Eğer zarûrî maksatlardan değilse, ya insanların kendisine ihtiyaç duyduğu şeyler kabilinden olur ya da ihtiyaç duyulmayanlardan olur. Kendisine ihtiyaç duyulan kabilden olanlara gelince; ya asıl olur, ya da olmaz. Eğer asıl olursa, bu, zâit ihtiyaçlara râcî olan ikinci kısımdır. Bu, mesela, küçük kız çocuğun evlendirilmesi üzerinde velinin egemen kılınması gibi. Eğer asıl olmazsa, bu, ikinci kısmı ikmal etmek ve tamamlamak mecraasında câri olana tâbidir. Bu, mesela, denkliğe riâyat ve küçük kız çocuğun evlendirilmesinde mehr-i misil³⁸⁵ gibi.

Ama eğer maksûd, zâit ihtiyaçlar kabilinden değilse, bu,

³⁸⁵ Mehîr söylenmeden veya mehîr vermemek şartı ile yapılan bir nikâhtan sonra, kadının, baba tarafından akrabâsının kadınlarına bakılarak bunlara verilen mehîr kadar verilen mehîrdir.

üçüncü kısımdır. Bu, tahsinat, tezyinat, adet ve muamelelerde en güzel yöntemlere riâyet etmek mevkilerinde vaki olan şeydir. Bu, mesela, şahitlik ehilliğinin köleden sökülüp alınması gibi...”

Bunun hülâsası, Usûl’ul-Fıkıh âlimlerinden bu grup nezdinde maslahatlar, beş kısımdır. Bunlar:

1- Asıl olan zarûrî maksatlar. Beş maksatlar gibi...

2- Asıl olmayan zarûrî maksatlar. Sarhoşluk veren şeyden azıcık içilmesini haram kılmak gibi...

3- Kendisine ihtiyaç duyulup asıl olan kabilden olan gayri zarûrî maksatlar. Küçük kız çocuğunu evlendirmek üzerine ve-liyi egemen kılmak gibi...

4- Kendisine ihtiyaç duyulup asıl olmayan kabilden olan gayri zarûrî maksatlar. Denkliğe riâyet etmek gibi...

5- Kendisine ihtiyaç duyulan kabilden olmayan gayri zarûrî maksatlar. Bilakis tahsinat, tazyinat ve adetlerden, muamelelerden en güzel yöntemlere riâyet etmek mevkilerinde vaki olurlar. Yönetim ehilliğini kadından söküp almak gibi...

Onlar şöyle derler: “Hükümler, kulların maksatları için teşrî edildi.” Buna delilleri, nass ve icmâdır. İcmâyâ gelince; Fıkıh imamları, Mutezile’nin dediği gibi, bu vücûb yoluyla olduğunda veya Ehl-i Sünnet’in dediği gibi, vücûb olmaksızın ittifak ve vukûu gereğince olduğunda ihtilaf et-seler de, Allahu Teâlâ’nın hükümlerinin bir hikmet ve maksûddan hâli olmadığı üzerinde icmâ ettiler. Nassa ge-lince; Şer’i hükümler, Rasul’ün getirdiklerindendir. Onlar, Allahu Teâlâ’nın şu sözünden dolayı, âlemler için bir rahmettir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Hükümler, âlemlere râci olan bir hikmetten yok-

sun olsalardı, bir rahmet olmazlardı. Bilakis bir musibet olurlardı. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

Rahmetim her şeyi kuşatır. (el-A'raf 156) Hükümler, kullar hakkında bir hikmet için teşrî edilmiş olmasalardı, rahmet değil, musibet olurlardı. Keza *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözü:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ

"İslâm'da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur."³⁸⁶ Şayet hükümlerle teklif, kullara râci olan bir hikmet için olmamış olsaydı, teşrîleri sırf zarar olurdu. Bu da İslâm sebebiyle olurdu. Hâlbuki bu, nassın hilâfıdır.

Hükümlerin, ancak kulların maslahatları için teşrî edildikleri sâbit olunca, biz, bir maslahatı bir hususu gerektiren meşrû bir hüküm gördüğümüzde, bu, ya hükmün teşrîinden maksat olmaktan yoksun değildir, ya da hükmün teşrîinden hedef, bize zâhir değildir. *Hükmün teşrîinden hedefin, bize zâhir olmamasına gelince;* bu, hükmün teşrîini taabbudî kılar. Bu ise, aslın hilâfıdır. Çünkü hükmün teşrîindeki asıl, bir hikmet için olmasıdır. Geriye ancak hükmün zâhir olan bir şey için meşrû kılınmış olması kalıyor. Binaenaleyh hükümler, ancak kulların maslahatları için teşrî edildiler.

İşte bu, bazı usûlcülerin, Şeriat, bir maslahatın celbi veya bir mefsedetın def'i için geldi, konusunda söylediklerinin hülâsasıdır. Ama onlar, *"Bu maslahat, hükümde onun bir illeti olarak muteber olabilmesi için delil o maslahata delâlet etmek zorundadır. Bir delil, o maslahata delâlet etmezse,*

³⁸⁶ et-Tabarâni

ona itibar edilmez.” derler. Onlar, “Şeriat, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i için geldi. Muayyen Şer’i her hükümde, muteber olabilmesi için maslahata delâlet eden bir delil olmalıdır.” derler. Bunun için onlar, “Vasfın nasbedilmesi, bir sebeptir ve Şâri’den bir illettir. Onun delili de Şer’i olmak zorundadır.” dediler. Yine onlar, “Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i, toptan Şer’i hükümlerin illetidir ve onlar bizatihi her Şer’i hükmün illetidir.” derler. Ancak onlar, “Bizatihi her hükümde illeti tayin etmek, maslahatın celbi ve mefsedetin def’i olsa da, ama bu, Şâri’den bir nass olarak telakki edilmelidir” derler. Böylece onlar, Şâri’in beyan ettiği illeti, bir maslahatın celbi veya bir mefsedetin def’i kılıyorlar. Meselâ, altın ve gümüşte ribânın haram kılınmasının illeti, bunların mücevherlikleridir. Seferde ruhsatın illeti, meşakkattir. Kâtilin mirastan mahrum olmasının illeti, kâtil olmasıdır vb. Bu maslahatlar üzerine Şâri’den bir nass delâlet etti. Dolayısıyla Şer’i illetler olarak itibar edilirler.

Burada Usûl’ul-Fıkıh âlimlerinden bir diğer güruh da, “Hükmün teşrûinden maksûd, ya bir maslahatın celbidir, ya bir mefsedetin def’idir ya da beraberce iki hususun toplamıdır. Çünkü Şeriatların vad’ı, ancak beraberce şimdi de gelecekte de kulların maslahatları içindir.” derler. Ve dediler ki:

“Bunlar hakkında kelim ilminde ihtilaf vaki oldu. er-Râzî, Allah’ın hükümlerinin, kesinlikle bir illetle muallel olmadığını zannetti. Nitekim filleri de öyledir. Mutezile ise, Allah’ın hükümlerinin kulların maslahatlarının riâyetiyle muallel oldukları üzerinde ittifak ettiler.” Dediler ki:

“Biz, Şeriat’tan ne er-Râzî’nin, ne de diğerlerinin onda muhalefet edemeyecekleri bir istikrâyla istikrâ ettik ki, Şeriat, kulların maslahatları için vad’ı edildi. Zira Allahu Teâlâ Rasullerin bi’seti hakkında şöyle buyuruyor, bu ise asıldır: رُسُلًا مُبَشِّرِينَ

Müjdeleyici ve uyarıcı olarak rasuller (gönderdi ki); insanların, rasullerden sonra Allah'a karşı bir hücceti olmasın. (en-Nisa 165) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ **Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.** (el-Enbiya 107) *Yaratılışın aslı hakkında da şöyle buyurdu:* وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ: **O, hanginiz amelce daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arşı su üzerinde iken gökleri ve yeri altı günde yaratandır.** (Hâd 7) وَمَا خَلَقْتُ **Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.** (ez-Zariyat 56) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ **O ki, hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı.** (el-Mülk 2) *Kitâp ve Sünnet'te hükümlerin tafsilatlarına ilişkin ta'lillere gelince; sayılanlardan daha çoktur. Mesela, abdest ayetinden sonra şu söz zü gibi:* مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ: **Allah sizin üzerinize bir sıkıntı kılmak istemez, fakat sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister.** (el-Mâide 6) *Oruç hakkında da şöyle buyurdu:* كُتِبَ عَلَيْكُمْ **Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz.** (el-Bakara 183) *Namaz hakkında da:* إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ: **Muhakkak ki namaz, fuhşiyattan ve münkerden alıkor.** (el-Ankebut 45) *Kıble hakkında da şöyle buyurdu:* وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ **Nerede olursanız olun, yüzünüzü o yana çevirin ki, insanların aleyhinizde bir hücceti olmasın.** (el-Bakara 150) *Cihad hakkında,* أَدِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلْمُوا **Kendileriyle savaşılana, zulme uğramış olmaları sebebiyle, izin verildi.** (el-Hacc 39) *Kısâs hakkında,* يَا أُولِي الْأَلْبَابِ **Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır.** (el-Bakara 179) *Tevhidi takrir hakkında,* أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ

بَنَ سِزِينَ رَبِّبِنِز دَٰغِيلَ مِیْیِم؟’ **‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ Onlar da, ‘Evet, şahit olduk.’ dediler. Kıyamet Günü, biz bundan gafildik demeyesiniz, diye.** (el-A’raf 172) Maksûd, tenbihtir. İstikrâ, buna delâlet edince ve istikrâ da, bu gibi meselede ilim ifâde edici olunca, biz, mesele Şeriat’ın bütün tafsilatında müstemirrânedir diye kesin hükmederiz.” Ve dediler ki:

“Şer’i teklifler, yaratılıştaki maksatlarının muhafazasına râcidirler. Bu maksatlar, üç kısmı geçmezler. Birincisi: Zarûrî olurlar. İkincisi: Hâcî olurlar. Üçüncüsü: Tahsinî olurlar. Zarûrîyata gelince; bunun manası, din ve dünya maslahatlarının kıyâmında bu mutlaka gereklidir, demektir. Öyle ki o kaybedildiğinde, dünya maslahatları istikâmet üzere değil, bilakis fesât üzere icrâ edilirler. Zarûrîyâtın toplamı, beştir. Bunlar: Dinin, nefsin, neslin, malın ve aklın muhafazasıdır. Hâcîyâta gelince; bunun manası, genişlik ve ekseriyetle güçlüğe ve talep edilenin kaçırılışıyla erişilen meşakkate sebep olan sıkıntının kaldırılması bakımından kendilerine muhtaç olunanlar, demektir. Bunlar, ibâdetlerde, âdetlerde, muâmelelerde ve cinâyetlerde câridirler. İbâdetlerde, sefer ve hastalık sebebiyle meşakkatin erişmesine nispetle hafifletici ruhsatlar gibi. Âdetlerde, avın mubahlığı ve helal olan şeylerden temiz olanlarla menfaatlenmek gibi. Muamelâtta, kırâz³⁸⁷, müşâkât, selem gibi. Cinâyetlerde, kasâme hükmü ve âkile üzerine diyet koymak gibi. Tahsînâta gelince; bunun manası, âdetlerin güzelliklerine layık olanı almak, üstün akıl sahiplerinin tiksindiği pis hallerden kaçınmak, demektir. Bu, mekârim’ul-ahlâk kısmını toplar. Tahsînât, ibadetlerde, âdetlerde, muâmelelerde ve cinâyetlerde câridirler. İbâdetlerde, necâsetin izâlesi, tüm tahâretler, setr-i avret, sadakalardan ve birrlerden olan hayır nafileleriyle Allah’a

³⁸⁷ Bir sermaye verip aralarında şartlaştıkları vecih üzere kâr ve zarar sermayeye ait olmak üzere kârına ortak olmak

yaklaşmak gibi. Âdetlerde, yeme içme âdâbı, necis yiyeceklerden, habis içeceklerden, isrâftan ve cimrilikten kaçınmak gibi. Muamelâtta, necâsetlerin, su ve ot atıklarının alım satımından men etmek, imâmet makamından kadını çekip almak gibi. Cinâyetlerde, cihatta kadınların, çocukların ve ruhbânların katlini men etmek gibi.” Dediler ki:

“Şâri’in, üç kaidelerin: zarûriyat, hâciyat ve tahsîniyatın muhafazasını kasetici olduğuna, kendisine istinat edilen bir delil gerekir. Buna delil, üç kaidelerin sübûtunda ve onların Şâri’in maksûdu itibar edilmesinde, Şeriat ehlerinden içtihad mensup olan kimselerden hiçbir kimse Şer’an şüphe etmez. Bunun delili, Şeriat’ın istikrâsı, onun küllî, cüzî delillerini ve ihtiva ettiği bu âmm hususları, hâss bir delille sâbit olmayan, bilakis kiminin kimine izâfe edildiği maksatları muhtelif delillerle sâbit mane’vî istikrâya göre incelemektir. Öyle ki bunların toplamından o delillerin üzerinde icmâ ettikleri tek bir husus derlenip toplanır. Genel katında sâbit olan Hâtimi’nin cömertliği, Ali radiyAllahu anh’ın şecâati gibi. İnsanlar, Şâri’in bu kâidelerdeki kastını ispatta, ne mahsûs bir delile, ne de mahsûs bir şekle itimat etmediler. Bilakis bu, onlar için muhtelif şahıslar ve muhtelif vakıalar hakkındaki zâhirlerden, umûmlardan, mutlaklardan, mukayyedlerden ve hâss cüzîyatlardan hâsıl oldu.” Dediler ki:

“Muhakkak ki âdetlerde aslolan, manalara iltifattır. Çünkü biz, istikrâyla Şâri’i, kulların maslahatlarını kasteder bulduk. Normal hükümler, onlarla birlikte nereye dönerlerse dönerler. Bir şeyin, onda bir maslahat olmayan bir haldeyken men edildiğini, onda bir maslahat olduğunda, caiz olduğunu görürsün. Mesela, dirhemdir dirhemle veresiyesi alım satımında men edilir, ödünçte caizdir. Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında alım satımı men edilir. Öyle ki mücerret şarar ve ribâ olur. Onda râcih bir maslahat olduğunda, caiz olur. Allahu Teâlâ şöyle bu-

yurdu: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ **Ey akıl sahipleri, kı-sasta sizin için hayat vardır.** (el-Bakara 179) *Hadiste şöyledir: لَا يَفْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانٌ “Kâdı kızginken hüküm vermez.”*³⁸⁸ Bunlardan başka sayılmayanlardan... Hepsi de kullar için maslahatların itibarına ve nereye dönerlerse dönsünler iznin onlarla birlikte döndüğüne işâret eder bilakis âşikar kılar. Bu da âdetler, Şâri’in onlarda manalara iltifata itimat ettiklerinden olduğuna delâlet etti. Bundan da biz, Şâri’in nasslarla birlikte durmak değil, manalara ittibayı kasdettiğini anladık.” Bazıları daha da genişlediler hatta şöyle dediler:

“Aklın kabülle telakki ettiği ve Şeriat’tan da ilgasına veya itibarına özel bir aslın şahitlik etmediği her maslahat, onlar katında muteberdir. Şeriat, her zaman ve mekâna uygundur. Çünkü maslahata, cüzî bir delil delâlet ederse, maslahat, Şer’i bir illettir ve Şer’i bir delildir. Eğer cüzî bir delil ona delâlet etmezse, Şer’i nasslar küllî şekilde ya küllî delille ya da delillerin toplamıyla o maslahata delâlet etti.”

Maslahatların celbini ve mefsedetlerin def’ini, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriat için ve bizatihi her Şer’i hüküm için Şer’i bir illet olarak itibar eden ve bizatihi her hükümde de, Şer’i delilin maslahata delâlet etmesini şart koşan birinci güruha gelince; bu tâifeye ise cevap şöyledir: Maslahatların celbini ve mefsedetlerin def’ini, illet itibar etmek, şu husustan yoksun değildir: ya buna akıl, ya da Şeriat delâlet eder. Eğer ona akıl delâlet ettiyse, bunun hiçbir kıymeti yoktur, delâleti de muteber değildir. Çünkü mevzû, Allah’ın âdil olduğuna, adaletinin de bir bütün olması vasfıyla Şeriatı’nın ve bizatihi her hükmün, kulların maslahatlarını celbetmek, mefsedetlerini defetmek için gelmiş olmasına hükmeder hususuna imân değildir. Bilakis mevzû, Şer’i

³⁸⁸ Tirmizi, K. Ahkâm

hükümler ve onların illetleridir. Bu ise, hükümlerin teşrilerine mütealliktir, Şeriat'a imanla değil. İman mevzûu bir şeydir, teşrîi mevzûu da başka bir şeydir. Çünkü iman, kesin tasdiktir, ancak yakînden alınır. Şer'i hükümler bunun hilâfıdır. Çünkü onların istinbatları demek, Şer'i nasslardan anlaşılmaları demektir. Bu ise tasdik ve tekzip değildir. Bilakis bu, anlamak ve istinbatıdır. Bunu yakînden almak için hiçbir zarûret yoktur. Bilakis bunu, zanndan ve yakînden almak caizdir. Tevhid âlimlerinin bu mevzûda zikrettikleri bahislerin burada, hükümlerin istinbatında, delillerinde ve illetlerinde hiçbir mahalli yoktur. Tevhid âlimlerinin bu mevzûu araştırdıkları sahihtir. Onlardan bir tâife şöyle dedi:

“Şüphesiz Allah, âdildir: **رَبُّكَ أَهْدَا** **Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.** (el-Kehf 49) *O, hakîmdir, bir fiili ancak bir hikmet ve maksada binaen yapar:* **وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا** **Biz semâyı, arzı ve bunlar arasındakileri oyuncular olarak yaratmadık.** (el-Enbiya 16) *Allah'ın fiilleri, Allah zarar ve faydalanmadan yüce olduğu için insanların faydasına binaen olduklarıyla mualleldirler. Allah, amellerinden bir gâyeyi kasteder. O gâye de kulların faydasıdır. Yine O, kulların salâhını kasteder. Bu sebeple O'nun Şeriatı, Dini, bütün emirleri ve nehiyleri, kullara yönelik maslahatları celbetmek ve onlardan mefsetetleri defetmek içindir.*” Allah'ın fiilleri mualleldir ve O, kulların salâhını kasteder, diyen o tevhid âlimleri, iki kısma ayrıldılar: Bir kısım, “*En sâlih olana riâyet etmek, Allah'a vâcibdir.*” der. Bir kısım da, “*Bu, Allah'a vâcib değildir. Kullarının salâhına olduğu şeyi yapmak, Allah'a vâcib değildir. Bu ancak nizâmdır veya amelinde Allah'ın onu kasdettiği kanundur.*” der. Onların hepsi, Allah'ın amellerini muallel görürler, onlardan muayyen bir gâye kasteder. O da kulların faydasıdır. İhtilafları ancak bunun Allah'a vâcib oluşu veya

bunun, O'nun Sünnet'i ve kanunu oluşu noktasındadır. Allah'ın Sünneti'nde asla hiçbir değişiklik bulamazsın.

Burada tevhid âlimlerinden başka bir tâife de, Allah'ın fiillerinin bir maksatla muallel olmadığını görürler. Allah'ı amele sevk eden, gâye değildir:

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ

Allah yaptığından sorumlu tutulmaz. (el-Enbiya 23)

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

Bir şeyi murat ettiği zaman ona 'ol' der, o da hemen oluverir. (Yâ-Sîn 82) Bu bahsin hepsi, hükümlere değil, akâide mütealliktir. İndirdiği Şeriatle değil, Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir. Onun için onun Usûl'ul-Fıkıh ilminde ve fıkıhta hiçbir mahalli yoktur. Şer'i illetle ve Şer'i hükümlerle de hiçbir âlakası yoktur. Onunla, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, Şeriat için ve Şer'i hükümler için bir illet olduğuna istidlâl etmek, intibaksızlığına ve iki mevzûun; Allah'ın sıfatları ile Şer'i illet ve Şer'i hükümler mevzûunun farklılığına binaen esasından bâtil bir istidlâldır.

Binaenaleyh maslahatların celbine ve mefsedetlerin def'ine, aklın ona delâlet ettiği bir illet olarak itibar etmek, bâtil bir itibardır ve hiçbir kıymeti yoktur. Onları bir illet kılmak için bu itibar, bilhassa da illet, mutlak bir illet değil, ancak Şer'i illet olursa, akıl cihetinden değil, Şeriat cihetinden gelmelidir.

Onların, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin illet olduğuna, Kur'an'la, hadislerle ve icmâyla istidlâllerine gelince; bu da keza bâtil bir istidlâldır. Kur'an ve hadise nispetle ise, kendileriyle istişhad ettikleri ayetler, ne sığayla, ne de vakiyla illetliğe delâlet etmezler. Allahu Teâlâ'nın şu sözleriyle istişhad ettiler:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Ve şu sözüyle:

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

Rahmetim her şeyi kuşatır. (el-A'raf 156) Ve *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözüyle:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ

"Zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur."³⁸⁹

Bunlarda iddialarına hiçbir delâlet yoktur. Birinci ayete nispetle ise, Rasul'ün rahmet oluşu, onun maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için olduğuna bir nass demek değildir. Ancak Delâlet'ul-iltizam buna delâlet eder. Zira onun rahmet olarak gönderilmiş olmasından, Risâleti'nin, maslahatların celbi ve kullardan mefsedetlerin def'i için olması lâzım gelmez. Öyleyse ayetin manası, Rasul'ün gönderilmesinden gâye, Risâleti'nin kullar için bir rahmet olmasıdır. Risâlet'in rahmet olmasından, onun onlar lehine maslahatları celbetmek ve onlardan mefsedetleri defetmek için olduğu lâzım gelmez. O halde bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriat'tan gâye, maslahatları celbetmek ve mefsedetleri defetmektir. Maslahatların celbi, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriat'ın illeti değildir. O, Şer'i hükümlerden bizatihi her hükümden gâye ve bizatihi her hüküm için bir illet de değildir. Çünkü nass, İslâmî Şeriat'ın gâyesinin, maslahatları celbetmek ve mefsedetleri defetmek olduğuna delâlet eder. İslâmî Şeriat'ın gâyesi, bundan başkasına delâlet etmez. Bu demektir ki, Şeriat'ın üzerine terettüp eden netice, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'idir. Yoksa maslahatların celbi ve mefsedet-

lerin def'i, Şeriat'ın teşriine sevk eden değildir. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, Şârî'in Şeriat'ın teşriinden hedeflediği Şeriat'ın neticesidir. Kendisinden dolayı Şeriat'ın teşri edildiği sebep değildir. Netice ile sebep arasında fark vardır. Çünkü netice, Şeriat'ın tatbikinden ötürü hâsıl olur ve Şeriat'ın tatbiki üzerine terettüp eder. *Sebebe gelince*; Şeriat'ın teşriinden önce hâsıl olur, Şeriat'ın varlığından sonra da ona eşlik eder, onun tatbiki üzerine de terettüp etmez. Dolayısıyla mevzû: Burada bir gâye ve burada bir itici var. İtici, gâyeden başkadır. Onun için bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın teşriinden gâyenin, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için olmuş olması, kesinlikle bunlar, onun teşriine iten ve ona sevk eden demek değildir. Onun için onlar, Şeriat'ın teşrii için bir illet değildir.

Mamafih ayetin nassı, sîgasında ta'lîle delâlet etmez. Kesinlikle illetlik de hissettirmez. Ayet, şöyle der:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Bu, illetlik ifâde etmez. Bu, Allahu Teâlâ'nın Firavn ailesinin Mûsâ ile birlikteki durumu hakkındaki şu sözü gibidir:

فَالنَّقْطَةُ آلَ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابٌ وَحَرْنَا

Nihayet Firavn'un ailesi onu kendileri için bir düşman ve tasa olsun diye aldılar. (el-Kasas 8) Ve Allahu Teâlâ'nın Müslümanlara meleklerle yardım etmesi hakkındaki şu sözü gibidir:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى

Allah bunu, sadece müjde olsun diye yaptı. (el-Enfal 10) Ve Kur'an'ın şânı hakkındaki şu sözü gibidir:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ

Bu Kitâpı da sana, her şey için bir beyan, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik. (en-Nahl 89) Ve şu sözü:

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

O (Cebrail), Allah'ın izni ile onu senin kalbine kendisinden öncekileri doğrulayıcı ve Müminler için hidayet ve müjde olarak indirmiştir. (el-Bakara 97) Bu ayetler ve benzerleri, ta'lîl ifâde etmezler, ancak gâye ifâde ederler. **Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.** (el-Enbiya 107) ayetinde ta'lîle ilişkin herhangi bir delâlet yoktur. Çünkü ta'lîle delâlet eden nass, vasıfla ta'lîl, lügatte kendisi için konulan bir lafızla, vasıf da, münâsip olmakla olur. Bu da, ta'lîl harflerinden bir harfin, münâsip vasfa dâhil olmasıyla olur. Mesela, كَيْ لَا **Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.** (el-Haşr 7) Yahut cümle içerisine illetlik anlatan şekil üzere konulmasıyla olur. Mesela, لَا يَغْضَبُنِي الْغَضَبِيُّ وَهُوَ ³⁹⁰“*Kâtil, vâris olamaz.*” الْقَاتِلُ لَا يَرِثُ ³⁹¹“*Kâdı kızgunken hüküm vermez.*” وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي ... : ³⁹²“*... Otlayanlardaki koyunların zekâtında...*” سَأَلْتَهَا ... vb. Bu, illetlik anlatır. Onda gelenler de hüküm için bir illet olurlar. Lafız, şayet vasıf olmazsa veya münâsip olmayan bir vasıf olursa, bunun hilâfıdır. Çünkü bu, illetlik ifâde etmez, ondan ta'lîl de anlaşılmaz. Onun için o, illet olmaz. Mesela, şâirin şu sözü gibi:

لدوا للموت وابنوا للخراب

“Ölüm için mücadele edin, hırsızlar için inşa edin.” Mese-

³⁹⁰ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

³⁹¹ Tirmizi, K. Ahkâm

³⁹² el-Buhârî

la, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ

Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. (el-A'raf 57) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي

Ben ins ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım. (ez-Zariyat 56) Kuşkusuz bunlar, illetlik ifâde etmezler. Onlarda gelenler de illet olmazlar. Bunlara tamamen benzeri de, Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) Bu, illetlik ifâde etmez. Şeriat'ın teşrii için de bir illet olmaz. Tabiatıyla Şeriat'ın hükümlerinden bizatihi her hüküm için de evlâ bâbından illet olmaz. Bu sebeple onun üzerine mutlak kıyâs yapılmaz. Ayette, kesinlikle illetliğe hiçbir delâlet yoktur.

Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince;

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

Rahmetim her şeyi kuşatır. (el-A'raf 156) Bu, bu babtan değildir. Şeriat mevzûunda da değildir. O, Allah'ın rahmetinin genişliği hakkında bahsediyor, Rasul'ün gönderilmesi ve onun Şeriatı hakkında değil. Dolayısıyla onda, bu mevzûya ilişkin hiçbir delâlet yoktur.

Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüne gelince:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ

"İslâm'da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur."³⁹³ Bu, İslâmî Din'den zararı nefyeyiyor. Ondan zararı nefyetmek, onda bir faydanın olduğunu gerektire-

³⁹³ et-Tabarânî

mez. Çünkü zararın varlığının olmamasından, menfaatin varlığı lâzım gelmez. Susam danesinde hiçbir zarar yoktur, keza ondan hiçbir fayda da yoktur. Dolayısıyla hadiste, Şeriat'ta bir menfaat olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Aksine o, zararın İslâm'dan nefyedildiğine delâlet eder. Ondan hiçbir zarar meydana gelemz. Hadisin mefhûmu, İslâm'dan bir zarar meydana gelmesi, İslâm'dan olmaz. Herhalükarda hadis, ne mantûken ne de mefhûmen İslâm'daki faydaya delâlet etmez. Maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin, Şer'i hükümler için bir illet olduğuna da delâlet etmez. Bilakis hadisin üzerine delâlet ettiği en azami husus, bir bütün olarak İslâmî Şeriat'tan mefsedetlerin nefyidir. Bu ise, illetliğin sadece bu nefyide zarara yönelik ta'lîl ifâde etmediğinden ötürü, ne Şeriat için ne de ondan bizatihi herhangi bir hüküm için illetlik manasına gelmez. Bu yüzden hadis, ne bir bütün olarak Şeriat'ın teşriinin illeti ne de Şeriat'ın hükümlerinden bizatihi herhangi bir hükmün illeti olmaz.

Buna göre Kur'ân ve hadisin nassları, Şeriat'tan hâsıl olan neticenin, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i olduğuna delâlet etseler de, ama onlar, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin, ne Şeriat'ın teşrii için ne de bizatihi her Şer'i hüküm için bir illet olduklarına delâlet etmezler. Bundan dolayı onlarla istidlâl sâkit olur.

İddia ettikleri icmâya gelince; onlar, onun fıkıh imamlarının icmâi olduğunu söylerler. Hâlbuki bunun hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü Şer'i delil olarak itibar edilen icmâ, icma'us-Sahabe'dir, başkası değil. Onun için kendisiyle istidlâl ettikleri icmâ, delil olarak itibar edilmez. Bununla beraber onlar, icmânın, Allah'ın hükümlerinin maksûd bir hikmetten yoksun olmadığı üzerinde hâsıl olduğunu söylerler. Oysa onlar, maslahatların celbinin ve mefsedet-

lerin def'inin, bir illet olduğu üzerinde onlar icmâ ettiler, demediler. Çünkü Şeriat'ın bir hikmetten yoksun olmadığı üzerindeki icmâ, Şeriat, bir gâye ve maksattan yoksun değildir, demektir. Bu ise, bunun bir illet olduğu manasına gelmez. Bilakis o, gâyedir yani Şeriat'ın tatbikinin neticesidir. Gâye, illetten farklıdır.

Onların şu sözlerine gelince; "Biz, maslahât bir hususu gerektiren meşrû kılınmış bir hüküm gördüğümüzde -ki bu, Şer'i hükümlerin ancak kulların maslahatları için teşrî edilmesinden sâbit oldu- durum, bu hususun bizim için zâhir maslahât olmasından veya bizim için zâhir olmamasından yoksun değildir. Bize zâhir olmamasına gelince; bâtıldır. Çünkü bu, hükmün teşrîinin taabbudî olduğuna hükmeder. Bu ise, aslın hilâfıdır. Öyleyse geriye ancak hüküm, kendisindeki maslahât husus zâhir olduğundan dolayı meşrû kılındı, kalır." Onların bu sözlerine gelince; bu, ne maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin Şeriat'ın illeti olduğuna, ne de bizatihi her Şer'i hüküm için illet olduğuna delâlet etmez. Çünkü Şeriat'ın kulların maslahatları için teşrî edilmiş olması, bunun Şeriat'tan gâye olduğu, Şeriat'ın illeti olmadığı sâbittir. Hâlbuki Şeriat'ın, bunun için bir illet olduğu hiçbir şekilde sâbit değildir. Bununla birlikte bütün Şeriat'ın neticesinin, kulların maslahatlarına olması, bu, Şeriat'tan bizatihi her hükmün neticesidir, demek değildir. Çünkü bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın tatbikinin neticesidir bu. Bu, bizatihi her hükmün neticesi değildir. Bunun, bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın teşrî için bir netice olmasından, onun bizatihi her hüküm için bir netice olması lâzım gelmez. Görmüyor musun! Beşerin koyduğu kanun, mesela, ukûbat kanunu gibi, ancak onlar onu insanların maslahatı için korlar. Kanunda aslolan ve onun teşrîinden gâye, insanların maslahatıdır. Fakat kanun hükümlerinden biza-

tihi her hükmün veya kanun maddelerinden bizatihi her maddenin konulması, insanların maslahatlarına göre değil, ancak bizzat kanunun muktezâsına göre cereyân eder. Yani kanun fikirlerinin, kâidelerinin ve ondaki teşriî vec-hin iktizâ ettiği teşriî yöne göre cereyân eder. Yoksa biza-tihi bu hükümde insanlar için olan maslahatlara göre de-ğil. Bununla açığa çıkar ki, Şeriat'ın, kendisinden kulların maslahatlarının doğması için gelmiş olması, Şeriat'ın hü-kümlerinden muayyen her hüküm, kulların maslahatları içindir, demek değildir. Çünkü Şeriat olması açısından Şeriat'ın teşriî ile onun hükümlerinden muayyen her hü-küm veya onun nasslarından muayyen her nass arasında fark vardır. Bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın neticesi, onun hükümlerinden her hüküm için verilmez. Çünkü Şeriat, bir bütün olması vasfıyla, onun hükümlerinden muayyen her hükmün hilâfına, bir gâye için teşriî edildi. Zira hüküm, bu Şeriat'taki teşriî iktizâ ettiği hususa göre teşriî edildi. Yoksa Şeriat'ın teşriîinden Allah'ın gâyesi olan neticeye göre değil.

İslâmî Şeriat'tan gâye -ki, maslahatların celbi ve mef-sedetlerin def'idir- ancak bir bütün olması vasfıyla Şe-riat'tan tahakkuk eder. Bizatihi her hükme nispetle ise, bazen tahakkuk eder, bazen tahakkuk etmez. Bazen sade-ce hükme bağlanmaktan, Müslüman için ayân beyan mü-şahede edilen bir zarar tahakkuk edebilir. Meselâ, şu za-manlardaki İslâmî beldelerdeki toplum gibi, Kapitalist bir toplumda ribânın -katî nassla haramken-, beldelerin ik-tisâdî, mâlî ve ticârî hayatından bir cüz olduğu görülmek-tedir. Muâmelesinde ribâyla muâmele etmeyen herhangi bir tâcir veya sanayicinin, iktisâdında ve ticâretinde ken-disine bir zarar isâbet ediyor. Dinine bağlanmak yolunda ağır zararlara katlanır ve korları avuçlayan gibi olur. Bu

durumdaki insanlar için maslahat nerede? Oysa Dinine sarılmak, Şer'i bir hükümdür. Hâlbuki Şeriat'ın neticesinin, maslahatların celbi ve mefsedetleri def'i olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Fakat bu, Şeriat'ın hükümlerinden her hükmün neticesidir, demek değildir.

Bu, bir bütün olması vasfıyla Şeriat için olan bizatihi her hüküm için de olur, hususun nefyi açıısından. *Onların "Hüküm, kendisindeki bir maslahatın zâhir olmasından dolayı teşrî edilmiştir."* sözleri açısından olana gelince; bu maslahat nereden zâhir oldu? Maslahat, akıl için mi zâhir oldu? Hâlbuki maslahata delâlette aklın hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü mashalat, akideye değil, Şer'i hükümlere mütealliktir. Yahut nasstan mı zâhir oldu? Nass ise maslahata delâlet etmiyor. Yahut nass maslahata delâlet etmediği zaman, akıl maslahat için bir medlûl avına düşerek, işte bu, bu hükümden maslahattır, mı dedi? Vakıadan uzak bu tekellûf niçin? Kendisi için herhangi bir ta'lîl varit olmadığına niçin hüküm taabbudî olmaz? Hükme delâlet eden nass değil midir, nass illetlendirilmedi. O halde illeti nereden getiriyoruz? Hak olan şudur ki: Biz, meşrû kılınmış bir hüküm gördüğümüzde, bu hüküm, Şeriat'ın kulların maslahatları için gelmiş olması nedeniyle maslahatı gerektirmez. Zira ondan bu lâzım gelmez. Onun için gerek maslahat zâhir olsun, gerekse zâhir olmasın, bu hüküm için bir maslahat avına çıkma zarureti yoktur. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, bizatihi her hüküm için bir netice değildir ki, her hükümde avlamak peşine düşülsün. Tabiatıyla o, bir bütün olması vasfıyla Şeriat için bir illet olmadığı gibi bizatihi her hüküm için de bir illet değildir.

Geriye, bizatihi her hüküm için ve onlardan her biri üzerine deliller getirdikleri maslahatlar meselesi kaldı. Bu

maslahatlar, Şer'i hükmün neticesidir, ondan bir cüz değildir. Onun için illet de değildir. Şer'i hüküm, onlara bir delil olarak da itibar edilmez. Çünkü Şer'i hüküm, bir yönden Şer'i delil değildir. Ve çünkü bu maslahat, Şer'i hükmün neticesi olarak bazen meydana gelebilir, bazen de bu netice, meydana gelmeyebilir. Maslahat, ne Şer'i hükmün medlûlünden, ne de onun delilinin medlûlünden değildir. Tabiatıyla onun için bir illet de değildir. Mesele bu hüküm için bir maslahatın celbinden veya bir mefsedetin def'inden bir neticenin olduğuna yahut onun için bundan bir şeyin olmadığına bakılmaksızın Şer'i delilin kendisine delâlet ettiği bir Şer'i hüküm meselesidir. Binaenaleyh sorun, kullar için maslahatlar sorunu değil, Şer'i delillerden istinbat edilen Şer'i hükümler sorunudur. Bunlardaki mesele, Şer'i maslahat veya Şer'i olmayan maslahat değil, Şer'i hüküm ve Şer'i delil olduğudur.

Bu hükmün tatbikinin neticesine veya bu hükmün üzerine delâlet ettiği şeye gelince; bu, başka bir şeydir. Bunun istinbatla hiçbir alâkası yoktur. Usûl'ul-Fıkıh ilminde bunların toplanmalarına, hükümlerin istinbatında onların araştırılmalarına ve Şer'i illetlere onların derç edilmelerine hiçbir mahal yoktur, varlıklarına gerekçe de yoktur. Bu, sadece bir ahmaklık değil, bilakis salt karışıklık da değil, ancak o, Şeriatla, teşriyle ve istinbatla tenâkuzluk arzeder. Bu ise, insanları, bilhassa Müslümanları Şer'i hükümlerle kayıtlanma dikkatinden uzaklaştıran, bu kayıtlanmada gevşeklik icât eden, ayrıca teşrii ve istinbatta hata ve karışıklık oluşturan fâhiş bir hatadır. Alım satım hükümlerinden mülkiyetin, icâra hükümlerinden menfaatin, kısâs hükümlerinden insanî nefsin muhafazasının, şahitlik ve mehr-i misil şartlığından nikâh maslahatı ikmâlinin, namazdan sevâbın husûle gelmesi, bütün bunlar, bu hü-

kümelerin tatbiklerinin neticeleridir. Bunlar, ne onlardan bir cüz, ne onlar için bir illet, ne de onların medlûllerinden değiller. Bazen meydana gelirler, icâradaki menfaat gibi, bazen de meydana gelmezler. Bazen icâre yapılır ama menfaat elde edilmez. Bunlardaki mesele şudur: Alım satım hükmüne Allahu Teâlâ'nın şu sözü delâlet etti:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ

Allah, alış-verişi helâl kıldı. (el-Bakara 275) İcâra hükmüne Allahu Teâlâ'nın şu sözü delâlet etti:

فَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ

Onlara ücretlerini verin. (et-Talak 6) Öldürmek hükmüne, *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'ın şu sözü delâlet etti:

وَمَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا يُودَىٰ وَإِمَّا يَقَادُ

*“Her kimin bir maktûlü öldürülürse, o iki bakıştan hayırlısı arasındadır. Ya kendisine diyet verilir yahut kısas ettirilir.”*³⁹⁴ Mesele, mülkiyetin, menfaatin, nefsin muhafazasının vb... husûlü değildir. O halde bunlar, hükmün istinbatında veya illetinde veya delilinin delâletinde vb. hangi mahaldeler? Bunlar, bırakın illetler ve istinbat bahsini, Şer'i hükümlerin bahsi açısından niçin Şer'i hükümler bahsinde devşiriliyorlar?!

Aynı şekilde hükmün, alım satımdaki tasarruf sıhhati nedeniyle mülkiyetin ispatına sevk etmesi, kasıtlı düşmanca öldürmekteki kısâsın, nefsin muhafazasına neden olur olması, hamr içmeye karşılık haddin teşrîinden, aklın muhafazasının doğar olması, hükmün, yaşlı kadını nikâhlamanın sıhhati sebebiyle doğum ve üreme maksûduna götürmesi, bütün bunlar hâsıl olabilir de hâsıl olmayabilir

³⁹⁴ el-Buhârî

de. Husûle geldikleri farzedilse, bunlar, keza hükümlerle amelin neticeleridir. Yoksa bunlar, hükümlerin teşrîinden bir cüz, onlar için bir illet ve onların istinbatları anında gözetmek de değildir. Bilakis gözetilmeleri de caiz değildir. İstidlâl, istinbat ve kıyâs anında bunlara herhangi bir itibar olmaz. Hal böyleyken bunlar niçin illetler bahsinde devşiriliyorlar ve onlara Şer'i maslahatlar deniliyor? Hâl-buki bunlar, İslâmî hükümlerden hâsıl oldukları gibi, İslâmî Şeriat hükümlerinden olmayan hükümlerden de hâsıl olabilirler. Yani küfür hükümlerinden de hâsıl olabilirler. Bunların illetler mecâllerinde ve istinbat bahislerinde devşirilmelerine gerekçe olan husus ne?! Sonra vakıalarının zarûrî ve zarûrî olmaması açısından maslahatları Şer'i hükümler ve Şer'i illetler bahsine dâhil eden ne? Zira bu maslahatlar, zâtları itibariyle bir hakikattir. Ama muayyen hükümlerin neticesi olmaları bakımından bakış açılarının değişmesiyle değişirler. Ayrıca maslahatlar, geri kabilirler. Bu sebeple onlara genel bir bakışla bakılması ve hükümler için lâzım bir husus kılınmaları doğru değildir. Bu durumda buna, onları hükmün teşrîinden bir cüz veya onun için bir illet kılmak terettüp eder. Meselâ onların *"Milletlerden bir millet ve Şeriatlardan bir Şeriat bunlara riâyetten hâli değildir."* diye söyledikleri beş maksatlar -ki, bunlar: Din'in, nefsin, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır-, bir toplum olması bakımından toplum için zarûrî olanların hepsi değildir. Çünkü devletin, emniyetin ve insanî kerâmetin muhafazası da aynı şekilde toplumun zarûriyatlarındandır. O halde zarûriyatlar, vakıalarında beş değildir, ancak onlar, sekizdir. Bunlar için teşrî edilmiş Şer'i hükümlere nispetle ise, dinler, bunların bir kısmına bakışta muhtelifdir. Meselâ, Hristiyanlık aklın muhafazasını, hamrı haram kılmaktan gelir, görmez. Bilakis

tam tersidir. “Az hamr, insan kalbini ferahlatır.” der. O halde nasıl bu maksatlar, milletlerden her bir milletin olur?! Üstelik bu maksatların husûle geldiklerini farzetsek, bunlar, Şer’i hükmün neticesi olarak hâsıl olurlar. Bunun, hükmün istinbatında, ona istidlâlde ve onun ta’lîlinde hiçbir alâkası yoktur.

Zarûrî olmayan maksatlara gelince; keza bunlar da hükümlerin neticeleridir. Onların, nikâhın devâm etmesi, denklik ve mehr-i misile riâyetten doğan maslahattır, diye söyledikleri ve küçük kız çocuğunu evlendirmek üzerinde velinin müstevli kılınması hükmünden doğan istenilen denklîği kaçırmamak, tüm bunlar neticelerdir. Şer’i illette hiçbir müdâhilleri yoktur. *Şer’i hükümlerin illetidir, diye söyledikleri ve netice değil, sevk eden kıldıkları maslahatlara gelince;* onlara eğer nassın lafzı değil de akıl delâlet etmişse, onların hiçbir kıymeti yoktur. Bu, onların şu sözleri gibi, şahitlik ehilliğini köleden söküp almak... Çünkü kölenin, efendi için emre amâde kılınmış ve onun hizmetiyle meşgûl olmasından ötürü kadri ve makamı düşüktür. Bu maslahatı, onlar hükmün illeti kıldılar. Hüküm de şahitlik için kölenin ehil olmamasıdır. Bunun hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü bu maslahata, Şeriat delâlet etmedi. Bu maslahat, İslâmî toplumdaki kölenin durumundan istinbattır, Şer’i delilden istinbat değildir. Onun için itibar edilmez. Onun, gerek istinbatta gerekse ta’lilde hiçbir kıymeti yoktur. *Şer’i delilin delâlet ettiği maslahata gelince;* mesela, malın zenginler arasında devlet olması, fey’in Müslümanlardan tüm fakirler arasında dağıtılması için bir illettir, petrolün tükenmez suya benzeyen bir maden olması, onu genel mülkiyetten kılmanın illetidir, bu, Şeriat’ın kendisine delâlet ettiği bir maslahat değildir. Ancak o maslahat, Şeriat’ın ona delâlet ettiği Şer’i bir illettir. Çünkü bu illet,

Müslüman lehine bir maslahat olarak tezâhür eder. Gayri Müslim için tezâhür etmeyebilir. Müslüman için bütün Şeriat'ın tatbiki anında tezâhür edebilir. Şeriat'ın diğer hükümleri değil de muayyen bir hükmün tatbiki anında tezâhür etmez. O zaman illet, Şer'i delilin medlûlü olması nedeniyle bir maslahattır. Yoksa illet, insan onda kendisi için bir fayda celbettiğinden veya onunla kendisinden bir zararı defettiğinden dolayı bir maslahat değildir. İlet, hakikatinde sadece delilin medlûlüdür, insanın maslahat olarak gördüğünün medlûlü değildir. İletin maslahat olarak adlandırılması, delilin delâletine nispetle değil, Müslümana nispetle, iletî gördüğü gibi, vakıanın vasfıdır. İletin maslahat olması, ne delilden bir cüz, ne de delilin delâletinden bir cüzdür. İlet, maslahattır, diye delilin medlûlü de değildir. Yani delil, illet bir maslahattır, demedi. Delilden istinbat anındaki bir mülâhâza da değildir. Öyleyse mesele, delilin delâlet ettiği şeyin, bir fayda celbettiğine veya Müslüman'dan bir zararı defettiğine veya bir şey celbetmediğine ve bir şey defetmediğine veya bir zararı celbettiğine bakmaksızın delilin kendisine delâlet ettiği Şer'i illet meselesidir. Menfaaticilik, delilde ve delilin medlûlünde mülâhaza edilmez. Sorun, Şer'i delilden istinbat edilen Şer'i illet sorundur. Yoksa kullar için Şer'i delillerden istinbat edilen maslahatlar sorunu değildir. Binaenaleyh Şer'i illet, ne Şer'i, ne de Şer'i olmayan bir maslahattır. Ancak illet, bir menfaat celbettiğine veya bir zararı defettiğine veya etmediğine bakılmaksızın illetlik ifâde eden delilden istinbat edilendir. Yaş hurmanın kurduğunda eksiliyor olması, kuru hurmanın yaş hurma karşılığında alım satımın caiz olmamasına binaen Şer'i iletlettir. Yaş hurmadaki bu eksiklik, ne Şer'i, ne de Şer'i olmayan bir maslahattır. Ancak o, hadisten istinbat edilen-

dir. Hadis şudur:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيْجُوزُ يَبْعُ الرُّطْبَ بِالتَّمْرِ فَقَالَ أَيْقُصُ
الرُّطْبُ إِذَا يَبَسَ قَالُوا نَعَمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا إِذَا

*“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e, “Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında alım satımı caiz mi?” diye soruldu. “Kuru-duğunda eksilir mi?” dedi. “Evet.” dediler. Bunun üzerine Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, “Öyleyse hayır.” buyurdu.”*³⁹⁵ Bu delil, illetlik ifâde etti. Ondan, bir menfaat celbettiğine veya bir zararı defettiğine veya etmediğine bakılmaksızın, bu illet istinbat edildi. Bilakis bu, delilden illetin istinbatı anında kesinlikle göz önünde bulundurulmaz.

Buna binaen maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def’inin, ne istinbatları açısından, ne de teşrîileri açısından, Şer’i hükümlerde hiçbir varlıkları yoktur. Onlar, hiçbir şekilde hükümler için bir illet değildir. Hatta Şer’i delillerden istinbat edilen Şer’i illetler bile kulların maslahatları değildir. Ancak onlar, maslahatlara ve mefsedetlere bakmaksızın, Şer’i delilin delâlet ettiği manalardır.

İkinci tâîfeye ki, maslahatların celbini ve mefsedetlerin def’ini bizatihi her hüküm için Şer’i bir illet itibar ederler. Nitekim bunlar, bir bütün olmaları vasfıyla Şeriat için de Şer’i bir illettir. Maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i, bütün Şeriat’ın tafsilatlarında geldiler. Şeriat’ın teklifleri ve hükümlerinden her hüküm de ancak Şeriat’ın maksatlarına râcidirler. Şeriat’ın maksatları da maslahatların celbi ve mefsedetlerin def’i diye katî hüküm verirler. *İşte bu tâîfeye gelince;* bunlar kelâmlarını üç şey üzerine bina ettiler:

³⁹⁵ ed-Dârukutnî

Birincisi: Şeriat'ın istikrâsı, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin Şer'i bir illet olduğunda yakîn ifâde eder.

İkincisi: Âdetlerde aslolan, manalara iltifattır. Ayetler ve hadisler, kullar için maslahatların itibarına işâret ederler, bilakis tasrih ederler.

Üçüncüsü: Şeriat'ın onlara delâletinden dolayı, Şeriat'ın delâlet ettiği maslahatların illet olarak itibar edilmelerinde söylenecek hiçbir söz yoktur. Şeriat'ın delâlet etmediği maslahatlara gelince; bunlar, kendileri için üzerlerine delâlet eden cüzî bir delil olmasa da, ama küllî bir şekilde Şeriat'ın nassları, bunların itibar edilmelerine delâlet etti. Dolayısıyla hâdisede veya hâdiseye benzeyenlerde Şer'i nass olmadığına cüzî Şer'i hükümler, o maslahatlar esasına bina edilirler. Binaenaleyh maslahat, Şâri'den cüzî bir delil ona delâlet ettiği zaman delil olur. Delillerin toplamı ve küllî deliller de ona delâlet etmiş olurlar. Buna cevap şöyledir:

Birincisi: Onların, Şeriat kulların maslahatları için gelmiş olduğuna delâlet ettiğini söyledikleri istikrâyaya gelince; onda, ne delâleti mutâbakat, ne delâleti tazammun, ne de delâleti iltizâm bakımından buna dair hiçbir delâlet yoktur. Çünkü Şeriat'ın istikrâsı, Şeriat'ta muallal hükümlerin mevcût olduğuna delâlet eder, ama Şeriat hükümlerinin hepsinin muallal olarak geldiklerine delâlet etmez. Bunun da ötesinde muallal olarak gelen hükümlerin ta'lîli, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, hükümlerin illeti ve onlardan herhangi bir hükmün illetidir, diye getirmedi. Ancak ta'lîl, muayyen manadaki muallal hüküm için geldi. Mesela, malın zenginler arasında dolaşması, Cuma namazından alıkoymak, vârisin kâfir olması vb. gibi. Şâri'in muayyen bir hüküm için illet kıldığı bu manalardan her mana, başka hükümlerin kendileriyle muallal kı-

İndıkları diğer manalardan muhtelifdir. O manalardan her mana diğerinden başkadır. O mananın maslahatın celbi veya mefseadetin def'i olduğu onlar içerisinde, ne onların hepsinde ne de onlardan herhangi birinde yoktur. *Müslüman'ın, istikrâ yoluyla yalnızca onlar maslahatın celbi ve mefseadetin def'i olmaktan dışarı çıkmazlar diye bu manalara bakışına gelince;* bu, Müslüman'ın onları bir adlandırmasıdır. Yoksa Allah, onlar hakkında veya onlardan her biri hakkında o, maslahattır, demiş değildir. Yani Müslüman onları kendi katından maslahat olarak adlandırdı. *Şeriat'a gelince;* onları maslahat olarak adlandırmadı, onlara maslahat da demedi. Müslüman'ın onları maslahat olarak adlandırmasının hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü muteber olan, Şâri'in adlandırmasıdır yani delilin delâletidir. Mademki Şâri' onlar hakkında onlar bir maslahattır, demedi, Şâri'in adlandırması dışında herhangi bir adlandırmaya itibar edilmediğinden burada bir maslahat olmaz. Üstelik onlar hakkında onlar bir maslahattır, diyen, İslâmî toplumdaki Müslüman'dır. *Gayri Müslim'e gelince;* Anonim şirketlerini, ribâyı, hamr içmeyi, dans partilerini, genç kızların genç erkeklerle halvetteki ve gezideki sohbetlerini vb. insanlar için maslahat görür, Müslümanlar ise bunları mefseadet görür. Hükme veya hükmün illetine maslahattır veya mefseedettir diye bakış, Müslüman'ın hayata bakış açısına göre bir bakıştır. O, bir insan olması açısından insanın bakışı değildir. Onun için onlara bakış, bakış açılarının değişmesiyle değişir. Şer'i hükümlere ve Şer'i illetlere maslahat demek, Müslümana özel bir adlandırmadır. Bu bir yöndendir. Diğer yönden ise, o adlandırma Müslüman'ın kendisi tarafından bir adlandırmadır. O, Şer'i bir delilden istinbat değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, meselâ hamr içmek haramdır vb. gibi olan bu hükümde sizin için

bir maslahat veya sizden bir mefsedetin def'i var demedi. Nitekim meselâ Cuma namazından alıkoymak vb. gibi olan illette de sizin için bir maslahat veya sizden bir mefsedetin def'i var demedi. Onun için Şer'i maslahat olarak itibar edilmez. Çünkü Şeriat o illet hakkında onun bir maslahattır, demedi. Ondaki yegâne şey, Müslüman'ın onun bir maslahat olduğunu kendi katından söylemiş olmasıdır. Delilden mücerret Müslüman'ın sözünün hiçbir kıymeti yoktur. Binaenaleyh ne nassların istirâsı, ne hükümlerin istikrâsı, ne de illetlerin istikrâsı bakımından istikrâ, Şeriat'ın kulların maslahatları için gelmiş olmasına delâlet etmez. Nassların istikrâsı, sadece Şeriat'ta muallel hükümlerin olduğuna delâlet eder, hükümlerin kulların maslahatları için gelmiş olduklarına değil. Hükümlerin istikrâsı da sadece muayyen manaların, Allah'ın mesele hakkındaki hükmü olduklarına delâlet etti. Ne mantûk ne de mefhûm açısından bu hükümlerin, kulların maslahatları olduğuna delâlet etmez. Şer'i illetlerin istikrâsı da, muayyen manaların muayyen hükümler için illetler olduklarına delâlet etti. Bu illetlerin kulların maslahatları olduklarına delâlet etmedi. Bu muayyen illetin, gerek kulların maslahatı için olduğuna dair, gerekse illetler olmaları açısından illetlerin ancak kulların maslahatları olarak geldiklerine dair, bir delil varit olmadı. Buna göre Şer'i hükümlerin ve Şer'i illetlerin maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i olduklarına istikrâyla istidlâl etmek, bâtil bir istidlâldir. Ne nassların vakıası, ne hükümlerin vakıası, ne de illetlerin vakıası üzerine intibak etmez. Onun için onunla istidlâl sâkit olur.

Ayrıca onların getirdikleri ve kulların maslahatı için gelmiş olduklarına delâlet ederler, dedikleri nasslara gelince; onlar buna delâlet etmezler. O nasslar, Şeriat'ın hükümlerinden

muayyen her hükümün, Şer'i illetlerden muayyen her illetin, kullar için bir maslahat olduğuna ve maslahatın da Şeriat'ın hükümlerinden bizatihi her hüküm için Şer'i illet olduğuna değil, bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın tatbi-kindin hâsıl olan neticenin kulların maslahatları olduğuna delâlet ederler. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ

Ki insanların Rasullerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. (en-Nisa 165) Rasullerin gönderilmeleri için bir ta'lîldir. Ne Şer'i hükümler için, ne de Şeriat için bir ta'lîl değildir. Yine o, Şeriat'ta muallel nassların mevcûd olduklarına delâlet eder, maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin Şer'i illet olduğuna değil. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) İltizam yoluyla, Şeriat'tan gâyenin maslahatların celbi ve mefsedetleri def'i olduğuna yani Şeriat'ın tatbi-kindin hâsıl olan neticenin kulların maslahatları olduğuna delâlet eder. Yoksa kulların maslahatları Şeriat için veya Şeriat'ın hükümlerinden muayyen her hüküm için bir illet olduğuna değil. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

لِيُبْلِغَكُمْ أَتِّكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا

Hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için. (Hûd 7) Gökleri ve yeryüzünü yaratmaktan gâyenin, insanları sınamak ve denemek olduğunun bir beyanıdır. O, Allahu Teâlâ'nın fiil için bir illet değil, Allah'ın hikmetlerinden bir hikmete delâlet eder. Hikmet, illetten başkadır. Çünkü hikmet, fiilden hâsıl olan neticedir. Bazen hâsıl olabilir, bazen hâsıl olmayabilir. O, fiilden gâyedir. Fakat illet, hükme veya fiile sevk edendir. Bu sebeple ayette, Şe-

riat'ın illetinin kulların maslahatları için gelmiş olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Keza Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي

Ben insanları ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler, diye yarattım. (ez-Zariyat 56) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

O ki, hanginiz amelce daha güzel olacağını sınamak için ölümü ve hayatı yarattı. (el-Mülk 2) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Oruç, sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki muttaki olursunuz. (el-Bakara 183) Bütün bunlar, illete değil gâyeye delâlet ederler. Bunlarda maslahatların celbinin ve mefsedetlerin def'inin gerek Şeriat'ın illeti gerekse hükümlerinden bizatihi her hükmün illeti olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Bilakis onlarda muallel nassların varlığına dahi hiçbir delâlet yoktur. Çünkü onlar, ta'lîl için değildir ve hiçbir şekilde onlardan illetlik anlaşılmaz.

Evet, burada muallel olarak gelen başka nasslar vardır. Fakat bu muallel nasslar, bütün Şeriat'ın ta'lîli için gelmediler. Zira bir tek nass dahi bir bütün olması vasfıyla bütün Şeriat'ı illetlerden bir illetle illettendirerek gelmedi. Ancak nasslar, bizatihi bir takım hükümleri illettendirerek geldiler. Yalnızca bu hükümler illettendirilir, başkaları illettendirilmez. Bazı hükümleri illettendirerek gelen nasslar, Şeriat'ın hükümlerinden her hükmü illettendirerek gelmediler. Bilâkis bazı hükümleri illettendirerek geldiler. Burada illettendirilmeyen hükümlere delâlet eden başka nasslar vardır. Böylece illet, ta'lîlini getirdiği hükümle sınırlı olur, onu aşır başkasına geçmez. Dolayısıyla Şeriat'ın hükümlerinden her hüküm ve bütün Şeriat bir illet-

le muallel olmaz. Ancak Şeriat'ta muallel hükümler olur. Bundan başkasına delâlet etmez.

İkincisi: *Onların, âdetlerde aslolan, manalara iltifattır. Ayetler ve hadisler kullar için maslahatların itibarına işâret ederek, bilakis tasrih ederek geldiler, sözlerine gelince; bu, vakıya mutabık olmayan bir sözdür. Çünkü mevzû, âdetler veya ibâdetler değildir. Aksine mevzû, Şer'i nasslardır. Şer'i nasslarda aslolan, nassın sınırında durmak değil, manalara ittiba etmektir. Çünkü bu nasslar, teşrîi nasslardır. Onlarla murât, nassın tazammun ettiği manadır. Onun için nassın sınırında durmak doğru olmaz. Bilâkis nassın medlûlünü ya tek başına cümlede, ya da o cümlenin diğer cümlelere birleştirilmesiyle birlikte anlamak gerekir. Araştırmak, delâleti bakımından nasstadır. Araştırmak, ne olduğuna dair nassın medlûlünde değildir. Bütün Şer'i nasslar, ister Kitâp, ister Sünnet olsunlar, kendilerindeki manalara ittiba etmek vâcibdir. Sadece lafızlarıyla veya sadece kendisiyle nassın sınırında durmak caiz değildir. Bilâkis her nerede olurlarsa olsunlar, ister sadece nassta olsunlar, isterse başkalarıyla birlikte nassta olsunlar, manalara ittibâ etmek gerekir. Buna göre mesele, âdetler ve ibâdetler meselesi değildir. Bilakis mesele, nasslar ve bu nassları anlamak meselesidir. O halde lafzın sınırında durulması değil, nassta manaya ittiba edilir olması konusunda maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i mevzûuna hiçbir mahal yoktur.*

Evet, nassların tetkikinden ve istikrâsından açığa çıkıyor ki, ibâdet hükümlerine delâlet eden nasslar, herhangi bir illetle illetlendirilmezler. Ancak onlar, sebeplere şâmilirdirler. Sebep ise illetten başkadır. Muamelâta delâlet eden nasslardan birçoğu muallel olarak geldi. Nitekim bazısı da muallelsiz olarak geldi. Bu yüzden şöyle denilir:

İbâdetler, bir illetle muallelsiz olarak geldiler. Muamelât ise hükümlerinden birçoğu bir illetle muallel olarak geldi. Bu, Şer'i illetle ta'lile ilişkindir. Manalara ilişkin değildir. Fakat âdetlerde aslolan, manalara iltifattır, denmez. Buna göre manalara iltifat etmek, ister ibâdet hükümleri olsun, isterse muamelât hükümleri olsun, hükümlerde değil, ancak nasslarda olur. Kendisinde manaya bakılan hüküm değil, nasstır. *Hükme gelince*; onda onun kendisi için hüküm olarak geldiği şeye intibak ettiğine veya intibak etmediğine bakılır. Şirketin caiz oluşu, üzerine delâlet eden delille irtibatlıdır. Kendisinde icâb ve kabul cereyân etmeyen şirket değil, kendisinde icâb ve kabul cereyân eden şirketin caiz oluşu, delilin hükme ve hükmün de kendisi için geldiği şeye intibakındandır. Onun bir maslahat olması veya bir maslahat olmaması bakımından şirketin caizliğine bakılmaz. Hükümlerde manalara bakmaya hiçbir mahal yoktur. Nitekim onlarda, onaylamalarında veya onaylamamalarında maslahatlar ve mefsedetlere hatta muayyen hükmün neticelerine bile bakmaya hiçbir mahal yoktur. Hacc ve oruç gibi nass neticeye delâlet ettiği zaman müstesnadır. Muayyen hükmün istinbatında veya onun intibakında veya onun tatbikinde maslahatlar ve mefsedetlerin kesinlikle hiçbir varlıkları yoktur. Bilâkis muteber olan, onun delili, onun üzerine delâlet ettiği ve hakkında Allah'ın hükmünü beyan için geldiği vakıadır.

Bu, onların, âdetlerde aslolan manalara ittihadır, sözleri açısından dır. Onların, ayetler ve hadisler kullar için maslahatların itibarına işâret ederek, bilakis tasrih ederek geldiler, sözlerine gelince; bu, delilsiz mücerret bir sözdür. Vakıa, onun hilâfına delâlet eder. Kulların maslahatlarının hükümler için Şer'i illet itibar edilmesine delâlet eden herhangi bir ayet ve hadis mevcût değildir. Bilâkis ayetler ve hadisle-

rin istikrâları ve bütün fertlerinin tetkikleri şu dört hususa delâlet eder:

Birincisi: Şeriat'tan gâyenin, kullar için rahmet olduğuna delâlet eder. Ve iltizam yoluyla da Şeriat'ın, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için olduğuna delâlet eder. Onlar, Şeriat'ın ve bizatihi her hükmün illetine değil, Şeriat'ın neticesine delâlet ederler.

İkincisi: Hepsinde değil bazı hükümlerdeki bizatihi her hükmün gâyesine delâlet eder. Onlar, üzerlerine delâlet ettikleri hükümlerde, hükmün illetine ve diğer hükümlerin neticesine değil, sadece bu hükmün neticesine delâlet ederler. Tabiatıyla da diğer hükümlerin illetlerine delâlet etmezler.

Üçüncüsü: Şüphesiz Şer'i nasslarda aslanan, nassın sınırında durmak değil, manalara ittiba etmektir. Çünkü bu nasslar, teşrî nasslardır. Onlarla murât, nassın tazammun ettiği manadır. Bu ise, maslahatlar ve mefsedetlerle değil, nassı anlamakla ilgilidir. O, hükme değil, bizzat nassın kendisine mütealliktir.

Dördüncüsü: Burada muayyen hükümlerde, muayyen bir illetle muallel olarak gelmiş nasslar vardır. Bu, onun bir maslahat veya bir mefsedet olmasına bakılmaksızın ve ondaki maslahat ve mefsedette mülâhaza edilmeksizin sadece nassın getirdiği illet itibar edilir. O illet, başkasında değil, sadece içerisinde geldiği nassta ve başka hükümlerde değil, kendilerini illetlendirerek gelen hükümlerde ancak muteberdir.

İşte bunlar, ayetler ve hadislerin getirdikleri hususlardır. Bunlarda, kullar için maslahatların itibarına işaret eden ve tasrih eden hiçbir şey mevcût değildir. Binaenaleyh onların, maslahatların Şer'i illet itibar edilmelerine ilişkin ikinci delilleri, vakıaya muhâlefetinden, ayetler ve hadislerin onun hilâfına delâlet etmesinden dolayı bir hatadır.

Üçüncüsü: “Maslahatlara Şeriat delâlet etti. Onlar içerisinde kendisine özgü cüzî delilin üzerine delâlet ettiği şeyler vardır. Şâri’ de gelerek, maslahat şöyledir, dedi. Onlar içerisinde küllî bir şekilde bütün Şeriat’ın ona itibar ettiğine delâlet edenleri vardır. Hâdiseler veya benzeyenlerinde Şer’i nass olmadığına, cüzî Şer’i hükümler onlar esâsına bina edilirler.” derler. Bu söz, butlânın zirvesindedir. Buna reddiye, birkaç yöndendir:

Birincisi: Şeriat, maslahatlara delâlet etmedi. Ancak maslahatlar, Şâri’in Şeriat’ın teşrûinden kast ettiği gâyedir. Şeriat’ın maslahatlara delâlet etmiş olması ile maslahatların Şeriat’ın teşrûinden gâye olması arasında fark vardır. Şeriat, delalette bu fikirler ve hükümler kulların maslahatları içindir veya onların maslahatları için değildir olduğuna bakılmaksızın ancak fikirler ve hükümlere delâlet etti. Şeriat, alım satımın helal, ribânın haram, cihâdın farz, nafile sadakanın mendûb, malı zâyî etmenin mekrûh vb. olduklarına delâlet etti. Şeriat, muâhedeler akdinin ve bir Halife nasbetmenin maslahat, yalanın ve düşmanla karşılaşma gününde geri dönüp kaçmanın mefsetet vb. olduklarına delâlet etmedi. Şeriat, hükme delâlet etti, maslahata delâlet etmedi. Bilakis delâlette maslahatı ve maslahatın olmamasını gözetmedi. Maslahat veya mefseteti Şeriat’ın hükme delâletinde itibar mahalli kılmak caiz değildir. Buna göre maslahatlar üzerine Şeriat delâlet etmedi. Dolayısıyla istidlâl esassından bâtıldır.

İkincisi: Maslahatlara delâlet ettikleri söylenen cüzî deliller sonra bu maslahatların, üzerlerine cüzî delilin delâleti sebebiyle Şer’i maslahatlar, hükümler veya illetlere dair delillerdir. Onlar, maslahatlara dair deliller değildir. Hırsızın elini kesmek, Allahu Teâlâ’nın şu sözüyle sâbittir:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin. (el-Mâide 38) *Yol kesenlerin cezası Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle sâbittir:*

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ

Allah ve Rasulü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası ancak, ya öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da yeryüzünden sürülmeleridir. (el-Mâide 33) *Murtedin katli de SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüyle sâbittir:*

مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ

“Kim Dini'ni değiştirirse onu öldürün.”³⁹⁶ *Zina cezası da, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle:*

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Zâni kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. (en-Nûr 2) *ve Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in muhsan olanı recmiyle sâbittir. Leş etinin haramlığı, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle sâbittir:*

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ

Size ölü eti haram kılındı. (el-Mâide 3) *Arazi de icârânın men'i de Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüyle sâbittir:*

مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ فَلْيُزْرِعْهَا أَوْ فَلْيُزْرِعْهَا أَخَاهُ وَلَا يُكَارِبَهَا بِثَلَاثٍ وَلَا بِرُبْعٍ وَلَا بِطَعَامٍ مُسَمًّى

“Kimin bir arazisi varsa onu eksin veya onu kardeşine ektirsin. Onu üçte bir, dörtte bir, belirlenmiş bir yiyecek karşılığında kirâyâ vermesin.”³⁹⁷ *İşte böyle. Cüzî deliller,*

³⁹⁶ Buhârî, K. Cihâd ve'sSeyr, 2794

³⁹⁷ Ebu Davud, K. Buyu', 2947

muayyen hükümlere delâlet ettiler, maslahatlara delâlet etmediler. Aynı şekilde Allahu Teâlâ'nın şu sözü, كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ **Mallar sadece içinde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.** (el-Haşr 7) Ve şu sözü, لَكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى **Böylelikle evlatlıklarının eşlerinde Müminler üzerine bir vebal olmasın.** (el-Ahzab 37) Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü, الْقَائِلُ لَا يَرِثُ **"Kâtil vâris olamaz."**³⁹⁸ Ve şu sözü, لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ **"Kadı kızginken hüküm vermez."**³⁹⁹ vb. ancak muayyen illetlere delâlet ettiler. Maslahatlara ve onların maslahat için gelmiş olduklarına delâlet etmediler. Buna göre maslahatlara, onların maslahatlar için gelmiş olduklarına ve getirdikleri hükümlerin veya tazammun ettikleri illetlerin maslahatlar olduklarına delâlet eden cüzî deliller mevcûd değildir. Ancak onların delâletleri, hükümler veya illetlerle sınırlıdır, başka değil. Dolaşısıyla burada cüzî delillerin üzerlerine delâlet ettiği maslahatlar var, sözü bâtil olur.

Üçüncüsü: Şeriat'ın küllî şekilde üzerine delâlet ettiği şeyler maslahattandır, sözü, fâsit bir sözdür. Kesinlikle hiçbir aslı yoktur. Çünkü küllî delil, ya hâss küllî bir maslahata delâlet eden hâss bir delil olur ya hâss delillerin toplamı olur ya da bütün Şer'i delillerin toplamı olur. Eğer murât, küllî bir maslahata delâlet eden hâss küllî bir delilse, bu, mevcut değildir. Çünkü bütün deliller, hükümlere delâlet ederler. Maslahatlara delâlet eden deliller mevcûd değildir. Bu bir açıdandır. Diğer bir açıdan ise, mantıkî manadaki küllî ve cüzîliğin Usûl'ul-Fıkıh bahsinde hiçbir kıymeti yoktur. Ona hiçbir mahal ve itibar yoktur. Lüğatta lafızların delâletindeki küllî ve cüzîliğe gelince; bunlar, mürekkebin delâletlerinden değil, müfredin delâletlerindendir. Terkibin delâletlerinde yani cümlelerin delâletlerinde onlara mahal

³⁹⁸ Tirmizi, K. Ferâid, 2035

³⁹⁹ Tirmizi, K. Ahkâm

yoktur. Mürekkepte kesinlikle küllî ve cüzîlik mevcûd değildir. Buradan hareketle delillerde, terkipleri bakımından küllî ve cüzîlik ifâde eden hususlar var demek, lügaten ve Şer'an bunun mevcûd olmamasından ötürü doğru olmaz. İsimdeki küllî ve cüzîliğe gelince; bunlar, eğer isim mef'hûmuna birçoklarının iştirak etmesi sahîh olacak şekilde olursa, küllîdir. Mesela, hayvan, insan, kâtib, güneş vb. gibi. Eğer mef'hûmuna birçoklarının iştirak etmesi sahîh olmayacak şekilde olursa, cüzîdir. Mesela, bir adama özel isim olarak Zeyd gibi, O ve Şu zamirleri gibi. Küllî iki kısımdır: Mutevâtî, mesela, insan ve at gibi. Müşekkek, mesela, varlık ve beyaz gibi. Aynı şekilde küllî, iki nevidir: Cins, mesela, insan ve at gibi. Müştak, mesela, siyah ve süvari gibi. Cüzî de iki nevidir: Özel isim ve zamir. İşte lügattaki küllî ve cüzîlik mevzûu budur. Buna burada ne Şeriat'ın delâletinde, ne de nassların delâletinde hiçbir mahal yoktur. Ancak onun mahallî müfredlerdir. Bunun için o burada varit olmaz. Binaenaleyh deliller, ya umûm ifâde ederler, ya da husûs ifâde ederler. Onlarda küllî ve cüzîlik ifâde eden hiçbir husus mevcûd değildir. Umûm, ancak üzerlerine delâlet eden fertlerine şâmilidir. Başkasına şâmil değildir. Böylelikle açığa çıkar ki, küllî bir maslahata delâlet eden hâss küllî bir delil mevcûd değildir. Ferdî mülkiyet hırsızlığını, ferdî mülkiyetin muhâfazasına yönelik cezanın teşrîi için bir illet kılmaya gelince; doğru değildir. Çünkü hırsızlık, el kesmek için bir illettir. Ferdî mülkiyetin muhâfazası için bir illet değildir. Ferdî mülkiyet, muayyen bir cezanın illetidir. Ferdin mülkiyetini muhâfaza etmek için mutlak cezanın illeti değildir. Onun için ferdî mülkiyet, hâss bir hüküm için hâss bir illettir. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek cezaları için âmm bir illet değildir. Bu sebeple ferdî mülkiyeti, küllî bir illet kılmak ve kendisinden cüzlerin fışkırdığı küllî bir hükmü o küllî illet üzerine bina etmek doğru olmaz. Ayet şöyle diyor:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا

Hırsızlık yapan erkek ile kadının ellerini kesin. (el-Mâide 38) *“Hırsızlık yapan”, müfhem bir vasıftır. Bu, kesmek için münâsıptır. Dolayısıyla kesmek, hırsızlıktan dolaydır. Onun için hırsızlık yapan, el kesmek için illet olmaya uygun oldu. Fakat hırsızlık yapanın illet olması, ancak yalnızca ta’lîl ifâde eder. İletlik yönünü ifâde etmez. Bu sebeple onun illetliği kıyâs için uygun olmaz. Şöyle denmez:*

“Hırsızlık, bir illettir. Çünkü o, ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür. Hırsızlığın ferdî mülkiyete bir tecâvüz olması, onun kesmek için bir illet oluşundan dolayı bir illet kılınır.” Çünkü yağmacılık da ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür. Hâlbuki onda el kesmek yoktur. Gasbetmek de ferdî mülkiyete bir tecâvüzdür. Ama bunda da el kesmek yoktur. O halde hırsızlık, ferdî mülkiyete bir tecâvüz oluşu nedeniyle, el kesmek için bir illet kılınmaz. Ancak hırsızlık, başka bir şeyden dolayı değil, sadece onun bir hırsızlık olmasından dolayı bir illet kılındı. Bunun delili, muayyen şartların varlıklarıdır. El kesmek hâsıl olabilmesi için bunların varlıkları kaçınılmazdır. Şayet nisap altında veya misli korunmaksızın veya yemek için hazırlanmış bir yiyecek vb. çalarsa, bu, ferdî mülkiyete bir tecâvüz olsa da el kesilmez. Şuna göre hırsızlık, el kesmek için bir illettir. Vakıası böyledir. Bu sebeple onun hakkında, küllî illet veya cüzî illet hatta âmm illet dahi denmez. Ancak o, muayyen bir hüküm için muayyen bir illettir. O, üzerine kıyâs edilecek illetlerden değildir. Buna göre el kesmenin illeti, ferdî mülkiyetin muhâfazası değildir. Ancak onun illeti, bir hırsızlık oluşundan ötürü hırsızlıktır. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, kesinlikle bir illet değildir. Bu durumda hırsızlıkla müttehim olan kimse hakkında, ferdî mülkiyetin muhâfazasına binaen küllî delilden alınarak inkâr anında ikrar edesiye kadar onu dövmek için bir ukûbat teşrî edilir, denmez. O küllî delil de hırsızlık yapanın elini kesmektir. Böyle denmez. Çünkü dövmenin caizliğine delâlet eden bir delil

mevcût değildir. Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek ise, el kesmek için ve hırsızlık ukûbatını vermek için bir illet değildir. Bu sebeple ferdî mülkiyetin muhâfazası, hırsızlıkla müttehim olan kimseyi cezalandırmak amacıyla bir ukûbatın teşrî için illet itihaz edilmez. Üstelik müttehim olan kimse, aleyhinde hırsızlık veya yağmacılık veya gasptan bir şey sâbit oluncaya dek berîdir. O zaman Şâri'in, sâbit olan bu suç için teşrî ettiği Şer'i ukûbat, ister hadd olsun, isterse ta'zîr olsun, o kimse üzerine uygulanır. Suçun sübûtundan önce onun üzerine bir ukûbat uygulamak ve suç için Şâri'in teşrî ettiği ukûbattan başka bir ukûbatı onun üzerine uygulamak caiz değildir. Binaenaleyh hırsızlıkla itham olunan kimse dövülmez. El kesmenin delilinden, onu dövmenin caizliğine bir delil almak doğru değildir. Çünkü el kesmek, buna delâlet etmez. Şöyle denilebilir:

“Şâri'in hırsızlık yapan, yağma eden ve gaspeden kimse vb. için ukûbat teşrî etmesinden, bunun ancak ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek için teşrî ettiği anlaşılır. Bunun toplamından da ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, bunun hakkında bir ukûbat teşrî etmek için bir illet olarak alınır.” Buna cevap şöyledir: Ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, ya hüküm için bir illet olur, ya da Şâri'in hükmün teşrîinden hedeflediği gâye olur. Her ikisi için de üzerlerine delâlet eden bir nass gerekir. Hâlbuki onun, hüküm için illet olduğuna delâlet eden bir nass mevcût değildir. Nitekim onun, Şâri'in hükmün teşrîinden gâyesi olduğuna delâlet eden bir nass da mevcût değildir. Onun için ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek hakkında o, hükmün illetidir veya Allah'ın hükmün teşrîinden hikmetidir, demek doğru olmaz. Bunun için Seriat'ta ferdî mülkiyeti muhâfaza etmenin ukûbâtlarda itibarına ilişkin herhangi bir asıl kesinlikle mevcût değildir. Dolayısıyla ona hiçbir şekilde itibar edilmez. Ama bu ukûbâtların vakiasına baktığımızda, onların hepsinin ferdî mülkiyeti muhâfazaya delâlet ettiklerini görürüz. Fakat bu vakia, elle tutulan ne-

ticelerdir. Bazen hâsıl olurlar, bazen hâsıl olmazlar. Ama bu, Şâri'in, ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, gâyesi olduğuna delâlet eden şeyi beyan etmiş olduğuna delâlet etmez. Onun için ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek, herhangi bir vakıanın şerh edildiği gibi şerh edilen vakıanın vasfı olur. Fakat bu, Şâri'in medlûlü ve hükmün illeti olduğu esasına göre değildir. Görmüyor musun, birden fazlasıyla evliliğin mubah kılınması, toplumda metresleri yok eder. Birden fazlasıyla evliliği men etmek, toplumda metresleri çoğaltır. Ama müşâhede edilen bu netice, vakıanın vâsfıdır. O netice, hükmün illeti ve hükmün teşrîinden Şâri'in maksûdu değildir. Bu yüzden o netice, Şer'i açıdan incelenmez. Aynı şekilde ferdî mülkiyeti muhâfaza etmek ve buna benzeyen beş zarûratlar veya başkaları da böyledir. Buna göre küllî maslahata delâlet eden hâss küllî delil bulunmaz.

Maslahatlara delâlet eden delillerden muayyen bir topluluğun varlığına gelince; bu, kesinlikle mevcût değildir. Mevcût olan hükümler topluluğunun vakıaları, mesela, hırsızlık, gasp, yağmacılık ve talan gibi tüm bunlar ferdî mülkiyeti muhâfaza etmeleri noktasında muayyen bir hususa delâlet eder. Bu muayyen husus da, vakıanın vâsfıdır. Bu muayyen husus, illete ve teşrî için illet olarak ittihaz edilen maslahata delâlet değildir. Mamefih bu muayyen husus, bu hükümlerin toplamının medlûlü sanılsa bile, o zaman bu muayyen husus delillerin delâleti değil, hükümlerin manalara delâleti kabilinden olur. Bu itibara göre dahi o muayyen husus, delillerden maslahatlara delâlet eden muayyen bir topluluk değildir. Bu duruma göre Şeriat'ta, delillerden hükümler için illet olarak ittihaz edilen muayyen maslahatlara delâlet eden muayyen bir topluluk bulunmamaktadır.

Şeriat'ın toplamının delâletine gelince; bu, itibar derecesinden sâkıt olan bir sözdür. Çünkü delâlet, ancak muayyen nasslar için olur. Kur'ân ve Sünnet toplamının delâletine ilişkin

söz, fâsit bir sözdür. Çünkü bu toplamın hepsinde muayyen bir şeye hiçbir delâlet yoktur. Fakat nasslarından birçoğunda bir şeye delâlet vardır. Başka nasslarda da başka bir şeye delâlet vardır. Böylece o toplam, muayyen bir şeye delâlet eden muayyen nasslar kabilinden olur. Şeriat'ın toplamının muayyen bir şeye delâlet etmesine gelince; bu, hiçbir varlığı olmayan bir husustur.

Buna göre ne küllî bir şekilde, ne küllî nasslarla, ne nassların, ne de Şeriat'ın toplamıyla bütün Şeriat'ın ona itibar ettiği-ne delâlet eden bir maslahat mevcûd değildir. Böylece maslahata Şer'i bir illet olarak itibar etmek, esâsından bâtil bir husustur. Zira Şeriat'ta, ne teşrîi için, ne Şer'i maslahat için, ne de Şer'i olmayan bir maslahat için itibar edilen bir maslahat mevcûd değildir.

Bir Delil Olmadığı Halde Bir Delil Zannedilenler

İşte bunlar, muteber dört delillerdir. Bunlar, *Kitâp, Sünnet, icma'us-Sahabe ve illeti Şeriat'ta varit olan kıyâstır*. Bunlar dışındaki bazı imam ve müçtehitlerin delil olarak itibar ettikleri hususlar, delil değildir. Çünkü Şer'i deliller olarak itibar edilmelerine katî delilin kâim olduğu sadece bunlardır. Bunlar dışındakilere katî bir delil kâim olmadı. Dolayısıyla bunlar, Şer'an muteber olan delillerdir. Çünkü Şer'i delil, usûlden bir asıldır. Şer'i delil, akâidler gibi ancak yakinden sâbit olur. Onun için ona delâlet eden katî bir delil gerekir. Ancak ne var ki, kendisinde delil şüphesi bulunanlardan bu dört deliller hâriciyle istidlâl etmek, Şer'i istidlâlden itibar edilir. Onun gereğince istinbat edilen hükümler, Şer'i hüküm olarak itibar edilir. Çünkü onun delil şüphesi vardır. Fakat onları deliller olarak itibar etmeyenler hakkında o, Şer'i hüküm olmaz. Ama o, onun nazarında Şer'i hükümdür. Çünkü burada delil şüphesi vardır.

Delil olmadıkları halde delil sanılan delillere gelince; bunlar, hakkında hüccet olduğuna delâlet eden bir delilin bulunduğu şeydir. Ama o şey zannî delildir. Yahut kendisiyle istidlâl edilen hususa mutabık değildir. Bunların en önemlileri, dörttür. Bunlar; Şer'u men kablenâ, Sahabî mezhebi, istihsân ve mesâlih-i mürseledir.

Şer'u Men Kablenâ

Bazı imamlar, şer'u men kablenâ, Şer'i delillerden Şer'i bir delildir, dediler. Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, tebdil edilen kitapları ve erbabının naklettikleri cihetinden değil, kendisine vahy yoluyla kendisinden önceki Şeriatlardan sahih olanlarla ibâdet etmekteydi. Dediler ki: “Doğrudur! Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Şeriatı, öncekilerin Şeriatını nesh edicidir. Ama mensûh olan, İslâm Şeriatı'na muhâlif olanlardır. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın Şeriatı'ndan, öncekilerin Şeriatına muhâlif olanlar, onları nesh edicidir. Fakat öncekilerin Şeriatına muhâlif olmayanlara gelince; bunlar, onun Şeriatı'ndandır. O, bunlarda, öncekilerin Şeriatı'na ittiba etmekle mukayyettir. Onları nesh edici olmaz. Bunun için onun Şeriatı, kendisinden önce meşrû kılınmış olanların bazısını nesh edici olarak vasıflanmaz. Meselâ, iman vücûbiyeti, küfrün, zinânın, katlin, hırsızlığın haramlılığı ve Şeriatımızın kendilerinden öncekilerin Şeriatına muvâfık olanlardan vb. gibi.” Onlar, şer'u men kablenâ bizim için de Şeriat olduğuna Kitâp ve Sünnet'le istidlâl ettiler. “Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ Nebiler hakkında şöyle buyurdu: **إِنَّ أَوْلَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ افْتَدِهْ** İşte o Nebiler, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyetine uy. (el-En'am 90) Allah, ona onların hidâyetine ve onların hidâyetinden Şeriatlarına uymasını emretti. Bu sebeple ittiba etmek Rasul'e vâcibtir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: **إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ** Biz Nuh'a vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. (en-Nisa 163) Teâlâ şöyle buyurdu: **شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا** Nuh'a tavsiye ettiğini Allah size de Din kıldı. (eş-Sûrâ 13) Bu, Nuh'un Şeriatı'na ittiba etmesinin vâcib olduğuna delâlet etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: **أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ** Sana 'İbrahim'in milletine uy' diye vahyettik. (en-Nahl 123) Ona İbrahim'in milletine uymasını emretti. Bu-

radaki emir vüçûb içindir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: **إِنَّا أَنْزَلْنَا** **Biz, içinde hidâyet ve nur olan, Nebilerin kendisiyle hükmettikleri Tevrat'ı indirdik.** (el-Mâide 44) Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam da Nebiler cümlesindendir. Ona da onunla hükmetmek vâcibtir. Sünnet'e gelince; Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'dan Yahudinin recmi hakkında onun Tevrat'a müracaat ettiği rivayet edildi. Kırılan bir dış hakkında kendisinden kısâs talep edildiğinde ondan şöyle buyurduğu rivâyet edildi: **يَا أَيُّهَا كِتَابُ اللَّهِ الْقَصَاصُ "Yâ Enes! Allah'ın Kitâbı(nın hükmü) kısâstır."**⁴⁰⁰ Tevrat dışında Kitâp'ta dış hakkında kısasa hükmeden bir şey yoktur. O da Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür: **وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ** **Dişe diş...** (el-Mâide 45) Keza ondan şöyle buyurduğu rivayet edildi: **مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِنُكْرِي "Kim bir namazı unuttur veya ondan uyur kalırsa, onu hatırladığında hemen onu kılsm. Muhakkak ki Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: "Beni anmak için namaz kıl."**⁴⁰¹ Bu, Mûsâ Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'la birlikte bir hitaptır. Yine Ebu Hurayra'dan Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurdıkları rivâyet edildi: **الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ مِنْ غُلَاتٍ وَأُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ "Nebiler baba bir kardeşlerdir. Anneleri ise muhtelifdir. Dinleri birdir."**⁴⁰² Bu demektir ki, onların Şeriatları Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem için de bir Şeriat'tır. Aynı şekilde Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, Yahudileri Âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördüğü zamanki şu sözü, **نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ "Biz Mûsâ'ya onlardan daha evlâyız."**⁴⁰³ açık delâletle, Mûsâ'nın Şeriatı'nın onun da Şeriatı olduğuna delâlet eder. Bu, şer'u men kablenânın bizim için de bir Şeriat olduğuna delildir."

⁴⁰⁰ el-Buhârî

⁴⁰¹ ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁴⁰² Müslim, K. Fedâil, 4362

⁴⁰³ Buhârî, K. Tefsîr'ul-Kur'ân, 4368

İşte bunlar, şer'u men kablenâ, "bizim için de Şeriat'tır" diyenlerin delilleridir. Lakin bu söz, esâsından bâtıldır. Zikredilen deliller, onun üzerine bir hüccet kâim olmazlar. Sahih olan, şer'u men kablenâ bizim için Şeriat değildir. Şer'i delillerden de itibar edilmez. Buna delil, Kitâp, Sünnet, icma'us-Sahabe, bizden öncekiler ve bizim için olan Şer'i hükümlerin vakıasıdır.

Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

Allah katında din İslâm'dır. (Âl-i İmran 19) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ

Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul edilmez. (Âl-i İmran 85) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ

Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve ona hâkim olmak üzere hak olarak Kitâp'ı indirdik. (el-Mâide 48) Ve Teâlâ şöyle buyurdu:

لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

Her biriniz için bir Şeriat ve bir minhâc kıldık. (el-Mâide 48) Bu ayetlerle istidlâl vechi şöyledir: İlk iki ayet, her ne kadar 'İslâm' kelimesi, *Allah'a teslim olmak* manasına gelmiş olsa da, ama o, bu iki ayette 'din' kelimesine bitişti. Bu, ondan murât, İslâm Dini demektir, Allah Teâlâ'ya teslim olmak değil. Din üzerine İslâm kelimesi ancak Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiği Şeriat'a kullanılır. Onun için ilk ayetin manası, Rasul'ün bi'setinden sonra Allah katında makbûl itibar edilen din, İslâm Dini'dir, olur. İkinci ayetin manası da, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bi'setinden sonra kim İslâm

Dini'nden başka bir dine itikat ederse, Allah ondan onu kabul etmez. Ahiret'te ise o, hüsrana düşenlerdendir, diye olur. Hristiyan ve Yahudi'nin İslâm Şeriatı'yla muhatap olmaları, kendi Şeriatlarını terk etmekle emrolunmaları, Rasul'ün bi'setinden sonra Hristiyanlık ve Yahudiliğin küfür, tâbillerinin de kâfirler itibar edilmeleri bunu teyit eder. Bu, iki ayetin manasının, Rasul'ün bi'setinden sonra onun Şeriatı'ndan başka her Şeriat'ın küfür olduğunu ispat eder. *Üçüncü ayetle istidlâl vechi şöyledir:* O'nun (مهيمنًا) **'Hâkim olmak'** sözüyle murât, *doğrulamak* değildir. Çünkü aynı ayette hem *doğrulamak*, hem de *hâkim olmak*, buyurdu. Onun doğrulamaktan başka bir manası olmak zorundadır. O mana da, önceki Şeriatlar üzerine hâkim olmaktadır. Kur'an'ın önceki Şeriatlar üzerine hâkim olması, önceki Şeriatları neshetmektir. Yani hem onları tasdik edici, hem de nesh edicidir. *Dördüncü ayetle istidlâl vechi şöyledir:* Allahu Teâlâ, her Rasul için diğerinin Şeriatından başka bir Şeriat kıldı. Bu, Muhammed'in Şeriatı, önceki Şeriatlardan başkadır. Önceki Şeriatlar da Muhammed'in Şeriatı değildir, demektir. Çünkü önceki Şeriatlar, onun Şeriatı ve minhâci değildir. Zira her Rasul için bir Şeriat ve bir minhâc yani Şeriat var. Bu da onun, başkasının Şeriatıyla değil, kendi Şeriatı'yla mukayyet olduğuna bir delildir. Ayrıca Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالْهَآءِ آبَاؤُكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman siz şahitler mi idiniz? Hani Yakuboğullarına, 'Benden sonra kime kul-luk edeceksiniz?' demişti. Onlar, 'Senin ilahın ve atala-rın İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek ilaha kul-luk edeceğiz. Biz ancak O'na teslim olmuşuzdur.' dedi-

ler. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz. (el-Bakara 133-134) Allah, o Nebilerin yaptıklarından bizleri mesûl tutmadığını bize haber verdi. Biz, onların amellerinden mesûl olmadığımıza göre onların Şeriatından da mesûl değiliz. Çünkü onu tebliğ etmek ve onunla amel etmek, onların amellerindendir. Kendisinden mesûl olmadığımız şeyle muhâtap değiliz ve bize lâzım da değildir.

Sünnet'e gelince; Câbir'den Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edildi:

أَعْطَيْتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي كَانَ كُلُّ نَبِيٍّ يُعْطَى إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَيُعْطَى إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ

*"Benden önce hiçbir kimseye verilmeyen beş şey bana verildi: Her Nebi hassaten kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün kızıl ve siyaha gönderildim."*⁴⁰⁴ Ebu Hurayra'dan Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurdıkları rivâyet edildi:

فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ

"Ben Nebiler üzerine altı şeyle tafdil olundum." onları zikretti. Onlar içerisinde şu da vardı:

وَأُرْسِلْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً

*"Ben bütün insanlara gönderildim."*⁴⁰⁵ Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem, Nebimiz Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'dan önceki her Nebi'nin ancak hassaten kendi kavmine gönderildiğini haber verdi. Dolayısıyla kendi kavminden başkalarına gönderilmemiş olur ve onlar kendi Nebileri dışındaki bir Nebi'nin Şeriatıyla mülzem olmazlar. Bu-

⁴⁰⁴ Müslim, K. Mesâcid ve Mevâdi'a-ssalâh, 810

⁴⁰⁵ Müslim, K. Mesâcid ve Mevâdi'a-ssalâh, 812

nunla Nebilerden hiçbirinin bize gönderilmediği sâbit olur. Onun için onların Şeriatları bizim için bir Şeriat olmaz. Nebilere nispetle Kur'ân ayetlerinde sarîh olarak varit olanlar da bunu teyit eder:

وَالَىٰ تُمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا

Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. (el-A'raf 73)

وَالَىٰ عَادَ أَخَاهُمْ هُودًا

Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. (el-A'raf 65)

وَالَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا

Medyen kavmine de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. (el-A'raf 85) Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'a nispetle sarîh olarak varit olanlar da, وَنَذِيرًا Biz seni ancak bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. (es-Sebe 28) ayrıca Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam, Muâz'ı Yemen'e kâdı olarak gönderirken şöyle buyurdular:

كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ أَجْتَهُدُ رَبِّي وَلَا أَلُو

“Sana bir dava arzedildiğinde nasıl hüküm vereceksin?”
“Allah'ın Kitâbı'yla.” dedi. “Eğer Allah'ın Kitâbı'nda bulamazsan.” buyurdu. **“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Sünneti'yle.” dedi. “Eğer Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Sünneti'nde ve Allah'ın Kitâbı'nda bulamazsan.”** buyurdu. **“Görüşümle içtihad ederim, geri dönmem.” dedi.**⁴⁰⁶ Nebilerin kitapları ve sünnetlerinden bir şey zikretmedi. Nebi Aleyhi's-Salatu ve's-Selam da onu bunun üzerinde ıkrar etti, ona dua etti ve şöyle buyurdu:

⁴⁰⁶ Dâremi, K. Mikaddime, 168

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ

“Rasulullah'ın elçisini, Rasulullah'ı razı edecek şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.” Nebilerin kitapları ve sünnetleri Şer'i hükümler medârikinden olsaydı, onlara müracaat vücûbiyetinde mutlaka Kitâp ve Sünnet mecrâsında cereyân ederler, onlar hakkında araştırma yaptıktan ve onların bilgisinden umudu kestikten sonra ancak bunlardan sarfınazar edip görüş içtihadına yönelmek caiz olurdu. Yine *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* dan, içerisine bakarken Ömer ibnul Hattâb'la birlikte Tevrat'tan bir parça gördüğü, bunun üzerine kızdığı ve şöyle buyurduğu rivâyet edildi:

لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِهَا بَيِّضَاءَ نَفْيَةٍ لَا تَسْأَلُوهُمْ عَنْ شَيْءٍ فَيُخْبِرُوكُمْ بِحَقٍّ فَتُكَذِّبُوا بِهِ أَوْ بِبَاطِلٍ فَتُصَدِّقُوا بِهِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا أَنْ يَتَّبِعَنِي

*“Size onu tertemiz, bembeyaz olarak getirdim. Onlara bir şey hakkında sormayın. Size bir hakkı haber verirler de siz onu tekzip edersiniz veya bir bâtılı da siz onu tasdik edersiniz. Nefsim elinde olana yemin olsun ki, şayet Mûsâ SallAllahu Aleyhi ve Sellem hayatta olsaydı, bana ittiba etmekten başka çaresi olmazdı.”*⁴⁰⁷ Mûsâ, şayet hayatta olsaydı kendisine ittiba etmekten başka çaresi olmazdı, diye haber verdi. O halde Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* ın, ölümünden sonra Mûsâ'ya müttebi olmaması daha evlâdır. Çünkü Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'* kendisinden önceki bir Şeriatla ibadet eder olsaydı, ona müracaat etmek kendisine vâcib olurdu ve geçmiş Şeriatların onlardan yoksun olmadıkları vakıaların hükümlerinde vahyin nüzûlünü beklemezdi. Fakat vakıa şudur ki, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, vahyin inmediği bir vakıa hak-

kında kendisine sorulduğunda, vahy nâzil oluncaya dek cevap vermekten geri duruyordu. Buna misaller çoktur. Bunlardan biri, el-Buhârî, ibnul Munkedir'den şöyle dediğini tahriç etti:

سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ مَرَضْتُ فَجَاءَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي وَأَبُو بَكْرٍ وَهُمَا مَاشِيَانِ فَأَتَانِي وَقَدْ أُغْمِيَ عَلَيَّ فَتَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ صَبَّ وَضُوءَهُ عَلَيَّ فَأَقْفَتُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَرَيْمًا قَالَ سَفِيَانُ فَقُلْتُ أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ كَيْفَ أَقْضِي فِي مَالِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي مَالِي قَالَ فَمَا أَجَابَنِي بِشَيْءٍ حَتَّى نَزَلَتْ آيَةُ الْمِيرَاثِ

“Ben Câbir ibn Abdullah’tan işittim, şöyle diyordu: “Ben hasta oldum. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem ile Ebû Bekr yürüyerek beni ziyaret etmek üzere bana geldiler. Onlar, ben bayılmış hâldeyken bana geldiler. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem abdest aldı, sonra abdest suyundan benim üzerime döktü. Bunun üzerine ben ayıldım ve: “Yâ RasulAllah! Belki de Sufyân şöyle söyledi. Dedim ki: “Ey RasulAllah! Ben malımda nasıl hükmedeyim, malımda nasıl yapayım?” O bana Mîrâs Âyeti ininceye kadar hiçbir şeyle cevâb vermedi.” dedi.” Eğer ondan öncekilerin Şeriatı, onun için de bir Şeriat olsaydı, önceki Şeriatlara müracaat eder, ona cevap verirdi.

İcmâ’us-Sahabe’ye gelince; Nebi Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın Şeriatı’nın öncekilerin Şeriatını nesh edici olduğu üzerinde Sahabe’nin icmâi inikat etti. Şayet Nebi onunla ibâdet eden olsaydı, onu nesh eden ve teşrii eden değil, ikrar eden ve onun hakkında haber veren olurdu. Hâlbuki bu muhaldir. Ayrıca şer’u men kablenâ, bizim için de bir Şeriat olsaydı, Kur’ân ve hadis gibi, onu öğrenmek farz-ı kifâyelerden olur ve dede, avl, ümmü veled alım satımı, müfevvida, hamr haddi vb. meseleler gibi, aralarında hakkında ihtilâf edilen vakıalar meydana geldiklerinde, Nebi Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’dan sonra o Şeriat’a mürâ-

caat etmek, onun hakkında bahsetmek ve onun nakledenlerini sormak Sahabe üzerine vâcib olurdu. Oysa ki, onlardan bundan bir şey nakledilmedi. Öyleyse şer'u men kablenâ bizim için bir Şeriat olmaz.

Bizden öncekiler ve bizim için olan Şer'i hükümlerin vakiasına gelince; Kur'ân, önceki Şeriatlardan birkaç hükümlere şâmilidir. Bunlar, Kur'ân'la sâbittir. Bunlara ilişkin bir nesh gelmedi. Ama bunlar, Rasul'ün bizim için getirdiği hükümlere muhaliftir. Bizden öncekilere hükümler getiren o ayetler, hükümleri başka hükümlerle nesh edildi manasında, nitekim hükümlerdeki nesh hâli böyledir, hükmen mensûh itibar edilmezler. Ancak onlar, bizden öncekilerin Şeriatından itibar edilirler. Biz, onlarla muhatap değiliz. Bu da, şer'u men kablenânın bizim için bir Şeriat olmadığına bir delildir. Bu, Kur'ân'da çoktur. Onlardan biri, Allahu Teâlâ'nın şu sözü, Suleymân'ın Şeriatı'ndandır:

وَتَقَفَّ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِي لَا أَرَى الْهَذُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ لَا عَذْبَنَهُ عَذَابًا شَدِيدًا
أَوْ لَا ذَبْحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

Kuşları teftiş etti ve dedi ki: 'Bana ne oluyor, Hüd-hüd'ü göremiyorum? Yoksa kayıplardan mı oldu? Ona şiddetli bir azâpla azâp edeceğim, ya da onu boğazlayacağım. Yahut bana apaçık bir sultân getirir.' (en-Neml 20-21) İfsat etseler de kuşları cezalandırmanın bilakis bütün hayvanları cezalandırmanın sâkıt olduğunda Müslümanlar nezdinde hiçbir ihtilaf yoktur. Buna dair nass geldi. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu:

الْعَجَمَاءُ جَرَحُهَا جُبَارٌ

"Hayvanları yaralamak, hederdir."⁴⁰⁸ Allahu Teâlâ'nın

şu sözü Mûsâ'nın Şeriati'ndandır:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْعَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُرُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ

Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık, sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdıkları ya da kemiğe karışanlar hariç sığır ve koyundan iç yağlarını da onlara haram kıldık. (el-En'am 146) İslâm Şeriati'nda bütün bunlar Müslümanlara, Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle helal kılındı:

وَطَعَامُكُمْ جِلٌّ لَهُمْ

Sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. (el-Mâide 5) Bizim yiyeceğimizden bu iç yağlar da, onlara helaldir. Şu da Mûsâ'nın Şeriati'ndandır:

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذَنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da kısastır.' (el-Mâide 45) Biz, bunu almayız. Çünkü biz, bununla emrolunmadık. Ancak bununla bizden başkaları emrolundu. İslâm'da ise, burada nefsin ötesinde bedenin organlarına kısâs yoktur. Bilakis tüm bunlarda, erş yani diyet vardır. Nitekim Sünnet, onu ayrıntılı açıkladı. en-Nesâî Rasul Salallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

...وَفِي الْأَنْفِ إِذَا أُوعِبَ جَذْعُهُ الدِّيَّةُ وَفِي اللِّسَانِ الدِّيَّةُ... وَفِي الْعَيْنَيْنِ الدِّيَّةُ

"...Burunda tam kesildiğinde diyet var. Dilde diyet var... İki gözde diyet var..." Enes'in amcası er-Rebî' bir câriyenin dişini kırdığında, el-Buhârî hadisinde varit olan Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüne gelince; يَا أُنَسُ كِتَابُ اللَّهِ "Yâ Enes! Allah'ın Kitâbı(nın hükmü) kısâstır."⁴⁰⁹

Burada zikredilen kısâs, ayete işâret değildir: وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا **Onda onlara şöyle yazdık.** (el-Mâide 45) Çünkü ayette zikredilen kısâs, yaralarla birlikte anıldı: وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ **Yaralar da kısâstır.** (el-Mâide 45) Hâdise, bir dış hâdisesidir. Ki bu *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in* الْقِصَاصُ اللّٰهُ **"Yâ Enes! Allah'ın Kitâbı(nın hükmü) kısâstır."**⁴¹⁰ sözünün, zikredilen ayete işâret olmadığına delâlet eder. Aksine o, dışteki kısâsa hâss bir hükümdür. Dış de tek kemiktir, kasten kırıldığında onda kısâs vardır. Yûsuf'un Şeriati'nda, مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ (Kayıp eşya) **kimin yükünde bulunursa işte o, onun cezasıdır.** (Yusuf 75) Yani hırsızın köleleştirilmesi, hırsızın cezasıdır. İslâm, hırsızın cezasını, el kesmek kıldı. Şuayb'ın Şeriati'nda, قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تُؤْتِنِي ثَمَانِيَةَ جِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ **Dedi ki: 'Bana sekiz sene ücretli olmana karşılık, şu iki kızımдан birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on seneyi tamamlarsan artık o sendendir.'** (el-Kasas 27) Bu, İslâm'da caiz değildir. Çünkü ondaki icâra meçhûldür: **'İki kızımдан birini',** أَيْمًا الْأَجَلَيْنِ **Bu iki süreden hangisi olursa olsun.** (el-Kasas 28) Ve çünkü mehir, babası için değil, kadın içindir:

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile veriniz. (en-Nisa

4) Meryem Anne'nin şu sözü, Zekeriyyâ zamanı halkının Şeriati'ndandır:

رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا

Rabbim, karnımdakini âzâdlı bir kul olarak senin için adadım. (Âl-i İmran 35) Bu ise, asla İslâm'da caiz değildir. Şu da Yakûb'un Şeriati'ndandır:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ جَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ

İsrail'in kendi nefesine haram kıldıkları dışında, bütün yiyecek İsrailoğullarına helaldi. (Âl-i İmran 93) İslâm'da ise Allah *Azze ve Celle'*nin haram kılmadığı şeyi kendi nefesine haram kılmak helal değildir. Allahu Teâlâ, Rasul'e şöyle buyurdu:

لَمْ تُحَرِّمْ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ

Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin haram kılıyorsun? (et-Tahrim 1) Şu da Kehf Ehli Ashabı zamanındaki Kitâbilerin Şeriatı'ndandır:

قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا

Onların durumuna galebe çalanlar, 'Bizler kesinlikle üzerlerinde bir mescid edineceğiz.' dediler. (el-Kehf 21) Bu ise, İslâm'da haramdır. *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyurdu:

إِنَّ أَوْلَٰئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ بَنَوْا عَلَىٰ قَبْرِهِ مَسْجِدًا وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّورَ فَأُولَٰئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

*"Muhakkak ki onlar, içlerinde sâlih bir adam olur da, öldüğünde kabri üzerine bir mescit inşa ederler. İçinde de bu sûreti tasvir ederler. İşte onlar, Kıyamet Günü'nde Allah indinde mahlûkatın şerlileridir."*⁴¹¹ İşte böyle, Kur'ân'da birçok âyetlerde Allah bizlere bizden öncekilerin hükümlerini haber verdi. Hâlbuki Rasul de onlara muhâlif hükümler getirdi. Bu âyetler, mensûh âyetler gibi bizatihi mensûh değildir. Ancak bizden öncekilerin Şeriatı mensûhtur. Bu sebeple bu âyetler, bizden öncekilerin Şeriatından olurlar. Bizler, onlarla muhâtap değiliz. Çünkü onlar, bizden öncekilerin Şeriatıdır.

Bütün bunlardan ayan beyan oluyor ki, bizden öncekilerin Şeriatı, bizim için bir Şeriat değildir. Bu yüzden ken-

⁴¹¹ Buhârî, K. Salah, 409

dilerinden hükümlerin istinbat edildiği Şer'i delillerden itibar edilmezler. *Sözlerine delil olarak varit ettikleri delillere gelince*; tüm bunlarda hiçbir delâlet yoktur. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَبِهَذَا هُمْ اقْتَدَوْهُ

Sen de onların hidâyetine uy. (el-En'am 90) Onunla murât, tevhiddir. Çünkü kendisiyle ihtidâ ettikleri şeyde 'Onların hidâyetine' dedi. "Onlara" demedi. O şey de tevhiddir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ

Biz Nûh'a vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. (en-Nisa 163) ayette, Nûh'a ve ondan sonraki Nebilere vahyedilenin aynısının ona da vahyedildiğine hiçbir delâlet yoktur ki, onun onların Şeriatına ittiba ettiği söylensin. Bilakis murât, diğer Nebilere vahyedildiği gibi ona da vahyedildi. Yani Allah, senden öncekilere vahyettiğinin mislini sana da vahyetti. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا

Nûh'a tavsiye ettiğini Allah size de Din kıldı. (eş-Şûrâ 13) Bundan murât, onun Şeriatından silinip gitmiş olan değil, tevhidin aslıdır. Bunun için Nûh'un Şeriatı hakkında bahsetmek, Nebi *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam*'dan nakletilmedi. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ

İbrahim'in milletine uy diye. (en-Nahl 123) Millet lafzıyla murât, ancak tevhidin usûlleri ve Şer'i fûrûat değil, ibâdetle Allah'ı yüceltmektir. Millet lafzının Şer'i fûrûata karşılık kullanılmaması da buna delâlet eder. Şer'i fûrûat-taki mezheplerine binaen eş-Şâfiî'nin milleti ve Cafer'in milleti denmez. Hemen onun peşi sıra *وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* O,

müşriklerden değildir. (en-Nahl 123) diye buyurması da bunu teyit eder. Bunu Din ve şirk karşılığında zikretmek, ancak tevhididir. Bu da ittibanın ancak tevhidin aslında olduğuna bir delildir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ

Nebiler onunla hükmeder. (el-Mâide 44) Emir sîgası değil, haber verme sîgasıdır. Bu ise Tevrat'a ittiba vücûbiyetine delâlet etmez. Ayette, Rasul'ün onunla hükmettiğine hiçbir delâlet yoktur. *Rasul, Yahudi'nin recminde Tevrat'a müracaat etti diye rivâyet edilene gelince;* Rasul, onun getirdiğiyle hükmetmek için ona müracaat etmedi. Ancak recmin Tevrât'ta zikredildiğini ve Yahudilerin bunu inkârına dair haber vermiş olduğu husustaki kendi doğruluğunu izhâr etmek için ona müracaat etti. Bunun dışındaki hususta Tevrat'a müracaat etmedi. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Enes'e ilişkin sözüne gelince;* يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ **"Yâ Enes! Allah'ın Kitâbı(nın hükmü) kısâstır."**⁴¹² Murât, Allahu Teâlâ'nın, وَالسِّنُّ بِالسِّنِّ **Dişe diş.** (el-Mâide 45) sözü değildir. Çünkü ayette zikredilen kısâs, yaralar hakkında varit oldu. Hâdise, diş hâdisesidir. Şayet Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ **"Yâ Enes! Allah'ın Kitâbı(nın hükmü) kısâstır."**⁴¹³ sözü, ayete işâret eder olsaydı, işâret yaralardaki kısâsa olurdu. Bu ise hâdisenin hilâfıdır. Hâdise, dişin kırılmasıdır. *Burun, kulak ve göz gibi diğer uzuvlara gelince;* bunlar hakkında erş yani diyet varit oldu. Nitekim erş, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den rivâyet edilen Sünnet'te mübeyyen edilmiştir. Erş, zikredilen ayette varit olan kısâs değildir. مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَلَيْهَا **"Kim bir namazı unuttur veya ondan uyur kalır-**

⁴¹² el-Buhârî

⁴¹³ el-Buhârî

sa..."⁴¹⁴ *hadisine gelince; uyuma ve unutkanlık anında namazın kazâsını icâp ettirici olması nedeniyle ayetle birlikte delil olarak ileri sürülmedi. Ancak bununla, Müslümanların kendisiyle emrolundukları hususa, daha önce Mûsâ'nın da onun benzeriyle emrolunduğuna dikkat çekildi. Bunun için Rasul ayeti tilâvet etmedi. Ancak uyduğunda veya onu unuttuğunda namazın kazâsını emretti. Şöyle buyurdu:*

مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا

*"Kim bir namazı unuttur veya ondan uyur kalırsa, onu hatırladığında hemen onu kılsın."*⁴¹⁵ Hükmün kendisiyle sâbit olduğu şey budur. Bu sâbit olduktan sonra Rasul, Mûsâ Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın emrolunduğu gibi kendi Ümmeti'nin de bununla emrolunmuş olduğuna dikkat çekti. Rasul'ün şu sözüne gelince; edildi:

الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ

*"Nebiler kardeşirler."*⁴¹⁶ Bunda hiçbir hüccet yoktur. Çünkü Allah şöyle buyuruyor:

لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

Her biriniz için bir Şeriat ve bir minhâc kıldık. (el-Mâide 48) Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın *"Dinleri, birdir."* sözünün manası, asla üzerinde ihtilaf etmedikleri tevhidin aslı demektir. Âşûrâ günü Yahudileri oruç tutarken gördüğünde Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın, *"Biz, نَحْنُ أَوْلَىٰ بِمُوسَىٰ مِنْهُمْ"* **Mûsâ'ya onlardan daha evlâyız."**⁴¹⁷ sözüne gelince; buna cevap şöyledir: Rasul o gün oruç tutulmasını emretti. Eğer Allahu Teâlâ ona o gün oruç tutulmasını emretmiş

⁴¹⁴ ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁴¹⁵ ed-Dâremî, K. Slâh, 1201

⁴¹⁶ Müslim, K. Fedâil, 4362

⁴¹⁷ Buhârî, K. Tefsîr'ul-Kur'ân, 4368

olmasaydı, bunda Yahudilere ittiba etmezdi. Tüm bunlardan açığa çıkıyor ki, bütün bu delillerde, şer'u men kablenânın bizim için de bir Şeriat olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Onun için istidlâl derecesinden düşerler. Geriye şer'u men kablenânın bizim için bir Şeriat olmadığına kâim olan deliller kalır. Böylelikle sâbit olur ki, Kur'ân ve hadiste önceki ümmetler için varit olan hükümler, ancak bizden öncekilere hâsır, bizim için bir Şeriat itibar edilmezler. Çünkü şer'u men kablenâ, bizim için bir Şeriat değildir. Ancak şer'u men kablenânın bizim için de olduğuna delâlet eden bir delil geldiğinde müstesnadır. Tıpkı delilin, umûm sîgasında gelmiş olması veya burada şer'u men kablenânın bizim için de olduğuna delâlet eden bir karinenin bulunması gibi. İşte o zaman bizler onunla muhatap oluruz. O, bizden öncekilerin Şeriatı olduğu için değil, bilakis delil onu bizim için de bir Şeriat olarak getirdiği içindir. Böylece şer'u men kablenâ, onu getiren delilden dolayı bir Şeriat'tır.

Sahâbî Mezhebi

Sahâbî mezhebi, içtihad meselelerinde müçtehit Saha-be'den başkalarına hüccet olmadığı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Sahâbî mezhebi, onlara nispetle Şer'i bir delil olarak itibar edilmez. İhtilaf ancak onun tâbiine ve onlardan sonra müçtehitlere hüccet olduğu konusundadır. Bazı imamlar, o bir hüccettir, dediler ve onu Şer'i hükümler üzerine Şer'i delillerden bir Şer'i delil olarak itibar ettiler. Onun bir hüccet olduğuna Kitâp'la, Sünnet'le ve icmâyla istidlâl ettiler.

Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Marûfu emredersiniz. (Âl-i İmran 110) Bu, Sahabe'yle birlikte emrettiklerinin marûf olduğunu dair bir hitaptır. Marûfu emretmek, kabulü vâcibtir.

Sünnet'e gelince; Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأْيَهُمُ أَفْقَدِيْنُهُمُ اهْتَدَيْتُمْ

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidayet bulursunuz.”⁴¹⁸ Ve şu sözü:

اِقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ

“Benden sonra Ebu Bekr ve Ömer'e uyun.”⁴¹⁹ Bunu, genele ve onları taklit edenlerin hitabına hamletmek, bunda delilsiz umûmu tahsis etme ve Sahabe'nin buna tahsis edilme faydasının iptali nedeniyle, genelin Sahabe dışın-da müçtehitleri taklit etmelerinin caizliği üzerinde ittifa-

⁴¹⁸ Razîn

⁴¹⁹ Tirmizi, K. Menâkıb, 3595

kın vaki olması yönünden, mümkün değildir. Öyleyse geriye onunla murâdın ancak onların mezheplerine ittiba vücûbiyeti kalır.

İcmâya gelince; AbdurRahman ibnu Avf, Ali radiyAllahu anh'ı iki şeyhe uymak şartıyla Hilâfet'e atadı. O da reddetti. Osman'ı atadı, o da kabul etti. Hiçbir inkârcı onu inkâr etmedi. Böylece bu, bir icmâ oldu. Ayrıca sükûtî icmâ, yayıldığı ve hiçbir inkârcı onu inkâr etmediği zamandaki Sahabe sözüdür. Ona bir hüccet olarak itibar edilir. Aynı şekilde Sahâbî sözü, yayılmadığı zaman da bir hüccet olur.

İşte, *Sahâbî mezhebi hüccettir*, diyen kimselerin delillerinin hülâsası budur. Onlar, Sahâbî mezhebinin hüccetliğine delâlete uygun olmayan delillerdir.

Ayete gelince; onda hiçbir delâlet yoktur. Çünkü ayet, ne Sahabe için, ne de sadece Rasul'ün asrı için değil, Muhammed SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in bütün Ümmeti için bir hitaptır. Sonra **'Marûfu emredersiniz'** sözünün manası, *emrettikleri marûftur*, demek değildir. Delili, kendisinden sonra getirilen şeydir. O da şu sözüdür: **'Ve münkerden nehyedersiniz.'** Bilakis onun manası şöyledir; *siz en hayırlı ümmetsiniz. Çünkü siz, marûfu emredersiniz, münkerden nehyedersiniz.*

İki hadise gelince; Sahabe'ye bir övgüdür. Yoksa onların sözleri Şer'i bir delildir, demek değildir. **"Hangisine uyarmanız hidayet bulursunuz"** sözüne gelince; bununla murât, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den rivayet ettikleridir. Murât edilen, her şeye uymak değildir. Çünkü Sahabe, masûm değildir. Ancak masûm olana her şeyde uyulur.

Sükûtî icmâya gelince; hüccetliği sadece yaygın olmamasından geliyor, değildir. Ancak hüccetliği yaygınlıktan ve

âdeten inkâr edilenlerden olmasından geliyor. Bu iki husus, Sahâbî mezhebinde mevcûd değildir. Zira Sahâbî mezhebi, yaygın olsa bile, Sahabe'nin ona itiraz etmemesi, onun hakkında bir sükût olarak itibar edilmez. Çünkü sükût, inkâr edilene hâsıtır. Bu, her hüküm için âmmdır. Ve çünkü sükût, yaygın olur ve Sahabe de onu bilirse mu-teberdir. Bu ise yaygın değildir. Onlar onun hakkında sükût ettiler, itibar edilmez. Bunun için o, Sahabe'nin sükûtuyla mukâyese edilmez. Bütün bunlardan zâhir olur ki, tüm bu deliller, Sahâbî mezhebinin Şer'i delil olduğuna hüccet olmaya uygun değildir.

Bununla birlikte burada Sahâbî mezhebinin Şer'i delil olduğunu nefyeden şeyler vardır. Bunlardan biri, Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

Bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasulü'ne götürün. (en-Nisa 59) Çekişmenin kendisine götürüleceği cihetler, tayin edildi. Onlar, Allah ve Rasulü'dür. Yani Kitâp ve Sünnet'tir. Bunlar dışındakilere götürülmez. Sahâbî mezhebi, Kitâp ve Sünnet'ten değildir. Dolayısıyla ona götürülmez. Onun için hüccet olarak itibar edilmez. Onlardan biri de, Sahabe, içtihad ehli-dendir. Onun hakkında hata mümkündür. Hata ihtimali mevcut olduğu sürece, mezhebine hüccet olarak itibar edilmez. Onlardan bir diğeri de, Sahabe, bir takım meselelerde ihtilaf ettiler. Her biri, diğerrinin mezhebinin hilâfına meylettir. Sahâbî mezhebi, hüccet olsaydı, Allahu Teâlâ'nın hüccetleri muhtelif ve mütenâkız olurdu. Bir kısmına ittiba etmek, diğerrinden daha evlâ olmazdı. Bu sebeple mezhepleri Şer'i delil olmaz. Ayrıca Sahabe *ridvanullahi aleyhim*, Sünnetlerden birçoğunun kendilerine ulaşmadığını ikrar ve itiraf ediyor-

lar. Rasul'den aksi kendilerine ulaştıktan sonra bazı görüşlerden geri döndüler. Keza bu da, Rasul'ün hakkında söylediği şeyin kendilerine ulaşmamış olması cevâzına binaen, mezheplerinin hüccet olmadığına bir delildir. Sünnetlerden birçoğunun kendilerine ulaşmadığını ikrarlarına delil, Ebu Hurayra'dan rivâyet edilen şeydir:

"Muhacir kardeşlerimi pazarlarda alış-veriş meşgul ediyordu. Ensar'dan kardeşlerimi de malları üzerinde durmak meşgul ediyordu." Berâ' ibnu Âzib'ten şöyle dediği rivâyet edildi:

"Size tahdis ettiğimiz her şey, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den işittiğimiz değildir. Fakat ashabımız bize tahdis ediyor, bizler de develeri gütmekle meşgul oluyorduk." Ömer, isti'zân hadisi hakkında şöyle diyor:

"Bu bana Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in durumundan gizli mi kalmış? Beni pazarlardaki alış-veriş oyaladı." İşte böyle çoktur. Rasul'den aksi kendilerine ulaştıktan sonra bazı görüşlerden geri döndüklerine delil, rivayet edilen şu şeydir:

Ömer, hayız gören ve eve tevdi edilmeden önce firar eden kadınları, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bunda izin verdi, diye haber verilinceye kadar geri götürüyordu. Sonra onları geri götürmekten vazgeçti. Aralarında eşitlik emrinin Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'den kendisine ulaşınca dek, parmakların diyetleri arasında üstünlüğe göre hükmediyordu. Sonra kendi sözünü terk edip, eşitliği aldı. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü bildirilinceye kadar mecnûnu recm etmek istedi:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ

“Kalem üç kişiden kaldırıldı.”⁴²⁰ Sonra recmedilmemesini emretti. Abdullah ibnu Ömer, araziyi kiraya veriyordu. Sonra Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in ondan nehyettiği kendisine ulaştı. Bunun üzerine onu kiraya vermekten geri adım attı. Abdullah ibnu Abbâs’a, mut’adan ve ehil eşeklerin haramlılığından nehy, Ali radiyallahu anh bunu kendisine bildirisiye dek gizli kalmıştı. ibnu Abbas şöyle dedi:

“Allah’ın sizi yerin dibine geçirmesinden korkmuyor musunuz? Ben size Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu, diyorum, siz de Ebu Bekr, Ömer şöyle dedi, diyorsunuz. O Ensar, Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın şu sözünü unuttular:

الْأَيْمَةُ مِنْ قُرَيْشٍ

“İmamlar Kurayş’tandır.”⁴²¹ İşte böyle hâdiseler çoktur. Bütün bunlar, Sahâbî mezhebinin hata ve unutkanlığa duçar olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla hüccet olmaya uygun değildir. Geriye AbdurRahman ibnu Avf’ın, iki şeyhe; Ebu Bekr ve Ömer’e, uyma talebi üzerinde Sahabe’nin icmâ meselesi kaldı. Zira bu, Sahâbî mezhebinin hüccet olduğu üzerinde bir icmâ değildir. Ancak o, müçtehidin diğer müçtehidini taklit etme ve kendi görüşünü terk etme caizliği üzerinde bir icmâdır. Ondan murât, Müslümanların kelimesini bir görüş üzerine toplamaktır. Bu, bir şeydir. Sahâbî mezhebinin hüccet olması da başka bir şeydir. Bütün bunlardan tebeyyün ediyor ki, Sahâbî mezhebi Şer’i delillerden değildir.

⁴²⁰ Ebu Davud, K. Hudud, 3825

⁴²¹ Ahmed ibni Hanbel, Mûs. Basriyyîn, 18941

İstihsân

İstihsân, lügatta hasenden istifâldir. İstihsân, başkaları katında çirkin görülseler de insanın kendilerine meylettiği ve hoşlandığı suretler ve manalara kullanılır. Bu lügavî mana, Usûl'ul-Fıkıh'taki istihsândan murât değildir. Çünkü Din'de şehvetle söz söylemenin caiz olmadığına ve Allahu Teâlâ'nın Şeriatı'nda, Şer'i delilsiz şehvetiyle, hevâsıyla müçtehidin hükmünün mümteni olduğunda hiçbir hilâf yoktur. Bu hususta ammî ile müçtehit arasında hiçbir fark yoktur. Ancak bahis, Usûl'ul-Fıkıh âlimlerinin üzerinde ıstılah edindikleri istihsân hakkındadır. Bundan murât, lügavî manadaki değil, usûlî manadaki istihsândır. İstihsâna kâil olanlar, tarifinde ihtilaf ettiler. Onlardan kimileri, *istihsân, müçtehidin nefsinde çıkan delilden ibârettir. Onu tabir etme yardımı olmadığından izhârına muktedir olamaz, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, mucîp kıyâstan kendisinden daha kuvvetli olan bir kıyâsa geçmekten ibârettir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, kendisinden daha kuvvetli olan bir delille kıyâsı tahsis etmekten ibârettir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, lafızların şümûlüne şâmil olmayan içtihad şekillerinden bir şekli, kendisinden daha kuvvetli olan bir şekil için, terk etmektir ki bu, birincisi üzerine âni hükmündedir. Onlardan kimileri de istihsân, daha kuvvetli olduğundan meselenin benzerlerinden kesilmesidir, dediler. Onlardan kimileri de istihsân, benzerleri hükmünden bu geçişi iktizâ eden daha kuvvetli bir şekilden dolayı başka bir hükme meseleyle birlikte geçmektir, dediler.*

İstihsânı dört nevi kıldılar: *Kıyâsî istihsân, zarûret istihsânı, Sünnet istihsânı, icmâ istihsânı. Onlardan kimileri de onu iki kısma taksim ettiler: Zarûret istihsânı, Kıyâsî is-*

tihsân. Onlar nezdinde kıyâsî istihsân, kendisinde ilk akla gelen zâhir kıyâs hükmünden muğâyir bir hükme geçmektir. Onlar, bu hüküm hakkında o başka bir kıyâstır, daha dakiktir, ilkinden daha gizlidir ama hüccetce daha kuvvetli, bakışça daha keskin, istintaç olarak da daha doğrudur, derler. Onu *el-kıyâs'ul-hâfi* olarak da adlandırır-lar. Buna misâl şudur: İki şahıs, borçla iki kişiden tek bir anlaşmada bir araba satın alsalar, alacaklılardan biri bu borçtan bir kısmını alsa, bunu kendisine tahsis hakkı yok-tur. Bilakis borçtaki ortağının alınandan hissesini ondan talep etme hakkı vardır. Çünkü o kimse alınanı, tek bir anlaşmayla satışı ortak satılan malın fiyatından aldı. Yani iki ortaktan herhangi biri, aralarında ortak satılan malın fiyatını alırsa, iki ortak için alır. Onlardan birinin onu kendisine tahsis etme hakkı yoktur. Bu alınan şey, ikinci ortağın ondan kendi hissesini almadan önce alanın elinde helak olduğunda, kıyâsın muktezâsına göre, alınan ikisi-nin hesabından yani şirketin hesabından helak olur. Fakat istihsânda alınan, sadece alanın hissesinden helak olmuş itibar edilir. Hisse, istihsânen ikinci ortağa mahsûb edilmez. Çünkü ikinci ortak, aslında alana ortak olmakla mülzem değildir. Bilakis alınanı alana terk etme hakkı vardır ve borçluyu da kendi hissesinde takip eder. *İşte bu, kıyâsî istihsandır.*

Zarûret istihsânına gelince; mucib bir zarurete veya ihti-yacı gidermeyi ya da sıkıntıyı defetmeyi iktizâ eden bir maslahata bakılarak kendisinde kıyâs hükmüne muhâlif olunan şeydir. Bu, kıyâsî hüküm bazı meselelerde bir müşkile veya bir sıkıntıya neden olduğunda olur. İşte o zaman istihsânen kendisiyle sıkıntının izâle edildiği ve müşkilenin defedildiği başka bir hükme geçilir. Buna misâl ücretlidir. Onun eli, ücretli tutulduğu şey için

emânet eli itibar edilir. O şey, ondan bir tecâvüz olmaksızın yanında telef olduğunda tazmin edilmez. Bir şahıs, bir başkasına elbise dikmek için bir aylığına kiralansa, özel ücretlidir. Kendisinden bir tecâvüz olmaksızın elindeki elbise telef olduğu zaman, tazmin etmez. Çünkü eli, emânet elidir. Bir şahıs, bir başkasına elbise dikmek için kiralansa ve bütün insanlar için elbise dikiyorsa, genel ücretlidir. Elbise, elinde telef olduğunda, tazmin etmez. Çünkü eli, aynı şekilde emânet elidir. Ama istihsânda, özel ücretli tazmin etmez, gücünden daha fazla işler kabul etmemesi için genel ücretli tazmin eder.

Sünnet istihsânına gelince; kıyâs hükmünden Sünnet'le sâbit olmuş kendisine muhâlif olana geçmektir. Buna misâl, Huzeyme'nin şahitliğidir. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, tek başına şahitliğinin kabulünü Huzeyme'ye hâss kıldı. Onun şahitliğini de iki adam şahitliğinde kıldı. Şöyle buyurdu:

مَنْ شَهِدَ لَهُ خُزَيْمَةُ أَوْ شَهِدَ عَلَيْهِ فَحَسْبُهُ

*“Huzeyme, her kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse, o yeter.”*⁴²² Huzeyme'nin şahitliğini kabul etmek, kıyâstan vazgeçmektir. Çünkü kıyâsa göre bu şahitlik kabul edilmez. Zira beyyinenin nisâbı, iki erkek veya bir erkek, iki kadındır. Fakat nassın vürûdundan dolayı kıyâstan vazgeçildi.

İcmâ istihsânına gelince; kıyâsın mutezâsından üzerinde icmânın inikat ettiği başka bir hükme geçmektir. Buna misâl, istisnâ'dır.⁴²³ Çünkü kıyâs, caiz olmamasını iktizâ eder. Zira madûm alış-verişidir. Fakat onun caizliği üzerinde icmâ inikat etti. İşte bu, Şer'i delil olarak itibar ettik-

⁴²² et-Tabarânî, Mecmua-z Zevâid, Feth'ul-Bârî

⁴²³ Bir san'at sâhibine bir şeyi târif ederek istediği şekilde yaptırmak

leri istihsândır. Şer'i delil olduğuna Kitâp'la, Sünnet'le ve icmâyla istidlâl ettiler.

Kitâp'a gelince; Allahu Teâlâ'nın şu sözüdür:

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

Onlar ki, dinlerler sonra sözün en güzeline ittiba ederler. (ez-Zûmer 18) Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

Rabbinizden size indirilenin en güzeline ittiba edin.

(ez-Zûmer 55) İki ayetle ihticac vechi, onun, sözün en güzeline ittiba eden için övgü ve meth sunumunda varit olmasıdır. İkinci ayetle ise, O'nun indirilenin en güzeline ittibayı emretmiş olması cihetindendir. Şayet indirilenin en güzeli hüccet olmamış olsaydı, böyle olmazdı.

Sünnet'e gelince; Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür:

فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ

"Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir."⁴²⁴ Eğer o hüccet olmasaydı, Allah indinde güzel olmazdı.

İcmâ'ya gelince; Ümmet'in iskân zamanını, su ve ücreti de takdir etmeksizin su taşıyanların ellerinden su içmek ve hamama girmek istihsânı üzerindeki icmâdır.

İşte istihsân, istihsan hakkında görüşlerinin ve istihsân üzerine delillerinin hülâsası budur. Hak olan ise, istihsâna Şer'i delil olarak itibar edilmez. Ona ilişkin getirdikleri tarifler, tahliller ve deliller, onu Şer'i delil olarak itibar etmeye hüccet kâim olmazlar.

Tariflere gelince; bunlar, üzerlerine delâlet eden manala-

⁴²⁴ Ahmed ibni Hanbel, Müs, 4318

ra göre üç kısımdır: *Birinci kısım ki, onların, istihsân müçtehidin zihninde çakan delildir... sözleridir.* Bu tarif, esâsından bâtıldır. Çünkü müçtehidin zihninde çakan ama ne olduğunu bilmediği delili, ne olduğunu bilmediği sürece delil olarak itibar etmek caiz değildir. Sonra müçtehit, delilde gerçekten bir delil olduğu ile fâsit bir vehim olduğu arasında tereddüt ederse, ona tutunmanın mümteni olduğunda hiçbir hilâf yoktur. Eğer onun, Şer'i delillerden bir delil olduğu tahakkuk ederse, kendisine nispetle ona tutunmanın caizliğinde hiçbir münâkaşa yoktur. Ama bu, bir istihsân olmaz. Ancak delili almak olur. Başkasına nispetle ise, bu kimse onun bir delil olduğu tahakkukunu ifâde etmek ihtiyacındadır ki, o delili almak doğru olsun. Her iki şekle göre de istihsân, bir delil değildir. Bunun için istihsân bu tarife göre bâtıldır. *İkinci kısım tariflere gelince;* bunlar tek bir mana anlaşıldığı tariflerdir. O tarifler de onların şu sözleridir: *İstihsân, kıyâsın mûcibinden kendisinden daha kuvvetli olan kıyâsa geçmekten ibarettir, istihsân, kendisinden daha kuvvetli olan bir delille kıyâsı tahsis etmekten ibarettir, daha kuvvetli olduğu için benzerlerinden meselenin kesilmesidir ve meseleyle birlikte benzerlerinden geçmektir, vb.* Bütün bunlar, tek bir manadır. O mana da, *daha kuvvetli bir delilden dolayı kıyâstan vazgeçmektir.* İstihsâna ilişkin bu tarifler veya tefsirler, eğer kuvvetli delilden Kitâp veya Sünnet'ten bir nass murât edilmişse, bu, istihsân değildir. Ancak bu, nassı tercih etmektir. Bu, nassla bir istidlâldır. Eğer daha kuvvetli olan delil, aklın bir maslahat olarak gördüyüyse, bu bâtıldır. Bu, onların kastettikleridir. Bu, bâtıldır. Çünkü kıyâs, nassla sâbit olan Şer'i bir illete mebnidir. *Akl veya maslahata gelince;* bunlar nass değildir. Nasstan daha kuvvetli bir illet de değildir. Bilakis onun Şer'i nassla yani vahyin getirdiğiyle hiçbir alâkası yoktur.

Onun için nasstan bu vazgeçiş, bâtıldır. Üçüncü kısım tariflere gelince; şu sözleridir: Lafızların şümûlüne şâmil olmayan içtihad şekillerinden bir şekli, kendisinden daha kuvvetli olan bir şekil için terk etmektir ki, bu, birincisi üzerinde âni hükmündedir. Bu tarif, zâhirle istidlâli başka bir delile terk etmek konusunda ikinci kısım gibi olsa da, ama bununla ikincisi arasında fark vardır. İkincisinin manası, daha kuvvetli olan bir delile binaen kıyâstan vazgeçmektir. Bu tarife ise daha âmmıdır. Çünkü bu, bazen bir kıyâs, bazen de başkası olabilen zâhir bir delilden başka bir delile geçmek demektir. Çünkü tarif; içtihad şekillerinden bir şekli terk etmektir, diyor. Bu ise kıyâstan daha geneldir. Keza bu kısım, kendisine geçtiği daha kuvvetli olan şekli, birincisi üzerinde âni hükmünde kıldı. Bu ise ikincinin hilâfıdır. Çünkü ikincisi, âni hükümle olmaz. İkinci kısım üzerine verilen reddiye, bu üçüncü kısım üzerine de verilir. Çünkü hâss delilin hükmünden, kendisi üzerine kendisinden daha kuvvetli olan âni delille, mükâbiline geçmek, eğer âni delil Kitâp'tan veya Sünnet'ten olursa veya icma'us-Sahabe ise, onunla ihticacın sıhhatinde hiçbir münakaşa yoktur. Bu durumda istihşân olmaz. Eğer daha kuvvetli olan delil, akıl ve maslahat olursa, bu, bırakın onun Şer'i delilden daha kuvvetli olmasını, Şer'i delil bile değildir. Bunun için onunla istidlâl sahih olmaz. Bu durumda ise vazgeçmek, bâtıl olur. Binaenaleyh istihşân, bu tarife göre merduttur. Ona Şer'i bir delil olarak itibar etmek de sahih olmaz. Çünkü istihşân, iki durumundan ilkinde Kitâp olur veya Sünnet olur veya icma'us-Sahabe olur, istihşân olmaz. İkinci durumda da bâtıl olur. Çünkü istihşân, delilden delil olmayana geçmektir. Bu, istihşâna ilişkin tarifler ve tefsirler yönündendir. İstihşânın kısımları yönünden ise, ilk iki kısım -ki, kıyâsî istihşân ve zarûret istihşâ-

nıdır- batıldır. *Kıyâsî istihsâna gelince*; bunun batıllığı ikinci kısmın batıllığından, istihsân tarifleri ve tefsirlerinden tezâhür eder. Bu tarif ve tefsirler, meseleyle birlikte benzerlerinden vazgeçmektir. Ayrıca onların ona hâfiyy kıyâs itibar etmeleri de batıldır. Çünkü onun kıyâsla hiçbir alâkası yoktur. Ancak o, maslahî bir ta'lîldir. Bir tek anlaşmayla satışı ortak satılan malın fiyatı misâlinde, ortaklardan birinin aldığı malın helâkı, şirket malından helâktır konusundaki hükmün, ortaklardan birinin alması şirket için almaktır, hükmünden muhtelif olması doğru değildir. Çünkü mal, ister satış arabası olsun, ister onun ücreti olsun, şirket malıdır. Ortaklardan birinin malı değildir. Onun helâkı, şirket malının helâkıdır. Sadece alanın malının helâkı değildir. Burada onlar istihsânla Şeriat'ın hükmünden ve Şer'i delilden, Şer'i olmayan bir hükme ve nefislerin hevasının tahkimine geçtiler. Zira birkaç şahsa ait ortak bir borç olur, ortaklardan tek bir şahıs üzerindeki borç gibi, ortaklardan biri borçtan kendi hissesi miktarını alır, ikinci ortak ondan kendi hissesini almadan önce hisse onun elinde helâk olduğunda, bu, sadece alanın hissesi hesabı üzerinden değil, ikisinin hesabı üzerinden helâk itibar edilir. Çünkü ortak, vekil ve emanetçidir. Eli de vekâlet ve emânet elidir. Borcu aldığı zaman, onu herkes için alır. Elinde helâk olduğu zaman da helâkından mesûl değildir. Çünkü eli, emânet elidir. İşte bu, Şer'i nassların üzerine delâlet ettiği Şer'i hükümdür. Bu, bir kıyâs değildir. Yani bu mesele, kıyâs meselelerinden değildir. Bu hüküm kıyâsla da sâbit olmadı. Ancak o, Sünnet'ten Şer'i delille sâbit olmuş şirket ve emânet meselelerinden bir meseledir. Fakat istihsâna kâil olanlar, ortağın aldığı şeyi kendisine mahsus kılma hakkının olmadığını, bilakis borçtaki ortağının alınandan kendi hissesini ondan talep

etme hakkının olduğunu ikrar etmeleriyle birlikte ama istihsân, alan kimsenin elinde helâk olana yalnızca kendi hissesinden bir helâk itibar edilmesini gerektirir, derler. Onlar, Şer'i hükmün iktizâ ettiğinden başkasına, istihsan yani bunu gördüğünde müçtehidin istihsanı dışında, ortak, alana aldığında ortak olmakla mülzem değildir. Bilakis alınan alana terk etme hakkı vardır, borçluyu geri kalanlarda takip eder ve ona ortak olma hakkı vardır bahanesiyle, delilsiz geçerler. Alınanın helâkı ikisi üzerine değil de alan üzerine olduğuna bununla istidlâl ettiler. Bu ise, Şer'i delili terk etmek ve hevayla hüküm vermektir.

Zarûret istihsânına gelince; mucib bir zarurete veya ihtiyacı gidermeyi ya da sıkıntıyı defetmeyi iktizâ eden bir maslahata bakılarak kendisinde kıyâs hükmüne muhâlif olunan şeydir. Onlar nezdinde zarûret istihsânı, Şeriat'ın gördüğüne göre değil, müçtehidin aklının gördüğüne göre maslahâ hükümlere bir yol olur. Şeriat'a muhâlefet eder ve bir maslahat gördüğünde de akla ittiba eder. Zarûret istihsânının, Şer'i nassı değil, akli ve aklın gördüğü maslahatı hakem kılması sebebiyle butlanı zâhirdir. Zarûret istihsânı, Şeriat'ın kendisine delâlet ettiği Şer'i illet üzerine tercih edilir. Bu ise bâtıldır, söylenecek hiçbir söz yoktur. Ücretli misâlinde, batıllık zâhirdir. Çünkü ortak ücretliyi tazmin eder, özel ücretliyi tazmin etmez kılmak, müraccahsız bir tercihtir ve Şer'i nassa muhâliftir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyuruyor:

لَا ضَمَانَ عَلَى مُؤْتَمِنٍ

“Emanetçi üzerine hiçbir tazmin yoktur.”⁴²⁵ Mallardan bir mal üzerinde emanetçi olan kimse üzerine kesinlikle tazmin yoktur. Çünkü hadisi, cinsi nefyeden (لَا) “Lâ” ile; لَا

ضَمَان *“Hiçbir tazmin yoktur”* ifâde etmek, ister özel ücretli olsun, isterse genel ücretli olsun, her emanetçiye şâmindir. İstihsânla verilen bu hüküm, delili terk etmek ve hevayla hüküm vermektir. Bu hüküm, hadisi terk etmek ve aklın maslahat olarak gördüğüyle hüküm vermektir. Bu hüküm, ortak ücretli, kazancı artırmaya tamah ederek insanların malından gücünden daha fazlasını kabul etmediği için insanların mallarını ziyâna maruz bırakır. Bunun için Rasul’ün hadisi terk edildi. Şüphe yoktur ki, bu istihsân bâtıldır, söylenecek hiçbir söz yoktur.

Bundan ilk iki sûretindeki istihsânın batıllığı tebeyyün eder. İlk iki sûret de kıyâsî istihsân ve zarûret istihsânıdır. *Sünnet istihsânı ve icmâ istihsânına gelince;* bunlar, bir istihsân değildir. Ancak onlar, delillerin tercihidir. Huzeyme’nin şahitliğinde, hadisın kıyâsa tercihi zâhirdir. Onlar, delillerin tercihi mevzûlarındanır. İstihsânla hiçbir alâkaları yoktur. İstisnâ’ mevzûunda, bunda icma’us-Sahabe için bir tercih olduğu zâhirdir. Bununla birlikte istisnâ’, Sünnet’le sâbittir. Zira Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, bir yüzük ve minber sipariş etti. Dolayısıyla istisnâ’, istihsândan değildir. Ayrıca istihsâna kâil olan kimse-lerin getirdikleri misâller, Şer’i delillerle sâbittir. Bedel, su ve hamamda kalma süresini takdir etmeksizin hamama girmek, keza bedel ve içilen su miktarını takdir etmeksizin su taşıyanların elinden su içmek, hepsi de Sünnet’le sâbittir. Çünkü bu, bunu bilmesi ve onu takririyle birlikte Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında cereyân eden şeylerdendir. Bu, istihsânla değil, Sünnet’ten takrir deliliyle sâbittir.

İstihsâna hüccet olarak getirdikleri delillere gelince; hepsi de murât ettikleri usûlî manadaki istihsâna intibak etmedikleri için istidlâlde uygun değiller. Şu ayet:

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

Onlar ki, dinlerler sonra sözün en güzeline ittiba ederler. (ez-Zümer 18) Bunda sözün en güzeline ittiba vücûbiyetine hiçbir delâlet yoktur. Sonra bu, sözün en güzeline ittiba etmek, usûlî manadaki istihsâna ittiba etmek demek değildir. Bilakis burada iki söz olur, birisi güzel diğeri en güzel olduğunda, en güzeline ittiba edilir, demektir. Ama burada bir delil olduğunda, delile ittiba etmek taayyün eder. Şu ayet:

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

Rabbinizden size indirilenin en güzeline tâbi olun. (ez-Zümer 55) Bunda da onun indirilenin en güzeli olması bir yana, istihsânın, indirilen bir delil olduğuna hiçbir delâlet yoktur. Ayetin, usûlî manadaki istihsânla hiçbir alâkası yoktur. Şu hadise gelince:

فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ

*“Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir.”*⁴²⁶ Ancak mubahlardan gördükleri demektir. Hakkında farz, mendûb, haram, mekrûh, bâtil ve fâsid olduğuna delil kâim olanlara gelince; Müslümanların güzel gördüklerine ittiba değil, delile ittiba vâcibtir. Bununla birlikte bu, şûrâ ve Müslümanların görüşüne müracâat hakkındadır. Şer’i hükme istidlâl hakkında değildir. Müslümanların gördükleri, Şer’i delil değildir. Onunla Şer’i hükme istidlâl etmek de sahih olmaz. Üstelik hadisın, kesinlikle usûlî manadaki istihsânla hiçbir alâkası yoktur.

Bütün bunlardan ayân beyan olur ki, istihsân, Şer’i bir delil değildir. Bilakis istihsân, hevayla hüküm vermek, Şer’i delili terk etmek ve aklın maslahat olarak gördüğü-

⁴²⁶ Ahmed ibni Hanbel, Müs, 4318

nü almaktır. Ancak ne var ki ona kâil olanların, delil şüphesi olduğu için onunla istinbat ettikleri hükme, Şer'i hüküm olarak itibar edilir. Çünkü onun delil şüphesi vardır.

Mesâlih-i Mürsele

Bazı imamlar ve müçtehitler maslahata Şer'i delil olarak itibar ederler. Onu üç kısma taksim ederek şöyle derler: Şeriat'ın şehâdetine nispetle maslahat, üç kısımdır: *Birinci kısım: Hakkında Şeriat'ın, itibara ilişkin şâhitlik ettiği.* Bu maslahat, hüccettir. Bunun hâsılası kıyâsa râcidir. Bu ise nassın makûlünden veya icmâdan hükmü istinbat etmektir. *İkinci kısım: Şeriat'ın butlanına şâhitlik ettiği.* Bu, âlimlerin birinin Halifelerin birine, Ramazan gündüzünde cimâ edince: Üzerine peşpeşe iki ay oruç tutmak gerekir, sözü gibidir. Halife, bunu ondan inkâr edince, öyle ki, ona malının genişliğiyle birlikte bir köle âzâd etmeyi emretmemiştii, şöyle dedi: *"Ben ona bunu emretmiş olsaydım, bu ona kolay gelirdi. Şehvetini gidermek yanında köle âzâd etmeyi tahkir görürdü. Öyleyse maslahat, ona engel olması için orucun vâcib kılınmasındadır."* Bu, Sünnet'in nassına muhâlif bâtil bir sözdür. Çünkü Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem, kendisine, *"Ramazan'da ailemle cimâ ettim"* diyen Bedevî'ye şöyle buyurdu:

فَأَعْتَقَ رَقَبَةً قَالَ لَيْسَ عِنْدِي قَالَ فَصُمُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ لَا أَسْتَطِيعُ قَالَ
فَأَطْعَمُ سِتِّينَ مِسْكِينًا

"Bir köle âzâd et." *"Bende yoktur."* dedi. *"Öyleyse arka arkaya iki ay oruç tut."* buyurdu. *"Güç yetiremem."* dedi. *"Altmış fakiri doyur."* buyurdu."⁴²⁷ Hadiste tertibe kuvvetli bir delâlet vardır. Üçüncü kısım: Butlân ve itibâra ilişkin hakkında Şeriat'tan muayyen bir nassın şâhitlik etmediği. İşte kendisine Mesâlih-i Mürsele denen budur. Dediler ki: *"Bizatihi maslahatı, hâss bir nass getirdiğinde, okuma ve yazma ta'lîmi gibi veya maslahat, kendi nevinde, hakkında itibâra iliş-*

kin şâhitlik eden âmm bir nass geldiklerinden olduğunda, marûfun her türlüünü emretmek ve münker çeşitlerinin hepsinden nehyetmek gibi, bu iki durumda maslahat, Mesâlih-i Mürsele'den itibar edilmez. Çünkü maslahat o zaman kıyâsa râci olur. Bilakis Mesâlih-i Mürsele, delilden mürsel olandır. Yani hakkında bir delil mevcûd olmayandır. Bilakis Mesâlih-i Mürsele, Şeriat'ın, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için gelmiş olmasının umûmundan alınmıştır." Onlar indinde Mesâlih-i Mürsele, onun bizatihi kendisine veya nevine itibara Şeriat'ta bir nassın varit olmadığı her maslahattır. O, mürseldir yani delilden kopuktur. Ama küllî bir şekilde Şeriat'tan nasslar onun itibarına delâlet ettiler. Bu sebeple hâdisе veya buna benzeyen konularda Şer'i nass olmadığında Şer'i hükümler maslahat esası üzerine bina edilirler. Böylece maslahat, delil oluyor. Bunda fakih, kendisinde gâlip maslahat bulunan her amel, üzerine delâlet eden Şer'i nasslardan hâss bir şâhîde ihtiyaç duy-maksızın, Şer'an matlûbu sahîh olduğunda hüküm vermeye muktedir olur. Ancak onlar, Şer'i maslahatlar ile Şer'i olmayanlar arasını ayırıyorlar. Şöyle derler:

"Delil olmaya uygun olan maslahatlar, Şeriat'ın maksatlarıyla ittîfak eden maslahatlardır. Beş zarûrî rûkûnleri korumak, Şeriat'ın maksatlarının birincisindendir. Beş zarûrî rûkûnler de Din'in, nefsin, aklın, neslin ve malın muhâfazasıdır. İlâhî Şeriatlar, bu beş rûkûnlerin ihtirâmının ve muhâfazasının vüçûbiyeti üzerinde ittîfak ettiler. Bunlardan aklın onları bir maslahat olarak anladığı diğer maslahatlar fıskırır. Aklın takdirine göre bunların bir maslahat olmaları Şer'i delil olur. Zira Şer'i maslahatları teyit eden ve bunların tahkiklerine yardımcı olan her şey, maslahattır. Maslahatta kıyâsa muhâlif olması şart koşulmaz. Bilakis bazen ona muhalif olur, bazen de maslahat başlangıçta Şer'i delil olur."

Mesâlih-i Mürseleye kâil olanlar, onu katî olmayan Şer'i nassları tahsis eder kırlarlar. Mesela, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyuruyor:

الْبَيِّنَةُ عَلَى مَنْ ادَّعَى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ

*“Beyyine, iddia eden kimse üzerinedir. Yemin de inkâr eden kimse üzerinedir.”*⁴²⁸ Mesâlih-i Mürseleye kâil olanlar, şayet bir kimse diğer bir kimse üzerinde mal iddia eder de ispattan âciz kalır, davalının yemin etmesini talep ederse, ancak davalı ile davacı arasında bir karışıklık olduğunda, davalının yemin etmesini, sefiherler, faziletlihlere karşı cüretkâr olup onları yalan davalarla mahkemelere sürüklemesinler diye, vâcib görürler. Mesâlih-i Mürseleye kâil olan o kimseler, Mesâlih-i Mürsele, Kitâp ve Sünnet gibi, zatıyla kâim bir asıldır, diye itibar ettiler. O derece ki onlar, Mesâlih-i Mürseleyi nass katî olmadığında Kitâp ve Sünnet'i tahsis eder kıldılar. Bunlar, hükümlerinde Şeriat'ın ancak maslahat olanı getirdiğini ikrar ettiler. Nassla olan, onunla bilinir, nassla bilinmeyen, talebi Şeriat'taki âmm nasslarla bilinir. Onların buna itibar etmelerine binnaen müçtehit, kendisinde bir maslahat bulunan, kendisinde hiçbir zarar bulunmayan veya kendisindeki fayda zarardan daha büyük olan her amelin, hâss bir şâhîde ihtiyaç olmaksızın matlûb olduğuna ve kendisinde bir zarar bulunan, kendisinde hiçbir maslahat bulunmayan veya günahı faydasından daha büyük olan her hususun da, hâss bir nassa ihtiyaç olmaksızın nehyedilmiş olduğuna hükmetmeye muktedir olur.

Ve dediler ki: *“Biz Şâri'i, kulların maslahatlarını kasteder görüyoruz. Muâmelât hükümleri, her nereye dönerse maslahatla birlikte dönerler. Bir şeyi, kendisinde bir maslahat olmayan*

⁴²⁸ ed-Dârukutnî

bir halde men edildiğini, kendisinde bir maslahat olduğunda caiz olduğunu görürsün. Mesela, dirhemdir dirhemle veresiyesi alım satımında men edilir. Hâlbuki ödünçte caizdir. Şâri', nasslarda, nasslarda durmak değil, manalara ittibâ etmeyi kastetti."

Onlar, mashalatların, hevâya ittibâyı Şer'i delil kılmaya neden olan Şer'i bir delil kılınmasını müdafaa ettiler. Hevâların mashalatlarla irtibatına nispetle bunlar aralarındaki birbirlerine elzemliğin sâbit olmadığını ikrar ettiler. Şeriat'ın mukarrer muteber olan maslahatlarında, mücerret hevâlar ve şehvetler gözetilmez. Muteber olan maslahatlar, maslahatların celbinde nefislerin hevâları bakımından değil, dünya hayatının nizâmı bakımından Ahiret hayatı için muteber olan maslahatlardır. Çünkü Şeriat, mükellefleri hevâlarının iştiaqlarından çıkarmak için geldi. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

Eğer hak, onların hevâlarına tâbi olsaydı, mutlaka semâlar ve yer ile bunlarda bulunanlar ifsat olurdu. (el-

Müminun 71)

Mesâlih-i Mürseleyi almaya iki delille istidlâl ettiler:

Birincisi: Şâri', hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti. Maslahatlar cinsine itibar etmek, onun fertlerinden bir fert olması nedeniyle bu maslahata itibar etme zannını icâp ettirir. Böylece Mesâlih-i Mürsele, Şâri'in itibar ettiklerinden olur.

İkincisi: Her kim, Sahabe radiyAllahu anhum'un hallerini tetkik ederse, vakıalarda mücerret maslahatlara kâni olduklarına, başka bir hususu araştırmadıklarına katî hükmeder. Bu da, maslahatların kabûlü üzerinde onlardan bir icmâdır. Sahabe'den bir takım ameller rivâyet ettiler ve onlar, bu amelleri Mesâlih-i Mürseleye istinad ederek yaptılar, dediler. Birkaç ameller saydılar. Onlardan bazıları şunlardır:

1. *Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Ashabı, onun zamanında olmayan işler yapıyorlardı. Bu bağlamda Ebu Bekr, Kur'ân'ı bir mashafta topladı. Osman, onun kopyalanmasını ve kopyalanan nusha dışındakilerin ise yakılmasını emretti. Bu, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem zamanında yoktu. Fakat Ebu Bekr ve Osman maslahat gördüler. Bu maslahat onları bu amele zorladı. Onlar da bunu yaptılar. Zira onlar, hâfızlarının vefâtıyla Kur'ân'ın unutulacağından korktular.*

2. *Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Ashâbı, kendisinden sonra hamr içenin haddinin, bunda maslahatlara veya mürsel istidlâle dayanarak, seksen celde olduğu üzerinde ittifak ettiler.*

3. *Ömer ibnul Hattâb, özel malları velâyet sultanıyla istifâ ettikleri mallarla karıştığı için mallarında itham ettiği valileri ikiye ayırıyordu. Bu, maslahat-ı mürsele babındandır.*

4. *Ömer'den suyla karıştırılmış sütü, sahtekârı te'dip etmek için döktüğü rivâyet edildi. Bu, satıcılar insanları aldatmamaları için genel maslahat babındandır.*

5. *Ömer ibnul Hattâb'tan, ölümüne iştirak ettiklerinde bir kişiye karşılık cemaati öldürdüğü nakledildi. Çünkü maslahat, bunu iktizâ eder. Zira bu mevzûda hiçbir nass yoktur.*

İşte bu, ona kâil olanlar nezdinde Mesâlih-i Mürsele vakiasının hülâsasıdır. Bunlar da onun hakkındaki delilleridir. Mesâlih-i Mürselenin delillerine nispetle ise, birinci delil iki yönden fâsittir:

Birincisi: *Şâri', hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti, iddiâsı, esâsından bâtil bir iddiâdır. Şeriat'tan hiçbir senedi yoktur. Hükümler cinsinde maslahatlar cinsinin itibâr edildiğine delâlet eden ne Kitâp'tan, ne de Sünnet'ten hiçbir nass gelmedi. Aynı şekilde bunun üzerine icma'us-Sahabe de inikat etmedi. Mademki bu, ne Kitâp'ta, ne Sünnet'te, ne de ic-*

ma'us-Sahabe'de sâbit olmadı ve bunlar da sadece Şâri'in getirdiğiye, o halde bu iddiâ esâsından bâtıl olur. Allahu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (el-Enbiya 107) *Bu, gerek sîgayla gerekse manayla illetlik ifâde etmez. O, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:*

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ

Allah bunu sadece müjde olsun, diye yapmıştır. (el-Enfal 10) *Ondan murât, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın gönderilmesinden hâsıl olan netice, onun insanlar için bir rahmet olmasıdır. Şeriat'ın âlemler için bir rahmet olması, Şeriat'ın teşrîinin illeti değildir. Ancak o, Şeriat'tan hâsıl olan neticedir. Binaenaleyh Şâri', Şer'i hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etmedi. Çünkü Şâri', onları Şeriat'ın teşrîi için bir illet ve tümüyle Şer'i hükümler için de bir illet kılmadı. Dolayısıyla Mesâlih-i Mürselenin Şer'an herhangi bir itibarı yoktur.*

İkincisi: *Kitâp ve Sünnet'ten Şer'i nasslar, kulun muayyen fiiline mütealliktir. Onlar, bu fîlde Şeriat'ın hükmü üzerine Şer'i delildir. Onlar, maslahat ve mefsedete müteallik değiller. Maslahat ve mefsedet üzerine delil olarak da gelmediler. Allahu Teâlâ şöyle buyurduğu zaman, فَرِهَانَ مَقْبُوضَةٍ Alınmış bir rehin de yeterlidir.* (el-Bakara 283) *ve şöyle buyurduğunda, إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ Belirlenmiş bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın.* (el-Bakara 282) *ve şöyle buyurduğu vakit, وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ Alış-veriş yaptığınızda şahit tutun.* (el-Bakara 282), *ancak rehin hükmünü, borcu yazma hükmünü ve alış-veriş anında şahitlik hükmünü beyan ediyor. Ne sarâhaten, ne de delâleten bunun, bir maslahat olduğunu veya bir maslahat olmadığını beyan etmedi. Ne yakından, ne uzak-tan, ne de hiçbir şekilde nass da bu hükmün maslahat olduğuna*

veya maslahat olmadığına götürmez. Öyleyse bu maslahatların, Şer'i delil itibar edilmeleri için bunlar, Şeriat'ın üzerlerine delâlet ettiği maslahatlardır, denmesi nereden?! Ayrıca Şer'i illetler, Şer'i nasslar gibi, kulun fiiline müteallik ve bu fiildeki Şeriat'ın hükmünün illeti üzerine delil olarak geldiler. Onlar, maslahat ve mefsedeti beyan etmediler. Bilakis hüküm için bir illet kıldıkları muayyen bir manayı beyan ettiler. Onun hakkın-da kesinlikle bir maslahat veya bir mefsedet demediler. Allahu Teâlâ şöyle buyurduğu vakit, كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (el-Haşr 7) **Mallar sadece içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.** (el-Haşr 7) ve şöyle buyurduğu zaman, لَكِي لَا كِيْ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ (el-Ahzab 37) **Ki evlatlıkların eşlerinde Müminler üzerine bir vebâl olmasın.** (el-Ahzab 37) ve şöyle buyurduğunda, وَالْمَوْلَافَةُ قُلُوبُهُمْ (et-Tevbe 60) **Ve kalpleri ısındırılacak olanlara.** (et-Tevbe 60) ancak malın fakirlere dağıtılmasının illetinin, zenginler arasında tedâvüle mâni olmak için diye beyan ediyor. Rasul'ün Zeyneb'le evlendirilmesinin illetinin, evlatlık edinilen oğulun karısıyla evlenmenin mubahlığını beyan etmek için diye açıklıyor. Kalpleri ısındırılacak olanlara verilmesinin illetinin, Devlet onların kalplerini ısındırmaya muhtaç olduğu için diye beyan ediyor. Bu illetin, maslahat veya mefsedet olduğunu beyan etmedi. Ancak maslahat veya mefsedete hiç itibar etmeksizin, uzaktan ve yakından bunlara hiç bakmaksızın, muayyen bir hüküm için illet olan muayyen bir şeyi beyan etti. Hal böyleyken bu maslahatlar, Şer'i delil itibar edilmeleri için bunlar, Şeriat'ın üzerlerine delâlet ettiği maslahatlardır, denmesi nereden?! Şer'i hükümlere delâlet eden Şer'i nasslar, ister bunlardan bir illetle muallel olarak gelenler olsun, isterse muallelsiz olarak gelenler olsun, ancak kulun fiili hakkında Allah'ın hükmünü beyan eden muayyen manalara delâlet ettiler. Onlar, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için gelmediler. Bunlarda maslahat ve mefsedete hiçbir mahal yoktur. Çünkü nasslar

buna delâlet etmezler. Şöyle denmez:

“Cuma ezanı anında alış-verişi haram kılmak, bir maslahattır. Petrol kaynaklarının genel mülkiyet olmaları bir maslahattır. Kısâs, bir maslahattır.” Nitekim şöyle de denmez:

“Zinâyı haram kılmak, bir mefsedetın def'idir. Casusluğu haram kılmak bir mefsedetın def'idir. Ribâyı haram kılmak bir mefsedetın def'idir.” Böyle denmez. Çünkü Allah, bunu demedi. Buna delâlet eden bir delil de mevcûd değildir. Çünkü bu hükümleri Allah Şer'i nasslarla teşri etti. Onlardan kimileri, Şeriat'ın üzerine nass getirdiği bir illetle muallel olarak geldiler. Onlardan kimileri de muallel değildir. Onlardan muallel olarak gelenler, maslahatın celbi ve mefsedetın def'i onlardan herhangi bir hüküm için bir illet değildir. Ezan anında alış-verişin haramlılığı, Şer'i nasstan anlaşılan bir illetten dolayıdır. İlet de namazdan alıkoymaktır. Bu alıkoymak, bir illettir. Çünkü Şer'i nass, onu getirdi. Yoksa alıkoymak, bir maslahatın celbi veya bir mefsedetın def'i olduğu için değil. Maslahat ve mefsedetın varlığına hatta bahsedilmelerine dahi burada hiçbir mahal yoktur. Petrolün genel mülkiyet olması, Şer'i nasstan anlaşılan bir illetten dolayıdır. İlet de petrolün tükenmez su gibi kesilmeyen bir maden olmasıdır. Onun kesilmeyen bir maden olması bir illettir. Çünkü Şer'i nass, onu getirdi. Yoksa petrol, bir maslahatın celbi veya mefsedetın def'i olduğu için değil. Maslahat ve mefsedetın varlığına hatta bahsedilmelerine bile burada hiçbir mahal yoktur. İşte varit olan Şer'i illetlerin ve muallel hükümlerin tamamı böyledir. Bunlar, muayyen illetlerdir, muteberdirler. Çünkü Şeriat onları getirdi. Yoksa bir maslahat veya bir mefsedet oldukları için değil. Bunun için muallel hükümlerde ve bunların illetlerinde maslahatın celbinin ve mefsedetın def'inin kesinlikle hiçbir varlığı yoktur. Bu, hükümlerden muallel olarak gelenlere nispetledir. Hükümlerden muallelsiz olarak gelenlere gelince; keza bunlarda da maslahatın celbine ve mefse-

detin defîne delâlet eden kesinlikle hiçbir şey mevcût değildir. Zinânın, casusluğun ve ribânın haramlılığının delillerinde maslahat ve mefsedete delâlet eden bir şey kesinlikle varit olmadı. Şöyle denmez:

“Zinâ, mefsedeti defetmek için haram kılındı. Casusluk, mefsedeti defetmek için haram kılındı. Ribâ da mefsedeti defetmek için haram kılındı.” Çünkü bu, öyle değildir. Buna delâlet eden de kesinlikle ve hiçbir şekilde bir şey mevcût değildir. Binaenaleyh Şeriat, hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti iddiâsı, bâtil bir iddiâdır, ne Şer’i hükümlerde, ne muallel olmayan hükümlerde, ne muallel hükümlerde hatta ne de onların illetlerinde buna delâlet eden bir şey mevcût değildir. Bunun için insanlara ithalatın mubah kılınması gerekir. Çünkü ithalat, bir maslahattır. Yahut insanlar ithalattan men edilir. Çünkü ithalat, bir mefsedettir, demek caiz değildir. Nitekim “Zinâ, mefsedeti defettiği için haram kılındı. İcâra, Cuma ezanı anında mefsedeti defettiği için haram kılındı. Nehirler, genel mülkiyet kılındı. Çünkü genel mülkiyet, bir maslahattır. Cihâd, farzdır, çünkü bir maslahattır.” da denmez. Böyle, denmez. Çünkü Şer’i nass, kesinlikle bunu demedi. Bu, ne mantûken, ne de mefhûmen nasstan da anlaşılmaz. Bunu iddiâ etmek, Allah’a bir iftiradır ve vakiya muhaliftir. Şeriat’ın nassları, gerek hükme delâletlerinde gerekse hükmün illetine delâletlerinde, bir maslahat için gelmiş olduklarına delâlet etmediklerine göre, nassların bizzat maslahatlara veya maslahatların nevine delâlet ettiklerini söylemek caiz değildir. Çünkü Şer’i nasslarda böyle bir şey kesinlikle gelmedi. Bununla Şer’i nasslar maslahatların zatına veya nevilerine delil olarak geldiler, sözünün butlânı zâhir olur. Çünkü Şer’i nasslar, kesinlikle maslahatlara, ne zatlarına, ne de nevilerine delâlet etmezler. Onun için bu maslahatlar, Şer’i delil olarak itibar edilmezler. Onların, maslahatlar, zatlarına veya nevilerine itibara ilişkin Şeriat’tan bir nassın va-

rit olduğu maslahatlardır, demeleri, bâtillik açısından böyleyse, Şeriat'ta kendilerine delâlet eden bir nassın varit olmadığı maslahatlara Şer'i delil olarak itibar etmemek evlâ babındandır. Yani onlara Şer'i delil olarak itibar etmenin bâtil olması evlâ babındandır. Üstelik maslahatlar, bunun üzerine mebnidirler. İlki batıl olunca, onun üzerine bina edilen de bâtil olur. Yani gelen Şer'i nasslarda maslahatın varlığı batıl olduğunda, Mesâlih-i Mürsele de, Şeriat'ın hükümler cinsinde maslahat cinsi üzerine nass getirdiğine mebnidir. O halde bunun üzerine mebni olan da bâtil olur Yani Mesâlih-i Mürselenin Şer'i delil olarak itibar edilmesi batıl olur.

Bu iki yön, onların ilk delillerinin butlânına delâlet ederler. İlk delilleri de: "Mademki Şeriat hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti, o halde kendisine delâlet eden bir delilin gelmediği maslahat da Şâri'in cinsine itibar ettiği maslahatların fertlerinden bir ferttir. Dolayısıyla Şâri'in itibar ettiği-ne dâhil olurlar." Bu delil, bâtıldır. Çünkü Şâri', maslahatı bir bütün olması vasfıyla Şeriat'ın teşrii için bir illet kılmadı. Ve çünkü maslahatı, Şeriat'ın hükümlerinden herhangi bir hüküm için de illet kılmadı. Yani çünkü hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etmedi. Mesela, muhtaç kâdir olana çalışma vücutbiyeti gibi bizzat hükmün bir maslahatın celbi olmasına veya rüşvetin haramlılığı gibi bir mefsedetin def'i olmasına ve mesela, cemaatin ihtiyaçlarından olanın genel mülkiyet olması gibi bizzat illetin bir maslahat olmasına veya mesela, vârisin öldürmesi mirasa mâni olması gibi bir mefsedetin def'i olmasına gelince; tüm bunların, Şâri'in hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar ettiğine delil olması sahih olmaz. Çünkü bizzat Şer'i hükmün kendisi delil olmaya uygun olmaz. Çünkü bizzat Şer'i hüküm, üzerine istidlâl edilendir. Keza illet de delil olmaya uygun olmaz. Çünkü bizzat illet de üzerine istidlâl edilendir.

Bunun için Şer'i hükmün, maslahat olan bir şeye veya mefsedetın def'ine delâlet ettiğini farzetsek bile, onun delâleti Şer'i delil olarak muteber değildir. Çünkü Şer'i delil, hükme delil olarak gelen nasıtır, bizzat hükmün kendisi değildir. Aynı şekilde Şer'i illetin de, maslahat olan bir şeye veya mefsedetın def'ine delâlet ettiğini farzetsek dahi, illetin delâleti Şer'i delil olarak muteber değildir. Çünkü Şer'i delil, illete delil olarak gelen nassın kendisidir, bizzat illetin kendisi değil. Binaenaleyh hükmün veya illetin maslahata veya mefsedetın def'ine delâleti, maslahat veya mefsedetın def'ine delil olmaz. Delâletleri de, Şeriat'ın delâleti olmaz. Böylelikle de delâletleri, Şari'in hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar ettiğini hüccet olmaya uygun olmazlar.

Bununla birlikte hükmün üzerine delâlet ettiğine bir maslahatın veya bir mefsedetın def'i olarak itibar etmek yahut illetin üzerine delâlet ettiğine bir maslahat veya bir mefsedetın def'i olarak itibar etmek, ancak Müslüman ve İslâmî toplum nazarındadır. *Gayri Müslim'e gelince*; böyle görmez. Çünkü bir şeyin maslahat veya mefsedet olması, ancak hayata bakış açısına tâbidir. Çünkü fikirler, mefhumlar olduklarında insanın davranışına etki ederler ve davranışını mefhumlara göre seyreder kılarlar. Böylece onun hayata bakışı değişir. Onun değişimine tâbi olarak da maslahatlara bakışı değişir. İnsanın bu şeye bir maslahat veya bir maslahat değil olarak itibar etmesi ancak hayata bakış açısına tâbidir. Bunun için hükümler, Müslüman'ın bakış açısından maslahatlardır. Gayri Müslimin bakış açısından maslahatlar değildir. Şeriat, ancak insan için geldi. Hakkında maslahattır, dediği husus, yalnızca Müslüman'ın bakış açısına göre değil, insan nezdindeki vakiasına göre de maslahattır. Şayet Şeriat, *bu, bir masla-*

hattır, derse, o bütün insanlar nezdinde bir maslahat olur. Onun için *bu hüküm, bir maslahattır* veya *bir mefsedetin def'idir* veya *bu illet, bir maslahattır* veya *bir mefsedetin def'idir* demedi. Ancak hükmün, bir maslahat veya maslahat olmadığını zikretmeksizin sadece onun ne olduğunu beyan ederek *hüküm, şöyledir*, dedi. Böylelikle hükmün kendisi, bir maslahat veya bir mefsedetin def'ine delâlet etmemiş olur. Ancak onu böyle tefsir eden ve onun hakkında bunu diyen Müslüman'dır. Bu da keza hükümler ve illetlerin, aynı şekilde hükümler hakkında *onlar bir maslahat* veya *bir mefsedetin def'idir*, demediklerini ispat eder. Bununla beraber bizzat Müslüman, gayri İslâmî toplumda bazı hükümlerde kendisi için bir dünyevî maslahat görmez. Çünkü onlar kendisi için bir menfaat celbetmezler. Mesela, Kapitalist toplumda ribâ, ticârî ve bütün iktisadî hayatta önemli bir cüz itibar edilir. Ribâyla muâmele etmemeye iltizâm ettiğinde, bu, onu bir zarara sürükler ya da en azından kârlarını azaltır. Dolayısıyla bunu kendisi için bir dünyevî maslahat görmez. Ancak o, ribâyla amel eder. Çünkü o, sadece Şer'i bir hükümdür. Aynı şekilde bununla da Şer'i hüküm veya Şer'i illetten herhangi biri, bir maslahata delâlet etmiş olmaz. Böylece Şârî' hükümler cinsinde maslahatlar cinsine itibar etti, iddiası, kesin nefyle nefyedilir. Bu nefyedildiğinde, Mesâlih-i Mürsele de nefyedilir. Çünkü Mesâlih-i Mürsele, onun üzerine mebnidir.

Delillerinden ikinci delile nispetle ise; bu da iki yönden fâsittir:

Birincisi: *Onun, icma'us-Sahabe olduğuna kendisiyle istidlâl ettikleri şey, icmâ değildir. Ancak onlardan fertlerin fiilidir. Çünkü onlar, Sahabe'den birçok fertlerin fiiliyle istişhâd ettiler. Sahabe'den ameller rivâyet ettiler ve onlar, bunları Mesâlih-i*

Mürseleye istinat ederek yaptılar, dediler. Hâlbuki bu da bir icmâ olarak hatta sükûtî icmâ olarak dahi itibar edilmez. Çünkü bunlar, Sahabe'den birçoklarının amelleri olsalar da, ama bunlar, ayrı Sahabe'nin ayrı amelleridir. Bunlar, üzerine Sahabe'nin icmâ ettiği veya hakkında sükût ettikleri tek bir amel ya da tek bir söz değildir. Bunun için buna, bir icmâ olarak itibar edilmez. Ancak fertlerin ameli olarak itibar edilir. Sahabe'nin bireylerinin fiili, kesinlikle bir Şer'i delil olarak itibar edilmez. Onların kendileri dahi o fiili, Sahabe'den fertlerin ameli diye getirdiler. Onu, icma'us-Sahabe diye getirmediler. Buna göre Sahabe'den bir takım fertler, Mesâlih-i Mürseleye Şer'i delil olarak itibar ettiler ve onun üzerinde seyretiler farzına rağmen o file Şer'i delil olarak itibar edilmez.

İkincisi: *Sahabe'nin, Mesâlih-i Mürseleye Şer'i delil olarak itibar ettikleri doğru değildir. Sahabe'den birinden, ne sahih, ne de zayıf rivayette, onların Mesâlih-i Mürseleye delil olarak itibar ettikleri nakledilmedi. Mesâlih-i Mürseleye kâil olanların, anlayış sıhhati farzına rağmen, Sahabe'nin amellerinden, bunlar onların maslahatı delil olarak itibar ettiklerine delâlet ederler, diye anladıklarına gelince; bu, Sahabe'nin Mesâlih-i Mürseleyi Şer'i delil olarak itibar etti, manasına gelmez. Ancak Sahabe, Şer'i delillere muttali, onlara vâkıftılar. Henüz kâideler oturmuş, şartlar düzenlenmiş ve usûl'ul-fıkıh ilmi aslından mevcût değildi. Sahabe, kendilerinden sonra gelen asırlar fakihleri nezdinde kıyâs, asıl, furûda muteber şartlara iltifat etmeksizin, kendilerinden sonra mesela, zarar izâle edilir, harama vesile haramdır vb. oturmuş kaidelere istinat etmeksizin, mesele hakkında hüküm veriyorlardı. Ancak onlar, lügat bilgisi ve Şeriat'ı anlamadaki sağlıklı tabiatlarına göre delilden hüküm istinbat ediyorlardı. Buna dikkat etmeyen bazı kimseler, Sahabe ancak maslahatlara riâyet ettiler, sandılar. Hakikat ise böyle değildir. Bilakis Sahabe, Kitâp ve Sünnet'le mukayyet kaldılar, ondan dı-*

şarı çıkmadılar. Onlara ait hiçbir amel veya söz yoktur ki, Şer'i bir delile müstenit olmasın. Bununla beraber onların getirdikleri bütün misaller, aklî maslahata delâlet ederler. Ancak bunlardan her misâl bir Şer'i delile müstenittir. Ebu Bekr'in Kur'ân'ın toplanması emri, Osman'ın mushafın kopyalanması sâir Mushafların yakılması emri, bu hâdise büyük bir zararın izâlesine delâlet eder. Kur'ân hafızlarındaki ölüm çoğalınca, eğer kurrâdaki yani Kur'ân hafızlarındaki ölüm artarsa, Kur'ân zâyi olmaktan korkulunca, Kur'ân'ın toplanma görüşüne vardılar. Mushafların kopyasının ihtilâfıyla Kur'ân kırâatinde ihtilâfın vaki olması sebebiyle Müslümanlar arasında Kur'ân'da ihtilâfın hâsıl olmasından korkuldu. Onun için Huzeyfe ibnul Yemân, Osman'a "İhtilafa düşmeden önce Müslümanlara yetiş." dedi. Bunun üzerine Osman, mushafın bir tek nüshada kopyalanmasını, bunun dışındakilerin yakılmasını emretti. Bütün bunlar, Müslümanların Halifesi'nin izâle ettiği bir zarardır. Bu, kendi katından amel ettiği bir maslahat değildir. Ancak Rasul, zararın izâlesini emrettiği içindir. Ibnu Abbâs radiyAllahu anh'dan Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurdıkları rivayet edildi:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ

"Ne zarar vermek, ne de zarara mukabele etmek yoktur."⁴²⁹ Ebu Bekr ve Osman'ın yaptıkları, bir zararın izâlesidir. Bunlardan her biri, onu Sünnet'e istinaden yaptı. Yoksa bunu bir mashalet olarak gördüğü için değil. Hamr içene had vurulmasına gelince; bu da Sünnet'le sâbittir. Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem, hamr içene had vurdu. Enes'ten şöyle rivâyet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِرَجُلٍ قَدْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَجَلَدَهُ بِجَرِيدَتَيْنِ نَحْوِ أَرْبَعِينَ

“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e hamr içmiş bir adam getirildi de ona iki hurma dalıyla kırka kadar sopa vurdu.”⁴³⁰ ibnu Ebî Şeybe’de ise şöyledir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَ فِي الْخَمْرِ بَنَعْلَيْنِ أَرْبَعِينَ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem hamrda iki ayakka-bıyla kırkar vurdu.” Ahmed’in rivayetinde ise şöyledir:

فَأَمَرَ قَرِيبًا مِنْ عِشْرِينَ رَجُلًا فَجَلَدَهُ كُلُّ رَجُلٍ جَلْدَتَيْنِ بِالْجَرِيدِ وَالنَّعَالِ

“Yaklaşık yirmi adama emretti. Her bir adama hurma dalıyla ve ayakkabıyla iki sopa vurdu.” Ali’den şöyle dediğine ilişkin rivâyet edilen hususa gelince:

جَلَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ وَجَلَدَ أَبُو بَكْرٍ أَرْبَعِينَ وَعُمَرُ ثَمَانِينَ

“Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem kırk sopa vurdu. Ebu Bekr kırk sopa vurdu, Ömer de seksen.”⁴³¹ Bu, sopayı Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem kırk, Sahabe’nin de kırk ve seksen yaptıklarına delâlet eder. Bu, en azının kırk, en fazlasının seksen olduğuna ve bu da İmama terk edilmiştir demektir. Binae-naleyh bu, Mesâlih-i Mürseleden değildir. Bu, maslahat için seksen olarak teşri edilmedi. Bilakis ona kırk vurmak ve seksen vurmak Halife’ye terk edildi. Ömer’in yaptığına gelince; bu, iş-lerin güdülmesi babındandır. Bu ise kendi içtihad ve görüşüne göre yerine getirmesi Halife’ye ait kılınan şeydir. Halife, vâlileri kendi görüş ve içtihadına göre muhâsebe eder. Şeriat’ın Hali-fe’ye ait kıldığı her şeyi, Halife kendi görüş ve içtihadına göre yerine getirir. Valilerin tayini ve muhâsebeleri, Beyt’ul-Mal’ın malının infâkı, muahedelerin akdi vb. gibi. Halife’nin bunları ikâmesi, Şeriat’ın bunu ona ait kılması açısından geliyor. Halife onları, maslahata göre değil, Şer’i hükme göre yapar. Bi-lakis Şeriat, bunu Halife’ye ait kıldı. Halife’nin görüşü, içtiha-dına ve Müslümanlara nasihat vermesine râcidir. Halife’nin fi-

⁴³⁰ Muslim

⁴³¹ Muslim

li, delili maslahat olan bir Şer'i hüküm değildir. Ancak o, kendilerinden dilediğini seçtiği mubahlardandır. Hileli sütün dökülmesine gelince; bu, hisbe babındandır. Öyle ki pazarı, Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in yaptığı gibi teftiş eder. O, bir buğday yığını görüp de elini uzattığında onda bir ıslaklık görür. Bunun üzerine yığın sahibine şöyle buyurur:

مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ قَالَ أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَفَلَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّي

"Bu nedir yâ yiyecek sahibi!" "Ona Sema isâbet etti, yâ Rasulullah" der. Bunun üzerine, **"Onu, insanlar görsün diye yiyeceğin üstüne koymalı değil miydin? Kim aldatırsa, bizden değildir."** buyurur."⁴³² Ömer de satıcıları murâkabe etmek için hisbe yapıyordu. Sütü hileli olarak görünce, hilekârı cezalandırdı. Onun sütünü dökmekle onun bu cezalandırması, ta'zîr babındandır. Ta'zîr, takdiri İmam'a veya kâdıya ait kılınmış bir cezadır. Bunların, onu görüşlerine göre takdir etme hakları vardır. Ta'zîr, delili maslahat olan bir Şer'i hüküm değildir. Ömer'in, öldürülmesine iştirak ettiklerinde bir kişiye karşılık cemaati öldürmesine gelince; Ömer, onu hırsızlığa kıyâs etti. Nitekim bu, hâdisenin rivayetinde nass olarak varit oldu. Dolayısıyla bu, Mesâlih-i Mürsele kabilinden değil, kıyâs kabilindendir. İşte Sahabe'den rivayet ettikleri hâdiselerin hepsi, böyledir. Onlardan hiçbirinde bir maslahat yoktur. Ancak o, Şer'i delillere müstenittir. Böylelikle onların, ona bir Şer'i delil olarak itibar etme farzına rağmen Sahabe bireylerinin ameliyle istidlâlleri sâkit olur.

Bundan açığa çıkıyor ki Mesâlih-i Mürselenin Şer'i bir delil olduğuna istidlâl etmek için getirdikleri deliller, esâsından bâtil delillerdir. Böylece bunlarla istidlâl sâkit olur. O zaman hüccetliğine delâlet eden bir delilin mevcût

olmayışından ötürü Mesâlih-i Mürsele, Şer'i hüccet olarak itibar edilmez. Sadece bu dahi, onun Şer'i bir delil olarak itibar edilmemesi için kâfidir. Bununla birlikte onların onu tarifine göre, Mesâlih-i Mürsele olması açısından Mesâlih-i Mürselenin vakıası, onun hüccet olmadığına delâlet eder. Mesâlih-i Mürselenin tedrisinden, onun Şer'i bir delil olarak itibar edilmesinin, birkaç yönden fâsit olduğu açığa çıkar:

Birincisi: Mesâlih-i Mürsele, Şer'i hükmün tarifine yani Şer'i hükmün vakıasına tenâkuzluk arzeder. Bu sebeple onu Şer'i hüküm için delil itibar etmek, esâsından bâtıldır. Zira Şer'i hüküm, ister Şâri'in, mükelleflerin fiillerine müteallik hitabıdır, diyelim, ister Şâri'in, kulların fiillerine müteallik hitabıdır, diyelim, ister Şâri'in, Şer'i fayda ifâde eden hitabıdır, diyelim, isterse Allah'ın hitabı, diyelim, Şâri'in hitabıdır. Hangi söz ve hâl üzere olursa olunsun Şer'i hükmün, Allah'ın hitabı veya Şâri'in yani Allah'ın hitabı olduğu üzerinde ittifak edildi. Hakkında Şâri'in hitabından hiçbir delil olmayan, delili maslahat kılınan hükme, kesinlikle bir Şer'i hüküm olarak itibar edilmez. Çünkü onun üzerine Şer'i hüküm vakıası intibak etmez. Şer'i hüküm, Şâri'in hitabıdır. Şeriat'ın üzerine delâlet etmediği maslahata, Şer'i hükme üzerine Şer'i delil olarak itibar etmek, bâtıldır. Çünkü maslahata istinat eden şeye, Şer'i hükmün vakıası intibak etmez. Şöyle denmez: "Şeriat'ın toplamı, maslahata delâlet etti." Çünkü Şeriat'ın toplamı için o bir Şer'i hükümdür denmez. Şeriat'ın toplamı hakkında, vakıan bunun mümteni oluşundan ötürü, o cüziyata delâlet ediyor, da denmez. Zira toplam, cüziyata delâlet etmez. Dolayısıyla Şeriat'ın toplamı, bu cüziyat için muayyen bir hitaba delâlet edici olmaz.

İkincisi: Şüphesiz Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

Rasul size ne getirdiyse onu alın. Sizi neden nehyettiye, kaçının. (el-Haşr 7) *Mesâlih-i Mürseleyi Rasul getirmedi, akıl getirdi. Çünkü akıl, muayyen bir nasstan anlayarak değil, kendi katından onu getirdi. Bunun için Mesâlih-i Mürseleye delil olarak itibar edenler: “Şâri’, ancak maslahat olana izin verir ve ancak mefsedet olandan nehyeder. Dünya işlerindeki maslahat şekillerini idrak etmek, onları tanımak beşerî aklın gücündedir. Akıl, onlara ilişkin özel bir nass varit olmasa da, Şâri’in emriyle onları tahsil eder.” derler. O halde bunlar, Şâri’in ancak maslahat olanı getirdiğine binaen akli, maslahat ve mefsedeti anlamaya kâdir itibar ediyorlar. Bunlar nezdinde akıl, maslahatı getirendir. Hâlbuki aklın getirdiğini Şer’i hüküm olarak almak caiz değildir. Çünkü Rasul onu getirmedi. Çünkü ‘Rasul size ne getirdiyse’nin mefihûmu, Rasul hâricinden size geleni almayın, olur. Rasul kelimesi, câmid yani lakab değil, müfhem bir vasıftır. Bu sebeple onun Mefihûmu Muhâlefeti olur. Manası da Rasul’ün size getirmediği her şeyi almanız caiz olmaz. O halde aklın size getirdiği hükümleri almayın, olur.*

Üçüncüsü: Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ

Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda seni hakem kılmadıkça iman etmiş olmazlar. (en-Nisa 65)
Ve şöyle buyuruyor:

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerdir. (el-Mâide 44)

الظَّالِمُونَ

Zâlimlerdir. (el-Mâide 45)

الْفَاسِقُونَ

Fâsıklardır. (el-Mâide 47) Ve şöyle buyuruyor:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ

Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur, ona uyun. (el-En'am 153) *Mesâlih-i Mürseleyi, Şer'i delil kılmak, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in getirdiği Kitâp ve Sünnet dışındakileri hâkim kılmaktır. Bu ise Allah'ın indirdiğinden başkasıyla, bilakis aklın getirdiğiyle hükmetmektir. Yine o, Şeriat'tan başkasına ittibadır. Çünkü o, akla bir ittibadır. Bu ise, ayetlerin nassına muhâlifdir. Onun için Mesâlih-i Mürseleyi Şer'i delil kılmak caiz değildir.*

Dördüncüsü: Biz yalnızca Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'e ittiba etmekle emrolunduk. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin. (Âl-i İmran 31) *Rasul, ancak vahiyden bir şey getirir:*

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

O, hevedan konuşmaz. O, ancak kendisine vahyeden bir vahiydir. (en-Necm 3-4)

قُلْ إِنَّمَا أُنْذِرُكُم بِالْوَحْيِ

De ki: 'Ben sizi ancak vahiyle uyarıyorum. (el-Enbiya 45) *Biz, vahyin getirdiğine ittiba etmekle emrolunduk. Bunun mef'hûmu, biz vahyin getirdiklerinden başkasına ittiba etmekten yani Rasul'den başkasına ittiba etmekten nehyolunduk. Mesâlih-i Mürseleyi Şer'i delil kılmak, akla bir ittibadır. O, Rasul'den başkasına yani vahyin getirdiklerinden başkasına ittibadır. Bu yüzden onun üzerine delâlet ettiği, Şer'i hüküm olmaz. Dolayısıyla Mesâlih-i Mürselenin Şer'i delil olması caiz olmaz.*

Beşincisi: Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

Bugün sizin için Dinimi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum. (el-Mâide 3) Bu ayet, Allah'ın Dini kemâle erdirdiğinde sarîhtir. Mesâlih-i Mürseleyi delil kılmak - ki Mesâlih-i Mürsele, üzerine delâlet eden bir delilin yokluğundan dolayı aklın Şer'i delilsiz kendisine delâlet ettiği maslahatlardır- bunun manası, İslâmî Şeriat kâmil değil, eksik demektir. Bunun delili, kendileri için Şeriat'tan bir delil bulunmayan ameller mevcûttur. Ardından akıl geldi ve onlarda olan maslahatın beyanıyla onlar için bir delil beyan etti. Sonra Mesâlih-i Mürsele, eksikliği sâbit olduktan sonra Şeriat'ı kemâle erdirdi. Oysa bu, sarîh ayetin nassına münâkız ve Şeriat'ın vakiasına muhâliftir. Zira hiçbir vakıa yoktur ki, onun bir Şer'i hükmü olmasın, hiçbir müşkile yoktur ki, Şer'i hükmün mahalli olmasın. Onun için Mesâlih-i Mürselenin Şer'i delil olarak itibar edilmesi, Kur'ân ve Şeriat'ın vakiasına münâkızdır.

Altıncısı: Mesâlih-i Mürselede mürsele olabilmesi için, ne zatına, ne de nevine itibarına delâlet eden Şeriat'ta bir nassın varit olmamasını şart koştılar. Şeriat'tan onun için muayyen bir delilin olmamasını şart koşmaları, Şeriat'ın itibarından onu düşürmek için kâfidir. Çünkü Şeriat'tan ona delâlet eden bir delilin varit olmaması, onu reddetmek için kâfidir. Çünkü alınması murât edilen hüküm, aklın hükmü değil, Şeriat'ın hükmüdür. O hükme Şeriat'tan itibar etmek için ona delâlet eden bir delil varit olmalıdır. Şeriat'tan bir nassın Mesâlih-i Mürseleye delâlet etmemesini şart koşmak, ondan Şer'iliği nefyetmek ve ona gayri Şer'i itibar etmek için kâfidir. O, Şeriat'ın maksatlarından anlaşılır olmasına gelince; Şeriat'ın maksatları, anlaşılan bir nass değildir ki, onlardan anlaşılana bir delil olarak itibar edilsin. Şer'i hüküm üzerine istidlâlde, onlardan anlaşılan şeyin hiçbir kıymeti yoktur. Sonra Şeriat'ın maksatları diye adlandırılanla, mesela, zinânın, hırsızlığın, nefsi öldürmenin,

hamrın ve İslâm'dan irtidat etmenin haramlığı gibi, nassların üzerine delâlet ettikleri şey kastedilmişse, bu, Şeriat için bir maksad değildir. Ancak bu, kulların fiilleri için bir hükümdür. Bunda nassların medlûlünde durulur. Eğer onunla, bütün Şeriat'ın hikmeti yani kullar için bir rahmet olması bakımından Rasul'ün gönderilme hikmeti kastedilmişse, bu bir illet değil bir hikmettir. Hikmet, bazen meydana gelir, bazen meydana gelmez. Hikmet, geri kalma imkânına binaen kendisiyle istidlâl edilen bir asıl olarak ittihaz edinilmez. Bunun için Şeriat'ın maksatları diye adlandırılanlardan anlaşılana Şer'i delil olarak itibar etmek uygun değildir.

Bütün bunlardan, Mesâlih-i Mürselenin bir Şer'i delil olarak itibar edilmesinin butlânı açığa çıkar. Şer'i delillerden bir delil olmaya uygun olmaz. Ancak ne var ki, İmam Mâlik *rahimehullah* gibi bir müçtehit onunla istidlâl ettiği zaman, onun gereğince istinbat edilen hükme, velevki, vehmedilen bir delil de olsa, hakkında delil şüphesi varlığından dolayı, Şer'i hüküm olarak itibar edilir.

Külli Kâideler

Katî hüccetle sâbit olan Şer'i deliller ve vehmedilen deliller hakkındaki söz nihâyete erdikten sonra, Şer'i deliller olmadıklarını ancak hükümlerden herhangi bir hüküm gibi delillerden istinbat edilen Şer'i hükümler olduklarını beyan etmek için küllî kâidelerle istidlâl hakkında bahsetmek gerekir. Bir küllî kâideyle veya bir Şer'i tarifile veya bir Şer'i hükümle, hüküm üzerine istidlâl edildiği çok kere şâhit olunan hususlardandır. İşiten kimse, küllî kâide, hüküm üzerine Şer'i delildir sanar veya Şer'i tarif, hüküm üzerine Şer'i delildir sanar. Ya da kendisiyle istidlâl edilen hüküm, hüküm üzerine delildir sanar. Belki de bunların Şer'i delillerden oldukları vehmine düşer. Hâlbuki vakıa, böyle değildir. Çünkü küllî kâideler, Şer'i tarifler ve Şer'i hükümler, hepsi isimleri muhtelif olsalar da, Şer'i hükümlerdir. Bir küllî kaideyle veya bir Şer'i tarifile veya bir Şer'i hükümle, hüküm üzerine istidlâl etmek, delille istidlâl etmek kabilinden değil, hükmü teferruatlandırmak kabilindendir. Ancak burada küllî kâideyle veya Şer'i tarifile hüküm üzerine istidlâl etmek ile bir Şer'i hükümle hüküm üzerine istidlâl etmek arasında fark vardır. Bir küllî kaide veya tarifile hüküm üzerine istidlâl etmek, hükme mutâbakatı ve hükmün kendisi için gelen vakıaya mutâbakatı bakımından delille istidlâl şeklini alır. Dolayısıyla nass muâmelesi gibi muâmele edilir. Yine o, doğru- dan çözüm değil, çözümün esâsı olan bir fikirdir. Oysa bir Şer'i hükümle hüküm üzerine istidlâl etmek bunun hilâfıdır. Çünkü bu, delille istidlâl şeklini değil de tatbik şeklini alır. Hükmün bu vakıa üzerine intibakı, hüküm, kendisi için gelen vakıadan mıdır, yoksa ondan değil midir, diye mülâhaza edilir. O yani hüküm, çözümün

esâsı olan bir fikir değildir, bilakis o bir hükümdür yani o doğrudan çözümün kendisidir. Bunun dışında küllî kâideler, Şer'i tarifler ve Şer'i hükümler, hepsi, Şer'i delilden istinbat edilen tek bir şeydir. Küllî kâideler ve Şer'i tarifler küllî hükümlerdir. Şer'i hüküm ise, cüzî bir hükümdür. Onun için bunlardan herhangi biri Şer'i delillerden bir delil olarak itibar edilir. Bilakis o, Şer'i bir delilden istinbat edilmiş Şer'i bir hükümdür. Şer'i hükümde küllilik ve cüzîliğin idrak edilmesi için, dikkati nazarı, bu kullanımın hakikat cinsinden değil de mecâz cinsinden olduğuna çekmek kaçınılmazdır. Çünkü küllilik ve cüzîlik, mürekkebin delâletinden değil, müfredin delâletlerindendir. Onlara terkinin delâletinde hiçbir mahal yoktur. Şer'i hüküm, ister bir hüküm olsun, ister bir kâide olsun, isterse bir tarif olsun, müfred isim değil, mürekkebi bir cümledir. Senin, *"ölü eti haramdır"* sözün, mürekkebi bir cümledir. Senin, *"icâra bir bedele karşılık menfaat üzerine bir sözleşmedir"* sözün, mürekkebi bir cümledir. Senin, *"harama vesile, haramdır"* sözün, mürekkebi bir cümledir. Mürekkebi cümleye küllilik ve cüzîlik dâhil olmaz. Çünkü küllilik ve cüzîlik, ismin delâletlerindendir yani müfredin delâletlerindendir. Ancak ne var ki, isimdeki küllilik, mefhûmuna birçoklarının iştirak etmeleri sahih olan olunca, mesela, hayvan, insan, kâtip gibi, tarif de kendisine birçoklarının iştirak etmeleri sahih olanlardan olunca, zira icâra tarifi, özel ücretli ve ortak ücretli icârasına, ev icârasına, araba icârasına, arazi icârasına vb. uygun düşer. O halde icâraya küllî bir hükümdür, denilmesi mecâz kabilindendir. Aynı şekilde küllî kâide de böyledir. İsimdeki cüzîlik de, içerisine birçoklarının iştirak etmeleri sahih olmayanlardan olunca mesela, bir adama özel isim olarak Zeyd, bir kadına özel isim olarak Fatıma gibi ve mesela,

zamirler, o erkek ve o kadın gibi. Şer'i hüküm de içerisine birçoklarının iştirak etmeleri sahih olmayanlardan olunca mesela, ölü eti haramdır, hamr içmek haramdır vb. gibi. Zira bu, ancak ölü ve hamr üzerine uygun düşer. Şu halde buna, cüzî bir hükümdür, denilmesi mecâz kabilindendir. Şer'i hüküm, fertlere delâleti veya delâlet etmemesi açısından mecâzen kendisine küllî ve cüzî denir. Fakat Şer'i hüküm vakıası açısından Şer'i bir delilden istinbat edilmiş Şer'i bir hükümdür. Kâide, tarif ve hüküm arasında hiçbir fark yoktur.

Küllî kâide, cüziyâtına intibak eden küllî hükümdür. *Bir hüküm oluşuna gelince;* çünkü Şâri'in hitabından istinbat edilmiştir. Küllî kâide, Şâri'in hitabının medlûlüdür. *Küllî oluşuna gelince;* çünkü o, bir hükmün umûm lafızlarından bir lafza nispeti değil ki, onun hakkında o âmm bir hükümdür, denilsin. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü, وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ **"Allah, alış-verişi helâl kıldı.** (el-Bakara 275) alış-veriş nevilerinin hepsi üzerine intibak eder. Dolayısıyla âmm bir hükümdür. Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü de حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ **Ölü size haram kılındı.** (el-Mâide 3) her ölü üzerine intibak eder. Dolayısıyla âmm bir hükümdür. Bilakis küllî kâide olan küllî hüküm, bir hükmün küllî lafızlardan bir lafza nispetidir. Bunun için onun hakkında bir küllîdir denilir. Bundan dolayı bu lafzın medlûlü altına dâhil olan her hüküm, bu küllî hükmün cüziyâtlarından bir cüziyat olur. Fertlerinden bir fert değil. Mesela, *"Harama vesile haramdır."* kâidesi ve *"Vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vacibtir."* kâidesi vb. gibi. Bu kâidelerdeki Şer'i hüküm -ki haramlıktır-, mesela, alış-veriş mubahtır gibi âmm bir lafza nispet edilmedi. Ancak küllî bir lafza nispet edildi. O da harama vesiledir. Yine Şer'i hüküm -ki vâcibtir-, mesela, leş haramdır gibi âmm bir lafza nispet

edilmedi. Ancak küllî bir lafza nispet edildi. O da vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şeydir. Bunun için Şer'i hüküm, küllî oldu.

Tarife gelince; hükmün vakıasının vasfıdır ve küllî olur. Bunun için tarif, küllî kâide gibidir. Yani tarif, cüziyâtına delâlet eden küllî hükümdür. Mesela, Şer'i hükmün, *Şâri'in kulların fiillerine müteallik hitabıdır*, diye tarifi ve *akdın, mahallinde eserini sâbit kılan meşrû bir şekilde icâbı kabul- le irtibatlandırmaktır*, diye tarifi gibi. Bunlardan her biri, küllî bir hükümdür. Çünkü Şer'i hükmün tarifinde, tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildi. Küllî lafız da Şâri'in hitabı kelimesidir. Çünkü bu kelimenin mefhûmuna birçoklarının iştirak etmeleri sahihtir. O kelime, fiilin talebi, terkin talebi ve tahyîr üzerine uygun düşer. Onun için küllî bir tariftir. Akdın tarifinde de, tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildi. O da *icâbı kabulle irtibatlandırmak* kelimesidir. Zira bu kelimenin mefhûmuna birçoklarının iştirak etmesi sahihtir. O, alış-veriş, evlilik, icâra ve şirket üzerine uygun düşer. Bunun için akdın tarifi bir küllî tariftir.

Ancak kâide bazen âmm olur, ama ekseriyetle küllîdir. Aynı şekil de tarif de bazen âmm olur, fakat çoğunlukla küllîdir. Hüküm, küllî bir lafza nispet edildiğinde, kâide küllîdir. Fakat hüküm, âmm bir lafza nispet edildiğinde, kâide âmmdır. Keza tarif edilen hakkında küllî bir lafızla haber verildiğinde, tarif küllîdir. Tarif edilen hakkında âmm bir lafızla haber verildiğinde de tarif âmmdır. Bunun eseri, teferruatlandırmada tezâhür eder. Küllî tarif üzerindeki teferruatlandırma fertleri üzerinde değil, cüziyâtları üzerinde cereyân eder. Aynı şekilde küllî kâide de böyledir. Âmm tarif üzerindeki teferruatlandırma ise, cüziyâtları üzerinde değil, fertleri üzerinde cereyân eder.

Keza âmm kaide de böyledir. Âmm kâide ile küllî kâide ve küllî hüküm ile âmm hüküm arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekir. Âmm ve umûm kelimesi, sîgasıyla veya manasıyla umûm (istiğrâk) yolla sınırsız birçok fertlere delâlet için lafızlar lügaten konuldu, demektir. Mesela, Müminler, kavim vb. gibi. Küllî kelimesi ise, mefhûmuna birçoklarının iştirak etmelerinin sahih olması yanında hükmün kendisine nispeti mülâhaza edilir. Buradaki küllî kelimesi, küllî manadaki hüküm üzerine delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın, **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** **Ancak Müminler kardeşlerdir.** (el-Hucurat 10) sözü, küllî bir kaide ve küllî bir hüküm değil, âmm bir kaide ve âmm bir hükümdür. Çünkü o söz, Müminler üzerine *onlar kardeşler* diye verilmiş bir hükümdür. Bu, muayyen bir vasıfla âmm üzerine verilmiş bir hükümdür. O, muayyen bir vasıfla küllî üzerine verilmiş bir hüküm değildir. Rasul *Salallahu Aleyhi ve Sellem* şu sözü bunun hilâfıdır:

الْعَجَمَاءُ جَرْحًا جَبَّارٌ

*“Hayvanları yaralamak, hederdir.”*⁴³³ Bu, küllî bir kâidedir. Çünkü bu, hayvanların cinâyeti üzerine onlara karşı muâhezenin olmadığına dair verilmiş bir hükümdür. Hayvanların cinâyeti kelimesi, küllî bir lafızdır. Küllîlik, terkipde değil, ancak lafızdadır. Onun için bu nass, küllî bir nasstır, denmez. Çünkü küllîlik terkibe dâhil olmaz. Öyleyse nasslarda, küllî nasslar yoktur. Fakat bu hüküm, küllîdir, denir. Çünkü o, hükmün küllî bir lafza nispetinden istinbat edilmiştir.

Küllî kâideler, ister tek bir delilden olsun, isterse birkaç delillerden olsun, herhangi bir Şer’i hükmün istinbatı gibi her yönüyle Şer’i nasstan istinbat edilirler. Ancak küllî

⁴³³ el-Buhârî

kâidelerdeki delil, illet mesâbesindeki bir manayı veya bir illeti tazammun eder. İşte bu da onu bütün cüzîyâtları üzerine mutâbık kılar. Mesela, harama vesile haramdır, kâidesi, vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibtir, kâidesi ve cemaatin ihtiyaçlarından olan her şey genel mülkiyet olur, kâidesi gibi bunlardan her biri küllî kâidedir. Bunların delillerine bakıldığında, hükmün delilinin, hükme delâlet ettiği veya hükmün üzerine terettüp eden veya hükümden doğan başka bir şeye delâlet ettiği açığa çıkar. O zaman hükmün illet mesâbesinde olduğu zâhir olur. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. (el-En'am 108) **'sövmeyin'**deki (ف) 'Fâ', sizin onların putlarına sövmenizin, onların Allah'a sövmelerine neden olacağını ifâde eder. Bu ise, haramdır. Bunun üzerine de bu durumda sizin onların putlarına sövmenizin haram olduğu terettüp eder. Sanki Fâ, illet gibidir. Kâfir olanlara sövmekten nehy, hükmün delilidir. Hükmün delili, hükme delâletinin yanısıra **'Sonra onlarda Allah'a söverler'** buyurduğu zaman, hüküm üzerine terettüp eden başka bir şeye daha delâlet etti. Böylece bu ayetten, harama vesile haramdır, kâidesi istinbat edildi. Mesela, Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın.

(el-Mâide 6)

ثُمَّ آتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

Sonra akşama kadar orucu tamamlayın. (el-Bakara 187) Teâlâ'nın, **'Dirseklere kadar'** ve **'Akşama kadar'** sözündeki (إِلَى) 'Îlâ', dirseklerden bir kısım yıkanmadıkça elin

dirseklere kadar yıkanmasının tamam olmayacağını ifâde eder. Gâyenin, gâye gösterilene dâhil olması değil, gâyenin husûlû tahakkuk etmelidir. Akşamdan bir kısım, bir dakika olsa dahi, girmedikçe, orucun tamamlanması tahakkuk etmez. Böylece ne kadar az olursa olsun, dirsekten bir kısmı yıkamak ve ne kadar az olursa olsun, akşamdan bir kısmı oruç tutmak, ayetlerin delâletiyle vâcibdir. Çünkü vâcib kıldıkları -ki, elleri yıkamak ve gündüz oruç tutmak-, ancak o kısmı yapmakla tamamlanır. Onun için bu gâye, elleri yıkamayı ve gündüz oruç tutmayı -ki vâcibdir- tamamlayan şeyin vâcib kılındığını ifâde etti. Sanki bu gâye, illet gibidir. Ayet, hükme ve **‘Akşama kadar’** dediğinde, hükmü tamamlayan başka bir şeye daha delâlet etti. Böylelikle bu iki ayetten vâcibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibdir, kâidesi istinbat edildi. Mesela, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle buyuruyor:

الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثِ الْمَاءِ وَالْكَلَا وَالنَّارِ

*“Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Su, mera ve ateş.”*⁴³⁴ Yine *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den, Tâîf ve Medine halkını, suyun mülkiyetinin ferdî mülkiyet olduğu üzerinde ıkrar ettiği sâbittir. Ferdî mülkiyet olarak müsaade edilen suların durumundan, cemaatin onlara bir ihtiyacı olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla üçünde insanların ortak olmalarının illeti, bunların cemaatin ihtiyaçlarından olmalarıdır. Delil, hükme ve illete delâlet etti. Yani delil, hükme ve hükmün teşriinin sebebi olan başka bir şeye daha delâlet etti. Bundan da, cemaatin ihtiyaçlarından olan her şey, genel mülkiyettir, kâidesi istinbat edildi. İşte bütün küllî kâideler böyledir. Bundan açığa çıkar ki küllî kâide, hükmü, onun için bir sebep olması nedeniyle yani

⁴³⁴ Ebu Dâvud

ondan doğan veya üzerine terettüp eden olması nedeniyle küllî hüküm için illet mesâbesinde kılar. Yahut küllî kâide hükmü, küllî hüküm için hakikî bir illet kılar. Küllî kâide, cüziyâtı üzerine intibak eden küllî bir hükümdür. Bunun için küllî kâide, üzerine intibak ettiği her hüküm üzerine tatbik edilir. Nitekim delil, getirdiği hüküm üzerine de tatbik edilir. Hüküm, küllî kâide üzerine kıyâsen kıyâs edilmez. Bilakis hükmün cüziyâtları küllî kaide altında mündemiçtir. Yani onun cüziyâtları, delilin delâleti altına dâhil oldukları gibi tamamen küllî kâidenin mefhûmu ve mantûku altına da dâhil olurlar. Küllî kaideyle istidlâl, delille istidlâl gibidir. Küllî kâide, kıyâs muâmelesi gibi muâmele görür. Kâidenin üzerine intibak ettiği her şey, onun hükmünü alır. Ancak kâidede olanın hilâfına, Şer'i bir nassın varit olması müstesnadır. Bu durumda nassla amel edilir, kâide mülgâ olur. Nitekim bu durum kıyâstaki gibidir. Şer'i bir nass varit olduğu zaman nass alınır, kıyâs ilgâ edilir. Ancak küllî kaideler, kıyâs gibi Şer'i bir delil ve Şeriat'ın asıllarından bir asıl değildir. Ancak küllî kâideler, sâir Şer'i hükümler gibi istinbat edilmiş Şer'i bir hükümdür. Bu yüzden delil olmazlar. Bunun için küllî kâidelerin üzerine intibak ettiklerine, kendileri hakkında bir teferruatlandırma olarak veya teferruatlandırma mesabesinde itibar edilir. Küllî tarif de küllî kâide misâlidir. Küllî tarifi üzerine intibak ettiği her şey, onun hükmünü alır. Ancak Şer'i bir nassın varit olması müstesnadır. Bu durumda nass alınır.

Âmm kâideye gelince; mesela, "Haramı helal, helali de haram kılan sulh müstesna Müslümanlar arasında sulh caizdir." gibi. Mesela, *"Zarar vermek ve zarara mukâbele etmek de yoktur."* gibi. Âmm kâide, sadece kendi fertleri üzerine tatbik edilir. Âmm kâide bunlara, umûmun, kendi fertlerinin

hepsine şâmil olduğu gibi, şâmindir. Ancak Şer'i bir nas-
sın varit olması müstesnadır. Bu durumda nass alınır,
kâide ilgâ edilir. Âmm tarif de bunun gibidir. Herha-
lukârda âmm kâide, eğer bizzat kendisi Şer'i bir nass
olursa, mesela, bu iki kâide de olduğu gibi, Şer'i delil ola-
rak itibar edilir. Çünkü âmm kâide bir nasstır. Eğer bir
nass değilse, delil olarak itibar edilmez. Ancak Şer'i hü-
küm olarak itibar edilir ve kendi üzerine teferruatlandır-
ma yapılır. Âmm tarif de âmm kâide misâlidir.

Muteber olan kâideler, ancak Şer'i istinbatla Şer'i bir
delilden istinbat edilmiş kâidelerdir. *Şer'i delilden istinbat
edilmemiş veya gayri Şer'i bir istinbatla istinbat edilmiş kâide-
lere gelince; muteber değildir ve hiçbir kıymetleri yoktur.*
Bunun için onların şu sözleri, Şer'i kâidelerden değildir:
*"Akitlerde ibre, lafızlar ve terkiplerde değil, maksatlar ve mana-
lardadır."* Çünkü bu kelâm, Şer'i bir delilden istinbat
edilmemiştir. Ancak eski Fransız medenî kanunundan
alınmıştır. Zira bu kâidenin manası, akitlerde itibar niye-
tedir veya akitlerde itibar hâl vakıasınadır. İşte hakkında
nassın ruhu dedikleri budur. Onları, nass ve ruh söylerken
görürsün. Nassla, yazılı kelâmı ve bunun mantûken ve
mefhûmen üzerine delâlet ettiği şeyi kastederler. Nassın
ruhuyla da, kelâm bunlara delâlet etmese de hâlleri ve
mevzûu kuşatan koşulları kastederler. İşte Batılı hukuk-
çularının *nefsî husumet* diye adlandırdıkları şey budur.
Nefsî husumet, mantûken ve mefhûmen nassın delâletiyi-
le kayıtlanmak, hâllere ve koşullara itibar etmemek olan
maddî husumetin mukâbilidir. Bu kâide, "Akitlerde ib-
re...", nerdeyse eski Fransız medenî kanunundan harfi-
yen tercümedir. O sebeple bu ve benzerleri Şeriat'tan ve
Şer'i kaidelerden itibar edilmezler. Çünkü onlar, küllî hü-
kümler olmamalarına ilâveten Şer'i hükümler de değiller.

Onlar, küfür fıkından alınmış olmalarına ek olarak Şer'i bir delilden de alınmış değiller. *Onlar üzerine Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözünden istidlâl girişimlerine gelince;*

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

*“Ancak ameller niyetlere göredir.”*⁴³⁵ Bunun onlarla hiçbir alâkası yoktur. Çünkü bu, *“Ancak ameller”* diyor, ancak akitler ve tasarruflar demiyor. Şeriat, akitlerin itibarını akdedenlerin niyetine veya akdin koşullarına değil, sîgalarına kıldı. Tasarruflar, tasarrufta bulunanın niyet ve hallerine göre değil, Şer'i şartlarına göredir. Amellerle kastolunan, sözlerle kastolunandan başkadır. Onun için akitler yani sözler denilir ve sözlü tasarruflar denilir. Hacetmek, ancak sözlü tasarruflar ve akitler üzerine vaki olur. Kesinlikle ameller üzerine vaki olmaz. Burada ameller ile akitler ve tasarruflar arasında çok büyük fark vardır. Namaz, Hacc, zekât amellerdir. Bunlarda niyet muteberdir. Alış-veriş, vakıf ve vasiyet, akitler ve tasarruflardır. Bunlarda niyetin hiçbir kıymeti yoktur. Buradan, bu kâidelerin İslâm'a tenâkuzlukları ve Şeriat'ın hükümlerinden uzaklıkları açığa çıkar.

Bazı fakihler, kâideleri Şer'i deliller mesâbesinde kıldılar. Onlar arasında, Şeriat'tan istinbat edilenler vardır. Onlar arasında Şeriat'tan istinbat edilmeyenler vardır. Şeriat'tan istinbat edilenler, mesela, *istishâb* ve *zarar kâidesi* gibi, Şer'i kâidelerden itibar edilirler. Çünkü bunların Şer'i delilleri vardır. *Şeriat'tan istinbat edilmeyenlere gelince;* mesela, *örf* ve *meâlât'ul-Efâl* (amellerin neticileri) kâidesi gibi, Şer'i kâidelerden itibar edilmezler. Çünkü bunların Şer'i delilleri yoktur. Ayrıca bazı müçtehitler, örfü sadece Şer'i bir kâide değil, bilakis onu teşriî usûllerinden bir asıl

⁴³⁵ Buhârî, K. Bede'e'l Vahî, 1

ve Şer'i delillerden bir delil kıldılar. Hâlbuki hakikat şudur ki örf, usûllerden bir asıl değildir, hatta Şer'i bir kaide bile değildir.

İstishâb Kâidesi

İstishâbla murât, hâl istishâbıdır. Usûl âlimleri onu şöyle tarif ettiler: *Bir hususun ilk zamandaki subûtuna binaen ikinci zamanda da subûtuna hükmetmekten ibârettir.* Yani istishâb, bir hususun mâzideki subûtuna binaen şimdiki zamanda da subûtudur. Her hususun, varlığı sâbit olur sonra yokluğunda şüphe ortaya çıkarsa, aslolan bekâsıdır. Yokluğu bilinen hususun sonra varlığı üzerinde şüphe meydana gelirse, aslolan yokluğu hâlindeki devamlılığıdır. Sanki mâzideki subût, şimdiki zamandaki subûtunda illet mesâbesindedir. Kim, genç bir kızla, bakire diye evlenir, akabinde onunla cimâyâ girdikten sonra onu dul bulduğunu iddia ederse, ancak beyyine ile tasdik edilir. Çünkü aslolan bekâretin varlığıdır. Çünkü bekâret, neşetinden itibaren sâbittir. Kızın bakire olarak varlığı, istishâbtır ve şimdiki zamanda da bâkire olduğuna hükmedilir. Kim, avı güzel yapar, diye bir köpek satın alır, onu gördükten sonra onun eğitimsiz olduğunu iddia ederse, tasdik edilir. Çünkü aslolan, neşetinden eğitilene kadar köpeğin av için eğitilmiş olmamasıdır. Onun için yokluk musteshâb olarak kalır. İşte bütün hususlar böyledir. Hilâfı üzerine delil kâim olana dek aslolan istishâb edilir.

İstishâb, Şer'i bir delil değildir. Aksi halde ispatı katî bir hüccete muhtaç olurdu. Oysa onun üzerine katî bir hüccet kâim olmadı. Ancak istishâb, Şer'i bir kâidedir yani Şer'i bir hükümdür. Onda zannî delil kâfidir. İstishâbın Şer'i bir kâide olduğuna delil, şu üç husustur:

Birincisi: *el-Buhâri'nin tahririndeki Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:*

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنَّ يَكُونَ الْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ
بَعْضٍ وَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ

“Ancak ben bir beşerim. Sizler bana hasımlaşıyorsunuz. Olabilir ki, sizden bazıları hüccetiyle bazılarından daha güzel konuşabilir, ben de işitmekte olduğum üzerine onun lehine hükmederim.” Yani Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendisine zâhir olana göre hükmeder. Bu, hükmü zâhir üzerine bina etmek demektir. Zâhir olan husus ise, ister varlık isterse yokluk olsun ister helal isterse haram olsun, bir şey için hükmün geçmiş zamanda sâbit olmasıdır. Zira bu, o husustan zâhir olandır. Bu ikisi, üzerinde hiçbir ihtilâfın olmadığı şeylerdendir. Hüküm, bu zâhire göre olması gerekir. Zâhirin hilâfı iddia edildiğinde, bu iddiaya delâlet eden bir delil olmalıdır. Aksi halde geçmiş zamanda bir şeyin üzerinde bulunduğu durum, hükmün mahalli olarak kalır. Yani zâhirin üzerinde bulunduğu durum, hadisle amel edilerek hükmün mahalli olarak kalır.

İkincisi: İnsan, başlangıçta abdestin varlığında şüphe ederse, onun için namaz caiz olmadığı, abdestin bekâsında şüphe ederse, onun için namaz caiz olduğu üzerinde icmâ akdedildi. Bu ise istishâbın ta kendisidir. Zira başlangıçta abdestsizlik hâli, katî olarak sâbit olana istishâb etti. Bu hâl, abdestin varlık ve yokluğuna dair şekki kesti ve abdest hâli, katî olarak abdestin varlığı sâbit olana istishâb etti. Bu hâl, abdestin izâle olduğuna ve izâle olmadığına dair şüpheyi kesti. Bu ise, hâl istishâb demektir. Bundan, bir husus için katî olarak sâbit olan durum, bunun hilâfına dair delil kâim olana dek o husus için o durumun sübûtuna hükmedildiği istinbat edildi. Çünkü üzerinde icmânın cereyân ettiği hüküm, buna delâlet eder.

Üçüncüsü: İlk zamanda bir hususun varlığı veya yokluğu sâbit olur, katî veya zannî olarak zevâlî zâhir olmazsa, olduğu gibi bekâsına zannın hâsıl olması zarûretle lâzım gelir. Zannla

amel etmek, vâcibtir. Hâllerden bir hâlde varlığı veya yokluğu takakkuk eden şeyin, bekâsının zannı elzem olur. Zann, Şer'i hususlarda ittiba edilen bir hüccettir. Zira Şer'i hükümler, zannı gâlibe mebnidirler. Bu kâide, Şer'i bir hükümdür. Dolayısıyla Şer'i hükümlerde zannı gâlip kâfidir.

İşte bu üç husus, istishâb kâidesinin kendisiyle amel edilen Şer'i bir kâide olduğuna delildir. Yani herhangi Şer'i bir kâide ve herhangi Şer'i bir hüküm gibi, istishâb kâidesi üzerinde de teferruatlandırmanın cereyân etmesi caizdir. Binaenaleyh sâbit olup, zevâli zâhir olmayan şeyin, bekâsı zannedilir. Aynı hüküm verilir. Çünkü bu, zâhir olandır. Mamafih ilk zamanda zikredilen şekil üzere sâbit olan hususun, ikinci zamanda bekâsı zannedilen olmasaydı, bundan, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında sâbit olan hükümlerin, neshin cevâzından dolayı, bize nispetle sâbit olmamaları lâzım gelirdi. Çünkü istishâbdan zann hâsıl olmadığında, o hükümlerin bekâları onların nesh cevâzıyla müsâvî olur. O zaman da onların sübûtuna kesin karar vermek mümkün olmaz. Aksi takdirde müraccahsız tercih lâzım gelir. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında sâbit olan hükümlerin sübûtu ve nesh olmamaları, ancak istishâbla hâsıl oldu. Onun için aslolan, neshin olmamasıdır. Nesh iddiası üzerine delâlet eden bir delil olmalıdır. Keza ilk zamanda zikredilen şekil üzere sâbit olan hususun, ikinci zamanda bekâsı zannedilen olmasaydı, bundan, mâziye dair zannın hâsıl olmasında müsâvî oldukları için talâktaki şüphenin, nikâhtaki şüphe gibi olması lâzım gelirdi. O zaman da o ikisinde cimânın mubah veya bunlarda haram olması elzem olurdu. Bu ise ittifakla bâtıldır. Bilakis talâкта şüphe mubah olur, nikâhta şüphe değil. Çünkü aslolan nikâhsızlıktır. Bu asıl, istishâb edilir ve nikâhsızlığa hükmedilir.

Nikâha dair bir delil olmadıkça cimâ helal olmaz. Nikâhlı kadında aslolan, nikâhın varlığıdır. Bu asıl, istishâb edilir ve nikâhın sübûtuna, talâkın olmadığına hükmedilir. Talâkın meydana geldiğine ilişkin delil kâim olmadıkça, talâkta şüphe edilse de, kişiye cimâ helal olur. Bütün bunlar, hâl istishâbının Şeriat'ın bütün Şer'i hükümlerde ve Şer'i delillerde getirdiğine delâlet ederler. Bunun için bir Şer'i kâide oldu.

Binaenaleyh bütün işlerde, hilâfına delil kâim olmadıkça aslolan istishâb edilir. Vâcib veya mendûb veya mubah veya haram veya mekrûh bir hüküm üzerine delil kâim olduğu zaman, bu hüküm, sâbit olarak devam eder. Bu hüküm için üzerine delil kâim olandan başka bir hüküm iddia edildiğinde, buna delâlet eden bir delil olmalıdır. Eğer bir delil mevcût değilse, asıl hüküm, üzerine delil geldiğine göre olduğu gibi devam eder. Bir husus için bir hüküm sâbit olduğunda, bu hüküm onun için sâbit olarak dâimdir. Onun hakkında kendisi için sâbit olandan başka bir hükmün iddia edildiğinde, buna delâlet eden bir delil olmalıdır. Delil olmazsa, sâbit olan hüküm, olduğu gibi devam eder.

İstishâb, fakih ve müçtehit için elzemdir. Hükümlerden birçoğu onunla açığa çıkar. el-Kurtubî der ki:

“İstishâba kâil olmak, her kimse için elzemdir. Çünkü istishâb, üzerine Nübüvvet ve Şeriat'ın bina edildiği bir asıldır. Bu delillerin hâlinin devamlılığına kâil olmazsak, o hususlardan ve akıl sahiplerinin sıhhatinde ihtilaf etmedikleri, şimdi de kendisine asla şüphe dokunmayacak olan istishâbtan, Nübüvvet ve Şeriat'ın delillerinin hâlinin devamlılığından bir şeye dair ilim hâsıl olmaz.”

Zarar Kâidesi

Zarar kâidesi iki hususa şâmilidir:

Birincisi: Bir şeyin kendisi zarar verici olması ve Şâri'in hitabında da, o şeyin fiilinin talebine veya terkinin talebine veya ondaki tahyîre delâlet eden bir hususun varit olmamasıdır. O şeyin zarar verici olması, onun tahrimi üzerine bir delil olur. Çünkü Şâri', zararı haram kıldı. Ve kâidesi de şöyledir:

الأصل في المضار التحريم

"Zarar verenlerde aslolan tahrindir."

İkinci husus ise; Şâri'in, âmm şeyi mubah kılmış olur. Ama o mubahın fertlerinden bir fertte bir zarar bulunur. O ferdin zarar verici veya zarara götürücü olması, onun tahrimi üzerine bir delil olur. Çünkü Şâri', mubahın fertlerinden bir ferdi, bu fert zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, haram kıldı. Ve kâidesi de şöyledir:

كل فرد من أفراد المباح إذا كان ضارا أو مؤديا إلى ضرر حرم ذلك الفرد وظل الأمر مباحا

"Mubahın fertlerinden her fert, zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, o fert haram olur ve mesele mubah olarak devam eder."

Birinci kâideye nispetle ise; delili, Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür:

لا ضررَ ولا ضرارَ في الإسلام

"İslâm'da zarar vermek ve zarara mukabele etmek yoktur."⁴³⁶ Ebu Dâvud, Ebu Sırma Mâlik ibnu Kays el-Ensâri hadisinden Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurduklarını tahric etti:

مَنْ ضَارَّ أَضَرَ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللَّهُ عَلَيْهِ

“Kim zarar verirse, Allah da ona zarar verir. Kim güçlük çıkarırsa, Allah da ona güçlük çıkarır.”⁴³⁷ Bu hadisler, Şârî’in zararı haram kıldığına bir delildir. Üçüncü hadise nispetle ise, ondaki istidlâl zâhirdir. Zira murât, zarardan nehydir. İlk iki hadise gelince; bunlardaki nefy, zararın aslı vâkidir karinesi sebebiyle nehy manasındadır. **“Zarar verilmesin!”** manasında olur. Bu ise, iktizâ delâleti kabilindendir. İktizâ delâleti, mefhûmun kısımlarından bir kısımdır. Aynı şekilde iktizâ delâleti, delâlet’ul-iltizam’dandır. Ebu Dâvud, Ebu Ca’fer Muhammed ibnu Ali hadisinden, Semura ibnu Cundub’tan şöyle tahrîç etti:

أَنَّهُ كَانَتْ لَهُ عَصَدٌ مِنْ نَخْلٍ فِي حَائِطِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ وَمَعَ الرَّجُلِ أَهْلُهُ قَالَ فَكَانَ سَمُرَةٌ يَدْخُلُ إِلَى نَخْلِهِ فَيَتَأَدَّى بِهِ وَيَشْقُ عَلَيْهِ فَطَلَبَ إِلَيْهِ أَنْ يَبِيعَهُ فَأَبَى فَطَلَبَ إِلَيْهِ أَنْ يُنَاقِلَهُ فَأَبَى فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَطَلَبَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَبِيعَهُ فَأَبَى فَطَلَبَ إِلَيْهِ أَنْ يُنَاقِلَهُ فَأَبَى قَالَ فَهَبْهُ لَهُ وَلَكَ كَذَا وَكَذَا أَمَّا رَغْبَةُ فِيهِ فَأَبَى فَقَالَ أَنْتَ مُضَارٌّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْأَنْصَارِيِّ اذْهَبْ فَأَقْلَعْ نَخْلَهُ

*“Kendisinin Ensar’dan bir adamın duvarı içerisinde bir hurma ağacından bir kenarlığı vardı. Ailesi adamla birlikteydi. Semura hurmasının yanına giriyordu. Adama ezâ veriyor ve ona sıkıntı çıkarıyordu. Bu sebeple adam, ona onu kendisine satmasını talep etti. O da kabul etmedi. Bunun üzerine adam, ona onu nakletmeyi talep etti. O, yine reddetti. Bunun üzerine adam Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e gitti. Ardından durumunu ona anlattı. Müteakiben Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem, Semura’ya onu satmasını talep etti. O da kabul etmedi. Sonra ona onu nakletmesini arzetti. O yine kabul etmedi. Bunun üzerine **“Onu ona hibe et, senin için kendisini ona teşvik ettiği şöyle şöyle bir husus var.”** diye buyurdu. Yine*

⁴³⁷ Ebu Davud, K. Akdiyyeh, 3151

kabul etmedi. Bunun üzerine "Sen zarar vericisin!" buyurdu. Sonra Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Ensari'ye, "Git, onun hurma ağacını sök!" buyurdu. Yine bu hadis de, zararın haram olduğuna delâlet eder. Buna ilaveten zararı bertaraf etmeye de delâlet eder. Çünkü Rasul'ün hurma ağacının sökülmesini emretmesi, zararın izâlesini emretmektir. Binaenaleyh zarar, haramdır. eş-Şevkânî, Neyl'ul-Evtâr'da, لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ "Zarar vermek ve zarara mukâbele etmek de yoktur."⁴³⁸ hadisinin şerhinde der ki, nassı şöyledir:

"Bunda, komşu ile diğerleri arasında hiçbir fark olmaksızın, hangi sıfat üzere olursa zararın tahrimine bir delil vardır. Zarar, kendisiyle bu umûmun tahsis edildiği bir delil hariç, sûretlerden hiçbir sûrette caiz değildir. Sen, bazı sûretlerde zararı cevâz gören kimseden delil talebine ihtimam göster. Eğer delil getirirse, onu kabul edersin. Aksi halde bu hadisi yüzüne vurursun. Çünkü Din'in kâidelerinden bir kâide, külliyyât ve cüzîyyât hadis lehine şahitlik eder." Buna göre zarar kâidesi, Sünnet'in nassıyla sâbittir. Bu hadisler, "Zarar verenlerde aslolan tahrimdir." kâidesinin, Şer'i kâidelerden olduğuna bir delildir.

İkinci kâideye nispetle ise; delili şudur:

وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ مَرَّ بِالْحَجَرِ نَزَلَهَا وَاسْتَقَى النَّاسُ مِنْ بَنَرِهَا فَلَمَّا رَاحُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَسْرِبُوا مِنْ مَائِهَا شَيْئًا وَلَا تَتَوَضَّئُوا مِنْهُ لِلصَّلَاةِ وَمَا كَانَ مِنْ عَجِينٍ عَجِنْتُمُوهُ فَأَعْلَفُوهُ الْإِبِلَ وَلَا تَأْكُلُوا مِنْهُ شَيْئًا وَلَا يَخْرُجَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ اللَّيْلَةَ إِلَّا وَمَعَهُ صَاحِبٌ لَهُ فَعَلَّ النَّاسُ مَا أَمَرَهُمْ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي سَاعِدَةَ خَرَجَ أَحَدُهُمَا لِحَاجَتِهِ وَخَرَجَ الْآخَرُ فِي طَلَبِ بَعِيرٍ لَهُ فَأَمَّا الَّذِي ذَهَبَ لِحَاجَتِهِ فَإِنَّهُ خَنِقَ عَلَى مَذْهَبِهِ وَأَمَّا الَّذِي ذَهَبَ فِي طَلَبِ بَعِيرِهِ فَاحْتَمَلَتْهُ الرِّيحُ حَتَّى طَرَحَتْهُ بِجَبَلِي طَبِي فَأَخْبَرَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَلَمْ أَنُهِكُمْ أَنْ يَخْرُجَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا وَمَعَهُ صَاحِبُهُ ثُمَّ

دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَّذِي أُصِيبَ عَلَى مَذْهَبِهِ فَشَفَوِي وَأَمَّا الْآخَرُ
الَّذِي وَقَعَ بِجَبَلِي طَيِّي فَإِنْ طَيِّئًا أَهْنَتْهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ
الْمَدِينَةَ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem Hicr’a uğrayınca, orada konakladı. İnsanlar onun kuyusundan su içmek istediler. Gecelediklerinde Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu: **“Onun suyundan bir şey içmeyin, namaz için ondan abdest almayın. Yoğurduğunuz hamuru ise onu develere yemleyin. Ondan bir şey yemeyin. Sizden biri, beraberinde bir arkadaşı olmaksızın gece dışarı çıkmasın.”** İnsanlar, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’in kendilerine emrettiğini yaptılar. Ancak Beni Sâade’den iki adam, biri ihtiyacı için diğeri de devesini aramak için çıktılar. İhtiyacı için giden kimseye gelince; gittiği yerde boğuldu. Devesini aramak için giden kimse ise, rüzgâr onu sürükledi. Nihayet onu Tayyi’ dağlarına attı. Bu, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e haber verildi. Bunun üzerine şöyle buyurdu: **“Sizden birinin beraberinde arkadaşı olmaksızın dışarı çıkmasından sizleri nehyetmemiş miydim?”** Sonra Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem gittiği yerde isâbet alan kişiye dua etti de şifa buldu. Tayyi’ dağlarına düşen diğer kişiye gelince; Tayyi’ onu Medine’ye geldiğinde Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e hediye etti.”⁴³⁹ Bu kıssada, Rasul’ün, nasıl mubahın fertlerinden bir ferdi haram kıldığı görülür. Su içmek, mubahtır, fakat Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem, Hicr kuyusunun bu suyundan içilmesini onlara haram kıldı. Ondan abdest alınmasını da onlara haram kıldı. Şahsın gece tek başına dışarı çıkması mubahtır. Fakat Rasul, beraberinde bir arkadaş olmaksızın o gece dışarı çıkmayı onlara haram kıldı. Sonra, kendisine ondaki bir zarar sâbit olduğu

⁴³⁹ İbn-u Hişâm

için ancak bu suyu haram kıldığı ve kendisine ondaki bir zarar sâbit olduğu için münferit olarak dışarı çıkmayı haram kıldığı açığa çıktı. Dolayısıyla bu muayyen şeydeki zarar, onu tahrim sebebidir. Sanki zarar, illet gibi oldu. Semûd kuyusundaki zararın varlığı, sadece onun suyunu haram kıldı. Ama su, mubah olarak daimdir. Şahsın orada o gece ve o mekândan tek başına dışarı çıkışındaki zararın varlığı, orada o gece tek başına şahsın çıkışını haram kıldı. Fakat şahsın, o mekân ve o gece dışında tek başına dışarı çıkışı mubah olarak dâimdir. O halde zararın varlığı, Şeriat'ın mubah kıldığını haram kılmadı. Ancak mubahın fertlerinden bir fertteki zararın varlığı, o ferde haram olur. Fakat mesele, ister bir fiil olsun isterse bir şey olsun, mubah olarak dâim olur.

Bu, o mubah fert zarar verici olduğundadır. Bir zarara götürüyor olduğunda ise, buna delil rivâyet edilen şu husustur:

فَإِقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَبُوكَ بَضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً لَمْ يُجَاوِزْهَا ثُمَّ انْصَرَفَ قَافِلًا إِلَى الْمَدِينَةِ وَكَانَ فِي الطَّرِيقِ مَاءٌ يَخْرُجُ مِنْ وَشَلٍ مَا يَرَوِي الرَّاكِبَ وَالرَّاكِبِينَ وَالثَّلَاثَةَ بَوَادٍ يُقَالُ لَهُ وَادِي الْمُشَقِّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ سَبَقَنَا إِلَى ذَلِكَ الْوَادِي فَلَا يَسْتَقِينُ مِنْهُ شَيْئًا حَتَّى نَأْتِيَهُ قَالَ فَسَبَقَهُ إِلَيْهِ نَفَرٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ فَاسْتَقَوْا مَا فِيهِ فَلَمَّا أَتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرِ فِيهِ شَيْئًا فَقَالَ مَنْ سَبَقَنَا إِلَى هَذَا الْمَاءِ ؟ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَقَالَ أَوْ لَمْ أَنَّهُمْ أَنْ يَسْتَقُوا مِنْهُ شَيْئًا حَتَّى آتِيَهُ ثُمَّ لَعَنَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَعَا عَلَيْهِمْ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Tebuk'te on küsur gece kaldı. Onu aşmadı. Sonra Medine'yi kastederek ayrıldı. Yoldayken, Muşakkak vâdisi denilen bir vâdide, bir, iki, üç süvariye doyuran miktarı bir dağ sızıntısından çıkan bir su vardı. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu: “Kim bizden önce o vadiye varırsa, biz oraya

varıncaya kadar kesinlikle o vâdiden hiçbir şey almasın." Dedi ki: "Münafıklardan bir nefer vâdiye ondan önce vardı. Onda olan suyu aldılar. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, oraya varınca başında durdu. Onda hiçbir şey göremedi. Bunun üzerine, **"Bu suya bizden önce kim geldi?"** dedi. Ona "Yâ Rasulullah, filan filan." denildi. **"Ben ona varıncaya kadar ondan hiçbir şey almamalarından onları nehyetmemiş miydim?"** buyurdu. Sonra Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem, onlara lanet etti ve onlara beddua etti."⁴⁴⁰ Bu hadiste Rasul, o az suyun içilmesini haram kıldı. Çünkü bu, ordunun susuzluğuna neden olur. Zira O şöyle buyurdu: **"Kim bizden önce o vâdiye varırsa, biz oraya varıncaya kadar kesinlikle ondan hiçbir şey almasın."** ve ondan su alanlara lanet etti. Bu, Rasul ona varıncaya kadar ondan su almayı haram kıldığına bir delildir. Sudan almak mu-bahtır. O vâdideki o sudan almakta bir zarar yoktur. Fakat Rasul'ün varışından ve ordu arasında taksiminden önce ondan almak, ordunun mahrûmiyetine yol açar. Yani bir zarara neden olur. Bunun için Rasul, kendi varıncaya kadar o vâdiden su almayı haram kıldı. Çünkü su almak bir zarara sebep olur. Böylece su almanın bir zarara götürüyor olması, o vâdiden su almayı haram kılan şeydir. Sanki bu, illet gibidir, illet, mesâbesindedir. O vâdiden su almak, bir zarara götürüyor olması, sadece ondan su almayı haram kıldı. Fakat o vâdi hâricinden su almak, mubah olarak dâimdir. Yine bir zarara neden olan o hâlin dışında da bizzat o vâdiden su almak mubah olarak bâkidir. Şu halde bir şeyin bir zarara götürüyor olması, Şeriat'ın mubah kıldığını haram kılmadı. Ancak mubahın fertlerinden bir ferдин bir zarara götürüyor olması, sadece

⁴⁴⁰ İbn-u Hişâm

o ferdi haram kılar. Ama mesele, ister bir fiil olsun isterse bir şey olsun, mubah olarak devam eder.

Bu iki hâldeki bu hadisler: Bir şeyin zarar verici olma hâli ve bir şeyin bir zarara götürüyor olma hâli, onlardan ikinci kâide istinbat edildi. O kâide de şudur: *“Mubahın fertlerinden her fert, zarar verici veya bir zarara götürücü olduğunda, o fert haram olur ve mesele mubah olarak dâimdir.”* Bu kâide de, zarar kâidesi hususlarından ikinci husustur. O iki husus arasındaki büyük fark bilinmelidir ki, kişiye karışık gelmesinler. *İlk hususun kâidesi*, hakkında Şâri’in hitabında bir nassın varit olmadıklarında olur. Zarar verici olmaları, nass makâmında kâimdir. Çünkü nass, zararın tahrimini getirdi. *İkinci hususa gelince*; Şâri’in hitabında mubahlığı hakkında bir nass varit olmuştur. Onun için bunda bir zarar var, diye onu haram kılmak sahih olmaz. Çünkü nass, onun mubahlığıyla sâbittir. Onun hükmünü beyan eden nassın varlığından dolayı onda zarar iddiası varit olmaz. Fakat onun fertlerinden bir fertte bir zarar var veya bir zarara götürüyor, iddia edildiğinde, o zaman sadece o fert haram olur. Çünkü nass, bir zarara götüren ferdin tahrimini getirdi. Bunun için şöyle denmez:

“Ecnebî paraların alım ve beldelere sokma mubahlığı bir zarara yol açar. Bu sebeple haram olurlar.” Çünkü onların alım satım ve beldelere sokma mubahlığı, nassla sâbittir. Onları haram kılmak için onlardaki zarar iddiası, Şâri’in hitabında, onların mubahlığına dair nassın varlığından dolayı sahih olmaz. Fakat Sterlin para birimi gibi paralardan muayyen bir para hakkında alım mubahlığından dolayı bir zarar sâbit olduğunda, zarar varlığı müddetince sadece o para haram olur. Çünkü o para, paraların fertlerinden bir ferttir. Ama yabancı paraların alımı satımı ve bel-

delere sokulması mubah olarak kalır. Burada iki kâide arasında bir fark vardır. Bunu göz önünde bulundurmak gerekir.

İstilah, Takdîr Ve Örf

Örf lügatta, bilmek ve marûf şey yani güzel görülen alışkanlık manasındadır. Allahu Teâlâ'nın şu sözü böyledir:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir.

(el-A'raf 199) Yani fiillerden güzel olanı emret. Örf kullanılır ve onunla muayyen bir cemaat arasındaki yaygın âdet kastedilir. Başka bir ifâdeyle örf, muayyen bir cemaatin fertlerinden mükerrer amellerdir. Zira âdet, ferdin tekrarladığı ve müsterih olduğu fiildir. Bu âdet, cemaat arasında yaygınlaşıp fertlerin ekserisi veya hepsi onu yaptıklarında, örf olur. Örf filhakikat, cemaatin âdetidir. Bu sebeple bir şey üzerine hüküm, cemaatin cumhûrunun âdet edindiklerine istinat eden bir hüküm olduğunda, örfe göre olur. Böylelikle örf, lafızlarda ve eşyayı takdirlerde değil, amellerde olur.

İstilahla gelince; Bir cemaatin muayyen bir ismi muayyen bir şeye kullanmak üzerindeki ittifakıdır. Yani muayyen şey üzerine muayyen bir ismi kullanır kılmaktır. Lügatlar ve nahv ehlinin ıstılahı veya tabiatçıların ıstılahı veya bir köyün veya bir bölgenin vb. ıstılahı gibi özel ıstılahlar, bunlardandır. Tüm bunlar, ıstılahlardır. Kendisine (örfî hakikat) dedikleri de, örften değil, ıstılahtandır. Zira örfî hakikat, bir kavmin muayyen bir ismi muayyen bir mana karşılığında kullanmak üzerinde örfleşmeleridir. Örfî hakikat, lügattan itibar edilmesi açısından değil, bir ıstılah olması açısından tamü tamına lügavî ıstılah gibidir. O, mücerret bir ıstılahtır. Âdet ve örf kabilinden değildir. Zira örfî hakikat, bazı lafızları, insanların kullanımları üzerinde örfleştikleri manalarda kullanmaya mütealliktir. Bu ise, ıstıla-

hın ta kendisidir.

Fiyatlar, ücretler, nafakaların miktarı, mehirler vb. gibi itibar edilmeleri üzerinde insanların ittifak ettikleri takdirlere gelince; bunlar, örften değildir. Çünkü takdirler, insanların âdeti değildir. Bilakis onlar, piyasanın ve toplumdaki konumun kararlaştırdığı eşya için muayyen bir takdirdir. Takdirler, amel edilmelerine binaen insanların tekrarından doğmuş değildir. Hatta insanların, takdirlerin kullanımı üzerindeki ıstılahı da değildir. Ancak onları, cemaattan hâriç bir konum kararlaştırır. Cemaat gelir, sonra bu konumlara binaen onları takdir eder. Bu sebeple onların takdirinde, şahitlere ve cumhûra değil, bunlarda uzman olanlara mûraacat edilir. Buna göre bu takdirler, örf kabilinden itibar edilmezler.

Örf, ıstılah ve takdir arasındaki fark, örf fiillerden bir fiil için bir çözüm, fiil veya şey üzerine bir hükümdür. Onun için bazı beşerî kanunlar, onu, bazı kanunlar üzerine ve örfe kâil olanlar da onu, bazı Şer'i hükümler üzerine bir delil olarak itibar ettiler. Örf, bir müşkil için bir çözümdür. Kendisine göre çözüm konmak için alınır. Bir görüşe göre, kanun veya başka bir görüşe göre de Şer'i hüküm, bu örfe istinaden olur. İstılah bunun hilâfıdır. İstılah, ister çözümü bir kanun olsun, ister bir hüküm olsun, isterse bunun gayrisi olsun, bu müsamma için herhangi bir çözüm olduğunu bakmaksızın, bir müsamma için bir isimdir. İstılah, kendisi için muayyen bir isim konulan, muayyen bir müsammaya mütealliktir. İstılah, çözüme değil, fiilin veya şeyin ismine mütealliktir. *Takdire gelince;* o hem örfe, hem de ıstılahı muhâliftir. Çünkü takdir, fiyatların, ücretlerin ve mehirlerin takdiri gibi piyasa veya toplumun konumunun icat ettiği muayyen eşyaya hâsır. Hüküm, nafaka veya mehir veya talâk taz-

minatı veya ev ücretini vâcib kılar. Uzmanlar da bunu, piyasa veya konumun icat ettiği budur, diye yani insanlar arasında mevcûd olan budur, diye takdir ederler. Onun hükümle hiçbir alâkası yoktur. Zira takdir, hükmü kararlaştırmaz, ancak hükmün üzerine icrâ edileceği miktarı tayin eder.

Buna göre örf, istilah ve takdir arasını karıştıranlar, hatta ederler. Çünkü bunlardan her birinin vakıası diğerinden başkadır. Bunların hepsini örf kabilinden itibar etmek, Şeriat'a muhâlif olmasına ilaveten vakıaya muhâlif tir. Çünkü Şeriat, lügavî ve örfî istilahlara itibar ederek, hükümleri bunlara göre kıldı. Takdirlerle de itibar ederek Şer'i hükümleri de bunlar mûcibince seyreder kıldı. Örf, bunun hilâfıdır. Çünkü Şeriat, fiiller ve eşya için çözümler getirmiştir. Örfte kesinlikle itibar etmemiştir. Kul-ların fiillerinde ve eşyada ona herhangi bir hâkimlik kılmadı. Bilakis çözümleri, yalnızca Şâri'in hitabına hasretti.

Örf, Şer'an Muteber Değildir

Bazı müctehitler, örfü teşriin usûllerinden bir asıl ve Şer'i delillerden bir delil itibar ederler. Onunla Şer'i hükümlerden birçoğu üzerine istidlâl ederler. Örfü iki kısma taksim ederler: *Örf-i âmm ve örf-i hâss*. Örf-i âmm'a istisnâ'î örnek verirler. Çünkü insanlar, ayakkabılar, elbiseler, edevâtlar vb. gibi ihtiyaçlarının istisnâ'sını âdet edindiler. Madûm kabilinden olsa da onunla muâmeleyi caiz görürler. Çünkü örf, buna cevâz verdi. Örfü, bu muâmelenin caizliği üzerine bir delil itibar ederler. Örf-i hâss'a da, vadedi alış-verişin mesela, altı ay gibi şu aydan fazla olmayan bir müddete kadar taksitle olması üzerindeki bazı tâcirlerin istilahını örnek verirler. Çünkü bu örf, şayet akit

anında zikretmemişse de, ödeme anında hakemdir. Derler ki: “Şeriat, müteaddit davalarda örfে itibar etti.” Onun için örfে müstenit olan hükme, Şer’i bir delile müstenit Şer’i bir hüküm olarak itibar ederler. Buna Allahu Teâlâ’nın şu sözüyle istidlâl ederler:

حُذِّ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir.

(el-A’raf 199) “Şeriat örfü almamızı emretti.” derler. Örfü Şer’i bir delil olarak itibar etmelerine binaen, ona göre birçok Şer’i hüküm çıkarttılar. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Bir şahıs, filanın evine ayağını basmayacağına dair yemin etse, yemin eve giriş manasına sarfedilir. Çünkü bu, örfi manadır. Yoksa mücerret ayak basmaya değil. Şayet evin zeminine ayağı dokunmaksızın binek olarak girse, örf delili sebebiyle Şer’an yeminini bozmuş olur. Çünkü ayağını basmanın manası, girişidir. Dolayısıyla bu hükümde örfün hakemliği, muteberdir.

2- Bir ağacın meyvalarını ağaçtayken alış-veriş lafzıyla değil, tazmin ve damân (kefâlet) lafzıyla satın alsa, bir alış-veriş olarak itibar edilir. Çünkü örf, bunun üzerine cereyân etti. Zira zeytin, limon ve diğerlerinin tazmininde, ağacın meyvalarının alış-verişi tazmin lafzıyla vaki olur ve örf delili sebebiyle sahihtir. Böylelikle örf, Şer’i bir hüküm üzerine Şer’i bir delildir.

3- Arkadaşın, arkadaşının evindeyken önünde bulduklarından yemek ve içmek vb. için bazı edevâtları kullanması caizdir. Çünkü örf, buna cevâz verdi. Böylece örf, Şer’i hüküm üzerine bir delil olur.

4- İnsanın, sahibinin izni olmaksızın, kendilerine süratle bozulmanın ilâştığı türlerden olduğunda, ağacın altına düşen meyvelerden yemesi caizdir. Çünkü örf, bunun mubahlığı üzerinde cereyân etti. Buna göre örf, Şer’i delildir.

5- Bekârın sükûtuna izin itibar etmek, bu yerde kızın ko-nuşmaktan utanır olması üzerindeki örfe binaen, ancak cereyân etti. Şeriat da, kızın sükûtuna itibar edilmesine cevâz verdi. Bu yüzden örf, sükûtu izin itibar etmek üzerinde bir delildir.

6- Evin satışı içerisine, anahtarları, kapıları ve âdetin, eve tâbidir, diye cereyân ettikleri dâhil olur. Aynı şekilde inekle be-raber küçük süt buzağısı da dâhil olur. İşte böyle örfün tâbi ola-rak itibar ettiği her husus, üzerinde örfün cereyân ettiğine göre zikredilmemiş olsa da, alınan mala tâbidir.

7- Bir şahıs, bir başkasını kendisi için bir et satın almak amacıyla vekil tayin etse, o da onun için bir inek eti satın alsa, o da ona "ben koyun eti istiyorum" dese, bunun üzerine ihtilaf etseler, bakılır: Eğer belde ehlinin örfü, et kullanıldığında ineğe karşılık kullanılıyorsa, et almak lâzım gelir. Eğer koyuna karşı-lıkta kullanılıyorsa, vekilin o şahıs için koyun eti getirmesi el-zemdir. İşte burada örf, hakem kılındı. Dolayısıyla Şer'i bir delil oldu.

8- Bir şahıs, malûm bir ücretle bir terzide bir elbise diktirse, terzi de astar ve diğerleri gibi elbisenin külfeti ücretli tutan üzerinedir, dese, ücretli tutan da onlar terzi üzerinedir, dese, örfün kendisine şahitlik ettiği kimse lehine hükmedilir. Eğer terzi lehine şahitlik etmişse, külfet ücretli tutan üzerinedir. Yok, eğer ücretli tutan lehine şahitlik etmişse, külfet terzi üzerinedir.

9- Alış-veriş, dirhemler veya dinarlardan bir meblağla, ak-dedenler nevini beyan etmeksizin, vaki olsa, beldede de kıymeti ve revâcî muhtelif birkaç envâ olsa, bunların nevini tayinde örfe sığınılır. Böylece örf, kendilerine göre alış-verişin cereyân ettiği dirhemler ve dinarların nevi üzerinde Şer'i delil olur.

10- Kendisiyle gerdeğe girilmiş eş, kocasının kendisine mehri muaccelden bir şey ödemediğini iddia ettiğinde ve mehri muaccelinin hepsini talep ettiğinde, onun bu davâsına kulak ve-

rilmez. Bilakis kâdı, belde ehlinin örfünün, kadın kocasıyla ancak muaccelinden bir kısmını aldığında zıfafa girer yönünde olduğunda, bu davayı reddeder. İşte burada örf, hakem kılındı. Akabinde Şer'i bir hüküm üzerine bir delil oldu. Şer'i hüküm de, kâdı'nın eşin davâsını red etmesidir.

İşte böyle, meselelerden ve hükümlerden birçok adet getirdiler, örfü de bunlar üzerine Şer'i delil kıldılar ve onu Şer'i delillerden itibar ettiler. Örfün Şer'i bir delil olarak itibar edilmesine Allahu Teâlâ'nın şu sözüyle istidlâl ettiler:

حُذِّ الْعَفْوَ وَأْمُرٌ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

Sen af yolunu tut, örfü emret. Câhillerden yüz çevir.

(el-A'raf 199) Yine getirdikleri meseleler ve hükümlerle de istidlâl ettiler. Bazıları, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem bazı örfleri ve âdetleri ikrar etti. Bu da, örfün Şer'i hüküm üzerine Şer'i bir delil olarak itibar edilmesi üzerinde bir delildir, dediler. Aynı şekilde Abdullah ibnu Mes'ûd'dan "Resul SallAllahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdular" diye ri-vâyet edilenle de istidlâl ettiler:

فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ

"Müslümanların güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir."⁴⁴¹

Örfün Şer'i delil olduğuna kâil olanların görüşlerinin hülâsası budur. Bu, fâsid bir görüştür. Onun üzerine herhangi Şer'i bir delil, kâim değildir. Onun butlânı aşağıdaki hususlarda özetlenebilir:

Birincisi: Kendisiyle örf üzerine istişhâd ettikleri ayet, çirkince düşüncesizce bu mevzûya harmanlanmışır. Ayetin örfle hiçbir alâkası yoktur. Çünkü ayet, Mekki'dir. A'raf Sûre-

⁴⁴¹ Ahmed ibni Hanbel, Müs, 3418

si'ndedir. Ayetin manası, senin için insanların fiillerinden, ah-laklarından, onlardan gelenlerden af olunanı al. Onlarla birlikte külfetsiz kolaylaştırıcı ol. Onlardan gayret ve onlara güçlük ve-
reni talep etme ki, nefret etmesinler. Tıpkı Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

بَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا

“Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız.”⁴⁴² Örfü yani fiiller-den güzel olanı emret. Marûf örf, güzel olan fiildir. Hakkında o bir hadistir, dediklerine gelince; o, bir hadis değil, İbn Mes'ud'un sözüdür. Bu sebeple onun örfe hiçbir müdâhili ol-mamasına ilâveten onunla ihticac da edilmez. Çünkü o, üzerin-de örfleştikleri ve âdet edindiklerine değil, Müslümanların gör-dükleri şey üzerine nasstır. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sel-lem'in ikrar ettiği ve örflerden, âdetlerden olan amellere gelince; bunlarla amel etmek, Şer'i delille amel etmek itibar edilir. Şer'i delil, Rasul'ün ikrarıdır. Rasul'ün ikrarı, Şer'i bir delildir. Yok-sa onlarla amel etmek, örfle ve âdetle amel etmek değildir. On-larla amel etmek, bir kıyâs olarak da ittihaz edilmez. Çünkü yalnızca Rasul'ün ikrarı, Şer'i delil olarak muteberdir. Gösterge başkasının ikrarında değildir. Onun için Şeriat, örfü ikrar etti, denmez. Bazı fakihlerin örfde Şer'i hüküm olarak itibar ettikle-rine gelince; onlardan kimileri ıstılah mütealliktir, onlardan kimileri de eşyanın takdirine mütealliktir. İstılah müteallik olanlara gelince; üzerlerinde ıstılah edinenler nezdinde bunlara itibar edilmesinde hiçbir şüphe yoktur. Bunlar, insanın fiillerine ve eşyaya değil, isimlerin manalar karşılığında kullanımlarına mütealliktir. Takdire müteallik olanlara gelince; bunlarda, ister nafaka, ister mehri misil, ister eciri misil, isterse vb. ile ilgili ol-sun uzman kişilere müraacat edilir. Bunlara itibar etmek, örften değil, ancak Şeriat'tan gelmektedir. İnsanlar arasında o marûf

⁴⁴²el- Buhârî, K. İlm, 67

şeyin takdirini kılan Şer'i nasslar geldi. O nasslar, her şeyde örfü hakem kılmak için gelmedi. Allahu Teâlâ şöyle buyururken, وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ **Marûfla kadınlar için de üzerlerinde olana benzer olanı vardır.** (el-Bakara 228) Yani eşlerin ve emsâllerinin hâlinden marûf olan şekilde, erkekler için kadınlar üzerinde vâcib olanın benzeri erkekler üzerine de vâcibtir. Buradaki marûf, kadının vakıasına nispetle marûf olan şeydir. Kadın, kendisine başkalarının hizmet ettiklerinden midir? Yoksa kendisi kocasına hizmet edenlerden midir? Yani bu kadın üzerine kendisine hizmet edilen hanım efendi kullanılır mı? Yoksa kendisi başkasına hizmet edenlerden midir? Denklikle murât, fiillerin ayrıntılarında denklik değil, mücerret vâcibte denkliktir. Yani erkeğin kadın üzerindeki vâcib olan hakları gibi, kadının da erkek üzerinde vâcib olan hakları vardır. Bu hakların ayrıntılarına gelince; bunlarda denklik yoktur. Erkek üzerine elbise yıkamak ve hamur yoğurmak vâcib değildir. Kadın üzerine de ihtiyaçları satın almak ve efradü iyâlin rızkını kazanmak vâcib değildir. Buradaki marûfun takdiri, bunun muayyen manalar karşılığında isimlerin kullanımı babından olmasıyla birlikte, bir takdirdir. O haklara delâlet eden Şer'i bir nass geldi. Bunlar, Şer'i nasstan dolayı muteberdir. Yoksa bunlar, bir örf olduklarından dolayı muteber değildir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Aralarında ma'rûfla birbirlerine razı olduklarında, onların kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. (el-Bakara 232) Yani kendisiyle evlenmek için kadına dünürcü olan kimse ile dünürcü gelinen kadın, mehri misil ve şartlardan marûf olana razı olduklarında yani dünürcü erkekler, kadınlarla birlikte marûf olan mehir, şartlar vb. razı olduklarında, onlara evlenmekte engel olmayın. Dünürcü erkek ile dünür gelinen kadın arasında marûfla karşılıklı rıza, insanlar arasında caizdir. Çünkü bu hâdisede bu karşılıklı rızaya itibar edilmesini bir nass

getirdi. Bu, nassın varlığından dolayı muteberdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Onların marûfla rızıkları ve giyimleri baba üzerinedir. (el-Bakara 233) *Murât edilen, rızkın ve giyim, insanlar arasında marûf olan benzeri rızık ve giyime göre olmasıdır. Bunu kendisinden sonraki ayet tefsir etti. Şöyle buyurdu:*

لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ

Bir nefis ancak gücü nipetince mükellef tutulur. Hiçbir vâlide, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmaz. (el-Bakara 233) *Bu ayet, onların marûfla rızıkları ve giyimleri kelimesini tefsir eder. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:*

وَمَنْعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

Onlara mut'a verin. Zengin olan gücüne göre, fakir olan da gücüne göre, muhsinler üzerinde bir hak olarak marûfla bir meta vermek bir borçtur. (el-Bakara 236) *Yani mut'a ki, zifaktan önce henüz kadına bir mehir belirlenmemişken boşanıldığında kadının aldığı maldır, insanlar nezdindeki marûf takdire göre mut'a misline layık olan metadır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:*

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Onlarla ma'rûfla muâşeret edin. (en-Nisa 19) *Yani erkeğin kadınla muâşeretinden ma'rûf olanla. O da gecelemede ve nafa-kada insaftır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:*

وَأَتَوْهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Onlara ücretlerini ma'rûfla verin. (en-Nisa 25) *Yani onlara mehirlerini ma'rufra verin. Yani geciktirmeksizin, zarar vermeksizin ve kadâyâ ihtiyaç olmaksızın güzelliikle edâ etmektir.*

ibnu Mes'ûd'dan şöyle rivâyet edildi:

أَنَّهُ سِيلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا صَدَاقًا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا حَتَّى مَاتَ
فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ لَهَا مِثْلُ صَدَاقِ نِسَائِهَا لَا وَكَسَ وَلَا شَطَطَ وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ وَلَهَا
الْمِيرَاثُ فَقَامَ مَعْقِلُ بْنُ سِنَانٍ الْأَشْجَعِيُّ فَقَالَ قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فِي بَرُوعَ بِنْتِ وَاشِقِ امْرَأَةً مِثْلَ الَّذِي قَضَيْتَ

“Bir kadınla evlenen, onun için bir mehir tayin etmeden ve kendisiyle zıfafa girmeden nihayet ölen bir adam hakkında soruldu. ibnu Mes'ûd şöyle dedi: “O kadına kadınlarının mihri misil var, ne eksik ne de fazla. O kadın iddet beklemesi gerekir. Onun için mirâs vardır.” Bunun üzerine Ma'kıl ibnu Sinân el-Eşcaî ayağa kalktı, ardından dedi ki: “Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bizden bir kadın olan Birva' Bint-u Vâşık hakkında senin hükmettiğinin benzerini hükmetti.”⁴⁴³ Bununla ecriden misilin takdirinde nass varit olmuş olur. Bu takdirde örfle değil, nassla amel edildi. Bunun benzeri de, mehri misile kıyâsen, ecriden misil ve semenu misildir. Böylelikle bir mehirden, bir ücretten, bir fiyattan, bir nafakadan, bir muâşeretten vb. olan hususlar için takdir, örften değil, bilakis başka bir neviden olmasının ötesinde, Şer'i nasslar o takdiri getirdi. Her hâdis için de ona hâss delil geldi. Orada illet bulunmadıkça o hâdis üzerine kıyâs yapılmaz. Bu takdir, ne marûftan, ne de marûf kabilinden değildir. Bununla bazı fakihlerin örfte Şer'i bir hüküm olarak itibar ettikleri şeyle istişhâdlarının tamamı, o şeyin ıstılahtan veya takdirden oluşunun zühûr etmesiyle sâkıt olur. İstilah ve takdirin her ikisi de, eşyanın takdirinde sarâhaten nass gelmesine ilâveten örften değildir. Böylece bu meseleler ve hükümler, bir delil ittihaz edilmeleri sahih olanlardandır farziyetine ve hassaten de örfün bir asıl ve Şer'i delillerden bir delil olarak itibar edilmesine ilişkin istidlâlleri bâtıl olur.

İkincisi: İster bu fiiller, âdet gibi fertten mükerrer olsunlar,

ister örf gibi cemaattan mükerrer olsunlar, isterse bir kimseden mükerrer olmasınlar ama bir kere de olsa yapılmış olsunlar, insanın fiilleri, Şer'i hükümlere göre seyretmesi için örfün -ki, mükerrer amellerdir-, Şeriat'a göre yürütülmesi vâcibtir. Çünkü ister mükerrer olsunlar, isterse mükerrer olmasınlar, fiillerini Allah'ın emirlerine ve nehiyelerine göre yürütmesi Müslüman üzerine vâcibtir. Binaenaleyh Şeriat'ın örfler ve âdetlere hakem kılınması vâcibtir. Örfe ve âdete, filin sahih veya sahih olmadığına delâlet ederler, diye itibar etmek caiz değildir. Bilakis muteber olan yalnızca Şeriat'tır. Onun için örfe, Şer'i bir delil ve Şer'i bir kâide olarak itibar etmek kesinlikle caiz olmaz.

Üçüncüsü: Örf, ya Şeriat'a muhâlif olur, ya da muhâlif olmaz. Eğer Şeriat'a muhâlif olursa, Şeriat onu izâle etmek ve değiştirmek için gelmiştir. Çünkü fâsid örfler ve âdetleri değiştirmek Şeriat'ın amelindendir. Eğer Şeriat'a muhâlif değilse, hüküm, Şeriat'a muhâlif olmasa da bu örfle değil, deliliyle ve Şer'i illetiyle sâbit olur. Buna göre örf, Şeriat'a hakem kılınmaz. Şeriat örfler ve âdetlere hakem kılınır.

Dördüncüsü: Şer'i delillerin aslı, Kitâp ve Sünnet'tir. Bu ikisi, aslî delillerdir. Bunlarda, Şer'i bir delil oldukları sâbit olanlar, icmâ ve kıyâs gibi, Şer'i bir delil olarak itibar edilirler. Bunlarda, Şer'i bir delil oldukları sâbit olmayanlar, Şer'i bir delil olarak itibar edilmezler. Örf ve âdet için ne Kitâp'ta, ne Sünnet'te, ne de icma'us-Sahabe'de bir asıl mevcûd olmaması nedeniyle, kesinlikle örfe hiçbir itibar yoktur. Zira Kitâp veya Sünnet, onun üzerine bir nass getirmedikçe, herhangi bir Şer'i delile hiçbir itibar yoktur. Hâdiselerden kendisiyle örf üzerine istidlâl ettikleri şeylere gelince; bu şeyler, o hâdiselere hâsstır. Genel bir sûrette örf için genel bir cevâzlık değildir. Bu şeyler, muayyen hâdiseler üzerine bir delildir. Bunlar, örfün, Şer'i bir delil olduğuna bir delil değildir.

Beşincisi: Örf ve adetler, bunlardan kimileri hasendir, onlardan kimileri de kabîhtir. Hiçbir şüphe yoktur ki, kabîh âdetler ve kabîh örfler, Şer'an ittifakla muteber değildir. Kabîh veya haseni temyiz eden nedir? O, akıl mıdır? Yoksa Şeriat mıdır? Akla gelince; ona haseni kabîhten temyiz edici olarak itibar edilmez. Çünkü akıl, mahdûttur. Çevreden ve koşullardan etkilenir. Bugün bir şeyi hasen görebilir, yarın onu kabîh görebilir. Hasen örfü, kabîh örften takdir etmek akla terk edildiğinde bu, Allah'ın hükümlerinin karmaşıklığına neden olur. Bu ise caiz değildir. Bunun için örf üzerine hüküm vermekte yalnızca Şeriat muteber olmalıdır. Bundan dolayı örfe itibar etmek, örfe itibarı Şer'i kılan hâdisedeki bir nassın varlığına bağlıdır ki, örf muteber olabilsin. Böylece delil, örf değil, Şer'i nasstır.

Altıncısı: Getirdikleri misallerin hepsi şu iki husustan birine râci olur: Ya bu misaller hükümde sahih olurlar, ama tahricte bunlarda hata vaki oldu. Ya da hüküm ve tahricte hatalı olurlar. Eğer bu misaller, hükümde sahih iseler, delillerini örf kılmakla bunlarda hata vaki oldu. Çünkü bunların örf hâricinde başka bir delilleri vardır. Eğer bu misaller, hükümde hatalı iseler, hata, hükmün örfe istinadı yönünden gelmiş oluyor. Bu ise, caiz değildir. Bu misaller, toplamında bundan dışarı çıkmazlar. Mesela, şahsın, ayağını eve basmayacağına dair yemini, örfe değil, lafız üzerindeki ıstılaha râcidir. Zeytinin tazmini, örfe değil, ağaç üzerindeki meyvaların satışı üzerine tazmin ismini kullanmak ıstılahına râcidir. Arkadaşın, arkadaşının evinden yemesi, **أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ** **Gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden yemeniz.** (en-Nûr 61) ayetindeki, Allahu Teâlâ'nın, **أَوْ صَدِيقِكُمْ** **'Veya arkadaşınız'** sözündeki Kur'an-ı Kerim'e râcidir. Ağacın meyvalarını yemek, beraberinde taşımamak şartıyla kişiye ağacın meyvalarından yemesini caiz kılan hadise râcidir. O da Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür:

لَا قَطْعَ فِي ثَمَرٍ وَلَا كَثْرَ

*“Ne meyvede, ne de hurmanın ilk yemişinde el kesmek yoktur.”*⁴⁴⁴ Ve şu sözüdür:

يَأْكُلُ غَيْرُ مَتَّحِذٍ حُبْنَةً

*“Kucakta götürmeksizin yer.”*⁴⁴⁵ Hal böyleyken ağaçtan düşenleri yemek evlâ babındandır. Bâkirenin sükûtu, Aleyhi’s-Salatu ve’s-Selam’ın bâkire hakkındaki şu sözünden dolayı, örf-ten dolayı değil, caizdir:

إِذْنُهَا صُمَاتُهَا

*“İzni, susmasıdır.”*⁴⁴⁶ Evin satışı ve etin alımı, her biri, ev ve et kelimelerinin muayyen bir mana üzerindeki ıstılah kullanıma râcidir. Bu, örfe değil, ıstılah râcidir. Dirhemler ve dinarlar meselesi de keza böyledir. Elbise dikmek meselesine gelince; bu, örfe değil ecri misile râcidir. Eş meselesi, hem hükümde hem de delilde bir hatadır. Hak, örfle sâkıt olmaz. Örf, hakkın sukûtuna delil olmaya da uygun olmaz. Ancak davâsına kulak vermek vâcibtir. Eğer eş, davâsını ispat ederse, örf bakılmaksızın lehine mehrine hükmedilir. Buna göre âdetler ve örfler, katiyen mevcûttur. Bunlar, amellerin tekrarından meydana gelirler. Ama onlar, ne Şer’i bir delil ne de fiilin bekâsı veya bekâsızlığı için Şer’i bir bahane olmaya uygun olmazlar. Bilakis onlar da, diğer fiiller gibi Şeriat’a arz edilirler. Eğer Şer’i delil üzerlerine delâlet ederse, delile binaen muteber olurlar. Eğer Şer’i delil üzerlerine delâlet etmemişse, illetleri araştırılır. Onların Şer’i illeti varsa, o zaman illete itibar edilir ve kıyâsa dâhil olurlar. Müsemmalar üzerine isimlerin kullanım ıstılahlarına gelince; bunlar da, Şeriat’ın bunlara itibarı getirmesinden dolayı muteberdir. Takdirlere gelince; bunlardan, itibarını bir nassın

⁴⁴⁴ Ahmed

⁴⁴⁵ Tirmizi, K. Buyu’, 1210

⁴⁴⁶ Buhârî, K. Hayyul, 6456

getirdiğine itibar edilir, itibarını bir nassın getirmedişine itibar edilmez. Herhalükârda ıstılah ve takdir, örflerden değildir.

Böylelikle örf Şer'i bir delil olarak itibar etmenin butlânı açığa çıkar. Şer'i nassla Şer'i bir delil olduğu sâbit olmuş Şer'i bir delil, Kur'ân, hadis, icma'us-Sahabe ve kıyâs dışında mevcût değildir. Bunlar dışındakilerin Şer'i hükümler üzerine istidlâlde hiçbir kıymeti yoktur.

Bu, örfün Şer'i bir delil olmasının fâsitliği yönündendir. Şer'i bir kâide olmasının fâsitliğine gelince; zira kâide, küllî bir hüküm veya âmm bir hükümdür. Örf ise, küllî bir hüküm değildir. Çünkü onun cüziyâtları yoktur. Ve çünkü ona, örf için illet mesâbesinde olan bir şey de bitişmedi. Örf, âmm bir hüküm de değildir. Zira onun kendi altına dâhil olan fertleri de yoktur. Buna ilaveten örf, ne Kitâp, ne de Sünnet'ten Şer'i bir nasstan istinbat edilmemiştir. Nitekim burada örf üzerine Sahabe'den bir icmâ da yoktur. Bu sebeple örf, Şer'i bir kâide olarak itibar edilmez.

Maâlât'ul-Efâl (Fiillerin Neticeleri)

Bazı müçtehitler mââlat'ul-efâl kâidesine kâil olurlar. Onun üzerine birçok kâide ve yekûn hükümler bina ederler. Ona hükmün, Şer'i bir hüküm olduğuna istidlâl usûllerinden bir asıl olarak itibar ederler. O, Şer'i delillerden bir delil mesâbesindedir. Derler ki:

“Mââlat'ul-efâla bakmak, ister fiiller muvâfık olsun, isterse muhâlif olsun, Şer'an maksûd muteberdir.” Zira derler ki:

“Müçtehit, mükelleflerden sâdır olan fiillerden bir fiil üzerine yönelmeye veya yüz çevirmeye dair ancak o fiilin kendisine götüreceği şeye baktıktan sonra hüküm verir. Bazen o fiil, kendisindeki celbi istenen bir maslahat veya def'i gereken bir mefsedetten dolayı meşrû olabilir. Fakat o fiilin, kendisindeki maksûdun hilâfına neciteleri vardır. Bazen de o fiil, kendisinden neşet eden bir mefsedet veya kendisiyle defedilen bir maslahattan dolayı gayri meşrû olabilir. Fakat o fiilin bunun hilâfına neciteleri vardır. O zaman fiil, ister bir maslahat için meşrû olsun yani kendisi emrolunan olsun, isterse ondan neşet eden bir mefsedetten dolayı gayri meşrû olsun yani hakkında nehyolunan olsun, fiilin kendisine götüreceği şeye itibar etmek kaçınılmazdır. Çünkü şayet meşrûdaki söz, celbedilen bir maslahat veya defedilen bir mefsedetten dolayı meşrûiyetle mutlak kılınarak, hâli üzerine terk edilmiş olsaydı, belki de o meşrûdaki maslahatın celbi istemi, maslahata müsâvî veya ona ziyâde olan bir mefsedete sevk eder. Bu da, meşrûiyetle sözü mutlak kılmaya mâni olur. Değilse fiil, meşrûiyetinin aslında helal da olsa, haram kılınır. Aynı şekilde gayri meşrûdaki söz, ondan neşet eden bir mefsedetten dolayı meşrû olmamakla mutlak kılınarak, hâli üzerine terk edildiğinde, belki de mefsedetin def'i isteği, müsâvî veya ziyâde olan bir mefsedete götürür. Onun için meşrû olma-

makla sözü mutlak kılmak sahih olmaz. Değilse fiil, meşrûiyetinin aslında haram da olsa, helal kılınır." Bu mââlat'ul-efâl kâidesine şu üç delillerle istidlâl ederler:

Birincisi: Teklifler, kulların maslahatları için meşrû kılındı. Kulların dünyevî maslahatları da, kulların amellerinin bir neticesidir. Çünkü kulların amellerini teemmül ettiğinde, bunların maslahatların neticeleri için mukaddimeler olduklarını görürsün. Çünkü onlar, Şâri'in maksûdu olan müsebbibler için sebeplerdir. Müsebbibler, sebeplerin mââlatıdır. Sebeplerin icrâsında onlara itibar etmek matlûbtur. Ki, bu mââlata bakmanın manasıdır. Müçtehit için müsebbibe -ki, sebebin maâlidir-, itibar etmek kaçınılmazdır.

İkincisi: Mââlat'ul-efâl, ya Şer'an muteber olurlar, ya da muteber değildirler. Eğer muteber olurlarsa, matlûb olandır. Eğer muteber değillerse, amellerin, bu amellerin maksûduna zıt mââlatı olması mümkündür. Bu ise sahih değildir. Çünkü teklifler, ancak kulların maslahatları içindir. Kendisine denk olan veya fazla olan bir mefsedetın vukûu imkânıyla birlikte kesinlikle vaki olması beklenen hiçbir maslahat yoktur. Ayrıca bu, meşrû bir fiille bir maslahatı talep etmemize, memnû bir fiille de bir mefsedetın vaki olmasını beklememize yol açar. Oysa bu, Şeriat'ın vad'ının hilâfıdır.

Üçüncüsü: Şer'i deliller ve tam istikrâ, meşrûiyetin aslında mââlatın muteber olduğuna delâlet ederler. Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibi:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Umulur ki, korunursunuz. (el-Bakara 21)

Ve şu sözü:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi size de

yazıldı. Umulur ki sakınırsınız. (el-Bakara 183) *Ve şu sözü:*

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ
النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Mallarınızı aranızda bâtil yolla yemeyin. Siz bilerek, insanların mallarından bir kısmını günahla yemeniz için yöneticilere onları vermeyin. (el-Bakara 188) *Ve şu sözü:*

وَلَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ

Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. (el-En'am 108) *Ve şu sözü:*

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

Kerih gördüğünüz halde savaş size yazıldı. Belki de kerih gördüğünüz bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir. (el-Bakara 216) *Ve şu sözü:*

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için bir hayat vardır. (el-Bakara 179) *Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e, nifâkı zâhir olan kimselerin katli imâ edildiğinde, şöyle buyurdu:*

دَعَا لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ

“Bırak onu, insanlar Muhammed Ashabı'nı öldürüyor, diye konuşmasınlar.”⁴⁴⁷

لَوْلَا حَدَاثَةُ قَوْمِكَ بِالْكَفْرِ لَنَقَضْتُ النَّبِيَّتُ ثُمَّ لَبَتَيْتُهُ عَلَى أَسَاسِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

“Eğer senin kavmin küfre yakın olmasaydı, ben elbette Beyt'i bozar sonra onu İbrâhîm Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın temeli üzerine bina ederdim.”⁴⁴⁸ Mescide bevleden Bedevî hadisinde, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem beolini tamamlancıya kadar terk edilmesini emretti ve şöyle buyurdu:

لَا تُزْرِمُوهُ

⁴⁴⁷ Buhârî, K. Tefsîr'ul Kur'ân, 4527

⁴⁴⁸ el-Buhârî

*“Onu kesmeyin.”⁴⁴⁹ Yani onu engellemeyin. İnzivâdan korkarak nefsi ibâdetde aşırıya gitmekten nehy hadisi vb. kendi-
sinde bu mana olanlar. Öyle ki amel aslında meşrû olur ama
mefsedete götürdüğü için ondan nehyedilir. Yahut amel, aslında
memnû olur, fakat ondan nehy bunda mashalat olduğu için terk
edilir.*

Bu üç delillere binaen mââlat’ul-efâle kâil oldular. Son-
ra bu kâide üzerine Sedd’uz-Zerâi’ kâidesini bina ettiler.
Nitekim onun üzerine Raf’ul-Haracı da bina ettiler.
Raf’ul-Harac, aslında gayri meşrû olan amele, meşrû ol-
makla rıfka götüreceğinden dolayı müsâmaha etmektir.
Yine o kâide üzerine Hileler kâidesini bina ettiler. Bu kâi-
de, Şer’i bir hükmü iptal etmek ve zâhirde onu başka bir
hükme dönüştürmek için caizliği zâhir olan bir ameli tak-
dim etmektir. Mesâlih-i Mürsele kâidesini de. Mesâlih-i
Mürsele, küllî bir delil mukâbilinde cüzî bir maslahatı
almaktır.

*Sedd’uz-Zerâi’ kâidesine gelince; Buna kâil olanlar, üzeri-
ne birçok hükümler bina ederler. Ona binaen haramı helal
kılarlar. Ona istinadla da helali haram kılarlar. Bunlar
nezdinde bunun hakikati, onlar nazarındaki bir maslaha-
ta tevessül etmektir. Bir mefsedete neden olan her masla-
hat, helal olduğunu nass getirmiş olsa da, o maslahat ha-
ram olur. Daha eşedd bir mefsedete yol açan her mefsedet
de, tahrimini nass getirmiş olsa da, helal olur. Derler ki:*

*“Evvela, veresiye on dinara bir mal üzerindeki alış-verişin,
alış-veriş üzerinden herkese maslahatlara sebep olmak yönün-
den caizliği zâhirdir. Bu alış-verişin maâli, satıcı, kendisinden
onu satın alan müşteriden peşin beş liraya kendi malını satın
almakla, peşin beş liranın veresiye on liraya karşılık alış-*

⁴⁴⁹ Buhârî, K. Edeb, 5566

verişine sebep kılındığında, bu amelin maâli, mal sahibinin kendisinden onu peşin beş liraya satın alan kimseye veresiye on liraya satmasına götürür." Mal, lağvıdır, bu amelde malın hiçbir manası yoktur. Çünkü kendisinden dolayı alış-verişin teşrî edildiği maslahatlardan hiçbir şey mevcût değildir. Bundan dolayı caiz olan bu alış-veriş, kendisine götürdüğü şeye bakılarak haram olur. Fakat onlar, bunun için bir kasıt zâhir olur ve âdetin muktezâsına göre insanların içerisinde çok olur, dediler. Yüzünü örtmekle kadının hicâbında müteassıp olan kimseler, "Kadının yüzü, her ne kadar Şâri' açılmasına cevâz vermişse de ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا

Onlardan kendiliğinden görünenler müstesna zinetlerini açığa vurmasınlar. (en-Nûr 31) *Ve Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın* şu sözüyle de, *إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا بَلَغَتْ الْمَحِيضَ لَمْ تَصْلُحْ أَنْ يُرَى مِنْهَا*, *"Muhakkak ki, kadın hayız çağına erişince ondan şu ve şundan başkasının görünmesi uygun olmaz."* dedi ve kendi yüzü ve ellerine işâret etti."⁴⁵⁰ onu aavetten çıkarmışsa da, ama onlar yüzü açmak, fitne korkusuna götürür.", derler. Fitne korkusu, yüzü açmanın götürdüğü şeydir. Dolayısıyla yüzü açmak, Şer'i deliller onu helal kılsalar da, haram olur. Bu, Sedd'uz-Zerâi' babındandır. İşte böyle, bir mefsedete götüren her maslahat haram ve terki de kendisinden daha eşedd bir mefsedete yol açan her mefsedet de helal olur.

Raf'ul-Haraca gelince; Bu şu demektir, burada gayri meşrû bir amel olur ve terkinde de insanlar üzerine bir sıkıntı olduğunda, o amale, meşrû rıfka götürdüğünden dolayı, Allahu Teâlâ'nın şu sözüne binaen müsâmaha edi-

lir:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

Allah size kolaylık ister, zorluk istemez. (el-Bakara 185) Ve şu sözü, وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ **Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.** (el-Hacc 78) Ve *Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'*ın şu sözü, وَلَكِنِّي بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ **"Fakat ben, musâmahakâr Hanîf ile gönderildim."**⁴⁵¹ Bütün bunlar, ağır meşakkat veren Şeriat'a münâfidir. Bunun için fiile, Allah'ın o fiil için indirdiği hüküm değil de, fiilin kendisine götürdüğü o şeyin hükmü verilir.

Hileler kâidesine gelince; bunun meşhûr hakikati şudur: Şer'i bir hükmü iptal etmek ve zâhirde onu başka bir hükme dönüştürmek için caizliği zâhir olan bir ameli takdim etmektir. Bu, zekâtтан firar ederek malını bir senenin başında hibe eden gibidir. Çünkü hibenin aslı, caizlik üzeredir. Fakat zekâta mâni oluyor olması, bir mefsedete yol açar. Onun için bu durumdaki hibe men edilir. Zira üzerine zekât vâcib olan kimse, Şer'i bir hükmü -ki, zekât vücûbiyetidir- iptal etmek için ve onu başka bir hükme -ki, zekâtın vâcib olmamasıdır- dönüştürmek için caizliği zâhir olan bir ameli -ki, hibedir- takdim etti.

İşte maâlat'ul-efâl kâidesinin vakiasının hülâsası ve onun üzerine bina edilen kâidelerin hülâsası budur. Bu kâideye bakan kimse, bir yönden onun sahih, üç yönden de bâtil olduğunu görür. *Onun üzerine bina edilen kâidelere gelince;* cümleten ve tafsilen bâtıldır. *Tek bir yönden onun sahihlik vechine gelince;* hakkında varit olan bazı nasslar, **"Harama vesile haramdır"** kâidesine delâlet ederler. Bu da, Allahu Teâlâ'nın şu sözünün kendisine delâlet ettiği şeyden dolaydır:

⁴⁵¹ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. el-Ensâr, 21260

وَلَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ

Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. (el-En'am 108) Allah, putlara sövmeyi caiz bir fiil olduğu halde haram kıldı. Çünkü o, Allah'a sövmeye sebep olur. Oysa bu, haramdır. Ve çünkü Kitâp'tan bu vakiya delâlette sarih Şer'i bir nass varit oldu. Dolayısıyla maâlât'ul-efâlden sadece bu nevi caizdir. Bu nevi de, üzerine ayetin de delâlet ettiği gibi, memnû bir müsebbibe yol açtığı zaman caiz olan sebebi men etmektir. Bunun dışındakiler ise caiz değildir.

Geri kalan maâlât'ul-efâlin butlân vechine gelince; bu, üç yönde zâhirdir. Bunlar, kendilerini ispat için varit olan delillerin vecihleridir:

Birinci vecih: Şüphesiz ki maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i, Şer'i hükümler için bir illet ve onlar üzerine bir delil değildir. Nitekim onlar, bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriat için de bir illet değildir. Çünkü Şeriat, maslahatların celbi ve mefsedetlerin def'i için geldi, diye delil olarak getirdikleri nass, tafsilî hükümleri için değil, bir bütün olması vasfıyla Şeriat için olduğu noktasında sarih bir nasstır. Bu nass, Şeriat'ın hikmetidir yani Şeriat için hâsıl olması murât edilen neticedir. Yoksa Şeriat'ın teşrîi için bir illet değildir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın şu sözü, **Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.** (el-Enbiya 107) Onun bir rahmet oluşunun, tafsilî hükümlere nispetle değil de, ancak Risâlet'e yani Şeriat'a nispetle olduğunda zâhirdir. Nass, ancak buna delâlet eder, başkasına değil: **'Seni gönderdik'** yani Risâlet'le. Nassta, onun rahmet oluşunun, Şeriat'ın teşrîine iten değil, Şeriat'ın tatbikinin neticesi olduğu zâhirdir. Yani nassta, onun Şeriat'ın teşrîinin illeti değil de Şeriat'ın teşrîinin hikmeti olduğu zâhirdir. O nass, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ

Allah bunu, ancak müjde olsun ve onunla kalbiniz mutmain olsun, diye yapmıştır. (el-Enfal 10) *Ve Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:*

وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً

Kitâp'ı sana, her şey için bir beyan, Müslümanlar için bir hidâyet, bir rahmet ve bir müjde olarak indirdik. (en-Nahl 89) *Ayet, ta'lîl ifâde etmez. Ancak gâye ifâde eder. Bu sebeple burada, maslahatların celbini ve mefsetetlerin def'ini, tafsilî hükümlerden her Şer'i hüküm için bir illet hatta bir bütün olması vasfıyla İslâmî Şeriat'ın teşrîi için de bir illet kılmanın herhangi bir vechi yoktur. Çünkü onlar, Şeriat'ın hikmetidir, Şeriat'ın teşrîinin illeti değil.*

Bununla beraber tafsilî hükümlerin delilleri, bir ayet veya bir hadis olsun, ya Kitâp ve Sünnet'ten nasslar olarak ya da Kitâp ve Sünnet'ten nassların getirdiği manalar olarak geldiler ve bunları, hükme delâlet eden bir alâmet ve hükmün teşrîine sevk eden kıldılar. İşte bunlar, Şer'i illettir. Şeriat, maslahatın celbini ve mefsetetin def'ini değil, bu illeti, bizatihi murât edilen mananın kendisi kıldı. Rasul'ün kurban etlerinden nehyi, maslahat için değil, fakir kalabalıklar içindir. İlet, maslahat değil, fakir kalabalıklardır. Allah malı Ensâr'a değil de Muhâcirlere vermenin illetini, onun zenginler arasında dolaşan olmaması kıldı. İlet, maslahat değil, zenginlerin malı tedâvül etmemeleridir. Maslahatı, küllî veya cüz'î olarak tafsilî hükmün delili kılma, ister Kitâp'ta isterse Sünnet'te olsun, hem nasslarda varit olan Şer'i illetlere, hem de ta'lîlin vakiasına muhâliftir. Buna göre maslahatın, tafsilî hükümler için bir esas itibar edilmesi ve tafsilî hükümlerin bu maslahata göre icrâ edilmesi caiz değildir. Böylelikle Şer'i hüküm, bu delili nakzeden başka bir delil veya Şer'i hükmün kendisiyle birlikte döndüğü Şer'i bir illet varit

olmadıkça, delilin üzerine delâlet ettiğine göre bâki olur.

İkinci vecih: Maâlât'ul-efâl, ancak ya nass, ya da nassla sâbit olan bir hükmün iptaline götürüyor olmaları sebebiyle delil kendilerine delâlet ettiğinde muteber olurlar. O zaman maâl'ul-fiili, aklın gördüğü ve onu hüküm için bir illet, nass için bir ilga edici kıldığı maslahata binaen değil de, nass veya nassla sâbit olan hükme binaen muteber olur. Mesela, Halife aleyhinde bir davanın arzı hâlinde Halife'nin Mezâlim Kâdısı'nı azletmesinin caiz olmayışı, Allah'ın Mezâlim Kâdısı için verdiği Halife'yi azletme hükmünün iptaline götürmesine binaen teşrî edildi. Fiilin kendisine götürdüğü şeye, nassla sâbit olan bir hükmün iptali delâlet etti. O şey bunun için muteber oldu, yoksa aklın onun hakkında o bir mefsedettir, dediği için değil. Fiilin götürdüğü şeye bir nass delâlet etmediğinde veya o şey, nassın üzerine delâlet ettiği bir hükmü iptal edici olmadığında ise, o şey kesinlikle muteber değildir. Eğer maâlât'ul-efâle itibar edilmezse, amellerin bu amellerin maksûduna zıt maâlâtı olmaları mümkün olduğundan dolayı, maâlât'ul-efâle itibar etmenin Şer'an hiçbir vechi yoktur. Burada, ona itibarı caiz kılan Şeriat'tan bir şibih delil dahi yoktur. Maâlât'ul-efâle itibar etmek, Şeriat'tan uzak mantikî kâziyelerle mücerret akıldan salt tahakkümdür.

Üçüncü vecih: Maâlât'ul-efâl üzerine bir delil olarak gelen ayetler ve hadislerde, kendisinden dolayı getirildikleri hususa hiçbir delâlet yoktur. Bu husus da maâlin, bu maâle sevk ettiği şeydeki etkisine itbar etmektir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, sakınırsınız. (el-Bakara 21)

Ve şu sözü:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Oruç, sizden öncekiler üzerine yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki sakınırsınız. (el-Bakara 183) *Maâl üzerine herhangi bir delâlet tazammun etmez. Bilakis ayetlerdeki 'Umulur ki sakınırsınız' sözü, ibâdetin hikmetine veya orucun hikmetine delâlet eder. O da takvâyâ ulaşmaktır. Takvâ bazen ibâdet ve oruçla hâsıl olur. Bazen de hâsıl olmaz. Çünkü hikmet, şu şeyin doğması bu hususun şanındandır. Bu, tıpkı Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:*

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

**Muhakkak ki namaz, fuhsiyattan ve münkerden alı-
kor.** (el-Ankebut 45) *Dolayısıyla bu ayetlerle istidlâl etmenin hiç-
bir vechi yoktur. Bunlarda maâle de hiçbir mahal yoktur. Alla-
hu Teâlâ'nın şu sözüne gelince:*

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ
النَّاسِ بِالإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Mallarınızı aranızda bâtil yolla yemeyin. Siz bilerek, insanların mallarından bir kısmını günahla yemeniz için onları yöneticilere vermeyin. (el-Bakara 188) *Bu, insanların mallarından bir kısmını, günahla, yalan şahitlik veya yalan yeminle muhâkeme yoluyla yemeleri için insanların mallarının durumunu yöneticilere bırakmalarından bir nehydir. O, batilla muhâkeme olunmaktan bir nehydir. Onda maâle hiçbir mahal yoktur. Bu ayetle istidlâl etmenin hiçbir vechi yoktur. Şu sözü ise; Kerih Kُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ* **gördüğünüz halde savaş sizin üzerinize yazıldı. Belki de kerih gördüğünüz bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir.** (el-Bakara 216) *bunda, maâlinden ötürü bir şeyden nehy ve maâlinden ötürü bir şeyi emretmek de yoktur. Ancak o, kendileri bunu bilmedikleri halde kerih gördükleri şeyde kendileri için bir hayır olabileceğini, ayetin devâmı delilinden hareketle, kendilerine bir beyandır: وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ* **Allah bilir siz bil-**

mezsınız. (el-Bakara 216) *Bunda, maâle hiçbir mahal yoktur. Şu ayet, الْاَلْبَابِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ عَيَّ اَكِلْ سَاهِيْلَرِي, Kısasta sizin için hayır vardır.* (el-Bakara 179) *Şu hadis, دَعُهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ "Bırak onu, insanlar Muhammed Asha-bı'nı öldürüyor, diye konuşmasınlar."*⁴⁵² *ve şu hadise, لَوْلَا حَدَاثَةُ قَوْمِكَ بِالْكُفْرِ لَنَقَضْتُ النَّبِيَّتَ ثُمَّ لَبَيَّنْتُهُ عَلَى أَسَاسِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "Eğer senin kavmin küfre yakın olmasaydı, ben elbette Beyt'i bozar sonra onu İbrâhîm Aleyhi's-Selam'ın temeli üzerine bina ederdim."*⁴⁵³ *geline; bunlar, maâl üzerine bir delil değil, hükmün illeti için bir beyandır. Bunlardaki maâl, putlara sövmekten nehyde zâhir olduğu gibi, zâhir olsa da, ancak ne var ki, bu maâl, Şer'i bir hüküm değildir. O maâlde sadece sevk eden muteberdir, maâl muteber değildir. Çünkü bu maâl üzerine hükmünü almak terettüp etmez. Burada ta'lîle delâlet eden birçok nasslar vardır. Bunlar, illet ve kıyâs babına dâhil olurlar. Maâle dâhil olmazlar. Mescide bevleden Bedevî hadisine gelince; bu, yaptığından câhil olan Bedevî'ye bir rıfk, cehâletinden dolayı ona bir mazerettir. Onda herhangi bir maâl yoktur. Şu hadise gelince; "...فَإِنَّ الْمُنْبَتَّ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى ... Hayvanını yorup âciz bırakan ne mesafe katedebilir, ne de sırtını pek bırakır."*⁴⁵⁴ *Bu, kendisi için hâsıl olan vakıanın beyanıdır. O, maâlin hükmünü almak değildir. İşte böyle, delillerin hepsinde, gerek amelin varlığı, aslında meşrûdur ama bir mefsedete götürdüğü için ondan nehyedildi, diye gerekse aslında memnû bir ameldir, ama daha eşedd bir mefsedetin telâfisi için nehy terk edildi, diye kâil olduklarına ilişkin bir şey yoktur. Böylelikle onların ayetlerle istidlâllerinin sukûtu zâhir olur. Buna bağlı olarak "Harama vesile haramdır" kâidesi dışında maâl mevzûu da sâkıt olur. "Maâlât'ul-efâle itibar etmek" kâidesi sâkıt*

⁴⁵² Buhârî, K. Tefsîr'ul Kur'ân, 4527

⁴⁵³ el-Buhârî

⁴⁵⁴ Ahmed, el-Beyhakî, el-Bezzâr

olduğu zaman, onun üzerine terettüp eden kâidelerin da hepsi sâkit olur.

Bununla birlikte Sedd'uz-Zerâi' kaidesinin üzerine bin edildiği şeyin sukûtuyla Sedd'uz-Zerâi' kâidesinin sukûtu meselesinden başka burada Sedd'uz-Zerâi' kâidesinin tafsîlî olarak sukûtuna delâlet eden bir şey daha vardır ki, o da nass, bir fiili helal kılarak gelir, akıl da gelir bu fiilin maâli mefsedettir dediğinde, nass varit olduğu zaman aklın söylediğinin hiçbir kıymeti yoktur. Aynı şekilde nass bir fiilin tahrimini getirir, akıl da gelir, bu fiilin maâli maslahattır, dediğinde, nass geçtiği zaman aklın söylediğinin bir kıymeti yoktur. Çünkü teşrîi koyan, Allah'tır. Nass ise, Allah'tan bir vahiydir. Akıl, ancak nassı anlar, kendi katından hüküm koyamaz, bilhassa da nassa muhâlif olduğunda. Bu durumda aklın dediği ilga edilir, nassın getirdiği bâki kalır. Bununla Sedd'uz-Zerâi' kâidesi, esâsından bâtil olur. Çünkü Sedd'uz-Zerâi', akıl, hükümünü nassın beyan ettiği fiilin maâlini hükme tenâkuz gördüğünde, nass ilga edilir, aklın gördüğü hüküm bâkidir, hususu üzerine mebnidir. Hiç şüphesiz bu, bâtıldır. Onların getirdikleri misallerin fâsidliği sarihtir. Malın veresiye on liraya alım satımı caizdir. Malı satın alan kimse- nin de onu satıcısına beş liraya satması caizdir. Alış-veriş akdi ilkinde tamamlanıp son bulduğu ve ikincisindeki de birincisinden bağımsız olarak tamamlandığı ve her biri diğerinden başka bir alım satım olduğu müddetince, iki satıcı ve satılan mal birlikteliği zarar vermez. Aynı şekilde kadının yüzü, nassın delâleti sebebiyle avret değildir. Akıldan veya mesela, Da'd (bir kadın ismi) gibi muayyen kadının vakiasından sâdir olan fitne korkusu vehminin, burada, nasstan ve vakıadan değil de kadın olması açısından kesinlikle kadının yüzünü açmaktan kaynaklandı,

diye o vehme delâlet eden bir delil yoktur. Bu vehme nas-
sı ilga edici olarak itibar edilmemesine ilâveten onun var-
lığına kesinlikle itibar edilmez. İşte Sedd'uz-Zerâi' misal-
lerinin hepsi böyledir. Sedd'uz-Zerâi' babından olduğu
karıştırılan "*Harama vesile haramdır*" kâidesini istisna et-
tiğimizde, kuşkusuz Sedd'uz-Zerâi'nin bütün delilleri ve
misalleri batıldır. Şeriat'a tenâkuzdurlar. Keza Raf'ul-
Harac kâidesi de esâsından bâtıldır. Çünkü Allahu
Teâlâ'nın şu sözü, **Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.** (el-Bakara 185) Allahu
Teâlâ'nın şu sözünden sonra geldi:

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

**Sizden her kim hasta ya da seferi olursa, o günler sa-
yısınca başka günlerde oruç tutsun.** (el-Bakara 184) Bu,
Şârî'in içerisinde Müslümanlar için seferde ve hastalıkta
iftar mubahlığına dair kıldığı ruhsatlara bir delildir. İşte
bütün Şer'i ruhsatlar böyledir. O, Şer'i ruhsatlar mevzû-
na hâsştır. Bu da, üzerine delilin geldiği mevzûdur. Alla-
hu Teâlâ'nın şu sözü de, **Din hu-
susunda üzerinize hiçbir güçlük kılmadı.** (el-Hacc 78) Alla-
hu Teâlâ'nın şu sözünden sonra geldi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

**Ey iman edenler! Rükü edin, secde edin, Rabbinize
ibâdet edin. Hayır yapın. Umulur ki felâha erersiniz. Al-
lah uğrunda hakkıyla cihâd edin. O sizi seçti. Din husu-
sunda üzerinize hiçbir güçlük kılmadı.** (el-Hacc 77-78) Böy-
lece güçlük -ki, darlıktır-, kendilerine emrettiği ibâdet,
hayır yapmak ve Allah'ın rızası için gazvetmek konula-
rında onlardan kaldırılmış olur. Çünkü Ey Müminler! Sizi
kendi Dini ve nusreti için seçen O'dur. Üzerinize hiçbir

darlık kılmadı. Bilakis taşıyabileceğiniz miktar kadar yükledi. Bu, Allahu Teâlâ'nın şu sözü gibidir:

يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

Allah her şahsa ancak gücünün yettiğini yükledi. (el-Bakara 286) Dini, sizin onu taşıyamayacağınız şekilde sıkıntılı kılmadı. Bunun ötesinde mücrimler için tevbe kapısını açık bıraktı. Din'in içerisinde Din işini kolaylaştıran ruh-satlar ve kefâretler var etti. *SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in* şu sözüne gelince;

بُعِثْتُ بِالْحَنِيفَةِ السَّمْحَةِ

“Musâmahakâr Hanifle gönderildim.”⁴⁵⁵ Bundan murât, Rasul kullara meşakkat kastı için değil, kullara onunla amel etmek mümkün olan dosdoğru Şeriatı getirdi. Şeriat, musâmahakârdır, kerim müsâmahalıktır. el-Kâmûs'ta, *“es-Semha, tekil içindir. İsbet eden yay ve kendisinde bir darlık bulunmayan millettir.”* der. Musâmahakâr Hanîflik, ancak müsâmahakârlık Hanîfliği hevânın şehvetine ve aklın meyline göre değil, onun usûlleri üzerine ve delillerine göre câri olana mukayyet olarak getirdi. İşte bu, ayetlerin manasıdır. Ayetlerde haramlara müsâmahaya ve maâlata hiçbir delâlet yoktur. Ayrıca Harac kâidesi ashâbının anladığını almak, toptan teklifleri düşürmeyi vâcib kılmaya götürür. Çünkü tekliflerin hepsi, ağır meşakkat vericilerdir. Onun için teklifler, külfetten gelen teklif olarak adlandırıldı. Külfet ise meşakkattir. Meşakkat olduğunda, şöyle ki; teklife bu delâletler sebebiyle kaldırmayı iktiza eden meşakkat bitiştiğinde, bu, teklifleri düşürmeyi elzem kılar. Şeriatla sâbit olan meşakkatli teklifleri düşürmek, Şeriat'ın aslına tenâkuz olduğuna göre, Raf'ul-Harac kâidesi anlayışına göre bu delilleri almak,

⁴⁵⁵ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. el-Ensâr, 21260

Şeriat'a tenâkuzdur. Bu sebeple bu kâideyi almak caiz olmaz. Bilakis, her tafsilat üzerinde Şeriat'ın getirdiği tafsilî delillerin sınırlarında durmak ve onlardaki bir meşakkat veya onlardaki bir kolaylığa bakmaksızın yenilenen hâdiseler ve müşkiller üzerine onları tatbik etmek gerekir. Bilhassa da Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şöyle demişken:

حُقَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُقَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ

“Cehennem şehvetlerle çevrelenmiştir. Cennet de kerihlerle çevrelenmiştir.”⁴⁵⁶

Raf'ul-Harac kâidesinin fâsidliği gibi, keza bazı şeyhler ve haleflerin anladıklarına göre, **“Zarûretler haramları mubah kılar”** kâidesinin fâsidliği de açığa çıkar. Zira bunların bazıları, zarûretler haramları mubah kılar'a binaen, onlarda bir zarûret ve bir ihtiyacı gidermek vardır, bahanesiyle haram kılınmış eşyanın mubahlığını cevâz görürler. Bunun fâsitlik vechi şöyledir: Zarûretler ancak Şeriat tarafından malûm zarûretlerdir. Bunlar, hakkında helâkından yani ölümünden korkulan Mulci Iztırardır. Mulci Iztırar, Allahu Teâlâ'nın şu sözünde varit olandır:

فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

Ancak kim haddi aşmaksızın ve aşırıya gitmeksizin mecbur kalırsa, üzerine hiçbir günah yoktur. (el-Bakara 173) Mahzûratları mubah kılan zarûretler işte bunlardır. Bunlar, haklarında Şer'i bir nassın varit olduğu veya üzerlerine Şer'i bir nassın, zatları yahut cinsleri üzerine muayyen bir delâletle delâlet ettiği zarûretlerdir. *Aklın gördüğü zarûretlere gelince;* kendilerinde bir haramın mubah kıldığı zarûretlerden itibar edilmezler.

Maâlât'ul-efâl kâidesine binaen hileleri iptal etmek meselesine gelince; bunun bu cihetten hiçbir vechi yoktur. Hile, eğer bir haramı helal, bir helali de haram kılıyorsa, bir hile olarak yapılsa da ve amelde, fiil veya akitten bir hileye delâlet olsa da caiz değildir. Burada eğer amelde veya akitte muayyen bir delâlet yok ise, hileden kasıt hile olsa bile, hile, bir hile olarak itibar edilmez. Çünkü akidler, sahiplerinin niyetiyle değil, delâletleriyle muteberdir. Sene dolmadan önce malı hibe etmek, malı infâk etmek gibidir, maldan borcu edâ etmek gibidir, onunla mallar satın almak gibidir, hiçbir fark yoktur. Malı hibe etmek, tasarruflardan bir tasarruftur. Bunda hileye dair muayyen bir delâlet mevcût değildir. Burada eğer hileye bir delâlet varsa, bir dinara bile müsâvî olmayan bir saati bin dinara ona satın alması sonra da o saati ona hibe etmesi ve o kişi üzerine saatin fiyatı değerinde bir çek yazması gibi, bu amelde hileye bir delâlet vardır. Onun için bâtlı olur. Çünkü amelde butlânına delâlet eden bir şey vardır, işte böyle. Hileleri, maâlât'ul-efâl kâidesine binaen iptal etmek, sahih değildir. Çünkü bu, ya niyeti almak olur ki, hâlbuki niyetin akitlerde hiçbir emâresi yoktur. Ya da hükmü iptal etmede akli hakem kılmak olur ki, bu da caiz değildir.

Bütün bunlardan maâlât'ul-efâl kâidesinin ve onun üzerine terettüp eden kâidelerin hepsinin butlânı ayân beyan olur. Böylelikle maâlât'ul-efâl kâidesinin istidlâl usûllerinden ve Şer'i delillerden olmadığı zâhir olur.

Sahabe Görüşleri, Hükümleri Ve İctihâdları

Mevkûf hadisler, Sahabe'nin hükümleri, Şer'i bir delil değildir. Hükümün, Şer'i bir hüküm olduğuna da hüccet olmazlar. *Mevkûf hadislere gelince*; çünkü bunlar gerek nass gerekse delâlet bakımından Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e* nispet edilmediler. Bunlar, hatta zannî olarak bile Sünnet'ten itibar edilmezler. Rasul'ün onları söylediği zannı gâlip değildir. Ancak Rasul'ün onları söyleyip, Sahâbî'nin onları ona nispet etmemiş olması muhtemeldir. Mademki söz veya fiil, Rasul'ün bunu söylediği veya yaptığı veya hakkında sükût ettiği zannı gâlip değildir, o halde o Sünnet'ten itibar edilmez. Bunun için mevkûf hadisler, *eserler* diye adlandırıldı. Mevkûf hadisler Sünnet'ten itibar edilmediklerine göre, bunlar ondan rivâyet edilen Sahâbî görüşleri olarak itibar edilirler. Onlar, Sahâbî'nin içtihadı ve hükümleri kabilindendir. Onlarla ihticac edilmez, Şer'i bir delil de olmazlar. *Sahabe görüşleri, içtihatları ve hükümlerinin Şer'i delillerden itibar edilmemele-*
rine gelince; çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

**Rasul, size ne getirdiyse onu alın, sizi neden nehyet-
tiyse kaçının.** (el-Haşr 7) Bunun mefhûmu, Rasul gayrisin-
den size ne geldiyse onu almayın olur. Çünkü Rasul ke-
limesi, mefhûmuyla amel edilen bir sıfattır. Ve Allahu
Teâlâ'nın şu sözünden dolayı, **فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ** **Herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşersen-**
niz, onu Allah ve Rasulü'ne götürünüz. (en-Nisa 59) ihtilaf
anında Allah'a ve Rasul'e götürmek, başka ayetlerin kari-
nesiyle vâcib kılındı. Mesela, **فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ** **Onun emrine muhâlefet edenler, kendilerine bir fit-**

nenin isâbet etmesinden sakınsınlar. (en-Nûr 63) Mesela, وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ **Mümin bir erkek ve kadın için Allah ve Rasulü bir işe hükmettiğinde onlar için o işlerinden bir muhayyerlik yoktur.** (el-Ahzab 36) Sahâbî görüşüne veya içtihadına veya hükmüne götürmek, farzı terk etmek olur. Çünkü bu, Allah ve Rasul'den gayrisine götürmektir. Ayrıca Sahabe, müçtehit Sahabe birilerinden her birinin diğerine muhâlefet etmesinin cevâzı üzerinde icmâ ettiler. Şayet onların görüşleri, içtihatları ve hükümleri hüccet olmuş olsaydı, elbette böyle olmazdı ve onlardan her biri üzerine diğerine ittiba etmek vâcib olurdu ki, bu Şer'an muhaldir. Üstelik Sahabe, bir takım meselelerde ihtilaf ettiler, onlardan her biri diğerinin görüşünün hilâfına meyletti. Nitekim kardeşler ve diğerleriyle birlikte dede meselelerinde olduğu gibi. Sahâbî'nin görüşü, hüccet olsaydı, Allah'ın hüccetleri muhtelif ve birbirine mütenâkız olurdu. Bu ise Allah hakkında muhaldir. Bütün bunlardan açığa çıkar ki, Sahabe görüşleri, içtihatları ve hükümleri hüccet değildir ve Şer'i delillerden de itibar edilmezler.

Ancak Sahabe *ırdvanullahi aleyhim*, İslâm'da derece bakımından, Nebilerden sonra insan mertebesinin en yücesini işgal ederler. Derece bakımından onlar, Müslümanların nefislerinde çok yüksek konuma hâizdirler. Onlar üzerine övgü Kur'an ve hadislerin sarihinde varit oldu. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

Öne geçen ilk Muhâcirler ve Ensâr ile onlara ihsan ile tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. (et-Tevbe 100) *Aleyhi's-*

Salatu ve's-Selam da şöyle buyurdu:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

“Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyar-sanız hidâyet bulursunuz.”⁴⁵⁷ Bundan dolayı Müslümanlar onların bütün görüşlerine, hükümlerine ihtimam gösterdiler ve bunları, Nebvî hadisi rivâyet ettikleri gibi, onlardan rivâyet ettiler. Mevkûf hadiste, hadisten itibar edilmesi ve onunla ihticac edilmesi veya edilmemesi noktasında ihtilaf ettiler. İçerisinde mevkûf hadisler ve Sahabe görüşleri olmayan hiçbir hadis kitâbı yoktur. el-Buhârî, Muslim, ibnu Mâce, et-Tirmizî ve diğer hadis kitaplarında bundan birçok şey mevcûttur. Kişinin, Mâlik’in Muvatta’sında, Mâlik’in onları rivâyet ettiği, onları tedvin ettiği ve onları aldığı Sahabe fetvalarından birçok misaller bulması, Müslümanların Sahabe sözlerine ve görüşlerine itibar ettiklerine delâlet eder. Bu da onların görüş ve içtihatlarının mertebesine delâlet eden hususlardandır. İşin vakıası şudur: Sahabe görüşleri, içtihatları, hükümleri Din’e ve sahih Sünnet’e kendilerinden sonra gelen diğer kimse-lerin görüş ve içtihatlarından daha yakındır. Sahâbî, bir görüş verdiğinde, onu şifâhen Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den veya başka bir Sahâbîden, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den işitmiş olması caîzdır. Sahâbî de, ya delil kendi nezdinde bedihî olduğu için, bedihîyâttan olan hususun, çoğu zaman nakline ihtimam terk edilir. Ya da Sahabe’nin *ridvânullahi aleyhim* hâllerinden, onlar, ziyâde ve noksandan korkarak Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den rivâyetten korktukları, rivâyeti tazim ettikleri ve onu azalttıkları bilindiği için delili rivâyet etmeksizin hükme binaen fetvâ vermiştir. Onlar, Nebi *Sal-*

⁴⁵⁷ Razîn

*lAllahu Aleyhi ve Sellem'*den işittikleri bir şeyi defalarca tahdis ediyorlar ama işitmeyi tasrih etmiyorlar ve “*Kâle Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem*” demiyorlardı. Bunun için hükmü almış, onu söylemiş ve delilin rivayetinden çıkarmış olmaları mümkündür. Sahâbî'nin, kendisinden sonrakilerin kendi anlayışı gibi anlamadıkları bir ayet ve hadisin nassının anlayışında münferit kalmış olması da caizdir. Onun bu anlayıştaki münferitlik olanağı, onun lügat bilgisi kemâlinden ve münferit kaldığı şekil üzerine lafzın delâletinden gelir veya bir hâl karinesinden gelir, şahit olduğu veya işittiği ayet ve hadisin nüzûl sebebi gibi. Mesela, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şu sözü, *إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ* “*Ribâ ancak nesîdedir.*”⁴⁵⁸ paranın para ile alım satımı hakkındaki bir soru için bir cevâptır. Mülâhaza etmek gerekir ki, Sahâbî, vahyin indirilişine şahit olmuş ve indiriliş maksadını idrak etmiştir. Her asır ve nesildeki kendisinden sonraki kimselerin anlamadığını anlamıştır. Böylelikle Sahâbî'nin içtiadı, her asır ve nesildeki kendisinden sonraki kimselerin içtiadından daha râihtir. Tüm bunlar, Sahabe'nin görüşleri, içtiatları ve hükümleri için kendilerinden sonra gelen diğer kimselerden mütemeyyiz bir mertebe kılar. Bunlar, delil mertebesine ulaşmasalar da, ama onlar mutlak olarak müçtehitlerin içtiatları mertebesinden katien en üstünü itibar edilirler. Onun için onlar, Şer'i bir hüküm olarak itibar edilirler. Delil bulunmadığında, takliden bu görüşlere, içtiatlara ve hükümlere ittiba edilir. Bunlar, delil tercihinden sonra, mutlak olarak herhangi bir müçtehidten taklitte daha râihtirler. Bu sebeple mevkûf hadisle veya bir Sahâbî görüşle veya onun hükümlerden bir hükümle istişâd edile-

⁴⁵⁸ Muslim

rek Şer'i hüküm verildiğinde, biz buna itibar etmeyiz. Çünkü o, Şer'i bir delil değildir, denmez. Bilakis, muhakkak ki, Şer'i bir delil olması vasfıyla ona itibar etmeyiz, ama Şer'i bir hüküm olarak ona itibar ederiz. Delil talebinden sonra delil bulamadığımız zaman onu taklit ederiz, denilir. Ancak istişhâd anında onun, bu görüşü mesele, ibnu Abbâs gibi filan Sahâbî dediğine dair bir şahid olarak getirilmesi gerekir. O, istidlâli hissettirecek şekilde getirilmez. Buradan görüyoruz ki, her asırdaki Müslümanlara, delile ihtidâları imkânsız olduğunda, rivâyet edilmelerinde, tedvin edilmelerinde ve taklit edilmelerinde Sahabe görüşlerine, içtihadlarına ve hükümlerine hırs göstermek kayda değerdir. Mevkûf hadisler, Sahabe hükümleri, görüşleri, içtihatları, Şer'i nasslar ve icma'us-Sahabe'den sonra teşrîi servetin en azametlisinden itibar edilirler.

Teâdül Ve Terâcîh

Deliller, teâruz ettiklerinde ve bazıları için diğer bazıları üzerine bir üstünlük olmadığında, buna teâdül denir. Eğer bazı delillerin diğer bazıları üzerine bir üstünlük olursa, buna da terâcîh denir. Teâdül, katî iki delil arasında kesinlikle vaki olmaz. Keza katî zannî üzerine mukaddem olduğu için katî delil ile zannî delil arasında da vaki olmaz. İki zannî delil arasındaki yani iki âhâd haber arasındaki teâdüle gelince; mantikî kıyâs, caizliğine delâlet eder, ama delillerin vakıası, delillerde bir teâdülün mevcût olmadığına delâlet eder. Teâdül, kesinlikle zannî delillerde vaki olmadı. Üstelik bunun caiz olduğunu söylemek, imâl'ud-delile (delili amel ettirmek) münâfidir. Mantikî faraziye nispetle ise, iki âdilden birinin bir şeyin varlığı, diğeri de yokluğu hakkında haber vermesi mümtene değildir. Buna binaen teâdülün vaki olması caizdir. Ama teşrîi vakıa, buna muhâliftir. Zira âdil birinin bir şeyin varlığını haber verdiği, diğeri de o şeyin yokluğunu haber verdiği vaki olmadı. Öyle ki bu ikisi, bütün koşullarda, hâllerde ve konumlarda ancak tek bir hâlde müsâvî olurlar. O da nesih-tir. Nesih ise teâdül kabilinden değildir. Binaenaleyh teâdül, zannî delillerde vaki değildir. Teâdülün zannî deliller arasında mümtene olduğuna delil, şayet iki zannî delil teâdul etse, öyle ki müçtehide ikisiyle amel etmek veya ikisini terk etmek veya bunlardan birisiyle amel etmek elzem olsa, onlardan her biriyle amel ederse, birbirine münâfi iki şeyin birlikteliği lâzım gelir. Eğer onlardan biriyle, amel etmezse, bunların nasbının abes olduğu lâzım gelir. Oysa bu, Allahu Teâlâ hakkında muhaldır. Eğer onlardan biriyle amel ederse, bakılır: Eğer bunu biz onun için tayin etmişsek, bu bir tahakküm ve Din'de şehvetle

bir söz söylemek olur. Eğer biz onu muhayyer bırakmışsak, bu, mubahlık emâresini haramlık emâresi üzerine tercih etmek olur. Hâlbuki bunun butlânı sâbittir. Bunun için iki zannî delil arasında teâdül vaki olmaz. Şer'an da caiz değildir. Öyleyse deliller arasında kesinlikle hiçbir teâdül yoktur.

Tercihe gelince; bu, lügatte, meylettirmek ve galip getirmektir. Usûlcülerin ıstılahında ise, onunla amel etmek için iki delilden birini diğerine karşı takviye etmektir. Nitekim Sahabe, Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in eşleri, bu hususlardaki fiilini yabancı erkeklerden daha iyi bilirler hususuna binaen Âişe radiyAllahu anha'nın haberini -ki Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür-, *إِذَا نَفَى الْخِتَانِ وَجَبَ الْغُسْلُ* "İki sünnet yeri, karşılaştığında gusül vâcibtir."⁴⁵⁹ Ebu Saîd el-Hudrî haberine -ki SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür-, *إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ* "Su ancak sudandır."⁴⁶⁰ tercih ettiler. İşte bu, tercihe sarılmanın cevâzı üzerinde bir icmâdır.

Tercih, zannî delillere yani âhâd haberlere mahsûstur. Katîlerde vaki olmaz. Zannî deliller arasındaki tercih için genel hatlar aşağıdaki şekilde özetlenir:

Birincisi: İki nass teâruz ettiğinde, her biriyle amel etmek mümkün olmadığı zaman, ancak bunlardan biri diğerine tercih edilir. Bir yönden değil de bir yönden dahi olsa mümkün olursa, tercihe yönelinmez. Çünkü i'mâl'ud-delileyn (iki delili amel ettirmek) küllîyen birini ihmâl etmekten daha evlâdır. Delilde aslolanın, ihmâl değil, amel ettirmek olması, iki delili birlikte amel ettirmeyi birini ihmâlden daha evlâ kılar. Buna misâl SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

⁴⁵⁹ Müslim, K. Akdiyye, 3244

⁴⁶⁰ Müslim, K. Hayz, 519

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا

“Dikkat ediniz! Size şahitlerin en hayırlısını haber veriyorum? Şahitlik istenmeden önce şahitliğini yapandır.”⁴⁶¹ Zira bu, Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu sözüne muârizdir:

ثُمَّ يَفْشُو الْكَذِبُ حَتَّى يَشْهَدَ الرَّجُلُ وَمَا يُسْتَشْهَدُ

“Daha sonra yalan yaygınlaşacak. Hatta adam, şahitliğe çağrılmadan şahitlik edecektir.”⁴⁶² Birincisi Allahu Teâlâ’nın hakkına, ikincisi kulların hakkına hamledilir.

İkincisi: İki nass teâruz ettiğinde, kuvvet ve umûmda müsâvî olduklarında ve bunlardan müteehhir olanı (sonra gele-ni) bilindiğinde, müteehhir olan mütekaddim olanı nesheder. Eğer câhil olunur ve hangisinin mütekaddim, hangisinin müteehhir olduğu bilinmezse, zannîlerse, biri diğerine tercih edilir. Eğer katîlerse, aralarında bir teâruz vaki olmaz. Çünkü katî olanlarda teâdül vaki olmaz.

Eğer kuvvet ve umûmda müsâvî değillerse, öyle ki biri katî diğeri zannî olursa veya biri âmm diğeri hâss olursa, kuşkusuz burada tercih hâsıl olur. Kuvvette müsâvî olmadıklarında, şöyle ki biri katî, diğeri zannî olduklarında, ister âmm olsunlar, ister hâss olsunlar, isterse katî olan hâss, zannî olan âmm olsun, katî olan tercih edilir, onunla amel edilir. Zannî olan ise terk edilir. Eğer umûm ve husûsta müsâvî olmazlarsa, şöyle ki, biri diğerinden mutlak olarak daha hâss olursa, o zaman hâss olan âmm olan üzerine tercih edilir ve iki delil arası cem edilerek onunla amel edilir. Eğer umûmda müsâvî olmazlarsa, öyle ki aralarında bir yönden değil bir yönden umûm ve husûs olursa, o zaman râcih olanla amel etmek için başka bir yönden aralarında tercih talep edilir. Çünkü husûs, râcihliği iktizâ eder. Hâlbuki burada

⁴⁶¹ Müslim, K. Akdiyye, 3244

⁴⁶² İbn-u Hibbân

her biri için diğetine nispetle bir yönden husûs sâbittir. Dolayısıyla her biri diğeri üzerine râcîh olur. Bunun misâli Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın şu sözüdür:

مَنْ نَسِيَ صَلَاةً أَوْ نَامَ عَنْهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا

“Kim bir namaz unuttur veya ondan uyur kalırsa, onu hatırladığında hemen onu kılsın”⁴⁶³ Çünkü bununla Aleyhi's-Salatu ve's-Selam'ın mekrûh vakitlerde namazdan nehyi arasında bir yönden husûs ve umûmluk vardır. Çünkü birinci haber, vakitlerde âmm, bazı namazlarda hâstır. O namazlar da kazadır. İkincisi ise namazda âmm, bazı vakitlerde hâstır. O vakitlerde kerâhiyet vaktidir. Bu durumda önceki şekil üzere tercihe yönelinir.

Üçüncüsü: Hükümle tercih etmektir. Bu, şu hususlarla vaki olur:

•Birincisi: Aslın hükmünü bâki kılan haber, o hükmü kaldıran habere tercih edilir. Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözü gibi:

مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ

“Kim zekerine dokunursa, abdest alsın.”⁴⁶⁴ Hâlbuki merfû olarak şu lafızla da rivayet edildi:

أَيُّتَوَضَّأُ أَحَدُنَا إِذَا مَسَّ ذَكَرَهُ قَالَ إِنَّمَا هُوَ بَضْعَةٌ مِنْكَ أَوْ جَسَدِكَ

“Birimiz zekerine dokunduğu zaman abdest alır mı?” “Ancak o senden veya bedeninden bir parçadır.” buyurdular.”⁴⁶⁵ Nakzetme haberi tercih edilir. Çünkü hükmü bırakan, hükmü kaldıranla tercih edilir. Bu, iki sebepten dolayıcıdır:

Birincisi: Hükmü kaldıranla amel etmek, onu neshetmek demektir. Bu ise, ancak neshi beyan eden bir karineyle caizdir.

⁴⁶³ ed- Dâremî

⁴⁶⁴ Ahmed

⁴⁶⁵ Ahmed ibni Hanbel, Müs. Medineyyîn, 15693

Burada ise neshe delâlet eden bir karine mevcûd değildir.

İkincisi: Hükmü bırakanla amel etmek, nakzedildiği zannedilen fiile nispetle namazın sıhhatini yakînî kılar. Oysa hükmü kaldıranla amel etmek, bunun hilâfıdır. Çünkü o, nakzedildiği zannedilen şeyin varlığına binaen namazın sıhhatini zannî kılar. Namazın sıhhatinin yakînî olması, sıhhatinin zannî olmasına mukaddemdir. Aleyhi's-Salatu ve's-Selam şöyle buyurdu:

دَعُ مَا يَرِيْبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ

“Sana şüpheli gelen şeyi, sana şüpheli gelmeyen şeye bırak.”⁴⁶⁶

• İkincisi: Tahrime delâlet eden haber, mubahlığa delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Çünkü ihtiyatı almak, tahrimi almayı iktizâ eder. Zira fiil, eğer haram olursa, işlenmesinde bir zarar vardır. Eğer mubah olursa, terkinde hiçbir zarar yoktur. Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüne binaendir:

دَعُ مَا يَرِيْبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيْبُكَ

“Sana şüpheli gelen şeyi, sana şüpheli gelmeyen şeye bırak.”⁴⁶⁷

• Üçüncüsü: Tahrime delâlet eden haber, vüçûba delâlet eden habere müsâvîdir. Biri bir şeyin tahrimini iktizâ eden, diğeri ise vâcibliğini iktizâ eden iki delil varit olduğunda, teâdül olurlar yani müsâvî olurlar. Hatta bir müraccah olmaksızın biriyle amel edilmez. Çünkü haram kılan haber, yapmak üzerine cezanın müstehaklığını tazammun eder. Vâcib kılan haber ise, terk üzerine cezanın müstehaklığını tazammun eder. Bu yüzden müsâvî olurlar ve birini tercih etmek, bir müraccaha muhtaçtır. Mutlak olarak muraccah bulunmadığında, o zaman tahrime, icâb üzerine tercih edilir.

⁴⁶⁶ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 12092

⁴⁶⁷ Ahmed ibni Hanbel, B. Müs. Mükessirîn, 12092

•Dördüncüsü: Vücûba delâlet eden haber, mubahlığa delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Yani biri, vücûbu iktizâ eden diğeri mubahlığı iktizâ eden iki delil varit olduğunda, vücûba delâlet eden delil, mubahlığa delâlet eden delil üzerine takdim edilir. Çünkü vücûba delâlet eden delil, tahrime delâlet eden delile müsâvîdir. Tahrîm, mubahlık üzerine râcîh olduğuna göre vücûb da mubahlık üzerine tercih edilir.

•Beşincisi: Tahrime delâlet eden haber, kerâhiyete delâlet eden haber üzerine tercih edilir. Çünkü kerâhat, kesin olmayan bir taleple terkin talebidir. Tahrîm ise, kesin bir taleple terkin talebidir. Kesinlik, kesin olmayan üzerine mukaddemdir.

•Altıncısı: Vücûba delâlet eden delil, mendûba delâlet eden delil üzerine tercih edilir. Çünkü vücûb, kesin taleple fiilin talebidir. Mendûb ise kesin olmayan taleple fiilin talebidir. Kesin olan, kesin olmayan üzerine mukaddemdir.

•Yedincisi: İspat eden delil, nefyeden delil üzerine tercih edilir. Biri ispat olarak diğeri nefy olarak iki delil varit olduğunda, ispat eden, ilim ziyâdeliğine şâmil olduğu için nefyeden üzerine tercih edilir. Bu, şu Bilâl haberi gibidir: Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem Beyt'e girdi ve namaz kıldı. Usâme haberi ise, girdi ama namaz kılmadı, der. Bu, Bilâl haberi üzerine tercih edilir.

•Sekizincisi: Haddi nefyeden delil, onu ispat eden delil üzerine tercih edilir. Biri haddi nefyeden, diğeri onu ispat eden iki delil varit olduğunda, nefyeden delil tercih edilir. Buna delil, şu üç husustur:

Birincisi: et-Tirmizî, Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurduğunu tahriç etti:

ادْرَعُوا الْحُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“Müslümanlardan hadleri gücünüz yettiğince kaldı-

rin."⁴⁶⁸ Keza, Musned-i Ebi Hanife'de şöyle varit oldu:

ادْرَعُوا الْحُدُودَ بِالشَّبَهِاتِ

"Hadleri şüphelerle kaldırın"

İkincisi: Had, zarardır. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyuruyor:

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ

"Ne zarar vermek, ne de zarara mukâbele etmek yoktur."⁴⁶⁹

Üçüncüsü: Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şu sözüdür:

فَإِنَّ الْإِمَامَ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعَفْوِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعُقُوبَةِ

"Şüphesiz ki İmam'ın afvda hata etmesi, ukûbatta hata etmesinden daha hayırlıdır."⁴⁷⁰

Dördüncüsü: Haber-i âhâd, illeti, delâleten veya istinbâten istinbat edilerek veya kıyâsen kıyâs edilerek, alınan kıyâs üzerine tercih edilir. Çünkü haber, mantûkuyla hükmü ifâde etmekte hükme delâleti zâhir bir vahiydir. Delâleten veya istinbat edilerek veya kıyâs edilerek alınan illet ise, bütün bunlar mefhûmdandır ve bunların vahyin getirdiklerinden olduğuna dair karinelerdendir. Nasstan delâleti zâhir olan, medlûlden anlayış üzerine mukaddemdir. Sarih illete gelince; bu, içerisinde kendisinin geldiği nassın hükmünü alır.

-Bitti-

⁴⁶⁸ et-Tirmizî

⁴⁶⁹ el-Hâkim

⁴⁷⁰et- Tirmizi, K. Hudûd, 1344

Böylece İslâmî Şahsiyet kitâbından üçüncü cüz bitmiş oldu. Bu, Usûl'ul-Fıkh'ı bahseden özel cüzdür. Onun bitmesiyle Allahu Teâlâ'nın yardımıyla bütün Kitâp bitmiş oldu.

Takiyyuddîn en-Nebhânî Kimdir?

Takiyyuddîn en-Nebhânî, Filistin’de yerleşen Bedevi Arap kabilelerinden biri olan Nebhân Oğulları Kabilesi’ne mensuptur. Bu kabile, Filistin’in kuzeyinde Hayfa Şehri’ne bağlı İczim Köyü’nde yerleşmiştir.

Doğumu ve Yetiştirilmesi

Takiyyuddîn en-Nebhânî, 1909 senesinde İczim Köyü’nde fakih bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Ailesi hep İslâm ve ilimle meşgul idi. Babası Filistin’de Şer’i İlimler Müderrisi idi. Annesi ve babası, Şeyh Yusuf en-Nebhânî’den Şer’i ilimler öğrendiler. Dedesi Şeyh Yusuf en-Nebhânî, Osmanlı Devleti’nde en mühim âlim ve kadılardan birisi, Halife AbdulHamid’in gözde Âlimlerinden-di. Edebiyatçı ve şairdi. Dedesi Yusuf en-Nebhânî’nin hayatı hakkında Hayreddin Zirikli “Âlimler Fihristi” isimli kitabında şunları söyler:

“Yusuf b. İsmail b. Hasan b. Muhammed en-Nebhânî, ‘Ebu’l-Mehasin’ lakabını aldı. Şafii mezhebinde fakihtir. Edebiyatçı, şair ve mutasavvıf olan Yusuf en-Nebhânî aynı zamanda da Yüksek Kadı idi. Filistin’de Cenin Kasabası’nda Kadılık yaptı. Daha sonra Hilâfet’in Başkenti İstanbul’a göç etti. Ardından Musul Vilayeti’ne bağlı Suriye’deki Yekva Şehrine Kadı olarak tayin edildi. Lazkiye’de Ceza Mahkemesi Başkanlığı yaptı. Daha sonra Kudüs’e ve Beyrut Hukuk Mahkemesi Başkanlığı’na tayin edildi. 48 kitap yazdı.”

Takiyyuddîn en-Nebhânî böyle bir muhitte yetiştiği için, muhiti onun yetişmesinde tesirli oldu. 13 yaşına basmadan Kur’an-ı Kerim’i ezberledi. Dedesinin ilminden çok tesir aldı. Ayrıca mühim siyâsî hususları kavradı ve

öğrendi. Çünkü Dedesi Yusuf en-Nebhânî'nin Osmanlı devlet adamları ile sağlam ve samimi ilişkisi vardı.

Takiyyuddîn en-Nebhânî, Dedesinin yaptığı ilmî ve fikhî halâkaları, münazaraları ve münakaşaları dinliyordu. Onun bu hareketleri Dedesinin dikkatini çekti ve el-Ezher'e gönderilmesi için babasını ikna etti.

Tahsili ve İlmî Hayatı

Dedesinden ve babasından Şer'i İlimlerin Esaslarını/Usûllerini öğrendi. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. İlkokulu İczim Köyü'nde, liseyi de Akka'da okudu. Liseyi bitirmeden dedesinin isteğine binaen Mısır'a gidip 1928 senesinde el-Ezher'in lise bölümüne girdi. El-Ezher'in lise kısmını birincilikle bitirip diplomasını aldı. Ardından el-Ezher'e bağlı Dar'ul-Ulûm'a devam etmeye başladı. Dedesinin tavsiyesi üzerine el-Ezher âlimlerinden Muhammed Hader Hüseyin'in derslerine devam etti. el-Ezher'in eski müfredatına göre tahsilini yaptığı gibi el-Ezher'de okutulan yeni müfredata göre de okudu. Üstünlük gösterip bütün dersleri birincilikle geçen Takiyyuddîn en-Nebhânî, hocalarının ve mektep arkadaşlarının dikkatini çekti. Fikirleri derin, görüşleri olgundu. Bu hususiyetinden dolayı Kahire'de yüksek okullarda fikrî münazaralara ve münakaşalara katılıyordu. Böylece hüccetli, delilleri kuvvetli bir şahsiyet olarak tanındı.

1932 senesinde Dar'ul-Ulum ve Ezher'i bitirdi. Arapça İlimleri, Fıkıh, Fıkıh Usûlû, Hadis ve Hadis Usûlû, Tefsir, Tevhid ve Kelam İlimlerini ve diğer ilimleri okudu. Bu ilim derslerine katılan en uyanık ve derin tefekkür eden şahsiyet olarak tanındı. Delilleri ince bir şekilde kavrayıp anlatıyordu. Fikir, münakaşa ve münazaralarda ikna edici

delillere sahip idi. Ciddiyette, çalışkanlıkta, ilmi tahsil etmekte ve vaktini en iyi bir şekilde değerlendirmekte itina gösteren bir talebe olarak bilindi.

Çalışma Alanı

Tahsilini bitirip Mısır'dan Filistin'e Hayfa'daki Devlet liselerine Şer'i İlimler Hocası olarak tayin edildi. Aynı anda Hayfa İslâm Okulu'nda da hocalık yapmaya başladı. 1932'den 1938 senesine kadar bir kaç şehre geçti ve bir kaç mektepte öğretmenlik yaptı. Şer'i Mahkemelerde çalışmak için müracaat etti. Filistin'de Bisan Mahkemesi'ne Kâtip olarak tayin edildi. Sonra Taberiye'de aynı vazifede çalıştı. 1940'da Hayfa Şer'i Mahkemesi'ne Başkâtip olarak tayin edildi. Ardından da aynı mahkemeye Başkâtip ve Adlî Müşavir olarak tayin edildi. 1945'e kadar bu vazifede kaldı. 1945 senesinde Ramle Şer'i Mahkemesi'ne Kadı olarak tayin edildi. 1948'de Filistin'in Yahudiler tarafından işgal edilmesine kadar bu vazifesini sürdürdü. 1948'de Filistin, Yahudiler tarafından işgal edilince Şam'a geçti. Arkadaşı Prof. Enver el-Hatib'in Kudüs Mahkemesi'ne Kadı olarak tayin talebi üzerine aynı sene Kudüs'e geri dönerek Şer'i Mahkeme Kadısı olarak tayin edildi. Ardından Şer'i Mahkemeler Müdürü ve Şer'i Yargıtay Başkanı Şeyh AbdulHamid es-Saih tarafından Şer'i Yargıtay Üyeliği'ne tayin edildi. 1950'ye kadar Yargıtay Kadısı olarak vazife yaptı. 1950 senesinde bu vazifesinden istifa ederek 1951 senesinden itibaren İslâmî İlimler Fakültesi'ne bağlı okullarda dersler vermeye başladı. Nablus'un büyük camii olan Mes-cid-i Kebir'de bir hutbe verdikten sonra dönemin Ürdün Kralı Abdullah tarafından çağrılarak sorguya çekildi.

Bunun üzerine Kral Abdullah'a şu cevabı verdi:

"Allah'ı dost edineni dost edineceğime, Allah'a düşmanlık yapana düşmanlık yapacağıma dair Allah'a söz verdim." Ar-
dından Kral Abdullah tarafından hapse atıldı. Araya böl-
genin tesirli âlimlerinin girmesi ile hapisten çıkartıldı.
Sonra Kudüs'e dönüp yüklendiği devlet vazifelerinin tü-
münden istifa ederek şöyle dedi:

*"Benim gibi insanların herhangi bir devlet vazifesinde ça-
lışması doğru değildir."*

Devlet memuriyetinden istifa edip ayrıldıktan sonra
ölümüne kadar geçen müddet içerisinde hayatını İslâmî
mücadele ile geçirdi.

Hicrî 23 Recep 1398 (Miladî 20 Haziran 1977) senesinde
Beyrut'ta vefat etti. Mütevazı bir törenle Beyrut'taki
İmam-ı Evzai Mezarlığı'na defnedildi. Allah Azze ve Celle
Rahmet etsin.

Vasıfları ve Ahlâkı:

İslâmî İlimler Fakültesi'nde İdârî Müdür olarak çalışan
ve Şeyh Takiyyuddîn'in fakülteye ayak bastığı günden
beri ondan hiç ayrılmayan Üstâz Zuheyr Kuhâle şöyle an-
latır:

*"O, nezîh, şerîf, nazîf, muhlis, coşkun enerjili ve Ümmet'in
kalbine "İsrail" varlığının saplanmasından dolayı da içi yanan
ve elem duyan seçkin bir şahsiyet idi."*

Orta boylu, metin bünyeli, dinamik yapılı, keskin mi-
zaçlı, tartışmada maharetli, delil ile susturucu ve hak ol-
duğuna inandığı şeylerde ısrarcı idi. Bıyıkları ile birleşen
orta halli bir sakalı vardı. Kuvvetli bir şahsiyete ve konu-
ştuğunda tesir edici, tartıştığında ikna edici bir karaktere

sahip idi. Beyhude çabalardan, gerisin geriye dönülmesinden ve Ümmet'in maslahatlarını bırakıp uzlete çekilmesinden hiç hoşlanmazdı. Yine şahsî hayatı ile alâkalı işler ile meşgul olmasından hiç hoşlanmazdı. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in, من لم يهتم بأمر المسلمين فليس منهم *"Müslümanların işi (derdi) ile ilgilenmeyen (dertlenmeyen) onlardan değildir."* kavlini sergileyerek hep Ümmet'in hayrı için çalışırdı. Bu hadisi o kadar çok tekrar ederdi ki hep bunu delil gösterirdi. Bunun için *"İhyâ-u Ulûm'ud-Dîn"* yazarı İmam el-Gazâlî'nin, İslâmî Beldelere saldıran Haçlıları bırakıp kendisini mescide kapatarak kitaplarını yazmaya koyulduğu zaman öldüğünü söylerdi.

Âlim, mütefekkir, siyâsetçi, İslâmî Kitle ve İslâmî Parti/Hizb olan Hizb'ut-Tahrir'in Kurucusu ve aynı zamanda da Müçtehit olan Takiyyuddîn en-Nebhânî -Allah Azze ve Celle Ondan razı olsun- birçok fikrî ve siyâsî eserin de sahibidir.